

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

POLİTİKA GALERİSİ

DÜSTLER VE PORTRERLER

[kutuphaneci - eskikitaplarim.com](http://kutuphaneci-eskikitaplarim.com)

Cihad Baban
REMZİ KİTABEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Cihad Baban

POLİTİKA GALERİSİ

(Büstler ve Portreler)

İSTANBUL
REMZİ KİTABEVİ
93, Ankara Caddesi, 93

YÜKSELEN MATBAASI

. İSTANBUL — 1970 .

Editörün Notu

Elinizde tuttuğunuz bu kitap, içinde yaşadığımız halde özelliklerine sokulamadığımız bir devri bize, kişileri, onların ayrıntılı karakterleri, olaylar karşısındaki tepkileri, bu karakterlerle tepkilerin kamu hayatımız üzerindeki etkileriyle gerçeklik prizmasından geçirip anlattığı için büyük bir değer taşımaktadır. Devlet makamlarını işgal eden insanlar, dış görünüşleri ne olursa olsun, politika hayatımıza kuvvetli olan tarafları kadar zayıf tutumlarıyla de yön verirler. Bu insanların geçirdikleri şüpheler, duraksamalar, yetişiş tarzları, mizaçları, asabî reaksiyonları memleketin yaşantısını çok yakından ilgilendireceği için yazar, dış görünüşün arkasındaki olayları tahlilci, realist, o nispette sürükleyici bir üslûpla kaleme almış, bu devreyi yazacak olan tarihçiye bol malzeme sağlamıştır. Onun içindir ki bu eserin bir kısmı basında tefrika edildiği zaman hemen hiç bir yazı dizisine nasip olmayan bir ilgiyle karşılanmış ve denilebilir ki, son yılların en çok okunan, en çok tartışılan bir yazı dizisi olmuştur.

Bu eser nasıl meydana geldi?

Politika Galerisi, Büstler ve Portreler, 1946'dan bu yana, yani yurtda demokratik düzeni kurmak için çaba sarf ettiğimiz son çeyrek yüzyıl

içinde siyasal gelişmeleri yakından izlemiş olan yazarın görüş tanıklığına dayanan olayların hikâyesidir.

Cihad Baban bu kitapta, alışageldiğimiz türde vakaları sıralayan bir tarih metodu uygulamamıştır.

Aslında, Türkiye'deki politika galerisinde dolaşan yazar, bir ressam gibi, büstleri ve portreleri çizmiş; o devirde yaşamış, memleketin kadeğinde rol almış insanları resimlemiş de değildir. Böyle tasvirlerle yetinmiş olsaydı, belki de eseri, böylesine bir ilgi toplamayacaktı. Yazar, tanıdığı politik şahsiyetlere olayların içinde canlılık vermiş, okuyucuyu koluna takıp gerisin geriye o devreye götürmüş, kişileri davranış ve tutumlarıyla, onları kendi psikolojik dünyaları içinde çizmeye çalışmıştır. Ayrı ayrı şahsiyetlerin hikâyesini anlatan Cihad Baban, bir devri tasvir ederken ana çizgiden hiç ayrılmamış, aslında o devreye kişiliğinin damgasını vurmuş olan Menderes'i, yine olaylar içinde rol almış olan çeşitli insanlar vasıtasıyla, olduğu gibi, tanıtmaya çalışmıştır. Sahneye konan, Menderes'in dramıdır. Bu piyeste rol alanlar ise bu dramı daha belirli hale getiren kuvvetli veya zayıf aktörlerdir.

Bu kitabın yazılması üç yıl sürmüştür. Yazar portrelerin, büstlerin, hatta karikatürlerin önünde durmuş, onlarla ilişki kurmuş, kendisini bu büstler, portreler ve karikatürler karşısında gerektiği kadar objektif görmediği zamanlar yazıyı bırakmış, bir taraftan gerçeği anlatma kaygısı, diğer taraftan çetin mücadeleler halinde olduğu kimseler hakkında dürüst olma çabasıyla iç mücadeleler geçirmiş ve işte, gerçekçi ve dürüst olma arzusunun etkisiyle, bu eserde yer alabilecek birtakım karikatürlere kitabında —yazıyla çizilmiş olmalarına rağmen— yer vermemiştir.

Roma'da, Borgez villasındaki galeriyi ziyaret etmiş olanlar, üst katta o villanın sahibi Borgez'in, büyük heykeltıraş Bernini tarafından yapılmış iki tane birbirine eş büstünü hatırlarlar.

Bu büstlerin bir tanesi sevimli, güler yüzlüdür. Fakat kafasında, büst işlenirken kuvvetli bir çekiç darbesinin sebep olduğu bir çatlak vardır. Bernini bu büstünü, bu villaya gelin gelecek Bonapart'ın kız kardeşi Pauline'in düğünü için hazırlamakta iken, çekiç darbesiyle villa sahibinin kafatasını çatlattığı için yeniden yapmak ister, oysa düğüne çok kısa bir zaman kalmıştır. Sanatçı buna rağmen işe yeniden koyulur ve kafatasını çatlattığı büstü tıpatıp, aynen yeniden yapar. Ne var ki, bu Borgez, birinci Borgez'den ruh yapısı bakımından biraz daha farklıdır. Çünkü Ber-

nini eserini meydana getirirken acele etmiş, sinirlenmiş ve asabiyeti, ikinci büstte, Borgez'in yüzüne aksetmiştir. İkinci Borgez, artık birincisi kadar güler yüzlü değildir. Bu iki büst, galeride, büyük sanatçının ruh halini taş a nasıl işlediğini göstermek maksadıyla yan yana konmuştur.

Son çeyrek yüzyılın politika galerisinde dolaşan gazeteci, parlamenter Cihad Baban da, zaman zaman kalemini, acı ve tatlı hatıraların mürekkebine batırmış olabilir. Kişilikleri üzerinde durduğu kimseler hakkında, her insan gibi sübjektif duyguların etkisi altında da kalmış olabilir.

Fakat muhakkak olan bir şey varsa, o da, Cihad Baban'ın duyguları, kişisel kanı ve düşünceleri, nihayet aynı büst ve portreyi üslup ve yazı sanatı kaygısı içinde sübjektif de olsa, en dürüst ve gerçek haliyle tasvir etmek gayretidir. Bu sebeple, o devri yaşayanlar, o durumu, içyüzüyle bilenler, bu kitapta yadırgayacak çok bir şey bulamayacaklardır.

Kitabın bir özelliği de, Cihad Baban'ın bizzat tanık olduğu veya doğruluğundan şüphe etmediği olayları dile getirmiş bulunmasıdır. Bizzat tanık olduğu olayları dile getirmesi, eseri kendi görüş açısına göre yazması, çekinilmesi zor bir durumu ortaya koymuş ve olaylara ister istemez biraz da yazarın kişiliğini katmıştır.

Cihad Baban'ın kişiliği:

Politika Galerisi, Büstler ve Portreler'in yazarı son otuz yıllık basın ve politika hayatımızın çok tanınmış bir şahsiyetidir.

Onu memleket kamuoyu, 1946'dan evvel *Tasvir* gazetesinde yazdığı cesur başmakalelerle tanıdı. Tek parti devrinin karşısında, sert polemikle-riyle, genç yaşta süratli ve haklı bir şöhrete ulaştı. Özgürlüğün davacısıydı; dileği, hedefi, memlekette çok partili bir hayatla fikir tartışmalarına imkân verilmesi, kalıplaşmış insan kadrolarının erimesi ve yeni kuşakların devlet idaresinde söz sahibi olabilmesi ve nihayet, basının hür olması, iktidarın artık gazeteleri hiç bir zaman kapayamamasıydı. Cihad Baban, hayatının bu safhasında, sıkıyönetim baskılarıyla uğraştı, mahkemelerden başını almadı, fakat tek parti idaresine karşı mücadele etmekten de yılmadı...

Bu mücadele, onu ister istemez 1946'da politikaya yöneltti.

Parlamentoya ilk girdiği zamanlar, kürsüde, rahmetli Recep Peker'le basın özgürlüğü etrafında yaptığı kavgalar hâlâ hatıralardadır. Yine aynı devrede zamanın İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'e karşı giriştiği müca-dele memlekette büyük ilgiyle karşılanmıştı; başyazarlarını yazdığı *Tasvir*

kapatılıyor, fakat o her defasında daha sert çıkışlarla halk önünde, zamanın iktidarını yıpratıyordu.

1950 seçimlerinde, Demokrat Parti iktidara gelince, Cihad Baban sonsuz bir mutluluğa kavuştu. Demek ki Türkiye’de oy yoluyla bir iktidar değişebilirdi... Artık hayalinde yaşattığı bütün özgürlüklere kavuşacak, memleket, eleştirmenin bütün nimetlerinden faydalanacaktı. Sanki, sihirli bir değnek bütün dertleri, yüreklerde birikmiş bütün hasretleri boşaltıverecekti.

Genç yazar, birkaç yıl bu hasretin boşalmasını, umutların gerçekleşmesini bekledi... Fakat, bu beklenenlerin hiç biri ufukta gözükmüyordu. Tersine, D.P. iktidarı ekonomik bunalımlara doğru sürüklendikçe, parti safları içinde eski düşünceler erimeye başlamıştı. 1950’de bizzat kendisinin de büyük emekler harcayarak çıkarılan Basın Kanunu, idarecilere ağır gelmeye başlamıştı. 1946-1950 arası halka kaldırılacağı vaat edilmiş olan antidemokratik kanunlar rafa konmuş; muhalefette iken grev taraftarı olan D.P., iktidarda greve düşman kesilmişti.

1954 seçimlerinden sonra, Cihad Baban birkaç arkadaşıyla *Tercüman* gazetesini çıkaracaktı.

Demokrat Parti ise bünyevî bir değişme gösteriyor ve yavaş yavaş özgürlük fikirlerinden uzaklaşıyordu. Parti bütün heybetiyle ispat hakkının karşısına çıkmıştı. Parti kongresinde fikir uyuşmazlığı nedeniyle de olsa, partisinden istifa eden milletvekilinin, milletvekilliğinden ıskatı için yapılan teklif ittifakla kabul edilmişti. Nihayet, iktidar basın hürriyetiyle toplantı hürriyetine de dayanamamış ve tek parti iktidarını aratacak bir yola girmişti. Cihad Baban, üzerinde yıllarca önemle durduğu basın hürriyetini kısıtlama yoluna gidildiğini görünce, bu teşebbüse yazıları ve parti disiplinine zıt bir davranışla karşı çıktı ve sonunda da, kuruluş gayelerinden uzaklaşmış bulunan Demokrat Partiden ayrıldı ve bu hareketinin cezasını, *Tercüman* gazetesindeki kaleminin iktidar zoruyla kırılmasıyla çekti.

Cihad Baban mücadeleden vaz geçmemiş, yılmamıştı. Bu sefer imzası, Ankara’da yayınlanan *Yeniğün* gazetesinde görüldü. Her sabah başkent halkına, Demokrat Partinin doğru yolda olmadığını belirtiyor, 1946’daki fikirlerini, aleyhine açılan davalara rağmen tekrar ediyordu.

Yediği bir senelik cezayı çekmek üzere 1960 yılının bir 27 Mayıs

günü Ankara'ya giderken, inkılâp olacak ve böylece hapse girmekten kurtulacaktı.

Bu arada Demokrat Partiden istifa ettikten sonra, girdiği Hürriyet Partisiyle Cumhuriyet Halk Partisi arasında «İlk Hedefler» beyanname-sinde tespit edilen hususlarda anlaşma olduğundan iki parti, kurultay ve kongre kararıyla güçlerini birleştirince, Cihad Baban da C.H.P.'li oldu.

Kurucu Meclis onu Millî Birlik hükümetinin Basın-Yayın ve Turizm Bakanı olarak gördü. 1961 seçimlerinden sonra da *Ulus* gazetesinin başyazarı olarak mücadelesine devam edecekti.

Çeyrek yüzyıl süren bu kavgada Cihad Baban, demokratik prensiplerden hiç ayrılmayacak; *Tasvir*'de başladığı mücadeleye zerrece istikamet değiştirmeden *Tercüman*'da, *Yenigün*'de, *Ulus*'ta devam edecekti. Kudretli iktidar partisinden ayrılarak Hürriyet Partisine geçişi, bu mücadeleyi sürdürebilmek içindi, yine Halk Partisinin Hürriyet Partisiyle Güçbirliği yapması ve kendini yenileyerek Demokrat Partinin iktidarda reddettiği hürriyet prensiplerini benimsemiş olması dolayısıyla Cihad Baban C.H.P.'ye girmişti. Böylece de 1946'dan bugüne kadar devam edegelen siyasî hayatta yazar olarak görevde bulunmayı, her zaman, makam ve mevkie tercih ettiğini göstermiş oldu. «*Politika Galerisi, Büstler ve Portreler*» bir bakıma onun yaptığı fikir kavgasının bir özeti'dir. Kendini mevki ihtirasına kaptırmış olsaydı, ne bu mücadele, ne de bu mücadelenin hikâyesini dokuyan bu eser meydana gelebilirdi.

Cihad Baban'ın kimliği:

Anadoluhisarı'nın Otağtepe sokağında, denize tepeden bakan büyük, beyaz bir köşk vardır. Pirizadelerden Borlu Sadık Paşanın henüz yüzbaşıyken başlatıp, azar azar aylıklarından artırdıklarını üst üste koyarak ancak mirliya olduğu zaman ortaya çıkarabildiği bu yapıya, Hisarlılar, Sadık Paşa köşkü derlerdi. Sadık Paşa çok namuslu bir insan olmakla tanınmıştı. Küçük yaşta, kendisine verilen bir çevrenin içine ekmeğini koyarak Bor'dan yola çıkmış, İstanbul'a gelerek askerî okula girmişti. Subay çıktıktan sonra, Türk-Yunan savaşına katılmış, askerî okullarda öğretmenlik etmiş, bir aralık rütbesini muhafaza etmek şartıyla Darüşşafaka'ya müdür tayin edilmişti. Değerli Türk bilgini rahmetli Salih Zeki'nin hocası olmakla da övünmüştü. Askerî ve tıbbiye mektepleri müdürlüklerinde bulunduktan sonra, sonunda

Piyade Dairesi başkanlığından emekli olmuştu. 12 aralık 1928'de de vefat etmişti.

Bir başka paşanın, Hicaz, Yanya valiliklerinde bulunmuş olan Babanzade Mustafa Zihni Paşanın oğlu Hikmet Bey ise bu eve damat olarak girmiş, düğünden sonra da Mısır fevkalade komiserliğine başkâtip olarak atandığından hemen Kahire'ye gitmişti.

Cihad Baban, Anadoluhisarı'ndaki bu köşkte 1911 yılının 10 ekim günü dünyaya geldi; babası, bu haberi, Kahire'ye gelen bir telgraftan öğrenecekti.

Türkiye o sıralarda İtalyanlarla Trablusgarp savaşı içindeydi. Başta Mustafa Kemal ve Rauf Orbay olmak üzere Türk mücahitleri Kahire üzerinden gizlice Trablus'a gidiyorlar, Türkiye fevkalade komiserliğinde görevli Hikmet Baban da bu mücahitlerin Trablus'a geçmelerine yine gizlice yardım ediyordu.

Bir gün, Büyük Britanya İmparatorluğu hükümetinden Mısır Hıdivliğine gelen bir notada, Türkiye fevkalade komiserliğinde görevli Hikmet Baban'ın gizli işler çevirdiği bildiriliyor ve buradan uzaklaştırılması isteniyordu. Bu nota Babiâliye ulaşınca, hükümet çevreleri bu meselenin üzerine eğildiler: Bir yabancı devletin ısrarıyla, memlekete hizmet eden memuru geri çekmek milli haysiyete uygun düşmeyecekti. Bu notadan sonra, o memuru orada bırakmak da mümkün değildi... Zaten seçimler de yaklaşmıştı; bunun üzerine İttihat ve Terakki, Hikmet Baban'ı Süleymaniye'den aday gösterdi. Hikmet Baban milletvekili seçilince memuriyet yeri boşaldı, bu suretle de şiş ve kebab yanmadan, görünürde Osmanlı hükümetinin itibarı da korunarak Hikmet Baban Kahire'den çekilmiş oldu.

Hikmet Baban'ın milletvekilliği, İttihat ve Terakki Fırkasının İkinci Dünya Savaşı içindeki bocalama devresine tesadüf eder. Osmanlı İmparatorluğu çatırdamaktadır, cephelerden kötü sesler gelmektedir; Cihad, bu kötü sesler arasında ancak İstanbul'un bombardıman edilmesini hatırlar, Haliç'le Marmara arasındaki büyük alanın günler süren yangınlarla harap olduğu gözünün önüne gelir, İstanbul göklerini dumanlar sarmıştır. Ondan sonra, at eşek arabalarıyla ateşten kurtarılabilmış pırtı/şeyaların, caddelerde ahbap veya akraba evi aramak üzere yaptıkları geçit resmi, hayalinden gitmez.

Sonra, hayatında ilk defa duyacağı bir kelimeyle karşılaşacaktı: «Mütareke»... Evin içinde büyüklerin üzüntüsü, kulaktan kulağa fısıldanan da-

ğınk sözler: «Dârülfünun'da, hoca talebelerine, "Ne üzüliyorsunuz efendiler, demiş, memlekete medeniyet giriyor..." Arkasından İstanbul sokaklarında dolaşan kibar tutumlu, garip kıyafetli, karabinyer denilen İtalyan polisleriyle, kadınların gördükleri zaman, tecavüze uğramamak için kaçacak delik aradıkları zenci Senegalliler; yürüyüşlerinde dünyaya hükmetmenin bütün izlerini taşıyan, kolonyal şapkalı İngilizler... Sonra bir gün evi İngilizler tarafından basılacak ve babasının kaçtığı ve bir dost evinde gizlendiği haberi gelecek...

Cihad Baban'ın çocukluk devrinin en mutlu anları ve anıları... Refet Paşanın gelişini çılgınca alkışlaması; kendi evlerini fenerlerle süslemesi... Şükrü Naili Paşanın muzaffer bir kumandan olarak at üstünde ve kıtasının önünde İstanbul caddelerinden geçişi... Büyükbabası Sadık Paşanın onu dizinin dibine oturtarak okutması... Biraz bir şeyler öğrenince de ona Farsça ve Arapça öğretmesi... Farsça öğrensin diye, «Tuhfe-i Vehbî»yi ezberletmesi... Gülistan'dan parçalar okutması... Arapça tasrifler yaptırması...

Cihad Baban, Mekteb-i Sultanî'de yatılı olarak okumaktadır. İkinci sınıfta, bir akşam, konferans salonunda, Kâzım Karabekir Paşanın doğu illerinden derlediği çocukların gösterisini seyrederken ve ilk defa «Türk hiç yılar mı?» şarkısını dinlerken Şefik hoca onu, omzuna vurarak dışarı çağırarak... Okula gelen amcası Şükrü Baban, onu eve götürecektir... Evde annesinin öldüğünü öğrenecektir. Ondan sonra, annesiz büyümenin bütün ısırap ve acılarına katlanacağı gibi, evi yıkılan babasının da acılarına ortak olacak... Üç yaşında bir kız ve bir buçuk yaşında bir de erkek kardeşiyle, ana öksüzlüğünün acılarını çekecektir...

Sadık Paşanın ona okuttukları, Galatasaray Lisesinde çok işe yarayacaktır. Türkçeden, edebiyattan, yazıdan, o zaman ismi «tahrir» olan bugünkü kompozisyonundan hiç korkmayacaktır. Okul ve sınıf gazeteleri çıkarak, arkadaşlarının ödevlerini boş kaldığı zamanlarda yazacak, amcası, eski *Tanin* yazarlarından ve Meşrutiyet Maarif Nazırlarından İsmail Hakkı Baban'ın yayınlanmış makalelerini, «Irak Mektupları» isimli kitabını okuyacak ve ona benzemenin hasretini yüreğinde taşıyacak; yine büyük amcası Profesör Ahmet Naim Beyin kitaplarını bir bir inceleyerek bir aile bağında büyüklerine benzemenin çaresini arayacaktır. Hukukta en küçük amcası Şükrü Baban'dan iktisadî doktrinleri öğrenecek ve kendi büyüklerine ulaşmanın çabasıyla yazarlığa büsbütün sarılacaktır...

Okuldaki öğrenci hareketlerinde, talebe sandığı ve güzel sanatlar der-

neği olan akademi hareketlerinde, Nihat Erim, Munis Faik Ozansoy, Bahadır Dülger'le beraber çalışacak; *Galatasaray* mecmuasındaki yazıları, genç yaşta ona, arkadaşları arasında itibar sağlayacaktır.

Hukuk Fakültesini 1934'te bitirdiği zaman hayata ümitli gözlerle bakarken, babasının hastalanması onu çok zor şartlar altında yaşamaya sürükleyecektir.

Cihad Baban, artık adliyede hâkimlik stajını yapmaktadır; fakat devletten aldığı maaş, ağır ev yükünü sürüklemeye yetmediği için, basında kendisini bir gece hizmeti aramaya zorlamıştır. İlk defa, Galatasaray'dan arkadaşı Ziyad'ın delâletiyle, Velid Ebüzziya'nın çıkardığı *Zaman* gazetesinde tercüme yapacak, sonra, *Son Posta*'ya geçecek, Cevad Fehmi'nin yanında yazı işleri yardımcısı olacak, bu arada İstanbul Ağırceza mahkemesine de üye yardımcısı tayin edilecek, akşama kadar mahkemede, sabahın saat üçüne kadar da gazetede, yıpratıcı bir çalışma içine sürüklenecektir.

Bu arada, Erzurum'da bulunan Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, doğuda bir gazete çıkarmak istediğinden, Erzurum'a gidecek ve *Doğu* gazetesini çıkaracak; Erzurum onun için, bir taraftan memleketi yakından tanıma vesilesi olurken, diğer taraftan da, onu geceli gündüzlü çalışma hayatından kurtaracaktır. Askerliğini yapmak üzere Erzurum'dan ayrıldıktan sonra, yedeksubay olduğu zaman İkinci Dünya Savaşıyla karşılaşacak, Edirne'de, Kırklareli'nde vazife görecektir, memleketi böylece mahrumiyetleriyle, biraz daha derinden tanıyacaktır. Askerliği bitince, tekrar gazeteciliğe dönecek, *Cumhuriyet*'te, *Yeni Sabah*'ta, gece sekreterliği yapacaktır. Sonunda da yine rahmetli Velid Ebüzziya'nın yayınladığı *Tasvir-i Ef-kâr*'a yazı işleri müdürü olacaktır. Bu arada evlenecektir (1943).

Savaş devri bunalımlı bir devirdir, gazeteler her gün kapatılmaktadır. *Tasvir-i Ef-kâr* da bu bunalımlardan sık sık nasibini alır. Velid Bey zaman zaman, ona kendi başyazılarını bırakmaktadır. Bu gazetenin imzasız başyazıları artık Cihad Baban'ındır. 1946'da Velid Ebüzziya vefat edince, *Tasvir-i Ef-kâr*, «*Tasvir*» adıyla yeniden çıkarken, Cihad Baban bu gazetenin artık hem imzalı başyazarı, hem de tek parti sistemine karşı çetin demokratik mücadeleler veren basının temsilcisidir.

Tasvir başyazarlığı, Cihad Baban'ı politika arenasında boğuşmaya sevk etmiştir. Onun için, 1946 yılı aynı zamanda onun da politikaya girdiği yıldır. O senenin temmuz ayında İstanbul milletvekili seçilecektir.

1950'de İzmir'den, 1954'te yine İzmir'den milletvekili seçilen Cihad Baban'ın politikadaki eylemini, bu kitaptaki yazılardan izlemek mümkün olduğu için, hayatının bu safhası üzerinde durmayacağız.

1946'da girdiği parlamentodan 1957'de hayal kırıklığıyla ayrılacaktır. On yıl süren demokratik mücadele iflâs etmiş, Demokrat Parti ve onun idarecileri, memleketi demokrasiye ulaştırma yolunda kendilerinden bekleneni veremeyince, kendi kendine sadık, kendi fikirlerine bağlı kalan Cihad Baban, Demokrat Parti şiddet tedbirlerine baş vurduğundan, partiden ayrılacak ve bir süre sonra 1956 kasımında da, 1946'da başladığı mücadeleye devam etmek üzere, Hürriyet Partisine girecektir.

1957 seçimleri, Demokrat Partiyi iktidardan uzaklaştıramayınca, Hürriyet Partisiyle Cumhuriyet Halk Partisi arasında yapılan anlaşma sonucu, iki partinin güçlerini birleştirmeleri kararlaştırılınca, bu Güçbirliği hareketiyle Cihad Baban da Halk Partili olacaktır.

1960'ta da Milli Birlik iktidarı zamanı Kurucu Mecliste, Basın-Yayın ve Turizm Bakanı olarak vazife görecektir.

*
*
*

Cumhuriyet Halk Partisi içinde uzun yıllar partinin yüksek organı parti meclisinde üyelik yapan, merkez idare kurulunda görev taşıyan, parti genel sekreter yardımcılığını yapan Cihad Baban, yazı hayatından hiç ayrılmamış, gazetelerde yazmadığı zamanlar kitaplarıyla hizmete devam etmiştir.

Aldığı sağlam kültürle Batı ile kendi memleketi arasında bağlar kuran Cihad Baban, uzun yıllar Avrupa Konseyinde, Parlamentolararası Birliğinin konferanslarında Türkiye'yi liyakatle temsil etmiştir. Milletlerarası meselelere nüfuz etmek için çok çaba harcamıştır. Onu, Kıbrıs davasının savunmasında ön safta gördüğümüz gibi, Dışişleri Komisyonu başkanı olarak da birçok toplantılarda memleketini temsil edişine şahit olmuşuzdur.

Gazeteci Cihad Baban, 1957 ile 1960 arası, *Cumhuriyet* gazetesinde «M. Pirî» takma adıyla dış politika yazarlığı yapmıştır.

Gösterişsiz davranışları ve nefsine güveniyle mütevazı bir insan olarak, Cihad Baban, denilebilir ki, Türkiye'de milletlerarası meseleleri en iyi ve derinine bilenlerden biridir. Yalnız dünya olaylarını sürekli olarak takip etmekle yetinmez, aynı zamanda dünya olayları üzerinde etkisi olan

kişileri de yakından tanımak istediğini, yazdığı kitaplarla belli eder. Daha üniversite sıralarında iken yazmış olduğu «Hitler» kitabının yarattığı gü-rültüleri o günkü kuşaklar hâlâ hatırlarlar. Bu kitapta, ırk üstünlüğü id-dialarının boşluğunu kaleme alan yazar, daha sonraları Churchill'i, Ade-nauer'i Türkiye'ye tarihî gelişmeler ve vakalar içinde tanıtmış, arkadaşı Semih Tuğrul'la birlikte Truman'ın Türkiye'yi yakından ilgilendiren hatı-ralarını dilimize mal etmiştir. Çin-Rus anlaşmazlığını tahlil eden bir kitabı ondaki dikkatli çalışmanın, olayları tasnif kudretinin ve anlaşılması zor meseleleri basit hale getirmenin nümunesi olarak okuyucuların bilhassa dik-katini çekmiştir. Otuz yılı bulan yazı hayatında, sayısız makalelerin sahibi olan Cihad Baban, elinizde tuttuğunuz bu eserde yalnız çetin mücadele-lerin savaşçı yazarı olduğunu değil, gerektiği zaman, kıvrak üslûbuyla edebî gücü de olduğunu ispatlamaktadır.

Cihad Baban'ın üslûbu:

Bu kitap okunduğu zaman görülecektir ki, yazar, genel olarak tanın-dığı gibi, yalnız çetin politika kavgalarında kullanılan üslûbun sahibi de-ğildir. Onun başyazarlarını izlemiş olanlar, sağlam bir mantık dizisi içinde zor fikirleri kolayca anlatan, düşüncesinde fikirleri sınıflandırmaya yer ve-ren kıvrak ifadeli, duru üslûplu bir yazar olduğunu teslim ederler.

Cihad Baban, makale üslûbunun dışına çıktığı zaman, renkli bir dil kullanır. Maksudını anlatırken, çoğunlukla en kısa yoldan gitmenin çare-sini arar. Bu kitapta, impressioniste ressamların boyalarla yaptığını, onun kelimelerle başarmış olduğunu sezeceksiniz. Impressioniste ressam, nasıl şekilden şekle, boyadan boyaya kesin hatlarla geçmezse, Cihad Baban da fikirden fikre, olaydan olaya, kesin hatlara baş vurmadan geçmekte ve okuyucuda, tatlı bir meyille aşağıya doğru iniyormuş hissini uyandırmak-tadır.

Öz Türkçeyi zorlamadan kullanım tarzı, okuyucuda anlayışı kolaylaş-tırmaktadır. Eski ve yeni dil kültürüne derinliğine sahip oluşu, fikirleri anlatırken, olayları resimlerken, tahlilleri yaparken, ona büyük kolaylık sağlamakta, zengin bir kelime ve deyim dağarcığından faydalanarak yaz-masını temin etmektedir. Buna bir de Fransızca'yı çok iyi bildiğini ve Batı yayınlarını çok yakından izlediğini katacak olursanız, ucuz edebiyat marifetlerine düşmeden, fikirlerini ufak bir kalem darbesiyle nasıl açıkla-dığını daha kolay görürsünüz.

Cihad Baban, okuyucunun anlayışını zorlayan veya uzun yazılarla bilgiçlik taslayan, yazmak için yazar, «muharrir» türlerinden hiç birine bağlı değildir. Aksine kısa ifadelerle, kafada renkli çağrışımlar yaratmayı yeğ sayan bir üslûba sahiptir. «Mezada Çıkarılan Kadınlar», «İşyan» isimli tercüme romanlarında bu özelliğini göstermiştir. Gazete sütunlarında kalmış veya müstear isimle yazılmış birçok kitaplarında da, aynı hareketli ve canlı üslûbun yazarını tanımak mümkündür.

*
*

Politika Galerisi, Büstler ve Portreler'de Cihad Baban, son çeyrek yüzyılda Türk politikası ve Türkiye'nin kaderi üzerinde etkili olmuş bazı kimseleri, olayların diliyle anlatmak istemiştir. Türk politikasında etkili olmuş kişiler elbet bu kitaptaki insanlardan ibaret değildir. Fakat Cihad Baban, yazdığı kitabın, yarın tarihimizi kaleme alacak kimselere ışık tutmasını istediği için, bildiği, gözüyle gördüğü, kulağıyla işittiği olaylar üzerinde durmuş ve okuyucunun dikkatini bu olaylar üzerine yönelterek, küçük küçük çizgilerle, büyük olayların içyüzünü anlatmak istemiştir.

Ve hiç şüphe yok ki, Cihad Baban, bu örnek eseriyle, demokratik düzene ulaşmak için çaba gösteren bir topluma hizmet etmiştir. Çünkü bu kitabın son sayfasını çevirip de okuduklarının bir muhasebesini yapacak olan her vatandaş, bilmediği, hatırına getirmedeği bir sürü basit ve küçük nedenlerin, ne kadar çeşitli ve memlekete yararlı olmayan büyük neticeler doğurmuş olduğunu düşünmeye başlayacaktır.

EDİTÖR

İÇİNDEKİLER

BÜSTLER

CELÂL BAYAR	21
MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK	81
ADNAN MENDERES	129
CEMAL GÜRSEL	239
İSMET İNÖNÜ	269

PORTRELER

FUAT KÖPRÜLÜ	335
FEVZİ LÜTFİ KARAOSMANOĞLU	355
EKREM HAYRİ ÜSTÜNDAĞ	375
SAMET AĞAOĞLU	393
AHMET TAHTAKILIÇ	413
OSMAN BÖLÜKBAŞI	439

BAŞLARKEN

Roma'da, parlamento binası olan meşhur Monteciterio sarayının birinci katında, duvarları göz alıcı goblenlerle süslü, dikdörtgen uzun bir salon, İtalyan millete hizmet eden insanların büstleriyle süslenmiş, bir galeri haline getirilmiş... İtalya, geçmişiyile yarını arasındaki bağları sanat yoluyla kurmakta çok usta olduğu için, bu galerinin içinde tarihte dolaşır gibi dolaşırsınız. İkişer metre mesafeyle hep tarihin size tanıttığı yüzler karşınıza çıkar. Yaşınız ilerlemişse, gazete sütunlarına geçen isimlere rast geldiğiniz zaman bu kimseler beyaz mermerin soğukluğunu size unutturarak gözlerinizin içine bakarlar. Bunların her biri memleketlerine hizmet etmiş olan insanlardır. Doğmuşlar, ölmüşler, şimdi de hafızalarda yaşasınlar diye bu galeriye yerleşmişlerdir.

Çok defa Ankara'daki Büyük Millet Meclisimizde de böyle bir galeri kurulsun diye düşündüm. Meclis sorumlularına bir de yazılı öneride bulduğumu hatırlıyorum. Biliyorum ki Türkiye'deki kıymet yargıları çok sübjektif olduğu için, beş kişi bir araya gelse, Ankara'daki Meclis galerisine büst olarak yerleştirilecek vatan hizmetkârlarının üzerinde birleşmeleri zor olur; buna rağmen bu adımı atmalıyız fikrinde, bugün de ısrar ediyorum. Belki İtalya'da olduğu gibi, birçok büstle Meclisteki salonumuzu süsleyemeyiz ama, memleket için içtenlikle çaba göstermiş beş on büyük isimle işe başlamak pekâlâ mümkün olur. Böyle bir minnet borcunu ödemenin zamanı gelmiştir kanısındayım.

★ ★

Ben, Monteciterio sarayından esinlenerek, bu yazı serisine *Politika Galerisi* ismini vermek istedim. Bu, elbet benim kafamın içinde yaşayan bir galeri olacaktır. Bir farkla ki, Monteciterio sarayında hizmetleri üzerinde ittifak kazanmış insanlar yerine benim politika galerimde 1946'dan bugüne kadar tanıdığım, Türk siyasal hayatında iyi ve kötü tartışmalara

ve yargılara sahip olmuş insanlar yer alacaklar ve ben onları size, bildiğim ve yalnız kendi tanıdığım gibi anlatacağım.

Bahis konusu edeceğim kişiler bir arada ve aynı olayların içinde yaşamış olduklarından, onlardan teker teker bahsederken, iç içe münasebetler yüzünden onları bir büst veya portre yapar gibi birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmak da mümkün değildir.

Amacım biyografik bir eser meydana getirmek olmadığına göre, otuz beş yıla yaklaşan gazetecilik, yirmi beş yıla ulaşan politika yaşantımın içinde, tanıdıklarımı tanıdığım gibi, içinde beraber yaşadığımız olayların diliyle size tanıtmaktır. Tanıdıklarımı, tanıdığım gibi dedim; bu sözden de anlaşılıyor ki bu kitap, ben ne kadar objektif olmak istesem yine sübjektif bir nitelik taşıyacaktır. Ne var ki, ben son çeyrek yüzyılın çalkantıları arasında yalnız olayların diliyle konuşmak sınırında kalacağım. Benim gibi, bildiği ve gördüğü kadarını ortaya koyacak olanlar da, olaylara bir gün tepeden bakacak tarihçiye belki büyük gerçeğin sentezini yapmak için bu tanıklıklarla yararlı olabilirler. Belki bu yazılar, meraklı okuyucular için, bazı olayların neticelerini daha derinden anlamaya da yardım edebilir.

Bu kadarcık bir hizmet, kaderin sevgiyle politika arenasında bazen seyirci, bazen dövüşçü olarak yer almış olan bana, hiç şüphe yok kıvanç verir.

Cihad BABAN

CELÂL BAYAR

CELÂL BAYAR

«Mutluluk da, mutsuzluk da geçmişteki davranışlarımızın neticesidir. Mutluysanız mutluluğun, mutsuzsanız mutsuzluğun sebebini kendi hareketlerinizde arayınız».

BUDDHA

1945 yılının tatlı bir sonbahar akşamı, eylül ayının ikinci haftası, Bursa'da Çelik Palas'ın Amerikan barında, Atatürk'ün eski içişleri bakanı merhum Şükrü Kaya ile, yaşlarımızın araya koyduğu mesafe içinde tartışıyorduk. O, benim Celâl Bayar'ın 5 kasım 1945 tarihinde milletvekilliğinden istifa etmesi nedeniyle yazdığım makaleyi eleştiriyordu. Babamın ve amcamın arkadaşı olması ve beni daha Galatasaray'daki öğrencilik zamanımdan tanıması dolayısıyla, bana karşı duyduğu sevimli bir yakınlıkla: «Cihadcığım, diyordu, ben Bayar'ı iyi tanırım, göreceksin, yavaş yavaş siyaset alanından uzaklaşacak... İnönü hayattayken onun karşısına geçerek mücadeleye girişi mümkün ve muhtemel değildir.»

Halbuki ben, o gün Bursa'ya gelen Tasvir gazetesinde bu kanaatin tam tersini savunmuştum. Bayar iki satırlık bir mektupla milletvekilliğinden istifa etmiş, bu istifasına hiç bir gerekçe eklememişti. Mektubunda sıhhi sebeplerden bahsetmemişti. Kamuoyuna karşı bir mazeret sunmak lüzumunu duymamıştı. Eğer Şükrü Kaya'nın iddia ettiği gibi, siyasî hayatı terk etmek niyetinde olsaydı, seçimlere kadar bekler ve sessiz sedasız, arkasına bakmadan meydandan uzaklaşabilirdi. Yeni seçimlere ya bir yıl vardı ya biraz daha fazla... Bu süreyi bile

beklemek zahmetine katlanmaması onun, politika yolunda yeni bir şeyler tasarladığını göstermiyor muydu?

Şükrü Kaya'nın intibaları zengindi. O, bu intibalardan ve gelmiş geçmiş olaylardan kuvvet alarak konuşuyordu: «Yani ne yapacak? diyordu, parti kurup İnönü'nün karşısına mı çıkacak? Hayır hayır, o bu işe hiç bir zaman cesaret edemeyecektir.»

Atatürk devrinin ve İnönü kabinesinin içişleri bakanı bu düşüncede yalnız değildi. Peyami Safa merhum da onun gibi düşündüğü için, Tasvir'de yazdığı bir fıkrada Bayar'ın istifasını bahis konusu etmiş, Bayar'ı şiddetle hırpalamıştı. Peyami'ye göre Bayar; devrini kapatmış, iktisat bakanlığında ve İş Bankasında güttüğü yâran zengin etme politikasıyla kendisini aşındırmış bir insandı. Benim makalemse hem kendi düşüncemi açıklıyor, hem de dolayısıyla Peyami'nin gene bizim gazetemiz olan Tasvir'de yazmış olduğu fıkraya cevap veriyordu. Bana belki bu yazıyı yazdıran, kendimin bile sezemediğim gizli ve hissi sebeplerin arasında, Bayar'ı, tek parti idaresine karşı aktif muhalefet politikası içinde görmek ve onun memlekette o tarihlerde hasretini çektiğimiz çok partili hayata yardımcı olmasını istemek eğilimiydi. Çünkü İkinci Dünya Savaşını burnu kanamadan geçiren Türkiye'de, demokratik özgürlüklere yer vermenin sırası gelmişti.

Bunu söylerken, belki de şuurumuzun altında; yetişmekte ve palazlanmakta olan bizim kuşağın yüzüne, o tarihlere kadar politika kapılarını kapalı tutan kodamanlara karşı duyulan tepkinin de etkisi vardı.

Bursa'da hatırası hafızamda canlı olarak yaşayacak bir akşam geçiriyorduk. Şükrü Kaya da artık milletvekili değildi. Kalamış'taki köşküne çekilmiş, eski günlerin zengin ve renkli anılarını tada tada anlatan ve geleceğin sorunlarını da kafasında şekillendirmeye çalışarak faal hayattan hüsrarla ayrılan bir emeklinin hayatını yaşıyordu.

«Bayar hiç bir şey yapamaz!» derken, acaba politikadan kendisine rağmen uzaklaştırılmış bir insanın kendi durgun tu-

tumuyle Bayar'ı mukayese etmesi gibi bir ruh hali içinde olmasındı?

Geç vakitlere kadar konuştuk. Ben bir ihtimalin savunmasını, temennilerimle sarmaş dolaş ederek içtenlikle yapıyordum; o da böyle bir ihtimalin mümkün olmadığını gelmiş geçmiş olaylardan çıkardığı anlamlarla ispata çalışıyordu...

Ankara'da da Şükrü Kaya ve Peyami Safa gibi düşünenler veya öyle düşünmedikleri halde, millî şefin hoşuna gider diye, onlar gibi hüküm verenler çöktü...

Bayar, İnönü'nün karşısına nesiyle, kimlerle çıkacaktı? Çıksa bile ne netice alacaktı? Serbest Fırka tecrübesinde Fethi Okyar'ı bizzat Atatürk teşvik ettiği halde, bu tecrübe uzun sürmemiş, Fethi Okyar, İnönü'yle çarpışırken, daha ilk ravntta ringi terk etmeye mecbur olmamış mıydı? Millî şefle çarpışmak kimin haddine düşmüştü?

Suat Hayri Ürgüplü'den dinlemiştim. Bayar'ın istifasından kısa bir süre sonra, hipodromda Cumhurbaşkanlığı koşusunda tribünde yer alan Halk Partili kodamanlar bu olayı incelerken, hepsi Bayar'ın istifasını Şükrü Kaya gibi yorumlamışlar ve kanaatlerini İnönü'ye o yolda açıklamışlardı. Bunun üzerine İnönü, o zamanlar gümrük ve tekel bakanı olan Ürgüplü'ye dönmüş, «Sen ne diyorsun?» diye sormuş; Ürgüplü de, «Paşam, siz Bayar'ı hepimizden iyi tanırırsınız... Mizacını hepimizden iyi bilirsiniz... İnatçıdır diyorlar, eğer dedikleri gibi inatçıysa o zaman politikayı terk etmeyecek, mücadele edecektir» cevabını vermiş...

İnönü bu sözleri dinledikten sonra, «Evet, çok inatçıdır, ben de Ürgüplü gibi düşünüyorum» karşılığında bulunmuş.

Çelik Palastaki konuşmalarımız; etrafımızda bizi dinleyenlerin, gecenin ilerlemesi dolayısıyla, Atatürk'ün heybetli içişleri bakanıyla bizi baş başa bırakmalarından kısa bir süre sonra sona erdi. İkimiz de, «Bakalım felek ne gösterecek?» diyerek birbirimizden ayrıldık. Tartışma düşündürücü olmuştu, ama benim uykumu kaçırmamıştı. Bu konuşma kanaatlerimi sarsmaya yeterli olmamıştı. Netekim olayları yorum tarzında haklı olduğumu beş on gün sonra anlayacaktım. Merhum Şükrü Kaya

ile yaptığımız bu konuşmadan kısa bir süre sonra Büyükkada-ya giderken 17,50 vapurunun güvertesindeki lüks mevkide Kılıç Ali'yle karşılaştım, o da Atatürk'ün vefatından sonra politika-nın dışında kalmıştı. Marmara rüzgârı kravatlarımızı uçurup saçlarımızı karıştırırken, Kılıç Ali bana birdenbire: «Bayar, dedi, senin makaleni okumuş, fevkalade mütehassis olmuş...» Bu sözü fırsat bilerek, Bursa'daki tartışmanın etkisiyle, kar-şımdakine sordum: «Makalemde yazdığım gibi, onun tekrar politika hayatına atılacağı hakkındaki düşüncem doğru mu?»

Kılıç Ali, elini makineye kaptırmak istemeyen kurt bir makinist haliyle: «Bunu bana sorma, dedi, çok merak ediyor-san kendisine danış!» Ve ilâve etti: «Rica etsem çarşamba günü öğle yemeğine bana gelir misin? O gün Bayar da gelecek, hem merakını giderirsin, hem kendisini tanımak imkânını bulur-sun. O da her halde seni tanımış olmaktan çok memnun olur!»

*
*

Bayar'la ilk konuşmamızı Harbiye'de, Orduevi'nin karşı-sında Elirak apartmanında yaptık.

Ben söz verdiğim saatte Kılıç Ali'nin apartmanına geldi-ğim zaman, Bayar'ı orada, eski arkadaşıyla dertleşirken bul-dum. Kendisini ilk defa o tarihten yirmi iki yıl evvel babamla bir Zonguldak dönüşü Seyrisefain vapurunda, düşünceli ve dur-gun haliyle Karadeniz'in ufuklarını seyredirken uzaktan gör-müştüm. O tarihte imar ve iskân bakanıydı.

Burnunun altında iki benek gibi ince bıyıkları vardı. Başın-da gri-siyah astragandan bir kalpak... Bugün de o gün gibi dü-şünceli ve durgundu. Yüzü biraz daha yorgun görünüyordu. Bı-yıkları kalmamıştı. Sofraya oturmadan evvel, Atatürk devrinin iki tanınmış insanından Atatürk'e ait bir iki hatıra daha din-ledim. Sonra Bayar, konuşmaların tabii akışı içinde, yazım-dan çok mütehassis olduğunu söyledi. Bu memnunluğun, yeni bir siyasî hareketin habercisi olup olmadığını sorduğum za-man, «Hiç bir şey belli olmaz!» cevabını verdi.

Sofrada Bayar temkinli konuşuyor, zaman zaman iltifat ediyordu. Bir şeyler öğrenmek için çırpınan bu genç gazeteci ise, vakit geçtikçe için için ve kendi kendine sızlanıyordu.

Nihayet sabredemedim, arzu ve temennimin yakın gelecekte doğup doğmayacağı merakı beni ateşlendiriyordu:

— Beyefendi, dedim, bugün herhangi bir kimse yeni bir parti kuracak olsa, bu partinin başına Serbest Fırkanın başına gelen, gelebilir mi?

Bayar, çatal ve bıçağını tabağına bıraktı:

— Artık bir daha böyle bir şey olamaz! dedi.

— Sizde bu emniyet varsa partiyi kuracaksınız!..

Kaşlarını, çehresine ciddiyet vermek istediği zamanlarda olduğu gibi çattı:

— Bir parti kurmaya karar verirsek, yani memleketin şartlarını böyle bir teşebbüs için uygun görürsek beraber çalırız değil mi Cihad Bey?..

O kararlı olduğu teşebbüsü bir anda açıklamak istememiş, şartlı konuşarak benim düşüncemi öğrenmek istemişti. Bense, bu sualden memnun olmuştum. Fakat bu memnuniyetin bağlayıcı kapanına balıklama atlamak da istememiştim. Onun için ortalıkta birkaç saniyelik bir durgunluk oldu, bu durgunluğu ev sahibi, kirpiklerini, Bayar'ı tasdik etmem için aşağıya doğru birkaç kere indirip kaldırdıktan sonra bozdu:

— Cihad Baban, memlekete çok hizmet edecek bir arkadaş, dedi, ben kendisini çok severim.

Bu müdahaleyle, tereddütlü bir cevap vermeme mani olmak istemişti.

Evdeki konuşma burada bitti. Biraz sonra, parlak güneşli, ılık bir gün, Bayar'la, Elirak apartmanından Taksim'e kadar, yan yana yürüyorduk... Ben kararlı, fakat kararını açıklamanın henüz zamanı gelmediğine kani bir insanla karşılaştığım kanaatini taşıyordum. Samimi inancım, memleketin artık ne istediğini bilir, yapıcı bir muhalefete kavuşacağı merkezindeydi. Türkiye de, Avrupa'daki memleketler gibi, fikir, söz, toplanma özgürlüğünün nimetlerinden istifade edecekti... Bu işi tecrübe-

siyle, Atatürk'e bağlılığıyla, inkılâplara olan saygısıyla başara-
bilecek tek insan Bayar, kendisini yeni ve mukaddes bir mis-
yona hazırlıyordu.

Bayar'ın kuracağı muhalefet partisi, devrimler için temi-
nattı.

Memleketin bağına saadetin güneşi galiba doğmak üze-
reydi.

Ne ekonomik durumu düşünüyor, ne nüfus artışının yara-
tacağı tesirleri hesaplıyordum. Ne enflasyon, ne yobazların de-
magojisi hatırıma geliyordu. Hele açılacak yeni mücadelede
ordu faktörünün mevcudiyeti aklımın köşesinden bile geçmi-
yordu. O zaman benim gibiler için, varsa yoksa özgürlüktü...
Evet, babalarımızdan bize miras kalan hasret gidecek, yerine
söz, fikir, basın hürriyeti gelecekti. Oylarla iktidarlar değişe-
cekti. Mutluluk kapımızı artık çalıyordu.

Ben, bütün bu düşünceler içinde, Taksim'de birbirimizden
ayrılacağımız zaman, gizlemek istemediğim bir sevinçle kuş
gibi uçuyordum. Vatandaşları birbirine düşman eden, kardeşler
arasına soğukluk sokan İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf
kavgalarından, Terakkiperverlerin istemeyerek uyandırdıkları
ayaklanmalardan, en iyi niyetlerle kurulan Serbest Fırkanın
bile, istemeyerek de olsa, Atatürk'e karşı nankörlüğü somut
hale getirmiş olmasından acı duyan her aydın gibi, ben de bu
seferki tecrübenin başarı kazanmasını çok, çok arzuluyordum.

Tek parti iyi bir şey değildi. İnönü'nün de sonradan söyle-
diği gibi, «tek parti, köşe başını tutan ve sırtını iktidara da-
yayan her vatandaşı, kendinden küçüğe karşı zalim, ken-
dinden büyüğe karşı da haysiyetsiz bir uşak haline getiriyor-
du.» Yeni bir parti tecrübesinin zor olacağını görmüyor değil-
dik. Fakat, artık inşallah bu sefer rubikon'u aşacak, selâmete
çıkacaktık. Bugünden çok farklı olarak, o zaman memleketin
bütün aydınları da, hürriyet gelir gelmez her şeyin değişece-
ğine kani idiler. Özgürlüğün sihirli varlığı her kördüğümü çö-
zecekti. Ne ekonomik durum, ne köylünün kalkınması, ne sos-
yal adalet ilkelerinin tatbiki, hiç kimseyi ilgilendirmiyor; yur-

du baştan başa mamureye çevirecek, her yuvaya saadeti sokacak bir tılsım, özgürlük zannediliyordu. Evet, keyiften uçuyordum. Artık savaş yıllarında olduğu gibi biz gazeteciler, polis müdürlerinden, savcılardan, hatta ticaret ofisi idarecilerinden, basın yayın genel müdürlerinden her gün yeni bir direktif almayacak, her Allahın günü mahkeme kapılarında, mübaşirlerin dik sesli davetleriyle heyecanlanmayacaktık!..

O kanaatteydim ki, yalnız hürriyetin gelmesiyle bile asık suratlar çözülecek, tehdit edici ve korkutan davranışlar kalmayacak, baskının riyakâr ettiği insanlar, namuslu olacaktı.

*
**

Bayar, Köprülü, ve Koraltan, Menderesle birlikte, Türkiye'nin çok partili demokratik nizamaya yönelmesi gerektiğini belirten 7 haziran 1945 tarihli meşhur önermelerini gruplarına vermişler, bu önerge büyük tepkilerle karşılanmıştı.

Halk Partisi Grubu, millî şef İnönü'den çok gerilerde doluyor, İkinci Dünya Savaşının getirdiği yeni fikirlere kulaklarını tıkıyor, yabancı kalmak istiyordu.

Menderes'in, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesinin Meclis'çe tasdiki dolayısıyla verdiği demeç, Halkçılar nazarında kötü niyetli bir tahrik konuşması olarak nitelenmişti.

Rahmetli Mümtaz Ökmen onu kürsüden, ağır şekilde azarladı! Fakat tek partinin baskısı ne olursa olsun, dörtler cesur hareket ediyorlar, fikirlerini, Ahmet Emin'in Vatan gazetesinde şiddetle savunuyorlardı. Böylece 1945 yılbaşı geldi çatı. Dörtlere bir başkası, Cemal Tunca merhum da katıldı ve hatta Sümer sokaktaki evini parti merkezi olarak arkadaşlarının emrine tahsis etti.

1946 yılının bir 7 ocak günü, gazeteciler bu eve davet edildiler. Demokrat Partinin resmen kurulduğu, bu toplantıda Türk kamuoyuna bildirildi. Partinin kuruluş beyannamesi vilâyete verilmişti. Yüzlerde yeni bir devrenin ümitleri okunuyordu. Bu toplantıda Menderes susuyor, Bayar suallere maruz kalıyor, fakat bu soruları, Köprülü, Bayar'dan daha atik davranarak

cevaplandırıyor, gazetecileri de, Bayar'ı da zor duruma sokuyordu.

Müsamahasız ve mağrur Bayar, bu müdahalelere hiç kızmaz görünüyordu. Hatta Köprülü'nün, kendisini gelmiş geçmiş bütün sadrazam ve başbakanlarla mukayese dahi etmeyeceği, onların çok üstünde olduğu şeklindeki sözleri, Bayar'ın yüzünde yalnız kadere boyun eğen insanın tebessümünü yaratmıştı.

Bu toplantıda hatırdakalacak en önemli nokta şu oldu: Köprülü, mizacının dürtüşüyle Cumhuriyet Halk Partisine şiddetle çattığı bir sırada bir gazeteci arkadaş, geçmişte D.P. kurucularının da onlarla beraber olduklarını hatırlatınca; Bayar, arkadaşlarının daha ilk basın toplantısında bir pot kırmasını önlemek için, iradeli bir sesle insiyatifi ele aldı ve hemen şu cevabı verdi:

— Şeref ve mesuliyetleriyle mazi hepimizindir. Ne yapılmışsa iyi niyetle, inkılâbı kurmak ve korumak için yapılmıştır. Fakat şimdi yeni bir devir gelmiştir. Bu devrin işlerini, devrin zihniyetiyle yürütmek zamanı gelmiştir. Mazinin mesuliyetleri varsa, bizim hisselerimiz, şunun bunun mesuliyetlerinden az değildir.

Bu cevap, Köprülü'nün vermeye hazırlandığı cevap değildi. Onun için, bu sefer kadere boyun eğen bir tebessümle susma sırası Köprülü'ye gelmişti.

Hiç şüphe yok, Bayar Demokrat Partiyi kurduğu zaman, Atatürk devrimlerine sıkı sıkıya bağlı kalmaya kararlıydı. Ne var ki olaylar onu aştı, Bayar kendisini aşan olayların dizginini tutmak kudretini gösteremedi. Günün birinde Atatürk'ün sevdiği, başbakan yaptığı Bayar, devrimleri koruyamaz hale geldi. 1950'de cumhurbaşkanı olduğu zaman Demokrat Parti derhal ezanın Arapça okunmasına yol açan kanunu getirince, Bayar üzüldü, sinirlendi, fakat beş yıllık mücadelede birbirleriyle yüz göz olmuş liderler kadrosu içinde Bayar, Menderes'e söz geçiremedi ve oldu bittiye boyun eğdi. Bu onun aleyhinde fena bir puvan oldu, sonraları açılan bu gedikten çok su girecekti.

Aslında oy toplama kaygısıyla arkadaşlarının vermiş oldukları tavizler, onu Demokrat Parti içinde tesirsiz hale getirmişti. Daha muhalefet devrinde Zonguldak'taki kongrede bir delege, «Kadınlar eylerine dönmelidir, dairelerde bunlara maaş vermek kötülüğü teşvik etmektir. Biz ezan sesiyle uyanmak, ezan sesiyle uyumak istiyoruz» dediği zaman, Bayar kulağıma eğilmiş, «Bu geri ve iptidai insanlarla ne yapacağız?» diye sormuş, fakat söz sırası kendine geldiği zaman, oyları ürkütmemiş olmak için, o densiz delegenin haddini bildirmemişti.

Bu ve buna benzer sözler, Cumhuriyet Halk Partisinin dinsiz olduğu, camileri ahır yaptığı, toplantılarda her gün tekrar ediliyor, alkış topluyor, Demokrat Parti kurucuları da bu sözlerin karşısına, hep aynı endişeyle, yani oy kaybetmek korkusuyla, çıkamıyorlardı. Nihayet idareciler bu sözlerle öylesine yüz göz oldular ki; Menderes başbakan olduktan bir süre sonra, bir gün İzmir'de bir kongrede «Biz elhamdülillâh Müslümanız, Müslüman kalacağız» gibi bir söz sarf etti. Bu söz sürekli alkışlar toplayınca Menderes bundan memnun oldu. Bu hatadan döneceğine, açtığı çığırda yürüdü. Artık hiç bir fren kalmamıştı. Demokrat Parti irticaı kucaklayan bir parti haline geliyordu. Bayar'ın; ezanı Arapça okuttuğu zaman üzülmesine ve aciz içinde kahrolmasına rağmen...

*
* *

Demokrat Partinin kurulması, gazetecilik faaliyetimizi çok artırmıştı. Tasvir, Vatan, Yeni Sabah, Akşam gazeteleri Ankara'da Birleşik Büro (B.B.) ismiyle bir büro kurduk; ayrı ayrı haber toplayacağımıza, ayrı ayrı masraflar yapacağımıza, bütün büroları bir elde idareye karar verdik. Büronun başına kültürlü, siyasal meselelere derinliğine inebilen bir arkadaşımızı getirdik: Raif Meto. Onun şahsında hem biz gecesini gündüzüne katarak yalnız görev duygusuyla değil, aynı zamanda kalbi ve sinirleriyle de mesleğe bağlı bir arkadaş bulmuş olduğumuz gibi, Demokrat Parti de kıymetini hiç bir şekilde inkâr edemeyeceği, vefalı, yardımcı bir dost bulmuştu. Raif Meto o zamanlar politikanın mihrakı olan Ankara Palasta oturuyor, dört

gazeteden aldığı maaşa bir o kadar da kendi cebinden ekliyordu. Bayar'ın, Menderes'in, Köprülü'nün yakın dostluklarını kazanmıştı. Demokrat Partinin görüşlerini dış basına intikal ettirebilecek ilişkileri olduğu gibi, sefaretlerle de yakın temaslara kurarak, bu çevrelerdeki haberlerin gazetelerimize aksetmesinde çok yararlı oluyordu. Zaman geçtikçe Meto Demokrat Partiye, daha ziyade Bayar'la Menderes'e dostluk bağlarıyla büsbütün bağlandı. Verdiği haberler dört gazetede birden manşete çıktığı zaman, iktidar salvo ateşine tutulmuş gibi kamuoyunun tepkileriyle sert sarsıntılara maruz kalıyordu.

Raif Meto, bir taraftan ateşli mizacı, harikulade vefası ve bu hasletlerinin yanında, icap ettiği zaman sır küpü haline gelmesiyle, Bayar'ın ve Demokrat Parti ileri gelenlerinin sadece sevgisini değil, aynı zamanda güvenini de kazanmıştı. Batılı mizacıyla, kimsenin hakkını kimseye çiğnetmeden, gazetelerle Demokrat Parti arasında bağlar kuruyor, hatta zaman zaman, kurucuların tutumlarına bile karışarak ciddi eleştirmelerle onları uyarmak kudretini gösteriyordu. İşin en güzel tarafı, Meto'nun Demokrat Parti iktidara geldikten sonra dahi kuruculardan hiç bir şey istememiş olmasıydı. Yüreği kavrulduğu halde, ailesinin telkiniyle, avcundaki milletvekilliğini reddetmişti.

Raif Meto'dan bahsedişim boşuna değildir. Bu mücadele devresinde bir gazetecinin tek başına Demokrat Parti davasına ne kadar yararlı olabildiğini göstermek içindir.

Genel idare kurulundan çıkacak haberleri daha evvel kurucularla tartışan, politikanın kulisinde bu partinin gelişmesinde kurucular kadar hizmeti dokunmuş olan, tevazuun perdesi arkasına çekilmiş bir şahsın, bu kavgadaki yerini verebilmek, bu mücadelede onun ne derece etkili olduğunu anlatabilmek içindir.

O tarihlerde, yani 1946 seçimlerinden sonra onunla beraber zaman zaman Bayar'ın Meşrutiyet caddesinin başında Ale-vok apartmanındaki dairesine gider, baş başa günün olayları hakkında konuşmalarda bulunurduk. Meto'nun kurduğu mekanizmayla Türkiye'nin en çok satan dört gazetesi Halk Partisi

iktidarı karşısında müttefik hale geliyorlardı. C.H.P.'ye hücum mu edilecek? Meto bu hücumların derecesini ayarlıyor, D.P. pot mu kırmış?.. Menderes kötü bir konuşma mı yapmış? Meto bu potları, bu kötü konuşmaları gizliyor, gazetelere ulaştırmıyor, bazen D.P.'ye yaramayacağını tahmin ettiği haberleri liderlere rağmen gazetelere göndermiyordu. Bayar da, Köprülü de, Menderes de onun bu tarafını çok seviyorlar, merkez idare kurulunda konuşmadıkları şeyleri onunla görüşüyorlardı.

Aynı tarihlerde Nihat Erim Ulus'ta Demokrat Partiye şiddetle çatıyordu. Raif Meto ile Erim arasında ailevî bir yakınlık vardı. Bu sebepten dolayı da Raif Meto, Erim'e ateş püsküren Menderes ve Bayar'ın karşısında zor durumda kalıyordu. Sık sık, Bayar'ın ve Menderes'in, «Seninki yine neler yazmış?» şeklindeki sözleriyle karşılaşılıyor, bir taraftan fikrinin ve gönlünün istikametinde Demokrat Partiyi desteklerken, diğer taraftan Nihat Erim'le olan münasebetlerini medenî bir anlayış içinde korumaya çalışıyor, yani kanaat ve akrabalık arasında medenî köprüler kurmanın maharetini gösteriyordu. Zaman ilerledi, 1950'nin 14 mayısında Menderes iktidara geldi. Meto eski samimiyetle, tıpkı muhalefet devrinde olduğu gibi, Menderes'e açılıyor, onun hata yapmasını içi titreyerek istemediği için, başbakanın etrafını saran dalkavuklar kalabalığıyla mücadele ediyor, Menderes'i eski Menderes zannederek onu içtenlikle uyarmak istiyordu.

1950'den sonra Menderes, Bayar'a rağmen Meto'yu çok hırpaladı. Bayar, bu yakın ve fedakâr dostu, kendisinin vefalı olduğunu çok tekrar etmiş olan bu insanı, Menderes'in insan öğütten dişlilerinden çekip çıkarmak kudret ve cesaretini gösteremedi. Çünkü Meto'nun masum ve hayırhah müdahaleleri artık başbakanı rahatsız ediyordu. Parti arkadaşırken tahammül edilen tartışmalar, Menderes kuyruklu yıldız binerek başbakan olduktan sonra üzüntü verici, sinirlendirici olmuştu. Onun Menderes'le yakınlığına tahammül edemeyen diğer Menderes yakınları da araya giriyorlar, çeşitli tezvirlerle, milletvekili olmadığı halde, Meclis koridorlarında Menderes namına kulis yapan Meto'yu kötülüyorlardı. Bir gün geldi, Raif Meto iktidarın beslediği

şantaj gazetelerinde en ağır şekilde hırpalandı ve dosttan gelen bu sille Meto'yu siyasetten iğrendirmeye kâfi geldi. Nefret duyguları içinde sessizce köşesine çekildi. Seneler senesi Meto'nun kendini göstermeden ve hiç bir karşılık istemeden yaptığı hizmet, bir çürük sakız gibi yere atıldı ve nankör topuklar altında çiğnendi.

Bu fena bir başlangıçtı. Kant'ın dediği gibi, politikada ahlâkın durduğu yerde, ahlâkın politikası yapılmaya başlanmıştı.

* *

1948 yılının başlarında Demokrat Partide bir gün müthiş bir bunalım patlak verdi. Menderes ve arkadaşlarına göre bu buhranın sebebi, milletvekili ödeneklerine yapılan zamdı, partinin kamuoyu önünde itibarını düşünmeyen çıkarıcılar, vatan-
daşın bu zammı iyi niyetle karşılamadığını düşünerek, bu parayı almamalıydılar. Gerçekten de böyle bir tartışma olmuştu. Temyiz üyeliğinden siyasete gelen som hukukçu İstanbul milletvekili Osman Nuri Köni, kanunla verilen bir ödeneğin, şahsî tasarrufa geçtiğini, partinin bu ödenek üzerinde hiç bir iddiası olamayacağını savunuyordu.

Belki bu iddia, fazla para almak isteyen bir bürokratin hukuka dayanan gerekçesiydi. Bu gerekçeyle de zamların partiye veya başka hayır müesseselerine verilmesi yolundaki isteğe karşı şiddetle direniyordu. Bu davranışta yalnız değildi. «Paralar alınmamalıdır» diye açık açık bağırانların karşısında, «bu paralar kanun yoluyla ana sütü gibi helâldir» diyenler ve aslında cesaretsiz oldukları için, paraların alınması yolunda sessizce vır vır edenler de vardı.

Diğer taraftan genel idare kurulunda vazife sahibi olan merhum Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç gibi kimselerle kurucular arasında da, ödenek meselesinin dışındaki meselelerden dolayı fikir çatışmaları oluyordu. Hasan Dinçer, Ahmet Oğuz, merhum Emin Sazak, Hazım Bozca, Suphi Batur gibi arkadaşlar bilhassa Menderes'in kendi üzerlerinde, Köp-rülü'nün de desteğiyle lüzumsuz bir hakimiyet kurma sevdasında olmasından şikâyetçiydiler...

Buna karşılık Menderes ve arkadaşları da, politikaya yeni girmiş olan bu gençlerin vaktinden evvel açıldıklarından, alkışları hazmedememiş olmalarından, görev yapmak için değil, şahsiyet kazanmak için baş kaldırdıklarından, Yusuf Kemal ve Emin Sazak'ın da bu gençleri kendi aleyhlerine tahrik ettiklerinden yakınıyorlardı.

Bu sürtüşmelerin, sinsi sinsi çatışmaların, nüfuz yarışmalarının bir gün patlak vermesi gerekiyordu. Bu patlamaya, ödenegın kıvılcımı sebep oldu ve bir gün parti Meclis grubunda yapılan tartışmalardan sonra grup başkan vekili olan Köprülü'ye çoğunluk güvensizlik beyan etti. Yani Köprülü, grup başkan vekilliğinden paldır küldür iskat edildi. Böyle olunca, genel başkan Bayar, grup başkanı olarak göreve sahip çıktı. Bu güvensizliğin altında, grup başkanı Köprülü'nün genç milletvekillerine karşı sert ve küçük düşürücü tutumunun tepkileri de vardı.

Güvensizlik kararı, Demokrat Partide kızılcı kıyametin kopmasına sebep oldu. Tahtakılıç ve arkadaşları, Köprülü'nün kendilerini hakir gördüğünü, Demokrat Parti sayesinde adam olduklarını söylediğini duymuşlardı. Köprülü'yle Menderes de, bunlara kırgındılar. Mederes, kendisiyle boy ölçüşmek niyetinde olan bu insanların artık partide yeri olmaması kanaatine varmıştı. Ödenekler meselesi böyle bir zamanda Menderes ve arkadaşları için güzel bir bahane, ele geçmez bir kafa kol kapması oldu. Öküzü boynuzlarından tutup sırtını yere getirmenin sırasıydı. Bu delikanlılar daha muhalefetin ilk yıllarında, gemi azıya böylesine alacak olurlarsa, yarın kim bilir ne yapmayacaklardı? Dostoyevski'nin dediğı gibi, «tatlı günlerin aşkı bir kin haline gelmişti». Tahtakılıç ve arkadaşlarıysa, «parti iktidarı onlarda ama zafer bizim olacaktır» diyorlardı. Yine ümitlerinin ve ihtiraslarının bütün hızıyla siyasete atılan bu gençler için politika yapmak hayatlarının esasını teşkil ediyordu. Lâkin ortada hesaba katamadıkları bir başka unsur vardı: Vatandaş ve teşkilât... Evet, vatandaş ve teşkilât ödenek işinde kurucuların tarafını tutuyordu. Seçmen, partinin zedelenmesini

istemiyor. Yusuf Kemal Tengirşenk, Emin Sazak gibi bazı yaşlıların da kışkırttıkları gençlere bir türlü güvenemiyordu. Menderes ve arkadaşları, ihtilâfa meşru bir sebep aramak icap edince partililerin de eğilimini hesaba katarak ödenek meselesini ortaya attılar. «Köprülü'yü grup başkan vekilliğinden düşürmeye kalkanlar, ayda 300 liralık bir fazlalığın tamamı içindedirler» sözü süratle etrafa yayılıverdi. Bu arada Bayar'ın grup başkanı olarak ortada gözükmesi, Menderes-Köprülü takımını çileden çıkarmıştı. Başkan kendi arkadaşlarına ihanet ediyordu.

Halbuki, kavga bitip de sisler dağıldıktan sonra gördük ki, partiden ayrılanlar arasında ödenekleri, kurucuların arzusuna uyarak almayan ve başka yerlere hibe edenler olduğu gibi, ödenekleri benimseyip kendilerine mal edenler arasında da, sonradan Menderesçi göründükleri için Meclis reis vekili veya bakan olanlar da oldu.

İhtilâf halledilmez bir şekilde sürüp giderken Bayar'ın uzlaştırma çabaları da boşa gidiyordu.

Partiyi parçalamamak için Tahtakılıç ve arkadaşlarının bir barış zemini bulmak üzere Menderes ve Köprülü şerefine Karpıç'te vermek istedikleri ziyafete, Köprülü ve Menderes gelmediler.

Buna karşılık o günlerde gazeteler, Menderes'in Köprülü ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'yle birlikte Ankara'dan İzmir'e hareket ettiklerini, ertesi gün de Manisa'dan gelen haberlerden, yola çıkanların, parti içindeki anlaşmazlığı her şeyi göze alarak açığa vurduklarını ve anlaşmazlık halinde oldukları arkadaşlar aleyhine sert demeçler verdiklerini yazdılar.

Bin bir emekle büyüülen, bin bir fedakârlıkla geliştirilen Demokrat Parti çatır çatır çatırdıyordu.

Bu demecin çıktığı akşam, hatırasını her zaman değer vererek muhafaza ettiğim çok kıymetli gazeteci arkadaşlardan, Konya milletvekili Sabahattin Sönmez'le Bayar'ın Alevok apartmanındaki dairesine gittik. Tasalı zamanlarında olduğu gibi Bayar çok düşünceliydi. Ben de, Sabahattin Sönmez de Menderes, Köprülü ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu üçlüsünün

ya hep, ya hiç şeklinde ortaya çıkan tutumlarını tasvip etmediğimizi kendisine söylemiştik. Partiyi parçalamanın zamanı değildi. Menderes ve arkadaşlarının anlaşmazlıkta haklı oldukları farz edilse dahi, bu kavgayı sokaklara dökmenin hiç bir anlamı yoktu. Demek ki onlar, bir kısım arkadaşları tasfiye ederek, partide gerçekten bir hegemonya kurmanın heveslisidiler. Bu, tehlikeli bir çığır, kötü bir başlangıçtı.

Bayar susuyor, fikirlerini gözlüklerinin altında zapt etmek istiyordu. Menderes ve arkadaşlarının bu tutumlarını beğenmediğim için bu bölücü demeçler aleyhinde bir yazı yazdığımı söyledim. Bayar sakin ve düşünceli haliyle, «Okur musunuz?» dedi. Okumaya başladım. Beni dikkatle dinliyordu. O sırada telefon çaldı: Şehirlerarası. Bayar hole telefona gitti, karşısında Menderes, Köprülü ve Karaosmanoğlu'yla birlikte yola çıkmış olan Kütahya milletvekili İhsan Şerif vardı. Biz Sabahattin Sönmez'le içeriden Bayar'ın sözlerini dinleyebiliyorduk.

— Arkadaşlara söyle, çok üzöldüm... Her şey halledilir... İş kararında bıraksınlar... Rica ediyorum, beni zor durumda bırakmasınlar... Olur... Tamam...

Bayar tekrar odaya döndü. Ben makaleyi henüz bitirmemiştim; arkasını okumamı beklemeden:

— Siz o yazıyı yayımlamayın, dedi, artık lüzum kalmadı. Hızlarını aldılar... Her halde başka demeç vermezler.

Bir gün sonra gazetelerde, parti çevrelerinde bomba gibi patlayan bir haber okundu:

«Bayar, arkadaşlarına mülâki olmak üzere İzmir'e hareket etmiştir.»

Demek ki Bayar, düşünmüş taşınmış, Menderes ve arkadaşlarını karşısına almaktansa mücadelenin neticesinde ulaşmak istediği amacı kaybetmemek için Kipling'in dediği gibi, rüyasına kavuşmak için uykudan uyanmıştı.

Duyduğumuza göre, Manisa'dan İzmir'e gelen Menderes ve arkadaşlarını, parti içinde büyük saygıyla sevilen merhum Ekrem Hayri Üstündağ evvelâ yatıştırmak istemiş, fakat bakmış ki bunlar gençleri tasfiyede kararlı, «Ya onlar, ya biz» diyor-

lar, o zaman iki kötü ihtimalden ehvenini seçmiş, Menderes ve arkadaşları partiden ayrılacak olurlarsa Demokrat Partinin çökeceğini tahmin etmiş, bu sebepten kurucuları tutmak yoluna gitmiş; bu arada Menderes, Köprülü ve Karaosmanoğlu Bayar'ın temkinli tutumundan da hiç hoşlanmadıkları için, Bayar İzmir'e gelince Fevzi Lütüfi'nin Alsancak'taki evinde kıyamet kopmuş, âdetâ Bayar'ın üzerine yürümüşler, kendisini köşeye sıkıştırarak tehdit etmişler... Bunun üzerine Bayar, Köprülü'nün D.P. Meclis grup başkan vekillikinden iskat edilmesiyle onun yerine geçerek eline almış olduğu grup başkanlığından âdetâ koparak istifa etmiş ve sonunda Millet Partisinin kuruluşunu hazırlayan çatlamaya da yol açılmış. Bayar, Menderes ve arkadaşları birleşerek, bundan böyle hep beraber yürüyeceklerine dair sessizce besa etmişler; Bayar, bu besaya Menderes ölünceye kadar galiba tek taraflı olarak sadık kalmış...

Bu olayın acılığı, politikanın sırça köşkünde oturup, etrafını görebilen insanların yüzünü, ağızlarında kinin erimiş gibi buruşturdu. Toplum için düşünebilmek ve düşündüğünü tatbik etmek için politikaya girmek insanın var oluşunun delilidir. Ama hangi insanın? Başarılı demokrasilerin de sırrı işte bu kemale ermiş insan tipini yaratabilmektir. Çok eski bir İngiliz atasözü, «İnsanları tanıdıkça köpeklerle sevgim artıyor» der. Kemale ermiş insan azdır. Onun için politikacının ustası, ham meyveleri olgunlaştırmakla da görevlidir. Politika, aslında büyük, cidden çok büyük bir sanattır. Taşı yontabilir, tahtayı işleyebilirsiniz, fakat filozof Pascal'ın tarif ettiği gibi, esen rüzgârlara göre kamış gibi eğilen insanı hammadde halinde kullanarak, ondan devlet yaratmak, büyük akıl ve akıldan da daha büyük çeşitli erdemlikler isteyen bir sanattır. İnsan zayıf ve kuvvetli tarafları ile iç içe yaşayan hesaba gelmez bir yaratık olduğu için zaman olur, İngiliz atasözünde olduğu gibi sizdeki köpek sevgisini artırır, yine aynı insan gözlerinizi yaşartacak büyüklükler gösterebilir. İnsandaki bu zaaf, kuvvetler hem insanın hem de insan dolayısıyla toplumun kaderini çizer.

D.P. içindeki bu çatlama böyle bir kaderin ürünü oldu. Tahtakılıç ve arkadaşları daha az hırçın olsaydılar belki Menderes ve arkadaşları da bu kadar sert olmayacaklardı. Tahtakılıç ve arkadaşlarını teşvik edenler bir gün sıkıyı görüp onların arasından çekilerek Menderes'e iltica etmeseydiler, onu şişirip sorumsuzluğa itmeseydiler, Menderes belki bugün hâlâ sağ olacaktı. Bayar soğuk bir hesap yaparak, duygularını ezmeseydi, belki de Demokrat Partinin dingili hiç kırılmayacaktı. Bayar'ın kararlarında tesir altında kalması, oyunlara uyması, kendisine, arkadaşlarına, D.P.'ye ve özellikle memlekete zarar verdi.

Bir kere çatırtı başlayınca, artık devam edecekti... Menderes ve arkadaşları İzmir'deki kuvvet gösterisiyle neticeyi kazanmış oldukları için, o zamana kadar tereddüt içinde yaşayan seyirciler vicdanlarındaki terazinin kefesini Menderes'in tarafına doğru eğmeye başladılar. Şaka değil, bu grup Bayar'ı bile zor kullanarak yola getirmişti. Temizlik tamamlanmalı, bundan böyle Menderes cephesine karşı hiç kimse, hatta Bayar bile, ayaklanmak cesaretini göstermemeliydi!..

Hüsnü Yaman, Menderes'in onbaşı gibi ona hizmet ederdi. Mükerrer Sarol, İstanbul'da gözü kapalı olarak onun direktiflerini yürütüyordu. Ne dilerse, ne isterse o işi tereddütsüz, «bana ne derler?» diye çekinmeden yapabiliyordu. Onun için Menderes, Sarol'u severdi; bu nedenle de Bayar Sarol'dan için için nefret ederdi. Sarol'un kazandığı itibar ve sevgi başka birçok insanlarda da ona benzemek istidadını yaratmıştı. Böylece D.P. içinde, haklıyı haksızdan ayırmayan, Menderes istediği zaman gözünü budaktan sakınmayan, enerjisini ve aklını Menderes'in emrine tahsis etmiş militan bir sınıf teşekkül etmişti.

Mücadelenin tam bu aşamasında Demokrat Partinin hali meşhur Samos'lu Pythagor'un İsa'dan altı yüzyıl evvel Atina'daki olimpiyat oyunlarını seyrederken yaptığı tarife çok benziyordu.

Pythagor: «Bazıları dükkân işletirler ve yalnız çıkarlarına bakarlar, başkaları arenada hayatlarını tehlikeye atarak zafer

ve şeref peşinde koşarlar, bir diğer grup da bu zafer ve şeref peşinde koşan insanları seyreder, onlar muzaffer oldukça onlara alkış tutar. Bu sonuncuların yaşama şartları diğer iki gruptan daha kötü değildir» demişti. Demokrat Partide de dükkân işletenler vardı, meydanda iktidar ve zafer için güreşenler vardı, bunları alkışlayanlar arasında da zafer için güreşenlerin ayağına çelme takan insanlar göze çarpardı. Onların yaşama şartları da tuttukları alkış yüzünden tıpkı meydanda güreşenler kadar mükemmeldi.

*
**

1950 seçimlerine girileceği sıralarda Demokrat Parti İstanbul il başkanı rahmetli avukat Esat Çağa idi. Menderes ekibi onu hiç tutmuyor, onun yerine Sarol'u işbaşına getirmek istiyordu. Yaklaşan seçimlerde İstanbul'da, sağlam ve kendilerine bağlı bir başın bulunması şarttı. Oysaki Esat Çağa, aldığı terbiye ve mizacıyla emir kulu olacaklardan değildi. 1950 seçimleri gelip çatinca, Menderes'in Sarol'a olan aşırı muhabbetinin sebebi de anlaşıldı:

İstanbul, 1946 seçimlerinde Demokrat Partiye oy vererek rengini belli etmişti. Üstelik yine İstanbul 30 milletvekili çıkarıyordu. Bu suretle Menderes İstanbul listesine hâkim olarak, evvelâ kendisini ve yakın arkadaşlarını, sonra da kendisine minnetle bağlanabilen kimseleri Meclise kolaylıkla sokabilirdi.

Bu amaca ulaşmak ve İstanbul üzerindeki egemenliği teminata bağlamak için Esat Çağa'nın her ne pahasına olursa olsun tasfiyesi gerekiyordu. İlçe kongrelerinin sonuncusu da yapılmış (Eminönü) bu kongrede il kongresine gidecek delegelikleri Çağa taraftarları kazanmıştı. Böyle olunca Esat Çağa'nın il başkanı olması tabii idi. Bu durum karşısında Çağa'nın her ne pahasına olursa olsun il başkanı olmasına mani olmak lâzım geliyordu.

Bunun üzerine Mükerrer Sarol, Hüsnü Yaman ve arkadaşları sanki Eminönü ilçe kongresi bölünmüş ve üyelerin bir kısmı bir başka kongre yapmış gibi, düzme zabıtlar tanzim

ettiler, genel idare kurulu iki kongreden hangisinin meşru olduğunu tespit etmek üzere üç kişiyi İstanbul'a gönderdi, bu üç kişi, aldıkları talimat gereğince, etkileriyle çok sonra demokratik hayatımızı zedeleyecek olan bir sonuca vardılar. Uydurma zabıtlarla gerçekten yapılmış gibi gösterilen kongreyi meşru telâkki ettiler. Böylece Demokrat Partide iktidar uğruna sahtecilik başlamış bulunuyordu.

Bayar, aslında Esat Çâğa'yı beğeniyor ve seviyordu. 1946 ile 1950 arası, Beykoz'a gittiği zaman Çâğa'nın evine misafir olmuş ve onu Beykoz'daki başarılarından dolayı övmüştü. Seçim kaprisi yüzünden haksız yere azap çekmesine, manevî eziyetlere uğramasına razı değildi. Onun için bu İstanbul operasyonundan hoşlanmamıştı. Birtakım profesyonel politikacıların Menderes'le parti içi dolaplar çevirmek üzere işbirliği yapmaları onu üzüyor ve kızdırıyordu. Fakat hiç bir şey de yapamıyordu. Bir kere İzmir'de Ekrem Hayri'nin evinde kuvvete boyun eğmiş, besa demişti. Buna rağmen beni arattı, Ankara'daki evine gittim.

Esat Çâğa meselesini anlattıktan sonra:

— Ben, dedi, bu adamlarla baş edemiyorum, (bu adamlar dediği Menderes ve Köprülü'ydü), İstanbul'u yine allak bullak ettiler. Senden rica ediyorum, Esat Çâğa'yı bul, ona tarafımdan selâm söyle, kendisine karşı son derece sevgim ve saygım vardır. Seçimlere gidiyoruz, fedakârlık etsin, bu adamlarla mücadeleyi bıraksın... Ben onu nereden isterse milletvekili yaparım. Kuvvetli olduğumuz, 30 milletvekili veren İstanbul gibi bir yerde parçalanmayalım... Tekrar ediyorum, nasıl isterse onu öyle memnun ederim.

Çâğa'ya bu haberi ulaştırmak üzere derhal İstanbul'a geldim. Menderes'le Köprülü zaten İstanbul'da, Çâğa meselesiyle meşgul oluyorlar ve Pythagor'un kendilerini alkışlayacak olan insanlarını kendi etraflarına topluyorlardı. Ben doğruca Esat Çâğa'yı buldum, kendisine mesajı mahrem olarak naklettim. O anda hürmet telkin eden bir halle, hiç tereddüt etmeden:

— Peki, dedi, ben milletvekilliği de istemiyorum. Mücadeleyi sayın Bayar'ın arzusu gereğince terk edeceğim!..

Not defterimi aldı, «Parti menfaatini şahsî mülâhazalar üstünde tuttuğum için mücadeleden vaz geçiyorum ve meydanı muarızlarıma bırakıyorum!» diye yazdı ve yazının altını imzaladı.

Bayar ertesi sabah İstanbul'a gelmiş, Maçka Palasta oğlu Turgut'un evine misafir olmuştu. Kendisini ziyarete gittiğim zaman Köprülü'yle Menderes'i orada buldum. Benim oraya gelişimden, bu meseleden haberli olmadıkları halde, nedense pek hoşlanmadılar. Bir arada bulunduğumuz üç beş dakika süresince bu meseleye hiç temas etmedik. Ayrılırken Bayar beni kapıya kadar geçirdi; orada Esat Çağa'nın muvafakatini aldığımı söyledim, not defterimdeki beyanı okudum.

— Bunu ben hiç bilmemiş olayım, dedi, sen Park Otele git, bu işi Menderes'le Köprülü'ye anlat... Bakalım ne diyecekler?

O akşam Park Otelin bar kısmında Köprülü ve Menderes'le buluştuk. Bir köşede Yahya Kemal, heyecanla etrafındaki büyük Fransız yazarlarının edebiyat dışındaki ikinci meslekleri hakkında bilgi veriyordu.

Günün batıp da ışıkların yandığı bir saatta, Esat Çağa ile görüştüğümden, cebimdeki not defterinde meydanı onlara bırakan bir deklarasyonun hazır olduğundan hiç bahsetmeden:

— İster misiniz, dedim, Çağa ile görüşeyim ve kendisini bu mücadeleden vaz geçirmeye çalışayım?

Menderes birdenbire heyecanlandı, alevlendi:

— Ne diyorsun? dedi, büyük bir hizmette bulunmuş olursun. Yazık değil mi? Bak parti İstanbul'da elden gidiyor. Bu çöküntünün bütün memlekete tesiri olmayacak mı?

— Kendisine, bu fedakârlığın karşılığında, kabul ederse, bir milletvekilliği va'dinde bulunabilir miyim?

— Elbette, yaptığı hizmet takdir görecektir. Büyük vatanperverlik etmiş, minnetimizi kazanmış olacaktır. İsteddiği yerden aday gösterebiliriz.

Zaten yerine getirmiş olduğum görevi ertesi günü yeniden

yapacakmışım gibi oradan ayrıldım. Doğru Maçka'ya giderek durumdan Bayar'ı haberdar ettim, memnun oldu.

— Bakalım, dedi, yarın ne diyecekler ve ne yapacaklar?

Ertesi günü Menderes, Hüsnü Yaman vasıtasıyla beni Tasvir'deki büromdan belki on kere arattı... Çağa ile konuşup konuşmadığımı, ne netice aldığımı merak ediyordu. Ben de akşama kadar hep yok dedirttim, nihayet akşamüstü telefona çıktım, müjdeyi verdim ve yemekten sonra Galatasaray mektebinin karşısındaki Hatay pastanesinde buluşmaya karar verdik.

Hatay pastanesine girdiğim zaman, Menderes, Köprülü ve Hüsnü Yaman kapının sağ tarafındaki bir masada oturmuşlar, gözleri sokakta, beni bekliyorlardı.

Uzun girizgâha lüzum görmeden defterimi çıkardım, Çağanın el yazısıyle yazdığı satırların sayfasını Menderes'e uzattım... Menderes aldı, okudu, bir daha okudu. Ben, yüzündeki çizgileri tetkik ediyordum. Neticenin alındığına güven getirdikten sonra, iyi bir kâğıt yakalamış pokerci edasıyle, hiç bir şey olmamış gibi, defteri Köprülü'ye uzattı, o da okudu, okudu; Hüsnü Yaman'a verdi, Hüsnü Yaman defteri tetkik ederken, Köprülü sinirli ve hatta öfkeli bir sesle:

— Bu olmamış, olmamış... dedi, yazsın, ben namussuzum diye yazsın, ben komünist, bozguncuyum diye yazsın ve imzalasın!.. Ondan sonra düşünürüz.

Defteri Hüsnü Yaman'ın elinden çektim; Menderes'e döndüm:

— Siz ne diyorsunuz?

Güldü:

— Hocanın hakkı var, dedi.

İsyan boğazımı tıkamış, iliklerime kadar donmuştum. Birdenbire kendimi Esat Çağa'ya karşı suçlu hissettim. Onun iyi niyetini, Menderes ve Köprülü'nün kötü niyetine oyuncak yapmıştım. Dokunsalar ağlayacaktım. İngiliz atasözünü hatırladım. Evet, insanları tanıdıkça, hayvanlara olan sevgim artıyordu.

Erasmus, deliliğe yazdığı methiyede, yalnız delilerle ilgilenmiyor, aynı zamanda dünya nimetlerine, zafere, gurura fazla

yer veren prensleri de o deliler kategorisine koyuyordu. Daha bir gün evvel, evet bir gün evvel, «Büyük bir hizmette bulunmuş olursun, yazık değil mi, bak parti elden gidiyor, bu çöküntünün bütün memlekete tesiri olmayacak mı? Elbette bu yaptığı hizmet takdir görecektir. Büyük vatanperverlik etmiş, minnetimizi kazanmış olacaktır. Kendisini istediği yerden aday gösteririz» diyenler, amaçlarına ulaşınca, «Yazsın! Ben namus-suzum diye yazsın! Ben komünist, bozguncuyum diye yazsın!» diyebiliyorlardı.

Uğradığım hayal kırıklığını belki Menderes tamir eder diye ümitle gözlerimi ona çevirdiğim zaman da, «Hocanın hakkı var!» cevabını alıyordum. Demek artık tutunacak hiç bir dal yoktu. Defteri bir daha açmamak üzere cebime sokarken; Menderes'in başvekil olduğu gün bana histeri ile hatırlatacağı şu sözleri söylüyordum:

— Çok ayıp. Daha bugünden böyle yaparsanız, size iktidarda nasıl güvenilir? Yirmi dört saat içinde bu ne değişiklik? Bugün bunu yaparsanız yarın iktidara gelince kim bilir neler yapmazsınız?..

Köprülü tespihiyle asabî asabî oynarken, Menderes halimden çok üzüldüğümü anladı... Attığı adımı geri almak istercesine:

— Ne diyorsun Cihad? dedi, iktidarı kim düşünüyor? Bir kere milletin üzerine şu hürriyetin, demokrasinin güneşi doğsun, makam ve mevki isteyen Allah belâsını versin... Demokrat Parti iktidara gelirse hiç birimiz vazife istemiyoruz. Şu memlekete Allah rızası için hizmet etmiş insanların bulunacağını gösterelim!.. Öyle değil mi hoca?..

Benim yaptığım çıkıştan Köprülü de memnun olmamıştı, fakat kötü bir iş yaptığını da hissetmişti. Fena hareketini itirafıktan ziyade bir baştan savma haliyle:

— Evet, evet, kim iktidar istiyor?.. dedi.

Bu sözler beni büsbütün çileden çıkardı. Zira komedi devam ediyordu.

Ağır bir muamelede bulunmamak için kendimi zor zapt ediyordum. Ne diye Bayar'ın sözüne uymuş, siyasete içtenlikle

hizmet etmek amacıyla girmiş olan Esat Çağa gibi erdemli, dürüst bir insanın bütün kıymet hükümlerini altüst edecek beraber bir aracılık yapmışım? O anda Hüsnü Yaman gözüme ilişti, siyah bıyıklarının altında sinsi bir gülüşü vardı. Sanki kâğıt çalan kumarbazın karşısındakinin önündeki paraları çekerken duyduğu sinsi zevk gibi bir zevkle gülüyordu.

Bunların kalpleri cömert değildi. Çünkü cömert insan, kendi ihtiyacı olan şeyi başkasına da verebilen insandır. Bunlar, hiç bir zaman ihtiyaç duymayacakları iyiliği bile, onlara ümitlerini, idealini hediye etmiş olan insandan esirgiyorlardı.

Shakespeare'in dediği gibi, dünya bir sahneydi ve bizler o sahnede aktörler kadar bile başarı gösteremiyorduk. Ne mesleğimizizin, ne idealimizin eriydik.

Üzüntüyle yanlarından ayrıldım.

Ertesi gün meseleyi Bayar'a anlattığım zaman, Demokrat Parti başkanı, yüzündeki çizgilere hiç bir mana sızdırmadan beni dinledi. Hiç bir tepki göstermedi. Esat Çağa meselesi halledilmişti ya, onun için netice alınmış demekti; ama bir insanın şerefiyle oynanmıştı! Ne çıkar? Siyasetten maksat neticeye ulaşmak değil midir? Bayar da, yolun meşru veya gayri meşru olduğuna bakmadan, amaca varmıştı... Esat Çağa muharebe meydanını terk etmiş, maksat hâsıl olmuştu. Kendisinin Menderes'e, Köprülü'ye ihtiyacı vardı. Alevok apartmanında Şabahattin Sönmez'in huzurunda, Menderes'le Köprülü Manisa'da partiyi bölücü konuşmalar yaptıkları gün, «O yazıyı yayınlama artık!» dediği hali hatırladım. Bayar bundan sonra, Menderes'in karşısında hep böyle geri geri giderek, ikbal zannettiği uydurma bir âleme azap çeke çeke sürüklenecekti.

★
★

Demokrat Parti içinde dizginlere hâkim olan kimdi? Bayar mı, Menderes mi? Birçok insanların düşüncesine aykırı olarak, Menderes'in her zaman Demokrat Partiye hâkim olduğuna inanana lardanım. Menderes kâh doğrudan doğruya kendisini ortaya atarak duruma hâkim olur, kâh Bayar'ı kendi arzularına

vasıta ederek partide söz sahibi olurdu. Bayar'ın, gururunun büyüklüğü nispetinde saklamak istediği bir kompleksi vardı. Menderes bu kompleksi bildiği için onun gururunu istediği yere yöneltebilirdi. Bir olayda anlaşmazlığa düşsünler ve sonunda Bayar yenilmesin, vaki değildi.

Şimdi, bana bu kanaati veren çekişmeli hayattan birkaç eskiz çizmek istiyorum.

*
**

14 Mayıs 1950 seçimlerinden önce Demokrat Parti kuru-
cuları, parti iktidara geldiği takdirde hiç bir görev almayaca-
caklarından sık sık bahsetmek lüzumunu duyuyorlardı. Bu,
kendilerine karşı parti içinde kıskançlığı ve hasedi tahrik et-
memek için bir taktik miydi? Bilemiyorum.

Bu sözlerle her halde, «Biz iktidara gelip keyif sürmek için mücadele etmek istemiyoruz. Maksadımız, Türkiye'ye özgürlüğü getirmektir. Bu özgürlük gelsin de iktidara kim otu-
rursa otursun!» demek istiyorlardı. Olaylar bu sözlerin sami-
miyetsizliğini, hatta aşırı sahteliğini gösterecekti. Fakat vatan-
daş da bu arada ulus için hiç bir şey beklemeden kendini or-
taya atmış olan insanlara hayranlık duyacaktı. Bu hayranlığı
oy kazancına çevirmek gerekiyordu. Politika da iyi niyetli in-
sanları aldatan mükemmel bir ticarî taktikti.

*
**

Seçimlere iki ay kala, gazetem Tasvir bir kehanette bu-
lunmuş ve D.P.'nin 298 milletvekiliyle iktidara geleceğini man-
şetine koymuştu. Bu yazı ilgi uyandırmıştı. Hatta o tarihte
başbakan yardımcısı olan Nihat Erim:

— Bu rakamı nereden buldun? diye sormuş, ben de vilâ-
yetler üzerinde ayrı ayrı durularak bu sonuca tahminle ula-
şıldığını söylemiştim. Bütün şüpheli vilâyetler olduğu gibi Halk
Partisine bırakılmış ve en kötü ihtimaller içinde D.P.'nin 298
milletvekili çıkaracağı öngörülmüştü. Bunu Nihat Erim'e an-
lattığım zaman:

— Aldanıyorsunuz, demişti, hava çok değişti... Ben eskiden (yani 1946'dan hemen sonra) İzmir'ten trene iner binerken beni ne kimse karşılardı, ne de teşyi ederdi. Ben de, kimse beni görmesin diye dikkat sarf ederdim. Halbuki, şimdi durum çok değişti, millet gerçeği anladı, beni karşılamaya en aşağı birkaç yüz kişi geliyor.

Bu diyalogu, her iki tarafın da 1950 seçimlerinden ümitli olduklarını kaydetmek için yazıyorum.

O günlerde Tasvir gazetesinin telefonu çaldı, İzmir arıyor dediler, baktım karşımda Bayar vardı:

— 298 rakamını nereden çıkardın?

— Vilâyetleri ve vilâyetlerdeki vaziyetleri gözden geçirdik...

— Sen hemen uçağa atlayıp İzmir'e gelebilir misin? Seninle konuşacaklarım var... On iki uçağıyla gelersen seni Ankara Palasta beklerim.

Uçağım İzmir Cumaovası hava meydanına indiği zaman 13'ü çeyrek geçiyordu. Uçağın otobüsü beni Konak'a getirdiği zaman 14 olmuştu. Bayar'ı Halim Alanyalı merhumun Ankara Palas otelinde bekler buldum. Yemek yememişti. Hemen oradan Konak iskelesinin üzerindeki lokantaya gittik, çipuralar kızarıırken konuşmaya başladık.

Bayar:

— Evet, dedi, 298 rakamında hata yok, hatta eksiklik var. İktidarı nasıl olsa alacağız. Doğru vilâyetleri üzerinde tereddütlü davranmış olacaksın, halbuki ben oralarda netice alacağımıza kaniim. Bize oy vereceklerini açıklamıyorlar ama, hemen hemen hepsi kararlı... Seçimlerde baskıya maruz kalmamak için Halk Partisinin de yüzüne gülüyorlar. Söyle bakalım, iktidarı alacak olursak devlet başkanı kim olsun?

Tatlı, tatlı olduğu kadar da ciddi bir konuşmaya dalmıştık. Dalga sesleri iskeleyi dövüyordu. Lokantada ikimizden başka kimse yoktu:

— Şahsi kanaatim, sizin devlet başkanı olmamanızdır, dedim ve ilâve ettim, sebebi de şu: Siz Demokrat Parti başkanı olarak, millete birtakım taahhütlerde bulundunuz!.. İnönü'nün,

hem parti başkanı, hem de cumhurbaşkanı olması çok eleştirildi. Devlet başkanının partiler üzerinde tarafsız bir hakem olması fikrini hep beraber savunduk. Dürüstlük icap ettirir ki, karşımızdakilerden istediğimizi kendimiz yapalım. Eğer siz cumhurbaşkanı olursanız, Demokrat Parti başkanı olarak halka bizzat taahhüt ettiğiniz şeyleri kendiniz yerine getiremeyecek, bu taahhütleri bir başvekile devretmiş olacaksınız. Bu, vatan-daşa karşı dürüst bir hareket olmaz, sorumluluk duygusuyla bağdaşmaz.

Bayar dikkatle dinliyor ve ben konuştuğça beni tasdik eder görünüyordu. Sözümü bitirdiğim zaman:

— Tamam, dedi, ben de aynen senin gibi düşünüyorum. Üstelik benim bir başka arzum, hatta ihtirasım var, istiyorum ki makam için, mevki için mücadele etmiş olmayayım. Tarih benim için, seçimleri kazandı, cumhurbaşkanı olmak elindeydi, fakat bu imkânı elinin tersiyle itti, desin... Ayıp değil ya, böyle bir neticeyi cumhurbaşkanı olmaktan daha şerefli buluyorum.

Bu, önümüze çıkacak olan problemin hisse dayanan subjektif tarafıydı; eğer tahakkuk ederse güzel bir jest olurdu. Bu jesti takdir etmemeye imkân yoktu. Bayar, cumhurbaşkanı olmaması hakkında ileri sürdüğüm düşünceye, insanlık duygusu dolu bir unsur ekliyordu. Ben bu noktayı da tasvip edince, o sözlerine şöyle devam etti:

— Cumhurbaşkanlığı için Sıddık Sami hakkında ne düşünürsün?

Sıddık Sami çok sevdiğim ve saydığım hocamdı; hukuki bilgisine ve hukuka bağlı düşüncelerine itimat ederdim:

— Aradığınız tarafsız, vasıflı devlet başkanlığı için biçilmiş kaftan, cevabını verdim.

— Öyleyse, dedi, hiç vakit kaybetmeden hemen İstanbul'a dön, profesörü bul, kendisine bu meseleyi aç... Bugünden devlet başkanlığı için taahhütte bulunmak ciddî olmaz; daha seçimlere vakit var... Sonra bütün güvenimize rağmen seçimlerin ne netice vereceği belli değil.... Fakat, kendisine bu meselenin üzerinde ciddî olarak duracağımızı söyle. Benden bah-

sedip etmemeyi, edersen ne şekilde bahsetmek icap ettiğini kendin takdir et...

Saat 16'da İzmir'den kalkan uçak beni tekrar İstanbul'a getiriyordu. Şifahî ve çok önemli bir mesajın hâmili olarak, derhal Profesör Sıddık Sami'ye telefon ettim, önemli bir konuda görüşmek istediğimi söyledim.

Lütfetti, bizim eve kadar benimle görüşmeye geldi. Kendisine meseleyi anlattığım zaman, sustu, düşüncelerini sıralamak için biraz bekledi, sonra sakin ve kararlı olarak; tıpkı ders verdiği zamanlardaki sesiyle:

— Cihad, dedi, ben üniversiteden ayrılmak istemem, siyasete de karışmak niyetinde değilim... Sayın Bayar'ın teveccühüne çok teşekkür ederim... Ama rica ederim, rahatımı bozmasınlar!..

Israr ettiğimi görünce:

-- Seni de anlıyorum, dedi; fakat, ben politikada muvafak olamam... Çabuk kırılıyorum. Aslında bu çeşit işlere önem vermem. Sesini biraz alçalttı, tekliflerin ciddiyetine de inanmam, parantezini bu sözlere ekledi ve devam etti, dedim ya, benim rahatımı bozmasınlar. Ben hocalıkta kalacağım.

Profesör Sıddık Sami'nin cevabını hemen o gün telefonda Bayar'a bildirdiğim zaman, Demokrat Parti liderini çok üzümüş gördüm:

— Ne yapalım? dedi, görüyorsun ki hangi dala tutunmak istesek elimizde kalıyor.

Olaylar, maalesef Sıddık Sami'nin tahminlerine hak verecekti.

*
**

İki ay sonra 14 Mayıs 1950 seçimleri, D.P.'nin galibiyetiyle ve Bayar'ın İzmir'deki Konak Restoranda tahmin ettiği gibi neticelenince cumhurbaşkanlığı için yeni yeni isimler ortaya atıldı: Halil Özyörük, Nihat Reşat Belger gibi General Ali Fuat Cebesoy da kendisini bu makama tabî aday görüyordu. Bu arada, 14 mayıstan hemen sonra mazbatalarını alarak Ankara-

ya gidenler, cumhurbaşkanlığı için Bayar'ın aday gösterilmesi etrafında hummalı bir faaliyet sarf edildiğini gördüler.

Mükerrem Sarol Meclisin içinde kulis yapıyor; gazeteci arkadaşım Raif Meto bile teker teker milletvekillerini yoldan çevirerek, «Celâl Bayar'dan başkasını düşünmek gibi bir gafleti irtikâp eylememelisiniz!» diyordu.

Ben 22 mayısta Meclisin açılacağı gün Ankara'ya vardım. Ankara Palasta Bayar, dostlarıyla sohbet ediyordu.

İzmir'de Konak'taki deniz lokantasında kendisiyle yaptığım konuşmadan sonra, onun başkanlığa aday olabileceğini hiç tahmin etmiyor, Atatürk'ün ve İnönü'nün oturduğu koltuğa onu oturtmak için gösterilen çabaların ona rağmen yapıldığı gibi bir his taşıyordum.

Yanına gittim, misafirlerinin duymayacağı bir sesle:

— Beyefendi, ne olacak? dedim, cumhurbaşkanı olacak mısınız?

Yüzüme baktı:

— Bu işi sen Koraltan'la konuş! dedi.

Koraltan da salonun öbür ucunda başkalarıyla muhabbet halindeydi, aynı soruyu ona da sordum.

— Evet, dedi, olacak...

— Hani, «kabul etmeyeceğim,» demişti?

Yüzüme baktı, «Amma safmışsın!» der gibi güldü, Bayar'ı başıyla işaret ederek:

— Ne yapalım, dedi, istiyor... Olacak.

Aslında Koraltan, cumhurbaşkanlığına Bayar'ın gelmesine içinden pek razı değildi. Fakat, ihtiyatsızlık edip bu duygusunu açıklayamıyordu.

Demek ki, Bayar'ın, «Tarih, benim için, seçimleri kazandı, cumhurbaşkanı olmak elindeydi, fakat bu imkânı elinin tersiyle itti, desin. Ayıp değil ya, böyle bir neticeyi cumhurbaşkanı olmaktan daha şerefli buluyorum» sözü de siyasî-ticarî ve samimiyezsiz bir spekülasyon halinde kalmaya mahkûm olmuştu. Bayar'ın İzmir'deki samimiyeti Ankara'da muhteva değiştirmişti.

Durum, öğleden sonra, bulutların arkasından süzülen gü-

neş gibi meydana çıktı. Bayar'ın cumhurbaşkanı olması artık kesinleşmişti. Cumhurbaşkanlığı davasına bir de Menderes ve onun arkadaşları açısından bakmak lâzımdı. Eğer Bayar, Türkiye'nin bir numaralı makamına oturmayacak olursa, Menderes başbakan olamayacaktı. Halbuki Menderes mutlaka başbakan olmak istiyordu. Mücadele hayatındaki tutumu, etrafına kendine bağlı insanlar toplaması tertipleri, bunu gösteriyordu. Oysa başbakanlık makamına Köprülü de bütün heves ve hızıyla istekliydı. Demokrat Partinin muhalefet yaptığı devirlerin sonuna doğru iktidara ulaşma haberlerini veren ışık uzaklarda parladığı zaman, Köprülü'nün Menderes hakkında, «Onu şöyle yanıma alacağım, devlet hizmetine alıştıracağım!» dediğini duymuştuk. Seçimin neticelendiği 14 mayısla 22 Mayıs arasında ise Demokrat Parti, Köprülü'yü dışişleri bakanlığının göz boyayıcı şaşaasına doğru yöneltmiş, Menderes de Bayar'ı cumhurbaşkanlığına doğru sevk edince, plan muvaffak olmuş, başbakanlık Menderes'e kalmıştı. Daha işe başlarken mevki paylaşma yüzünden birbirlerine girip boğuşamazlardı ya... Ama neticede Menderes, dört sene süreyle yaptığı dişe dişe, göze göz mücadeleden sonra bizzat kendisi iktidara sahip olmuş, Bayar'ı gurur ve zaafından yakalayıp cumhurbaşkanı yaparak aktif politikanın dışına çıkarmış, böylece hükümete ve partiye tek başına sahip çıkıvermişti. İleride anlatacağımız gibi, Mareşale karşı açılan yitirme politikası da bu olaylarda açıklık kazanmıştı.

*
**

Menderes'in Bayar'a yaptıramayacağı hiç bir şey yoktu. Bayar'ın Atatürk'ten aldığı ve kendi başvekilliği zamanında tatbikatını gördüğü muamelelere göre devlet başkanı, başbakana her zaman bütün imkânlarıyla yardım etmeliydi. Bayar anlatırdı: Karabük'ün kurulmasında İngilizlerle yapılan müzakereler akamete uğradığı zaman, Atatürk İngiliz heyetinin o akşam Ankara Palas pavyonunda yemek yiyeceğini öğrenmiş, emir vererek derhal bu heyetin yanında bir masa ayrılmasını isteyerek Ankara Palasa gitmişti. Evvelâ masadan masaya bazı

muhabbet ilişkileri kurduktan sonra masalar birleşmiş ve Karabük konusunda kopan bağları İngiliz heyetiyle tekrar düğümlemişti. Böylece Karabük, Atatürk'ün son dakikadaki müdahalesiyle kurulabilmişti. Bayar, Ata'nın bu yardımını her zaman misal olarak anlatmaktan zevk duyar ve Menderes'e gösterdiği yakınlığı, Atatürk'ten aldığı derse bağlamak isterdi. Bu görüşte bir gerçek payı yok değildi. Elbet bir devlet başkanı hükümet başkanına yardımcı olmalı, fakat bu yardımcılığını partizan alanlara kadar uzatmamalıydı. Artık devlet başkanıyla parti teşkilâtının, vali ile il başkanının birbirine karıştığı tek parti devrinde değildik. Aslında Bayar'ın Menderes'e yakınlığı bir cumhurbaşkanının başbakana olan yakınlığından ziyade, bir tarikat mensupluğu, bir kader yolculuğu anlayışı içinde sürüp gidiyordu. Bu yakınlığın bir başka sebebi de, Bayar'ın, Menderes'in cevval zekâsına fazla inanmasından ve kendi kendine bile itiraf etmekten çekindiği bir gerçeği sezmesindendi. Birçok defalar o da o cevval zekâdan çıkan iddiaları beğenmez, fakat nesini beğenmediğini bulamadığı ve kavga etmekten de çekindiği için ağzını açmazdı. Üstelik Menderes'in, ona yabancı gelen yukarıdan konuşmalarına da gözünü kapardı. Kendisini biraz eskimiş ihtiyar hissediyordu. Otodidakt olması, onda zaman zaman gurur patlamaları yaratan komplekslerin doğmasına sebep olmuyor değildi, fakat bu patlayışta bu gü-rültüyü kimsenin duymamış olmasını ayrıca için için temenni de ederdi, çünkü bildiği konularda dahi, o bilgileri diplomayla teyit edememenin za'fı onu nedense fikir mücadelesinden uzak tutardı. Menderes, liderinin bu zaafını iyi bildiği için Bayar'ı bu tarafından yakalardı.

Bayar'ın gurur patlamaları olurdu, demiştim. Menderes bu patlamaları iyi ölçer ve Bayar'ın bu gurur tarafını daima kollar görünürdü. Dışarıya da zaman zaman, onu küçük düşürmek, onu kendi avcunda bir insan olarak göstermek ve etrafa, «Ne varsa Menderes'te var!» dedirtmekten pek hoşlanırdı. Nettekimi yeni başvekil olduğu sıralarda Bayar'a kızmış, Ankara'yı terk ederek Aydın'da çiftliğine çekilivermişti. Bu alaturka bir siyaset nazıydı... Fakat Bayar bu naza dayanamadı, iktidara sa-

hip çıktıklarının ilk aylarında anlaşmazlık rezaletiyle D.P. nin çalkanmasına veya kamuoyunda itibarının sarsılmasına gönlü razı olmadı. Elindeki kozlar hiç de küçük olmadığı halde, Menderes'in çektiği resti, zengin bir tüccarın sevdiği bir nazlıya, üzülmesin diye yaptığı gibi, bile bile görmedi. Bayar, Menderes'in küskünlüğüne dayanamadı; haber gitti, araya araçlar girdi, Menderes, evine, çocuklarının yanına dönmek istemeyen histerik ve sinirli bir anne gibi inat ediyordu. Neticede Menderes Ankara'ya döndüğü zaman Bayar onu havaalanında karşılayarak göğsüne sıkı sıkıya bastı.

Yine eski devrin hovardalarından ve iş adamlarından bir tanesi, Bayar devlet başkanı olur olmaz, İstanbul'da onun şerefine sazlı, şarkılı bir ziyafet hazırlamıştı. Menderes, Bayar'ın eski başbakanlığı zamanında ona sokulmuş olan ve böylece devleti kendi çıkarlarına alet ettiği söylenen bu kişinin Bayar'ı tekrar öreceği ağın içine almak istemesi karşısında büyük tepki gösterdi. Kalabalık ortasında elini öptüğü Bayar'ı, o kimsenin evine gittiğine, gideceğine pişman etti ve Bayar bir daha o gibilerle sıkı ahbaplık kurmadı. Menderes o zaman Köprülü'nün de desteğiyle erdemliği savunan insan olarak görünüyordu, Bayar'ın bu daveti kabul edişini, her milletvekilinin yanında, açıkça ve hiç sözünü sakınmadan suçluyordu. «Biz bunun için mi, bu yâran saltanatı tekrar başlasın diye mi iktidara geldik?» diyordu.

Dikkati çeken, bu çekişmelerin yalnız ikisi arasında cereyan etmemesiydi. Menderes kendi sözünü geçireceği zamanlarda kendi yakınlarının Bayar'a «Sultan Reşat» demelerini hoş görür, çok kızdığı zamanlarda aynı sözü kendisi de tekrar ederdi. Menderes'ten kuvvet alan Köprülü ise, kendisini, «gelmiş geçmiş hiç bir sadrazam ve başvekil mukayese etmeyeceğini» söyler ve bununla Bayar'ın bir zamanlar başbakanlık etmiş olmasının hiç bir kıymeti olmadığını ifade etmek isteyerek o da gururunu böylece tatmin ederdi.

Menderes aslında her istediğini yapardı, veya hiç değilse kısa bir süre içinde bütün istediklerini elde ederdi. Yalnız, Bayar'ın bir gün kendi aczini hissederek bir tepki gösterme-

sine ve bağların kopmasına mani olmak için, zaman zaman, önemsiz işlerde onun suyuna gider gibi bir hal takındığı da olurdu; o zamanlar etrafına, «Ne yapalım, böyle istiyor!» diyerek sempatik görünmenin çaresini arardı.

1950'de Demokrat Parti iktidara gelir gelmez, Menderes, Türkçe okunan ezanı Arapçaya çevirterek, Atatürk'ün devrimci cephesinde ilk yarığı açtı. Bayar, devrimlerden fedakârlık edilmesine katiyen karşıydı. Kim ne derse desin, içtenlikle inkılâpçı ve Atatürkçüydü. «Atatürk'ü sevmek, ona ibadet etmektir.» sözünde samimî olduğuna asla şüphe edilemezdi; fakat Menderes'in karşısındaki zaafı da o derece gerçek ve içtenlik dolu olduğundan, Menderes'in Arapça ezan kararı karşısında çok kızdı, kızardı, istifayı bile düşündü, fakat sonunda Menderes'in politik hünerbazlığına yine de teslim oldu. O sırada aydın bir arkadaşım bana, Tristan Bernard'ın şu sözünü hatırlatmıştı: «İnsanlar her zaman samimîdirler, yalnız sık sık samimî oldukları hususları değiştirirler.» Bu sözün doğruluğuna siyasal yaşantı içinde birçok defalar tanık olacaktım.

*
**

Bir gün, Çankaya'da benim yanımda Koraltan'la konuşan Bayar, Mükerrer Sarol'dan bahsederken, onun hakkında çok ağır sözler söylemiş, «Neden bu adamı karşıma çıkarıyorsunuz? Kendisini görmek istemiyorum!» demişti. On beş gün sonra, Sarol, Menderes'in arzusuyla bakan oldu. Gazeteler, Bayar'ın Sarol'u Çankaya'da yemeğe alıkoyduğunu yazdılar... Menderes bir şey istesin ve Bayar o isteğe uzun zaman karşı koysun... Hayır, bu mümkün değildi, olamazdı... Netekim yüzünü görmek istemediğini söylediği kişiye şerefler dağıtarak yemek vermişti.

Bayar da, Menderes de, muhalefette bulundukları tarihlerde İstanbul valisi olan Fahrettin Kerim Gökay'a çok kızıyorlardı. Netekim 1950 seçimlerinden birkaç gün evvel Fatih'te yapılan büyük mitingde konuşan Menderes, Gökay'a şiddetle çatmış, D.P. iktidara gelirse ona gününü göstereceğini söylemişti. Seçimlerden sonra Bayar, İstanbul'a Yusuf Ziya Önişi

vali yapmak istedi; bu istek Öniş'e bildirildi; Bayar'ın eski arkadaşları vazifeyi kabul etti; İstanbul'a vali olacağı, galiba Zeki Rıza'nın Moda'daki evinde kendisine tebliğ bile edildi. Menderes bu oldu bittiyi ne kabul etti, ne de hazmetti. Öniş vali olamadı; Bayar'ın nefret ettiğini söylediği Gökay makamında kaldı. Sonradan Bayar'la Gökay öylesine dost oldular ki, Bayar İstanbul'a geldikçe Fahrettin Kerim Gökay'a misafir olur, vali konağında yatar, kalkardı.

Şimdi anlatacağım olayı, eski Çanakkale milletvekili ve 1950'de Zonguldak'a Menderes'in vali yapmış olduğu merhum Safaettin Karanakçı'dan dinlemiştim:

Eski İstanbul valisi Etem Yetkiner, 1946 ile 1950 arasında kaymakamken, Halk Partisinin büyük taraftarlarından ve merhamet etmeyen partizan yöneticilerinden biriydi. İnönü ve Halk Partisi yararına yaptığı partizanlığı, İnönü'ye ve Halk Partisine inandığı için yapmıyordu. Bir kaymakam, bir idare adamı, iktidarda kim olursa olsun ona hizmet etmeye mecburdur anlayışıyla yapıyordu. Doğuşunda, düşünüşünde, tabiatında kanunlara bağlılıktan ziyade kuvvete bağlanmak alışkanlığı yer etmişti. 1946 ile 1950 arasında, o da birçokları gibi, Halk Partisinin iktidarı teslim etmeyeceği kanısındaydı. Kısa geçmişte Terakkiperver Fırkanın uğradığı akıbeti, Serbest Fırkanın yıkılışını görmüştü. Hiç millî şef İnönü, eline bastonunu alarak, Çankaya'dan aşağıya yürüyerek iner miydi? Gerçi inmem demiyordu ama, onu anlamak, düşüncesini sezmek lâzımdı. Etem Yetkiner de böyle bir sezgiye kapıldığı için 1946-1950 arasında partizanlığın azamîsini yaptı. Hatta Menderes onun kaymakamlık ettiği kazaya geldiği zaman, halkı ona karşı kıskırtmıştı. Buna rağmen, D.P. iktidara geldikten sonra, Etem Yetkiner, herkesin hayretle açılan gözleri önünde, emniyet genel müdürü oldu... Hayretle gözleri açılanlar arasında Zonguldak valisi Safaettin Karanakçı da vardı. Menderes'in bir Zonguldak seyahatinde yalnız kaldıkları zaman, Karanakçı, bütün içtenliğiyle Menderes'e sormuştu:

— Beyefendi, her şeyi anladım, fakat şu Etem'i emniyet genel müdürü nasıl yaptınız, bir türlü anlamadım. Kaymakam

bulunduğu yerde arkanızdan teneke çaldırırdı... Onun Halk Partisi namına yaptığı partizanlık hareketlerinin şiddeti dillere destan olmuştu...

Menderes, Safaettin Karanakçı'yı dinlemiş, gülümsemiş, şu cevabı vermişti:

— Sayın Karanakçı, emniyet genel müdürlüğüne sizi getirseydim, benim her istediğimi yapar mıydınız?

Bu cevap, onun idaredeki tutumuyla Makyavelli'yi yattığı yerde gerçekten gülümsetiyordu.

*
* *

Kuvvetli, kadir, heybetli görünmesine rağmen Bayar, Menderes'e karşı arslan postuna bürünmüş bir kuzu gibiydi. Zaman zaman kükrer, onu azarlamak ister, araya mesafe koymasının çaresine bakar, fakat hemen arkasından sesi kısılır, Menderes'in çehresinde şimşekler çakıp da, rengi sarardığı, yüzünün çizgileri derinleşip keskinleştiği zaman, Bayar, kaskatı bir uyurgezer gibi mücadele alanını arkasına bakmadan terk eder, giderdi.

Menderes iktidarı ikinci yılını sürüyordu. Başbakan Sivas'a gitmiş ve orada Halk Partisine karşı verdiği nutukta, yeniden seçime gidileceğini tehdit yollu söyleyerek, muhalefete meydan okumuştı.

Bayar bu meydan okumadan, yeniden seçim lafı edilmiş olmasından memnun olmamıştı. Bu sözleri kendi devlet anlayışına, devlet anlayışının vakarına uygun görmemişti. Menderes Ankara'ya döner dönmez, bu sebepten dolayı kabineyi toplantıya çağırdı ve toplantıya kendisi başkanlık etti. Oynanan dramın bundan ötesini, olaya tanık olan o zamanın ticaret bakanı sayın Enver Güreli'den dinleyelim: «Bayar hiddetliydi, başbakanı bir daha bu gibi hafiflikler yapmaktan menetmek istiyordu. Sözü açtı, Menderes'i biraz yermek istediği sırada, yanında oturan başbakan birdenbire celâllendi, Cumhurbaşkanının masaya dayalı sağ bileğini iki eliyle halı silker gibi silkeledikten sonra, "Beyefendi, beyefendi," dedi, "ben ne söylediyimi ve ne söyleyeceğimi bilirim!"» Bayar, hükümet erkânı

önünde daha ağır bir muameleye uğramamak için, ayağa kalktı ve toplantıyı terk ederek çıktı gitti. Adnan Menderes'in başkanlığı altında devam eden bu celseye başbakan, cumhurbaşkanına karşı sarfedilmiş tenkitçi sözlerle devam etmişti.

*
* *

Bayar, 26 ağustos 1959'da *Malazgirt'e gidecek* ve Alp Arslan'ın kahramanca çarpıştığı toprakları ziyaret ederek, *Malazgirt zaferinin 888'inci yıldönümünü* kutlayacaktı. Devlet başkanı olduğu için okumaya çok zaman buluyor, tarih kitaplarını inceleyerek, bazı fikirlere sahip oluyordu. *Malazgirt'i* imar etmeliydi. Bu haklı, güzel ve yerinde olan düşünceyi Menderes'in gayreti ve yardımıyla meydana çıkarabilirdi. Onun için *Malazgirt'e* beraber gitmelerini teklif etti. Menderes de, her zaman olduğu gibi, hayır demedi.

Bayar, Yeşilköy havaalanına, sabahleyin 8,25'te kalkacak uçağın hareket saatından beş, on dakika evvel geldi. Yanında Etem Menderes, Tevfik İleri, Celâl Yardımcı, Kasım Küfrevi, 20 kadar milletvekili vardı. Protokola göre başbakanın daha evvel gelip kendisini orada karşılaması gerekirdi. Oysa başbakan görünürlerde yoktu. Bayar, işin bu tarafına çok önem vermedi, Menderes hiç bir yere vaktinde gitmezdi. Kaç defa Çankaya'da onu sofrada beklemişler ve o gelmeyeceğini haber vermek zahmetine bile katlanmadığı için, devlet başkanı misafirlerini uzun uzun yemekte alıkoymuştu. Yalnız Ankara'da değil, dışarılarda da aynı işi yapıyordu. Paris sefarethanesinde şerefine verilen bir resmi kabule, sefarete bütün davetlilerden çok sonra gelmek garipliğini göstermişti. Galiba buna benzer bir işi Londra'da da yapmıştı.

Uçağın kalkış saati gelmiş, Menderes'ten haber çıkmamıştı. Vali, kumandanlar, ileri gelen memurlar ve parti yöneticileri hep oradaydılar ve hepsi de cumhurbaşkanının başbakanı bekleyişine tanık oluyorlardı. On dakika, yirmi dakika geçti. Hususî kalem memurları, Menderes'i yakalamak ve gelip gelmeyeceğini öğrenmek için her yere telefon ettiler... Yok, yok... Yirmi dakika, otuz dakika oldu. Bayar kızardı, kaşlarını çatı,

mahcubiyetinden kahroluyordu. Mutlaka onu Malazgirt'e götürmek istiyordu... Menderes'in Malazgirt'e gitmemesi, kendisinin yolculuğunu da işe yaramaz bir hale getirecekti. Son olarak beş dakika daha bekleyeyim dedi. Beş dakika, on dakika oldu ve Türk devletin cumhurbaşkanı Celâl Bayar, başbakan Adnan Menderes'i, hava meydanında 45 dakika herkesin ortasında bekledikten sonra kızara bozara ve kendisinden hiç bir haber alamadan uçağa bindi ve iç sıkıntıları içinde havalandı, gitti...

Bayar'la Menderes arasındaki ilişkileri göstermek ve bu ilişkilere gerçek değerini vermek amacıyla bazı eskizler çizeceğimi söylemiştim. Bu eskizleri tamamlamak için, bu anlattığım olaylara benzer başka olaylar da yok değildir. Hepsinden uzun uzun bahsetmek bir tarih galerisini süratle dolaşmak isteyen okuyucunun dikkatini dağıtacağı için bu konu üzerinde bundan fazla durmak istemedim. Fakat öyle zannediyorum ki bu anlattıklarım okuyucuya gereken fikri yeterince verecektir.

Bayar, aslında sert görünen, fakat sertliğini yürütmesi zamanı gelince nefesi kesilen insanlardandır. Yassıada muhakemelerinde, gururu ona itibar kazandırdı. Kendi kusuruyla sürüklendiği felâketten şikâyetçi olmadı. Vicdanındaki devlet adamlığı kantarı, daha âdil tartılarla tartabilseydi; kendini zaafa kaptırmadan görevini yürütse, dostluğa, arkadaşlığa, partideki kuruluş anılarına değerinden fazla önem vermeseydi, bu akıbetе sürüklenmeyebilirdi. Buna rağmen Menderes'e karşı gösterdiği za'fı açıklamak gibi bir küçüklüğe, kusurları ona yükleyerek düşmedi. D.P. çevrelerinde Menderes'i beyaz atla göklere çıkaranlar, onun uğradığı felâkette daha ziyade Bayar'ın sorumluluğunu görmek istediler. Menderes, 27 mayıstan evvel ve Harbiye'nin yürüyüşünden sonra istifa etmek istemiş, Bayar mani olmuş!..

Bayar'ın mani olmak istediği belki doğrudur. Bunu da sorumluluklarla tek başına karşı karşıya kalmak endişesinden kurtulma içgüdüsüyle izah etmek lâzım gelir. İhtilâle giden

bir memlekette, bu kargaşalığın baş sorumlusu istifa edecek, başını alıp gidecek ve Bayar, tehlikeli bir çöküntüye doğru akan nehrin üzerindeki garip salda tek başına kalacak... Bayar'ın buna, suçluluk içgüdüsüyle, insan olarak rıza göstermemiş olması mümkündür.

Bu olağan gerçeğe rağmen Menderes'in Ankara sokaklarında nümayişler yapıldığı ve akıbetin yaklaştığını herkesin gördüğü bir sırada istifa etmemesinin sebebini tek başına Bayar'ın buna mani olmasına bağlamak da yanlıştır. O güne kadar kısa eskizlerini çizdiğimiz olayların da gösterdiği gibi, Bayar'ın karşısında, Bayar'a rağmen istediğini yapan Menderes, isteseydi Bayar'ı dinlemez, çekilirdi. Bayar: «Menderes beni saymadı, hep bildiği gibi yaptı» demeyi kendisine yediremediği için, bizce Menderes'in arkasından sürüklendi ve böylece gururuyla beraber, Menderes'in kaprisleriyle, inatlarıyla, dal-kavuklarının gayretiyle kazdığı çukura gözü kapalı yuvarlandı.

Menderes, Bayar'a hiç mi taviz vermezdi? Namık Gedik'in ikinci defa içişleri bakanı oluşu, Kırşehir'in kaza haline getirilişi gibi olaylar, Menderes'in her konuda istediği gibi at oynatmak karşılığı Bayar'a verdiği tavizlerdi. Kırşehir'in kaza haline getirilmesini beğenmeyenlere, Menderes'in ellerini çaresizlik içinde açarak, «Ne yapalım, yukarıdaki böyle istiyor!» dediğini benim gibi çok kişiler görmüş ve duymuştur.

Menderes, Bayar'dan bir şey isteyip de mukavemet gördüğü zaman, bu mukavemeti çözmek için, mutlaka başka bir tılsıma baş vururdu. Bayar'ın karşısına, İnönü'yü umacı gibi çıkarmak!.. O zaman, Bayar'ın gözü döner, İnönü'ye karşı atılacak her adımı görmek, söylenilecek her sözü işitmek için, Menderes'e her türlü tavizi vermeye razı olurdu. Menderes de ona kâh İnönü'nün hayalini göstererek, kâh gururunu ve değerini politika ateşi körüğüyle şişirerek, onu manen kendi çevresinde hapsederdi. Bizim kanaatimiz odur ki, eğer dışarıdan görüldüğü gibi Bayar'da Menderes'e hâkim bir irade olsaydı, çok muhtemel ki ne Menderes'in, ne de kendisinin başına bu felâketler gelmez, 27 mayıs ihtilâline sebep olmazlardı.

14 mayısla 22 Mayıs 1950 arasında, Halk Partisi, Demokrat Partiye iktidarı devrettiği sıralarda İnönü, iç ve dış politika hakkında Bayar'a büyük bir açıklık ve samimiyetle bilgi vermişti. Bayar'ın cumhurbaşkanı olduğu günlerdeydi, kendisi Çankaya'da parti arkadaşlarına şunları söylüyordu:

— Emin olunuz çok müteşekkirim. İnönü benden hiç bir şey saklamadı... Büyük bir olgunluk ve vatanseverlik duygusuyla iç ve dış meseleleri en gizli ayrıntılarına kadar anlattı... Faziletli bir devr ü teslim muamelesi yaptı.

Bayar, o tarihte etrafını, taze iktidarın pembe gözlükleriyle seyrediyordu. Millete müteşekkirdi, partide gayretleri gözüken arkadaşlara müteşekkirdi, talihine müteşekkirdi, bu arada İnönü'ye de teşekkür hissi duyuyordu. Halbuki aralarında büyük uçurumlar vardı. Bunu 1950 seçimlerinden evvel bir gün, Çeşme'deki evlerinde bir öğle yemeğinde hissetmiştim. Merhum refikası Reşide Hanım bizi, misafirperverliğin bütün incelikleriyle ağırladığı bir günde, sofradaydık. Hemen her konudan bahsedildiği gibi, Demokrat Partinin çoğunluğu kazanacağından da bahsediliyordu. Tabagındaki balığın etini kılçığından çatalının ucuyla ayıran Reşide Hanım:

— Celâl Bey, demişti, gözümde hiç bir şey yok; seni bile düşünmüyorum... Refii'nin (*) intikamını almazsan hakkımı helâl etmem. Sonra sözünü teyit etmek ister gibi elini iradeyle masaya vurdu, isterlerse seni idam etsinler, dedi, vallahi gam yemem... Elverir ki çocuğumun öcü alınsın!..

Bayar, «Bizim hanım çok keskin!» diyerek işi şakaya vurdu. Fakat anlaşılıyordu ki, Refii'nin genç yaşındaki ölümü Bayar ailesini İnönü'nün karşısına dikmişti.

Netekim beş yıl süren parti mücadeleleri içinde bu konuya hiç değinmemiş olan Bayar, bu görüşü cumhurbaşkanı

(*) Refii, Bayar'ın oğluydu, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sonra Bayar'ın yakınlarıyla bir davaya ismi karışarak mahkemeye verilmiş ve duruşmalardan sonra da kalp hastalığından vefat etmişti.

olduktan bir süre sonra, bir tren yolculuğunda geçen bir konuşmada, ağzından kaçırdı.

Demokrat Parti iktidara geçtikten bir süre sonra, İnönü belediye seçimleri dolayısıyla birkaç demeç vermiş ve bu demeçler Demokrat Parti çevrelerinde fırtınalar yaratmıştı. Bugünlerde İstanbul'dan Ankara'ya gidiyorduk. Bayar'ın özel vagonu da trene bağlanmıştı. Bostancı'yı geçtiğimiz sıralarda Bayar'ın yaveri Nurettin Alpkartal kompartımanları dolaştı; sayın cumhurbaşkanının beraberce yemek yemek üzere milletvekillerini kendi vagonlarına davet ettiğini bildirdi. Özel vagona geçtiğimiz zaman birçok milletvekili arkadaşlarla birlikte Zonguldak milletvekili Nusret Kirişcioğlu'yle eski Hatay devlet başkanı sayın Tayfur Sökmen'i de orada buldum. Sayın Tayfur Sökmen, Bayar'ın eski C.H.P. arkadaşıydı. Servis başlamadan evvel şuradan buradan konuşmalar oldu. Tayfur Sökmen, siyasî tecrübesi, Bayar'ın müsamahasızlığını eskiden beri tanınması dolayısıyla trenin kendisini tuttuğunu, akşamları da fazla bir şey yemediğini söyleyerek hemen izin aldı. Galiba C.H.P.'li olarak huzurda bulunmanın kendisini rahatsız etmesinden ve manasız tartışmaların meydana gelmesinden çekinmişti.

Yemeğe başladığımız zaman, söz dönmüş dolaşmış yine İnönü'ye gelmişti. O zamana kadar sakin olan Bayar, belediye seçimlerinde İnönü'nün konuşmalarını ele aldı, birden fevkalade asabîleşmiş göründü; kendi sesinin tonuna bizzat kendisi de önem vererek:

— O, dedi, aklını başına alsın!.. Evlâdımızın hayatıyla oynadı, affettik... Benimle oynadı, kusuruna bakmadık... Şimdi memleketle oynuyor... Bu, bu kadarı fazla... Dedim ya, aklını başına alsın, çünkü ben kızarsam onu evvelâ asarım, sonra muhakeme ettiririm...

Sofrada buz gibi soğuk bir hava esti. Ortada yalnız çatalların tabaklara dokunmasından meydana gelen sesler duyuluyordu. Bayar bana döndü:

— Baban, ne o? dedi, galiba bu sözümü beğenmedin...

— Hiddetle söylediğiniz bir söz olacak!.. cevabını verdim,

öyleyse neye ve neden hukuk devleti mücadelesi yaptınız? Biz bir kabile devleti değiliz ki...

Her halde söylediğinden o da pişman olmuştu. Ağzından çıkan bu lafın etkisi onu da ezmiş olmalıydı. Bahsi unutturmak istercesine söze devam etti. Sofranın tadı bozulmuştu... Yanından erkence ayrıldık, fakat ben, hem bu düşüncelerle, hem de trenin sarsıntısıyla gecenin ileri saatlarına kadar bir türlü uyuyamadım. Nasıl olurdu da, «Ben adamı evvelâ asarım, sonra mahkemeye veririm!» diyebilmişti. Onun böyle patlamaları vardı ama, «Bana büyük bir olgunluk ve vatanseverlik duygusuyla iç ve dış meseleleri en ufak ayrıntılarına kadar anlatan İnönü'ye çok müteşekkirim!» diyen insan, bu makam ve bu mevkide bu türlü konuşmalı mıydı?.. Bu söze hayret etmiştim.

*
* *

Celâl Bayar'ın patlamaları kadar, gözlüklerinin arkasında sipere yatan duygularının derinliği de vardı. Çok defa sorumluluk anında karar verme zorunluğunda kaldığı zaman alt dudagının sağ köşesini ısıra ısıra düşünceye daldığını, hiddetli arkadaşlarını teskin ettiğini görmüştüm. Gene çok defa, kendi arkadaşları tarafından ithama uğradığı zamanlarda kızarır, kaşlarını çatır, fakat sinirlerine mağlup olmazdı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi önünde Bölükbaşı ve Fuat Arna tarafından kendilerine asla yakışmayacak şekilde ağır söz saldırısına uğradığı gün bile, vakarını hiç bozmadan, oradan yürüyüp gitmesini bilmişti.

Aynı insan, Türkiye Cumhuriyetinin üçüncü cumhurbaşkanı olarak bu makama oturduktan sonra, eskisi kadar hazımlı olmadı. Makamın ağırlığını o patlamalarıyla etrafına hissettirmek istediğini de gördüm.

1950'nin mesut günlerinden birinde, Çankaya'da milletvekilleriyle devlet memurlarına çay veriliyordu. İç salonun bir köşesinde o zamanın adalet bakanı Halil Özyörük'le konuşuyordu. Konu, askerî mahkemenin Demokrat Parti iktidara gelmeden evvel komünistlik suçuyla toplanan birtakım kimseleri

beraet ettirmiş olmasıydı. Bayar, Halil Özyörük'e, canı sıkılmış olarak:

— Nasıl olur? Bunu bir türlü anlamıyorum, diye çıkışıyordu, bu insanları nasıl serbest bırakırlar?

Sesi yine tok ve sertti. Halil Özyörük ona bilgi vermeye çalışıyor, fakat Bayar'ı bir türlü ikna edemiyordu. Cumhurbaşkanı'nın bu işe çok önem verdiğini ve onu düşünceye sevk ettiğini gören Özyörük, onu tatmin etmek ve daha ziyade bu sıkıntılı konuşmadan kurtulmak için:

— Üzülmeyin beyefendi, demişti, ben ne yapar yapar, bunları tekrar içeri alırım.

Hiç şüphe yok Özyörük, bir hukuk devletinde bunun mümkün olamayacağını biliyordu. Fakat o anı geçiştirmek istemişti. Bayar bu söze inanmadı. Bu konuşmaya tesadüfen tanık olan ben, Halil Özyörük'e karşı beslediğim saygının, içimde birdenbire eriyiverdiğini hissettim:

— Nasıl olur beyefendi? diye söze karıştım, hukuk devletinde beraet edenler, «ne yapıp edilip» tekrar sorguya çekilir mi?

Halil Özyörük, gözlüklerinin altından bana biraz şaşkınlık, biraz da kızgınlıkla baktı; hiç cevap vermedi. Bayar, bana her halde içinden hak vermekle beraber, bu söze karışmamı hoş karşılamadı, yerinden kalktı ve küçük meclisimiz dağılıverdi.

Yine bir gün, 1950'nin sevinçli günlerinde, Çankaya'da İzmir milletvekillerini öğle yemeğine davet etmişti. Sofrada oturuyorduk. Bir arkadaşımız, devlet başkanıyla aramızda mevcut olması gereken mesafeyi hatırlamak istemezcesine, eski D.P. genel başkanıyla konuşur gibi konuşuyor, konuşmalarına ellerini kollarını katıyor, ev sahibinin sözünü keserek biraz da lâûbalilikle kendi kendine, «Ben cumhurbaşkanıyla çok yakın arkadaşım!» demek ister gibi, kendi varlığını sofrada lüzumundan fazla hissettiriyordu.

Bayar, bu lâûbaliliğe son vermek lüzumunu hissetti, birdenbire patladı:

— Beyefendi, dedi, burası benim değil, devletin sofrasıdır. Atatürk bizi her zaman huzuruna çağırır, bu sofranın etrafında birleştirirdi. Biz ancak o bize bir şey sorduğu zaman kendisine cevap verirdik. Ondan izin almadan konuşmayı saygısızlık telâkki ederdik. Evime gelin, sizi sırtımda taşıyayım, fakat burada, ancak ben size bir şey sorarsam cevap verirsiniz... Anlaşıldı mı?

Arkadaş sustu, hepimiz önümüze baktık... Galiba haziran ayının ilk haftaları, Bayar'ın cumhurbaşkanı oluşunun on beşinci veya yirminci günüydü.

Bayar, parti başkanlığıyla devlet başkanlığı arasındaki mesafeyi açıyor, parti hayatının lâübaliliklerine son veriyor, yârenlik havasını dağıtarak, ahbaplık zorlamalarının altına bir çizgi çizmek istiyordu.

Sofradan kalkıp Çankaya'dan ayrıldığımız zaman bu olayı hiç kimse hatırlamak istemediği için, hiç birimiz hiç bir yorumda bulunmadan Büyük Millet Meclisindeki görevimize koştuk.

*
*
*

Bayar, devlet başkanlığı sanatının dış görünüş tarafını çok iyi bilir, protokol kaidelerine, konuşulan kelimelerin inceliklerine dikkat ederdi. Dış ülkelere çok severek yaptığı ziyaretlerde memleketin itibarını yüksek tutmaya önem verirdi. Kendisinin Yunanistan ve Pakistan'a yaptığı seyahatlerde dışişleri komisyonu başkanı olarak bulundum. İki yolculukta da nutuklarıyla, konuşmalarıyla, vakarıyla, cömertliğiyle, maiyetine ve etrafındakilere karşı gösterdiği yakınlıkla hem kendisine, hem de Türkiye'ye itibar kazandırdığını söylemeliyim. Yanlış bir iş yapmamak, yanlış bir söz söylememek, yanlış bir harekette bulunmamak için bütün yolculuklar boyunca ciddi çabalar sarf ettiği gözden kaçmazdı.

Pakistan'a gittiğimiz tarihte moda icabı jaketatayların kuyrukları uzamıştı. Bayar eskisini kullanmadı. Yeni bir ceket diktirdi. Krem rengindeki eldivenini avcunda tutarken, eldivenin avcunun üst ve alt tarafında kalan kısımlarının nispetine bile

dikkat eder, geçit resimlerinde silindir şapkasını daha evvel itina ile o işe kendini alıştırmış bir insan olduğu intibasını verecek tutardı.

Devlet başkanlığı sanatını iyi bildiğini her vesile ile gösteriyordu. Yunanistan'a gittiğimiz zaman Atina'da Grande Bretagne otelinin muazzam salonlarında Yunan Kralı Paul şerefine verdiği resmi kabul muhteşem olmuştu. Bu resmi kabule Yunanistan'da küçük büyük demeden lider namına ne varsa hepsini davet etmişlerdi. Garp cephesinde Atatürk'e esir düşen generaller, emekli başbakanlar, amiraller Bayar'ın etrafında sanki birer eski hatıra gibi dizilmişlerdi. O, onlarla meşgul oluyor, münasip kelimelerle onların hatırlarını alıyordu.

Takdim merasimi esnasında Yunanlı bayanlar, Kraliçe Frederika'nın ve Kral Paul'ün önünde saray usulü diz kırarak onları selâmlıyorlardı. Bayar kendi refakatinde Atina'ya gelen arkadaşlarını krala takdim ederken onlara çok değer verdiğini o arkadaşlar hakkında söylediği methedici takdim sözleri ile bilhassa göstermek istiyordu.

Gece saat 23'e doğru kral ve kraliçe Yunan ve Türk millî marşlarının nağmeleri ortasında kabul resminden ayrıldılar. Bayar onları kapıya kadar selâmetledi, fakat bir kere millî marş ile salondan çıktığı için artık tekrar içeri girmesi protokol gereğince mümkün olmadığından, kırmızı beyaz atlas kumaşlarla döşenmiş diğer ufak bir salon açtırdı, orada arkadaşları ve Atina'daki dostları ile sohbete devam etti.

Bayar'ın küçük salonda olduğunu öğrenen ve heyetimizle birlikte Atina'ya gelmiş olan Journal d'Orient gazetesinin sahibi Madam Karasu da salona geldi. Resmi kabulün başarısından çok memnun olduğunu söyledi. Bayar'ın karşısına geçti, onun elini sıkamak istediği zaman Yunan kraliyet sarayında tatbik edilen usulü hatırladı, diz kırarak Bayar'ı selâmlayınca Bayar, kendini tutamadı, gülmeye başladı:

— Aman Madam, dedi, rica ederim bir daha böyle yapmayın..

Etrafındakiler de gülmeye başlamışlardı. Arkadaşlarını gösterdi:

— Sonra dedi, bunların dilinden kurtulamayız!..

Zarif bir kadın olan Madam Karasu neşesini bozmadı:

— Ekselâns dedi, ben her yerin kendi protokolünü tatbik ediyorum.

*
**

1950 senesi 29 ekim cumhuriyet bayramı, Bayar'ın cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk kutladığı bayramdı. O gün hepimiz mutlak kutlama merasiminde bulunmuş, yeni bir iktidarın Atatürk'ün yarattığı esere demokratik yoldan intibak ettiği duygusu ile sevinmiştik.

Koraltan o akşam beni ve eşimi hemşiresinin evine, hemşiresi hanımefendinin fevkalâde iyi yaptığı işkembe çorbası içmeye davet etmişti. Eve gittiğimiz zaman, Koraltan, Bayar'ın kendisini Çankaya'da yemeğe beklediğini, Koraltan da bizden bahsederek beraberce çorba içeceğimizi söylediğini, o zaman da Bayar'ın «çorbayı alın buraya gelin!» dediğini bildirdi. Tence-re meclis başkanlığı arabasına kondu, hanımlar evde sohbet ederken biz de yemeğimizle köşke gittik. Bayar sofrada yalnız ve düşünceli idi, şehir, Çankaya'dan ışıklar içinde görünüyor, Bayar ilk cumhuriyet bayramında, Atatürk'ün makamında duyduğu sorumluluğu o akşam bizimle paylaşıyordu. 29 ekim 1950 onun için neşe verici bir bayram olmaktan ziyade, bir vicdan muhasebesinin gecesine olmuştuk. Atatürk hayata gözlerini 12 yıl evvel kapamıştı, onun arkasından, Atatürk havarilerinin birbirlerine karşı duydukları nefret ile, her birinin ayrı ayrı Atatürk'e olan bağlılığı, büyük ekibin içinde tuhaf bölünmelere yol açmıştı. İşkembe çorbamızı ve yemeğimizi Atatürk'ün hatıraları içinde yedik. Sonra da Bayar'ın açık arabasıyla şehri dolaştık, fener alaylarını, ışıklandırılmış binaları, gençlik parkından atılan havai fişekleri seyrettik. Bir yerde durduk, boza içtik. Bayar mesuttu ama, düşünceli ve sorumlu bir saadet taşıyordu yüreğinde... 1950'nin, onun cumhurbaşkanlığının ilk bayramı, ümitlerin bayramıydı, o gece birbirimizden ayrılırken Koraltan da ben de aynı ümitlerle evlerimize döndük ve aynı

ûmitlere sarınarak uyuduk.. Ne bilecektik ki bu ûmitler on yıl içinde sönüp gidecekti.

*
**

Karaçi ile Basra arasındaki mesafeyi Savarona ile beş günde alacaktık.. Deniz fevkalâde güzel, hava ılık, martılar da Savarona'nın açtığı beyaz köpüklü yolda renkleriyle o köpüklerle eşleşiyorlardı. Gök mavi, deniz mavi, bizi okşayan meltem sanki maviydi. Pakistan'da büyük bir itibar görmüştük.. Rahmetli Gulam Muhammed Han, iki milletin dostluğunu dosta düşmana karşı belirtmek için elinden gelen hiç bir gayreti esirgememişti. Çok zahmetle sürüklediği felçli vücuduna rağmen, protokolün ve ev sahipliğinin kendisinden beklediği gayreti, bu gayrete sevgisini de katarak yerine getirmişti. Vefatından sonra onun yerine gelen İskender Mirza içişleri bakanıydı, Eyüp Han, millî savunmanın başındaydı, Karaçi'den Peşaver'e, oradan Lahor'a gitmiştik. Her gittiğimiz yerde sade resmî makamların değil, halkın da sıcak misafirperverliği ile karşılaşıyorduk. Donanma geceleri, renkli ve ışıklı ağaçların altında üç yüz kişilik ziyafetler, ordu tatbikatı... Atış oyunları, polo müsabakaları, Bayar'ın bulunduğu şeref tribününe, resimlerinden ve filimdeki halinden çok daha güzel olan Ava Gardner'in davet edilişi... Afganistan sınırından gelen levent dağlıların, Keşmir davasında Bayar'ın yardımını istemeleri, Lahor'da cami ve türbeleri ziyaret... ilh... ilh... hepsi arkada kalmıştı.

Deniz, sanki huzur veren bir puf yataktı, bizler de o puf yataкта, geride kalmış günlerin renkli hayalini, bir nevi binbir-gece hikâyelerinin içindeymiş gibi yaşıyorduk.

Bayar, bu dönüşte:

— Gel, dedi, seninle yemekten evvel bir iki kadeh rakı içelim...

Bayar, içki içen bir insan değildi. Pek keyiflendiği zaman, bir kadehi âdeta zorla yudumlardı. Galiba rakı içmektense daha ziyade sevdiği mezelere (havyar, rokfor peyniri, lâkerda) rakıyı refakat ettirirdi.

Güvertenin bir köşesine bir masa yerleştirdiler, makinele-
rin sesine, denizin hışırtısının katıldığını duyduğumuz bu kö-
şede tatlı bir sohbe başladı:

— Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra, ben İzmir'den İs-
tanbul'a geldim, dedi. Maksadım ortalığı kolağan etmekti, Os-
manlı İmparatorluğu mağlûp olmuş, devlet adamları birer ta-
rafa sinmiş, Türkiye, denizin üzerindeki bir mantar gibi, dal-
gaların ve rüzgârların tesirlerine kapılmıştı... Cağaloğlu'nda İt-
tihat ve Terakkinin merkezi Pembe Konak'a gittim (Bugünkü
Cumhuriyet gazetesinin binası). Kimseyi bulamadım, üzgün, ka-
fanda binbir ihtimalin hesapları ile Babîâli'den iniyordum ki,
Meserret kiraathanesinin sırasında büyük bir ilân gözüme ili-
şti. Kocaman bir el, bir avuç, üzerinde çizgiler, bu el falına bakan
birisinin ilânı imiş, içimden bir şeytan dürttü, belki de içimde
duyduğum bir boşluğu doldurma gayretiyle biraz da tabiat-öte-
si kuvvetlerden medet dilemek için, "Gideyim, şuna avcumu gös-
tereyim," dedim. Falcı, elimi evirdi, çevirdi... Avcumun çizgile-
rine dikkatle baktı, sonra gözlerini yüzüme dikti:

— Tuhaf dedi, senin avucunda garip şeyler görüyorum,
kelimelerin üstünde dura dura gördüğünü anlatmaya başladı..

— Bu memlekette bir çöküntü olacak... Ama.. sen, sen.. Pa-
dışahların makamına çıkıp oturacaksın!..

Bayar devam etti:

— Bu herifi, şarlatanın biri zannettim... Aklıma o tarih-
te bir gün Türkiye'de cumhurbaşkanı olacağım nereden gele-
bilirdi? Değil cumhurbaşkanlığı, bizi esaretten kurtaracak ümit
ışığını uzakta bile göremiyorduk.. Ama... İster tesadüf deyin,
ister adamın bilgisi deyin.. neden sonra işte dediği çıktı, hatı-
rıma geldikçe hâlâ o adamın kerametine şaşarım..

*
**

Oradan buradan gelişi güzel konuşuyorduk:

— Talât Paşa hakkında hükmünüz nedir? dediğimi hatırlıyorum.

Güldü:

— Yani sen, dedi, Talât Paşa mı daha oynaktı, yoksa Menderes mi daha oynaktır, demek istiyorsun?

Ben bir şey sormadan o cevap verdi:

— Menderes daha kaypak.. ama... çok daha bilgili...

Bunu söylediği zaman, Menderes'e hem kırgın, hem de kızgındı.

Savarona'ya bu uzun yolculukta nereden gelmişse bir haber gelmiş, Bağdat'ta bir darbe yapıldığı bildirilmişti. Heyetimiz dönüşte Bağdat'a uğrayacak ve Kral Faysal'ı da resmen ziyaret edecekti... Eğer gemiye nereden geldiği belli olmayan rivayet doğru ise bizim Basra'ya gitmememiz, rotayı değiştirerek başka bir yere çıkmamız icap edecekti. Rahatlığa, aydınlığa kavuşmak için Bayar, Menderes'e telsizle bu meseleyi sormuş, fakat bir türlü cevap alamamıştı. Heyette bulunan Ethem Menderes de bu durumdan hem Adnan Menderes namına hem de Bayar adına fevkalade üzülüyor, arada kalmanın sıkıntısı ile bana dert yanıyordu..

— Adnan bunu yapmamalı... İnsan deniz ortasında devlet başkanını habersiz, cevapsız bırakır mı?

Güvertede rakı içtiğimiz zaman, Bayar galiba, gemideki ajans muhabirinin çabalarıyla Bağdat'ta her şeyin normal olduğu haberini almış bulunuyordu. Biraz da rahatladığı için o akşam rokfor peyniriyle havyara rakısını arkadaş yapmak istemiş, beni de sohbe davet etmişti.

— İttihat ve Terakki zamanıyle bugünü mukayese etmemeli, diye sözüne devam etti. Şartlar çok değişik.. Şimdi millî bir devletimiz var... Devlet kuvvetli.. Bütün bu neticeleri Atatürk'e borçluyuz..

Söz döndü dolaştı, Hüseyin Cahit Yalçın'a intikal etti. Rahmetli Yalçın, 24 eylül 1954'de mahkûm olmuş, 1 ocakta da hapis haneye girmişti. Bir süre sonra da hastalığı ve yaşlılığı dolayısıyla Şişli Çocuk Hastanesine nakledilmişti. Bu konuşmamızda cumhurbaşkanına, Cahit Beyin mahkûmiyetinin halk üzerinde çok fena bir tesir yarattığını söyledim. 80 yaşındaki bir insan hapse atılırsa mağdur olur, onu hapsedenler halkın gö-

zünden düşer, dedim. Gerçekten de onun mahkûmiyeti büyük hüznü yaratmıştı. Rahat etsin diye Safa Kılıçoğlu ona hastanede alafranga tuvalet yaptırmıştı.

O benim bu sözüme doğrudan doğruya cevap vermedi.

— Neden hapis yatıyor? Neden mahkûm oldu biliyor musun?

— Bilmiyorum, bir şeyler yazmış, yazısında suç görülmüş...

Hakikaten de bilmiyordum. Bu yazı ve söz düelloları olduğu zaman ben vazife ile memleket dışında idim. Cahit Beyin mahkûm olduğunu yalnız gazetelerde görmüş, okumuştum.

— Bir makaledeki suç önemli değil... Onun suçu çok daha büyük..

Sesi birden sertleşti, kararlı olduğu zamanlardaki katiyet belirten haliyle:

— Onun suçu Balkan komiteciliğini Babıâli'ye getirmek oldu, dedi. Biz demokrasi yerleşsin diye uğraşıyoruz, o kavga etmeyi kendine amaç biliyor. Bu işler inat ile, her şeye siyah demekle olmaz ki..

— Siz, dedim, işi bu açıdan görebilir, bu düşünce ile Yalçın'ın mahkûmiyetinin devamı fikrinde olabilirsiniz.. Fakat Menderes konuyu, yalnız politik açıdan gördüğü için, Hüseyin Cahit'in martyre yahut mağdur olduğunu hissettiği anda ki zamanla bu hissedilecektir. Belki de edilmektedir.. Onu derhal tahliye ettirecektir. 80 yaşındaki bir adamın mahkûm olması bir bakıma DP'yi halk nazarında mahkûm ettirmektedir. Menderes onu on beş güne varmaz bir kuş gibi kafesten uçurur.

Bu son cümlem Bayar'ı kızdırdı.

— Ona kalsa yapar dedi, dedim ya... oynaktır, ama Adnan Menderes'in kararı onu hapisten çıkarmaya yetmez.

Sağ elini havaya doğru kaldırdı.

— Kararnameyi bu el imzalayacak, dedi. Sertleşen çizgileri..

— Bu elin, bu imzanın şerefi vardır.

Tekrar acı acı güldü.

— Böyle bir iş yapmak istediğini ben de seziyorum. O zaman, işte o zaman, bu devletin kolu...

Yine elini havaya kaldırdı.

— O devleti onun başına geçirir...

Cumhurbaşkanı bu konuda çok sertti. Fakat, biz memleket'e döndükten kısa bir süre sonra, Hüseyin Cahit Yalçın merhumun kararnamesi çıktı, devletin haşmetli kolu Menderes'in başına geçireceği kararnameyi kuzu kuzu imza etti. Hüseyin Cahit Yalçın affedildi... Anlaşıldı ki Bayar mukavemet edememiş, bir kere daha Menderes'in yüzüne duramamıştı.

Deniz kuvvetleri kumandanı Sayın Sadık Altıncan merhum da Pakistan'ı ziyaret eden heyetin içinde idi. Bayar sözü de-ğiştirmek ve Menderes'in kaypaklığına karşı bana ciddî bir insan göstermek istemiş olacaktı ki:

— Bak, dedi, şimdi Altıncan'ı neden çok sevdiğimi sana göstereyim.. Onu davet edip bir kadeh de beraber içmemizi teklif edeceğim o kabul etmeyecek...

Garsona:

— Amirali buldurur musunuz? dedi.

Bir dakika sonra Altıncan geldi. Masanın yanında ayakta selâm durdu.

Bayar:

— Amiralim dedi, buyurun bir kadeh rakı içelim!.

Sadık Altıncan beklediği bir teklif ile karşılaşmış gibi durakladı.

— Sayın cumhurbaşkanım dedi, ben vazifedeyim, müsaade ederseniz içmeyeyim.

— Canım bir kadehten ne çıkar?

— Emriniz büyük efendim, fakat vazife müsaade etmez.

Bayar:

— Israr edersem...

Amiral gülümsedi.

— Israr etmezsiniz efendim, diye cevap verdi.

Bayar güldü:

— Nasıl isterseniz, dedi, ama oturup konuşabiliriz.

— Biraz sonra gelirim efendim.

Amiral yine çevik bir selâm çaktı ve yanımızdan uzaklaştı..

Bayar bu sefer bana döndü:

— Gördün mü, dedi, som asker, som vazife adamı.. Ben işte onun bu ciddiyetine meftunum..

Türk donanmasında iyi bir isim bırakmış olan Altıncan, bir yıl sonra emekliye ayrılacak, 1957 seçimlerinde D.P.'den milletvekili seçilecek, askerlikten sivil hayata geçmiş olmanın bunalımı içinde ne yapacağını bilmeden, 27 Mayıs'tan sonra tev-kif edilecek, Türk donanması için bizzat kurduğu Yassıada'da henüz içine nüfuz etmediği meselelerin sorumlusu olarak muhakeme edilecekti... Mahkûm olmadan vefat etti. Hiç şüphe yok, böyle bir son ona lâıyk değildi.

Pakistan dönüşü Bağdat'a geldiğimiz zaman, Türk-Irak dostluğu en yoğun devrelerini yaşıyordu. Havaalanından misafir ediliğimiz Kasrezzuhur'a doğru caddelerden otomobillerle geçerken, binlerce Iraklı Türkiye lehine canlı ve içten gösteriler yapıyordu. Hava güneşli ve ılıktı, Türk-Irak dostluğunun gelişmesini yalnız iki memleketin idarecileri değil, halk da istiyor görünüyordu. Bu isteğe âdetâ iklim de yardım ediyordu. Genç Kral Faysal mesuttu. Dayısı veliaht Abdülillâh Irak'ta kral kadar nüfuz sahibiydi. Her ikisi de şoven bir Arap dünyasının sonu gelmeyen iç kavgalarından bıkmış görünüyorlar, Türkiye yoluyla batıya yönelmenin çaresini arıyorlardı. Aslında bir süre sonra, Bağdat'ta kopacak fırtınaya dair en ufak bir emare hissedilmiyordu. Gerçi eski başvekillerden Süleyman Hikmet Bey toplantılarda bizim heyet mensuplarından, itimat ederek açılabilirdiği kimselere Başvekil Nuri Said'i çekistiriyor, bu zatın İngilizlerin adamı olduğunu, Irak milletinin Nuri Said'i bu sebepten sevmediğini, onun atacağı adımların ne Bağdat paktına, ne Irak'a ne de Türkiye'ye faydalı olmayacağını anlatıyor, hatta sokaktaki lehte tezahürlerin samimî olmadığını da söylüyordu ki, doğru idi. Netekim kısa bir

süre sonra onun dediklerinin doğruluğu da Abdülkerim Kasım darbesi ile meydana çıkacaktı.

Bağdat'ta büyük ziyafetler birbirini takip ediyor, at yarışlarında, golf klüpte Bağdat'ın yüksek sosyetesini ile karşı karşıya geliyorduk. Tefik Fikret'i bütün yönleri ile tanıyan eski Türk vatandaşları, Bağdat'ta yerleşmiş İstanbullu hanımefendiler, yazlarını Boğaz'da geçirmeyi itiyat etmiş, Bağdat toplumunun üstte yüzen şahsiyetleri, Türkiye ile akrabalıkları olanlar... Münir Nurettin, Safiye Aylâ, Mesut Cemil hayranları, midye dolmasının hasretini çekenler... Türkiye ile Irak arasındaki tarihî rabitaların yeniden karşılıklı bağımsızlık esası içinde ele alınması gerektiğini söyleyenler, hep bir aradaydık. Bayar da bu ziyaretin memlekete prestij kazandırdığını inancı ile memnundu.

Bayar, Kasrezzuhur'da Majeste Faysal'ın şerefine ziyafet veriyordu. Saat 19'a doğru odalarımıza çekildik, itina ile fraklarımızı giydik ve sekize doğru majesteyi beklemek üzere sarayın büyük antresinde toplandık. Masa o gece Irak'ın bütün büyük şahsiyetlerini etrafında topluyordu.

Birden sarayın antresinde rüzgâr gibi bir havadis kulaktan kulağa dolaştı. Bayar rahatsızlanmıştı, yolculukta kendisine refakat eden özel doktoru Recai Ergüder telâşlıydı, Bağdat'ta Tıp Fakültesinde okuyan bir Türk gencini hastanelere yollayarak numarasını söylediği bir sondayı aratıyordu, Bayar sonradan Gülhane'de ameliyat olduğu prostatın ilk cilveleri ile karşı karşıya gelmiş, bir idrar tutulmasıyla karşılaşmıştı.

Sekiz buçuk oldu, Majeste Faysal geldi, fakat Bayar kendisini karşılayamadı, rahatsızlığı dolayısıyla dairesinden inmemişti.. Majesteye keyfiyet usulca anlatıldı, Veliâht Abdülilâh, yakınlık ve dostluk havası içinde, bu üzücü olayın davetlilerin asabına sirayet etmemesi için gayret sarfediyor, âdeta bir ev sahibi gibi hareket ediyordu.

Türk heyetine mensup olanlar da meraklanmışlardı, ama hiç kimse yukarı kata çıkarak Recai Ergüder'i rahatsız etmek istemiyordu. Saat 9 oldu, hâlâ ses seda yok... Dokuzu on

geçe Recai Ergüder göründü, terliydi, «Ne ise, dedi, badireyi atlattık, Bayar biraz sonra aşağıya inecek!..»

On dakika sonra Bayar, sapsarı, acı çektiği yüzünden belli aşağıya indi, özür diledi, neşeli olmaya çalıştı, derhal sofraya oturduk, Bayar iştahsızdı, yemek yiyemiyordu, nitekim ziyafetin sonuna doğru evvelce hazırlanan nutku da çok zorlukla, sesi titreyerek güç halle okudu.

Buna rağmen ziyafetin sonrası, gecenin ileri saatlarına kadar neşe ile devam etti. Abdülilâh bir yaverinin iki omzunda biri Galatasaraylı, diğeri Fenerli, yani biri parlak sarı kırmızı, diğeri de yine parlak sarı lâcivert iki papağan getirtti. Bunların kuyrukları, subayın beline kadar iniyordu. İzmir milletvekili Nuriye Pınar, papağanları okşamak isteyince gagalandı.

*
*

Bağdat dönüşü Bayar Gülhane'ye girdi ve onu Bağdat'ta zor durumda bırakan prostattan ameliyat oldu ve kurtuldu.

Bu tarih, Türkiye'nin Demokrat Parti elinde ciddî bir buhrana sürüklenmeye başladığı tarihti. Demokrat Parti grubu fırsat buldukça başkaldırıyor, Bayar büyük bir tesanüt duygusuyla şikâyetlere kulağını tıkayarak Menderes'i gözü kapalı desteklemek için çaba sarfediyordu. 1950'de Meclise giren ve Demokrat Parti saflarında hizmet eden birtakım kimseler, 1954'de yoklama oyunları ile Meclisin dışında kalmışlardı. Menderes, «Biz devlet idare edeceğiz, kalifiye arkadaşlara ihtiyacımız var» düşüncesiyle, 1954 seçimlerinde adaylar arasına memurlardan, yani siyasal mücadelede alın teri dökmemiş kimse-lerden arkadaş seçmiş, onlar da minnettarlıklarını açıklamak ihtiyacı ile Menderes'e karşı sadakat yarışına çıkmışlardı. Bu gibilerin Menderes'in etrafını almaları bu sefer birtakım tufeylileri harekete getirmiş ve Menderes'in etrafında, onun hoşlandığı sözleri söylemek için idman yapan dalkavuklar, devlet yıkıcılar, birbirleriyle yarışa çıkmışlardı. Kongrede ispat hakkı isteyenler partiden kovuluyor, yine aynı kongreden, «partiden istifa edenlerin milletvekilliğinden iskatı lâzımdır,» kararı çıkıyordu. Nihayet ispatçılar partiden kovuldular. Bayar, Men-

deres'in eski, fakat Menderes'ten en ağır darbeyi yemiş olan ardaşı Raif Meto'yu Ankara'ya davet ederek, o tarihte Demokrat Partiden ayrılmış olan on dokuzların parti kurmalarına mani olmasını istedi. Bunun anlamı, hakarete, haksızlığa uğrayan insanların haysiyetsizce zillate razı olmalarını teklifti. Raif Meto on dokuzlardan eski ticaret bakanı Balıkesir milletvekili Enver Güreli ile çok iyi dosttu. Bayar bunu biliyor ve hiç değilse, Güreli'nin bu gruptan ayrılmasını istiyordu. Uzun zamanlar gölgede kalarak hatırlanmamış, Menderes'in gizli tahsisatı ile beslediği gazetelerde hakarete maruz bıraktığı zaman Bayar'dan bir yardım görmemiş olan Meto, cumhurbaşkanından gelen bu teklife hiç aldırmadı.

Olaylar süratle gelişiyordu... Meclise, basın hürriyetini tehdit eden kanunla toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu geldi. Basın hürriyeti ve genel olarak bütün özgürlükler adına Demokrat Parti saflarında uzun mücadeleler vermiş olan ben, bu kanun çıktığı takdirde bu partide kalamazdım. Mücadele mi yaptım ve nihayet 1956 senesinin 31 ekim günü Demokrat Partiden istifa ettim. İstifamı bir mektupla Cumhurbaşkanı Bayar'a bildirdim. Bu mektupta şunları yazdım:

«1950 seçimlerinden birkaç gün evvel İzmir'de Konak'taki deniz lokantasında başbaşa yediğimiz bir yemekte bir hasbıhal esnasında Demokrat Parti iktidara geldiği takdirde devlet reisi olmak istemediğinizi, Türk tarihine birisinin de, mevki gayesi gütmeden Allah rızası için mücadele etmiş olduğunun kaydedilmesini çok arzuladığınızı bana ifade etmiş olmanıza rağmen zaruretlere boyun eğerek, partinin başından ayrıldınız, devlet reisi oldunuz, parti namına Türk milletine karşı girişmiş olduğunuz taahhütlerin yerine getirilmesi vazifesini de sayın Menderes'e terk ettiniz.

Zatı devletinizi parti başkanlığında istihlâf eden Sayın Menderes, zaferden sonra partiyi istilâ eden opportünistlerin hücumundan bu güzel eseri korumak vazifesini ihmal etti. Bilâkis, onların her devre uyan, her cereyanı destekleyen, her kalıba girerek idarecileri kendi men-

faatleri için ideallerinden uzaklaştıran faaliyetlerden istifade eder gibi göründü. Bunlar göze görünmeyen mobilya kurtları gibi, evvelâ parti içindeki samimîyeti, tesanüdü ve hepsinden fenası ideali ifna eylediler. İş bununla da bitmedi, mücadele yıllarında idealle çarpışanlar arasında prensiplere sadakat göstermekte zaaf gösterenlere de fena misal oldular, bir devre geldi ki onlar da kanaatleri hilâfına mütalâa dermeyan etmekte, bir taraftan bir tarafa maksatlı haberler yetiştirmekte birincileri geride bıraktılar, kanaatlerine sahip idealist insanlar ortalığı boşalttıkça bunlar meydanları doldurdular ve işin fenası bu yollardan geçerek ve bu metotları kullanarak yüksek mevkilere de ulaşabildiler.»

Menderes'in tahammülsüzlüğüne, aleyhinde yapılmış olan yayınların kendisine 1954 seçimlerinde hiç zarar vermemiş olduğunu, aksine itibarının çoğaldığını işaret ettikten sonra, mektuba şöyle devam ettim:

«Artık sinirlenmeden, rahatsız edilmeden hükümet idare etmenin arzusuna kapılındı. Halbuki iktidar mevkii asabı o hale getirmişti ki, dün sevinilerek, hatta tebesümle karşılanan olaylar bugün şimşekler çaktırıyordu. Maalesef unutuluyordu ki, demokratik nizamda eğer bir iktidar ayakta duracaksa, bu ancak halkın içten gelen ve inanç mahsulü olan sempatisiyle olabilirdi. Bütün tarih boyunca birçok iktidarlar rahat etmek için fikir hürriyetini meneylemişlerdi. Fakat her defasında yarattıkları sükût hürriyetlerin suistimalinden daha yıkıcı, daha bezdirici ve daha korkunç olmuştu.

Demokrat Parti de 1945 ile 1950 arasında bu içtimaî mütearifeye vakıftı. Netekim yirmi yedi sene müddetle sabık iktidara yapılan meddahlık halkın kalbinde yer tutmuş olsaydı, bir 14 Mayıs günü bütün bu heybetli methiyeler birdenbire güneş görmüş kar adamı gibi erir mi idi?

İktidarların siyasî hayatlarındaki, ufak gibi görünen inhırafların zamanla gitgide büyüyen kavisler çizerek ellerinde dümen tutanları istemedikleri yerlere sürükledik-

leri için bu dümen sahiplerini zaman zaman değiştirmenin camiaya faydalı olacağı muhakkaktı. Netekim demokrat iktidar arada bir kaptan değiştirmiş olsaydı 1951 başlarında kendini gösteren inhiraf, seçim kanunu tadilâtı ile ispat kararı, usul dairesinde kanun teklif edenlerin partiden ihracı, memleket mevzuatı hilâfına, genel kuruldan adam ıskatı ve nihayet matbuat kanunu, toplantı ve yürüyüşler kanunu ile bizi, 1950'den bu kadar uzaklara sürüklemezdi. Muhalefeti iç düşman olarak tavsif eden başvekil, memlekette münakaşa serbest olsaydı böyle konuşamazdı ve kendisine; eğer memleketin dışarıdaki itibarı bozulmuşsa bunun tek sebebinin bizzat kendisinin çıkarttığı antide-mokratik kanunlar olduğu söylenir ve gene kendisine her gün sunulan, Türkiye aleyhindeki makaleleri hulâsa eden Basın Yayın bültenleri şahit olarak gösterilebilirdi.

Bu vesile ile bu memleketin idare hayatındaki karışıklığı da yüksek huzurunuzda arz etmek isterim.

Hâkimlere korku telkin edilmiştir. İdare mekanizması bitaraf değildir. Başvekil neye merak ederse bütün devlet cihazı o istikamete yönelmekte, neye heves ederse bütün projektörler oraya tevcih edilerek diğer iş ve idare sahaları gölgede kalmaktadır.»

Ve mektubu şu satırlarla bitiriyordum:

«Belki hatırlar, belki hatırlamazsınız, mücadele yıllarında bir gün kötü bir haber almıştık, haberin ne olduğunu şimdi hatırlayamıyorum, bu haber rahatsız edilmemeniz kaygusu ile istirahat ve uykuda bulunduğunuz için size ulaştırılmak istenmemiştii, o zaman, etrafınızdakilere, —ki aralarında ben de vardım— «asıl beni uyandırıp vaktinde malûmat vermezlerse rahatsız olurum, memleket işinde uyku düşünülür mü?» demiştiniz.

O zaman bu mantık, bu his beni çok mütehassis etmişti. Kim bilir, belki şimdi şuurumun altına yerleşen o günkü sözlerinizden cesaret alarak, sizi rahatsız etmekten çekinmedim.

Demokrat Partiden istifa ettiğimi Sayın Menderes'e ve mensup olduğum ocağa bildirdim. İlh. ilh.»

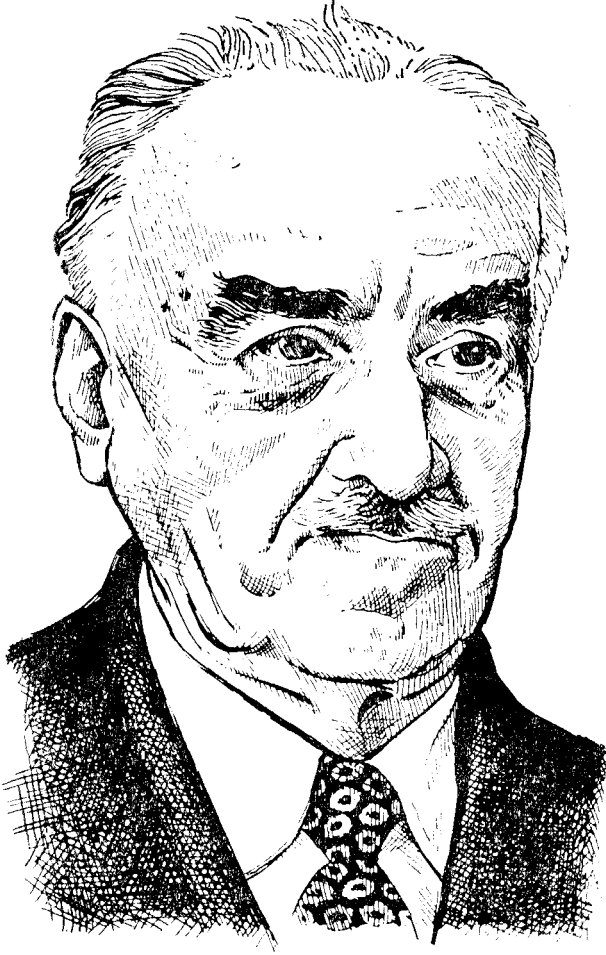
Bu mektuptan sonra Bayar'la iki karşılaşmam oldu, her ikisinde de konuşmadık, birincisi benim için, ikincisi onun için; fakat benimki ile mukayese edilemeyecek dramatik bir dekor içindeydi.

İstifamı takip eden günlerin birinde, eski Mecliste merdiven altında DP'li arkadaşlarla tartışmalı bir sohbet yaparken cumhurbaşkanı Meclise geldi. Artık devlet başkanının, partilerüstü bir kişiliğe sahip olması gibi hiç olmazsa ağızda dolaşan bir koşulun da gölgesinden kendisini sıyırmış olduğu zamanlardı, DP'li bastonu sağ elinde taşıyor, siyasi cereyanlar ortasında hakem olmaktan çıkmış, bir tarafın zorbaları ile birlikte diğer tarafı ezmek için şehir şehir dolaşmaya başlamıştı. Basın hürriyeti yeni bir kanunla tehdit edilmiş, iktidar kanunları rafa kaldırarak partizanlığa marş marş demişti. O bütün bu kanusuz, nizamsız, insan haklarına aykırı işleri koruyan bir müstebit olmuştu. Böyle bir zamanda Meclis kapısından Koraltan kendisini karşıladı, arkadaşlarla beraber oturduğumuz merdiven altına doğru geldiler ve yanımızdaki merdivenden yukarı doğru çıkmaya başladılar. Koraltan merdiven altındaki grupta beni görünce, Bayar'a beni gösterdi: «Doğru yoldan ayrıldı, kendisini hak dinine çok davet ettim, fakat dinletemedim!» dedi. Bayar kafasını bana doğru çevirdi, yüzüme baktı ve D.P.'li bastonu taşıdığı eliyle, «Onu artık bırakın!» der gibi bir kötöleme işareti yaptı; merdivenleri ağır ağır çıkmaya devam etti. 1945'ten o güne kadar geçen on bir yıllık devre içinde kendisiyle en sert konuşmam bu sessiz el işareti oldu. Kızdım mı? Üzüldüm mü? Bir şey diyemeyeceğim ama, ona o anda bir acıma hissi duyduğumu hatırlıyorum. Bana öyle geldi ki, onu Meclisin birinci katına çıkaran merdivenlerde o yükselmiyor, aksine ucu bucağı olmayan bir maceraya doğru iniyordu. Gözümün önüne bir zamanların meşhur sanatkarı Emile Zola'nın okul sıralarında iken seyrettiğim muhteşem filmi geldi... Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde sanatı ile kendisini dün-

yaya tanıtan Yannings, devlet işlerinde büyük bir nüfuz sahibi olan bir baron rolündeydi. Hayatının sonuna doğru tükenmiş, yalnız kalmış bir adam olarak pırıl pırıl avizelerin aydınlattığı bir sarayın merdivenlerini inleyerek çıktı ve son basamakta iki büküm yerlere kapandı. O çıkış, onun için satvetli hayatının son inişi olmuştu.

İkinci karşılaşmamızsa bu sukutu ve inişi tasvir etti. Yassıada muhakemelerinin başladığı ilk gün, muhafızlar arasında Yüce Divanın karşısına geldiği zaman, üzerine ilgiyi çeken bakışlar ve fısıldaşmalar ortasında sakin, yürüdü; sanıkların başında kendisine ayrılan yere oturdu. Onu bu hale getiren bah-tından şikâyetçi görünmemeye çalışıyordu. Hiç kimseye kusur atfetmedi, hiç kimseyi suçlamadı, aksine on yıllık talihsiz, başarısız bir devrenin nasıl olsa baş sorumlusu olacağını bildiği için, herkesin günahına da sahip çıktı. Belki de onu ölüm cezasından kurtaran, mahkemedeki bu tutumu oldu. Türkiye'deki siyaset dramının Emil Jannings'i, hiç değilse, perdeler üzerine kapanırken, oynadığı rolün hakkını vermek istiyordu.

Bayar bu dramı, insanlık komedyasının, kompleksler, ihtiraslar, kinler, korkular, sevgiler, başarı çabaları ve menfaatlerle dolu karma karışık âleminde, kendi iradesi dışında da olsa, vatandaşlarının karşısında temsil etmişti. Bu temsilden ibret almak, vatandaşlarına ve tarihe düşünüyordu. Meclis merdivenlerini çıkarken beni el hareketiyle küçültmek istediği günü ve kendisiyle Yassıada'da uzaktan karşılaştığım anı, hislerimin sisleri ve tül perdeleri arkasından, şimdi, ancak çok uzak kalan masum bir hatıra gibi hayal meyal hatırlıyorum. Şimdi o, belki tekrar siyasal haklara kavuşma mücadelesi içinde, boynuna asılmış olan sorumlulukları kabul etmiyordu ama, o sorumluluklarının neticelerinden de, kendisini bir türlü kurtarmıyordu.

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK

«Büyük askerler ölmezler, sö-
nerler...»

AMERİKAN HALK ŞARKISI

Bizim asker ocağımız için, Mareşal Fevzi Çakmak, sanki bir mitoloji kahramanı, Mars ilâhının Türk ordusunu zaferden zafere götürsün diye dünya yüzüne yolladığı bir temsilcisiydi.

Millî Savaşın beri üzerinden hiç çıkarmadığı üniforması, Millî Savaşın, sanki barut kokusunu taşır gibi, sanki o üniformanın üzerine, Dumlupınar'ın, Sakarya'nın tozu dumanı sinmiş bir tarih eseri gibi dururdu.

Atatürk cumhurbaşkanı, İnönü başbakan olarak üniformayı terk ettikleri için, uzun yıllar, Mareşalin üniforması kanlı savaş günlerinin hatırası gibi aramızda yaşamıştı.

O da Napolyon gibi, savaşı toplum hayatının kaçınılmaz olayı telâkki ederdi. Som askerdi, öylesine mabutlaşmıştı ki, erinden orgeneraline kadar herkesin yüzü ona dönük, herkesin kulağı ona çevrili, herkesin gözü onun üzerindeydi.

İkinci Dünya Savaşında, Yunanistan'a inen Alman orduları, Akdeniz kıyılarından Afrika ve Orta-doğuyu tehdit etmeye başlamışlardı.

Biz Trakya'da köprüler uçurmuştuk. Trakya'dan halk İstanbul'a ve Çanakkale üzerinden Anadolu'ya doğru savaş haberlerinin yoğunluğuyla orantılı olarak bazen süratle, bazen temkinle, fakat devamlı olarak göç ediyordu. Almanlar bize taarruz ederler mi; sorusuna, Salih Omurtak Çorlu'da, Cemil Cahit Toydemir Pınarhisar'da nöbet tutarak mevcudiyetleriyle cevap veriyorlardı. Üsküdar'dan öteye Anadolu'da yaşayan halk

ise onların varlığıyla rahat ediyordu. Aslında Mareşalin ismi, bize, Trakya'da yaptığı tahkimattan daha fazla güven veriyordu. İnönü ne yapar yapar Almanların Türkiye'ye hücum etmelerini siyaset yoluyla önler, eğer bunda başarı kazanamazsa Mareşalin elbet bir bildiği vardır. Hitler ordularını o muhakkak durdurur inancı vatandaşa gece uykusu veriyordu. Vatandaşa bu kadar güven vermiş olan bu insanı ben, 1946'dan sonra biraz daha yakından tanımıştım.

*
*

Dile kolay, Mareşal vekiller heyeti reisi, millî savunma bakanı, genelkurmay başkanı olarak 23 yıl görev sahibi oldu. Genelkurmay başkanlığı, emeklilik devrine kadar 21 yıl sürdü. Dünyada 21 yıl bu rütbeyi ve bu makamı beraberce muhafaza edebilmiş başka bir askeri kimsenin tanındığını zannetmiyorum.

*
*

Mareşal Çakmak asker bir aileden geliyordu. İstanbul'da Cihangir'de doğmuştu. Babası Albay Sırrı Bey, Mareşalin iki kardeşini de asker yapmıştı. Onların biri Manastır'da, diğeri de Çanakkale'de şehit olmuştu. Conkbayırı'nda Ata'nın tarasut yerinin hemen ötesinde, kadirşinas bir el, şehit düşen bu genç kardeş için bir de abide yapmıştı.

1876'da doğan Fevzi, 19 yaşında teğmen oldu, üç yıl sonra da 1898'de kurmay yüzbaşı olarak Arnavutluğa gönderildi, orada 14 sene kaldı. Bu on dört yıl onu, çöken bir imparatorluğun tanığı yaptı ve Fevzi Çakmak bu on dört yıl, çöküşün sebeplerini Arnavutluk'ta kendi kendine araştırdı.

Çakmakogullarından Fevzi, bir meseleyi derinliğine öğrenmek isterdi. Arnavutluk'ta kavgaların, iç mücadelelerin sebeplerini iyice kavradı; aradan uzun yıllar geçip de emekli olduğu sıralarda bile, hangi köyde, hangi ağacın altında, kiminle ne konuştuğunu tekrar etmekten zevk duyardı.

Hayatı boyunca Arnavutluğa ait anılarını hep tekrar etti. Zamanında etrafına komuta edebilmek için Arnavutça öğren-

mişti. Gene Karadağlıların ne dediklerini anlar olmuş, Boşnaklarla konuşacak hale gelmişti. Çöküntüyü gördükçe ve sezdikçe de hırsla tarih kitaplarını okumaya başlamıştı... Bu hızla Çakmakoglu Fevzi 37 yaşındayken albay oldu. Birinci Dünya Savaşında ve ondan evvel Osmanlı İmparatorluğu çöküşün en süratli devrini yaşıyordu. Saray kararsızlık içinde bocalıyor, bütün Avrupa; gizli, açık ehlihalip havasına kapılmış, Türkiye'yi yıkmanın çaresini arıyordu. Çakmakoglu Fevzi işte böyle bir devirde, sınırda dikili olan ve kurtların direğinin içini boşaltmış oldukları Türk sancağını dalgalandırmaya çalışıyordu. Türkiye zaaf içinde, Rumeli'yi farkına varmadan yavaş yavaş terke diyordu. 93 harbinden sonra, şaşkın bir idare, yalnız bu bölgede kumandan değiştirerek, her gün biraz daha aczini ortaya koyuyor, bu acizle her gün biraz daha düşmanların iştahını tahrik ediyordu. Manastır'da katledilen Şemsi Paşa gibi bilgisiz ve cahil kumandanlar da çöküntüyü bilhassa hızlandırıyorlardı.

Harbin kendisine verdiği tecrübeyle Mareşal Fevzi Çakmak, Türk ordusunun başında bulunduğu çeyrek yüzyıla yakın zamanda bu orduya politikayı sokmadı. Çünkü o, Makedonya'nın kaynadığını, Sırp, Yunan, Bulgar milletlerinin Türkler aleyhine nasıl birleştiklerini görmüştü. Köprüler atılıyor, şimendifer yolları sökölüyor, nöbetçiler arkadan vuruluyor ve bunların karşısında Osmanlı İmparatorluğu susmaktan başka bir şey yapamıyordu. Dili ve düşüncesi olmayan bir saltanat, uğradığı saldırıları açıklamaya bile cesaret edemiyordu. Orduya siyaset girmişti, subaylar birbirleri aleyhine kıyam etmişlerdi. Belki hepsi iyi niyetliydi ama, silâh ve tüfek kabzası tutan her insan gibi, düşüncesini hakka ve adalete değil, kuvvete dayandırmak istiyordu. Böyle olunca da, hak kuvvetli olanın oluyordu.

Albay Fevzi Çakmak, meşrutiyetin başında, siyasetten nefret etmesine rağmen, Metroviçe'de İttihat ve Terakki cemiyeti başkanı oldu. Böylece bir taraftan askerî, diğer taraftan sivil idareye hâkim olan partiyi avcunda tutarak, o bölgede duruma hâkim olmayı düşündü. Bütün cinayetleri, katilleri, taşkınlıkları önledi. Fakat politika orduda öylesine tahribat yapıyor-

du ki, bir ara artık hiç kimse söz dinlemez olmuştu. Bu kargaşalık sıralarında Miralay (Albay) Fevzi Çakmak, İstanbul'un da bir azizliğine uğradı ve sarayın bol keseden dağıttığı rütbeleri geri alan Meşrutiyet, Miralay (Albay) Fevzi Beyin de rütbesini sarayın ihsanı telâkki ederek binbaşılığa indiriverdi.

Rumeli'nde bağımsızlığa kavuşmak için Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak isteyenlerle, yani belirli bağımsızlık amaçlarıyla hareket edenlerle, bunların karşısında ne yapacağını bilmediği için bocalayan Osmanlı hükümeti gaflet üzerine gaflete sürüklenirken, kendisini Balkan savaşının içinde buldu. Bu savaşta Fevzi Çakmak tekrar kaybettiği rütbeleri bir bir kazandı.

Tekrardan miralay (albay) olmuş, Müşir Ali Rıza Paşanın kumandasında harekât şubesini idare etme görevini üzerine almıştı. Savaş tabii iyi gitmedi, ordu Komanova'da bozuldu (1912). Bu bozgun, Fevzi Çakmağın yüreğinde derin izler bıraktı; savaşta büyük yenilgi mutlaka büyük bir suçluluğun var olduğunu gösteriyordu. Fevzi Çakmak bu yenilginin sebepleri üzerinde durdu.

O zamanda ordu ve politika çevrelerinde, tıpkı bugün olduğu gibi, şikâyetler yapıyordu. Fevzi Çakmak, kendine göre, bu bozgunun sebeplerini şu noktalarda toplamıştı:

— Milletin de, hükümetin de belirli amaçları yok.

— Dış politikada ne yaptığımız belliydi, ne yapacağımız; İslâm devletleri bile aleyhimize dönmüşlerdi.

— Sadrazamın biri Almanca, öbürü İngilizce olarak ortaya çıktı, fakat hiç kimse Türkçü olmuyor, Türk'ün çıkarını savunmayı düşünmüyordu.

Balkan harbinden evvel Osmanlı ordusu Balkanların en kuvvetli ordusuydu, oysaki haber alma kötülüğü, hükümetin gafleti yüzünden Balkan harbinin patlamasından pek kısa bir süre evvel 70.000 kişi terhis etmiştik. Bu yalnız gaflet değil, ahmaklıktı. Aynı hatalara düşmemek için Fevzi Çakmak'ın Balkan harbinden aldığı dersleri, seneler sonrası Millî Savaş için

de tatbik ettiğini gördük. Rumeli'de uğradığımız felâket, hiç değilse Fevzi, Mustafa Kemal, İsmet gibi büyük kumandanların tecrübeler içinde yetişmelerine yaramış, onlar da o tecrübeden Millî Savaşta Türk milletini yararlandırmışlardı.

Çakmakoglu Fevzi, 1915'te 5'inci kolordu kumandanı olarak paşa oldu. Hemen kolordusuyla Çanakkale harbine katıldı. Boğazlarda kahramanca dövüştü. Bir yıl sonra, onu Kafkaslarda çarpışırken gördük. 1917'de ordu kumandanı oldu. Doğu cephesinde Ruslarla pençe pençeye harpler yaptı.

Fevzi Paşa, cepheden cepheye koşuyordu. Kafkas'tan Suriye'ye 5'inci ordu kumandanlığına geldi. Fakat İttihat ve Terakki elindeki Osmanlı devletinin kaderi artık iyiden iyiye kötülemişti. Mütteliklerin tek başlarına barış istemeleri dayanma gücümüzü büsbütün yıktı. 1918'de Mondros mütarekesini yaptık... Osmanlı İmparatorluğu artık batmış, Türk vatanı esaret altına düşmüştü.

Beyoğlu'nda, Şişli'de rahatlarını düşünen aileler, İngilizlerle hoş geçinmenin çaresini arıyorlardı... Padişah, istilâcılardan yardım bekleyen haliyle, hiyanet çukuruna gitgide batıyordu.

Böyle bir zamanda Fevzi Paşa, İstanbul'da görev kabul etti. Anadolu'da bağımsızlık hareketi ise yeni yeni filizleniyordu. Fevzi Paşa, memleketin uğradığı felâketlerden, Balkan harbiyle Birinci Dünya savaşlarında gördüğü acılardan sonra, Anadolu hareketinin pek başarılı olacağına inanmamış olacak ki, daha Mustafa Kemal'i görmeden Anadolu'da Ali Fuat ve Kâzım Karabekir Paşalarla sert tartışmaları oldu. Anadolu'da ayakta kalabilecek tek kuvvet Kâzım Karabekir'in elindeki kuvvetti. Kâzım Karabekir bu kuvveti Mustafa Kemal'in macerasına alet etmemeliydi. Bu ihtarın karşısında Kâzım Karabekir, taş gibi mukavemet etti. Türkiye yeni bir istiklâl savaşı yapılmadan kurtarılamazdı. Bu savaşı da ancak Mustafa Kemal kazanabilirdi. Fevzi Paşa, işgal kuvvetlerinin, millî mukavemetlerle azdırılmamasını istiyordu. Onun için Sivas'a kadar gelmiş ve cansız görünen bu hareketi büsbütün söndürmek istemişti. Baktı ki, Kâzım Karabekir Paşa kararlı, Mustafa Ke-

mal'in de azmini bükme mümkün değil, isteklerinde fazla ısrar edemedi ve bunun üzerine Sivas'ta Mustafa Kemal'le karşılaştı, hatta görünüşte el ele verip kendisiyle mutabık olduğunu da ifade etti.

Fevzi Paşa İstanbul'a dönünce, zayıf ve iradesiz hükümetin etkisi altında kaldı. Anadolu'daki kumandanlara gönderdiği yeni tamimlerde kesin olarak Mustafa Kemal'i suçluyor ve bu kumandanların bu hareketi desteklememelerini istiyordu. Bandırma'da bulunan Yusuf İzzet Paşaya gönderdiği yazılı direktifi bu zata bir İngiliz muhribi ulaştırmıştı. Ne var ki istiklâl fikri, Anadolu'da öylesine gelişmişti ki, ya bağımsızlık, ya ölüm diyenler üzerinde bu tebliğlerin hiç etkisi olmuyor, aksine bu tebliğler genç subayların mukavemet azmini kırbaçlıyordu.

Sonradan Millî Mücadeleye büyük hizmetleri geçmiş olan Fahrettin Altay da aynı tereddütleri geçirmiş, Yusuf İzzet Paşaya yazdığı bir yazıda Mustafa Kemal'in padişah iradesiyle nasbedilmiş bir kumandan olmadığını, bu nedenle de Yusuf İzzet Paşanın onun emrinde olmadığını bildirmişti. Fevzi Paşanın bu tebliği Sivas'ta vazifeli olan Çolak Selâhattin Bey'e de ulaştırılmak istenmişti. Fakat durumdan haberdar olan genç subaylar, keyfiyetten Mustafa Kemal'i haberdar ettiler, bunun üzerine bu sefer İzzet Paşa ile Fahrettin Altay kendi rızalarına rağmen saygı ile, fakat hemen hemen zorla Ankara'ya getirilerek Mustafa Kemal'le görüştürüldüler. Bunlar durumu anlayıp kesin olarak Mustafa Kemal'i'n yanında yer aldılar. Böylece kumandanlar buhranı denilen bunalımlı bir hal neticelenmiş oldu.

Bu arada İstanbul 16 Mart faciasıyla karşılaştı. Harbiye Nezareti İngilizlerin eline geçti. İstanbul'da kalanlar ağır muamelelere maruz kalarak durumun öngördükleri gibi olmadığını anladılar, böylece Fevzi Paşa da İstanbul hükümeti politikasının çıkar yol olmadığını idrak ederek Anadolu'ya iltihak etme kararını verdi. Bu karar kendisi tarafından biraz geç verilmiş bir karar olmakla beraber, Millî Mücadele bakımından geç sayılamazdı. Çünkü Ankara ordusunu yeni kurmaya başlamıştı.

Fevzi Paşa, Geyve'de Ali Fuat Paşayı buldu; Ali Fuat Paşa, Geyve'den Mustafa Kemal'e durumu bildirdi. Mustafa Kemal bu haberi alınca, ilk ağızda tereddütler geçirdi. Acaba Fevzi Paşayı Ankara'ya çağırmalı mı, yoksa gerisin geri İstanbul'a yollamalı mıydı? Burada çok muhtemel ki Ali Fuat Paşanın ısrarı ve Mareşale karşı beslediği sevgi ve güven Mustafa Kemal'i etkiledi. Neticede Fevzi Paşaya Geyve'den İç Anadolu'ya doğru yeşil ışık yakıldı. Mareşal Ankara'ya geldiği zaman büyük merasimle karşılandı. Mustafa Kemal bu karşılaşmanın muhteşem olmasını bilhassa istemişti. Çünkü böylelikle hem cephelerde tecrübe kazanmış değerli bir kumandanı kendi safları arasına alacak, hem de bu iltihaktan İstanbul hükümeti aleyhinde büyük bir propaganda imkânı kazanacaktı.

Fevzi Paşa, Gebze milletvekili olarak Meclise girdi. Alkışlar arasında kürsüye çıkarak, Millî Mücadelenin haklılığını ve bu haklılık dolayısıyla Mustafa Kemal hareketini benimsediğini, kendisiyle birlikte sonuna kadar mücadele edeceğini söyledi. Biraz da *mahcup* bir eda ile, geç kalmış olmasının mazeretlerini saydı. Favzi Paşa ilk kurulan kabineye millî savunma bakanı olarak girdi.

Bu olayları Mareşalin Millî Mücadeledeki hizmetlerini küçültmek için yazmış değiliz... Amacımız, büyük dönemeçlerde, milletin kaderine etkisi olan aşamalarda insan ruhunun geçirdiği tereddütleri anlatmaktır.

*
**

Sevr paçavrasını yırtan Mustafa Kemal'in yanında, İsmet, Fevzi ve arkadaşlarının hizmetleri büyük olmuştur. Bugünkü nesil o günleri yaşamadığı için genellikle o günleri hatırlamaz görünüyor. Arnavutluk dağlarında, Makedonya'da, Çanakkalede, Kafkasya'da, Suriye'de bir yıkılışı durdurmak için, yoksulluk içinde, uykusuz, perişan mücadele eden insanlar, şimdi çöken imparatorluktan sonra, anavatanı kurtarmak için yine aynı yoksulluk içinde ailelerini yüzüstü bırakarak, bütün varlıklarından gayri, hayatlarını da ortaya koyarak, bir mucizeye inanıp fedakârlığa katlanıyorlardı. Kardeşse kardeşlerini şehit

vermişlerdi, varlıksa onu hiç bir zaman düşünmemişlerdi... Ev ve aile hatırlarına bile gelmiyordu. Bir mucizenin sihrine kapılmış gidiyorlardı.

*
**

Bağımsızlık savaşını, anıtlar ve sanat yoluyla ebedileştirmek istediğimiz zaman, bu mucizeyi gözlerde belirten heykel-tıraş Kanonika, Taksim'deki anıtta, hiç şüphe yok Atatürk'ün telkiniyle, Fevzi Çakmak ve İnönü'yü, tıpkı Milli Savaşta ve ondan sonra olduğu gibi, Atatürk'ten ayırmadı. Erkek evlât doğuranlar çocuklarına Kemal, İsmet, Fevzi ismini koydular... Okul çocukları, kurtuluş şarkıları söylerken Kemalleri, İsmetleri, Fevzileri dile getiriyorlardı... Bu iş böyle, ta Atatürk hayata gözlerini kapayınca kadar devam etti... Ne var ki 10 kasım 1938 günü, evvelâ Dolmabahçe sarayında, sonra bütün memlekette bayraklar yarıya indi, ve üçlü saçayağın biri Allahın hükmüyle kırılınca, sacayak bir tarafından çöktü... Büyük kurtuluşun büyük başmimarı, arkadaşlarını yalnız bıraktı ve galiba onun ölümüyle nasıl birçok işlerimizdeki düzen bozulduysa, üçlü tesanüt, biraz da demokratik düzen içindeki çalkantılarla ikili bir çatışmaya doğru yöneldi.

12 ocak 1944'te emekli olduktan iki yıl sonra politika arenasına inen Mareşal Fevzi Çakmak, siyasete âdeta sürüklenerek girdi. Emekliliğinde Çankaya'daki köşkünde kendi kendini hapsedmiş oturuyor, muhteşem, saygıdeğer bir hayatın nankörce ayaklar altına alınmış olduğu kanaatini taşıyordu. Sanki üniformasını çıkarmamış, çırlıçıplak soyunmuştu. Kim ne derse desin; bütün hayatı boyunca kumanda etmiş bir insanda elbet onur denen şey de keskinleşe keskinleşe, çok hassas bir hale gelecekti. Aslında hiç kibirli değildi. Fakat neşe saçan, hayatında nükteye yer veren bir kişi de değildi. Zaman zaman sertleşir, bir kumandanda lâzım olduğu kadar inatçı olurdu.

1938 yılında Tunceli harekâtı başarıyla neticelendikten sonra, III. ordu Elazığ'da büyük manevralar yapmıştı. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak bu manevraları izlemek için Elazığ'da bulunuyordu. Manevraların sonuna doğru,

sıcak bir günde, Elazığ'ın hemen civarında ağaçlıklı bir çeşmenin serinletici şırıltısını dinleyerek, yüksek kumanda heyetindeki arkadaşlarıyla birlikte kır yemeği yiyordu.

Kendisiyle beraber o sofrada merhum İzzettin Çalışlar, Kâzım Orbay ve uzun ömürlü olmasını temenni ettiğimiz Fahrettin Altay'la diğer korgeneraller yer amışlardı. Bir grup köylü vatandaş da, isimleri tarihe geçmiş, ünleri yüksek, rütbeleri büyük olan bu insanları, bir nimete kavuşmuş gibi heyecanla, zevkle, biraz uzaktan seyrediyorlardı. İlkokul kitaplarıyla defterlerinin arkasında gördükleri resimlerin sahipleri şimdi canlı olarak karşılarındaydı. Bir aralık Fahrettin Altay yerinden kalktı, gitti ve Mareşalin çözölmüş olan yakasını düğmeledi. Koskoca Mareşal, bu yemekte ve kendisini seyreden halkın önünde yakası açık ve dağınık oturamazdı.

Orada onu uzaktan hayranlıkla seyredenlerin ilk intibai, Mareşalin bir numaralı kumandan, zaferler kazanmış büyük asker olmanın ötesinde yaka kopçalarına metelik vermeyen bir babayanılık içinde yaşadığı oldu.

Hayatında da böyleydi... Üniformasını sırtından çıkarmadığı halde sırmaya aldırış etmezdi. Evinde basit bir vatandaş gibi yaşar, hele hele, «Bana Mareşal desinler!» gibi, uydurma tavırlar takınmayı aklından geçirmezdi.

Babayaniydi ama, bu onun görevinde lâübali olduğu anlamına hiç gelmezdi. Netekim Fahrettin Altay'ın onun yakasını kopçaladığı günün ertesi günü, Elazığ sırtlarında ovaya hâkim bir tepede, manevrayı dürbünle izledikten sonra, mavi tarafın kumandanı bir korgeneralı eleştirmeye başladı. Dolgun sesiyle:

— Paşa paşa, diyordu, sana beş dakika müsaade... Git bu meselenin doğrusunu hallet getir. Yoksa ben adamı emekliye sevk ederim.

Şişman korgeneral bir emir eri gibi esas vaziyette selâm çaktı, döndü, kurmaylarının yanına koştu, paftalar açıldı; korgeneral telâşlı telâşlı konuşuyordu. Beş dakika, on dakika oldu. Bu olaya uzaktan tanık olan genç bir gazeteci, kendi kendine, «İnsan asker olursa, paparadan kurtulmak için mutlaka mare-

şal olmalı, diye düşünüyordu, sırmalı korgeneral olmak bile haşlak yemekten insanı kurtaramıyor!»

Dakikalar geçiyor, Mareşal ve maiyetinde sabırsızlık alâmetleri belirliyordu. Nihayet korgeneral kan ter içinde koşup geldi, hazır ol vaziyetinde mavi şeritli koluyla bir selâm çaktı. Mareşalle arkadaşlarına meselenin doğru çözüm şeklini anlattı. Mareşalin tepkisi şöyle oldu:

— Ha şöyle!.. Yarın bir savaş olursa en aşağı elli bin kişinin kaderini senin eline teslim edeceğiz!.. Böyle dikkatsizlik ve hafiflik olur mu? Bir daha böyle şey istemem.

Mareşalin sesi yumuşamış, azarlayan sert adamın yerine, şefkatin sert gibi gözükmeğe isteyen hali hâkim olmuştu. Fakat Mareşalin yumuşaması, kafiledaki sert bir orgeneralı yumuşatmaya kâfi gelmemişti... Rahmetli İzzettin Çalışlar, Mareşalla beraber oradan ayrılırken, herkesin duyacağı bir sesle, korgenerale: «Sende ne kabahat var? dedi, asıl kabahat sana sicil vererek bu rütbeyi verende...»

Şu olayı anlatışım, Mareşalin karakteri hakkında fikir verebilmek içindir. Rahmetli, alçak gönüllüydü ama, görevin kendisinden gürlemesini istediği yerde gürlerdi, onun sertliği hiç kimseye, hatta bir korgenerale bile batmazdı... Bütün ordu onu tabiatüstü kabiliyetli insan, derin, çok derin bilginin sahibi tanırdı... Genç subaylar, yalnız gençler mi, omuzlarında kalabalık yıldızlar taşıyanlar bile, «Mareşal mi? O bir hazinedir... Onun elbet bir bildiği vardır» şeklinde inançla ona bağlanmışlardı.

Mareşal 12 ocak 1944'te, kanunun tayin ettiği yaş haddini doldurmuş oluyordu... Aslında, Mareşal, emekliye sevk edildiği gün 68 yaşından fazlaydı. Hükümet, nüfustaki kaydı değil, galiba babasının Kur'an-ı Kerim kabına doğduğu zaman düşmüş olduğu kayda itibar etmişti. Cumhurbaşkanı İnönü, bu emeklilik muamelesinden evvel, Başbakan Saracoğlu'nu Mareşale göndermiş, kendisine sivil hayatta istediği görevi verebileceğini söylemişti. Milletvekilliğiye milletvekilliği, milletvekilliğinden sonra Meclis başkanlığıysa Meclis başkanlığı...

Fakat ne kanunun realist gereği, ne merhum Saracoğlu-

nun tatlı dili, Mareşali, içine düştüğü kırgınlık duygusundan kurtaramamıştı. İnönü, Mareşalin emekliye sevk edilmesi dolayısıyla çektiği ve basına verdiği telgrafta:

*«Kanunun tayin ettiği yaş haddi sebebiyle muzaffer ordudan tekaüt suretiyle bugün ayrılıyorsunuz. Uzun senelerden beri en yüksek askeri vazifelerde devletimize ifa buyurduğunuz değerli hizmetinizi şükranla yadetmeyi vazife sayarım. Memleket engin tecrübelerinizden hazerde ve seferde devletin askerlik veya diğer hizmetlerinde daima istifade etmek isteyecektir. İleride deruhte buyuracağınız vatan hizmetlerini de şeref ve muvaffakiyetle başara-
racığınıza eminim. Aziz Mareşalim, size sıhhat, sağlamlık içinde uzun ömürler ve devletimize yeni hizmetler dilerim...»*

diyerek, kendisinden yeni hizmetler beklediğini bir telgrafın içinde üç kere tekrar etmiş, fakat Mareşal, hayatında kendisini bildiği ve hatırladığı günden beri, sırtından çıkardığını hiç hatırlamadığı üniformasından ayrılmayı nefsine yediremeyerek, orduya ve başbakanlığa ikişer satırlık mesajlar gönderip, Çankaya'daki evine büyük acılar duyarak çekilmişti.

* *

1946 nisan ayı... Cumhuriyet Halk Partisi seçimleri yenilemeye karar vermiş olduğu için, Halk Partisiyle Demokrat Parti arasında çatışmalar alabildiğine sertleşmişti. Herkesin kafasındaki soru şu: Acaba Türkiye'de dürüst bir seçim yapılabilecek mi?

Demokrat Parti gafil avlanmış, daha örgütünü bütün yurta tamamlayıp kurmadan, zorlu bir imtihanla karşı karşıya gelmişti. Resmen ocak ayının başında kurulmuş olan bu parti, daha birkaç aylık çocukken ve emekleme devresini aşmadan, nefes kesici bir oldu bittiyle karşılaşmıştı. Bu da şöyle olmuştu:

D.P. Başkanı Celâl Bayar, Tasvir gazetesinin sahiplerinden Ziyad Ebüzziya'ya 3 nisan 1946 tarihinde yayınlanan şu demeci vermişti:

«Önümüzdeki sene yapılacak umumî milletvekili seçimlerine de iştirak edeceğiz. Ancak o zamana kadar tek dereceli seçimin sağlanmış bulunması şarttır. Seçimler iki dereceli kaldığı müddetçe buna iştirake imkân yoktur. Tam bir demokrasiye uymayan her hareketten kaçındığımız için çift dereceli seçimlere de iştirakte mazuruz.»

Bayar, seçimlerin emniyetli bir şekilde yapılması hakkındaki görüşlerini de sıraladıktan sonra şunları ilâve ediyordu:

«Seçimler önümüzdeki seneden evvel yapılacak olsa bile yukarda işaret ettiğimiz şartlar yerine gelirse derhal iştirak edebilecek vaziyetteyiz.»

Belki bu söz, milletin hakemliğine baş vurma yolunda bir istekten ziyade kamuoyuna D.P. nin kuvvetli olduğu fikrinin verilmesi için söylenmişti.

Halbuki bu söz Tasvir'de yayınlanır yayınlanmaz, Saraçoğlu bir demeç vererek, eylül ayında yapılacak seçimin mayısa alındığını, tek dereceli seçim kanununun Meclise sevk edildiğini bildirdi. 26 nisan tarihindeki Ulus gazetesinde yazdığı başmakalede Falih Rıfkı Atay, Bayar'ın, «seçimler önümüzdeki seneden evvel yapılacak olsa bile iştirak edebilecek vaziyetteyiz» sözünü ele alarak, «şartlar yerine geliyor, binanaleyh seçimler öne alınmalıdır» dedi, böylece de oldu bittinin işaretini vermiş oldu.

Birkaç gün sonra Millî Şef, Halk Partisi Genel Başkanı İnönü, Eskişehir Halkevinde verdiği bir demeçte, seçimlerin yakında yapılacağını bildirerek halkı vazifeye davet ediyordu.

Netekim 10 haziran 1946'da Meclis seçimlerin yenilenmesine karar verdi, ve 22 temmuzda da seçime gidildi.

İnönü'nün bu baskın stratejisi, D.P. çevrelerinde soğuk bir duş tesiri yaptı. Her ne kadar Ziyad Ebüzziya, Tasvir'de bu demeci tevil etmek için acele bir makale yazarak, ortada bir yanlış anlama olduğundan bahsetmişse de, D.P. bir oldu bittiyle karşılaşmaktan kendisini kurtaramamıştı.

Bayar, partisi namına endişeliydi. İnönü'nün verdiği kararı durdurmanın mümkün olup olmayacağını düşünüyor, her zaman yaptığı gibi alt dudağının sağ kenarını ısırarak Tasvir idarehanesinde Ziyad Ebüzziya'ya, bu oldu bittiye sebebiyet verdiği için, çok nazik kelimelerle de olsa, üzüntüsünü belirtiyordu. Fakat, artık yapılacak bir şey kalmamış, D.P. kısıktırarak bağlanmıştı. Seçim istemedim dese, Bayar çelişmeye düşmüş olacak, parti bu yönden sarsılacak; istiyorum dese, hazır değil, parti bütün illerde bile henüz örgütlenmemiş...

Seçim mücadelesi sert olacağı benziyordu... İnönü, Halk Partisinin başında etkili bir millî şef havasıyla bu seçimlere giriyordu. Türkiye'de bugüne kadar muhalefet daima hüsrarla kendi içine kapanmış, ne zaman kendini göstermek istediye arkasında mağdurlar, fişe geçmiş aç insanlar, bütün bir yaşantı gidişini etkileyen olaylara esir düşen kişiler bırakarak iflâs etmişti. Terakkiperverler işi yürütememişler, ümitle kurdukları parti, istiklâl mahkemesinin suçlu sandalyesinde can vermişti. Atatürk'ün candan teşvikiyle kurulan Serbest Fırka ise, Terakkiperverlerin akıbetine uğramamak için üç ay içinde beyaz bayrak çekmişti. Partinin kapanmasından evvel Ali Çetinkaya'nın Meclis kürsüsünde kan ve tehdit kokan konuşması, işin şakası olmadığını Serbest Fırka kurucularına göstermişti. Olaylar Atatürk'ü bile aşacak hale gelmişti. Aslında bu misaller Demokrat Parti muhalefetini yaşatmak isteyenlerin gözünü açmaya yaramıştı; öyle bir tedbir almak gerekirdi ki, D.P., ne Terakkiperverlerin, ne de Serbest Fırkanın akıbetine uğrasın... Bu tedbir, Mareşal Fevzi Çakmak'ı, küskünlüğünden istifade ederek muhalefet saflarına çekmek, böylece siyasi hayatta D.P.'ye oy verecek vatandaşa bir nevi emniyet kalkını temin etmekte.

D.P. vatandaşa: «C.H.P. iktidarı D.P.'yi feshedemez, senin başına Serbest Fırkanın kapatılmasında olduğu gibi belâlar gelemez... İşte İstiklâl Savaşının üç büyüklerinden bir tanesi, Mareşal Fevzi Çakmak, senin önünde göğsünü sana siper etmiş... Sana zarar verecek, seni fişe geçirecek, fabrikadan attıracak, sana memuriyet vermeyecek olan iktidarın, bütün bu zorbalık-

ları yapabilmesi için evvelâ Mareşali tasfiye etmesi lâzım... Bu işe yürek ister, buna kimse teşebbüs edemez...» demeliydi.

Ah, Mareşal siyasete muhalefet cephesinden bir girse!..

İşte bu düşünceyle, Mareşali Elazığ'da çeşme başında kır yemeği yerken uzaktan tanımış olan genç gazeteci, yani ben, yedi yıl sonra 1946 yılının serin bir nisan günü onun muhalefet cephesinden politikaya girip girmeyeceğini anlamak için Çankaya'da küsüp kapandığı evin kapısını çalıyordu.

Bir er kapıyı açtı.

Parlak, bulutsuz bir gündü, bütün Ankara ayaklarımın altındaydı. Köşkün kapısına ulaşan merdiven basamakları gibi bende ki başarı duygusu da kademe kademe kuvvetleniyordu... Gerçi bulutsuz göğün altında Ankara rehavet içinde yatıyor gibiydi ama, gene de binaların tepesinden boşalan kalorifer dumanları, benliğimi saran acemi heyecanımla, bende, Mareşalin kapısı önünde, şaşkınlık yaratmıştı.

— Paşa hazretleri burada mı?

Kapıyı açan emir eri cevap verdi:

— Paşamın bugün süt günüdür, kimseyi kabul etmez.

Kapıdan boş dönmek istemiyordum. Onun için, askerle biraz dostluk ve yârenlik yapmak istedim:

— Süt günü nedir?

— Paşamın şekeri var.. Haftada bir gün süt perhizi yapar, o gün yalnız süt içer...

— Süt içmesi misafir kabul etmesine mâni mi?

Mareşal imzama her halde, Tasvir başyazarı olarak tanıyordu. Onun için ısrar ettim:

— Sen git, Cihad Baban kendilerini görmek istiyor, diye söyle...

Askerin mukavemeti kırıldı ama, kapıdan da pek isteyerek ayrılmadı. Acaba Mareşal lütfedip, «Gelsin!» diyecek miydi? Askerin gidip gelmesi uzun sürmedi, saniyeler ne kadar ağır ağır işliyordu?

— Buyurun; paşa sizinle görüşecek!

Anlaşılan, bir muhalefet gazetecisi olarak ismim, Mareşalin ruhundaki küskünlüğün buzlarını çözmüştü. O tarihte mu-

halefet saflarında, yer etmeye başlayan bir yazardım. Pek alışık olmadığımız pervasız bir üslûpla ortaya çıkmıştım...

Mareşali misafir odasındaki kanapenin üzerinde entarisiyle oturmuş buldum. Eski bir tanıdıkımışım gibi, kendi varlığını bana yadırgatmadı:

— Rahatsız ettim, paşam, dedim, süt gününüzmüş...

O, beni fazla söyletmedi:

— Evet, dedi, perhiz ediyorum. Aslında kimseyle de görüşmek istemiyorum... Laf getirip götürülenler çok oluyor, ben de kendimi biraz insanlardan uzak tutmak istiyorum.

Konuya doğrudan doğruya değinmek zor olacağı için, hemen her şeyden konuştuk... Söz, bağımsızlık savaşına, onun Arnavutluk'taki anılarına geldi; anlaşılan o da benden hoşlanmıştı ki, birbirini tanımayan insanların ilk ziyaretlerindeki soğukluk hiç ortaya çıkmadı. Söz tabii yolundan yine kendisinin emekli olmasına geldi.

— Hiç bir şey istemiyorum, dedi, bana Saracoğlu geldi, milletvekilliği ve arkasından da Meclis başkanlığı teklif etti. Reddettim. Askerlikte ihtiyarlayan, işe yaramayan adamın, politika-kada hizmeti olur mu?

O zaman kendisine, Napolyon'un bir sözünü hatırlattım: «General 60 yaşını buldu mu, onu askerin başından çekmeli, şerefli, fakat rahat bir millî göreve nakletmeli». Mareşal, Napolyon'un bu sözünü duymazlıktan geldi.

Şeker hastalığı dolayısıyla yaptığı perhizin bir bakıma faydalı olduğunu, tansiyonunun yükselmediğini, şekere karşı dikkatli olanların genel olarak uzun yaşadıklarını ve bu hastalıktan şikâyetçi olmadığını söyledi.

Artık her şeyden uzak durmak istediğini, haysiyet ve şerefiyle kendi âleminde yaşayacağını tekrar etti. İnönü'ye küskündü, fakat ilk defa karşılaştığı bir insana daha fazla açılmak istemiyordu. Yalnız, «Geçen gün, dedi, İnönü'nün hanımı bizim hanıma gelmiş!.. Kaç para eder, gönül kırıldıktan sonra!»

Çankaya'dan aşağı doğru inerken, izlenimim şuydu: Mareşal haklı veya haksız bir izzetinefis kırıklığı hissediyordu... Cumhuriyet Halk Partisi cephesinden politikaya girmek istememesi, İnönü'ye dargın olduğu içindi. Onun Atatürk'ten sonra cumhurbaşkanı seçilmesinde kendi hissesinin mevcut olduğuna kani olarak, emekliye sevk edilmiş olmayı, İnönü'nün vefasızlığı telâkki ediyordu. Yaşı kaç olursa olsun, basit vatandaşlara tatbik edilen kanunun kendisine de tatbik edileceğini hatırına getirmemişti. Mareşal gibi bir insan emekliye nasıl sevk edilebilirdi? Hele aynı tarihlerde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Gedeleş'in hizmeti uzatıldıktan sonra... O, bu düşüncedeyken, emekliye ayrılması onu çok üzmüştü; bu üzgünlükle politikaya muhalefetten girmekse zordu. Herkes, «Bak, emekli edildi diye muhalif kesildi» diyeceklerdi. Üstelik kazanamayıp isminin sokaklara dökülmesi de vardı. Sanki kazansa ne olacaktı? Alelade milletvekili olarak Meclise girmek için, muhteşem uzletten çıkmak değer miydi? Bununla beraber, «Elbet hürriyet olmalı; partiler kurulmalı, artık vatandaşın gözü açıldı...» gibi sözlerinden de, dolayısıyla yeni kurulan muhalefet partisine sempatik bir gözle baktığını hissetmiştim. Hatta sözünün bir yerinde, «Celâl Bayar çok değerli, tecrübeli bir devlet adamıdır» cümlesini bile esirgememişti.

*
* *

1946 seçimleri için partilerin, listelerini hazırlamakla meşgul oldukları bir devreye girmiştik.

Mareşalle yaptığım bu konuşmadan bir süre sonra Ankara'ya, Bayar'la görüşmeye gittim. Ben gazetecilik bağımsızlığını koruyabilmek ve Tasvir'de ortağım Ziyad Ebüzziya'nın bir oran içinde arzularına uymuş olmak için, D.P. listesinde partili olarak değil, bağımsız kalarak görünmek istiyordum. Parti disiplinine bağlı kaldıkça gazetecilik görevimi gerektiği gibi yapamazdım.

Sümer sokakta, merhum Cemal Tunca'nın evi olan parti binasında, Bayar, baş başa konuşabilmek için beni bir kenara çekti.

— Niye bağımsız? dedi ve ilâve etti, neden parti adayı olmak istemiyorsun?

Kendisine anlattım ki, eğer bağımsız kalırsam D.P.'yi tutan her makaleme bütün D.P.'liler müteşekkiri olacaklardır, ama eğer ben parti mensubu olursam, ne yazsam onlar tatmin edilmiş olmayacaklar, benden daima daha fazlasını isteyeceklerdir. Kaldı ki, zaman gelecek benim D.P.'yi eleştirmem gerekecektir. O zaman da mesleğin icaplarıyla parti disiplini birbiriyle bağdaşamayacaktır. Bayar, bu düşünceme anlayış gösterdi ve ben 22 temmuz 1946 seçimlerinde D.P. listesinde bağımsız aday oldum. Bu konuyu konuşup neticeye bağlayınca, Bayar, bana:

— Mareşale de milletvekili olmasını rica ettik, bütün tekliflerimizi reddetti, dedi.

— Ona, benim için kabul ettiğiniz bağımsızlık sistemini teklif ettiniz mi? diye sordum.

Bayar, böyle bir şey düşünmemişti. Tereddütle:

— Acaba kabul eder mi? diye sordu.

— Öyleyse bir kere de benim kendisiyle görüşmeme müsaade etmenizi rica edeyim.

Bayar memnun oldu. Mareşalin D.P. listesinde, velev bağımsız olarak, gözükmesi bu parti için büyük başarı olacak, vatandaşlara oylarını serbestçe kullanma yolunda büyük cesaret verecekti.

••

O tarihte yürürlükte olan Seçim Kanununa göre, üç yüz seçmenin mazbata imzalaması bir kimsenin aday olması için kâfi geliyordu.

Sümer sokaktaki binadan çıktım. Eski Özen'in yanından Atatürk bulvarını buldum. Omuzlarıma büyük bir görev almış olmanın sorumluluğu vardı içimde... Mareşalı milletvekilliğine ikna etmeye muvaffak olabilecek miydim? Mareşalin kararlı küskünlüğü karşısında mantığım bu işin olamayacağını söylüyordu. Bayar, Mareşalin kurmaybaşkanlığı zamanında başve-

kil olmuştu; birbirleriyle çok yakın ilişkileri olmak lâzımdı.. Buna rağmen Bayar'ın teklifini reddeden Çakmak neden benim teklifimi kabul etsindi? Güven parkında, avareler gibi yarım saat dolaştım; Mareşalle ne konuşacağımı, ona milletvekili olmayı nasıl kabul ettireceğimi düşündüm; sonra da bir taksiye atlayarak Çankaya'ya çıktım.

Mareşal beni, ilk defa gördüğüm ve konuştuğum odada, bu sefer giyinmiş olarak ve gene güler yüzle kabul etti. Söz sözü açtı, Bayar'ın teklifi bahis konusu olunca:

— Ben bir partinin adamı olamam, dedi, Bayar'a da bunu söyledim. Bu sebepten dolayı da teklifini maalesef reddettim.

— Paşam, dedim, bir partinin adamı olamazsınız!.. Olamazsınız, bu doğrudur. Fakat, millet isterse, milletin karşısına çıkar, hayır hayır, ben senin arzuna, isteğine, bana gösterdiğin teveccühe rağmen vazife yapmayacağım, der misiniz?

Meydan savaşlarının ünlü kahramanı büyük askerin bir tereddüt geçirdiğini hissetmemek mümkün olmadı. «Millet ister mi? Milletim istiyorsa vazifeden elbet kaçmam ama, millet nasıl ister?»

Unutuldu, kenara atıldı zannedilen, üniformasından ayrı kalmakla hayattan uzaklaşmayı aynı şey zanneden adam, «Millet isterse!» sözünde kendisini büyüleyici bir sihir buldu.

O zaman kendisine, İstanbul halkının onu bağımsız milletvekili yapmak üzere binlerce imza topladığını söyledim:

— Bana izin verirseniz, öğleden sonra tekrar geleyim, size İstanbul'da toplanan imzalar hakkında bilgi vereyim; kararınızı o zaman lütfedersiniz! dedim.

Düşündü, yumuşamıştı, ordunun etrafına gölge saçan tarihi çınar, birden, baobap ağacı gibi büyümüştü; konuşurken sanki ağacın yaprakları hışımla hışırdıyordu. Sesindeki içtenliği, eski bir askerin kesin tutumuyla zedelemeyen:

— Milletim isterse bir, bağımsız olmak şartıyla iki... Bu iki şartla milletvekili olmayı kabul ederim, dedi.

Bir kördüğüm çözülmüş, Demokrat Partinin kaderi, birdenbire değişmişti. O anda Mareşali muhalefete kazandırmış olmanın gururuyla kendi kendime övünmeye başlamıştım.

Mareşalin evinden ayrıldıktan sonra, Ankara Palasa götüren taksinin hızı beni bir türlü tatmin etmedi... Hemen İstanbul'u telefonla acele aradım; Tasvir'in o zamanki yazı işleri müdürü, genç yaşta bir trafik kazasında kaybettiğimiz Atıf Sakar'a, Mareşal Fevzi Çakmak'ın adaylığını isteyen mazbatalar hazırlatmasını ve kabil olduğu kadar fazla imza toplanmasını tembih ettim. Böylece şartın biri olan milletin isteği yerine gelmiş olacaktı. Bu görevi tamamladıktan sonra, oradan yine taksinin süratini çok aşan bir ümit hızıyla Sümer sokağına gittim. Bayar beni merakla, hatta sabırsızlıkla bekliyordu. Odaya girer girmez:

— Oldu efendim, oldu, dedim, Mareşal adaylığını koymaya razı oldu!

Ve anlatmaya başladım: Milletin isteğiyle, bağımsız olarak adaylığını koyacaktı... İleri sürdüğü iki şartın kabul edileceğini kendisine taahhüt etmiştim: Kendisini millet isteyecek ve bağımsız olacak.

Bayar'ın gözlerinin derinliğinde birdenbire memnuniyet kıvılcımları çaktı, yüzü sevinçten kızardı, boynuma sarıldı, beni öperken, ısrarla:

— Büyük hizmet ettin!.. Büyük hizmet ettin!.. Çok teşekkür ederim, dedi.

*
* *

Mareşali öğleden sonraki ziyaretimde, kendisi için İstanbul'dan toplanan binlerce imzanın bilgisini verdim. Demokrat Parti listesinde görünecek, fakat, isminin yanına mutlaka «Bağımsızdır» diye bir kayıt konacaktı. Listede, bağımsız olma kaydıyla görünmekte sakınca görmedi. Çünkü kendisine bağımsız olarak tek başına seçime girmenin zorluğunu anlattım... Sandık başlarında müşahit bulunacak, oy puslaları bastırarak, bunları dağıttırarak; D.P. listesine girmediği için vatandaşlar onu tercihte zorluk çekecekler, parti teşkilâtı onun için çalışmayacak, müşahitlere yevmiye vermek icap edecekti... Halbuki parti listesine girmekle bütün zorluklara çare bulunuyor, üstelik her sandık başında bir D.P.'nin bir kendisinin, bir de be-

nim müşahidimi (gözlemcimi) D.P. bulundurmak yükümlülüğünü üzerine alıyor, kendi kontrolü üzerine iki düğüm daha atmış oluyordu.

*
**

22 temmuz 1946 seçimlerinden sonra Demokrat Parti, cumhurbaşkanı seçmek lâzım geldiği zaman, İnönü'nün karşısına 60 kadar oyla Mareşali çıkarmıştı. İkimiz de bağımsız olduğumuz için Mecliste yan yana oturuyorduk. Bağımsızlara tahsis edilen istirahat odasıdaysa bol bol sohbet edebiliyorduk. Maraş milletvekili Emin Soysal, Burdur milletvekili rahmetli mühendis Ahmet Çınar, Denizli milletvekili Reşat Aydın'ı da bağımsız oldukları için aramıza katılmışlardı.

Aslında ben kalemimin, Mareşal yüce itibarının, Emin Soysal, Ahmet Çınar ve Reşat Aydın'ı da kendi seçim bölgelerindeki itibarlarının bağımsızlarıydık... Soysal Halk Partisinin, Mareşal, ben ve Çınar da Demokrat Partinin başarısına dua etmiştik. Bağımsız olduğum halde Demokrat Partinin grup toplantılarına katılır, zaman zaman, hiç kimse yadırgamadan söze karışır, arkadaşlardan yakınlık ve ilgi görürdüm.

*
**

Bir sabah gazeteleri okuduğum zaman, muhalefetten yana olan bazı kimselerin, Mareşali başlarına alarak, o zaman pek moda olan İnsan Hakları Derneğini İstanbul'da kurmuş olduklarını görünce beynimden vurulmuşa döndüm. Gazeteler aynı gün Ankara'da böyle bir derneği Nihat Erim'in de kurduğunu haber veriyorlardı.

Gerçi İkinci Dünya Savaşından sonra, Birleşmiş Milletlerden esen insancıl ve barışçı rüzgârlarla, insan haklarını tespit etmek ve bu hakları canlı hale getirmek için birçok memleketlerde faaliyete geçilmişti. Mareşalden ve Nihat Erim'den evvel Ali Fuat Başgil de böyle bir dernek kurmuş, fakat o dernek nedense doğar doğmaz ölmüştü; daha doğrusu Profesör Ali Fuat Başgil, hiç sebebini söylemeden birdenbire işin ucunu bırakıvermişti. Mareşalle beraber derneği kuranların arasında

merhum Sadık Aldoğan, Kenan Öner gibi birçok Demokratlardan başka Cami Baykut, Tefvik Rüştü Aras, Zekeriya Sertel gibi, İkinci Dünya Savaşı içinde Sovyet politikası gütmek istedikleri için isimleri şüphe uyandıran kişiler de vardı.

O sabah gazete havadisini okur okumaz, bende uyanan ilk intiba, Demokrat Partinin muhalefeti her yönden ileri götürmek ve hatta Mareşali kukla gibi kullanarak, solcuları bile muhalefet saflarında örgütlendirmek yoluna girmiş olduğuydu. Evden hızla ve hırsla çıktım. Düşündüğüm şeydu: Türkiye politikasında muhalefet daima gözü kararmış olarak azıtıyor, iktidar da, bir «var olma, yahut yok olma» mücadelesi içine düşüyordu. İktidar sertleşince, bu sefer muhalefetin hakları çiğneniyor, böylece politika, memleketi bir kaosa sürüklüyordu. Halbuki ben, Demokrat Partiye, siyaseti yozlaştırmayacağına inanarak büyük ümitlerle sarılmıştım. Çünkü Atatürk'ün dizinin dibinde yetiştiğini söyleyen bir insana, Bayar'a güveniyordum. Bu zat politikayı yalnız hırsının emrine kul edemezdi. İktidar devrilsin de ne olursa olsun zihniyetini taşıyamazdı. İktidarı devirme çabasına, Mareşalin saffetinden istifade ederek, onu aşırı sola göz kırpanlarla bir araya getirmek dürüst bir hareket olamazdı. Bu düşünceyle evden çıktım, matbaaya, Tasvir'e gideceğime, Beyazıt'a doğru yöneldim, Üniversiteye gidip Ali Fuat Başgil'i bulacak ve bu mesele etrafında kendisiyle görüşerek, şu İnsan Hakları Derneği denilen ve üzerine herkesin çullandığı meselenin içyüzünü öğrenecektim. Acaba kendisi bu işlerden neden vaz geçmişti? Demek şimdi Bayar, Menderes, Köprülü, muhalefet olsun da ne olursa olsun diyerek, kimlerle işbirliği yapıyorlardı. Ben böylece ümitsizliğe sürüklenen düşüncelerle Bayar, Menderes ve Köprülü'ye, ilk gördüğüm zaman kendilerine söyleyeceğim acı sözleri dudaklarımla dilim arasında tekrar ede ede, Beyazıt meydanına geldim. Üniversiteye girdim, bir solukta merdivenleri çıkarak profesörler odasına gittim. Bu odanın yeri, talebelik günlerimden beri değişmemişti. İçeri girdim, baktım, tesadüf, Başgil odadaydı ve yalnızdı.

Kendisiyle konuştuk, uzun uzun konuştuk. Ben sordum, o

başına gelenleri anlattı: İnsan Hakları Derneğini en iyi niyetle kurmuştu, fakat sonra bir de bakmıştı ki, Cami Baykurtların, Zekeriya Sertellerin yanında ve onların çevresindedir. Her halde aşırı solcular, dünyanın her tarafında kurulacak bu gibi derneklere sahip çıkma yolunda talimat almışardı. Başgil, solcular tarafından muhasara edildiğini görünce, kendisi bizzat insan haklarının Türkiye’de yerleşmesine, vicdanlarda yer tutmasına son derece taraftar olmakla beraber, insan haklarının komünistler elinde bir propaganda aracı olabileceği ihtimalini ve bunun kendisi için doğuracağı sorumluluğu düşünerek bu işi yüzüstü bırakmak lüzumunu duymuştu. O zaman Başgil’e şu soruyu sormuştum:

— Ya Mareşalin kurduğu dernek nedir?

— Solcular bu işi benimle yürütemeyince, anlaşılan onun etrafında toplanmaya, onun ismini sömürmeye karar vermişler; Mareşalin Halk Partisine karşı duyduğu kırgınlığı bildikleri için kolayca rızasını almışlar ve kendisini kendi mücadelelerinde kendilerine kalkan yapmak istemişler.

— Ya Kenan Öner, ya Sadık Aldoğan?

— Onların da gözünü muhalefet hırsı bürümüş!..

Bu konuşmadan sonra doğru gazeteye gitmeli, Mareşalin bu derneği nasıl kurduğunu, bu işe kimseye haber vermeden neden sürüklendiğini öğrenmeli ve sonra da Demokrat Parti kurucularını aramalıydım. Matbaaya geldiğim zaman, kapıcı Hasan Çavdar, Bayar, Menderes ve Köprülü’nün beni odamda beklediklerini haber verdi. Ayağımın altında çatırdayan merdivenlerin sesini duymadan odaya girdim. Bayar ayaktaydı, Köprülü benim masama oturmuştu, Menderes pencereden tarihî Şerefefendi sokağını seyrediyordu. Ben acelemden ve hid-detimden, «Merhaba, hoş geldiniz!» dahi diyemedim.

— Olur mu böyle! diye söze başladım, muhalefetse muhalefet, fakat her şeyin bir ölçüsü olmamalı mı?

Bayar beni çok yormadı:

— Evet, dedi, her şeyin bir ölçüsü olmalı... Hakkın var. İnan ki bu işten bizim de haberimiz olmadı! Ben de havadisi sabahleyin gazetede okudum, beynimden vurulmuşa döndüm.

Menderes sokağı süzmekten vaz geçerek yüzünü bize çevirdi ve söze karıştı:

— Dün oradaydık, bütün gün, öğleden sonra Mareşalle beraberdik... Ha... İşte böylece, üçümüz! Köprülü'ye döndü, öyle değil mi hoca?... Adam bize hiç bir şey söylemedi. İnsan bir danışır, bir dernek kuruyorum der... Hiç, ama hiç ağzını açmadı.

Köprülü, mutadı üzere barut gibiydi. En sert edasıyle:

— Şimdi bir tebliğ neşrederim!.. (Bir küfür savuruyor), Onunla maddî, manevî hiç bir ilişigimiz olmadığını, yaptığı bu işi tasvip etmediğimizi ilân edelim... Ne demek?... (Küfürler devam ediyor).

Baktım ki D.P. kurucuları, benden de hızlı. Ben onların bu işte rızaları olmadığını öğrenince, içim rahatladı. Bu sefer ben sordum:

— Peki, ya Kenan Öner, ya Sadık Aldoğan? Bunlar niçin girdiler bu dolaba?..

Köprülü, dinamit gibi yine patladı, yine kötü bir söz söyledi:

— Onlara bu işten çekilsinler diye bu sabah erken erken talimat verdik... Hele bu dernekten bir istifa etmesinler, val-lahi...

Menderes, şiddetin ve hiddetin fazlası karşısında gülmeye başladı; üstadın kabadayılığı açık artırmaya koyduğunu göerek, evvelâ onu teskin etmek istedi:

— Hoca, dedi, bırak şu gürültüyü; şimdi ne yapacağız, onu söyle!..

Bu soruya Bayar, çareyi söylemekle karşılık verdi; bana döndü:

— Bilmem yapabilir misin? dedi, Mareşal seni sever... Kendisini derhal ziyaret et... Biz senin dönmeni burada bekleyelim... Bir kere işin mahiyetini öğren. Belki adam meselenin bizim için arz ettiği önemi kavramamıştır. Bir kere görüş, bu işten caydırabilirsen büyük hizmet olur.

Köprülü, Bayar'ın Mareşal hakkındaki yumuşak tutumunu benimsemiyor, o konuşurken, bayram günlerinde çocukların

patlatmaktan hoşlandıkları kestane fişekleri gibi, kâh odanın o köşesinden, kâh bu köşesinden patlıyordu:

— İdrak edememiş olur mu? İdrak edemeyecek haldeyse...

Bayar, onu dinlemez görünüyor:

— Mareşali bu işten caydırabilirsen kendisine de, memleketeye de büyük hizmet etmiş olursun, diye devam ediyordu.

Kurucular, benim dönüşüme kadar matbaada kalacaklar ve öğle yemeğini, gazete kâğıtlarının yayıldığı masalarda işkembe çorbası ve baş yiyerek geçireceklerdi...

*
**

Göztepe'de Mareşalin evinin kapısında beni rahmetli Ahmet Atman karşıladı. Bir zamanlar sadakatle Mareşale yaptığı yaverliği, Mareşal siyasî hayata atıldıktan, yaverlikten ayrılıp ticaret ve taahhüt işlerinde başarı kazanabildikten sonra da, özel olarak devam ettiriyordu. Oraya niçin geldiğimi derhal anlamış olacak ki: «Dün, dedi, Cami Bey buradaydı, Mareşalin ağzından girip burnundan çıktı, sen sakın yumuşak konuşma! Bana öyle geliyor ki, gazetelerin yayınından sonra içine bir kurt düştü, fakat şimdi kendisine yedirip bu işten vaz geçmek istemiyor».

Mareşal, köşesinde, robdöşambriyle oturuyordu. Ya kendi tereddütlerim, ya âsap bozukluğum görüşümü etkiledi, yahut Mareşalin de benim gibi âsası bozuk olduğu için, onu her zamanki güler yüzlülüğü içinde bulamadım. Yine nazikti, yine iltifatlarını esirgemedi ama, bir önseziyle olayların aramızı açacağı duygusu sanki yüzünden okunuyordu.

Evvelâ İnsan Hakları Derneği meselesine hiç değinmedi. Uzun uzun havadan sudan konuştu. O da biliyordu ki, ben bu iş için kendisini ziyarete gelmiştim. Konuya bir an evvel değinmek, apseyi açmak istiyor, fakat ben konudan uzak durdukça, meseleyi deşmek için acele edemiyordu. Ben de inadıma bu konuya onun gelmesini bekliyordum. Elinin baş ve işaret parmaklarını birbirinden ayırarak bıyıklarını taradıktan sonra:

— Bir dernek kurduk, kıyametler koptu, diye söze başladı; 580 lira maaş alıyoruz, ben zengin bir adam değilim, emekli maaşımı da buna katarak kimseye muhtaç olmadan yaşamak istiyorum. Fakat bırakmıyorlar ki! Gelen giden yardım, para istiyor, baş edilir gibi değil... Düşündüm taşındım, yardım istemek için bana baş vuranları gönderecek bir yer aradım. Bir hayır derneği onların muhtaç olanlarına para versin, yardım etsin, hastalarını hastaneye yatırsın! İşte İnsan Hakları Derneğini bu sebeple kurdum.

Bu saf sözler beni etkiledi. Ben derhal derneğin niteliği hakkında kendisine bilgi verdim. Ali Fuat Başgil'le yaptığım konuşmayı anlattım. Sol cereyanların bu derneği kendilerine basamak yapmak istediklerini söyledim.

O, beni, sinirlenmeden dikkatle dinledi. Bir geri adım atmanın da gururunu zedeleyeceğini hissediyordu.

— Cami, benim kırk yıllık arkadaşım, dedi, onun aşırı solcu olduğunu hiç duymadım.

Bunun üzerine, zamanı geldi kanısıyla açıktan taarruza geçtim: «Fevzi Çakmak isminin memlekette büyük olduğunu, töhmet altında kalacağını, kendisini sevenlerin kendisinden uzaklaşacağını, sabahleyin havadisi gazetede okuyunca, benim bile âsabımın ne kadar bozulduğunu,» dilimin döndüğü kadar anlattım:

— Paşam, dedim, bir şartlı demeç verin. Eğer deyin, bu derneği kuranlar arasında aşırı solcu olmakla bilinen kimseler varsa, ben onlarla işbirliği yapmam!..

Susuyordu. Belliydi ki kendi benliğiyle savaş halindeydi. Bilmeden, işin mahiyetini anlamadan, hatta Cami Beyin sola kaymış eski bir arkadaş olduğundan haberi olmadan, sırf karşılaştığı ve hakkından gelemediği yardım isteklerine bir çare olsun diye, bu derneğin kurucusu olmaya razı olmuştu. Ama bir kere razı olmuştu; bütün hayatı süresince dediği dedik olan bir büyük asker, şimdi politikanın ufak hesapları içine düşürülmüştü:

— Cami, dedi, aşırı solcu mu?

— Ne kadar solcu olduğunu bilmem, diye cevap verdim, yalnız İkinci Dünya Savaşı içinde Rus taraftarlığı yaptı...

— Bir adama hüküm giymeden komünist damgası vurur mu?

Bu soru üzerine biraz daha açıldım:

— Paşam, dedim, mahkeme huzurunda değiliz, ben de kendisini komünist olmakla itham etmiyorum; fakat ortada hüküm verecek ve vermekte olan bir kamuoyu var... Siz bütün hayatınız boyunca Türk milliyetçiliğinin sembolü oldunuz, Türk milletinizin sizin hakkınızda yüce bir kanaati var. Bu kamuoyu Cami Bey, Zekeriya Bey hakkında da doğru veya eğri olumsuz bir kanaat besliyor... Siz onlarla bir araya gelerseniz, sizin hakkınızda tereddütler uyanmaz mı?

O yine düşünmeye başladı... Sonunda bana, komünizm hakkında düşündüklerini anlattı.

Kendisi şiddetle komünistlik aleyhindeydi. Çünkü evvelâ komünist din düşmanıydı. Din, sırf insanlara vergi bir mazhariyetti. Eşğin dininden bahsedilemezdi, çünkü o Allahı idrak edemezdi. Allah insanı yaratmış, kendisini idrak etsin diye ona akıl vermişti. Şu halde din, düşünen, hisseden, konuşan, yaratıkların ekmeli olan insana özgüydü. Dini inkâr eden toplum insanlıktan uzaklaşmış oluyordu. Onun için, komünizm evvelâ insanî değildi. Ama komünist düşmanı olmak başka, Türk milletinizin yüce menfaatleri uyduğu zaman Sovyet Rusya'yla işbirliği yapmak yine başkaydı. Bunları birbirinden ayırmak lâzımdı. Millî savaş içinde, biz Ruslarla anlaşmıştık. Komünist olmamıştık, dostluk yapıyorduk. Rus altınıyle subaylara maaş verdiğimiz olmuştu; hatır için komünist partisi bile kurmuş-tuk. Zekeriya, Cami, Tevfik Rüştü, komünist olmadan Rus dostluğu gütmüş olabilirlerdi. Atatürk'ün Millî Mücadelede yaptığı gibi... Evet, böyle bir dostluğun zamanı değildi, ama belki takdir hatası yapmışlardı... Takdir hatası yapmak başka, komünist olmak başkaydı. Tevfik Rüştü'den hiç ummuyordu; 40 yıllık Cami'nin fikir ve karakter değiştireceğini zannetmiyordu. Biraz nefes aldı. Ben kendisini saygıyla dinliyordum. Bir ara sustu, sonra içini çekti, kararını vermişti:

— Peki, dedi, öyleyse sen münasip bir demeç yaz, sakın komünist deyimini kullanma!.. Bana söylediğin muvafık... Demecin hulâsası şu olsun: Eğer bu dernekte aşırı sol eğilimli insanlar varsa, ben onlarla çalışmam!..

Cağaloğlu'ndan Kadıköyü'ne Mareşali ziyarete giderken, daha vapurda, Mareşalin ağzından acele bir demeç kaleme almıştım... O bana bir demeç yaz deyince, Mareşalden izin istedim, içerideki odalardan birine geçtim, vapurda yazdığım demeci gözden geçirdim, temize çektim, tekrar yanına gelerek kendisine okumaya başladım. Dinledi, ben okurken o, başıyla tasdik ediyordu. Nihayet demecin okunması bitti. O, bir kelimesini bile değiştirmeden demeci imzaladı.

Ben evden çıktığım zaman, demeci okumak üzere Ahmet Atman beni arabasıyla Kadıköy'e kadar götürdü. İskele'de bir-birimizden ayrılırken, «Mareşali büyük bir dertten kurtardın! dedi, artık bu demeç gazetelerde çıktıktan sonra ne Cami, ne Zekeriya, ne de diğerleri bir daha burada gözükmezler ve bu mesele olduğu yerde kalır». Netekim öyle oldu.

Matbaaya döndüğüm zaman, Bayar, Köprülü, Menderes beni sabırsızlıkla bekliyorlardı. Hiç konuşmadan demeci Bayar'a uzattım; o okurken, Menderes ve Köprülü yazıyı onun omzundan gözleriyle izliyorlardı. Bir kere, bir kere daha okudular; Bayar'ın yüzü güldü, «İyi olmuş!» dedi. Menderes hiç sesini çıkarmadı. Köprülü hızını alamamıştı! Gene söyleniyor, bağıırıyor, ağır sözler sarf ediyordu. Nihayet Bayar, işi tatlıya bağlamak için, Taksim Gazinosunda beraberce yemek yememizi teklif etti. Menderes itiraz edince, ben, Köprülü ve Ziyad Ebüzziya, o akşam, şimdi yıkılmış olan Taksim Gazinosunda buluştuk. Sağda yüksek yerde, piste inen merdivenin hemen yanındaki masada oturduk. Konumuz ister istemez yine Mareşaldi. Ben Köprülü'nün şiddetini ve hiddetini tasvip etmiyordum. Mareşalin korunması lâzım gelen bir şahsiyet olduğu, onu harcamamak gerektiği fikrindeydim. Ziyad Ebüzziya da aynı fikri savunuyordu. Köprülü'ye, «D.P. listesinde milletvekili olan bir insanın Demokrat Partiye zarar verecek bir iş yapmasının mümkün olamayacağını, bir bildiri yayınla-

arak, Mareşalin komünistlerle işbirliği yaparak Demokrat Partiye zarar verdiğini, bu sebepten partinin kendisiyle ne manen, ne maddeten hiç bir ilgisi olmadığının ilân edilmesi gerektiğini» söylüyordu.

Mareşal bir millet büyüğüdü. Anadolu savaşından, Türk toplumuna yadigâr kalmış nadir değerlerden biriydi. Onu hata da yapmış olsa korumalıydık. Cephelerden cephelere koşmuş, zaferlerde hisse sahibi olmuş bir insanı, siyasî hayatın cilveli yaşantısı içinde harcamak insafa sığmazdı.

Türkiye politikasında hissî tutumların yerine akıllı koyabilmek birçok meseleleri halledebilirdik. Millî çıkarları amaç bilen bir düşünce, bir mantık bizi kalp kırıcı ve birbirimizden uzaklaştırıcı hareketlere sürüklenmekten korurdu. Gerçi Taksim Gazinosu konuşmalarında, konu Mareşal ve onun tutumuydu ama, biz aslında, her az gelişmiş memlekette var olan bir hastalık, yani insan harcamaya hastalığı üzerinde tartışıyorduk. Derece derece, maddede fakir, kültürde fakir olan toplumlarda kendini gösteren bu sosyal hastalık bizde de kendisini hissettiriyordu. Bu toplumların garip bir çelişme içinde olmaları da tabii idi. Bunlar hem kalkınma ve yükselme için insana muhtaçtılar, hem de ihtiyaçları ne kadar büyükse, o oranda insan harcamaları da o kadar tabii olmaktaydı. Mareşal, D.P.'ye yardımını esirgemeyerek büyük hizmetler yapmıştı... Onun hizmetine ve yardımına lüzum kalmadığı bir zamanda onu kötülemek de doğal bir iş oluyordu. Acaba şuurlu altında, D.P. iktidara geldiği zaman o iktidarı paylaşacak insanlar arasında bir tanesini eksiltmek fikri mi vardı?

Bayar, caz gürültüleri arasında cereyan eden bu tartışmaları dinledikten sonra:

— Ben de Baban gibi düşünüyorum! dedi, Mareşal bizim için büyük bir kuvvettir, onu korumalıyız!

O, bu düşüncesine rağmen, bir gün geldi, Mareşali koruyamadı. Zaten pek sıkı olmayan bağlar, gitgide çözüldü. Şimdi, bu çözülüşün hikâyesini anlatalım...

Akşam güneşinin Marmara'da, adaların üzerinden denize gömüldüğü saatlarda Mareşalle Pendik'te iskele civarında bir kahvede, seçmenlerle tatlı tatlı konuşuyorduk. Konuşma konularımız bugünlere göre çok daha dardı. 1946 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisinin dürüst hareket etmediğini, demokrasinin çok erdemli bir sistem olduğunu anlatıyor, henüz millî şeflikten ayrılmamış olan İsmet İnönü'nün, tarafsız olmadığından, hiç bir şekilde devlet başkanlığını bırakmak istemediğinden bahsediyorduk. Ekonomik meseleler bizi İkinci Dünya Savaşının getirdiği pahalılık ölçüsü içinde ilgilendiriyordu. Mahallî hatiplerse ekmek vesikaları göstererek, vatandaşın İnönü tarafından İkinci Dünya Savaşı içinde açlıktan inletildiğini söylüyorlardı. Türkiye'nin harbe girmemiş olmasının nimet olduğunu anlatmaya çalışan Halkçıların bu hatipler burnuna gülüyorlardı. Halkçı ne söylerse söylesin, onu kimse dinlemiyordu. Millet bir kere iktidarı değiştirme kararını hissiyle vermişti.

Bu sohbet arasında birisi ayağa kalktı ve Mareşale, «Neden İnsan Hakları Derneği gibi bir komünist derneği kurmaya lüzum gördüğünü» biraz bilgiç ve biraz da Mareşalin alışık olmadığı sert bir edayla sordu. Mareşalin o anda çok sıkıldığını hissettim. Birdenbire gözleriyle beni aradı:

— Cihad Bey, bu suale benim namıma siz cevap verir misiniz? dedi.

Arka sıralardan, «Neden kendisi cevap vermiyor?» gibi homurtular duyuldu. Mareşal alışık olmadığı bu homurtulara daha da üzüldü. Nakavt olmuş bir boksörün dizleri üzerinde doğrularak, tekrar döğüşmek istemesi gibi, sözü benim ağzımdan almak ve bizzat cevap vermek istedi.

— Bu derneğin komünistlikle hiç ilgisi yok!.. Başka ne söylesindi? Yirminci asrın Larousse'u gibi her sayfadan size tarihe, askerliğe ait birçok bilgi veren bu insan, sosyal çalkantılardan habersiz, İnsan Hakları Derneğini, onun ne olduğunu bilmeden dostlarının verdikleri eksik bilgi üstüne kurduğunu nasıl açıklayabilirdi. Sonra demokrasilerde komünist-

lerin bu gibi derneklerden yararlanmak istediklerini ise hiç bilmiyordu... Ona yaklaşan, saygı gösteren, dost diye elini sıkın, öpen kimselerin onun şöhretini, ismini sömürmek istemiş olmalarını nasıl bilebilecekti?

Arkadan homurdanmalar devam etti:

— Komünistlikle nasıl ilgisi yok? Zekeriya ile siz ne zamandır dostsunuz?..

Mareşal tekrar benim yüzüme baktı, bu tartışmaya cevap verecek halde değildi. Ümitsizlik içinde ,düşünmekten vaz geçti:

— Cihad Bey, siz cevap verin, diye tekrarladı. Ringde tekrar uyanan boksör gibi, orada particilere teslim oldu.

Aslında benim de çok fazla söyleyecek sözüm yoktu: «Sayın Mareşalin bu derneği en iyi niyetlerle kurduğunu, fakat onun iyi niyetini kötü niyetlilerin sömürdüklerini, sayın Mareşalin bunu görür görmez, bu dernekle ilişkisini kestiğini anlattım buna benzer daha bir iki cümle ile dinleyenleri tatmin etmeye çalışarak tartışmayı tatlıya bağlamak istedim.

Mareşal ayağa kalkmıştı, veda ettik.. Otomobil ile onu Göztepe'deki evine bıraktım, yol boyunca hemen hemen hiç konuşmadık. O üzüntüsüne, ben de çekingenliğe gömülmüştük. Yalnız bir aralık, bundan sonra yapacağımız gezinin programını sordu:

— Anlaşılan dedi, her gittiğimiz yerde bana bu soruyu soracaklar!.. Geziler için isteğini kaybetmişti. Fakat yenilgiyi de kabul etmek istemiyordu. Köprülünün sert konuşmaları onun kulağına kadar uzanmış olmalıydı, galiba Köprülünün her yerde mareşal aleyhinde atıp tutması, particilere de toplantılarda, Türkiye'nin bir numaralı askerini sıkıştırmak cesaretini vermişti.

Netekim üç gün sonra, Silivri'ye yine beraber gittiğimiz zaman, aynı sorularla karşılaşacaktık.. Otomobilimiz çarşıda durunca, büyük bir kalabalık Mareşalin etrafını sardı, bu kalabalık partizan bir kalabalık değildi. Büyüğe, kahramana, kurtarıcıya, meydan muharebelerini kazanmış şerefli bir

askere karşı duyulan sevginin topladığı bir kalabalıktı. Bu kalabalığın gözleri iftihar, sevinç, hayret duyguları ile karışık bir pırıltı ile yanıyordu. Bu büyük askerle karşılaşmış olmanın imtiyazına inanmayan, o imtiyaza doyamayan, hissettiği saadetin büyüklüğünü kavrayamayan insanların hali vardı üzerlerinde. O sırada bir kadın kalabalığı yararak Mareşalin yanına kadar yaklaştı, kucağında taşıdığı hasta çocuğu onun önüne uzatarak:

— Kurban olayım paşam, dedi, ne yaptıksa fayda vermedi hasta yavruma elini bir sür iyi olsun!.

Mareşalin şöhreti bir mesihin şöhreti gibi halkın muhayyilesinde kartal kanatları takarak bir sınırdan bir sınıra gidiyordu. Bir efsane kahramanı, millet yolunda mucizeler yaratacak bir peygamber muamelesi görüyordu. Milletın uğuru, inançlı insanların mabudu, kadınların semavattan umduklarını yeryüzünde onlara verecek, dileklerini gerçekleştirecek bir evliya insandı. Bu hüviyeti ile de bağımsız İstanbul milletvekili Mareşal Demokrat Partinin en büyük gelişme teminatı olmuştu. «Madem ki Mareşal Bayar'ı tutuyor, Mareşalin elbet bir bildiği var, Demokrat Parti Halk Partisinden üstün olmasa, kahraman asker, Atatürk'ün daima saygı duyduğu Fevzi Çakmak, Demokrat Partiyi himayesi altına alır mıydı?»

Bu sözler bir Çakmak mistiği yaratan yurdun içinde yuvarlana yuvarlana çığ gibi büyüyerek yayılıyordu. Biz bu mistiği Silivri'de yara yara parti binasına geldik, alkışlar içinde yerimize oturduk, tıpkı Pendik'te olduğu gibi, hürriyetten, demokrasiden, 46 seçimlerinin gayri meşru bir meclis yaratmış olduğundan, insan iradesinin bükülemeyeceğinden bahsettik... Dinleyenlerimizi sanki büyülemiştik. Mareşalin sesinden akan sihirli bir kuvvet oradaki insanları birbirine bağlamış, perçinlemişti ki, arka sıralardan bir ses:

— Mareşalim, diyerek yükseldi, nedir bu? Siz nasıl olur Demokrat Parti listesinden bağımsız seçilirsiniz? Sonra «İnsan Hakları Derneği» diye bir derneği kendi başınıza kimseye danışmadan kurarsınız, üstelik komünist olmakla maruf insanları da bu derneğe alırsınız?

Mareşal kızmadı, fakat birdenbire küstüm çiçeği gibi soldu, içine kapanık, üzüntü içinde, baş edemeyeceği, hakkından gelemeyeceği bir tertibi hissederek:

— Bana bu suali her gittiğim yerde soruyorlar dedi. Bana döndü, ümitsiz ve yorgun bir eda ile:

— Cihad Bey, zahmet olmazsa şu meseleyi bir kera daha anlat, diye rica etti.

*
**

Dönüşte gene pek az konuştuk. Yalnız bir ara:

— Benimle uğraşıyorlar, sözünü söyledi.

Aksini iddia etmeye uğraştım, dinlemez göründü.. Kendisiyle uğraşıldığına inanmıştı, DP. her gittiği yerde karşısına birisini çıkarıyor, ona, «Sen eğer milletvekili isen, bizim listemize girmiş olmak sayesinde milletvekili oldun.. Ne hakla İnsan Hakları Derneğini kurarsın!.. Sen, sana gösterilen iyiliğe gerektiği gibi mukabele etmedin!» demek istiyordu. Hava tersine dönmüştü, halbuki Mareşal, D.P.'ye iyilik ettiği kanaatinde idi. Karşısında alışık olduğu ve beklediği saygıyı göremiyordu. Bu siyaset denilen şeye akli ermemişti.. Politika, ihtirasın, nankörlüğün, hatta küstahlığın kaynadığı bir kazanmış diye düşünmeye başlamıştı. Demek politikada hiç bir manevî kıymete, hizmete, yaşa önem verilmezmiş, diye üzülyordu.

Ankara'da, Meclise döndüğümüz zaman benimle havadan sudan konuştu. Gezilerin lafını hiç ağzına almadı. Artık Mareşal kırılmış bir insandı!.. 1946'dan sonra Demokrat Parti kongrelerinde sinema binalarını alkışlarla yıkan, heyecandan gözü yaşlı kalabalığı bir volkan gibi yerinden oynatan Mareşal, D.P. de yabancı bir cisim haline geliyordu.

*
**

Bir süre sonra Menderes bana:

— Seninle gidip Mareşali bir ziyaret edelim, demişti.

Galiba telefonla randevu bile istemeden taksiye atladık, ve Çankaya'ya çıktık. Bir ikindi vakti idi, Çakmak bizi görünce memnun oldu, o zaman içişleri bakanı olan Şükrü

Sökmensüer onu bu «İnsan Hakları Derneği» dolayısıyla çok hırpalamak istemişti. Sökmensüer, Mecliste, tertipli bir soru önergesine verdiği cevapta, hiç kimse hatta Halk Partililer tarafından bile beğenilmeyen bir dil kullanarak, Mareşali komünistlere yardım etmekle suçlamıştı!..

Sökmensüer'in bu konuşmaları, kamuoyunda da derin tepkiler yaratmıştı. Ben Tasvir'de o zamanın içişleri bakanına şiddetle hücum etmiştim. İçişleri bakanı, Mareşal gibi bir insanı komünistlikle itham ederken, çok kötü bir politika taktiği kullanmıştı. Memleketin tanınmış insanlarını haksız yere komünistlikle itham etmekten daha güzel bir komünist propagandası olamazdı. Basit vatandaş, eğer Mareşal komünist ise ben niye olmayayım? diye düşünmez miydi? Bu düşüncemi ve bu mücadele taktiğinin kötülüğünü her zaman tekrarladım. Sonraları «Ortanın solu, Moskova'nın yolu» diyenlere de aynı şeyi söyledim. İnönü'yü komünistlikle suçlayanlara karşı da aynı şeyleri yazdım; siz bir insanı halkın gözünden düşürmek isterken, vatandaşları komünizmle yüz göz ediyorsunuz! dedim. Fakat, doğrusunu söylemek lâzım gelirse, kötü şeyler söyleyerek, soğuk şerbet içmişçesine rahat etmenin insanî olmayan zevkine kendilerini kaptıranlara meram anlatmanın imkânını hiç bulamadım.

Bu düşüncelerledir ki, Sökmensüer'i hırpalamak istemiştim. Kendisinin karşısına geçerek yaptığım hücumun sebebi; onun aklına geldiği zaman, herkesi komünistliğe bulaştırmak istemesi idi. Seçimlerde Hatay'da DP. aleyhine söylediği sözleri bu sefer de mecliste Mareşal için söylüyordu.

1946 seçimleri esnasında, Şükrü Sökmensüer Hatay'da yaptığı konuşmalarda Demokrat Partiyi de çok ağır şekilde komünistlikle itham etmişti. Onun nutkunu not eden Tasvir muhabiri Yusuf Ayhan, bu notları kendisine gösterdiği zaman da, onları kabadayıca el yazısıyla tashih ettikten başka, sayfaların altını da imzalamıştı. Şükrü Sökmensüer seçim heyecanı içinde attığı imzaları unuttuğu için benim kendisi hakkında yazdığım makalede Hatay nutkuna ve orada DP.'yi komünistlikle

itham edişine temas edince bu sözleri inkâr etmişti. Ben de o zaman onun el yazısının ve imzalarının fotoğraflarını noterden tasdik ettirerek yayınlamıştım. Bu polemğin o günkü ortam içinde büyük gürültüler koparmış olduğunu hatırlarım. O tarihlerde cumhurbaşkanı İnönü ile çok yakın münasebet kurmuş olan Nihat Erim bu imzalı vesikayı görmek istemiş, Sökmensüer'in imzasıyla el yazısını ona da göstermiştim; böylece içişleri bakanı söylediği sözleri inkâr etmekle zor duruma düşmüştü.

Bugün basit görünen bu neviden polemikler 1946-50 arası, hiç kimse bu gibi çatışmalara ve içişleri bakanlarını eleştirmeye alışmadığı için hayret uyandırıyordu.

Rahmetli Recep Peker hükümetinin içişleri bakanı her gün hırpalanıyor ve şu Cihad Baban'a kimse bir şey yapamıyordu. Herkes meraklı bir komediyi seyreder gibi bizi seyrediyordu. Galiba meselenin içyüzünü Nihat Erim'den öğrenmiş olan İnönü dahil...

Bu kavgada kendisini şiddetle savunduğum ve o tarihte hayli cesur bir polemğe girdiğim için Mareşal bana müteşekkirdi. Bu nedenle Menderes'i de beni de sevinerek ve derhal kabul etti.

Ziyaret nezaket ziyareti olduğu ve kendisine hiç bir şey söylemek amacıyla gitmediğimiz için biz daha ziyade sustuk.. O konuştu, onun hatıralarını dinledik, savaşımlardan bahsetti, bize imzalı birer fotoğraf hediye etti. Tarihten bahsetti, millî mücadelelelden söz açtı ve bir aralık: Söz Halk Partisi kavgasına geldiği zaman, fırsat kaçırmış bir insan edasıyla:

— Ah, ah... dedi.. Artık genç değilim ki!. Genç olsaydım Doğuya gider, sırtımı Kafkasya'ya verir, bir kolorduya sahip çıkardım. O zaman Ankara'dakilere bir tek emir yeterdi!.. Defolun! Kim dayanabilirdi? Seçimlerde oy çalmanın cezasını öylesine çekerlerdi.. Beni o zaman komünist diye ilân eden Şükrü Sökmensüer'e gösterirdim... Onun yaptığı işe çok çok üzuldüm.

Belli ki içişleri bakanının yaptığı konuşma onu çok üzümüştü.. Menderes susuyordu, ama «şu sırtımı Kafkasya'ya veririm» sözünden hiç hoşlanmamıştı. Bu sözün kötü tefsir edil-

mesinden korkarak ve Mareşale sözünü tashih imkânı vermek için:

— Paşam, dedi, arkanızı Kafkasya'ya dayayacaksınız ama; o Kafkasy'da şimdi sizin kızdığınız komünistler var!..

Mareşal Menderes'in maksadını kavrayamadı:

— Onlar bize, millî mücadelede de yardım ettiler!.

*
*
*

Boru şeklinde bir karton benim kolumun altında, aynı boru gibi karton Menderes'in kolunda, mareşalin sivil fakat göğsünde İstiklâl madalyası taşıyan yeni resimleri ile Mareşalin evinden çıktık.. Menderes'le beraber cumhurbaşkanlığı köşküne doğru yan yana yürüdük...

Hariciye köşkünün sırasına geldiğimiz zaman Menderes durdu:

— Bak dedi, dinledin ya!. Adam sırtını Rusya'ya verecek, ve İnönü'yü devirecek!..

Meşhur kesik kahkahalarından bir tanesini sıraladı.

— Aman dedi, gözünü seveyim, bu sözü sakın hiç bir yerde boş bulunup söyleme.. O hiddetlendi, saflığından ağzından böyle saçma bir laf çıktı. Ne Kafkasya'ya sırtını dayayacağı var, ne de genç olacağı... Bu söz yayılırsa hem Mareşal, hem de bizim için kötü olur. Sonra sır ortağı olduğumuz anlamına gelen çapkın bir bakışla beni süzdü, «Hele Köprülü hiç duymasın!» diye gülerken ilâve etti. Kalp kırıcı sözler söyler, yakar yıkar, hiç zapt edemem..

Ben verdiğimiz karara sadakat göstererek bu sözü hiç kimseye nakletmedim. Fakat aradan zaman geçip de Mareşal ile demokrat liderlerin araları büsbütün açılınca, liderler etrafında dolaşan ve dedikodu ile yaranmak eğiliminde olan bazı gayretkeşlerin ağzından Mareşal hakkında çeşitli sözler arasında şunların da söylendiğini duydum:

— Adam Ruslara dayanarak iktidara gelmek istiyormuş!. İtibar göster milletvekili yap, ihtiyarlık hırsıyla kanımıza eklemek doğrasın.. Menderes'e açıkça söylemiş!.. Menderes beni söyletmesinler diyor!.. Bırak canım.. vb..

Demokrat Parti içinde Mareşalin manevî otoritesine karşı açılan mücadele gitgide genişliyordu. İlk zamanlarda bu mücadelenin bayraktarlığını yalnız Köprülü yaparken 1950 seçimlerine doğru yaklaşıldıkça, ve her geçen gün Demokrat Parti liderlerinin gönlünü iktidar gerçeği doldurdukça, Mareşalin manevî kudretinin parti üzerine koymuş olduğu ipotek, Demokrat Parti liderlerinin canını sıkmaya başlamıştı. Hiç şüphe yok, Demokrat Partinin gelişmesinde Mareşal olayı büyük rol oynamıştı. Mareşalin kendi ağırlığını Demokrat Parti kefesine koymasıyla tereddüt içindeki vatandaş onun şahsında Terakkiper-ver ve sonra da Serbest Fırkada görüldüğü gibi kopan siyasî fırtınalara hatta belâlara karşı bir kalkan bulmuştu. Mareşal 1946'dan sonra, ocak, bucak başkanlarının ve partici militanların avuç avuç içtikleri bir cesaret kaynağı olmuştu. Partinin yüzde yüz iktidara geleceği görünüyordu. O zaman Mareşali ne yapacaklardı? Cumhurbaşkanı mı? Eğer o cumhurbaşkanı olursa, Bayar çaresiz başvekil olacak, o zaman da Köprülü'nün açık, Menderes'in gizli gizli besledikleri başbakanlık arzuları balon gibi sönecekti. Mukaddes görevlerin taksiminde, Mareşal artık fazla geliyordu. O yaptığı hizmeti yapmıştı. Demokrat Partiye 1946 buhranını atlatmış, itibar kazandırmış, korkudan düğüm-lenen ruhları çözmüştü. 1946 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 60 kişilik D.P. ekibi ittifakla Mareşale oy vermişlerdi. O buna yetmez mi idi? Minnet borcu ebediyen taşınamazdı ya!.. Hem kurulmak istenen modern devlet gidişi içinde Mareşal ne işe yarardı? Baksanıza, sırtını Rusya'ya dayayarak Türkiye'de iktidar yıkmaktan bahsediyordu.

*
* *

1950 seçimlerine doğru bir akşam Bayar ile beraber İstanbul klübünde Beyoğlu D.P. teşkilâtının yemeğine gitmiştik. Merhum Yusuf Ziya Öniş de bizimle beraberdi. Yemekten sonra Bayar Öniş'in Büyükdere'deki evine gidecek orada misafir kalacaktı.. Biz daha sofraya oturmadan Köprülü ile Menderes oraya davetsiz misafir olarak geldiler ve salonda birer koltuğa gömülmeleri ile beraber Mareşale en ağır şekilde hücumla baş-

ladılar. Teşkilât mensupları da onları tasdik ediyorlardı. O gün Bayar'ın üzerinde böyle bir baskı yapmaya neden lüzum görmüşlerdi? Neden Mareşale karşı bu derece şiddet gösteriyorlardı? Bunu bugün de bilmiyorum. Her halde Mareşale karşı yönetecekleri kampanyada Bayar'ın karşılarına çıkması ihtimaliyle onun cesaretini kırmak arzusunda idiler.

Bayar Köprülü'nün küfürlerinden o derece bizar olmuştu ki, klüpte fazla duramayarak Öniş'in arabasıyla Büyükdere'ye gittik, üzölmüştü, hatta bu tartışmaları dinlerken kızarmış, teşkilât mensupları önünde kendisinin de otoritesini kıracak sözler karşısında sinirlenmişti. O gece Bayar Öniş'in evinde geceyarısına kadar Menderes ve Köprülü'den şikâyet etti.

— Bunlarla ne yapacağız? diye sordu.

Önündeki dikenli politika yolunda onlarla beraber yürüyüp yürüyemeyeceğinden şüphe ediyordu. Bu sert muamelelere kendisi de maruz kalacak olursa, bu iş nereye varacaktı?.. Dertleşmelerimiz devam edince ben, «Eğer, dedim, münasip görürseniz önümüzdeki seçimlerde (1950 seçimleri) adaylığımı koymayayım, bunlara karşı bugünden mücadele açayım...»

Bayar, Öniş'in kütüphane odasında düşündü, biraz denizi ve Büyükdere rıhtımında dolaşan seyrek çiftleri seyretti, içini çekti, avuçlarını birbirine vurdu:

— Bu meseleleri sonra düşünürüz. Haydi yatmaya gidelim!. dedi.

O odasına çekilirken, ben de evden ayrıldım, Öniş beni selâmetlerken, «Celâl bey görüyorsun çok üzgün, bu işe bir çare bulmak lâzım.» diyordu.

Belki Bayar da Mareşalden hoşlanmıyordu, ama Menderes'le Köprülü'yü nasıl zaptedeceği meselesi Mareşal meselesinden daha ciddi olarak onu tasalandırıyordu.

Mareşal Fevzi Çakmak'a karşı D.P. çevrelerinde gitgide belirli bir hal alan soğukluk, Mareşalin ve onun aile çevresinin de gözünden kaçmıyordu. Mareşalin damadı General Şefik Çakmak, belki de kayın pederine duyulan antipati yüzünden C.H.P. iktidarınca emekliye sevk edilmiş, o da Demokrat Parti saflarında D.P. liderlerinin Mareşali için için yemeye baş-

ladıkları zaman siyasi mücadeleye atılmıştı. Liderler bir şey söylemeseler bile, onların birtakım sadık uyduları, kapı kapı dolaşüyor ve Mareşali eritmek için akla gelmedik adı yalanlar düzenliyorlardı. Bu işi Mareşalin sayın refikası da sezmişti. Eşinin İnönü iktidarı tarafından emekliye sevk edildiğine tahammül edemeyen ve bu sebepten Halk Partisine de, kırk yıllık ah-papları olan İnönü'ye de sırt çeviren Mareşalin refikası Fıtnat hanım, şüphesiz yeni ve daha büyük bir hayal kırıklığının eşiğine gelmişti. D.P.'liler Mareşali yanlarına almışlar, onu siyasi mücadelelerin ortasında limon gibi sıkışmışlar, âdeta onun sırtına binerek yükselmişler, işleri bitince de Mareşali omuzlarından aşağı atmak istiyorlardı. Halbuki Mareşal, D.P. iktidara gelince, cumhurbaşkanı olmalı, gidip İnönü'nün koltuğuna oturmalı idi. O zaman Fıtnat hanımın kini sönecek, Mareşale, emekli edilmek suretiyle yapılan saygısızlık cezasını bulacaktı. Eğer Mareşal bütün ağırlığını Demokrat Parti tarafına koymamış olsaydı, bu başarıyı Bayar da, Menderes de Köprülü de rüyalarında bile göremezlerdi. Türk halkı Mareşale gösterdiği bağlılık ve sevgi yüzünden D.P.'ye dönmüştü. Mareşal ailesinin bu kanaati, İnönü'nünden öç alma yolunda onları bir başka düşünceye sevk edecekti. Eğer Mareşal D.P. ile kurduğu ortaklığı bozacak olursa, ne Bayar'ın, ne Menderes'in, ne de Köprülü'nün kurdukları iktidar hayaline ulaşmaları mümkün olamazdı. Onlara bu cezayı vermek lâzımdı. Çünkü bu cezayı tutumları ile hak etmişlerdi. Ailenin kanaatine göre D.P.'nin oyları Mareşalin arkasındaydı. Bu Bayar'a da ne oluyordu? Emekliye sevk edilen Mareşalin damadı, Şefik Paşa da aynı neticeye ulaşan bir başka düşünceye sahipti.

Demokrat Parti saflarında çok gerilerde yer alabilecek olan Şefik Paşa, Mareşal o yenilmez kudretiyle Demokrat Partiden uzaklaşarak bütün milleti arkasında topladığı takdirde, Mareşalin damadı olarak ve onu idare ederek politikada birinci sırada bir yer sahibi olacaktı.

Evin içinde izzetinefis ve gurur yaraları, parlak ümitler açıyor, ve böylece evcek, Mareşalin üzerinde onun D.P.'den koparılması için etki yapıyordu.

Bu arada Demokrat Parti de bölünmüş, Hasan Dinger, Tah-takılıç, Sadık Aldoğan, Hazım Bozca, Enver Gök, Suphi Ba-tur, Osman Nuri Köni, gibi isimler Demokrat Partiden ayrıl-mışlardı. Kavganın resmî nedeni sözde ödenek meselesiydi. (1948).

Demokrat Partiden ayrılanlar bir süre bağımsız kaldıktan sonra bir ara Hür Demokratlar ismi altında buluşmuşlar ve ne-ticede Millet Partisi ismi altında yeni bir parti kurarak bunun da başına Mareşalin geçmesini istemişlerdi. Mareşal itici bir hal alan demokratlarla, gurur yaralarının acısını çeken ev halkının ortasında bir süre bocalamış, Millet Partisini kurmak isteyen eski Demokratlarla, Şefik Çakmak da Mareşali bilmediği, sev-mediği aktif politikanın içine sürüklemeye yardım edince koca Mareşal küçük Millet Partisinin başına geçmişti.

Bu sıralarda Mecliste Mareşalin yanına gittim ve bu sefer hiç bir giriş cümlesine ihtiyaç duymadan:

— Paşam, dedim, üzüntünüzü görüyorum, kendinizi yalnız hissediyorsunuz!. Duydum ki, yeni bir partiye (Millet Partisi) sizi başkan seçeceklermiş!. Benim hatırım varsa bu konuda karar vermeden evvel kırka kadar sayınız!.. Siz aktif politika ile uğraşacak insan değilsiniz.. Sizin bu yaşta tek bir fonksiyo-nunuz var, Mecliste oturmak ve millete demokrasi yolunda ümit vererek yaşamak.. Kendinizi günlük politika mücadeleleri için-de yıpratacak olursanız bu milletin bel bağladığı ümit çöker.. Siz efsane olmaktan çıkarsınız!. Eğer 1950 seçimlerinde ikti-darı Demokrat Parti alacak olursa, sizin devlet başkanı olma-nıza ne Bayar, ne Köprülü mani olamazlar.. Eğer siz tabii on-larla aranızda cereyan eden soğuk harpten bıkip, onlara karşı bayrak çekmezseniz...

Gerçekten de Mareşalin kişiliğinin siyasal itiş kakış orta-sında zedelenmesine gönlüm razı olmuyordu. Pekâlâ biliyor-dum ki, 1950 seçimleri sonunda Mareşal Mecliste sessiz sedasız mevkiini muhafaza edecek ve bu seçimlerde ekseriyeti D.P. kazanacak olursa devlet başkanlığı için Mareşale oy verecek-ler çok olacaktır. Bayar, Menderes, Köprülü onun aleyhinde çalışsalar bile çok muhtemel olarak başarı sağlayamayacak-

lardı... Tabii Mareşal D.P. kurucularını haklı çıkararak olaylara vesile vermezse..

Mareşal beni sabırla dinledi; fakat artık karşımda o eski yumuşak ve şefkatli insan yoktu.

— Ben dedi, doğru bulduğum işi yaparım. Ben Allah'ıma güvenirim. Eğer doğru bulduğum hareketi yaparken bütün millet karşıma çıkacak olsa, yine de attığım adımdan dönmem... Allah benimle beraber olur derim..

Daha direkt ve doğru bir yoldan hareket etmek istedim:

— Paşam dedim, siz Millet Partisine başkan olacaktınız!.. Sizin için bu işi yürütmek zor olur. İsminiz bütün yurttaki herkesin ağzında.. Silivri'de beraber gördük.. Elinizi değdirip tedavi edesiniz diye size hasta çocuk getirdiler. Size mesih muamelesi yapıyorlar.. Neden zorla göklerden yere inmek istiyorsunuz?

Meclisteki müzakereleri dinler gibi yaptı, hiç cevap vermedi... Ben de onun bu tutumuna alınarak yanından kalktım. O tarihten sonra bir daha kendisiyle görüşmedim.. Ta... cenazesinde ruhuna fatiha ithaf edene kadar...

Ecel onu 1950 yılının 10 nisan günü bu dünyadan aldı. Memleket 14 mayısta seçimlere gidecekti. Mareşalin, Millet Partisinin başında bu kavgada yer amasını hem ailesi, hem de Millet Partililer çok istiyorlardı. Halbuki vefatından sekiz ay evvel iki safhada yapılması lâzım gelen prostat ameliyatının birincisini olmuş, Teşvikiye Sağlık Evinde dört ay yatmıştı. Hastaneden çıktıktan sonra, tedavisi kolay yapılsın diye yine Teşvikiye'de hastane civarında bir apartman tutulmuş ve Mareşal oraya nakledilmişti. Millet Partisi liderinin, hastaneden çıktıktan bir ay sonra aklına hatıra defteri geldi. Bu basit bir cep defteriydi. Defterin baş sayfalarında eski yazılarla tespit ettiği notlar, kuvvetli bir elin yazılarıydı. Sonra günler geçtikçe, hem yazı cıızlaşıyor, hem de hatıralar azalıyordu. Mareşal defteri eline aldığı zaman baktı ki, son dört ay içinde hiç bir satır yazı yazmamış... Buna hayret etti. Elli yıllık alışkanlığı nasıl

olmuş da birdenbire terk edivermişti? Bu süre içinde olup bitenleri öğrenmek için gazeteleri karıştırdı. Kendisine ait politik demeçleri okudu... Bunları hiç hatırlamıyordu. Bir şey söylemedi. Fakat hastalığı esnasında bilgisi dışında geçen bir devrenin var olduğunu anladı.

Evet, olan bitenden hiç haberi yoktu .Demek ki kendisi adına demeçler düzenlemişlerdi. Onun bu halini bir hayli zaman sonra, 29 eylül 1966 tarihli Hür Yol gazetesinde Mareşalin eşi de belirtmiş, bu boşluk devresinde Mareşalin prensipleri hilâfına, kendisine sunulan bir banka evrakını okumadan imzaladığını teyit etmişti. Ne var ki bu dört aylık boşluk içinde Mareşal konuşmuş, anlatmış, yine Arnavutluk hikâyelerinden bahsetmiş, hatıralarını nakletmişti.

Meselâ, yüzbaşı iken kendisini Leşk kasabasına tayin etmişlerdi. O tarhlerde Arnavut gönüllüleri, kasabaya baskın yapıp, halka eziyet ediyorlardı. Yüzbaşı Fevzi ise bu baskınlar karşısında kadın ve çocukları korumak üzere onları kasabanın ortasında topluyor ve elindeki askerleri de etraflarına yayararak, hücumu uğramalarını önlüyordu.

Yine bir gün, Sınjin limanından bahsetmiş, ona bu kelimelerin anlamını soranlara da, Arnavutça Sınjin kelimesinin Sen Jan'dan geldiğini, Hristiyanlardan ilk defa aziz Jan'ın bu limana çıktığını ve Sen Jan isminin Arnavut dilinde Sınjin haline geldiğini söylemişti.

Kendine gelip de hatıra defterindeki boşluğu gördüğü zaman, anlattığı bu hikâyelerden bilgili görünmemiştir.

23 mart 1950'de, ikinci defa ameliyat olmak üzere yine Teşvikiye Sağlık Evine yattı... 3 nisan da gazeteler, onun operatör Fevzi Bey tarafından ameliyat edildiğini ve ameliyatın başarılı olduğunu yazdılar... Fakat bir süre sonra, hastada sarılık alâmetleri görüldü. Mareşalin vücudu dünya kahrına fazla dayanamayarak, 10 nisan günü, ruhunu, çok sevdiği Allahına, eski cephe arkadaşı İnönü'nün hastaneye kadar gelerek uzatmış eli ailesinin inadı ve ısrarlı kırgınlık duyguları yüzünden sıkamadan teslim etti.

Cumhurbaşkanı İnönü, hiç şüphe yok, Teşvikiye Sağlık Evi-

ne giderken yakışksız bir muameleyle karşılaşabileceğini düşünmemişti. Netekim bu ziyareti eski silâh arkadaşının yüzünü görmeden yapıp hastaneden ayrıldıktan sonra da, perde arkasında nelerin olup bittiğini öğrenememişti. Gazetelerin, büyük puntolarla, «Mareşal İnönü'yü hastanede kabul etmedi» diye yazmış olmalarını hayretle ve üzüntüyle okumuştı.

Aslında olay şöyle cereyan etmişti:

İnönü'nün hastaneye gelip Mareşali ziyaret etmek istediği kendisine haber verildiği zaman, Mareşal memnun olmuş, ve haberi getirene, «Gelsin!» demişti. Mareşalin yanında hemşiresi Nigâr Hanım bulunuyordu. O, birdenbire, «Gelsin!» sözüne feveran etmiş, hastane sorumlularını bulmuş, «Olamaz efendim böyle şey... Mareşal bu ziyaretten heyecanlanır, fena olursa hepinizi dava ederim» demişti. Bunun üzerine, İnönü aşağı kata bir odaya alındı. Mareşalin hastalığının kritik durumu dolayısıyla yanına kimsenin sokulmadığı söylendi. İnönü bu durumu tabii karşıladı. Nigâr Hanım aşağıya, İnönü'nün yanına indi. Orada Mareşalin sıhhti hakkında yarım saattan fazla samimiyet ve dostluk içinde konuştular. İnönü ayrılırken, Nigâr Hanım İnönü'nün elini öpmek istedi, İnönü elini çekti ve böylece cumhurbaşkanı, eski arkadaşına, onun hemşiresi vasıtasıyla sağlık dileklerini sundu.

Bu olay o zaman birçok yorumlara uğradı. Mareşalin İnönü'yü kabul etmediği sözleri siyaset pazarında yayıldı. Fakat bundan, ne eski arkadaşını ziyaret etmek isteyen İnönü'nün, ne de o anda ölümle pençelesen Mareşalin haberi vardı.

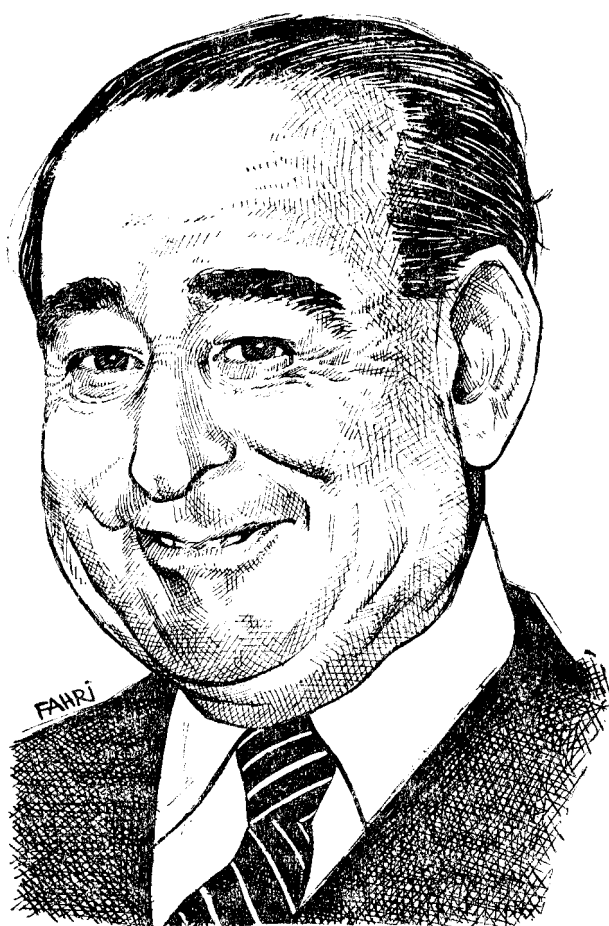
Mesele, Mareşalin hemşiresinin, hastayı heyecanlandırmamak için kendi kendine takındığı, kadınca bir tutumdan ibaretti.

Mareşalin cenazesi 13 nisanda, saygıdeğer büyük bir askerin cenazesi gibi kalkmadı. Bu cenaze bir nümayiş bayrağı haline gelmiş, ellerde ve omuzlarda istikamet değiştirerek, bir sağa bir sola yalpa vurarak, ebedî istirahatgâhına götürülmüştü. Cenazenin hemen arkasından, Millet Partisine mensup bir grup, ortalarına büyükelçi, Atatürk'ün sekreteri, milletvekili, inkılâp dersleri profesörü Hikmet Bayur'u almışlar, kol kola

girerek, cezbe halinde, caddelerde yüksek sesle tekbirler, salâvatlar getirerek yürüyorlardı. Bayur'un koluna eski Hamburg konsolosu Fahrettin girmişti. Tekbir ve salâvatın ahengine uyan başlar, sağa sola sallanıyordu. Bayur, İnönü'ye duyduğu sönmez kinle, Atatürk'ün düşüncelerini çiğniyordu. O, sonra da bu yolda giderek, okuttuğu inkılâp derslerinde gençlere aşıladığı prensiplere sırt çevirerek Demokrat Parti kazanında kişiliğini eritecekti. Bayur'un arkasından da binlerce, on binlerce insan aynı tekbirleri okuyarak yürüyorlardı.

Cumhuriyet kurulumu beri ilk defa, Atatürk'ün korktuğu şey yapılıyor, yani din siyasete alet ediliyordu. Atatürk'ün en sevdiği, en saydığı insanın cenazesi, sevginin yarattığı asil bir saygıyla ebedî istirahatgâhına teşyi edilecekken, yürekleri burkulan birçok insanlar, cenaze nümâyişçilerin elinde parçalanmasın diye çaba sarf ediyorlardı.

Atatürk'ün en yakın silâh arkadaşının, bu memleketin üç büyük kurtarıcısından birinin ölümünü bekleyen irtica, böylelikle hortlayıvermişti. O gün o millî kahramanı, o mukaddes ölüyü kalkan gibi kullanan kitleden çekinenler hiç kimseye hiç bir şey söyleyemediler. O tarihten sonra da siyasî teşekküller, zaman zaman irticadan medet umarak, işlerini yürütmeye çalıştılar. Hatırlayacaksınız, Mareşalin ölümünden bir süre sonra, çok aydın ve Atatürkçü bilinen bir zat, Millet Partisinin gazetesinde yazdığı bir makalede, «Neden 99'luk tespihin etrafında toplanıp hu çekmek hürriyeti bizde yok?» diye hürriyetsizlikten yakınıyordu.

ADNAN MENDERES

ADNAN MENDERES

«Tarih önüne geçilmesi mümkün olan bütün felâketlerin toplamıdır».

KONRAD ADENAUER

İnce, düz ve bıçak gibi keskin dudaklar, ihtimalleri hesaplayarak konuşan bir ağız, hassas ve heyecanlandıkça hareket eden burun kanatları, arkaya taranmış düz, Atatürk rengi saçlar, değirmiye yakın bir çehre... Ceketinin yakasını aşan yüksek gömlek yakası... Daima ceketinin kolundan taşan gömleğin manşetleri ve kruvaze koyu elbise... Göze çarpan iri kol düğmeleri ve ince iskarpinler...

Menderes'i hatırladığım zaman nedense Park Oteli, Yahya Kemal'i ve onun Üsküdar şiirini okumasını görür gibi olurum. Belki Menderes'in hayatı şiirdeki Üsküdar'a benziyordu da ondan.

Hava karardıkça ışıklar yanar, kuvvetlenir, bir an gelir ki Şemsipaşa'dan Kuzguncuk'a, Kızkulesinden Çamlıca'ya kadar, gecenin zifirî siyahlığını uhrevî Üsküdar'ın şehrayini donatır... Gece ilerledikçe, ışıklar yavaş yavaş söner, gökyüzü gibi nurlu Üsküdar, yolların lambalarıyla samanyolundan ibaret bir çizgi haline gelir, bir süre sonra da büsbütün karanlığa gömülür gider...

Menderes de politikanın kucağına, ağustos gecelerinin akan yıldızları gibi birdenbire doğdu. Gerçi ismi ortalıkta duyulmaya başladığı zaman yirmi yıllık milletvekiliydi. Fakat nedense yüreğinde yanan erişilmez ihtirasa rağmen ortaya atılmak, ağır

basmak, bakanlık istemek, verilmezse tenkitçi hale gelmek lüzumunu hiç hissetmemişti.

Yalnız bir kere Alâettin Tiritoglu vasıtasıyla Saracoğlu'ndan, kabineye tarım bakanı olarak alınmasını rica etmiş, fakat Saracoğlu bu görevi kendisine lâıyk görmemişti. Kabına sığmamasına rağmen, gururunun baskısıyla, beklemesini bilmişti. Cumhuriyet Halk Partisi kadrosu içinde müfettişlik yapıyor, spor işleriyle meşgul oluyor, bütçe komisyonunda, devlet işlerinin nasıl yürütüldüğünü öğrenmeye çalışıyor, bütün bu işleri yaparken, «Hele sabır, bir gün bana da sıra gelir!» diye bekliyordu.

Hukuk tahsilini, milletvekili olduktan sonra, fakülteye yarım yamalak devam ederek yapmıştı. Ondan evvel de Kızılçullu'daki Amerikan okuluna gitmişti. Kızılçullu'da öğrendiği İngilizceyi hayli unutmuş olmalıydı ki, resmî toplantıların hiç birinde İngilizce konuşmazdı. Belki de, «İyi İngilizce bilmiyor» demesinler diye, aşırı bir çekingenlik duyardı.

Kendisiyle ilk defa 1944 yılında, uzaktan ve dolayısıyla tanışmıştım.

İzmir'de, Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinde büyük bir mücadele açılmıştı. Adnan Menderes ve arkadaşları, Etem Menderes, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Nazmi Topçuoğlu grubuna karşı hücumla geçmişlerdi. Kazan kaynıyor, kongrede taraflar birbirlerine hücum ediyorlardı. «Tasvir» gazetesi hükümet tarafından süresiz olarak kapatılmış olduğundan, ben «Cumhuriyet» adına, üzüm, incir, tütün meselelerini her yönüyle incelemek üzere İzmir'de bulunuyordum.

Orada ilk defa Etem Menderes ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'yla tanıştım, onlar da bana kendi dertlerini anlatırken Adnan Menderes'i çok methetmişlerdi. Adnan zeki insandı, ateş gibiydi. Bir kere siyasete karışmış, Serbest Fırkada rol alarak Fethi Okyar'ın ününü Aydın'da yüceltmmişti; fakat üç ay sonra, Serbest Fırka kendi üzerine ebedî bir uykunun yorganını çeker çekmez, Bayar Aydın'da Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun yarı ciddi yarı şaka olarak «Aydın beyleri» diye isimlendirdiği Adnan ve Etem'le ilgilenmiş, ikisini de Serbest Fır-

kanın kapanmasından sonra Cumhuriyet Halk Partisine kazandırmıştı.

1945'in sonuna doğru bir gün Ankara Palasta Menderes'le karşılaştığım zaman, çoktan beri tanıdığım bir kimseyi görüyorum intibasını duymuştum. İzmir'de gıyaben tanıdığım Menderes'i sonradan gazete sütunlarında, bilhassa Toprak Kanununun müzakereleri dolayısıyla, çok görmüş ve kendisiyle âdeta yüz yüze gelmeden ahbap olmuştum. Toprak Kanununun karışındaydı ve bu kanun çıkmasını diye çok didinmişti.

*
*

1945 yılı 7 haziranında meşhur dörtlü takriri (*) verenlerin arasında onun ismi en sonda geliyordu. Birleşmiş Milletler

(*) Dörtlü takriri Menderes'ten başka, İzmir milletvekili Celâl Bayar, İçel milletvekili Refik Koraltan, Kars milletvekili Fuat Köprülü de imzalamışlardı. Bu önerge 7 haziran 1945 tarihini taşıyor ve 12 haziran günü de parti grubunda müzakere edilerek şiddetli tepkilerle reddediliyordu. Takririn metni şudur:

**Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu
Yüksek Başkanlığına**

Daha ilk kuruluşundan beri, Türkiye Cumhuriyetinin ve Cumhuriyet Halk Partisinin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların, bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında, en büyük ekseriyeti teşkil ettiği şüphesizdir.

İşte bu kanaatlerdir ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin Meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan, mukaddes Kurtuluş Savaşından doğan, Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile dünyanın en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdî ve gerek millî murakabeyi en geniş surette sağlamak inancını vermiştir.

Temelini ortaçağdan kalma birtakım zararlı mücadedelerden kurtarabilmek ve irticai kırmak maksadıyla 1925 tarihinden sonraki yıllarda, siyasî hürriyetlerin büyük takyitlere uğratıldığını biliyoruz.

Lâkin, Türkiye Cumhuriyeti devleti Teşkilâtı Esasiye Kanunu-

Teşkilâtında İnsan Hakları Beyannamesi kabul edilip de tasdik için Büyük Millet Meclisine geldiği zaman, Menderes kürsüye çıkmış ve o tarihe kadar alışılmamış bir üslup içinde bu antlaşmanın tasdikini istemişti. Merhum Mümtaz Ökmen ise bu sebepten onu gene kürsüden hayli hırpalamıştı.

Memleket ağır ağır demokratik düzenin hummalı havasına

nun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk bunu tamamiyle demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.

Burada izaha lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir harekettir. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasî hürriyetlerin yeni birtakım tahditlere uğratıldığı inkâr edilemez.

Bununla beraber, cumhuriyet idaresinde her şeye rağmen demokratik temayül yolunda ilerlemek istendiğini gösteren teşebbüsler de vardır.

Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak mahiyette yer verilmesi tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

İkinci Dünya Savaşının belirmeye başlaması ve harp tehlikelerinin memleketimizi daima bir tehdit altında bulundurması, pek tabii olarak siyasî hürriyetlerin bir kat daha tahdide uğramasına sebep olmuş ve bu suretle Teşkilâtı Esasiye Kanununun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştır.

Gerçi, C.H.P. içinde, ayrıca bir müstakil grup teşkili millî mukabele işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber, kuruluşundaki gayri tabiiilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada, hürriyet ve demokrasi cereyanlarının, tam bir zafer kazandığı; demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde Cumhurbaşkanlığından en küçüğüne kadar, bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasî hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede bulundukları inkâr edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile, dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan militemizin, bilhassa cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan

doğru sürükleniyordu. Menderes, beraberce yola çıkan dört D.P. kurucusu arasında hitabetiyle, bir mesele üzerine eğilip ısrarlı çalışmasıyla, her gün biraz daha temayüz edecek, başlangıçta beraber yola çıkanları geride bırakarak ilerleyecekti. Menderes, vatandaşın ve bilhassa basit vatandaşın duygularına hitap etmesini, köyü yakından tanıyan bir insan olarak, iyi bili-

büyük hamleler neticesinde, bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu öğünülecek bir gerçektir.

İşte; bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekâmülün yarattığı siyasî olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumî şartları, daha ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzda hâkim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasî hayat ve teşkilâtımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanının geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor.

Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hulâsa ediyoruz:

1. Millî hâkimiyetin en tabîî neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin, Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması,

2. Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkânının sağlanması,

3. Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi.

Şimdi milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu tekliflerimizle daha ilk kuruluşundan beri, millî hâkimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan C.H.P.'nin ve bütün Türk milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımıza tamamıyla inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanının 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında «siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerimizin daha geniş bir ölçüde hüküm sürdüğü» hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı kuvvetlendirmiştir. Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyetine ve Türk milletine dünya demokrasileri arasında, şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica ederiz.

yordu. Bir fikri beğenmese bile, D.P. devrinin ilk zamanlarında beğenmediğini söylemeden, karşısındakinin düşüncesini değiştirmeye çalışırdı. Zamanla kendi nefesine olan güveni arttı. Hiç kimseyi beğenmez oldu; fakat beğenmezliğini kimseye belirtmemek için çok çaba sarf etti. Okul sıralarındayken, futbol topunu kendi alıp getirdiği zamanlar takıma kaptanlık etmek iddiasını ileri sürdüğü için, Demokrat Parti karargâhında da, ancak kendilerini Menderes'ten aşağı gördüklerini dilleriyle veya halleriyle ikrar edenlerle rahat geçindi.

1948 yılının yazında bir gün İzmir'in Çeşme'sindeydik. Menderes denizde uzaklara açılmıştı. Plaja döndüğü zaman, yaptığı işin tehlikeli olduğunu hatırlattığımda:

— İnsan kendine itimat ettikçe insan olur, diye cevap verdi.

Gülüştük. Ben, bu itimadı kazanmak için mutlaka enginlere açılmanın şart olmadığını söyledim. Bir insan, kendine olan güveniyle daha az tehlikeli meraklara da sahip olabilirdi, meselâ Churchill'in ressamlığı gibi... Bu sefer o, birdenbire sözümlü kesti:

— Onu, dedi, bana neden misal gösteriyorsun? Vücut ve kafa ahenk içinde beraber yürmelidir. Ben hem kafama, hem vücuduma bakarım! O vücuduna bakmaz, resim yapar... Ben tam insanım; o resim yapmasına rağmen, vücuduna bakmadığı için, eksik insandır.

Ankara Palastaki ilk karşılaşmamızı, sonra bana şöyle anlatmıştı:

— Seni yazılardan ve resimlerinden tanıyordum. Ankara Palasta salona girdiğin zaman, içeri girenin sen olduğunu tahmin ettim. Yuvarlak, şişman; iyi bir insan olmalı bu dedim.

Bu söz, partici ve politikacı bir insanın iltifatıydı. Çünkü çocukken, «Top benim, kaptan ben olacağım» diyen Menderes'in, münasebetlerimizin en düzgün olduğu zamanlarda bile, benim iyi insan olduğuma inandığını hiç tahmin etmem. Beni sever görüldüğü veya benden uzak olduğu zamanlarda, «Top benim, ben kaptan olacağım» sözünü bana rahatça söyleyemediğini zannettiğim için yıldızlarımız bir türlü barışmadı. Kendisinden yalnız icap ettikçe yakınlık görürdüm. Bir süre sonra

olaylar tekrar aramıza girer, birbirimizden gene uzaklaştırdık. Aslında benim de ona karşı açıklamadığım bir çekingenlik da-
ima içimde yaşırdı. Her vesileyle kavga çıkaracak bir arka-
daşla bozuşmak istememenin çekingenliği...

İsrail'i görmek, oradaki kooperatiflerin köylüyü nasıl kal-
kındırdığını yakından incelemek isterdi. 1946'dan 1950'ye ka-
dar, Mecliste veya Ankara Palasta buluştuğumuz zamanlar,
«İsrail'e şöyle bir kaçalım; Telaviv'e gidelim!.. hem dinlenir,
hem de yeni bir şeyler görürüz» derdi. «İsrail'e gidelim» sözü-
nü dört yıl tekrarladık, fakat hiç bir zaman el ele verip yola
çıkamadık.

1950 seçimlerinden sonraydı... O haşmetli ve sevilen bir
başbakandı... Odasında, bana, kendisini o zamanlar vaktinden
evvel şiddetle eleştirmeye başlayan Ahmet Emin Yalman'ı çe-
kiştiriyordu. Halbuki Bakanlar Kurulu içeride toplanmış, baş-
bakanı bekliyordu... Ben müsaade istedikçe o:

— Beklesinler! diyor, yüreğinde biriken acıları boşaltmak
istercesine dert yanıyordu.

Söylüyor, söylüyor, söyledikçe sinirleniyor ve sinirlendikçe
söylediği için, ben de bakanlar kurulunu bekletmeye sebep ol-
duğumdan dolayı üzüliyordum.

— Müsaade etmez misiniz? Bakanlar bekledikçe, size de-
ğil bana kızacaklar.

Tepkisi sert olmuştu:

— Patlamıyorlar ya!..

Bir aralık bakanlar kurulundan ayrıldığı için küskünlük
duyan Seyfi Kurtbek'in bir sözünü, bugün, onun bu haliyle
birbirine yaklaştırarak hatırlıyorum. Kurtbek:

— Şu Menderes'i bilmezsiniz, demişti, ona gelsinler ve ha-
ber versinler ki, düşman dört kolorduyla sınırlardan içeri gir-
miştir... Telâşlanır, fakat tam o sırada birisi ortaya çıksa ve,
«Beyefendi, dese, Bölükbaşı filan toplantıda sizin hakkınızda
şöyle atmış, böyle tutmuş!» O zaman Menderes, dört kolor-
duyla ilerleyen düşmanı unuttur ve Bölükbaşı'ya verişirmek
için ilk rast geldiği adamı saatlarca meşgul eder.

Hiç şüphe yok, bu yakıştırma onun dedikoduya eğilimini göstermek için mübalâğalı bir izahtı ama, Ahmet Emin'i çekiştirmek için bakanlar kurulunu pekâlâ üç çeyrek saat bekletebilmişti.

Gelişigüzel şu birkaç misali anlatışının sebebi, onun karakteri hakkında bir fikir verebilmek amacını gütmektedir.

Onun kendine dönük mizacı bütün siyasi hayatında onu etkiledi. Pasternak'ın Doktor Jivago'ya söylediği gibi, «İnsan yaşamak için yaratılmıştır. Yaşamaya hazırlanmak için değil». Menderes de istediğini yaparak, sözünü geçirerek, keyfederek, emrederek yaşamak istiyordu. Aslında bunun için yaratılmıştı. Fakat bu hayata ulaşmak için sarf ettiği emeklerle sarf edeceği emekleri sevmemişti. Böylece, hayatının sonuna kadar, fikrine ve arzusuna ne karşı çıktıysa ona kızdı, onu sevmedi. Sevmediği konularda derinleşmeyi de istemezdi. Heyecanlarının yoğunluğu bu sebepten bilgisiyle ters orantılıydı. Bertrand Russel'in insan tarifine uygun olarak, «bilmedikçe, meselelerin sırrına erişemedikçe, zahmete katlanarak o işler hakkında bilgi sahibi olacağına, iddiacı çocuklar gibi öfkelenmeyi» tercih ederdi.

1946'dan 1950'ye kadar Demokrat Partinin en aktif, en hareketli adamı olarak görüldü. Parti iç kavgalarında hiç müsamaha göstermedi. Biraz şüphe, karşısındakini rakip telâkki etmeye yeterdi. Rakiplerini yere vurmak için baş vurmadığı çare kalmazdı. Aslında 1948'de Millet Partisini yaratan olaylar, Menderes'in Köprülü'yü peşine takarak yarayı lüzumsuz yere kaşımamasından ileri geliyordu. Ahmet Tahtakılıç, Hasan Dinçer, Hâzım Bozca, Ahmet Oğuz, Sadık Aldoğan, Osman Nuri Köni, Enver Kök, Enis Akaygen, Suphi Batur gibi Demokrat Partinin gelişmesinde hizmeti geçmiş kimseleri, milletvekili oldukları halde, bir tahtada partiden uzaklaştıran da Menderes oldu. D.P. içinde ya ona uyararak geçinebilirdiniz, yahut komitacılığın ince oyunları, kulisçiliğinin insanın kişiliğini eriten dedikoduları, hatta gayretkeş taraftarların icat ettikleri iftiraların akıntısıyla Demokrat Parti denizinde uzağa doğru kaymaya mecbur olurdunuz. Bu akıntı o kadar kuvvetliydi ki, onun tara-

findan mahkûm edilenleri Bayar'ın atacağı simitler bile kurtamazdı.

1946'dan 1960 yılına kadar süren Demokrat Partinin 14 yıllık tarihi, aynı zamanda Menderes'in bu partide tek adam olmaya doğru yaptığı savaşların da tarihidir. 1946 ile 1950 arası, isimlerini yukarıda saydığım kimselerden sonra, Adnan Menderes başvekil olunca, günün birinde, Demokrat Partinin kurulmasında büyük emeği geçen Refik Şevket İnce de harcanacaktı. Koraltan ve Köprülü, bu yaprak dökümüne, kendilerinden çok şeyler feda ederek dayanıyorlardı. Fakat 1954 seçimlerinden sonra Köprülü de Menderes'in sinirlerini ezmeye, ona ağır gelmeye başladı. Çünkü Refik Şevket İnce merhum gibi, Köprülü de işe beraber başlamanın imtiyazıyla her şeye «evet» demiyordu. Netekim bir süre sonra, Fuat Köprülü'nün yerini Fatin Rüştü aldı. Menderes'in kendisine en buhranlı günlerde gözü kapalı olarak yardımını esirgememiş olan Köprülü'yü feda etmesinde Köprülü'nün dışişleri bakanlığındaki gevşek görünen tutumu tek başına rol oynamıyordu. Türkiye'de baş olan Menderes, koltuğuna ısınınca, millî sınırları da aşarak, dünyada söz sahibi olmak, milletlerarası arenada dövüşen pehlivan rolünde gözükmek arzusuna da kapılmıştı. Onun için, Köprülü'yü arka plana atmak lâzımdı... Tıpkı 2800 yıl evvel Menderes nehrinin suladığı yerlerde hükümrân olan Trassibulus gibi, Menderes de halka hitap etmiş, size hürriyet vaat ediyorum demişti... Tıpkı inleyen Hint toplumuna rehberlik eden Gandi gibi, «Hürriyet ilâhî bir mevhîbedir!» diye bağırması... «İnsanoğlu bu Allah vergisinden kendi evlâtlarını ebediyen mahrum edemez!» demişti. Tarih yazar: Trassibulus iktidarı ele geçirdikten sonra sözünü tutmamıştı. Menderes ovalarının hükümdarı, onun hürriyet va'dine inanan insanları kazığa oturtmuştu. Ovalar yalnız buğday değil, yeni bir diktatör yetiştirmişti. O diktatör, sevmediklerinin ayağına demir bağlatır, onları denize atırdı. Başı dinç kalsın diye, halkın içkiye düşmesine, kadınların fuhşa sürüklenmelerine aldırmaz, bilakis onları bu düşkünlüklere sevk ederdi. Halkı baskı altında nasıl idare ettiğini öğrenmek için Yunanistan'daki Korent'ten

Milet'ye kadar gelen hükümdar Periander'i buğday tarlalarına götürmüş, sivrilmiş başakları bileğine sararak kopardıktan sonra, «Rahat etmek için sivrilmiş başları böyle koparırsın!» demişti.

Aradan 2800 yıl geçtiği için, tabii aynı olaylar tekerrür edemezdi. Ama, Uşak olayları, zaman farkları içinde, sivrilmiş başakları koparmaktan başka bir şey miydi? Koskoca Türkiye'de bütün vatandaşları içkiyle sarhoş etmek kabil olmazdı ama, kendisine bağlanan ve onun etrafında vücutlarıyla etten riya duvarları çeviren insanlara refahın yolu açılabilirdi. Milet nasıl bezginlik, sefalet ve sefahat içinde çöktüyse, Demokrat Parti iktidarı da öylece, bezginlik ve ümitsizliğin kucağında can verdi.

Tarih, iktidara gelmek için halktan yana gözükenlerle iktidara geldikten sonra halkın karşısına dikilenlerin hikâyeleri ile dolu olduğu için Menderes bu hikâyelere bir yenisini ilâve etti.

Doğuda Halife Hazreti Ali Mısır'a vali gönderdiği Mâlik Bin Hâris'e zamana mağlûp olmayan şu sözleri söylemiştir:

— Nefsini hırs, şehvet ve tama'dan menet, çünkü; bunlar seni, senin olmayan şeyleri istemeye, yani istibdada götürür. Unutma ki, senin oturduğun koltukta, senden evvel başkaları da oturmuştu. Onlar da gurur içinde yaşadıkları sonra, toprak oldular. Sen, senden evvel gelenlerin haline nasıl bakıyorsan halk da sana öyle bakıyor. Bütün insanlara eşit muamele göster. Onlara karşı yırtıcı aslan kesilme.. Onlar arasında fark gözetme. Zulmetme; sonra zulmettiklerinin intikamına uğrarsın, nefsinin savunmaya kendinde kudret göremezsin.. Korkutma; halkın başına keyfi emirlerle belâ kesilme. Bu emirlere sonuna kadar itaat edileceğini sanma!. Emirlerini yürüttükçe gurura doğru yol alacağını unutma. O zaman kalbine fesat girer.

Ulaştığın makam sende azamet ve kibir yaratmışsa, senin üzerinde de Allah-u taalanın bulunduğunu, Cenabı Hakkın kahir olduğunu, seni bir lahzada toprak yapacağını hatırlından çıkarma...

Yakınlarına, akrabalarına, sana dalkavukluk edip baş eğenlere imtiyaz verme.. Onları zengin etme... Eğer onlara imtiyaz verirsen, başkalarının hakkını yemiş olursun, bunu Allah'ın affetmeyeceğini bil.

Bir devlet, milletten göreceği itibarla yaşar. Sen o millete itibar etmezsen, etrafına dalkavukları toplarsan, milleti de kendini de perişan edersin!..

*
**

Menderes başbakan olduktan kısa bir süre sonra, etrafında toplananların meydana getirdikleri sahte bir dünyada, aldatıcı bir âlem yaşamaya başlamıştı. Hazreti Ali'nin Malik Bin Hâris'e yapma dediği şeyleri o, zaman oranları içinde teker teker yapmış olduğu için, artık sözlerinin ve fiillerinin esiri olarak buhranlara sürüklenmişti. Devlet radyosu demokrat olmayan vatandaşlara, «Alçaklar!..» diye hitap ediyordu. Mahkemelerin adaletine inanan kalmamıştı. Menderes eski Roma'da Çiçero'nun elinden tutup kudret sahibi kıldığı Oktavius'a benzemişti. Hikâyeyi hatırlayacaksınız:

Jules Cesar'ı öldürmüşlerdi. Çiçeron, Roma'nın en büyük zekâsı ve hatibi olarak herkesten saygı görüyordu. Oktavius, Çiçeron'a yalvardı. «Siz benim manevî babamsınız, siz Roma sınırlarına ışık serpen büyük dehasınız!.. Sizin istediğiniz gibi bir hükümdar olacağım. Herkese, hürriyet, herkese insanca muamele vadediyorum!..» Bir gün Çiçeron hiç bir şey olan Oktavius'u her şey yaptı. Onu Cesar'ın makamına oturttu. Gene bir gün hak ve hürriyet mefhumlarını birer basamak gibi kullanan Oktavius, Çiçeron'un kafasını vurdurdu. Onun başını, Roma'da, hitabet kürsüsünün üzerine koydu ve halk o sevdiği başın önünden sevinçli görünmek için zorlanarak işkenceye uğratılarak geçirildi. Oktavius'tan nefret edenler bile istemeye istemeye bu zulmü korkularından alkışladılar.

Zaman ve mekân nispetleri içinde Türkiye'de de böyle şeyler oldu. Başta Hüseyin Cahit Yalçın olmak üzere gazeteciler hapse atıldı. Vatan Cephelerine ekmek kaygusu ile zorla katılanlar, 27 Mayıs günü ellerini havaya kaldırarak «Allah bizi

bu işkenceden kurtardı» diye dua ettiler. Çünkü sevmedikleri, beğenmedikleri olayları alkışlamak mecburiyeti ile karşı karşıya kalmışlardı.

İmar namı altında bir insanın hem evi, hem dükkânı yıkılıyor, feryadına kimse kulak asmıyordu. Üzüntülü insanlar, dalkavukların kahkahaları yüzünden seslerini sorumlu insanlara duyuramıyorlardı. Memleket Kudüs'teki ağlama duvarı gibi, soğuk ve donuk bir hal almıştı.

Demokrat Parti bir tarikat havası içinde, korkusuz yaşamak isteyen vatandaşa her gün yeni endişeler veriyordu. Halbuki Menderes iktidara gelmeden evvel tarihten aktararak anlattıklarımızı bilen insandı. Tek parti devrinden bahsederken «Millî Şef, onun ağırlığı nedir ki? Asıl zorba olanlar, halkın şikâyet hakkını elinden aldıktan sonra Millî Şef'e sırtlarını dayayıp halka eziyet edenlerdir. Ah!.. Ah... Hele şu memleketin bağına hürriyetin güneşi bir doğsa!..» diye dövünürdü.

Nasıl olmuştu da hürriyetin güneşi uğruna mücadeleye atılan bu insan, keskin zekâsına rağmen kötü bir kaderin gidişi istikametine bile bile, isteye isteye sürüklenmişti.. Aslında onun felâketine, zekâsı ile duyguları çarpıştığı zaman zekâsına örtü çekerek, duygularına itibar etmesi ve onun bu zaafını bilenlerin onun duygularını gıcıkلامaları sebep oldu. Şimdi size, duyguları arkasından ölüme sürüklenen insanın hayat kitabından birkaç öykü anlatacağım...

*
* *

1950 seçimleri neticesinde toplanan mecliste Bayar cumhurbaşkanı seçilmiş, Menderes'e de derhal kabineyi kurma görevi vermişti. 22 mayıs günü, bugün Cento olan eski Büyük Millet Meclisinin üst katındaki merasim salonunda yeni cumhurbaşkanını tebrik ediyorduk. Menderes geride, Bayar'ın iki adım sağ arkasında yer almıştı. Yeni milletvekillerine, protokol gereğince yalnız cumhurbaşkanının elinin sıkılacağı söylenmemişti. Onun için cumhurbaşkanını tebrik bir nevi seçim kazanmanın keyfi ile seçim tebriki halini almış, herkes sırayla, Bayar'ın, onun arkasında duran Koraltan ve Menderes'in de elle-

rini sıkıyordu. Resmî protokol zafer neşesiyle delik deşik edildiğinden milletvekillerinin birbirlerinin boynuna sarıldığı bile görülüyordu.

Bir bayram günü yaşıyorduk. Millet iradesiyle yıkılmaz zannedilen bir iktidar yıkılmış, tarihte ilk defa halk oyu ile bir iktidar kimsenin burnu kanamadan yepyeni ve ümit dolu insanlarla işbaşına gelmişti. Sanki bu memleketin ufuklarını saran sisler dağılmış, ufukların ötesinden cennetin hayali gözlerimizi doldurmuştu. Sanki avuçlarımızın içinde başarı kapısını açacak altın anahtarları sımsıkı tutuyorduk.

Bu duygularla ben de sıraya girmiştim. Bayar'ı tebrik ettim. Arkasında, Menderes'le göz göze geldik. Beni elimden tuttu yanına çekti ve kendi arkasında yer göstererek beklememi istedi. Milletvekillerinin bayram sevinci ile dolu resmi geçidi neticelenip merasim bitince de hemen koluma girdi, koşarak meclis merdivenlerini indik, kapıda bekleyen makam arabasıyla başkabanlığa (*) geldik. Orada kahvelerimizi yudumlarken Menderes, arzu ettiği, uğrunda büyük savaşlar vermiş olduğu, neticeye ulaşmış, davasını kazanmış, insanın memnunluğu içindeydi. Fakat gene de kırığın soğuduktan sonra ağrması gibi, onun başbakan olacağı beliren 14 Mayıs gününden bir hafta sonrası olan 22 Mayıs gününe kadar geçen zaman içinde, sorumluluğun endişesi de yüreğine girmişti.

— Seninle biraz hususî konuşmak istiyordum, dedi.

Sonra, konuya geçmeden:

— Nasıl dedi. Memnunsun ya? Muvaffak olacak mıyız?

— Muvaffak olmanızı temenni ederim. İşiniz zor, Allah hayırlısını versin!..

Tekrar üzerinde durmak istediği konuya döndüğünü anlatır bir hareketle:

— Bak dedi. Tecelli öyle istedi, başbakan oldum. Bundan sonra benim dostlarım çoğalır, etrafımda riyakârlar peyda olur, bir zaman gelir, ben onların kurduğu seddi aşamaz, etrafımı göremez olabilirim. Senin samimî bir arkadaşım olduğuna ina-

(*) Bugünkü Maliye Bakanlığı.

nıyorum, sana güveniyorum. Ne zaman beni uyarmak ihtiyacını duyarsan, (eliyle makam odasının büyük kapısını gösterdi) işte bu kapıdan içerde kimse var mı, yok mu düşünmeden gireceksin. Senden çok rica ediyorum, benden bu dostluğu esirgeme, katiyen özel kalem kapısından girmeni istemem.

Samimî olmak şartıyla bir başbakan tarafından bu sözler işitilecek en büyük iltifatlardı. Ben teşekkür ettim, sözlerine devam etti:

— Politika kavgalarını sokak kavgaları halinden çıkarmak, vatandaş işiyle gücüyle baş başa bırakmak lâzım. Arkadaşlarıma da söyledim. Halk Partisi için bu mağlubiyet kolay hazmedilir bir şey değildir. Uzun yıllar tek başına memleket idaresine alışmış insanlar için bu neticeyi benimsemek zordur. Fakat adamlar doğrusu büyük olgunluk gösterdiler, biz de bu olgunluğa mukabele etmeliyiz, onları üzmemekten sakınmalıyız.

Biraz daha şuradan buradan konuştuk, kendisinden izin alarak ayrılmak istediğim zaman, beni büyük kapıya kadar getirdi.

— İşte dedi, senin girip çıkacağın ve dostluğunu getirip götüreceğin kapı budur.

Ben tekrar başarı diledim, tam ayrılırken:

— Bak dedi, şimdi sana hatırıma gelen bir şey soracağım. Hatırlarsın şu Esat Çağa meselesinde aramızda bir münakaşa geçmişti, bir gece Hatay pastahanesinde sen «Bugün böyle yaparsanız, yarın iktidara geçecek olursanız ne yapmazsınız?» gibi benden şüphe ederek bir şeyler söylemiştin. O fikrini ve kanaatini hâlâ taşıyor musun?

O dakikada hissettim ki, Menderes bütün o dostluk sözlerine rağmen birdenbire yine duygularının kuyusuna düşmüştü.

Beni milletvekillerinin defilesinden ayırıp başbakanlığa götürmesi orada nazik sözlerle iltifatta bulunması, bana bir süre önce söylediğim sözleri geri aldirtmak içinmiş.. Evet o zaman anladım ki, o bana:

«Bak senin o günkü sözlerine rağmen ben başbakanlık kol-

tuğuna oturdum. O günkü düşüncelerinin hatalı olduğunu söyle ki rahat edeyim.» demek istemişti.

— Adnan Bey dedim, çok temenni ederim ki, o günkü mü-talâamda aldanmış olayım, vazifem size başarı dilemektir.

Sırtımı sıvazladı, bu cevabımın onu memnun etmediğini hissettim, fakat o benden her halde «O gün söylemiş olduğum o söz için bugün sizden özür dilerim.» gibi bir cevap beklemişti. Meclisteki merasimden beni çekip başbakanlığa getirmesi her halde Hatay pastahanesindeki konuşmamızı unutmamış olmasından ileri geliyordu. Netekim, Demokrat Partide kaldığım altı yıl içinde birçok vesile ile birçok defa kendisini ziyarete gittiğim zaman ve her defasında özel kalemden geçtiğim halde o hiç bir kere bana «Niye bu kapıdan girdin? Sana büyük kapıdan gir dememiş mi idim?» demedi.

*
*
*

Başbakanlıktaki görüşmemizden birkaç gün sonra, kurduğu hükümetin programını parti grubunda okumuştı. Program; Cumhuriyet Halk Partisine ve İnönü'ye şiddetli hücumlarla başlıyordu. Maksudı yapacağı hizmetin niteliğini anlatmak olan programın bir miting üslûbu taşıması, hele seçimlerden sonra mücadele havasının yumuşatılması icap ettiği bir zamanda beni birdenbire hayal kırıklığına sürüklemişti. Demek yine eski kavgalar, sen ben tartışmaları devam edecekti. Daha birkaç gün evvel kendi makamında bana: «Politika kavgalarını sokak kavgaları halinden çıkarmak ve vatandaşı işi gücüyle baş başa bırakmak lâzım. Halk Partisi için bu mağlûbiyet kolay hazmedilir şey değildir. Fakat adamlar doğrusu büyük olgunluk gösterdiler, biz de bu olgunluğa mukabele etmeliyiz, arkadaşlarıma bunu tavsiye ettim.» tarzındaki sözleri ile hükümet beyannamesi birbirini tutmuyordu. Benim gibi bazı arkadaşlar da bu ifadeyi yadırgamışlardı. Onun için grup dağıldıktan sonra, kendisini buldum, «Neden? dedim, bu şiddete lüzum gör-dünüz? Münasebetleri iyileştirmek lâzım geldiğini siz söylememiş miydiniz?» Riktüs halindeki tebessümü ile cevap verdi: «Biraz kusurlarının yüzlerine vurulmasına alışsınlar. Unutuyor-

sun ki bizim milletvekilleri teşkilâtın çetin mücadeleler yaparak buraya gelmiş kimselerdir. Onların da duygularına saygı göstermek lâzım!..»

Menderes benimle odasında konuştuğu zaman, zekâsının ışığı altında konuştu. Şimdi aynı konuyu zekâsı ile değil duyguları ile muhakeme ediyordu. Menderes resmî hayatta ilk zikzakını yapmıştı. Programı mecliste okunduğu zaman, Halk Partililer başlarına balyoz yemiş gibi, hüsranlı bir acı duydu-lar, buna mukabil Demokratlar da Menderes'i çılgınca alkış-ladılar. Seneler senesi devam edecek bir çekişmenin kapısını, Menderes teşkilâtın çetin mücadeleler vererek gelen kimse-lere, hiddetlerini söndürmek için uzattığı kin şerbetini ikram ederek açıyordu... Bu fena, bugün dahi acısını hissettiğimiz çok fena bir başlangıç olmuştu...

*
* *

Menderes'in birinci kabinesinde Samet Ağaoğlu ile Fevzi Lütü Karaosmanoğlu'nun isimleri yoktu. Fevzi Lütü Meclis-in karşısındaki Ankara Palasta, kum sancıları çekerek, bakan-lık teklifini reddetmişti. Samet Ağaoğlu ise açıktan hücum-a geçerek, «Bu mücadeleyi bunun için mi yaptık?» diyordu. Her ne kadar sonradan her ikisi de hükümete gireceklerdi ama; müş-terek bir davanın yolcusu olmanın romantik ve pembe duyg-u-ları artık şüphe ve tereddüde bulanacaktı. Karaosmanoğlu bir iki bakanlık tecrübesinden sonra, Menderes'in oynak mizacıyla uzlaşamayacak, Menderes'ten büsbütün uzaklaşacak, Samet Ağ-a-oğlu ise hükümetteki yerini muhafaza etmek için uzaklaştırıl-malara, gurur kırıcı ihtarlara rağmen ağır muamelelere katla-nacak ve acılara dayanarak bakan kalmakta direnecekti.

Menderes'i mücadele senelerinde ortada olmayan veya çok gerilerden marş söyleyen, yeni bir takım arkadaşlar, eskilere dirsek vurup geri atarak onu kendi halkaları içine almaya baş-lamışlardı. Menderes de bakanlarını sözünü yüzde yüz tutacak kimselerden seçmekte itina göstermişti. Maliye Bakanlığında Halil Ayan merhum ilk bütçeyi hazırlayamamış ve Menderes

onun yardımına başbakanlıktan koşmaya mecbur olmuştu. Polatkan çalışma bakanı idi. İlk emeklemelerini orada yaptıktan sonra, maliyeye geçti, Menderes bayındırlıkta General Fahri Belen ile, sağlıkta Nihat Reşat Belger ile, millî eğitimde Avni Başman ile bağdaşamadı. Her biri birer bahane ile vazifelerinden uzaklaştırıldı. Zaman geçtikçe Menderes kimsenin hatırına getirmedeği ve ihtimal vermediği kimseleri bakan yapmaya başlamıştı. Adalet işlerinde Halil Özyörük, onu hayal kırıklığına uğratmıştı. Çünkü; bizzat sebep olduğu hücumlara karşı koyamıyor, kendisinin temyiz üyesi iken verdiği bazı kararların kamuoyunda itham edici şekilde tartışılması hükümeti zor duruma düşürüyordu. Halil Özyörük'ü adalet bakanlığında görenler, onun bir zamanlar cumhurbaşkanı adayı olduğunu hatırlayınca bu adaylık işleminin yarıda kalmış olmasını memleket için hayırlı bir sonuç olarak kabul ettiler.

Menderes çok çalışıyordu, bu çalışmalar bir plana, programa bağlı çalışma değildi. İşbaşına gelir gelmez, evvelâ bir süre tarıma önem vermişti. Sonra, bundan hevesini alınca barajlarla yoğun şekilde meşgul olmaya başlamıştı. Baraj oyuncağından soğuyunca bu sefer şehirciliğe ve imar işlerine başvurmuştu. Merak ettiği konularla hırsla meşgul olurken, devletin diğer sektörlerini ihmal ediyordu. Bütün ihtarlara rağmen enflasyona sürüklenmesinin sebebi, süratle başarı kazanmak ve (Menderes yaptı!) dedirtmek kaygusundandı. Başbakanla beraber gittiğimiz bir Almanya yolculuğundan dönerken, o zaman Ziraat Bankası Genel Müdürü olan Mithat Dülge uçakta bana şunları söylemişti:

«Başarmak ve muvaffak olmak isteyen insanın karşısına, kâh mevzuat, kâh memur, «olmaz!» diye çıkınca adam tabiatıyla sinirleniyor, çileden çıkıyor, her şeye olmaz diyenlere kızıyor, Türkiye'de başarı kazanmak isteyen insanı diktatörlüğe zorlayan sebeplerin başında geniş anlamıyla mevzuatın ve memurun mukavemeti, kırtasiyeciliğin freni gelir. Çalışan başbakana eğer memur ayak uydursa bütün memleket çok şeyler kazanır. Fakat Türkiye'de bu olmuyor!..» Dülge'nin teşhisinde isabetin payı büyüktü; buna karşılık Menderes'in de oyuncak isteyen

çocuğun tutaraklı hali vardı. Kendisi de, hırslı başarı istekleriyle kanunların icaplarını, memurların sorumluluk endişelerini telif etmenin çaresini hiç mi hiç aramıyordu.

1953'den sonra enflasyon kendisini gizli gizli hissettirmeye başlamıştı. 1954 seçimlerinden bir hayli zaman sonra bir gün maliye bakanı Hasan Polatkan ile konuşurken, bana dert yanarak:

«Anlamıyorum, demişti, nereye gitmek istiyor? Enflasyon gırtlığımızı sıkacak, günün birinde (aman Allah) diye feryat edeceğiz, ihtiyatlı gidelim diyorum anlamıyor, bu aman Allah diye bağırmak yok mu? İşte bunun adına devaluation derler!..»

Hasan Polatkan'ın büyük günahı bu gerçeği gördüğü halde, Menderes'e mukavemet edememesi ve devlet enflasyonun çukuruna battıkça, onun bile sorumluluğun içine gömülmesiydi. Baş başa konuşmamızdan uzun bir süre sonra, 1956'da bir dolar 20 liraya kadar karaborsada muamele gördüğü zamanlarda, o bana söylediklerinin tam aksine, Meclis kürsüsüne çıkıyor ve gerçeklerle birlikte kendi kişiliğini de inkâr ederek enflasyonun mevcut olmadığı hakkında nutuklar söylüyordu. İleri sürdüğü delil şuydu; bir dolar iki yüz seksen kuruştur. Bu nizamı kurduk, biz bunu tanıyoruz, bunu biliyoruz, üst tarafı nizamsız iştir. Hükümetin nizamsız işlerle ilgisi yoktur.

Zavallı Hasan Polatkan bu sözleri söylerken ve doların karaborsa fiyatı yirmi liraya doğru çıkarken milletvekilleri 280 kuruştan döviz alarak seyahate çıkıyorlar, sarfetmediklerini yirmi liradan satarak spekülasyonla para kazanıyorlardı. Menderes bu nizamsız operasyonları görüyor, fakat, milletvekillerini avucunun içinde tutmak için ses çıkarmıyordu. Aynı sebeple, her milletvekilinin dışarıdan bir otomobil getirmesine izin verildi, memleketin içinde araba fiyatları elli bin tiranın üstüne çıkmıştı. Doları iki yüz seksenden hesaplayarak getirdikleri otomobillerin en pahalısı on beş bin liraya mal oluyordu. Otosever milletvekilleri bu otomobilleri yüksek fiyatla satarak iktidarın müsaadesiyle büyük paralar kazanıyorlardı.

Polatkan kızıyor, yutkunuyor, fakat yine de ses çıkaramıyordu. Avrupa konseyinde vazife gören bazı milletvekilerinin memlekete dönerken Almanya ve İsviçre'ye uğrayarak ora bankalarında Türkiye'den çıkarılması yasak olduğu için o bankaların elinde kalmış olan beş yüzlük, binlik büyük kupür Türk evrakı nakdiyesini ucuza toplayarak memlekete gizlice getirdikleri kulaktan kulağa dolaşıyordu. Hükümet dışarıya yüz liradan fazla para çıkarmayı menettiği için bu beş yüzlük ve binliklerin Türkiye'ye tekrar girmesine razı olmuyor, Alman ve İsviçre bankaları ise bu paraları resmî kanaldan Türkiye'ye sevk edemeyince büyük paraların kıymeti çok düşüyordu.

Yurt içinde de Demokrat Parti mensupları darlık dolayısıyla tevziata tabi tutulmuş maddeleri nüfuz kullanarak elde edip karaborsaya sürmeye başlamışlardı. İnşaat hevesi bu sebepten bugün olduğu gibi birdenbire artmış; ev, apartman yapmak maksadıyla ihtiyaçtan fazla demir ve çimento alanlar, bunları el altından satarak binalarını bedavaya mal etmenin çaresini bulmuşlardı. İktidar ve onun başındakiler bütün bu olan bitenlerden haberdardılar. Fakat, meşru olmayan servet elde edenlerin, kendilerini körü körüne tutmalarını faydalı telâkki ettikleri için bu gibilere ağızlarını açmıyorlardı. 1946'da veya 1950'de siyasî hayata girerken maaşları ile zor geçinen bazı kimselerin beş altı yıl sonra, hiç bir ticaret veya endüstri işine girmemiş olmalarına rağmen yer yer inşaat yaptırmaları kimse'nin gözünden kaçmıyor, bu sebepten dolayı da dedikodular alabildiğine genişliyordu. Polatkan, 'enflasyon dolayısıyla için için acı çekerken bu yağmanın karşısına dikilemiyordu. Bunun sebebini anlamak zor değildi.

Demokrat Parti daha 1954 seçimlerine girerken, hazine ne altın, ne döviz kalmıştı. Çivi bulunmuyor, kahve çay sıkıntısı çekiliyordu. Böyle bir ortamda Menderes İzmir'de bir köylüye şunu söylüyordu:

«Evet, hazine ne altın yok ama, biz o altını hazineden çıkardık ve karınızın gerdanına taktık!..»

Demokrat Parti propagandacıları Türk parasının kıymeti-

nin düşmesi karşısında, köylüye şu soruyu soruyorlardı: «Karrının boynundaki beşibirliğin fiyatı 1950'de kaç idi?»

Adam saf saf cevap veriyor ve (450 lira) diyordu. Şimdi kaç? (750 lira).. Sana soruyorum, paranın kıymeti düşmüş mü, artmış mı? Adam beşibirliğin pahalılaşması karşısında memnun «Demokrat Partiyi» alkışlıyordu.

Buna rağmen meselelere ve memleket problemlerine aklı erenlerin eleştirmeleri, bilhassa 1954 seçimlerinden evvel gazette sütunlarında sık sık görünmeye başladı. Menderes bu tenkit gürültüleri içinde seçime gitmek istemediği için basın kanununa bazı kısıtlama hükümleri getirmek istedi.

«Tenkitlerden yoruldum, bu tenkitlere sinirlerim tahammül etmiyor» demeyi kendine yediremediği için; ortaya, «vatanın şeref ve haysiyetini korumak lâzım!» diye bir slogan attı. Ratip Tahir'in Ulus'un son sahifesinde yaptığı karikatürlerle Menderes'i zenne kıyafetinde göstermesi asabını gerçekten bozuyordu. Bu eleştirmeleri önlemek amacıyla getireceği kanun için muvafakatlarını almak üzere ilk ağızda gazetecilerle anlaşmak ihtiyacını duydu. Evvelâ Ahmet Emin Yalman ve Ali Naci ile konuştu. Onlara basın hürriyetinin şereflerle oynamak demek olmadığını çeşitli misaller vererek anlattı. Gerçekten yer yer basın hürriyetinin kötüye kullanıldığı görülmüyor değildi. İnsaflı olarak söylemek lâzım gelirse Menderes'in basın hürriyetinin bu şekilden şikâyet hakkı da vardı. Ne var ki, Türkiye demokratik nizamaya yeni giriyordu. Bazı çetin merhaleleri aşmak için tahammüle de ihtiyaç vardı. Kaldı ki (Yeni Cephe) gibi şantaj gazetelerini besleyerek, Menderes'in sevmediği insanların şeref ve haysiyetiyle bizzat kendisi çok evvelden oynamıştı. Bu paçavralar vasıtasıyla kişilikleri yerlerde sürüklenen insanlar onun dolambaçlı direktifleri ile en ağır hakaretlere maruz kalıyorlardı. Kâzım Taşkent bunlardan biriydi. Hatta Ahmet Emin bile Yeni Cephenin mağdurları arasına girmişti.

Menderes'in Basın Kanununda hürriyet kısıntıları yapmak istediği haberini aldığı zaman, yapılacak kanun değişikliğinin-

de Menderes'e yardım eden gazete sahiplerinden birkaçını buldum. Ne söylediysem fayda vermedi. Menderes'in ortaya koyduğu deliller karşısında âdeta büyülenmiş gibiydiler. «Ama, diyorlardı, sen şu şantaj ve edepsizlik furcasını beğeniyor musun?» Gerçekten beğenmiyordum, fakat çok iyi biliyordum ki, hürriyet vidalarını sıkamak isteyen bir iktidar, hiç bir zaman, «maksadım şiddete ve istibdada yönelmektir!» demeyecekti. Onlara «Size dünyada istibdat yapmak istediğim için istibdat yapıyorum diyen bir müstebit gördünüz mü?» dedim. Hepsi, «Vatandaşların hürriyetlerini, memleketin yüksek menfaatleri namına kısarlar.» cevabını verdiler. Tartıştık.. «Vatandaşın şeref ve haysiyetini korumanın fazileti ile bir iktidarın dört yılda hürriyetlerden usanmış olmasının faziletsizliğini karşı karşıya getirdiğimiz zaman, bu faziletsizliğe giden yolları tıkamak lâzım gelir!..» dedim.

Meram anlatamıyordum.. «Hani Demokrat Parti muhalefette iken, grev kanununu getireceğini vaad etmişti? Niye getirmedi? Hani bütün antidemokratik kanunları değiştireceğini vaad etmişti? Niye değiştirmedim?»

Bütün bu sözde durmamalardan bir şeyler sezinlemiyor musunuz?»

Menderes, «Ben vaatte bulundum ama, vade vermedim» sözünü bir bardak şerbet içer gibi kolaylıkla gazeteci arkadaşlarına, milletvekillerine söyleyivermişti. Bütün çabalarım rağmen bana inanmak istemiyorlardı. Bir kere angaje olmuşlardı. «İyi ama ya vatandaşın şeref ve haysiyeti?» sözü daima karşıma çıkıyordu. Onlara «Bir iktidar hürriyetleri kısıtlamaya kalktı mı, evvelâ basının dizginlerini çekmekle işe başlar, bu umumî kaidedir. Dünyanın her yerinde böyle olmuştur.» diyordum. Yine dostlarımı ikna edemiyordum.

1950'nin ruhuma verdiği engin sevincin ışığı artık adama-kıllı kararmaya başlamıştı. Hayalimin bahçelerindeki renkli çiçekler birdenbire yozlaştı. Ben kırgın insanın sallantılı ve yavaş adımlarıyla Meclise gittim; bu meseleyi Menderes'le muhakkak görüşmeli idim. Başbakanlık odasında idi. Yanına girdim:

«Bütün gazeteci arkadaşlarımı ikna etmişsiniz, hepsi getireceğiniz kanun teklifini destekleyecekler» diye söze başladım, sonra ona uzun uzun hatalı yolda olduğunu anlattım. 1950'de Demokrat Parti iktidara gelir gelmez, ilk yaptığı şey basın kanunundaki ağır hükümleri kaldırmak olmuştu. Ben gazeteci milletvekili olarak bu kanunun değişmesinde öncülük etmiştim. Kanunu o kadar liberal bir hale getirmiştik ki Fethi Çelikbaş bile bu tadillerin üzerinde tereddüt etmiş, liberalleşme hareketine karşı durmuştu. Komisyonlarda kanunun demokratik bir şekil almasına Hüseyin Ortakçioğlu ismindeki Çorum milletvekili de mukavemet ediyor, Demokrat Partinin halka yaptığı vaatlerle bağlı kalmak istemiyordu. Kanun komisyonlarda müzakere edilirken, Menderes ve Bayar İstanbul'da idiler. Cumhurbaşkanı bu makama oturduktan sonra, ilk defa İstanbul'a gitmiş, merasimle karşılanmıştı. Her ikisi de basın kanunu ile çok ilgileniyorlar ve hemen her saat başı beni telefona çağırarak kanunun komisyonda geçirdiği sayfaları soruyorlardı. Menderes, bilhassa Hüseyin Ortakçioğlu ile valilikten gelmiş olan Necdet Yüceer ismindeki arkadaşların mukavemetlerine kızıyor:

«Onlara anlatmalısın ki bu tadilleri yapmaya mecburuz, biz hürriyet getiren bir partiyiz, halka söz verdik.» diye yakınıyordu.

Menderes'e o günleri hatırlattım, kanunun meclisteki müzakereleri sırasında Sıtkı Yırcalı'nın:

«Gazeteci, politikacının mahrem hayatını da takip eder, yatak odalarımıza dahi girer» dediğini söyledim. O gün basın hürriyetini medeniyetin bir icabı gibi savunan Menderes'in, bugün verdiğini geri almaya kalkmasının doğru olmayacağını hatırlattım.

— Siz dedim, burada kalmayacaksınız, bu işe bir kere alıştıktan sonra her gün biraz daha vidayı sıkıştıracaksınız.

Ellerini kollarını açtı:

«Allah rızası için sen böyle söyleme!» dedi, görüyorsun zaferin sarhoşluğu ile 1950 seçimlerinde Basın kanununu liberal bir hale soktuğumuz zaman kantarın topunu lüzumundan

fazla kaçırmışız. Görmüyor musun herifler gemiyi aızıya aldılar... Ne haysiyetimiz, ne şerefimiz kaldı.»

Şinirli idi, fakat kendini zaptediyordu.

«Şu seçimleri geçirelim.. Aslında kanuna yeni bir şey de eklemiyoruz. Söyle Allah aşkına bu kadar hürriyet dünyanın neresinde var?»

Boşuna anlatmaya çalıştım ki, bu kadar hürriyet dünyanın her medenî memleketinde vardır. Bizimle onların arasındaki fark bu hürriyeti kullanma ve tatbik etme farkıdır. Tek parti devrinden, İkinci Dünya Savaşının kontrollü basın sisteminden, fikirleri ve kalpleri birtakım baskılar altında kalmış ve bugüne öyle gelen gazetecilerin deşarj, boşalma hakları vardır. Hem bizzat kendisi, kendi teşkilât mensuplarının hatırı için, hiç sebep yokken daha iktidarının birinci gününde, Halk Partisini tıpkı şimdi gazetecilerin kendisine yaptıkları gibi hırpalamamış mıydı? Bu dünyanın neresinde görülmüştü? Sert tutumların elbet sert tepkileri olacaktı!..

Bu konuşmadan ikimiz de mülâkatın başındaki mevkilerimizi muhafaza ederek ayrıldık. Aradan üç dört gün geçti. Mecelis telefonundan «Sizi İstanbul'dan arıyorlar.» dediler. Gittim, karşımda başbakanlık özel kalem müdürü merhum Muzaffer Ersü: «Beyefendi yarın gazetecilerle Serklodyan'da bir öğle yemeği yiyecek, bu yemekte sizin de bulunmanızı rica ediyorlar.» diyordu.

Serklodyan'daki masa gözümde şöyle canlanmaktadır. Ortada Menderes, karşısında Bedî Faik, Falih Rıfkı Atay, Masanın etrafında Ethem İzzet Benice, Burhan Felek, Nadir Nadi, Ahmet Emin Yalman, Ali Naci Karacan. Sofra neşeli gibi idi, zoraki birtakım şakalaşmalardan sonra, Menderes sözü aldı, çok nazik ve mahir ifadelerle fikrini savunmaya başladı. Tema vatanın şeref ve haysiyetini tecavüzlerden kurtarmaktı. Uzun uzun konuştu, misaller verdi, demokrasiden, demokrasiyi memlekete yerleştirmenin lüzumundan bahsetti. Biran geldi ki karşısında yer almış olan Falih Rıfkı Atay ile Bedî Faik onu tasdik ve tasvip manasında alkışlamaya başladılar.

Menderes bana döndü, yalnız ikimizin anlayacağı bir ba-

kışla: «Görüyor musun? demek istedi. Sen ısrarında yalnız kaldın!» hakikaten yalnız kalmıştım. Sofra hiç değilse büyük ekseriyetle onu tasvip etmişti. Yemekten kalktığımız zaman kendisine, «Bakışınızın manasını anladım dedim, fikrimde yine ısrar ediyorum.» O sırada aklıma Nasrettin Hoca'nın fil hikâyesini anlatmak geldi, arkadaşlarımı kırmamak için sofrada sustum, biliyorsunuz değil mi? Akşehir'de halk Timurlenk'in sokaklarda dolaşan filinden bezmiş, Nasrettin Hoca ile birlikte bir heyet kurmuşlar, Timurlenk'ten şu fil belâsını başlarından almasını istemeye karar vermişler. Nasrettin Hoca heyetle birlikte Timurlenk'in huzuruna çıkmış, Timur Hoca'ya hışımla «Ne istiyorsun?» diye sormuş!. Hoca: «Efendim, diye söze başlamış, bir fil var ya!» Timur yine aynı hışımla «Ne fili, diye mukabele edince, hoca arkasına bakmış ki heyetten hiç kimse ortada yok, her biri kapıdan içeri girerken sıvışmışlar... Hoca'yı yalnız bırakmışlar. Bunu gören Hoca yutkunmuş, «Efendim demiş, fil yalnız başına sıkılıyor, bir dişi arıyor, sizden file bir tane dişi arkadaş temin etmenizi ricaya geldim.»

1954 seçimlerine girerken anlattığım bu fil hikâyesi 1956 yılına doğru, tahakkuk edecek ve Menderes bu konuşmalardan iki yıl sonra, file bir dişi arkadaş daha ilâve ederek, basın hürriyetini büsbütün kaldıracak tertiplere baş vuracaktı. Evvelâ prensiplerden iyi niyetle de olsa fedakârlık etmenin, rejimin bünyesinde delik açacağını ve bunun zamanla rejimi çökertecek kadar büyüyeceğini ispat eden bir vakıa böylece millî hayatımızda yer alacaktı.

*
**

1954 seçimleri heyecanlı geçeceğe benziyordu. Gerçi burunları koku alanlar, ileriye görenler, ufuklarda enflasyon tehlikesinin belirtilerini seçmeye başlamışlardı. Kahve, çay, çivi, nal gibi bazı maddeler karaborsaya düşmüştü, fakat buna rağmen halk Demokrat Partiye bir dört yıllık kredi daha açmak istiyordu. 1950-1954 arası mahsul bereketli olmuştu. Ürünlerin bol oluşunda hem yağmurların etkisi vardı, hem de memlekete bol bol ithal edilen traktörlerin... Ziraat Bankasının musluğu bir-

denbire açılmış, köylü o zamana kadar hiç bir hükümetten görmediği kredi kolaylığını görmüştü. Bir bakıma enflasyon köylünün işine de yarıyordu. Köylünün ihtiyacı olan maddelerin fiyatları da artmıştı, yalnız bu ihtiyaçlar, gaz, bez, tuz gibi beş on maddeye bağlı kaldığı için, bu gibi ihtiyaçları temin yolunda köylü, eskisine nazaran daha fazla para ödese bile yine sattığı ürünlerin karşılığında cebinde görmediği ve alışmadığı oranda para kalıyordu. İzmir'deki Ankara Palas salonlarında yapılan bir Demokrat Parti kongresinde, pamuk fiyatları yedi liraya kadar yüseldiği için, üreticiler pamuk fiyatlarının sınırlandırılmamasını ve satışların serbest bırakılmasını, Demokrat Partinin pamuk fiyatları karşısında devletçilik yapmamasını istiyorlar, aynı kongrede elindeki tütünü satamayan tütün üreticisi ise, bu tütünleri devletin alması gerektiğini ileri sürüyordu. Bu kongrede, Menderes hiç lüzum yokken, «Türküz, Müslümanız ve ebediyen Müslüman kalacağız!» gibi bir de söz söylemiş, delegeler onu dakikalarca, hararetle alkışlamışlardı.

Demokrat Parti 1954 seçimlerine böylece hem enflasyon belirtileri içinde, hem de din üzerinde spekülasyon yaparak irticanın ümitlerini harekete getirerek giriyordu.

1954 seçimlerinin yoklamasına katılmak üzere İzmir'e gideceğim sırada başvekil beni arattı, makamına gittim.

— Hoş geldin, dedi, zahmet verdim. Sana sormak istiyordum, İzmir'de yoklamalara katılacak mısın?

— Başka türlü olur mu? Yarın yoklamalar için İzmir'e gidiyorum.

Biraz durakladı, düşündü:

— İntibaim o ki, yoklamalarda kazanmak senin için zor olacak. İzmirli değilsin... Eski milletvekillerini düşürüp kendilerine yer açmak isteyenler çok çalışıyorlar. İl idare kurullarında dört senedir nöbet bekleyen arkadaşlarımız var. Senin bir gürültüye gelmeni istemem... İstersen yoklamalara katılma... Sonra, ben seni herhangi bir yerden aday gösteririm.

İlgisine teşekkür ettim:

— Ben gidip yoklamalara katılacağım... Eğer kazanamaz-

sam, buraya dönüp merkez idare kurulunun bana bir yer göstermesini de istemeyeceğim.

Benden bu cevabı beklemediği için sözlerimi biraz hayretle dinledi:

— Peki, dedi, neden böyle olsun?

— Minnet altında kalan milletvekili olmak istemiyorum da ondan...

Güldü:

— Nasıl bilersen öyle yap!..

Odasından çıktığım zaman, kendi kendime birçok sualler soruyor ve cevabını veremiyordum. Acaba, yoklamalara girmeme mani olduktan sonra, kontenjandan da koymayarak, kendisiyle birçok işlerde hemfikir olmayan bir arkadaşından kurtulmak mı istiyordu? Yoksa, Basın Kanunu tadilâtındaki tutumundan ürkererek beni merkez kontenjanından milletvekili gösterip, minnettar bir kişi haline sokarak, memnuniyetsizliklerimden, itirazlarımdan, homurdanmalarımdan kurtulmanın çaresini mi arıyordu? Yahut bunların hiç biri değildi de, benim milletvekili olamamam ihtimaline karşı samimiyetle bir teklif mi yapıyordu?

Ben yoklamalar için İstanbul'dan İzmir'e vapurla giderken, bu son ihtimal üzerinde duruyordum. Ta, bir gün gelip Mükkerrem Sarol'dan garip bir vakıanın hikâyesini duyuncaya ve ben bu hikâyenin doğru olduğunu Menderes'in ağzından öğreninceye kadar...

Bir parantez açarak bu hikâyeyi anlatayım:

İzmir'de 1950 seçimlerinde seçim kampanyasına girdiğimiz zaman, o tarihte aynı listede beraber bulunduğumuz merhum Zühtü Velibeşe'nin aleyhimde bulunduğunu arkadaşlar bana haber vermişlerdi. Bu habere göre Velibeşe, benim milletvekili seçilmemem için etrafa telkinler yapıyor, Cihad Baban'ı Menderes istemiyor, diyordu. Aslında bu dedikoduya önem vermem lâzım gelirdi, zira Zühtü Velibeşe, Menderes'in yakın dostu ve çok itimat ettiği bir arkadaşydı. Fakat bu dedikoduya inanmamak için de sebepler çoktu. İzmir'den aday gösterildiğim zaman Menderes bana: «Biz kurucular İstanbul'dan

adaylığımızı koyuyoruz, İzmir listesini kuvvetlendirmek için senin İzmir'e gitmeni rica edeceğim... Aynı sebeple Halil Özyörük'le Halide Edib'i de İzmir'den gösteriyoruz» demiş ve ben de bu söze ve bu teklife kıymet vermiştim. Bu sözü söyleyen Menderes'in arkamdan aleyhimde propaganda yaptırması muhtemel değildi. O tarihte aramızda Esat Çağa olayından gayri ciddi bir hadise geçmemişti. Bu dedikoduları ben daha ziyade merhum Zühtü Velibeşe'nin şahsen bana karşı sempati duymasına yormuştum. 1954 seçimlerine giderken, Basın Kanunundaki ilk kısıntılar dolayısıyla, aramızda, yukarıda anlattığım tartışmalar geçmişti. Bu tartışmaların da başbakanı, bir mücadele arkadaşını bu derece hırpalayacak kadar kızdırmış olacağını tahmin etmiyordum. Fakat neden sonra öğrendim ki, 1950'de İzmir'den aday gösterilmem, Menderes'in ileri sürdüğü gerekçeye dayanmıyormuş... Menderes evvelâ benim hiç milletvekili olmamamı istemiş, sonra arkadaşlarından gördüğü mukavemet üzerine Sivas'tan gösterilmemi teklif etmiş; merkez idare kurulu ve galiba Bayar, buna da rıza göstermeyince, İzmir'den aday olmama karar vermişler.

Yine 1948'de Millet Partisinin doğmasına sebep olan olaylar sırasında, Menderes ve arkadaşlarını haklı görmediğim için, Menderes bana kızmış ve bir gün Erzincan'a giderken, trende aleyhimde söylemediğini bırakmamış... Bunu sonradan kendisiyle birlikte yolculuk eden Tekirdağ milletvekili Zeki Erataman (*), «Aman kimse duymasın» kaydıyla bana haber vermişti.

Yüzüme her zaman gülen ve karşı karşıya geldiğimiz zaman dostluğunu esirgemeyen başbakanın bana neden bu kadar husumet beslediğini anlamak güçtü. Neden sonra bu sorunun cevabını, 1956 yılında, Mükerrer Sarol'dan alacaktım.

1948'le 1950 yılları arasında Demokrat Partinin buhranlar geçirdiği zamanlarda Avrupa'da bulunan yakın bir arkadaşım bana, «Türkiye'de neler oluyor?» diye mektupla sormuş, ben

(*) Dr. Zeki Erataman. Yassıada'da müebbet mahkûmiyete uğrayıp hastaneden firar eden zattır. Vefat etmiştir.

de ona, birkaç mektupla olaylar hakkında arkadaşça bilgi vermiştim. Bu mektuplar, samimî bir dostun diğer samimî bir dosta yazdığı lâübalî üslûplu mektuplardı. Bu mektuplarda Tasvirdeki yazılarımin nedenleri hakkında da bilgiler veriyordum. Bu mektuplar, o günün karışık olaylarını tasvir ederken, Menderes ve arkadaşları hakkında itibarlı cümleler taşııyordu. Nihayet baş başa konuşan iki samimî insanın üslûbuyle kaleme alındığı için kelimeler itina ile seçilmemişti. Öyle ki, bir yabancı okuduğu zaman, bu mektuplarda bahis konusu edilen şahıslara karşı saygı ifadesi kullanılmadığı kolaylıkla söylenebilirdi.

Bu arkadaşım Avrupa'dan döndü... 1950'de Demokrat Partiden milletvekili oldu. Yoklamalara girmesini temin için onun müracaatını kendi elimle yapmışım. Yoklamaları kaybettiği zaman da merkez idare kuruluna onun imzasıyla müddeti içinde telgraf çekerek parti merkezinden aday gösterilmesi muamelesini, gene ben, ona sormadan tamamlamışım. Yoklamayı kaybettiği sırada Avrupa'da olduğu için, kontenjandan gösterilmesi için konmuş olan müracaat zamanını mutlaka kaçıracaktı. Böylece hem fırsatı kaçırmasını önledim, hem de listeye girmesi için etkili zannettiğim herkese ayrı ayrı ricalarda bulundum. Zaman geldi geçti, bu arkadaş benden evvel Demokrat Partiden ayrılarak Hürriyet Partisine girdi; bir süre sonra da ben, Demokrat Partiden ayrılmak lâzumunu hissettim. İşte tam o sıralarda Mükerrerem Sarol, her halde benim Hürriyet Partisine geçmemi önlemek düşüncesiyle, bana bir gün Ankara treninde şunu söyledi:

— Sana bilmediğin bir şeyi öğreteyim, dedi, senin Hürriyet Partisine geçen o arkadaşın yok mu? 1950 seçimlerinden evvel kendisine yazdığım mektupları Bayar'a göndermiş. O mektuplarda sen, Menderes ve diğer bazıları için iyi şeyler söylememişsin...

Ağzım açık kaldı. Sarol bu mektuplardan haberdar olmuşsa, demek muhakkak onları beni jurnal etmek maksadıyle ilgililere teslim etmişlerdir. Çünkü Sarol, iki kişi arasında cereyan eden yazışmayı nereden bilecekti?

Ankara'ya varınca, Mecliste Menderes'i buldum. Sarol'un bana söyleliklerinin doğru olup olmadığını sordum. «Doğru!» dedi, güldü, «Geçmiş meseleleri kurcalama!» demek isteyen bir sus işaretiyle, işaretparmağını ağzına götürdü.

O zaman 1950'den beri Menderes'in bana karşı çekingenliğinin sebebini anlamış oldum. Demek ki ben 1954'te İzmir'de seçimlere giderken, 1950'de olduğu gibi, saf dışı kalmamı, kendisi hakkında pek teveccühkâr olmayan mektupları okumuş olduğu için istemişti. O zaman Menderes'in yakın dostu merhum Velibeşe'nin tutumunu da kendi kendime izah ettim. Yine o zaman politikanın ve politikacının ne olduğunu biraz daha iyi anlar gibi oldum.

«Cihad, kardeşim, sen doğru söyleyen bir arkadaşısın... bana özel kalem kapısından değil, şu büyük kapıdan, istediğin zaman geleceksin... Yükselen insanların etrafında riyakârlar çok olur, onlar insanı şaşırtır, sen sakın dostluğunu benden esirgeme!»; «İntibam o ki, İzmir'de senin yoklamaları kazanman çok zor olacak, İzmirli değilsin... Eski milletvekillerini düşürüp kendilerine yer açmak isteyenler çok çalışıyorlar. Orada il idare kurullarında dört senedir nöbet bekleyen arkadaşlarımız var, senin bir gürültüye gelmeni istemem, istersen yoklamalara katılma... Sonra ben seni herhangi bir yerden aday gösteririm...» ilh. gibi sözlerin gizlediği bir kırgınlık... Kendisine verilen özel mektupların sırrını senelerce taşıyabilme kudreti... O mektuplarla olaylar arasında vehimli irtibatlar kurarak tereddütlerle dostluk duygularının zaman zaman çatışması...

Sonra, özel mektupları kendisine gönderen sadık kişi... İşte Türkiye'de siyaset bu... Bu, böyle oldu, böyle devam etti...

Menderes'i etkilemiş olduğunu zannettiğim bu hikâyenin parantezini şimdi burada kapıyorum. Ve tekrar 1954 İzmir seçim yoklamalarına dönüyorum.

Listede üçüncülüğü kazanarak, nisan başında Ankara'ya döndüm. Ankara Palasta ismime bırakılmış bir mektup buldum. O mektup, eski İstanbul milletvekillerinden Salamon Adatto tarafından bana yazılmıştı. Adatto, İstanbul'da yoklamaları kay-

betmişti. Bu neticeyi Mükerrerrem Sarol'un bir oyununa ve kendi yerine Sarol'a baş egecek bir başka Musevî milletvekilinin seçilmek istenmesine yoruyordu. Bir dava için Mersin'e gitmişti, ertesi günü dönecekti. Gidip, kendi hakkında Menderes'le konuşmamı istiyordu. Avdetinde bu konuşmadan alacağım intibaa göre hareket edecekti.

Mektubu cebime koydum, eve geldim, telefon ederek Menderes'ten randevu istedim. Radyo açıldı, Adana'dan kalkan uçağın kazaya uğradığını bildiriyor ve bu kazaya kurban gidenlerin isimlerini tok sesli spiker yayınlıyordu. Salamon Adatto dedi, elimdeki mektup sanki ahretten gelmiş gibi avuçlarımın içinde dondu. Ses devam etti: Remzi Oğuz Arık, Galatasaray'dan hocam, benimle beraber milletvekili olmuş arkadaşım; Demokrat Partiden ayrılıp Köylü Partisini kurmuş ve onun başına geçmiş olan dürüst, faziletli insan... Eyvah... Ses devam etti: Baha Baban... Halamın oğlu, ağabeyim; koltuğa yığıldım... Spikerin sesini duyuyordum ama, artık ne söylediğini anlamıyordum...

Menderes'ten aldığım randevu için sebep kalmamıştı. Buna rağmen akşamüstü kendisini gördüm. Kaza dolayısıyla çok üzüntülüydü. Adatto'nun hikâyesini anlattım, gözleri doldu, konuyu değiştirmek istediği için:

— İzmir'de fevkalade netice aldın... Hiç ummuyordum, tebrik ederim, dedi.

Dikkat ettim, 1950'deki civelek bakışlı, yüreğinden ümit taşıran insan artık kaybolmuş, onun yerine, geçen dört yıl içinde yüzünün derinleşen çizgilerine bin bir ıstırap gömen, başka bir insan kaim olmuştu.

*
**

Bu bölümde biri Roma, diğeri Bonn, üçüncüsü de Bağdat'a kendisiyle yaptığım üç yolculuğun hikâyesini anlatacağım:

1954 seçimlerinden önce, müteveffa Alman Başvekili Adenauer Türkiye'ye gelmiş, Ankara'daki temaslarını ve konuşmalarını bitirdikten sonra, İzmir'i ziyaret ederek, İstanbul üze-

rinden memleketine dönmüştü. Kendisini İzmir'de karşılayanlar arasında İzmir milletvekili olarak ben de vardım. Almanya NATO'ya girmek istiyordu. İhtiyar Başvekil Adenauer, konuşmalar arasında, Almanya'nın bu teşebbüste Türkiye tarafından desteklenmesini istemeye de gelmişti. Türkiye de bu konuşmalar arasında, Almanya'nın Türkiye'ye iktisadî yardımda bulunması isteğinde bulunmuştu. Adenauer'i Cumaovası'na inen uçaktan aldığımız günün akşamı, konsoloshanede şerefine verilen bir kabul resmi sırasında, kendisiyle bir köşede yarım saat kadar görüştük. Türkiye hakkında bilgiliydi.

— İyi işler yapmışsınız! dedi, ne var ki bundan sonra toplanmak, iktisadî durumunuzu konsolide edebilmek için, yaptığınız eserlerin verimli hale gelmesini beklemek, biraz sabırlı olmak lâzım. Bu tempoda üst üste yatırım yaparak giderseniz, çok korkarım ki şimdiden baş gösteren enflasyon sizi rahat bırakmaz. Bütün gayretleriniz boşa gider. Ankara'da da dostlarıma bu görüşümü açıkladım. Millî bir kalkınmayı yalnız dış yardıma güvenerek yürütmek çok tehlikelidir.

Adenauer'in bu sözlerini sonradan Menderes'e naklettiğim zaman:

— İktisadî durumumuzun nesi konsolide edilmeli? dedi, bir memleketin hamleleri durdurulur mu? Bize elbet yardım etmeye mecburdurlar... NATO içinde onları bedava mı destekleyeceğiz?

30 ocak 1955 tarihinde Almanya'ya, Adenauer'in ziyaretini iadeye gidiyorduk. Bu münasebetle iktisadî yardım ve yapacağımız işlerin finansmanı meselelerini de görüşecektik... Onun için, bizi Münih'te indirecek olan SAS uçağı çok kalabalıktı. Dışişleri Bakanı Köprülü, Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur ve bütün millî bankalar müdürleriyle bakanlıklar memurları, bir iki parlamento üyesi ve birçok gazeteci, koskoca iki uçağı dolduracak kadar kalabalıktı.

Uçaklar Yeşilköy'den sabahleyin kalkmaya hazırlanırken, Menderes'e o günün gazetelerini getirdiler. Bütün gazeteler bu yolculuğu manşete çıkarmışlar, büyük harflerle ilân ediyorlar-

dı; yalnız Hürriyet, bu yolculuğu tek sütunluk bir haber halinde vermişti. Menderes bunu görünce, gazeteyi bana uzattı:

— Bu nedir? dedi.

Birden çok sinirlenmişti. Doğrusu ben onun neden sinirlendiğini anlamamıştım. Sonra:

— Ben neyim? diye ilâve etti, bir başbakan dış memleketeye gidiyor, (Hürriyet sahiplerine ağır bir küfür savurdu), bu küçük beyler bir zabıta vakasına verdikleri önem kadar bile bana önem vermiyorlar.

Kendisine anlatmaya çalıştım ki, bu yolculukta ehemmiyetli olan Menderes'in Almanya'ya seyahat etmesi değil, orada memleket namına elde edeceği neticelerdir. Eğer bu seyahat başarılı olursa, hiç şüphe yok Hürriyet de, başarının değerini verecek havadisi büyük harflerle halka duyuracaktır. Hürriyet'in gazetecilik anlayışı bakımından haberi küçük vermiş olmasını yadırgamamak lâzımdır. Çünkü Hürriyet gazetesi, politikaya ilgi duymayan geniş halk kitlelerine hitap etmektedir.

Beni dinler göründü, hiç sesini çıkarmadı, fakat gazeteyi de iki avcu içinde buruşturarak kaldırdı attı.

Menderes, senelerin getirdiği huzursuzluklarla, çabuk kızan bir insan olmuştu; psikolojik rahatsızlıkların siyaset adamlarındaki dalgalanmaları Menderes'te de görünmeye başlamıştı. Menderes hükmetmek, hükmederken ortak kabul etmemek, tenkit edilmeye kızmak devresini aşmış, gerektiği kadar methedilmeyince de asabîleşmenin tehlikeli devresine girmişti.

Buruşmuş gazeteyi yerden kaldırdığım zaman hiddetini hafiflemiş gördüm, kulağına eğildim:

— Yola hayırlı sözlerle çıkın! dedim.

Zoraki bir tebessümle yüzüme baktı; ben:

— Bunda bu kadar sinirlenecek ne vardı? deyince hiddetini, Hürriyet sahiplerine savurduğu küfrü, gazeteyi buruşturup atmasını tasvip etmediğimi hissederek:

— Sabahleyin, dedi, galiba sol tarafımdan kalkmışım!

Evet, Menderes iki uçak dolusu kafiyeyle Almanya'dan para istemeye gidiyordu. Suat Hayri Ürgüplü Bonn'da büyükelçiymi. Böyle büyük bir «para isteme» kafiyesinin arz ettiği zorlukları

yenmek için çok sıkıntı çekecek, alnından terler şıp şıp damlayacaktı.

Menderes kafilesi evvelâ Münih'e indi. Biraz şehir gezildi, belediyenin gelecekteki planı üzerinde mimarların yaptıkları çalışma incelendi. Sonra da Bonn'a hareket edildi. Sonradan Alman devletinin cumhurbaşkanı olan Lübke, Menderes'e refakat ediyor, «milletvekili-mihmandar» olarak onunla meşgul oluyordu. Bonn'da Menderes ve Köprülü, Petersberg oteline misafir edilmişlerdi. Bu otelin tarihi bir tarafı vardı: İngiltere Başvekili meşhur şemsiyeli Çemberlayn, Hitler'le bu otelde müzakereye girmiş, İkinci Dünya Savaşına yol açan meşhur Münih teslimiyetine bu otelde razı olmuştu.

Petersberg oteli, Ren nehrine hâkim bir tepede, çok güzel bir mevkîe kurulmuştu. Nehrin kıvrıla kıvrıla akmasını, dik sahillerin yeşilliğini haşmetle seyrediyor, hava bulutsuz olduğu zaman genişleyen ufkuyla sanki Alman topraklarının kaderine hükmediyordu.

Menderes evvelâ Adenauer'le başbakanlık binasında görüştü. İhtiyar tilki, Menderes'e pek angaje olmadı. Menderes'i Ren nehri üzerinde yapılacak bir gemi gezisine davet etti. Erhardt orada olacaktı. Müttehassıslarla birlikte, bu çalışma gezisinde Türkiye'nin istekleri gözden geçirilecekti. Erhardt, ekonomik ve malî işlerde Almanya'da geniş yetki sahibiydi. Aynı zamanda çetin hesap adamı olduğundan, pazarlıklarda da sert ve ciddi hareket ediyordu. Onun için Adenauer müzakerelere katılmayacak, fakat bir anlaşmazlık halinde Adnan Menderes'in avukatlığını yapacaktı.

Menderes, Adenauer'in kendisini müzakerelerin dışına çıkarmış olmasını beğenmedi. Hiç bir şey söylemedi. Mademki konuşmaları Almanlar tarafından Adenauer bizzat yönetmeyecek, işi Erhardt'a bırakacaktı; şu halde gemideki konuşmalara kendisi katılmayarak Türkiye'yi temsil görevini Melih Esenbel'e verecekti.

Adenauer'e karşı Menderes olmayınca, Erhardt'a karşı Melih Esenbel çıkarıldı.

Rheinland gemisindeki konuşmalar pek mesut safhalar arz etmedi.

Türkiye'nin tezi şuydu: Biz kalkınan bir memleketiz, ne kadar para verirsiniz veriniz... Hepsi için sarf yeri vardır!..

Buna karşılık, Almanlar da paranın nereye, hangi projeyle sarf edileceğini, yatırımın verimli olup olmayacağını öğrenmek istiyorlardı. Bu suallere yetkililer, umum müdürler, mütehasıslar hep yuvarlak sözlerle cevap veriyorlar, hiç biri hesap adamlarını tatmin edici nitelikte konuşmuyorlardı.

Menderes sinirleniyor, kızılıyordu. «Biz müttefik değil miydik? Biz Birinci Dünya Savaşında şu Almanların yüzünden perişan olmamış mıydık? Daha dün, Adenauer, Almanya'nın NATO'ya alınmasını rica için ta Ankaralara kadar gelmemiş miydi? Bak, şimdi NATO'ya girdiler, işleri oldu, bitleri şişti, bizden proje, rantabilite hesapları sormaya başladılar» diye söylenyordu.

Menderes, iyi ilişkiler kurduğumuz memleketlerden dostluk beklerken, bu dostluğu özel insan münasebetlerindeki dostluk gibi bir şey zannetmek eğilimindeydi. Arkadaş değil miyiz? Birbirimize karşı her fedakârlığı yaparız. Aslında onun anlayışı böyleydi. Amerika'ya karşı bu anlayışla Türkiye adına böyle cömert hareket etti. Amerika'nın dostluğunu kazanmak için bir ilçe eşrafının dostluğunu aradığı, diğer bir ilçe eşrafına karşı giriştiği hesapsız cömertliğin hepsini yaptı. Kendisi kendi memleketinde çok kuvvetli olduğundan, kişisel dostluklarla ulusal dostlukları birbirine karıştırdı. Tabii olarak karışındakilerden aynı şeyleri bekledi... Bekledi ve bulamadı.

Evet, Rheinland gemisinde de bu beklediğini bulamadı. Melih Esenbel, gemideki müzakereler hakkında Menderes'e bilgi verdikçe, yani Erhardt proje, rantabilite diye bizimkileri sıkıştırdıkça Menderes de sinirlendi, kızdı, alevlendi o kadar ki, o akşam gemi iskeleye yanaştığı zaman, ne Erhardt'ın, ne Lübke'nin elini sıkmadan gemiden çıktı gitti.

Sonradan biri başbakan, diğeri de cumhurbaşkanı olan bu iki kimse, bu muameleden tabii çok alındılar. Büyükelçi Suat Hayri Ürgüplü bu olayı nasıl tevیل edeceğini bilemedi. Üzüldü,

kahroldu. Fakat bir kere olan olmuştu... İşin felâketi, o akşam, Profesör Bade'nin Türk-Alman Dostluk Derneği adına verdiği resmi kabul vardı. Büyükelçi Suat Hayri Ürgüplü, başvekili almak üzere Petersberg oteline gittiği zaman, Menderes'i otelde yatakta buldu:

— Haydi beyefendi, dedi, vakit geldi, kalkın da gidelim!..

Suat Hayri'nin Menderes'ten aldığı kesin cevap şu oldu:

— Ben gitmeyeceğim...

— Aman beyefendi, nasıl olur? Bu resmi kabule devlet reisi, başbakan, hükümet üyeleri hep gelecekler.

Menderes:

— Gitmeyeceğim! diye ısrar ediyordu.

Büyükelçi, ısrar etti, eski dostluğunu kullanmak istedi, «Yapma etme!» diye yalvardı, fakat başvekili bir türlü yumuşatamadı. Başbakan, gitmem diye ısrar ediyordu. Bunun üzerine Köprülü'nün odasına gitti, Köprülü'yü aldı, beraber Menderes'in yanına geldiler. Köprülü de Menderes'i ikna etmeye uğraştı, nafile...

Durum böyle trajik bir hal alınca bu sefer Köprülü, Suat Hayri'yle baş başa verip bu derde bir çare aramaya başladılar...

Nihayet şu kararı verdiler: Başbakan sayın Menderes rahatsızlanmıştır. Dışişleri Bakanı ekselans Köprülü de, hasta başbakanı yalnız bırakamayacaktır... Onun için, isterlerse, Almanya Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı bu resmi kabule gelmeyebilirler.

Ürgüplü hemen telefona sarıldı. Sonradan Almanya'nın Londra Büyükelçisi olan protokol şefi Baron von Herwart'a telefon etti. Sayın Menderes'in mazeretini söyledi... Neticede resmi kabule Alman ileri gelenleri de gelmedi, böylece Türk-Alman Dostluk Derneğinin kabul resmi Türk ve Alman büyüklerinden yoksun olarak tertip edilmiş oldu.

Düsseldorf'ta da Rhein-Westfalya eyaleti Başbakanı Dr. Arnold'un bir yemeği vardı. Menderes buna da katılmak istemedi. Fakat birinci olaydan sonra yaptığı işin, iyi bir iş olmadığını kendi kendisine itiraf ettiği için, Düsseldorf'ta fazla mukavemet gösteremedi. Ziyafette bulundu.

Dr. Arnold'un yaptığı büyük hazırlıkları ve ziyafetin ihtişamını gördükten sonra da:

— Gelmeseydik büyük rezalet olacaktı, sözünü sarf etmeye mecbur kaldı.

Devletlerarası münasebetler, müzakereler, kişilerarası münasebetlere hiç benzemediği için Almanya, Menderes'in asabîleşmesine rağmen Türkiye'ye hiç bir şey vermedi. Böylece iki uçakla yapılan bu kalabalık ziyaret refakatte gidenlerin alış-veriş etmelerinden ve devlet kesesinden gezip eğlenmelerinden başka bir işe yaramadı.

*
* *

Sahnesi Ankara olan ve Başbakanlıkta cereyan eden bir olay daha anlatacağım:

1954 seçimlerinin kazanılması için, D.P. içinde propaganda temaslarını hazırlayacak komisyonda, o zaman Urfa milletvekili olan Feridun Ergin'e, Burhan Belge ve Bahadır Dülger'e hayli görev düşmüştü. Yayınlanan kırmızı propaganda kitabının hemen dörtte üçünü Feridun Ergin kaleme almış, böylece partiye, dişe dokunur bir hizmette bulunmuştu. Fakat nedense, bu hizmeti Menderes'in gözünde itibar görmemişti. O da bundan müteessir olarak, iktidar başındaki kimselerden yavaş yavaş uzaklaşmış, hatta Cumhuriyet gazetesinde hükümeti eleştiren yazılar yazmaya başlamıştı. 11 ağustos 1955 perşembe günü, ben Menderes'i ziyarete gitmiştim. Kendisiyle konuşurken, kapı birden arkasına kadar haşmetle açıldı, Mükerrerem Sarol içeri girdi... Elinde Cumhuriyet gazetesi vardı:

— Ben bu işin içine... diyerek bağırды ve uydurma bir hidetle gazeteyi Menderes'e uzattı; bakın, dedi, Feridun Ergin ne yazmış!

Feridun Ergin, Menderes'in yaptığı bir basın toplantısını ele almış ve onun iddia ettiği kalkınma sözleriyle alay etmişti.

Başbakan yazıyı okumadı, Sarol'a:

— Kovun şunu partiden, mukabelesinde bulundu.

14 ağustos pazar günü gazeteler, Feridun Ergin'in partiyle ilişiğinin kesildiğı haberini veriyorlardı.

★
★

Evet, Menderes vehimli, alingan olmuştu. Eskiden onda hiç görünmeyen parlamalara sık sık rast geliyorduk. Kendisiyle Roma'ya yaptığımız ikinci yolculukta bu parlamalardan çok üzüntü verici olan iki tanesine daha rast gelince, başbakanın artık istirahate muhtaç olduğına kendi kendime karar verdim.

★
★

2 nisan 1955 tarihinde, Türk ve İtalyan bayraklarıyla süslenmiş olan Ciampino hava meydanına inince, İtalyan hükümeti bizi çok itinalı bir protokolla karşıladı.

Bütün heyet Grand Hotel'e indi.

Roma'da bulunduğumuz günlerin birinde, Dışışleri Bakanı Gaetano Martini, Başvekil Adnan Menderes şerefine yemek veriyordu. Masa hayli büyüktü. Sıra nutuklara geldiğı zaman, Gaetano Martini ayağı kalktı, Başvekil Menderes'le Dışışleri Bakanı Köprülü'nün İtalya'yı ziyaretleri münasebetiyle duyduğu sevinci belirtti ve Türk-İtalyan ilişkilerini övdü...

Bu ziyareti değerlendirirken, masada benim bulunmama da işaret ederek, ismimi telaffuz etmek suretiyle bir iki kelimeyle beni de övdü.

Dışışleri bakanının benden bahsetmesi sebepsiz değildi. O İtalyan hükümetinde sorumluluk almadan evvel, Parlamento-lararası Birliğinin konferansları münasebetiyle 1951 yılında İstanbul'a gelmiş, ben de o birliğin Türk grubu başkanı olmak sıfatıyla kendisiyle tanışmış, ahabap olmuştum. Sonra ikimiz de bu birliğin merkez icra komitesi üyesi seçilmiştik. Ben kıdemli üye olarak zaman zaman başkan Lord Stansgate'e vekâlet ediyordum. Bu vesileyle de Gaetano Martini ile birlikte bir masa etrafında birliğin meseleleri üzerinde görüşmeler yapıyorduk. 1953'te yine birliğin konferansı Washington'da toplandığı zaman tekrar birbirimizle buluşmuş, hatta New-York'ta Ameri-

kahıların misafirlerini çiçek yağmuruyla karşılamaları törenine Gaetano Martini ile aynı otomobilde beraberce katılmıştık.

Menderes'in bütün bunlardan haberi yoktu. Doğrusu ben de, dışişleri bakanının aramızdaki dostluğu bu vesileyle değerlendireceğini o anda hiç tahmin etmemiştim. Dışişleri bakanı demecini okuyup bitirdi, alkışlandı; bunun üzerine Menderes kendisine mukabil cevabı verdi; kadehler kalktı, şampanyalar yudumlandı. Mum ışıklarının sendeleye sendeleye aydınlattıkları salondan çıkıp da otelimize döndüğümüz zaman, odanın telefonu çaldı.. Menderes:

— Biraz benim odaya gelmeni rica edeceğim, dedi.

Gittim. Pek güler yüzlü değildi. Yanaklarındaki çizgiler, asabileştiği zamanlarda olduğu gibi, derinleşmişti. Bana birdenbire:

— Sen, dedi, nasıl yaptın da adamın nutkunda kendinden bahsettirdin? Ziyafet benim şerefime verilmişti. Bu şerefe başkasını neden ortak etmek lüzumunu duydu bu herif?..

Alınganlığı ve hatta kıskançlığı bu seviyeye getiren Menderes'in bu suali beni fevkalade üzdü:

— Bir arkadaşınızın sofrada yabancı bir dışişleri bakanı tarafından onore edilmesi sizi memnun etmez mi? diye cevap verdim ve onun mukabelesini beklemeden, Gaetano Martini ile olan münasebetlerimi, tanışıklığımın nereden geldiğini anlattım ve sözümü şöyle bitirdim:

— Milletlerarası konferansların, toplantıların da maksadı budur. İnsanları birbirine dost etmek..

Beni kırdığını hissetti:

— Seni nereden tanıdığını merak ettim.. O kadar, dedi.

Ben odadan çıkarken ona hayırlı geceler temenni etmediğim farkına, sonradan kendi odama gelip de olayı yatağının içinde yeniden muhakemeye tabi tuttuğum zaman vardım... O da ben, yanından ayrılırken, bana hayırlı ve gönül alıcı bir şey söylemeyi unutmuştu.

Yine Roma'da, aynı yolculukta, o zamanki büyükelçimiz Cevat Açıkalın, Via Palestro'daki sefarethanede büyük ve muhteşem bir resmi kabul tertip etmişti. Alt kattaki bütün salonlar açılmış, avizelerden dökülen ışıklar, renk renk ve ıslıl ıslıl bu davete katılan diplomat eşlerinin üzerinden akıyor ve parkelerden yine bize doğru aksediyordu. Büfe zengindi, şampanya boldu, servis mükemmeldi. Cevat Açıkalın, başvekilin itibarını artırmak için elinden gelen her gayreti sarf etmişti.

Menderes o akşam da sinirli görünüyordu. Bir gün evvel Gaetano Martini dolayısıyla kendisine karşı kırgınlık duymuş olduğum için, bu kabul resminde göz göze gelmemeye itina ediyordum. Daha doğrusu, başbakanlık makamına oturmuş bir insanın kendi arkadaşlarına karşı bu neviden küçük duygulara sürüklenmiş olmasından dolayı, onu soğuk davranışlarla cezalandırmak istiyordum. Bir köşede merhum Bursa milletvekili Hulûsi Köymen'le şuradan buradan konuşurken, Menderes büfe odasından çıktı ve bizim oturduğumuz salonun ortasında, kim olduğunu sonradan öğrendiğimiz bir elçi ve onun eşiyle konuşmaya başladı. Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri olan büyükelçi Sayın Muharrem Nuri Birgi de yukarı kattan aşağı inerek Menderes'e o görüşme anında bir şeyler söyledi.

Menderes o tarihlerde Bağdat paktının pazarlıkları içindeydi. Bazı Arap memleketlerini bir türlü bu pakta girmeye ikna edemiyordu. Lübnan ve Ürdün, paktın dışında kalmayı tercih ediyorlardı. Menderes ise ortadoğuda bu paktın imzalanmasını İngiltere ve Amerika nezdinde kendi prestijini yükseltme bakımından lüzumlu görüyor, küçük devletler onun ısrarlı talepleri karşısında mukavemet ettikçe sinirleniyor, küçük devletleri pakta girmemeye tahrik eden Mısır'a ve Nasır'a ateş püskürüyordu.

Sonradan duyduğumuza göre Muharrem Nuri Birgi, sefaletin üst katında Bağdat paktı için Ankara'yla telefonla konuştuğundan sonra, Menderes'e memnun olmayacağı bir haberi getirmiş ve bu haberi ona iletirken, Menderes'in konuştuğu zatın kim olduğunu bilmeden, Arap memleketleri hakkında on-

ların pek hoşuna gitmeyecek bir tabir kullanmış; meğer Menderes'in görüştüğü zat da Lübnan'ın Roma büyükelçisiymiş... Türkçeyi anlamış ve galiba Muharrem Nuri Birgi'ye karşı memnuniyetsizliğini açıklayan bir söz söylemiş.

Dolgun olan Menderes, bu söz üzerine patlamış!.. Biz, vakanın bundan sonraki kısmına şahit olduk.

Lübnan büyükelçisi, Menderes'in alevlenmesi karşısında soğukkanlılığını hiç kaybetmedi, «Une minute excellence» (bir dakika ekselans), dedi. Oradan geçen bir fotoğrafçıyı buldu, karısı yanındaydı:

— Bir hatıra olsun diye üçümüzün resmini çeker misiniz?

Menderes'in hiddeti gırtlığında kalmıştı. Kendisi ortada, sefirin karısı Menderes'in sağında, sefir solda resim çektiler. Elçi, derhal veda ederek, karısının kolundan tuttu ve oradan süratle ayrıldı.

Hulûsi Köymen ve ben, kopmak üzere olan fırtınayı sezerrek başbakanın yanına koştuk... Menderes resmi çektiirmişti ama, hırsı dudaklarının arasında kalmıştı:

— Kerata! diye söylendi.

Sözlerini uzatacağı, fakat tam o sırada kısa boylu bir başka zat, bir başka diplomat, Menderes'e sokuldu. Elini sıktı, Arap şivesiyle kendisini Türkçe takdim etti:

— Ben, Suriye büyükelçisi...

Menderes, memnun olduğu cevabını verdi. Büyükelçi, muhatat komplimanlara başladı:

— Efendim, Türkiye Suriye'nin büyük biraderidir. Biz Türkleri kardeş biliriz, efendim. Türkiye olmasa, biz himayeden mahrum kalırız, efendim!.. Her şey çok iyi, kardeşlik çok iyi... Fakat, ama velâkin efendim, aramızda şu İsrail meselesi olmasa!..

Efendimli konuşma uzadıkça Menderes kızıyordu. Evvelki elçiden hırsını alamadığı için hiddeti zaten boğazında düğümlemişti. Bir de Suriye elçisi gelip İsrail'den bahsetmez mi? İşte bu son cümle Menderes'i orada bizim huzurumuzda çileden çıkarmaya kâfi geldi:

— Ne İsrail meselesi? diye buz gibi sordu.

Öteki hiç bir şeyin farkında olmadan:

— Zatı âlinizce malûm efendim, Türkiye'nin İsrail'e müzaheret...

Menderes'in sesi birdenbire yükseldi:

— Sen, dedi, bunu söylemek için mi buraya geldin?.. Ne olmuş İsrail'le münasebet kurmuşsak? Ticareti yapan siz, onlara gizli hayvan satan siz, silâh satan siz... Sonra, «Ah efendim şu İsrail meselesi olmasa!..» Yeter artık... Sade siz misiniz bu dünyada akıllı?

Başvekilin yüzü, çizgileri adamakıllı gerilmişti... Adam renkten renge giriyor, «Affedersiniz, affedersiniz!» diye kekelemeye çalışıyordu. Menderes söyledikçe kızıyor, kızdıkça bağırıyordu:

— Siz misiniz sade bu dünyada akıllı? Hem her haltı işleyeceksiniz, hem de dostluğunuzu açık artırmaya çıkaracaksınız! Benim Suriye diye tanıdığım devlet yok... Bu kafada giderseniz fena olacak...

— Efendim, affedersiniz, bendeniz, hiç bir şey söylememiş olayım...

— Sus!.. Efendilerine söyle, iki tümenle o Suriye'ye girer, altınızı üstünüze getiririm!..

Menderes'in gözü hiç bir şey görmeyecek haldeydi. Köymen onu hiddet sarhoşluğundan uyarmak için öksürüyor, ben fragının kenarını çekiyordum. Dinlemiyordu. Adam ipnotize edilmiş tavşan gibi olduğu yerde mihlanıp kalmıştı.

— Bak şunlara be!.. Boylarına bakmadan bir de akıl öğretmeye kalkıyorlar. Ne olmuş, İsrail'le münasebetlerimiz olmuşsa?.. Biz açıktan, doğrudan onlarla münasebet kurmuşuz, siz gizli yapıyorsunuz; bir de bize akıl vermeye kalkarsınız!.. Elinizdeki silâhı onlara satan siz değil misiniz?

— Vallahi efendim...

Adam baktı ki Menderes'i zaptetmek mümkün olmuyor, şark terbiyesiyle, selâm vermeden arka arka giderek bizden uzaklaştı; ortadan kayboldu gitti, galiba hemen de sefarethane'i terk etti.

Biz, biraz şaşkınlık ve daha fazla üzüntüyle, Hulûsi Köymen'le birlikte ağır ağır muharebe meydanından uzaklaştık... İçerideki bir salona girdik. Köymen, «Bu olur mu?» der gibi yüzüme bakıyor, kendini tutamayarak:

— Çok ağır muamele etti. Bir devlet temsilcisine bu yapılmaz... Bundan sonra Suriye'yi Bağdat Paktına almak ümidi artık hiç kalmadı! diye söyleniyordu.

Girdiğimiz odada ise elçi Açıkalin'ın masasına Fuat Köprülü oturmuş, kendisini dinleyenlere üniversite hocaları hakkında özel bilgiler veriyor, zaman zaman onlara ağır sözlerle hücum ediyordu:

— Okumazlar; eğer okuttukları dersin mahiyetini değil, fihristini bilirlerse... Ben bunların ne olduğunu bilirim...

Birisi onu kışkırtmak için ortaya, onu kızdıracak bir söz atıyor, Köprülü, büsbütün alevleniyor:

— Cahil herifler!.. Ben bunların ne mal olduklarını Atatürk'e de anlatmıştım... gibi kendine özgü çıkışlar yapıyordu.

Köprülü, konuşmanın tam fokur fokur kaynama zamanına gelmişti ki, odaya Menderes girdi. Biraz evvelki vakadan sanki haberdar değilmiş gibi, o da çıkardığı kavganın vicdanına yığıldığı azaptan kurtulmak için bahane arıyordu. Sanki teneffüse çıkmış bir öğrenci gibiydi. Zoraki bir neşeyle:

— Beyler, dedi, ne konuşuyorsunuz burada?

Köprülü'yü dinleyenlerden biri, Menderes'e:

— Hoca, dedi, bütün profesörlere veriyor.

Menderes, Köprülü'nün oturduğu yazıhanenin kenarına, camın üstüne ilişti, sırtını Köprülü'ye verdi; birden zoraki tebessümü yüzünden kaybolmuştu:

— Hoca doğru söylüyor, dedi.

Döndü, Köprülü'ye hitap ederek:

— Hoca, dedi, sen şu profesörlerin arasından tek bir kişinin politikada muvaffak olduğunu gördün mü?

Bu sefer Köprülü bir tereddüt geçirdi; o ilâve etti:

— Haydi hoca, sıkılma söyle!.. Şu üniversiteden memleketi hizmet edecek adam çıkar mı?

Köprülü'nün yüzünde isyanın kırmızılığı dolaştı:

— Tabii, dedi, sözün meclisten dışarı değil mi?

Menderes, Köprülü'yü kalbinden vurmuştu. Bu darbenin altında Köprülü kendisine sığınacak bir yer arıyordu. Menderes, Köprülü'nün özellikle bizim karşımızda fena halde bozulduğunu görünce:

— Haydi dediğin olsun hoca, dedi, sözümüz meclisten dışarı... Yalnız itiraf et ki devlet idaresi bir sanattır; bu doğuşla beraber insana mal olur, okumakla olmaz... Bu Allah vergisidir. İnsanın iyi bir devlet idarecisi olması için Allah'ın onun yüzüne bakmış olması lâzımdır.

Suriye büyükelçisinden sonra, Menderes hızını alamayarak, biraz da vicdan azabıyla bu sefer de Köprülü'yle tutuşur diye korktuk. Bereket Köprülü fazla tepki göstermedi, yahut gösteremedi. İçine zehir akıtan bir tevekkülle ellerini pantolonunun cebine sokarak dışarı çıktı... Bu çıkış öylesine üzücü bir manzara verdi ki, bu teslimiyetin içindeki çeşit çeşit manalara hep göz yumduk. Biz de salondan ayrıldık. Bir süre sonra Menderes, bir başka köşede o sırada özel işleri için Roma'da bulunan ve Menderes'in Roma'ya geldiğini duyunca sefarete gelen Konya milletvekili rahmetli Himmet Ölçmen'e, her sözünü tasdik ettireceği bir nutuk çekiyor, âdetâ vicdanını yelpazeliyordu.

••

Menderes'in her zaman geç kalmış bir hali vardı. Aslında mevkiinin icabını yerine getirme kaygısına düşmeden birçok resmî yerlerde geç kalır; tanımadığı, hususiyeti olmadığı başka devletlerin idare ve politika adamlarına, ona mihmandarlık eden yüksek seviyeli şahsiyetlere naz yapabileceğini zannederdi.

1957'de yine Kıbrıs meselesi için Londra'da bulunuyordu. Büyükelçi Hüseyin Ragıp Bey vefat etmiş, yerine tayin edilen Ürgüplü henüz vazifeye başlanamamıştı. Bununla beraber, Kıbrıs-Doğu Akdeniz konferansında Fatin Rüştü, Muharrem Nuri Birgi, Etem Menderes, Rüştü Erdelhun'la birlikte delege olarak vazife görüyordu. Londra'da Faruk Berkol maslahatgüzardı.

İngiliz hükümeti Adnan Menderes'i her yıl Londra'nın ci-

varında yapılan ve uçak endüstrisinin ulaştığı aşamaları belirten hava gösterilerine davet etti. Menderes sefarette kalyordu. İngiliz Havacılık Nazırı, dışişleri erkânından biri, bir hava marşalı tam vaktinde sefarete, Menderes'i uçak gösterilerine götürmek üzere geldiler. Fakat Menderes bir türlü aşağıya inmedi. Uçaklar, program gereğince kendi kabiliyet ve imkânlarını gösterecek tecrübeler yapacaklardı. Bu gösterilere on binlerce halk katılıyordu. Tabii tecrübeleri Menderes'in hatırı için bekletmek bahis konusu değildi. Fakat İngilizler de Türkiye Başbakanını oraya götürerek, istiyorlardı ki dünyada havacılığın kazandığı son yenilikleri görsün...

Sefaret mensupları, mihmandarlara, «Buyurun oturun!» dediler. Adamlar saatlarına bakıp oturmadılar, holde bir yukarı bir aşağı gezinmeye başladılar. Köprülü yukarı koşuyor, Menderes'i bir türlü aşağıya indiremiyordu. Dakikalar ilerledikçe, hava ağırlaşıyor, sıkıntılı bir hal alıyordu.

Nihayet başvekil kırk beş dakika gecikerek aşağı indi ve zoraki tebessümlerle karşılanarak davete gitti.

Aynı yolculukta, Türkiye Başbakanının şerefine, Covent Garden'de bir opera temsili verilecekti. Majeste Kraliçenin de temsilde bulunacağı Menderes'e haber verilmişti. Protokol icabı kendisinin kraliçeden evvel operaya gelmesi ona nezaketle hatırlatılmıştı.

Akşam oldu, Menderes bermutat yine gecikti... Kraliçe operaya geldi, Türk Başvekili henüz ortalarda yoktu. İçeri girse İngiliz millî marşı çalınacak, Menderes orada olmadığı için Türk marşı hiç çalınamayacaktı. İngiliz protokolu böyle bir halin meydana gelmesine razı değildi. Fakat Menderes de ortalarda yoktu... Kraliçeyi de kapıda bekletmek mümkün değildi. Nihayet majeste operaya girdi, şeref locasında yalnız gözüktü. Halk ayağa kalktı, marş çalındı, herkes yerine oturdu. Menderes yine görünürlerde değildi. Neden sonra koridorlarda apar topar bir telâş oldu... Başbakan operaya geliyordu. Tabii Türk millî marşı çalınmadı, misafire gereken seremoni yapılamadı. O, itizar beyan ederek yerine oturdu, fakat olay operadaki bütün halkın dikkatini çekmiş oldu. Saatla barışık ol-

mayan başbakan bir kere daha gelişigüzel ve başına buyruk hareket etmişti.

*
* *

Bir yıl sonra, 1958'de Vaşington'da CENTO toplantısı olacaktı. Bu toplantıdan bir süre önce Sovyet Rusya diktatörü Kruçof Amerika'yı ziyaret etmiş ve iki memleket soğuk harbin ortadan kaldırılması için karşılıklı iyi niyet gösterileri yapmışlardı. Amerika da, Rusya da aradaki ilişkileri yumuşatmak istiyorlardı. Onun için bu ziyaretten hemen bir süre sonra toplanacak olan CENTO konseyinin, mutat olduğu üzere Sovyet Rusya aleyhinde birtakım sözlere, gösterilere sahne olmasını Amerika hariciyesi istememişti. Bu nedenle Amerika hariciyesi Vaşington büyükelçiliğimize baş vurarak bu seferki CENTO toplantısının başbakanlar ve dışişleri bakanları, genelkurmay başkanları seviyesinde yapılmamasını, bu toplantıya Amerika'da mevcut elçilerin katılmasıyla yetinilmesi ricasında bulundu. Elçiliğimiz bu dileği Ankara'ya ulaştırdı ve Ankara'dan da, rica gereğince hareket edileceğini, ne başbakanın, ne dışişleri bakanının Amerika'ya gelmeyeceğini öğrendi. Bu bilgiyi de Amerika dışişlerine ulaştırdı. İngiltere ve Pakistan bu toplantıya katılmak üzere Amerika'daki büyükelçilerini görevlendirdiler. Aradan birkaç gün geçtikten sonra, Türkiye büyükelçisini tekrar hariciyeye davet ettiler ve kendisine, «Siz her ne kadar sayın Menderes'in Amerika'ya gelmeyeceğini söylemişseniz de, Ankara'dan aldığımız ciddi haberlere göre, sayın başbakanın Amerika yolculuğuna hazırlandığı kesin olarak bildirilmektedir. Hatta Paris'e kadar uçak biletleri alınmış ve Paris'ten Atlantiği geçmek üzere yine uçaklarda yer ayırılmıştır!» dediler ve ilâve ettiler: «Son durumları biliyorsunuz, dünyada barışı kurmak için Rusya ile karşılıklı yumuşama havası içine girdik... Çok rica ediyoruz, politikamıza zarar verecek böyle bir teşebbüste bulunmasınlar». O zamanki büyükelçi, bu ikinci uyarmaya âdeta kızdı. Kendisine resmen Amerika'ya gelinmeyeceği yazılmış, o da bunu gene resmen onlara bildirmişti. Menderes açıkça, «Vaşington'a gelmeyeceğim» dedikten

sonra, çocuk gibi bir gün hava meydanında boy gösterir miydi? Buna rağmen Ürgüplü, bu konuşmaları da Ankara'ya şifreledi, ve sayın başbakanın Amerika'ya kadar zahmet etmemesi yolundaki telkinlere kendisinin de katıldığını bir kere daha ilâve etti. Gelen cevapta; Amerika hariciyesinden gelen telkinin yerinde olduğu, Menderes'in Amerika'ya gelmesinin bahis konusu olmadığı tekrar teyit ediliyor, buna karşılık başbakanın Paris'e gideceği ve Fransa başkentinde NATO ilişkileri dolayısıyla bazı temaslarda bulunacağı söyleniyordu. Vaşington Büyükelçimiz Suat Hayri Ürgüplü, bu cevabı da aldı, Amerika hariciyesine ulaştırdı.

Fakat Amerika hariciyesinin Ankara'dan yaptığı istihbarat, hariciyemizin Vaşington büyükelçiliğine gönderdiği resmi şifrelerden daha doğru çıktığı için, aradan birkaç gün geçer geçmez, Menderes'in yine büyük bir heyetle yola çıktığı telgrafı geldi. Menderes Nevyork La Guardia havaalanına bir gün tepeden inme geliverdi.

Heyetimizin Amerika'ya gelmemesi rica edilmiş olduğu için, Amerika hariciyesinden Menderes ve heyetini karşılamak üzere hiç kimse hava meydanına gelmedi. Ortalıkta yalnız emniyetçiler dolaşıyordu. Menderes buna çok üzüldü, buz gibi oldu... Büyükelçi bu soğuk muamelenin sebebini Menderes'e anlatmak istediye de, o bu sözleri pek dinleyecek halde değildi. Onun için hiç kimseye tebessüm dağıtmadı. İşin garibi, bu toplantıya istenmemesine rağmen yalnız kendi gelmemiş, İran Başvekili İkbâl'i de beraberinde sürüklemişti. İkbâl de olan bitenlerden haberi olmadığı için, bu durumla karşılaşınca çok üzölmüş ve, «Menderes bunu bana neden yaptı?» diye dertli dertli sızlanmıştı.

Fakat bir kere olan olmuştu. Her ikisi de Amerika'ya kadar gelmişlerdi. Onun için Vaşington'a geçtiler, ve CENTO toplantılarına katıldılar. İşin kötü tarafı, Cumhurbaşkanı Eisenhower de Vaşington'da yoktu, çiftliğine gitmişti. Resmen buyur edilmemiş olan iki başvekili de bu sebepten dolayı kabul etmek istememiş, onların Amerika'daki varlığından haberli görünmemişti.

Türkiye Başvekili Amerika'ya kadar gelsin ve orada devlet başkanı tarafından kabul edilmesin, bu olacak iş değildi! Bu hal Türk kamuoyu tarafından sezildiği takdirde memleket-te çok kötü tepkilere yol açabilirdi. Bu nedenle Türkiye elçisi teşebbüs üzerine teşebbüs yaptı; evet Menderes davetsiz misafir olarak gelmişti ama, nihayet aradaki dostluk ve iyi ilişkilere güvenerek gelmişti... Menderes hatalı hareket etmiş olsa bile kendisine bu ağır muamelenin yapılması için sebep yoktu. Nihayet Amerika Dışişleri Bakanı Herter, Eisenhower'ı telefonla buldu, mutlaka Vaşington'a gelmesini ve Menderes'i kabul etmesini, bu zahmete katlanmadığı takdirde bu tutumun Türkiye'de Amerika aleyhine çok menfi tepkiler yapacağını söyledi, Eisenhower'ı ikna etmeye muvaffak oldu. Başkan helikoptere atladı, Beyaz Saraya istemeyerek geldi, Menderes, Fatin Rüştü ve Hasan Polatkan'ı kabul etti. Bu kabul ancak yedi dakika sürdü... Bu ziyarette ne şampanya, ne kahve, hiç bir şey ikram edilmedi; önemli hiç bir şey konuşulmadı.

Tabii bu hal Menderes'i fevkalade üzdü. Elçilik ise çok zor durumda kalmıştı. Onun üzerine yine el altından bazı teşebbüsler yapıldı ve nihayet o tarihte başkan yardımcısı olan Nixon'un zevahiri kurtarmak amacıyla F. Street kulübünde Menderes ve İkbâl'in şerefine bir öğle yemeği vermesi temin edildi... Beyaz adi porselen tabaklarda ve gazinolardaki beyaz basit örtülerin örttüğü masalarda bir öğle yemeği. Bu yemeğe CIA Başkanı eski dışişleri bakanı Foster Dulles'in kardeşi Allen Dulles'le ekonomik işler bakan yardımcısı Dillon çağırıldılar. Bu arada Menderes'in Amerika ziyaretinin büyük bir fiyasko ile neticelendiğini sezen eski Türkiye Büyükelçisi Mc Ghee birdenbire bir kurtarıcı gibi ortaya çıktı... Mc Ghee Texas'ta petrol işleriyle meşgul oluyor, Türkiye'yle ekonomik ilişkiler kurmak istiyordu. Kendisi Demokrat Partiye mensup olduğu için iktidardaki Cumhuriyetçilere muhalifti... Menderes'le eski tanışıklığını ileri sürerek kendisini Dallas şehrine davet etti.

Üzgün olan ve bir çıkmazın içine düşen Menderes, Amerika hükümetine, «Siz beni istemediniz ama, Amerika'da benim

dostlarım var, onlar beni seviyorlar» diyebilmek niyetiyle bu daveti kabul etti. Mc Ghee, Vaşington'da Menderes'e yapılan muameleyi öğrenmiş olduğu ve Cumhuriyetçilere karşı bir nümayiş tertip etmek istediği için, Menderes'i Dallas'ta kendi partisinin nümayişçi gayretleriyle karşıladı. Otuz kırk otomobil bir kortej şehirde dolaştı; Menderes'in şerefine, büyük otellerden birinde ,Amerikan usulü parasını herkesin kendi ödediği büyük bir ziyafet tertip edildi... Bu ziyafette Menderes, Amerikan poltikasına uymayan nutuklar çekince, Dışişleri Bakanı Herter, Suat Hayri Ürgüplü'yü makamına davet ederek şunları söyledi:

— Sayın büyükelçi, ben Ankara'ya gelsem, sonra hiç kimseye haber vermeden kalkıp Diyarbakır'a gitsem, orada Türk politikasıyla uyuşmayan nutuklar vermeye kalksam, hükümetiniz acaba ne der? Biz Sovyet Rusya'yla münasebetleri iyileştirmeye çalışıyoruz... Bu münasebetlerin düzelmesi her halde Türkiye'nin aleyhine değildir... Halbuki başbakanınız Rusya aleyhinde nutuklar çekerek bizim işimizi, bizim memleketimizde zorlaştırıyor, bu olur mu?

Herter elçimize üzüntülerini söyleyedursun, Menderes, Texas'ın başşehrinde, başında kovboy şapkasıyla resimler çektiyor, sokaklarda korna çala çala kalabalık otomobil grubuyla Demokrat Partinin misafiri olarak, nümayiş yapar gibi, dolaşıyordu.

İş bununla da bitmedi... Bu sefer de kuzeyde bir şehirde yaşayan ve Türk hükümetine buldozer satmış olan Mr. May isimli bir zattan davet geldi. May, Türkiye'yle yapmak istediği ticarî işlerde kendisine Türk Başvekilinin yardımını temin etmek istiyordu. Amerika hükümetine kızgın olan Menderes bu daveti de hükümetten habersiz olarak kabul etti, ve sonunda, tıpkı geldiği zaman nasıl karşılanmadıysa, giderken de öylece selâmetlenmeden Amerika'dan ayrıldı.

*
*

Menderes'le bir de Bağdat yolculuğumuz oldu. Bu yolculuk, Demokrat Parti başvekilini benim gözümde bütün ince

noktalarıyla tanımladığı için, bu yolculuktan evvel başlayan ve üzerinde durulmaya değer birtakım olayları Bağdat yolculuğunu iyi değerlendirebilmek için daha evvel anlatmak isterim:

Gerçi 1954 seçimlerinde Demokrat Parti büyük zafer kazanmıştı ama, bu zafere yapışık bir endişe de benim içimi doldurmuştu. Seçimlerdeki haksız çoğunluk sistemi yüzünden, Halk Partisi güç belâ çıkarabildiği otuz dört milletvekiliyle ezilmiş, Demokrat Parti de dört yüzden fazla temsilciyle memlekette hemen hemen tek parti haline gelmişti.

Seçimlerden sonra İzmir'de Demokrat Partili arkadaşların sevincine katılamamıştım. Onlar zaferin büyüklüğüyle kanatlanıyorlardı. Seçilenler arasında bulunmama rağmen kalbimi sevinç yerine kafamı şüpheli düşünceler kaplamıştı. Belki de Menderes'i diğerlerinden daha iyi tanıdığımı zannettiğim için, kendi kendime: «Artık Menderes'i zaptetmek mümkün olmaz!» diyordum. Netekim seçilmem dolayısıyla parti teşkilâtına teşekkür etmek üzere kazaları dolaşırken, Selçuk'ta partili arkadaşlarıma:

— Sevinmeyin! demiştim, sevinmeyin, çünkü Demokrat Parti içinde artık milletvekilinin kıymeti kalmadı. Bir tarafta dört yüz küsur kişi, diğer tarafta otuz dört... Bundan sonra nüfuzunu kötüye kullanmak isteyen bir iktidarı hiç kimse durduramaz. Bu iktidara milletin böyle bir kuvvet tanımış olması dahi, iktidarı azdırmaya yeter...

Menderes daha muhalefette Demokrat Parti kadrosu da almış milletvekilini aşmamışken, 1946 ile 1950 arasında bunun otuzunu bir kalemde feda etmekten çekinmemişti. Şimdi 1954'te eline iktidarın anahtarı; arkasında dört yüz küsur kişi, dilinde, milletvekilini veto ederek listeden çıkarma yetkisi... Onu artık kimse durduramazdı... Hem bu 1954 Meclisi 1950 Meclisine hiç benzemiyordu. 1950'de teşkilâtta çalışmış, partiyi kurmuş, onun uğrunda bin bir fedakârlığa katlanmış insanlar Meclise girmişlerdi. Menderes onlara müteşekkik, onlara karşı boynu eğiydi. 1954'teyse iş tersine dönmüştü. Kendi alınlarının teriyle Demokrat Partiye hizmet edenler yerine, Men-

deres'in forsuyle il başkanlıklarına gelenler, onun işaretiyle yoklamaları kazananlar, yoruldukları için parlamentonun serinliğinde dinlenmek isteyen eski memurlar, Menderes'in eski dostları, çocukluk arkadaşları, yeni kadronun unsurlarıydı. Demokrat Parti milletvekilleri bu devrede birdenbire Ahmet Hamdi Başar'ın tabiriyle kapıkulu oluvermişlerdi. Bu halden hale geçiş, daha doğrusu kötüleme, çok süratli olmuştu.

Sokaktaki seçmen bu gerçeği sezemedi. Fakat aday listelerindeki isimleri tanıyanlar, dört yıl içinde Demokrat Parti teşkilâtının çok olumsuz yola gittiğini görebiliyorlardı. Menderes'in, kendine bağlı insanlar yaratmak, etrafına bu gibileri toplayıp hükümeti kolay ve dilediği gibi idare etmek istediğini anlamakta zorluk çekmiyorlardı. Vatandaş onun bu isteğine yardım edercesine oyları Demokrat Partiye kitle halinde atınca, hiç şüphe yok, zaten kabına sığmakta zorluk çeken Menderes'i durdurmak büsbütün imkânsız hale gelecekti. Aksine eğer 1954 seçimleri, Halk Partisini yarı yarıya zayıflatacağına bir misli kuvvetlendirmiş olsaydı, ne rejim sarsılır, ne 27 Mayıs'a lüzum kalır, ne de Menderes kazandığı zaferleri hazmedememenin günahını hayatıyla ödemek suretiyle çekmek durumunda kalırdı. Menderes'i tanıyanlar için, 1954 seçimlerinin, onu tehlikeli bir yola sürüklemiş olduğunu görmemelelerine imkân yoktu.

Benim gibi düşünen başkalarının da var olduğu, Meclis açılıp da hükümet programını okuduğu zaman, büyük zaferin büyük coşkunluğuna rağmen, Alican'ın Menderes'i uyarmak için ilk teşebbüste bulunmasından anlaşıldı. Evet, 1954 seçimlerinden sonra, İzmir'deki dostlarıma, onların hayretten açılan gözleri önünde, «Sevinmeyin! demiştim, bu yükseliş Demokrat Partinin çöküşünün başlangıcı olacaktır». Ben de o gün kendi kendime karar vermiştim, bu çöküşü elimden geldiği kadar durdurmak için çaba sarf etmeliyim...

Partinin kuruluşunda, gelişmesinde kendime göre çok emeğim geçmişti. Bu memleketin artık dürüst ve erdemli bir parti hayatına kavuşmasını istiyordum. Bunun yanında hissediyordum ki, ihtirasiyle, kendisini çeviren dalkavukların zoruyla,

Türk milletinin kader penceresinde görünen bir talih yıldızını Menderes birdenbire karartacak, söndürecektir.

Onunla bir gün, İzmir'den bir İstanbul'a gelişimizi hatırlıyorum. Başarılı bir kongreden dönüyorduk. Kamaraların güverteye açılan kapısının hemen önünde üç milletvekili arkadaş sohbetে dalmıştık. Arkadaşlarımızın biri, olimpiyatlardan yeni geldiği için, meşhur Çek atleti lokomotif namıyla tanılan Zatopek hakkında meraklı bilgiler veriyordu. Bu sırada Menderes kamaradan çıktı ve bizi görünce, latife yollu:

— Ne o, dedi, burada ne yapıyorsunuz, yoksa dedikodu mu?

Arkadaşlardan biri, kendisine karşı çok saygılı ve hatta minnettardı:

— Ne dedikodusu efendim, dedi, biz dedikodu yapar mıyız? Sizden bahsediyorduk.

— Benim nemden?

Bu arkadaşın ne söyleyeceğini merak etmiş, bekliyordum. Zatopek'in nasıl koştuğunu dinlerken birdenbire Menderes'ten bahsedildiğini duymak beni şaşırtmıştı.

— Efendim, sizinle Atatürk'ü mukayese ediyorduk!

Başvekilin, bu söze kızacağını, hiç değilse, hafife alarak, bu yaltaklanmaya, lâyük olan şekilde mukabele edeceğini beklerken, o, bu mukayeseyi ciddî kabul etmiş:

— Beni onunla nasıl mukayese ediyorsunuz? Ben de öğreneyim bakayım? demişti.

Arkadaşın zorlu bir sualle karşı karşıya kaldığını zannederken, baktım ki o söyleyeceğini kafasında çoktan hazırlamıştı:

— Efendim, o (yani Atatürk) inkılâpları yaptı ama, arkasında koskoca bir zafer vardı. Süngüye dayanıyordu. Atın başınızdan fesi, giyin şapkeyi dedi. Herkes giydi. Hele bir giymeseydiler... Artık sağdan sola yazmayacaksınız, dedi. Millet baş üstüne deyip harfleri değiştirdi... Siz efendim, başardığınız hürriyet inkılâbını onun gibi zora dayanarak mı yaptınız?

Bu son cümle arkadaşımın ağzından fırlar fırlamaz, Menderes, onun sözünü sabırsızlıkla ve hatta heyecanla kesti, içini çekerek ve derin bir nefes alarak:

— Ne zannettiniz ya, dedi, istiklâl mahkemeleri kurarak, adam asarak inkılâbı herkes yapar. Asıl zor olan bizim yaptığımız inkılâptır. Milletin kafasını değiştirdik. Köy köy, ev ev dolaştık, yepyeni bir millet yarattık.

Sanki kanıma damlalıkla zehir katılıyormuş gibi, yüreğim yoruldu. Demek Menderes artık büyüklük illetinin havuzu içine düşmüştü.

O gün akşam iş edindim, kamerasına gittim... Olayı anlatırken:

— Haydi, dedim, size kendisini beğendirmek için o, böyle dalkavukluk yaptı; siz bu oyuna düşmemeliydiniz! Başkalarının yanında buna benzer bir olay cereyan ederse gülünç olursunuz.

Menderes kızmadı, kendisini Atatürk'e benzeten için:

— Vay sahtekâr kerata vay!.. Ben onun zaten ne olduğunu bilirim, dedi.

Fakat hiç bir zaman bu olayı onun yüzüne vurmadı. Hissettim ki, bana tatlı bir uykudan zorla uyandırılan insanın kırılganlığını duymuştu.

Bu olayı anlatışımın sebebi, yine Menderes'in tutumuyla bir bünye hastalığına teşhis koymak içindir.

Menderes, istemez görünmesine rağmen, 1950'den hemen biraz sonra ve 1954'ten evvel, etten, dalkavuklar ve riyakârlar duvarıyla çevrilmiş bulunuyordu. Azar azar afyona alışan insanlar gibi, o da artık methedilmekten uzak yaşayamayacak hale gelmişti. Takdir edilmekten, yüceltmekten hoşlanıyor ve kendisine doğruyu söylemek isteyenlerle göz göze gelmekten kaçınıyordu. Menderes artık büyük meddahlar kalabalığının ortasında yalnızlığa doğru kayıyordu. O böyle bir methedilme hastalığıyla pençeleşirken, 1954 seçimlerini büyük bir farkla kazanmıştı.

*
**

Türkiye henüz o memleketlerdendir ki, lider kuvvetli, yani sözünü parti içinde yerine getirmeye muktedir oldukça, idare ettiği toplumda riyakârlık da o oranda artar. Bunun

sebebini Türk toplumunun ekonomik olarak az gelişmişliğinde aramak gerekir. İlçe avukatlığında veya ilçe çapında gelir sahibi olan vatandaş, o zamanların 4800 liralık maaşıyla başşehir intikal edince, kaloriferli bir eve yerleşiyor, karısı ilçe hayatının sıkıntılarından, yani soba yakmaktan, ev işlerinden bir oran içinde sıyrıldığı için kocasını milletvekili yapana karşı minnet duygusu taşıyordu. Hele bu milletvekilliği sırasında, rüyalarına giren, hasretle arzuladığı kürke kavuşunca, hele hele ucuz dövizle bir de Avrupa'ya gitme imkânını bulunca, ondaki minnet duygusu büsbütün yoğun bir hal alıyordu. Üstelik banka kredisinden istifade ederek bir de kat sahibi olunca, yarı çarpık yollardan bir de otomobili altına çekince, kocasının lidere karşı gelmesine hiç bir zaman rıza gösteremiyordu: «Kızımız koleje gidiyor, ev borcumuz var, vatani yalnız sen mi kurtaracaksın?» telkinleri, zaten zayıf iradeli olan insanı büsbütün görevini yapamaz hale getiriyordu. Milletvekili düşünemiyordu ki, sorumlulukları kabul etmemek kolaydır, fakat o sorumlulukların yarattığı neticelerden ne kendisini, ne de memleketi uzak tutmak mümkün değildir.

İleri demokrasilerde politikanın içinde yaşayan insanların hiç değilse çoğunluğu lidere veya politikaya minnettar değildir. Görevini yaparken bakkalın, kasabın borcu, telefon faturası, kızının okul taksiti gözünün önüne gelmez; liderle çarpışır aç kalmaz, vatandaşa iktisadî hürlüğü veren ortam, onu politikada da cesur yapar. Türkiye, vatandaşın dolayısıyla politikacının elini, kolunu iktisadî zorluklardan kurtarabilmiş bir ülke değildir. Gerçi millî gelir bakımından bizden daha geri olan memleketler vardır. Oralarda muhalif, muhalefeti ekseriyetle hayatıyla öder. Biz çok şükür bu merhaleyi atlatmış bulunuyoruz. Bizde şimdilik yalnız insanın geçimiyle oynanmaktadır.

Türkiye'deki sosyal ortam, bu sebeplerden dolayı birdenbire Adnan ağabeyi, nimet dağıtan «beyefendi» yapmıştı.

1954'te Meclise yeni gelenler, kendisine sokulmak istedikleri için, eskilerini her vasıtaya baş vurarak kötüleyerek itelemeye başladılar. Aslında toplumun içinde hiç bir manevî mer-

tebesi olmamış ve olmayacak öyle kişiler politikada sıvrıldı ki, bunlara hayret etmemek mümkün değildi. Kapalı sistemlerde ıstıfa (selection) iyiye doğru değil, kötüye doğru işliyordu. Davavereci, yalancı, çıkarıcıyla bu gibileri kullanmak pahasına onlarla sır arkadaşı olma hevesine kapılan lider, zayıf tarafıyla bu gibilere teslim oluyordu. Onlar da, birbirlerine göz kırpa kırpa, onun sırtını kendisini en kuvvetli zannettiği zamanda yere getiriyorlardı. Bunun arkasından da sahte ahlâr, vahlar ve teessürlerle birbirleriyle yarışıp uydurma göz yaşları dökerek, sadakat gösterileri yapıyorlardı. D.P. devrinde bu gibiler, Meclisteki telefon kabinelerini dinleyerek, konuşmaları «beyefendiye» naklettiler ve karşılığında «aferin» aldılar. Bu gibiler kendi evlerini kadınlı erkekli ziyaretlere açtılar, hiç bir şeyken milletvekili oldular... Bunları görenler de, plaj mevsiminde «beyefendi» nin evinin yanında oda tutup gözüne girmeye çalıştılar. Onun misafirlerini gözleyerek «mahremi esrar» olmanın zevkini tattılar. Bu yakınlığı ona ödetmek istediler ve çok zaman ödettiler...

* *

İşte Menderes'in kimliği böyle bir devrede riya kazanlarında kaynarken, ortaya bir de ispat hakkı meselesi çıktı.

Partiye mensup bir miktar milletvekili, bir kanun teklifi yaparak, Ceza Kanununa ispat hakkının konmasını istemişlerdi... Bu hak eskiden vardı, fakat Halil Özyörük'ün Temyiz başkanlığı zamanında bir içtihat kararıyla ve galiba Kenan Öner-Hasan Âli davasında, Kenan Öner bu hakkı kullanarak beraet ettiği ve bu beraetinde dolayısıyla rahmetli Hasan Âli'yi zor duruma düşürdüğü için ortadan kaldırılmıştı. Kanundaki bu boşluğu gören Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, Raif Aybar, Alican ve diğer bazı milletvekilleri bu hakkın Ceza Kanununa hüküm olarak girmesini istiyorlardı. Çünkü ispat hakkı davacıları görüyorlardı ki, Demokrat Parti içinde birçok insan, görünür görünmez yollarla nüfuz suiistimalinin kapısını açmışlardı.

Onları bu teklifi yapmaya sevk eden sebeplerden biri de, o tarihte Mükerrerem Sarol hakkında ortada dolaşan rivayetlerdi. Sarol'un Etiler İnşaat Kooperatifi ile ilgisi vardı. Koo-

peratif işlerini yürütmek için onun kuvvetinden ve hükümet içindeki forsandan istifade etmek isteyenler onu bu kooperatifin başına getirmişlerdi. Kooperatif, Sarol'dan gördüğü kolaylıklara karşı onu gözetiyor görünüyordu. Netekim Etiler Kooperatifinden herkes muayyen tiplerde evlere sahip olmuşken, Sarol özel bir mevkide, yüzme havuzuyla, değişik mimarisiyle imtiyazlı bir villanın maliki oldu. Bu bina için kesesinden belki fark ödemişti, fakat milletvekilleri arasındaki riva yet oydu ki, Sarol kooperatif için ihtiyaçtan fazla demir ve çimento tahsis ettirmiş, bu suretle karaborsaya giden bu fazla demir ve çimentodan yaptırdığı villa yoluyla sebeplenmişti. Milletvekilleri ispat hakkı diye tutturdukları zaman, bu dedikoduların da gün ışığına çıkmasını istiyorlardı. O zaman ispat hakkı kabul edilmiş olsaydı, belki de dedikoduların asılsızlığı anlaşılacaktı... Fakat Sarol'un ispat hakkının karşısına bütün kuvvetiyle dikilmesi, ispatçıları, şeytanî zekâsıyla yere vurmak için çaba sarf etmesi, şüpheleri onun üzerinde yoğunlaştırdı. Bu sebepten dolayı da bu teklifi yapanlar ricalara, niyazlara ve sonunda tehditlere rağmen kararlarından dönmediler.

1954'ün muzaffer başvekili, aslında ispat hakkının karşısında olmayabilirdi. Fakat, dört yılda yaptıkları gizli işlerin günahını bizzat kendileri bilenler, teklif karşısında birdenbire ayaklandılar. Menderes zor durumda kaldı... Ya telefon kabinelerini dinleyerek «beyefendiye» haber nakleden, onun sır arkadaşı olan ve kader arkadaşı görünen, iyiye de, kötüye de uydurma göz yaşı dökmesini bilen insanları tercih edecek, yahut şahsiyetine, bilgisine, şerefine aslında kendi kendine kıymet verdiği için, Florya'da ev tutmayan, sabahleyin beyefendinin geçeceği yollarda saatlarca beklemek tenezzülünde bulunmayan insanları tercih edecekti. O gevşek mizacıyla birincilerin yanında yer aldı ve galiba hemen arkasından da pişman oldu...

*
*
*

Demokrat Parti, 1955 yılında büyük kongresini toplamıştı. Aslında bu kongre, 1954 seçimleri gibi, Demokrat Partinin hayatında zafer şeklinde görünen, fakat felâketlere yol açan

bir kongre oldu. 1954 zaferi, ister istemez Demokrat Partiyi 1955 kongresine, o kongre de bu partiyi dibi olmayan bir çukura sürükleyecekti. Bu kongrede her şey nizamsız, kanunsuz olmuş, bu kongreye zorbalık hükmetmişti.

Fakat iktidar Demokrat Partide olduğu için, kimse bu nizamsız, hatta kanunsuz olaylardan dolayı Menderes'e hesap sormadı. Menderes'e muhalif olduğu zannedilen delegeler, düpedüz, «beyefendi»nin iradesiyle, kongreye sokulmadı. Rakiplerini parti içinde zor kullanarak tasfiye eden lider, elbette iktidarda da aynı işi diğer partililere karşı yapacaktı. Netekim bu kongre, ispat hakkı uğruna mücadeleye girenleri tasfiye etti. Arkasından, her şeye evet demeye hazır kongreye, başvekil bir de şöyle bir karar kabul ettirdi: «Partilerden istifa eden milletvekilleri milletvekilliğinden de iskat edilmelidir...» Yani millî iradeyle Meclise giren temsilciyi, Menderes kolundan tuttuğu gibi, Meclisten atabilmelidir.

Menderes gözlerini gerçeklerden çevirerek, olaylara cepheden bakamayacak hale gelmişti. Onun için de, cepheden bakmaya korktuğu gerçekler, bir süre sonra onu sırtından bıçaklayacaklardı. Herkes bu partide sanki sağır olmuştu. Yağmur suyunun taş üzerinden kayıp gitmesi gibi, Menderes'in iradesine esir düşmüş ruhların sahiplerine, ne rica, ne nasihat, ne tavsiye tesir etmiyordu. Bu kongre sürekli ve hararetle alkışlar arasında bitti ama, Demokrat Partinin de belî bu kongrede kırıldı. Menderes'in, ispat hakkı önergesini verenler aleyhindeki demecini içeride alkışlayanlar, Büyük Sinema kapısının önüne çıkarak: «Bir uğursuz iş yapıyoruz ama, Allah encamını hayra yorsun!» demeye başlamışlardı. Menderes çılgınca alkışlanmıştı, fakat Demokrat Parti aklı eren vatandaşların karşısında, bir mum gibi erimişti. Bu partiyi artık yola getirmenin mümkün olmayacağı kanaati genel bir inanç haline gelmeye başlamıştı.

*
* *

Bu meşhur kongreden birkaç gün sonra, İstanbul'da Hilton otelinde, İzmir Belediye Başkanı Salâhattin Akçiçek bir kok-

teyl veriyordu. Bu kokteylde o zaman Anadolu Ajansı'nın İstanbul müdürü olan Şükrü Pamirtan yanıma geldi:

— Beyefendi, dedi, bugün Faruk Gürtunca'nın gazetesi Her Gün'de çok mühim bir makale var. Abdurrahman Şeref Laç, partiden istifa eden veya çekilenlerin milletvekilliğinden iskat edilmesi şart diyor. İlmî bir yoldan giderek, bu iskat kararının Anayasaya uygun olduğunu da ispat ediyor.

Şükrü Pamirtan, Menderes'in yakını olarak geçinen bir kişiydi, benim iskat meselesine taraftar, ispata muhalif olduğumu zannediyordu.

Bense, gayet soğuk olduğunu tahmin ettiğim bir eda ile:

— Şükrü Bey, dedim, sen bir memursun, böyle şeylere karışma...

O sırada Faruk Gürtunca, elinde gazeteyle kokteyle geldi, kendisini karşıladım:

— Şükrü Bey bir makaleden bahsetti, Abdurrahman Şeref Laç iskat meselesini savunuyormuş. Sen de bu yazıyı gazetene koymuşsun... Doğru mu? diye sordum.

Faruk:

— Doğru, dedi ve gazeteyi bana uzattı.

Makalenin hiç bir tarafı hukuka uymadığı için, yazının muhtevası kafamda yer etmedi, yalnız, o zaman yazıya karşı büyük bir tepki gösterdiğimi hatırlıyorum.

Ertesi günü, Beşiktaş'ta Tercüman gazetesini çıkarttığımız Nuri Demirağ merhumun matbaasında günlük makalemi yazar-ken telefon çaldı, telefondaki eşimdi:

— Seni, dedi, Menderes evden aradı, matbaada olduğunu söyledim, haberin olsun. Şimdi arayacak...

Telefonu kapar kapamaz, Ankara'nın kesik kesik işaretli telefonu bana seslendi. Karşımdaki başvekildi; ne selâm ne ke-lâm, hırslı, boğuk bir sesle:

— Dün, dedi, İzmir belediye reisinin kokteylinde ıskat kararının aleyhinde, ispat meselesinin de lehinde konuşmuşsun?

— Evet...

— Neden ve ne hakla?

— Elimden alamayacağınız bir hakla... Yani öyle düşün-
düğüm için...

Sesi daha boğuklaştı:

— Sen, dedi, ispat hakçılarının namussuz herifler oldukla-
rına inanmıyor musun?

Bu müdahaleye çok sinirlendiştim, fakat soğukkanlılığımı
muhafaza etmek istedim, sükûnetle:

— Hayır, bilâkis, onların şerefli insanlar olduklarına ina-
nıyorum.

Menderes'in sesi büsbütün karıştı, ne dediği anlaşılmaz bir
halde, azarlar gibi bir tona yükselince, telefonu yüzüne kapat-
tım... İnsanları ikna yoluyla kazanmak zor, uzun emek ve za-
man isteyen bir iştir... Menderes bu zahmete katlanamadığı için
zora baş vurmaya başlamıştı. Zor yoluyla kendine, haysiyetli
insanları hiç bağlayamıyordu.

*
*
*

Yukarıda söylediğim gibi, Bağdat yolculuğumuz esnasında
cereyan edecek olaylara ışık tutacak hadiseleri böylece anlat-
tıktan sonra, şimdi konunun başına gelerek, Bağdat yolculu-
ğunun hikâyesini anlatayım. Birbirimizin yüzüne telefon kapat-
ma olayından sonra, on beş gün ya geçmiş, ya geçmemişti. Ben
artık Menderes'le karşılaşmıyordum. Daha doğrusu karşılaş-
mamaya dikkat ediyordum. Demokrat Partiden istifayı düşü-
nüyor, fakat nasıl yapmam lâzım geldiğini bir türlü tasarla-
yamıyordum. Bu partinin içindeki hava teneffüs edilemez hale
gelmişti... Hafiyesiyle, dalkavuşuyla, faziletsizlikleri alkışlayan
ve dürüstlüğü çiğneyen insanlarıyla, her gün karşı karşıya gel-
mek, selâmlaşmak, onların başbakana dayanan zoraki tavırla-
rıyla bağdaşmak hakikaten zordu. Yalnız bir başka zorluk da
beni ciddî olarak düşündürüyordu: Bir iktidar partisini bütün
kalabalığıyla karşıma almak!.. Bu partinin içinde idealime ka-
vuştuğumu zannettiğim tatlı günler yaşamıştım. Birbirimizle
vefa içkisinin kadehlerini tokuşturduğumuz arkadaşlarım var-
dı. Aslında olumlu olacağına inanmadığım bir sorunun çengeli

kafamın içinde sallanıyor, acaba, acaba? diyordum, bu iş yoluna girer mi?

İşte bu sıralarda İstanbul'daki evime, başbakanlık özel kalem müdürü Muzaffer Ersü telefon etti:

— Beyefendi, dedi, Bağdat paktı konsey toplantısı için Bağdat'a gidecekler, heyete zatiâlinizin de katılmasını rica ediyorlar.

Aramızda olan bitenlerden sonra, bu yolculuğa beraber gidemeyeceğimiz için:

— Muzaffer Bey, beyefendiye itizar ettiğimi söyle... Çok teşekkür ederim... Fakat gelemeyeceğim, dedim.

Muzaffer ertesi günü yeniden telefon etti:

— Beyefendi ısrar ediyorlar, dedi.

— Hastayım, gidemeyeceğim. cevabını verdim.

Bu konuşmadan birkaç saat sonra, Park Otel aradı, telefonun öbür ucunda bizzat Menderes:

— Cihad'ım... dedi, arkasından gevrek bir kahkaha attı, Bağdat'a gelmeyeceğim demişsin... Sensiz yolculuk olur mu?

Ben cevap vermek isteyince o sözümü kesti:

— Sus, sus, hiç bir şey söyleme, biliyorum bana kızgın-sın... Zaten bilhassa onun için gelmeni istiyorum ya... Barışa-cağız; aslında ben haksızım, sen haklısın... Yolda senin haklı olduğunu sana anlatacağım... Bazı işleri yanlış yaptım... Dü-zeltmek için yardımına ihtiyacım var... Gözlerinden öperim... Tamam, değil mi?

*
**

Hiç unutmam, 1955 senesinin 23 şubat günü, Tercüman gazetesinin kamyonetine binerek, Bağdat paktı konsey toplantısına katılmak üzere Yeşilköy'e giderken, kamyonet, o zaman yeni yapılmakta olan Yeşilköy yolunda şarampola devrildi. Ben valizimle aşağı indim, devrilen arabanın yanında, Menderes'i teşyie gelenlerden birisinin beni arabasına almasını bekledim... Özel arabalar, taksiler, hep dostları hava meydanına taşıyor, fakat hiç biri beni arabasına almak zahmetine katlanmıyordu.

Menderes'le Cihad Baban'ın arası iyi değildi. Menderes bunu görürse onlara karşı beslediği teveccüh her halde kaybolurdu... Benim de inadım tuttu, kimse almazsa gitmeyecektim. Bu selâmetleyiciler resmi geçidi uçak zamanına on dakika kalıncaya kadar devam etti. Beni kimse arabasına almadı, nihayet Menderes kendi heyetiyle geçerken, beni devrilen arabanın yanında elimde valizimle görünce arabasını durdurdu:

— Az daha geleliyordum, dedim, bütün dostlarınız resmi geçit yaptılar, hiç biri durup beni almak cesaretini gösteremedi.

Septik gülüşüyle güldü... Onlara kızmadı, hatta biraz da memnun olmuştu. Demek onun kaka dediği kimselere bütün arkadaşları tek vücut halinde sırt çeviriyorlardı. Bu, onun kudretinin neticesiydi. Fakat ne de olsa bu duygusunu açıklamak istemedi.

— İyi ki almamışlar, dedi, seni Yeşilköy'e götürmek şerefini ben kazanmış oldum.

Hava meydanında Menderes'in arabasından inince, beni devrilmiş arabamla görmezlikten gelenlerin el sıkmaq için bana doğru koşuşmaları görülecek ve ibret alınacak bir manzaraydı.

*
**

Uçak havalandığı zaman karşı karşıya oturmuştuk. Fatin Rüştü Zorlu, Genelkurmay Başkanı General İsmail Hakkı Tunaboylu heyete dahil bulunuyorlardı. Motorların monotonluğunu dinleyerek İstanbul'un üzerinden süzüldük. Hiç bir yere uğramadan doğru Bağdat'a gidecektik. Marmara'yı, İzmit körfezini geçtik... Menderes, düşünceli, dışarısını seyrediyordu. Yanımızdaki koltukta Fatin, gazete okumakla meşguldü. Birdenbire onun sesini duyduk:

— Olmaz efendim, olmaz, diyor ve elindeki gazeteyi Menderes'e göstererek, bak şu Fevzi Lütüfi neler söylemiş! diye öfkeli öfkeli konuşuyordu; bu adam toprak sahibi filan değil, vallahi billahi bal gibi komünist...

Ben camdan dışarısını seyrediyordum. Kafamı yalnız Menderes'in yüzünü görecektik kadar çevirdim. O, kaş ve gözleriyle

Fatin'e susmasını işaret ediyordu. Uçak hızını almış gidiyordu. Bende Buhtunnasır'ın payitahtına gitme duygusundan ziyade, Türkiye'den ayrılma hissi vardı. Birden Menderes'in sesini duydum:

— Uğurlar olsun!..

Aynı kelimelerle mukabele ettiğim zaman, şu cevabı aldım:

— Artık dargın değiliz ya!..

Açık bir konuşma zeminini o da, ben de arıyorduk:

— Dargın değiliz!.. Yalnız anlaşılmadığımız noktalar çok, Adnan Bey, dedim.

— Hepsinde anlaşacağız... Bak beni dinle: Ben, Adnan Menderes ispat hakkının aleyhinde olabilir miyim? Ben hırsızlığı, suistimali savunabilecek, koruyacak bir insan olabilir miyim? Allah belâsını versin, bana yanlış bir iş yaptırdılar; hem partiyi lekeledik, hem de partinin kaymağı olan insanları partiden uzaklaştırdık. Bu hatamızı tamir etmezsek, Demokrat Partinin istikbali iyi olmaz.

— Bu noktaya biraz geç gelmediniz mi?

— Geç geldik Cihad'ım... Ben öteden beri böyle düşünüyordum ya... Fakat ne yapayım... Türkiye'deyiz. Her şeyi kendi şartları içinde mütalaa etmek lâzım. İspat hakkı deyince millet ayaklandı, parti değil birdenbire çete kesildi, başıma!.. Ya partinin vahdetini korumalıyım, yahut bu herifler başıma büyük gaileler açarlardı. Ben partiyi korumak istedim. Netice... Çete mensupları içeride kaldı, namuslular gitti...

Onun bu konuşmasından duygulanmıştım. Acaba vicdanında bir uyanma, bir silkinme mi olmuştu? Yoksa ispat hakkının açtığı gedikten başkalarının da geçmesini önlemek için mi böyle konuşuyordu? Tereddütlerimi gidermek için konuyu biraz dahadeşmek lüzumunu duydum.

— Ya şu iskat meselesi nereden çıktı? dedim.

Elini, aman sus, der gibi havada salladı:

— Nereden çıktı, o uğursuz şey? dedi; yalnız sana teminat vereyim, kongre karar verdi ama, ben böyle bir kanunu Meclise sevk etmeyeceğim.

— Buna memnun oldum! diye mukabele ettim ve arka-

sından; Adnan Bey, dedim, size ciddi olarak söylüyorum, ispat hakkını Demokrat Parti kabul etmediği takdirde, bu partinin içinde kalmayacak insanlardan biri de benim. Hele iskat kanununu çıkaracak olursanız, bunu rejime karşı işlenmiş bir suç telâkki ederek sizleri itham edip partiden öyle ayrılırim.

Başvekil güldü:

— Tamamen haklısın kardeşim, dedi, senden bir ricam var, bu ricamı yerine getirirsen, bizden ayrılmak lüzumunu da duymayacaksın!.. Olan oldu, şimdi, işi tamir etmek üzere bana yardımcı ol. Evvelâ beni yalnız bırakma, çünkü bildiğin parazitler etrafımı dolduruyor, bana olmayacak işler yaptırıyorlar. İskat meselesini rafa koyduk, Ankara'ya dönünce ispat meselesini sen ele al, onu kabul edelim; aracı ol, ispatçı arkadaşlar tekrar yuvaya dönsünler.. Parti o hale geldi ki kötüler kuvvet kazandı, bunlara mukavemet edecek iyi insanlar ortadan kayboldu... Bunlar beni de, partiyi de, memleketi de felâkete götürürler.

Kulaklarıma inanamıyordum. Mutlaka bu adamın ruhunda iki Menderes yaşıyordu; biri iblislerle haşır neşir olan, diğeri de iyilik meleklerini kucaklayan... Anlaşılan bu adam vicdan azabının buhranını çekiyordu. Tercüman'da beni arayıp da telefonla konuştuğu zaman galiba şeytanların esiriydi, bugün meleklerin kanadını tutmuştu. Ehriman ve Hürmüz onun benliğinde mutlaka birbirleriyle döğüş halindeydiler.

Yine de samimî olduğundan şüphe ediyordum. Demokrat Partiden kovulanlar, Hürriyet Partisini kurmuşlardı. Memleketin birçok yerlerinden onlara selâm gönderenler, göz kırpanlar çoktu. Mağdur oldukları için kamuoyu onları tutuyordu..

Belki de Menderes Hürriyetçilere doğru akan bu sevgi ve sempatiyi gördüğü için böyle düşünmüş olabilirdi. Belki de beni onlara karşı kullanmak istiyordu. Bu ihtimali kökünden bertaraf etmek için çok açık olmak lüzumunu duydum:

— Adnan bey, dedim, söylediklerinizi fevkalâde büyük memnuniyetle karşıladım. Demokrat Partinin dejenere olması ve sizin bu memleketin tarihine kötü bir isim bırakarak geçmemeniz için elimden geleni yapmaya hazırım. Yalnız bugüne

kadar sizde birkaç defa içtenlik patlamalarına rast geldim, sonradan bu gösterilerin asılsız, yersiz olduğunu görerek ümitsizliğe sürüklendim. Bu da onlardan biri olmasın!.. Eğer bu fikrinizden cayacak olursanız...

Sözümün arkasını getirmediğim... O anladı, çok ciddi olduğu zamanlardaki sesi ve mimikleriyle:

— Partiyi de, memleketi de kurtarmaya mecburuz, dedi.

— Doğru, diye cevap verdim, size içimde olan bir şeyi daha anlatmak istiyorum. Partiyi medenî bir parti haline getirmek lâzım. Halk Partisi düşmanlığı üzerine kurulmuş bir partinin yaşamasına imkân yok.. Siz enflasyonu kabul etmiyorsunuz. Ama, memleket tam manasıyla enflasyon içinde...

Ben, Demokrat Partinin somut memleket davaları üzerine eğilmesi gerektiğini anlatmak istiyordum. O yine sözümü kesti, oturduğu yerden doğruldu:

— Bizde, dedi, enflasyon yok... Genişleme, gelişme, kalkınma var..

Kendisine mümkün mertebe ekonominin gelişmesi ile enflasyon arasındaki farkı Türkiye'deki canlı misallerle anlatmaya çalıştım, sonra eski Fransız parlamento başkanı ve eski başbakanlardan Herriot'nun bir sözünü ona naklettim.

«Bir memlekette enflasyon oldu mu her şey olur. Enflasyon memleketi kargaşalığa, kargaşalık vatandaşlar arasında nefrete, nefret ihtilâle, ihtilâl diktatörlüğe görürür.»

Bu sözüme güldü:

— Beni dedi, günü geçmiş, içi kurtlanmış bir moruğun sözleri ile mi ilzam etmek istiyorsun!. Dünyada artık ekonomi mefhumları da değişti.

Sonra üzerimde olumsuz bir etki bırakmış olmaktan korkarak, sözünü, inat ve ısrarlarını geri almak lüzumunu duydu.

— Olabilir, biraz açılmış olabiliriz, bunun da çaresine bakacağız dedi.

Ben sözümü bitirmemiştım:

— Memlekette nefret duygusu çoğalıyor, diye devam ettim. Demokrat Parti ile Halk Partisi arasındaki uçurumu enflasyonun ekskavatörü kazıyor, Demokrat Parti işi yürütemedi-

ği yerde, başarısızlığını örtmek için Halk Partisine saldırıyor, Halk Partisi de bu haksız saldırılar karşısında isyan ve nefret duyuyor. Böyle giderse, bir gün nefret kargaşalığa, kargaşalık ihtilâle gidecek.

Menderes bana:

— Kara gözlüklerini çıkar dedi, her şeye rağmen söylediğin sözlerin doğru tarafı var. Dönüşte bütün meseleleri arız amik gözden geçirelim.

O dakikada Menderes Pasternak'ın Doktor Jivago'sunda tasvir ettiği yaşamak için yaratılmış insana benziyordu. Aslında kavgacı görünmesine rağmen mücadele etsin diye yaratılmıştı. Çünkü mücadele onu yoruyordu.

*
* *

İngiltere eski başbakanı Macmillan o tarihlerde henüz dışişleri bakanıydı, bu sıfatla o da Bağdat'a gelmişti. Ben kendisiyle Strazburg'da Avrupa Konseyinde 1951'de tanışmıştım. Kendisi, demirperde arkası ülkelerin hürriyete ulaşması için kurulan komisyonda başkanlık yapmış, uzun süre aynı komisyonda kendisiyle mesai arkadaşı olarak beraber çalışmıştı. Bu komisyon demirperde arkası memleketlerindeki durumu tetkik ediyor ve iki taraf arasında milletlerin ilişkilerini normalleştirmek için gereken tedbirleri arıyordu.

Kasrüzuhur sarayında verilen bir ziyafette Macmillan'ı görünce, Menderes'in bu gibi tanışmalardan hoşlanmadığını Roma'daki Gaetano Martini olayı dolayısıyla bildiğim için, uzakta durdum ve Menderes'le görüşürken gözlerinden uzak kaldım.

Fakat bu sefer Roma'da olanların aksine Menderes'in beni arattığını söylediler, gittim:

— Arkadaşım Cihad Baban, diye beni Macmillan'a takdim etti..

Macmillan, «Biz Baban'la iyi tanışırız» mukabelesinde bulundu. Bu sefer üçlü olarak uzun uzun sohbet ettik. Menderes bu konuşmalarda sık sık benim şahitliğime, bilgime baş vurur

görünüyor, bana çok önem verdiği intibainı yaratmak istiyordu. Yelkenimizi dostluk rüzgârı şişirmişti.

Ertesi günü sefarethanedeki öğle yemeğinden sonra, ortadaki salonda toplanmıştık, kahvelerimizi içiyorduk, başvekil, heyet üyeleri ve oradaki hariciye memurlarının huzurunda Bağdat Paktı hakkında birkaç söz söyledikten sonra:

— Türkiye’de de yapılacak işler var, dedi, süratle dönmek istiyorum. Arkadaşım Cihad Baban’a vaat ettim, şu ispat hakkı meselesini halledeceğiz. Türkiye’yi bir huzur diyarı haline sokmak lâzım.. ilh...

Bağdat’tan memnun dönüyorduk. Uçaktaki hava, gidişimize nazaran daha neşeliydi. Şakalaştık, fıkralar hikâyeler anlattık. Bağdat’tan Adana’ya gelecek, oradan da İstanbul’a geçecektik.. Netekim bu neşeli hava içinde Adana’ya hafifçe konuverdik. Adana milletvekilleriyle teşkilât üyeleri sayın başvekili bir çığ gibi içlerine aldılar. Ben bir iki ahabpla kaçamak, merhaba, dedikten sonra aralarından uzaklaştım, göze görünmeyen bir yerde eski bir Adanalı arkadaşımın muhabbete daldım. Hareket etmek üzere tekrar uçağa girdiğim zaman, Menderes yerine oturmuş, kapılar kapanmak üzere idi. Zoraki bir tebessümle pencereden teşyie gelenleri selâmlamaya çalışıyordu. Bu arada son olarak gözüme camdan Mehmet Ünalı çarpmıştı. Uçak yerinden oynar oynamaz, Menderes sinirli sinirli sövmeye başladı, küfrediyordu.. Kaba kaba küfrediyordu. Bu küfür dinmiyordu. Menderes sövdükçe sinirleniyor, sinirlendikçe küfürlerin yoğunluğunu artırıyor. Hayatımda bu kadar uzun süren küfür dinlemediğimi düşündüm bir anda:

— Ankara’ya gideceğim, analarını.. ilh... ilh..

Benim hiç bir şeyden habersiz olduğumu bakışlarımdan anlayınca:

— Olan biteni duymadın mı? dedi.

— Duymadım...

— Biz Bağdat’a gider gitmez beni arkadan vurmaya kalkmışlar, göstereceğim o eş.... o.... eş....

— Ne olmuş?

— Fırsat kollayıcılar, kefen soyucular..

Küfretmekten meseleyi anlatmaya vakit bulamıyordu. Nihayet güç belâ öğrendik ki Demokrat Parti grubunda Hüseyin Ortakçioğlu bir takrir vererek, o zaman ekonomi bakanı olan Sıtkı Yırcalı hakkında gensoru istemiş...

Menderes:

— Bu olur mu? diyordu. Bu Yırcalı'ya karşı değil, bana karşı, benimle uğraşıyorlar. Bunların hepsini, kahvelerde dedikodu yapmaktan kurtararak insan arasına ben soktum... Hüseyin Ortakçioğlu ha... Alacağı olsun. O...

Karşımdaki insanın bu haline baktıkça üzüldüm, politika denilen insan alış veriş ticaretinden bir kere daha nefret ettim. Gözümün önüne daha yeni milletvekili olduğum sıralarda Refik Ahmet Sevengil'in bir gün koluma girip:

— Şu Meclisin koridorları yok mu? Buralarda insan zaaf-
larının hepsi, en koyu dozda akar... Bu insanların birbirlerine saygı ile (hürmet ederim efendim!) demelerine bakma... Hiç kimse kimseyi sevmez. Ego'nun sivri ile sivri insanın altından girip tepesinden çıktığı yer... İşte bu parlamentodur, demesi hatırıma geldi..

Kişinin seviyesi, müesseseleri de kendi hizasına indiriyordu. Bir başbakan sokaktaki külhanbeylerden daha kötü küfredebiliyordu. Politika ihtirası ne kadar çirkin hale geliyordu. O dakikada gerilen sinirleri ile yüzünde derinleşen çizgileriyle Menderes bana on yaş daha ihtiyar ve bezgin göründü. Bu adamın da kendi hayatına sahip olmaya, çocuklarını sevmeye, geceleri başını endişe ile kaşımadan uyumaya, sinir ilâcı almadan yaşamaya ihtiyacı vardı. Kudret ve haşmet içinde olayların bu kadar zebunu ve esiri olmak ibret verici bir manzara idi.

Birdenbire onun hiddetli halini hiç düşünmeden ve içimden gelen bir acıma hissiyle:

— Adnan Bey dedim, biraz kendinizi düşünün ve sinirlenmeyin, hatta beni dinlerseniz, şu başbakanlıktan istifa edin... Neden bu işte bu kadar ısrar ediyorsunuz? Sizin de kendi hayatınızı yaşamaya hakkınız yok mu?

O hiddetli ve öfkenin bunalımı içindeki adam, birdenbire borusu patlamış istim kazanı gibi, takattan düşüverdi.. Çene-

sini kaşımaya başladı.. Sualim onun üzerinde bir çok tesiri yapmıştı, belki de o anda o da aynı şeyi düşünüyordu.

— Evet, dedi, neden istifa etmedim?

— Etseniz çok iyi edeceksiniz, evvelâ sıhhatinizi ve canınızı kurtaracaksınız, sonra kalkınma hevesi ile çok açıldınız. Birçok işlere başladınız. Parasızlık yüzünden bunlar duruyor, bu işleri sevdiğiniz ve yapılmasını istediğiniz için hiç birisini sıraya koyamıyorsunuz. Bir adam sizin yerinize gelir... Bu adam yine Demokrat Partili olur, sizin verdiğiniz açıkları kapar, hatalarınızı örter, işlerinizi sıraya koyar.. Siz de bu deritten kurtulursunuz.. Kim bilir belki bir gün gelir bu millet «Ah! Menderes nerede? Şimdi o olsaydı?» diye yine sizi arar ve belki de işbaşına getirir, o zaman çok daha kuvvetli olursunuz.. Ama istifa etmemekte ısrar ederseniz, bir gün zorla yıkılacaksınız, ondan sonra da istikbaliniz körlenecek... Öyle görünüyor ki oturmakta ısrar ederseniz fena olacak!.

O yüzüme dikkatle bakınca ben ısrar ettim. İşler fena dedim.

Menderes' sözlerime kızmadı, yalnız merak etmişti:

— Ne gibi fena Allah'ını seversen?..

— Bir gün gelecek hani gemilerde, tayfalar kalın ayakka-bılarla, güvertede dolaşan fareleri küpeşteye sıkıştırıp ezerler ya... Evet bir gün gelecek siz bu enflasyon politikasında ısrar ettikçe, gruba karşı bu gözle baktıkça onlara karşı bu sözleri söylemekte ısrar ettikçe, evet bir gün gelecek, tayfanın fareyi ezdiği gibi sizi de ezecekler, bu memlekette demokrat avı başlayacak, işin felâketi adamı kapı arasından demokrat diye vuracaklar, cebinden Halk Partisi hüviyeti çıkacak.. Biz böyle bir kargaşalığa gidiyoruz.

Başvekil sözlerimi çok mübalağalı buldu.

— Amma yaptın ha!.. dedi..

Sonra durdu:

— Bak dedi, sana bir şey söyleyeyim, Allah belâımı versin, eğer bu makamda oturmak istiyorsam. Görüyorsun hayat de-ğil.. Cehennem azabı.. Ne gecem ne gündüzüm var, önüne gelen bana baş vurur. Ben karşımdaki daha lafa başlamadan onun

ne söyleyeceğini anlar oldum. Sözler, söze girişler, muhabbet ve sadakat teraneleri hep birbirine benziyor, bıktım, bıktım usandım.. Ama buna rağmen istifa edemem..

Hayretle onu dinliyordum.

— Evet istifa edemem!. Çünkü ben memleketi hızla kındırmak için yüreğimdeki ateşle her işe birden saldırdım. Her işi de 2490 sayılı kanuna uygun yapmadım. Kötü niyetliler, hakkımda fena düşünenler, beni birçok işlerden sorumlu tutabilirler. Bugün istifa etsem, o sağır, o İsmet Paşa, yok mu? Beni kulağımdan tuttuğu gibi divanı âlinin karşısına çıkarır, hiç insaf etmez, onun için istifa edemem, bana iki sene izin verin, ortalığı derleyip toplayayım, artık yeni icraat yapacak değilim... Bu memlekette ne yapsan boş, bugüne kadar memleket dedim çalıştım, bundan sonra analarını eşek kovalasın... Artık kendimi düşüneneğim. Evet iki yıl, ortalığı bir derleyeyim, toplayayım, temizleyeyim, başımı alıp gideceğim... Oh! çekeceğim, gideceğim... Başbakanlık da onların olsun, her şey onların olsun... Yeter, illalah, vallahi, billâhi iğneli fıçı üzerinde oturuyorum...

*
*

İstanbul'a döndüğümüzde yine boş durmadık. Yangından harap olan Kapalı Çarşı yeniden restore edilmiş olduğu için onun açılış merasimine gittik. Bir gün Liman Lokantası'nda yemek yedik, orada ispat hakkının kanunlara nasıl gireceğini düşündük.. Menderes:

«Bu mesele yalnız siyasi olsaydı, halli çok kolay olurdu dedi, Halil Özyörük de işe karıştı, ispat hakkının aleyhinde bir de koskocaman fetva verdi...»

İki gün sonra İzmir'e beraber gidiyorduk. Nedense Bağdat'tan döndükten sonra Ankara yolculuğunu geciktirmek istiyordu. İzmir'de bir iki gün kalıp bir iki kordelâ kestik, teşkilâtla temas ettik, kazalara haber gitti. Ziyaretin son günü eski Halkevi olan Halk Eğitim Merkezinde toplandık. İzmir milletvekili olarak ben, hitabet masasının önünde ve Başvekil Menderes'in karşısında oturuyordum. Teşkilât mensubu arkadaş-

lar, çeşitli sualler sordular. Menderes bunlara gereken cevabı kendi üslubu içinde verdikten sonra, delege Ödemişli Hasan da bir soru ile «ispat hakkı» meselesini dile getirdi. Partiden uzaklaştırılan milletvekilleri cidden haksız mıydılar? Neydi bu mesele ki, partiyi, kongreyi meşgul etti, ve hâlâ etmektedir?

Menderes bu soruya hararetle cevap vermeye başladı:

— Evet arkadaşlar dedi, böyle bir mesele geçti, bir takım cahil ve insafsız muhterisler ellerine bıçağı alarak ana rahmini içeriden delmeye çalıştılar. Bunların ruhunu ihtiras kaplamıştı.

Bu sözleri ben duyunca şaşırdım. Meleklerle sarmaş dolaş olan Menderes gitmiş, yerine şeytanın zebunu Menderes gelmişti. Başvekil bir kere daha şahsiyet değiştiriyordu.

— Evet, neymiş ispat hakkı mı? İsmail Hakkı mı ne ise onun iddiasıyla ortaya çıktılar, Türkiye’de hırsıza hırsız denmezmiş... Kim demiş onu? Türkiye’de hırsızlığı sabit olmuş tek insan var mı ki cezasını görmemiş olsun!.. Maksat fazilet değil, içerde fitne...

Gözlerim hayretle büyüyordu, bir aralık göz göze geldik.. Dudaklarında istihzalı bir tebessüm belirdi, sonra güldüğüne pişman olmuş gibi, sağ elini hitabet masasına vurdu:

— Arkadaşlar dedi, size bir şey daha söyleyeceğim, bu muhterislerin kökü kurumadı, onların daha aramızda kuyrukları var. Tasavvur edin, daha dün bunlardan biri bana istifa etmemi teklif etti. Bu bedhah farkında değil ki, bir memlekette bir devrede bir başvekil yetişir, ben yirmi yıl kendimi bu vazifeye hazırlamışım, bir memlekette yirmi tane başvekil adayı var demek o memlekette anarşi var demektir. Bunlar benimle, şahsımla uğraşan bedhahlardır.

Artık ne diyeceğimi, hatta ne düşüneceğimi tamamıyla şaşırmıştım. Başbakanın sözleri alkışlar arasında neticelenirken oradan çıktım.

Arabalar kapının önünde sıralanmıştı.. Menderes bana selamlendi.. Arabasının kapısını açık tutuyordu..

— Buyur içeri.

— Siz buyurun dedim, girdi, kafamı kapıdan uzattım.

— Kimdi o ispatçıların aranızda kalmış olan kuyruğu? Sizi istifa teklif eden bedhah?

Dili yanmış gibi bir müddet sahte bir iç çekmesiyle:

— Cihad'ım, dedi, amma alıngansın!.. Sen hiç aklımın köşesinden geçmedin!..

Acı acı güldüm, kendisine maalesef benden beklememesi gereken ağır bir söz söyledikten sonra, otomobilin kapısını sert bir vuruşla kapattım. Oradan düşünceli adımlarla ağır ağır uzaklaştım. Bu onunla sondan bir evvelki görüşmemiz oldu.

*
**

Sondan bir evvelki görüşmemiz dedim, sonuncusunu da bir takım olayların üzerinden atlayarak anlatayım:

1957 seçimlerinin hararetli bir devresiydi, İstanbul'un civarında bir yerde Hürriyet Partisinin adına bir konuşma yapmış, ve vatandaşın kendi oylarına sahip olması gerektiğini söylemiştim. Demokrasi fazilet rejimidir demiştim. Ertesi gün Menderes'le Park Otelde burun buruna geldik, birbirimizle selâmlaşmadığımız için, birbirimizin yanından süratle geçtik... Birden beni arkamdan sinirli bir kol tuttu... Döndüm, bu Menderes'ti.

— Sen dedi nutuklar çekmişsin, demokrasi fazilettir demişsin..

— Evet ne olacak?

— Bu sözler bizim milletin bir kulağından girer bir kulağından çıkar. Rey almak için ona ne menfaat temin ettin? Bak ben sana bir şey söyleyeyim, o konuştuğun yerde benzin istasyonunun sahibi Demokrat Partilidir. Ben onu çağırır «Halk Partisi iktidara gelirse, senin elinden tulumbanı alır anan ağlar!.. Git bana oranın oylarını topla» derim. Benim işim biter, o oyları toplamak için güler yüz gösterecek, vaatlerde bulunacak, sökmezse tehdit edecek, olmazsa para verecek... Amma... Oylar benim olacak, anladın mı? Sen de git enayilere ahlâk dersi ver!

Ben bu söze hiç cevap vermeden oradan ayrıldım. Artık

kötülük ilâhının büyük yarasası, Menderes'i tamamıyla kanatlarının altına almıştı.

*
**

Menderes'le İzmir'de çok fena şartlarla ayrılmış olmama rağmen, Demokrat Partiden istifa etmemiştim.

Özel anlaşmazlıklar dolayısıyla partiden çekilmiş olmayı istemiyordum. Netekim o sırada 6-7 Eylül olayları oldu. Belliydi ki Demokrat Parti artık olaylara hâkim olamıyor, olaylar ona hükmediyorlardı. Bir süre sonra grupta bir fırtına esmiş bütün bakanlar, ağaçlarından sallana sallana düşürülen çürük meyveler gibi yerlere serilmişti. Bayar büyük gayretle bu fırtınadan yalnız Menderes'i kurtarabilmişti. Menderes yalnız kendisi için gruptan güvenoyu istemiş, hiç ummadığı halde grup kendisine şahsen bu güveni verince kabinesini yeniden kurmuş ve perişan, bitik bir sesle programını Meclise okumuştur. İspat hakkını tanıyacaktı, vatandaşların bütün şikâyetleri önlenecek, enflasyon durdurulacaktı.

Menderes güvenoyu aldıktan sonra bu vaatlerinin hiç birini yerine getirmedi. Tıpkı grev kanununda yaptığı gibi... Çayı geçinceye kadar gruptakilere ağabey dedi... 6-7 Eylül fırtınası ona ders olmuştu. Artık ipin uçlarını sımsıkı tutmak gerekiyordu.

Netekim bir süre sonra bu programını niye tatbik etmediğini Edirne Milletvekili Cemal Köprülü grupta kendisine sorunca, onu partiden ihraç etti. Bütçe müzakereleri sırasında, hükümeti tasvip etmeyen, fakat etmediğini de söylememiş olan Bilecik milletvekili İsmail Selçuk Çakıroğlu, grup yönetim kuruluna davet edildi. Kürsüye çıkarak bütçenin savunması kendinden istendi. Çakıroğlu bunu kabul etmeyince partiden uzaklaştırıldı.

«Demokrat Partide fena insanlar işe hâkim oluyorlar, bunun sonu memleket için de fena olacak» diyen Menderes ispat hakkı kanununu teklif edeni, grupta soru soranı, mecliste durumunu sükûnetle takip edeni de partiden çıkarıyordu. Demokrat

Parti içinde artık yaşamak mümkün değildi. Menderes'in istibdadı, vatandaşların haysiyetini eziyordu. Bu öyle bir parti olmuştu ki buradan kanun teklif eden de, soru soran da, oturup düşünen de kovuluyordu.

*
**

O tarihlerde dört ortağımla birlikte «Tercüman» gazetesini çıkarmaya başlamıştım. Açıkta muhalefet etmiyordum ama, Menderes'in aradığı uysallığı da gösteremiyordum. Menderes İstanbul'da imar işlerini ele almıştı... Günahına girmeyeyim ama, o sıralarda İstanbul'dan kadın ilişkileri yüzünden ayrılmak istemiyor, imar işleri de sevdasının mihrakı olan bu şehirde oturması için bahane oluyordu. Zaman zaman Tercüman'ı bastığımız matbaanın sahibi merhum Nuri Demirağ'ın (*) kulağına, «Tercüman» ı matbaasında çıkarmakta devam ettiği takdirde, binasının istimlak edileceği haberleri uçuruluyor, rahmetli bu sözlerle aldırış etmiyordu. «Menderes eğer fikir ve basın hürriyetini zorbalıkla baltalamak isterse gelsin baltasın, bu memleketin tarihinde benim itibarım artar, onun da ismi lekelenir» diyordu. Ortaklarım genel olarak gazetenin

(*) Rahmetli Nuri Demirağ hafızaların unutmaması gereken bir Türk müteşebbisiydi. Milli Mücadeleden sonra, demiryollarımızın döşenmesini kardeşi Abdurrahman Naci Demirağ'la beraber taahhüt etmiş ve memlekete hizmet etmişti. Bir aralık, ulusların hava egemenliğine sahip olması gerektiğini düşünerek özel havacılığa çok önem vermekle ileri görüşlü olduğunu ispat etmişti. Orijinal fikirleri vardı. Daha hükümet düşünmeden o Sarayburnu'nu Kadıköyüne bağlayacak olan köprü'nün projelerini kendi kendine yaptırmıştı. Bunun gibi, doğudaki maden cevherlerimizi değerlendirmek amacıyla Trabzon'dan İskenderun'a inen geniş bir yolun da projeleri üzerinde durmuştu. Nuri Demirağ, Beşiktaş'ta, o zamana göre mükemmel bir de matbaa tesis etmişti. Tercüman'ı ben bu matbaada bastım. İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'de demokratik nizamın kurulması yolunda verdiği meşhur demeçten sonra ve Demokrat Partiden hayli evvel, ilk muhalefet partisini kuran odur. Bu partinin ismi «Millî Kalkınma Partisi» idi. Kendine göre orijinal fikirleri olan, cesur bir kimseydi. O zamanın iktidarının Tercüman'ı basmaması için yaptığı tazyiklere celâdetle dayanmasını bildiği için benim şükranımı kazanmıştı.

muhalefete geçmesi taraftarı idiler, ben ise partiyle rabıtamı muhafaza ettikçe bunu yapamayacağımı söylüyordum. Hatta ortaklarımdan eski Muğla milletvekili Cemal Hünel bir gün, Mecliste kürsüye çıkmamı, Demokrat Partiye verip veriştirip sonra partiden, istifamı kürsüden açıklayarak çekilmemi teklif ediyordu. Bu yapacağım iş gazetenin itibarını, dolayısıyla satışını artıracaktı. Yine ortaklarımdan İzzet Zeki Baraz, her akşam matbaaya uğradıkça kendisine has nazik tavrıyla, muhalif yazılar yazan gazeteleri önüme koyuyor: «Artık bundan fazla bu gidişe tahammül edilemez» diyordu. «Eski» okul arkadaşım ve ortağım Semih Tanca da aynı fikirdeydi.

Ne var ki, ben muhalefete geçip geçmemek meselesini prensip açısından ele aldığım oranda onlar işi ticaret ve satış açısından görüyorlardı. Hiç birinin elinde kalem yoktu.. Bunların Demokrat Parti ileri gelenleriyle, münasebetleri de iyidi. Bu iyi münasebetleri bozmak niyetinde de değildiler, çünkü Semih Tanca ile Cemal Hünel'in kendi özel işleri vardı ve gazetenin bu özel işleri bozmasını değil, bilâkis takviye etmesini düşünüyorlardı. Yapılacak muhalefetin kendilerine ait bazı ticarî düğümleri çözeceğine ihtimal veriyorlardı. Ben bu özel düşüncelerin oyununa da gelmek istemiyordum. Buna rağmen gazete Ankara'da hoş karşılanmıyordu. Bayar'ın oğlu, Semih Tanca'ya, Cihad Baban'ı gazeteden ne zaman tasfiye edeceklerini soruyor, 6/7 Eylül 1955 olayları dolayısıyla ihdas edilen Nurettin Aknoz örfi idaresi haksız yere zulüm işleyerek, hiç sebep yokken gazeteyi, İnönü'nün demecini yayınladı diye 18 eylül günü kapatıyordu. O zaman da ben, millî savunma bakanı olan Şemi Ergin'e sert bir mektup yazıyor, o mektubun (*)

(*) Bu mektubun tam metni şudur:

Sayın Şemi Ergin — Millî Müdafaa Vekili — Ankara

Muhterem efendim,

21 aralık çarşamba günü Büyük Millet Meclisinde Muammer Alakant'ın İstanbul örfi idaresi hakkında vermiş olduğu sual takririne karşı lütuf buyurmuş olduğunuz cevabı gazetelerde okudum.

Hükümet zaruretlerini ve işgal etmekte bulunduğunuz mevkiin icaplarını kabul etmekle beraber, bilhassa Tercüman ve Hürriyet'in kapa-

metnini, bilgi edinsin diye General Nurettin Aknoz'a da yolluyordum. Hatırladığım kadar bizimle birlikte aynı havadisi yayınlayan diğer iki gazeteye bir şey yapılmamış, yalnız Tercüman ve Hürriyet kapatılmıştı.

Her geçen gün zihinlerde baskı heveslerini harekete geçiriyor, meclisiyle, hükümetiyle, örfi idaresiyle D.P. tek parti halinde memlekette egemen olma arzusunu gösteriyordu.

İki gün sonra yani 20 eylülde Ankara'ya gittiğim zaman Mükerrerem Sarol ile karşılaştım, bu karşılaşmadaki konuşma üzerimde çok etki yaratmış olduğu için onu defterime kaydettiğim gibi naklediyorum:

Sarol — Gazeteyi biz mi kapattık, Aknoz kapattı.

tılması hakkındaki izahatın, ne hukuk ve ne de hakikat duygusu ile kabili telif olmadığını ifade etmek mecburiyetini kendimde duyarsam beni suçlamamanızı rica ederim. Öyle zannediyorum ki vermiş olduğunuz izahat benim kadar sizi de tatmin etmiş değildir.

Gazete kapatma rejiminden çok ıstırap çekmiş olan Demokrat Parti ve onun hükümetinin, Tercüman ve Hürriyet'in kapatılması mevzuunda daha ciddi esbabı mucibe ile karşımıza çıkacağını tahmin ederdim. Bugüne kadar, sadre şifa verecek bir cevap alamayacağımı bildiğim için sormak zahmetine katlanmamıştım. Gazetemın neden kapandığını bilmiyorum ve daha doğrusu bilmek dahi istemiyordum. Fakat, verdiğiniz izahat neticesinden öğrendiğim malûmat beni rejim namına acı acı düşüncelere sevk etti... Biz bu hale mi geldik?

Sayın vekilim,

Örfi İdare Kumandanı General Aknoz İstanbul'da bir askeri ademi merkezîyet usulü mü ihdas etmiştir? Gönderdiği tebliğlerden ve icraattan böyle bir vazifeyi ifa edecek ehliyet, dirayet ve liyakatte olmadığı halen anlaşılmamış mıdır? Politik nosyonu bu seviyede olan bir zatın örfi idare kumandanlığı vazifesini yapmasına imkân var mıdır? Oadaki adalet hissinin ne kadar namevcut olduğunu, masum insanların tevkiflerini aylarca idame etmesiyle, bizleri kapatarak aynı fiili işleyen diğer gazeteleri açık bırakmasıyla, Dulles'in mesajını neşretti diye kapattığı Hergün gazetesini, bu mesaj ertesi günü hükümet eliyle neşreldikten sonra, tekrar açmamasıyla hâlâ sabit olmamış mıdır?

Bu meyanda hükümet mensubu olmak sıfatıyla sizi başka bir durumdan da haberdar etmeyi vazife telakki eylemekteyim:

Yunan matbuatı aleyhimizde çok şiddetli neşriyat yapmakta, Türk tabiiyetinde olan Rumların bile davacısı olmaktadır. Hiç bir aksülamel görmediği için de, sesinin tonunu yükselterek, nihayet Rus çarlığından

Ben — Aknoz hükümete bağlı değil mi? Haksız iş yapar, aynı havadisi veren bir gazeteyi kapar, diğerini kapamazsa buna ne yapıyorsun denmez mi? Askerî bir ademi merkeziyet usulü mü kurdunuz?

Sarol — Ne yapalım bu böyle!

Ben — Maksadınız örfi idareye dayanıp iktidarı sürüklemek, baksana Aknoz Paşa, sıkı yönetim karargâhını Dolmabahçe sarayında kurmak istemiş, adamı bu işten zorla vaz geçirmişsiniz!. Bu kafada giderseniz.... Sarol güldü.

— Ne zannediyorsun? dedi, iktidara geldikten sonra, iktidarı bırakacak kadar enayi mi sandın bizi? Elbette, 1957 seçimlerini sıkı yönetim altında yapar, bir dört yıl daha kazanırsak kekâ, sonrası Allah kerim..

dahi almadığımız tarzda bir üslupla bize notalar vermiş bulunmaktadır. Bu şiddetli muameleler halk arasında azar azar yayılmakta ve biz, örfi idare zoruyla hiç bir mukabelede bulunmadığımız için vatandaşlar üzerinde ihtibaslar yaratmakta, Yunanlıları da alabildiğine şımartmaktadır. Bu ihtibaslar bir gün fena bir mecraya dökülebilir; millî gururumuzun, millî dileklerimizizin örfi idare baskısı ile susturulmuş olması zehabı halkta hükümete karşı kırgınlık yaratabilir. Bu itibarla Yunan tecavüzleriyle Türk basınının sükûtunu ayarlamak zaruretinin yüksek takdirinize arz etmeliyim.

Sayın vekilim,

Sizi Meclis konuşmanızdan dolayı muahaze etmemin sebeplerinden biri de bu anlayışsız, adaletsiz örfi idare politikasını müdafaa etmiş ve kanunsuzlukları, örfi muamelâtı, bu sorgusuz sualsiz tevkiflerin mesuliyetini, bu keyfi hareketleri tekabbül etmiş bulunmanızdır.

Bu mektubumu, bu keyfi icraatı dikkat nazarınıza arz etmek ve ilk imkânını buduğum zaman General Aknoz ve onun mesuliyetini tekabbül edenlerden bu hesapları imkânlarım içinde soracağımı arz etmek için yazıyorum.

Haksızlık ve baskı rejimleri aleyhinde müştereken emek vermiş bir arkadaşınız olarak, dürüstlük icabı duygularımı haber vermeyi lüzumlu görürken bu mesuliyetli hali idame ettiren hükümete de bir vecibe terettüp ettiğini hatırlatmak istedim.

Bana bu mektubu yazdıran saikin Meclisteki beyanatınız olduğunu da derin saygılarımla tekrar teyit ederim efendim.

İzmir mebusu **Cihad Baban**

Not: Bu mektubun bir sureti Örfi İdare Kumandanlığına da gönderilmiştir.

Yazdığım notun altına şu kelimeleri eklemiştim:

(Bu kafa ile bunlar çabuk belâlarını bulurlar.)

Bu konuşmamızdan bir süre sonra Ankara yine karıştı, hükümet basın kanunu ile toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunlarını sertleştirmeye karar verdi.

Demokrat Partinin 1954'de meclise girmiş bakan heveslisi milletvekilleri koridorlarda, «Bu edepsiz basına gereken dersi vereceğiz!» diyorlardı. Bir başkası, yanılmıyorsam Hilmi Dura, «Evet, evet, diyordu, basın hürriyetini kısıyoruz, var mı diyeceğiniz?»

Ben insan vücuduna göz kulak gibi yapışık telâkki ettiğim bu özgürlüklerin gözümün önünde boğazlanmasını görmek istemiyordum. Artık D.P.'de kalamazdım. Bu olamazdı. Demokrat Parti yüzde yüz yolunu şaşırmıştı, sorumluluğa, kötülüğe doğru gidiyordu. Hayallerim yıkılmış, ümitlerim sonbahar yapıraqları gibi yerlere dökülmüştü. İktidar hırsının fasit dairesi kapanıyordu. Onun üzerine bu kötü gidişi durdurma gayretiyle Demokrat Parti grubunun kararları ile mutabık olmadığımı 1 haziran 1956 tarihli Tercüman'da başmakale halinde yazdım, yazı şudur:

D.P. GRUBUNUN KARARLARI İLE MUTABAKAT HALİNDE DEĞİLİZ

D.P. meclis grubunun toplantı ve basın hürriyetlerini sınırlama kararları ile mutabakat halinde olmadığımızı açıkça ifade etmiş olmak için şu satırları yazıyoruz. Evet, D.P. grubu ve hükümeti ile mutabakat halinde değiliz:

Çünkü evvelâ bu kararların anayasamızda yazılı ve hepimizin uymakla mükellef olduğumuz yeminle bağdaşır olmadığını ifade etmeliyiz. Meclis kürsüsünden: «Vatan ve milletin saadet ve selâmetine, ve milletin kayıtsız şartsız egemenliğine aykırı bir amaç gütmeyeceğimize ve cumhuriyet esaslarına sadakattan ayrılmayacağımıza» söz vermiş bulunuyorduk.

Milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğini basın hürriyeti ve toplantı hürriyeti ile içiçe telâkki etmekteyiz, bu özgürlükler kayıt ve şartlarla sınırlandığı takdirde kayıtsız ve şartsız millî hakimiyet anlamının yerine gelemeceğine samimî olarak inandığımız gibi, toplantı ve basın hürriyetlerini de riayete mecbur olduğumuz cumhuriyet esaslarının gereği kabul etmekteyiz.

D.P. grubunun kararları ile mutabakat halinde değiliz:

Çünkü, kararları Demokrat Partinin programı ve gerçek zihniyeti ile de bağdaşır görmemekteyiz. Parti programının birinci maddesinde, siyasî hayatımızın birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inandığı ve Demokrat Partinin Türkiye cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumî siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuş olduğu, üçüncü maddesinde, Demokrat Partinin Türk milletinin siyasî olgunluğuna inandığı, dördüncü maddesinde ise bütün devlet faaliyetlerinde millî iradeyi ve halkın menfaatlerini hâkim kılmak; yurttaşın, kişisel ve sosyal bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek istediği kaydedilmektedir.

Halbuki grubun verdiği kararlar, demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine, genel siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine imkân bırakmadığı gibi, Türk milletinin siyasal olgunluğundan şüphe ve bilhassa yurttaşın kişisel ve sosyal hak ve hürriyetlerinden uzaklaştırdığı da muhakkaktır.

D.P. grubunun kararı ile mutabakat halinde değiliz:

Çünkü matbuat hürriyetini düşünce ve söz hürriyetinin bir devamı olmak üzere kabul ediyor, ve düşünce ve söz hürriyetinin kullanılmasında vatandaşlar arasında nasıl bir ayrılık yapamıyorsak, nasıl milletvekili olmak, oy vermek ve kanaat açıklamak, yani vatandaşlık hak ve vecibelerinin tümünü kullanmak için hiç bir şart aramı-

yorsak, nasıl anayasamız da aynı fikirden, ilham alarak milletvekilliği için böyle bir kayda ihtiyaç görmemişse, söz özgürlüğünün bir devamı olan yazı özgürlüğünün de tahsil kaydıyla tahdidini, parti programında yazılı ileri demokrasi, cumhuriyet esasları ve milletin kayıtsız şart-sız hakimiyeti prensibi ile kabili telif görmemekteyiz.

Bu kararlarla mutabık değiliz:

Çünkü tarihsel, hukuksal, ve sosyal nedenler ve misaller dolayısıyla sınırlı hürriyetlerin yarım ayakla ayakta durmaları mümkün değildir. Ya bu kararlardan vaz geçilecektir, yahut da bunların ayakta durabilmesi için yeni tedbirlere baş vurulacak ve demokrasi fikir ve tabikâtı büsbütün tarihe intikal edecektir. Şiddetini git gide artıracak olan tedbirlerin, büyük memnuniyetsizlikler doğurarak, yeni şiddet tedbirlerine yol açması tabiidir, bu takdirde memleketin 1950'de ve onu takip eden zamanlarda kazandığı büyük şeref ve dış itibar da sarsılacak, Kore kahramanlığının yarattığı yüksek seviyeli bir Türkiye fikrine gölge düşecek ve Türk vatandaşının büyük ve şerefli savaşlar sonunda istihsal ettiği hürriyet rejimini elden kaçırmayı bütün dünyada Türk milletine karşı güvensizlik yaratacak, hakkımızda hiç bir sebep ve lüzum yokken fena fikirlerin hortlamasına imkân verecektir.

D.P. meclis grubunun bu kararları ile mutabık değiliz:

Çünkü bütün bu lüzumsuz tedbirlerin hiç bir fayda vermeyeceğini, bilâkis memlekette yorucu mücadelelere yol açarak, vatandaşın çalışma şevkini kıracağını, gayretini dağıtacağını, yakın tarihteki misallerle biliyoruz. Ne gazetelerin susturulması, ne toplantıların men'i, eğer vatandaş memnuniyetsizliğe sürükleyen sebepler ortada mevcutsa bu vatandaşların kafalarında ve gönüllerinde biriken acılığı izale edemeyecektir.

Bu kararlarla mutabakat halinde değiliz:

Çünkü senelerce hücum ve eleştirilere uğrayan, uğrunda çetin savaşlar verilen tek parti devrindeki tahdit-

lere Demokrat Parti kendiliğinden avdet etmiş oluyor demektir, bizce bir parti kendi prensiplerini inkâr etmek-tense, iktidarı terk etmesi evlâdır. Bu görüş partimizin kendi kendini inkâr etmesi, istikrarsızlığa yol açması, hu-zur ve emniyeti bozması, memlekette yeni sosyal hasta-lıkların doğmasına imkân vermesi, dürüst vatandaşı politi-kadan uzaklaştırarak memleketi ilerisi meçhul bir mü-cadele hayatına atması demektir.

Bu kararlarla mutabık değiliz:

Çünkü Demokrat Partiyi iktidara getiren millî heye-canın, millî arzunun bir millî olgunluk eseri olduğuna kanûz, ve sert, tehdit edici tedbirlere baş vurmadıkça de-mokrat partinin mevkiini asla kaybetmeyeceğinden emi-niz. Milletın üstünde mürebbi bir hükümet fikrinin ne anayasamızla ne de parti programı ile uyuşmadığına inan-nanlardanız.

Eğer toplantılarda ve yayında taşkınlık olmuşsa ve oluyorsa bunların cezasını adalet cihazımızın vermesini beklemeli ve istemeliyiz, eğer grup, adalet cihazımıza inanmıyor ve kendini kaza kuvvetinin yerine koymak is-tiyorsa yine demokrasi esaslarından ayrılmış oluyor de-mektir.

D.P. grubunun bu kararları ile mutabık değiliz:

Çünkü bu partiye bağlanan ve gayeleri samimî bir de-mokrasi rejimi kurmak olan büyük demokrat kütlenin kendi prensiplerinden saptırılmış olduğunu görerek bun-dan eza duyacağına kaniiz.

Bu samimî ve içten gelen yazılarımızın hürmetkârı ol-duğumuz parti yüksek kademelerinde ve muhterem grup arkadaşlarımız üzerinde yaratacağı olumsuz tepkiyi tak-dir ediyoruz, fakat biz bu davaya girerken Demokrat Par-tinin siyasî programını okuduğumuza, onu kanaatlarımıza uygun bulduğumuza ve bu esaslar içinde çalışacağımıza imza vermiştik, şimdi bu yazılarımızla imzamızın taah-hüdünü yerine getirdiğimize ve bugünkü buhranlı durum-

da memlekete ve partiye karşı dürüstlikle görevimizi yaptığımıza inanıyoruz.

Cihad Baban

Bu yazı çıkınca Ankara'da kıyametler koptu, ben bu yazı üzerine Ankara'ya giderken vagon restoranda kulağıma gelecek tarzda küfürler savurmaya başladılar...

Demokratik mücadelede alnından bir tek damla ter sızmamış sadakatli (!) bir milletvekili, «Menderes bunun önüne bir kemik atmış olsaydı, şimdi bizi böyle arkadan vurmazdı.» diyordu. Buna karşılık vatandaşlardan ve hatta partililerden tasvip telgrafları alıyordum. Demokrat Partili milletvekilleri akıl almayacak tarzda kötü konuşuyorlardı. İşin garibi üniversite kürsülerinden siyasete atılmış Hamdi Ragıp Atademir gibi arkadaşlar da Meclis kürsüsünden bana çatıyorlardı. Gene milletvekili olmuş, kendileriyle özgürlük kavgasında beraber olduğum bazı eski gazeteci arkadaşlar bile bu hücumlara katılıyorlardı.

Bu hücumlar karşısında 3 haziran 1956'da D.P. programını alkışlayan eller başlıklı bir yazı yayınladım.

D.P. PROGRAMINI ALKIŞLAYAN ELLER

Sene 1950, tarih 14 temmuz yani Demokrat Parti iktidarda henüz ikinci ayını yeni doldurmuş aynı gün mecliste Konya mebuslarının tutanakları kabul ediliyor, halkın büyük kahramanlığı ve yardımı ile, Türk milletinin olgunluğu sayesinde iktidara gelen çiçeği burnunda Demokrat Parti ilk iş olarak, Halk Partisinden devredilmiş olan matbuat kanununu tadil ediyor. Kanunda mevcut olan bütün antidemokratik hükümleri kaldırıyor.

İsmet Paşa'nın başvekâleti zamanında konmuş ve sonra da 1946'da Recep Peker tarafından daha da şiddetlendirilmiş olan o hükümler tarihe intikal ediyor. 1946'da Demokrat Parti adına bu kanunu şiddetlendiren Recep Peker'le onun karşısına çıkan Menderes D.P. adına mecliste

hakikaten arslanlar gibi çarpışmıştı. Onun o günkü sözleri mantık ve uslûp bakımından 93'den beri zabıtlarımızda az gördüğümüz en güzel ve en parlak politika edebiyatı numunelerinden olmuştu. 1950; 14 mayısında ise Demokrat Parti iktidara geçer geçmez, muhalefet devrinde ileri sürdüğü prensipleri derhal tatbik mevkiine koyuyor, ve ilk ağızda memleketin sosyal hayatına çok fenalığı dokunmuş olan matbuat kanununu demokratik memleketlere yakışan bir şekilde değiştiriyordu. Bu değişen kanun 14 temmuzda' yani D.P.'nin iktidara gelişinden tam iki ay sonra meclise geldiği zaman ben kürsüden şu sözleri söylüyordum.

Muhterem arkadaşlar,

10 seneden beri hasretini çektiğimiz yeni basın tasarısının müzakeresine başlıyoruz. Bu münasebetle muhterem heyetinize, hem aranızda bulunmakla büyük bir şeref duyan milletvekili arkadaşınız, hem basın âleminin bir mensubu, hem de sabık idarelerin tatbik ettikleri muamelelerden çok acı çekmiş bir arkadaşınız sıfatıyla maruzatta bulunmak istiyorum.

1946'da Recep Peker hükümeti 1881 No.'lu matbuat kanunun hükümlerini ağırlaştırırken, bendeniz bu kürsüden «Bu kanun Türk demokrasisine ve 8'inci Büyük Millet Meclisine şeref vermeyecektir.» demiş ve bu sözlerim şiddetli tepkilerle karşılanmıştı.

Aradan dört sene geçti, o gün ıstırap içinde söylediğim o sözleri şimdi huzuru kalp ile ve memnuniyetle tekrar ediyor, ve o sözleri yalnız acı acı hatırlamakla yetiniyorum. Çok şükür aradan dört sene geçtikten sonra, şimdi müzakere ettiğimiz bu kanun Türk milletine, demokrat hükümete ve 9'uncu Büyük Millet Meclisine şeref verecektir. Sözünü söylemiş olmanın zevkini tadıyorum. «Bravo sesleri ve alkışlar.»

O tarihte bana bravo diyenler ve alkışlayanlar şimdi Recep Peker kanununu da geride bırakan yeni bir kanunu

alkışlamaktadırlar. Görülüyor ki, bu parti programı içinde dün ne demişsem, bugün de aynı şeyleri söylemekteyim. Değişen parti mes'ulleri ve onlara uyan gruptur.

O tarihte mecliste tasvip gören sözlerime, zabıtlardan devam edelim:

Arkadaşlar,

Bu münasebetle memlekette değişmiş olan bir zihniyete de işaret etmek istiyorum, Serbest Fırka dağıldığı zaman, yüksek meclisin kürsüsüne çıkan hatiplerin matbuat hakkında verdikleri acı hükümleri hatırlıyorum. Bu memleketin nesi varsa o kadar, fakat herhalde irfanını temsil eden matbuatı nasıl tezyif ve tahkir ettiklerini ve matbuata nasıl bir parya muamelesi yaptıklarını hatırlıyorsunuz. Daha dört sene evvel 1881 sayılı kanunun ağırlaştırılması esnasında, bu mecliste söylenen sözler hâlâ kuşağımızdadır.

Bazı teknik izahat verdikten sonra da şöyle devam ediyorum:

Arkadaşlar,

Matbuat hürriyetinden korkan insanlar vardır, bunlara Fransa'nın meşhur politika adamı Thiers'in bir sözü ile cevap vereceğim. Thiers diyor ki «Matbuat hürriyeti suistimal edilebilir, bundan mahzurlar doğar, fakat ben hürriyetin suistimalinden doğan mahzurları hürriyetsizliğe daima tercih ederim. Bir memleketin namuslu fakat matbuatın hücumları ile kirletilmiş insanlar tarafından idare edilmesini, namussuz fakat baskı yüzünden efkârı umumiyeye namuslu tanıtılan insanlar tarafından idare edilmesine daima tercih ederim. «Alkışlar»

Benim bu sözlerimi program ve düşüncelerinize uygun olduğu için alkışlayanlar sizdiniz. Muhterem grup arkadaşlarım! (Matbuat kanunu) isminin işaret ettiği gibi, yalnız gazetecilerin kanunu değil, hepimizin kanunudur. Yazarların olduğu kadar, okuyanların da kanunudur. Sizleri fazla yormak istemiyorum, yalnız müsaadenizle sözlerimi kısa bir fıkra ile bitireceğim:

Meşhur Amerikan cumhurbaşkanı ve demokratik hürriyetlerin babası Jefferson'a matbuat hürriyeti hakkında ne düşündüğünü sormuşlar, o da şu cevabı vermiş:

Bana parlamento müessesesi mi, seçim müessesesi mi, adalet müessesesi mi, yoksa basın hürriyeti mi? diye sorsanız, size basın hürriyetini tercih ediyorum, diye cevap veririm. Eğer basın hürriyeti olursa o memlekette parlamento da kurulur, adalet de tesis edilir, dürüst seçimler de yapılır, suistimallerle de mücadele edilir, ve her şey yerine gelir.

Fakat matbuat hürriyeti olmayan bir memlekette bunlar mevcut olsalar dahi orada ne parlamentonun mevcudiyetinden, ne seçim hürriyetinden, ne de vatandaş haklarından bahsetmek mümkündür, matbuat hürriyeti olmayan bir memleketteki devlet bir kabile devleti olmaktan ileri gidemez.»

Jefferson'un bu sözlerine bütün kalbimle ve misallerini yaşamış olarak inanıyorum. Büyük Meclis kanuna büyük alâka göstermiştir. Hepimiz seçim mücadeleleri esnasında bu davayı kesin olarak kabul edeceğimizi ifade etmişizdir. İşte vaadimizi ve millete karşı verdiğimiz sözü tutmanın sırası gelmiştir. Büyük Meclise kanuna göstereceği alâkadan dolayı, Türk milleti, Türk fikir hürriyeti namına müteşekkik olacaktır. «Alkışlar»

Thiers'in ve Jefferson'un sözlerini alkışlayan eller 1950 seçimlerinde matbuat kanununun değiştirileceğini vaat eden ağızlar, Türk milletine, Demokrat Partinin programına sadakat göstereceğini imzaları ile taahhüd edenler, şimdi bu sözlerden bu vaatlerden dönecekler mi?

Bunu yaparlarsa, Demokrat Partinin samimî taraftarları Türk milleti, partiden davacı olmayacak mı? Partiyi bu mevkie düşmekten korumak; siz sayın genel kurul azaları, ve grup arkadaşları, vazifeniz değil midir?

Cihad Baban

Grup kararına rağmen ben, Basın Kanununu şiddetlendiren hükümlerle Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile vatandaşa ateş açma yetkisi veren hükümlere 7 haziran perşembe günü kıpkırmızı oy verdim ve bu suretle parti disiplini dışına çıkmış oldum. Vicdanım rahattı. Arkadaşların iftiralarına, isnatlarına sabırla karşı koymuş, Menderes'i o zamanlar tahmin edemeyeceğim kadar kötü olan akıbetinden korumak için bu kötü neticeyi hiç tahmin etmeden elimden geleni yapmıştım. Fakat politikadaki muayyeniyet kanunu, beni de, benim dayanma kuvvetimi de altına almıştı... Sade ben değil, benim gibi ve benden daha evvel ve daha etkili olarak bu mücadeleye katılan bütün arkadaşlarım, insanların yalancı sadakat gösterilerine mağlûp olmuştu. Bu yenilgi üzerine de 8 haziran 1956'da duyduğum kırgınlıkla Tercüman'da, şu yazıyı yazmıştım:

YAZIK OLDU

Ne Demokrat Parti adına konuşan grup sözcüsü, ne de de başvekil basına konulan tahditleri bereket versin bir ileri aşama olarak savunmadılar. 1950'de verilen hürriyetin suistimal edildiğinden şikâyet ederek, bu suistimali önlemek istediklerini belirttiler. Bu iddialardan çıkan birinci netice; basının bu hürriyete ehil olmadığıdır. Şimdi size sormak istiyorum:

Öyle bir topluluk mutasavver midir ki, ondaki sosyal grupların bazıları hürriyete ehil, bazıları ehliyetsiz olsun. Hürriyet; millet fertleri arasında taksime uğratabilir mi? Millî müesseseler reşit, az reşit, vesayete muhtaç olarak tasnife tabi tutulabilir mi?

Meselâ şöyle bir şey tasavvur edilebilir mi? Bütün hürriyete ehil olmayan insanlar gelip basın âlemine yerleşmiş, ehil olanlar da parlamentoda toplanmış olsunlar.

Kanunun konuşulduğu gün, Meclis salonunda milletvekilleri birbirlerinin kafasına, içinde tabanca bulunan

çantalar savurdular. Bir tarihte Ahmet Tahtakılıç D.P. muhalefette iken meclis içinde tecavüze uğradı. Bir başvekil, o tarihte muhalefeti temsil edenlere psikopat diye bağırды, çok defa kürsü serbestisi aşağıdan gelen seslerle boğuldu. Halit Paşa mecliste öldürüldü.. Bir mebus bir gün bir kadın katletti, her içtima devresinde bir miktar mebusa suç yüklemeler yüzünden teşrii masuniyetlerin kaldırılması için riyasete tezkereler geldi, bütün bunlara bakıp da, Büyük Millet Meclisi hakkında fena bir hüküm verebilir miyiz?..

Hürriyet suistimalleri her yerde her sahada vardır, ve dünya durdukça her memlekette olacaktır, fakat bu suistimallerin hiç biri, demokratik temel prensiplerin ihlâlini icap ettirmez.

Biz kanuna muhalif kaldık, çünkü yüz elli senelik çetin mücadelelerden ve bilhassa 14 mayıs 1950 tecrübesinden sonra Türk milletinin muasır medenî memleketlerdeki kadar, hürriyet suistimallerine dayanabilecek olgunlukta olduğuna kaniiz..

Biz basın hürriyetini, amme haklarının temeli olarak kabul ediyor ve bütün yurttaşlara şamil bir hak telâkki ediyorduk. Hürriyetleri tahdit eden kanunun çıkmasını istemezdik; bir memleketin sahip bulunduğu hürriyetin tecezzi kabul etmeyeceğine, basın mensuplarının ehliyetsiz ve mebusların ehil olabileceğine inanmıyorduk... İnanıyoruz ki basına konulan bu tahditler bilcümle hürriyetlerin üzerinde menfî tesirini gösterecektir.

Bu kanunun çıkmasına üzüldük, çünkü nice emeklerimize, mücadelelerimize yazık oldu. Menderes kendisini seven insanların hür muhitinden ayrılıp sinirlerine mağlûp oldu, diktaya yöneldi, hata etti, kendisine de yazık etti...

Cihad Baban

★
★

Mecliste meşhur baskı kanunlarına kırmızı oy verdiğimin ikinci günü, yani 9 haziran 1956 cumartesi, beni o zaman dev-

let bakanı olan Emin Kalafat çağırttı. Elinde gençlik arkadaşım, Millî Türk Talebe Birliğinden beraber yürüyüp geldiğimiz, milletvekili olmasında benim de gayretim dokunan Tevfik İleri'nin imzası bulunan bir tezkere vardı. Tevfik İleri, benim disipline riayet etmediğimi nazik bir ifadeyle söyleyerek partiden ihraç edilmem isteğini merkez idare heyetinin kararı olarak haysiyet divanına yazıyor ve ihraç isteğini parti başkanı olarak imzalaması için Menderes'e göndermiş bulunuyordu.

Emin Kalafat'a göre, Menderes bu tezkereyi imzalamamıştı... «Cihad'a kıyamıyorum» demişti. Benim de artık münasebetsizlikte ısrar etmemem icap ediyordu. Kanunlar muhalefetime rağmen çıkmışlardı. Ben kırmızı oy vermiştim. vicdanen müsterih olmalı idim. Ama hiç olmazsa bundan sonra elbirliği ile...

Teklifin gülünçlüğü karşısında söylenecek bir şey yoktu. Bu «bana kıyamamak» meselesi değildi. Tükürdüğümü yalatıp beni şahsiyetsiz etmenin teklifi idi. Onun için Kalafat'a:

— Siz beni haysiyet divanına verin, artık bağlar koptu, aramızda ne manevî, ne maddî bir irtibat kalmadı, dedim, ve yanından ayrıldım.

Meclise döndüğüm zaman, Ziyad Ebuzziya beni buldu, rahmetli İstanbul Milletvekili Nâzım Bezmen Ankara Palas'ta oturuyordu, beraberce ona gittik, Nâzım Bezmen bana: «Haberin var mı? dedi, seni cezalandıracaklarmış... Salı günü gruba katılırsan ağız birliğiyle yuha çekeceklermiş...»

Ben Nâzım Beye de Ziyad'a da istifa ettiğimi söyledim. Eski arkadaşlarımın bana yuha çekmeleri için sebep kalmamıştı.

Bu olaydan dört gün evvel yani 5 haziranda da Celâl Yardımcı'yı görmüştüm, devlet bakanı idi, fakat Menderes'in kendisini millî eğitim bakanlığından ayırmış olması dolayısıyla ona kızgındı... Bana kendisinin de D.P.'den istifa etmek istediğini, fakat bu istifaların tamtuturaklı olabilmesi için bu işi kendisiyle diğer birkaç arkadaşın birlikte yapması gerektiğini anlattı, Konya Milletvekili Muammer Obuz ve Rüştü Özal ile görüşmemi salık verdi.. Rüştü'yü bulamadım, fakat Muammer'i evinde gördüm, istifa etmek istiyor, hatta müsveddeyi yazıyor, sonra kâğıdı sepete atarak kesin bir harekette bulunamıyordu. Ben

Muammer'in istifa edemeyeceğini, henüz kararının olgun hale gelmediğini görünce, Celâl Yardımcı'ya uğrayarak durumu anlattım, o arada Celâl Yardımcı da istifadan vaz geçtiğini bana söyledi. Vakıflar Bankası Genel Müdürü Tarık Güreker'i, Menderes himaye etmemiş ve Yardımcı'nın onu bankadan uzaklaştırmasına göz yummuştu. Celâl Yardımcı, bu sebepten Menderes'e minnettar kalmıştı. İstifa edemiyordu. Aramızdaki konuşma da uzun sürmesin, eski sözlerini kendisine hatırlatmayayım diye nezakete yakışmayacak şekilde birden ayağa kalkmıştı. Bunun üzerine benim için artık yapılacak bir şey yoktu. Derhal İzmir'e hareket ederek seçim bölgemdeki teşkilât mensuplarına partiden ayrılacağımı anlattım. Bir kaza başkanı:

— Cihad Bey, mesut insansınız! dedi.

Onlara, bana iki devre üst üste göstermiş oldukları teveccühten dolayı teşekkür ettim. İstanbul'a geldim, istifa mektuplarını Ankara'ya yolladım. Menderes'e yazmış olduğum mektupta şunları söylüyordum:

31 Ekim 1956

Sayın Adnan Menderes

Demokrat Parti Genel Başkanı

Daha muhalefet yıllarında İstanbul İl Başkanı Esat Çağa'nın reyle kazandığı muvaffakiyeti, haksız muamelelerle iptal ettiğiniz zamanlarda, bu hareketlerin doğru olmadığını, Galatasaray Lisesi karşısındaki Hatay Pastanesinde bir gece size söylediğim zaman şu hükmü de adalet duygunuzu kamçulamak maksadıyla ilâve etmiştim: «Siz bugün böyle yaparsanız, iktidara geldiğiniz zaman ne yapmazsınız? Adnan Bey!..»

O zaman da Esat Çağa hadisesi dışında belki de samimî düşünerek şu cevabı vermiştiniz!..

— Ah bir kere şu memlekette demokrasi teessüs etse... Her şeye razıyım... Demokrasinin suistimal edilmesine bile... Hürriyet bizi iktidardan süpürse bile... Her şeye katlanacağız...

Rejim davası, o zamanki iktidarın işbaşından uzaklaş-

tırılması gayeleri, o kadar mukaddes idi ki, âdeta gözleriniz dolarak, söylediğiniz bu sözlere inanmış, daha doğrusu inanmak istemiştım.

Yanıldığımı, altı senelik hadiseler gösterdi. Döndük, dolaştık, 1945'de başladığımız noktadan daha gerilere gittik. Şu mektubumu Demokrat Parti mensubu olmanın mes'uliyetini artık taşıyamayacağımı ifade için ve istifa maksadıyla yazıyorum.

Sayın Menderes,

Rejimimizin bugünkü hali, ısrarcı, inatçı mizacınızın bütün alâmetlerini taşımaktadır. Bir bakıma Millet Partisinin, Köylü Partisinin ve şimdi de Hürriyet Partisinin hakiki kurucusu sizsiniz!. Her üç parti de müsamaha tanımayan hırçın mizacınızın ve yalnız sizin eseriniz olmuştur. Bugünkü basın rejimi, dünkü tek parti basını rejiminden, bugünkü toplantılar rejimi dünkü tek parti toplantılar rejiminden geridir.

Eskiden vatandaşın gönlünde ve kafasında bir türlü yerleşmeyen istikrarın umumî hayata zarar verdiğinden şikâyet ediyorduk, bugün sırf mizacınıza göre ayarlanan umumî hayatımızda istikrar namına hiç bir şeyin kalmamış olduğunu ifade edersem keyfiyeti eski bir dostunuzun sizi yine dostça ikaz etmiş olmasına atfetmenizi rica edeceğim.

Demokratik düzenin ortadan kalkması üzerine Batı dünyasındaki prestijimizi kaybedeceğimizden, Kore'de döktüğümüz kanın boşa gideceğinden, Türkiye'de cereyan eden demokrasiye aykırı olayların, Avrupa basınında tenkitlere yol açtığını söyledikten sonra, şunları ilâve ettim:

«Kendi taahhütlerime, prensiplerime sadık kalmak maksadıyla, üzerimde taşıdığım mes'uliyeti sizinle birlikte paylaşmak istemiyorum. Demokrat Parti içinde âciz bir seyirci olarak tasvip etmediğim bir gidişe de katılmak niyetinde değilim. Dünya basınındaki yazıları okuyarak üzülen ve bu satırları yazan eski arkadaşınızın memleke-

tin yüksek menfaatleri bakımından partinin ve hükümetin başından uzaklaşmanızı istemesini mazur görmenizi şüphe yok ki tabîî telâkki edersiniz!.

Parti program ve tüzüğünün, demokratik prensiplerin münhasıran hatırınız için bir kenara itilmesine rıza göstermek istemeyişime hak vermeseniz bile, bir gün hadiselerin zoru ile bu hakikatlere ulaşacağınızı size temin etmek isterim.

Eski prensiplerin parti içinde müdafaasını neye yapmadığımı sorabilirsiniz!. Bugüne kadar bu mücadeleye imkân verecek bir uyanıklığın partide doğup doğmayacağını bekledim. Şu satırları yazarken, bu ümidini kaybetmiş bir insan olduğumu da teessürle ifade etmeliyim.

6-7 Eylül meselelerindeki idaresizliklerin iç bünyedeki iktisadî sıkıntıların, velev bir gün feraha kavuşacağımız vaadi ile dahi izah edilemeyeceğine kaniim.

Prensiplerden inhıraf ederek resen omuzlarınıza aldığımız devlet idaresinin karşısında, Demokrat Parti içinde, âciz bir seyirci olarak tasvip etmediğim bir gidişin mesuliyetini artık taşımak istemiyorum.

Bu vesile ile eski bir arkadaşınızın saygılarını kabul buyurmanızı rica ederim.»

Tercüman'ın Ankara muhabiri Aydın Köker, Menderes'in mektubunu başbakanlığa götürmüş, özel kalem müdürüne vermiş.. Aradan birkaç saat geçtikten sonra, özel kalem müdürü Aydın Köker'i aratmış, başbakanlığa davet etmiş, zarfı açılmış mektubu kendisine tekrar uzatmış, «Beyefendi, demiş, bu mektubu size aynen iade ediyor!»

Beni partiden kovmaya kıyamayan Menderes bu mektubu iade ederek, acaba Demokrat Partiden çekilmemem üzerinde ısrar mı ediyordu? Yoksa mektubumu hakaret olsun diye mi iade ediyordu? Aydın Köker benden kesin talimatı aldığı için tereddüt etmemiş, başbakanlıktan çıktıktan sonra, istifamın zarfını tekrar yapııştırarak, Bakanlıklar postanesinden Menderes'in adresine göndermişti.

Bayar ise mektubu alınca, içindekini okumadan ne olduğunu anlamış, başını sallamış, Aydın Köker de fazla bir şey söylemeden onun yanından ayrılmıştı.

*
**

Menderes'i huzursuzluğa sevk eden işlerden birisi de Kıbrıs gailisi oldu. Bu mesele ufuklarda görüldüğü zaman Menderes'in itibar eğrisi en yüksek noktada bulunuyordu. Türk askerleri Kore'de kahramanca çarpışmışlar, Türkiye'ye çok büyük, fakat sonradan müttefiklerimiz tarafından unutulacak şerefler kazandırmışlardı. O tarihlerde Türkiye henüz Avrupa memleketlerine borçlu değildi; 1958'de olduğu gibi dostlarımıza iktisaden boyun eğmemiştik. Makarios Kıbrıs'ta kıvranıyor, fakat bütün hücumlar yalnız İngiltere'ye teveccüh ediyordu. Yunanistan'da, değerli bir asker olduğunu İkinci Dünya Savaşında İtalyanları Arnavutluk dağlarına mihlayarak ispat etmiş olan Papagos büyük bir ekseriyetle işbaşına gelerek, istikrarlı bir hükümet kurmaya muvaffak olmuştu.

Avrupa Konseyi dönüşü iki gün Nice'te kalmak istedim. Bir akşam, 1953 yılı temmuz sonunda, Nice'ten Cannes'a geçtim, meşhur gazineye girdiğim zaman, mevkiini son seçimlerde Papagos'a terk etmiş olan Venizelos ile karşılaştım. Kendisini 1945 Yunan seçimlerinden beri tanıyordum. Sonra o devlet adamı olarak Ankara'ya gelmiş, orada görüşmüştük... Ben Atina'da kendisini gazeteci ve milletvekili olarak ziyaret etmiştim, Paris'te bir iki kere toplantılarda tesadüfen buluşmuştuk.. Beni görünce mutattan fazla bir ilgi gösterdi..

— Bay Baban, sizi gördüğüme çok memnun oldum, dedi. Bazı şeyler görüşmek istiyorum.

Bir kenara çekildik. O anlatmaya başladı:

— Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin iyi olmasını ne kadar istediğimi bilirsiniz, bu politika bana babamdan mirastır. Atatürk ile babam Venizelos arasında tarihin acı torularını tasfiye ederek kurulan bu dostluk kadar büyük bir siyasî esere yakın tarihte az rast geliriz. Yalnız korkuyorum ki, bu eseri yaşatamayacağız. Çünkü kıymetini bilemeyeceğiz,

karşılıklı olarak bu eseri iç politikada demagojiye feda edeceğimiz. Papagos, askerî zaferler kazanmaya, alkışlanıp takdir görmeye alışmış bir insandır. Göreceksiniz, bu alışkanlık onu siyasî bir zaferin arkasından da koşturacaktır.. Yunanistan'ın şu sırada siyasî zafer olarak yapabileceği tek şey, Kıbrıs'ı ilhak etmektir. O zaman yine iki millet karşı karşıya gelmiş olacak.. Dostum Menderes'e söyleyin!. Yunanistan'ın Enosis iddialarına karşı, «Biz de Kıbrıs'ı ilhak edeceğiz!» fikrini gütmesin.. Kıbrıs Türkiye ile Yunanistan arasında bir kavga yeri, bir ihtilâf düğümü olmasın, bilâkis öyle ayarlayalım ki, Kıbrıs, Türkiye ile Yunanistan arasında bir ittifak, bir anlaşma noktası olsun...

Sophocles Venizelos'a o zaman sordum:

— Kıbrıs'ın bir müşterek anlaşma zemini olması meselesini nasıl öngörüyorsunuz?

Venizelos:

— Bakın dedi, bir Balkan Paktı kurmadık mı? Bir gün Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya arasında vizelerin kalkmasını, pasaportların ilgasını, gümrüklerin yok olmasını düşünmüyor muyduk? Hani bir de üç memleketin müşterek bir danışma parlamentosu olacaktı? Bu pakt bütün Balkan milletlerine açık olacaktı ya? İkinci Dünya Savaşı, rejim ayrılıkları bu projeleri hep hayalhanesine naklettirdi.. Ama biz Türkiye ile Yunanistan aynı cephedeyiz, aynı ideallerin peşindeyiz.. Kıbrıs müşterek malımız olsun, ortak idareyi evvelâ orada tecrübe edelim.. Başımız ağrıdığı zaman oraya gidip dinlenelim.. Orada birbirimizle buluşup dostluk edelim.. Akdeniz'deki bu ada müşterek cennetimiz olsun...

Bu projenin gerçek olarak tahakkuku nasıl olacaktı?. Venizelos onu da kafasında araştırmış... Taşınmaz mülklerde iştirak halinde mülkiyet olur ya.. onun gibi.. Adanın her zerresinde müşterek olmak.. Düşünürüz.. Eksperler müşterek idarenin esaslarını tespit ederler..

Venizelos'un yanından ayrılmadan evvel şu soruyu sormak ihtiyacını duydum:

— Bu dedim, yalnız sizin fikriniz mi? Yoksa bu fikir Yunanistan'da yürür mü?

— İhtiyatlı olmak gerek dedi, kanaatımca bu fikir şimdi yürür, hatta biraz daha acele etmek lâzım, ileride çekişmeler siyasî havayı bulandırır, sizi bilmem ama bizde Kıbrıs uğruna fedakârlık yapabilecek hükümet tasavvur edemem.

*
**

Ankara'ya döndüğüm zaman sayın başbakanı bu konuyu kendisine anlatmak için görmek istemiş, fakat muvaffak olamamıştım. Kısa bir süre sonra, tekrar Strazburg'a gidecek ve orada diğer partilere mensup Yunanlı delegelerin ağızlarını arayabilecektim. Onun için Ankara'da Menderes'i mutlaka görmek için fazla ısrar da etmedim.

Strazburg'da Yunanlı dostlarımızı birer ikişer yemeğe götürdüm, aralarında Kraliyet Partisine mensup olanlar olduğu gibi, koyu solcuları temsil edenler de vardı.

Konuşmalarda söz tabîî daima dönüp dolaşıyor, Kıbrıs meselesine intikal ediyordu. Hissediyordum ki Yunanistan'da Türkiye'yi kızdırmanın endişesi vardır. Enosis, evet... fakat eğer Türkiye'yi darıltmadan bir orta yol bulunacak olursa, Yunanistan buna razı olacaktı.

Türkiye ile ortalama bir anlaşma hem İngiltere'ye karşı Yunanistan'ın izzeti nefsinin koruyacak, hem böylece meseleye bir çıkış noktası bulunacaktı. Gerçi Makarios pek bu fikirde değildi, ama.. O tarihlerde Makarios'un önemi ve mevkiinin ağırlığı da bu bugünkü kadar değildi.

Tekrar Ankara'ya döndüğüm zaman, Menderes'i ziyarete gittim, kendisine Sophocles Venizelos'un Cannes'da, diğer Yunanlı liderlerin de Strazburg'da bana anlattıklarını naklettim:

— Öyle zannediyorum ki dedim, Venizelos'un fikri pek ya bana atılacak gibi değil. Teşebbüsü Türkiye arabulucu olarak ele alsa hiç fena olmaz.. Herhalde İngiltere bizi Yunanistan'ın karşısına dikecek bir politikaya alet etmemelidir.

Güldü... Elindeki tesbihle oynadı.

— Vay dışışleri komisyonu başkanı vay! dedi, bak ne gibi fikirlerle bana geliyor... Sen ne söylüyorsun? Ben Kıbrıs'ı ilhak edeceğim... anladın mı?

Bunun üzerine ben güldüm..

— İlhak etmek isteyebilirsiniz, dedim, fakat muvaffak olabilir misiniz? Hem farz edin ki ilhak ettiniz, adada yaşayan 450 bin Yunanlıyı ne yapacaksınız? Her gün bir ihtilâl teşebbüsü, her gün kan akacak, bir taraftan kilise, öbür taraftan komiteler, oradaki Türklerle uğraşacaklar... Türkiye başını zorla bir derde sokacak...

Durdu, düşündü, iskarpininin burnu ile kafasını aynı tempoya uydurup havaya kaldırdıktan sonra:

— Hiç bir şey yapamazlar!. dedi.

— İnsan idaresi zordur. Bu iş, bize çok cana, mala, fedakârlığa mal olur. Zaten fakiriz, bir de üstelik anavatana yük olacak nüfusunun 450 bin kişisi Yunanlı toprak alacağız. Ne burasını biçime sokabileceğiz, ne orasını. Gördünüz İngilizler bile onlarla başa çıkamadı.

— İngilizler adam idare etmesini bilmezler.. Ben adayı ilhak ettikten sonra onları muma çeviririm. vallahi..

Lâtife mi ediyordu, ciddî mi konuşuyordu, anlayamadım... Sözü bu konudan iç politikaya nakletmek istemesinden anladım ki, Kıbrıs üzerinde fazla durmak istememektedir.

Kalktım, izin istedim, fakat görevimi tamam yapmış olmak için:

— Ben dedim, düşündüğümü size naklettim..

O yine işi ciddiye almayan bir eda ile:

— İyi ettin dedi...

Fakat Kıbrıs işi gitgide kötüledi. Bütün korktuklarımız tahakkuk etti. Aradan İngiltere sıyrıldı, Türkiye ile Yunanistan karşı karşıya kaldı. Menderes bu problem karşısında küçüklük duygusuna saplandı ve Kıbrıs'ı kötü bir iç politika konusu yaptı.

6/7 Eylül olayları temsil edilmek istenen bir hiddet sahnesi yüzünden doğdu. Rivayet ederler ki, Fatin Rüştü Zorlu Londra konuşmalarından evvel, bu konuşmalarda kuvvetli ola-

bilsin diye Ankara'ya çektiği telgrafta, gösteriler yapılmasını telkin etmiş... Bu telgraf Yassıada duruşmaları sırasında ortaya çıkmadı, fakat o tarihte Londra'da müsteşar olan zatla gene o tarihte Londra'ya gelen büyükelçinin bu telden haberdar oldukları bilinmektedir. Anlaşıyor ki hükümet Fatin Rüştü Zorlu'nun tavsiyesiyle bir gösteri yapmak istemiş, fakat kantarın topu kaçmıştır. Türk diplomasisinden sorumlu olanlar, olaylara hâkim olacaklarına, olayların arkasından sürükleniyorlardı. Türk tezi, «Ada bizi alâkalandırmaz, İngiltere'nin malıdır» sözüyle başlamıştı. «Ada anayurdun bir parçasıdır, İngilizler çıkarsa adayı Türkler alacaktır!» fikriyle devam etti. Bir gün Menderes, bu işin nasıl olacağını düşünmeden şahsî fikri olarak ve bir bardak su içer gibi, Kıbrıs'ın taksimi meselesini ortaya attı. Böylece tezden teze atlayan, fikirden fikre geçen Kıbrıs problemi, bir gün mütteliklerimiz de zoruyla Londra ve Zürih anlaşmaları şeklinde bir neticeye bağlandı.

Kıbrıs davasının ciddî takip edilmediğini, üzerinde düşünülmeden karardan karara geçilmiş olduğunu, gelişmeler içinde hareket eden D.P. iktidarının aciz içinde bocaladığını bildirmiştim. Şimdi bu anlatacağım olay Kıbrıs davasının nasıl ve neden mihverinden çıktığını daha açık gösterecektir.

Kıbrıs meselesine, Türk çıkarlarına uygun bir çözüm yolu bulmak üzere Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın başkanlığında bir heyet çalışma halindedir. Fatin Rüştü 6/7 Eylül olaylarından sonraki fırtınada kabineden düştüğü için bakan değildir. Fakat bu toplantıda dışişleri bakan vekili olan Etem Menderes'in yanında eksper olarak bulunmakta ve yine bu toplantılarda tek söz sahibi olmakta devam etmektedir.

Heyette Londra ve Atina büyükelçileriyle askerî sorumlular vardır. Müzakere ciddî olarak başlar, konuşmaların ilerlediği bir zamanda, Menderes'in özel kalem müdürü içeri girer, başbakanın kulağına bir şeyler söyler... İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay kendisini önemli bir iş için telefonda aramaktadır. Menderes, Cumhurbaşkanı'ndan ve heyetten bu gerekçeyle, «Bana iki dakika müsaade eder misiniz?» diye izin alır. Konuşmalar, başbakanın gelmesine değin durur. Herkes

sağdan soldan sohbe başlar. Bir iki dakika on dakika, yirmi dakika, yarım saat, derken bir saat olur. Menderes geri gelmemiştir. Biraz daha beklerler, nihayet Menderes'in yakın arkadaş Etem Menderes, bakar ki olacak gibi değil, Menderes'i aramak için dışarı fırlar. Bir süre sonra içeri girer ve Bayar'ın kulağına bir şeyler söyler; Bayar kıpkırmızı olur. Toplantıyı dağıtır. Çünkü Menderes'e telefon eden Fahrettin Kerim Gökay değil, Menderes'in ilişkisi olan İstanbul'daki bayandır. Sevgilisini göreceği gelmiştir. Onu İstanbul'da hasretle beklemektedir. Menderes de bu çağırının sihrine kapılarak, itizar beyan etmek lüzumunu dahi duymadan, Bayar'ın başkanlık ettiği toplantıyı kendi haline bırakarak, müzakere masası başında bekleyenlere metelik vermeden, Kıbrıs meselesi çözüm yolu arayadursun, çekmiş İstanbul'a gitmiştir.

Tabii toplantı da kalmıştır. Bunun üzerine Bayar, masanın etrafındakileri Çankaya'ya yemeğe davet eder. Saat 14,30 olmuştur. Cumhurbaşkanı, sevimli başvekilin kusurunu da örtmekle mükelleftir. Yüzünün kırmızılığı ve hiddeti geçtikten sonra:

— İşi çıkmıştır, der ve sonra ilâve eder, bu bir şey değil, geçenlerde İstanbul'a değil Afganistan'a gitti, haberim olmadı. O Afganistan'a vardıktan sonra kararnamesini bana getirdiler, imzaladım.

Menderes Kıbrıs konusunda yorgun düşmüştü. Bu antlaşmalarla o, cılklaşan bir yarayı örtbileceğini ve kendi haysiyetini koruyacağını zannetmişti.

Benim Venizelos'la konuşmamdan bir iki yıl sonra İngiliz Sömürgeler Bakanı Lennox Boyd Türkiye'ye geliyordu. O zaman Hürriyet Partisinde bulunan ben bir soru önergesi verecek Kıbrıs meselesinin ne hal aldığını öğrenmek istemiştim.

28 aralık 1956 tarihli celsede konuşmuş İngiliz İşçi Partisinin 20 eylül 1955'te Türk ekalliyet hukukunu tanıyan, fakat «Self-determination» yoluyla Rumların, adayı ilhak etmelerini olağan kılan karar suretini kabul ettiğini söylemiştim.

İngiliz İşçi Partisi ile Muhafazakârların görüşü arasındaki fark büyük değildi. Muhafazakârlar da aynı sonuca ulaşmak istiyorlardı, ne var ki dünyanın barışa kavuşmamış olması dolaşısıyla, Kıbrıs'ı derhal «Self-determination» a götürmeyi tedbirsizlik sayıyorlardı.

Yaptığım konuşmada, Kıbrıs hakkında hükümetin çeşitli fikirler değiştirmesi üzerinde durmuş ve Menderes kabinesinin ne tavır takınacağını sormuştum.

Başvekil Menderes verdiği cevapta sinirli olduğunu gizlemedi. Kıbrıs işinin ortaya çıkmış olmasından çok şikâyetçi idi. Bu dertten bir an evvel kurtulmak istiyordu. O sıralarda sorumsuz bir Amerikalı, kendisine, «taksim belki iyi bir hal çaresi olabileceği» hakkında yaptığı telkini bu söz gerçeklere uyduğu için değil, Menderes'in yorgun haline son vereceği ümidini uyandırdığı için başvekil tarafından benimsenmişti.

Bana epey çattı, onu D.P. grubu sık sık alkışlıyordu. O da «Bak beni nasıl tasvip ediyorlar» gibi memnun oluyordu. Neticede taksim tezini savunduktan sonra, şunu söylemişti:

«Biz adanın taksimi meselesinde 120 bin nüfusu yâd elle-re tevdi edemeyiz. Orada 25 milyona nighban olan bir kara parçasında, mutlaka ileri karakolumuzun mevcut bulunmasını zarurî görürüz. Adanın taksimini nihayet azamî fedakârlık olarak kabul ederiz.»

Sıra bana geldiği zaman ben de şunu söylemiştim:

«Başvekil beni fikirleri karıştırma suçu ile itham edebilir. Şu olur, bu olur, bütün bunlar gelir geçer». Sonra D.P. liderini alkışlayan gruba dönmüş: «Siz bravo der onu alkışlıyorsunuz, fakat bunun bir de ötesi var» demiştim, «Orası tarihtir. Sayın başvekil tarihin huzuruna yalnız başına çıktığı zaman... Orada tek başına kalacak, sizleri kendini alkışlatmak için arkasında bulamayacak... Bulamadığı zaman yardımınızı göremeyecek... O zaman bana da çatmak cesaretini bulamayacaktır!..»

*
**

Ortalığı bir sükût kapladı. Menderes tekrar söz aldığı zaman başka konulara geçti, fakat hakikaten tarih, Menderes'in

bir gün dört yüz kişinin ortasında yapayalnız kaldığını da bize gösterecekti.

1957 seçimlerinden sonra, ben de Hürriyet Partisi ile beraber seçimleri kaybettiğim için meclise giremedim. Fakat Ankara'da Hürriyet Partisi adına çıkarmaya başladığımız Yenigün gazetesinde, Menderes'i uyarmak için her gün yazdım. Ona enflasyonun memleketi nereye götürdüğünü anlatmaya uğraştım. Güney Amerika'dan misaller vererek askerin neden ihtilâl yaptığını seri makaleler halinde yayınladım. Makaleleri kırımızı kalemle çevirerek kendisine yolladım.

Karşılığında dolambaçlı yollardan istihzanın sesini duydum, o zaman Adenauer'in bir sözü hatırıma geldi: «Tarih dediğiniz şey, önüne geçilmesi mümkün olan bütün felâketlerin toplamıdır!»

27 Mayıs'a tekaddüm eden günlerde onu radyodan takip ediyordum. «Yalnız muhalefet değil, iktidar da ihtilâl yapar! İhtilâli biz yaparsak gününüzü görürsünüz!» diye tehditler savuruyordu.

Sesi kupkuru idi, âdeta istemeye istemeye konuşuyordu ama yine aynı beylik sözleri tekrarlıyordu.

«Şirretler, başaramızı çekemeyenler, bir avuç karıştırıcı...»

Olayları görmek, anlamak istemiyordu. Zoraki bilgisizliğine anneannesinden kendine hatıra kalmış olan mushafa sarı-lır gibi sarılmıştı.

Ah bir istifa edebilse! Hayatını kurtaracak diye düşünenler arasında ben de vardım, her gün bu istifayı bekliyordum. Bayar izin vermemiş diyorlardı. ben bu söze inanmıyordum. Çünkü Menderes'in karar verdiği bir konuda Bayar aksini söylese Menderes onu dinlemezdi. Aslında başbakan; «Bugünü geçştirelim, bakalım yarın ne olacak?» diye tereddüt içindeydi ama, bu tereddüdün ulaştığı yol da her gün, her saat biraz daha onu felâkete yaklaşıtıyordu. Eğer ihtilâlden 24 saat evvel istifa etmiş olsaydı, hiç şüphe yok ihtilâl geri kalacak, ona bağ-lanmış bu kadar insan da bedbaht olmayacaktı.

O etrafındaki gürültülerden, hareketlerden hem yorulmuş,

hem de hastalanmıştı. Bu gürültü ve hareketleri duymamak için bizzat kendisi kontrolsüz bir hareket ve gürültü haline gelmişti.

*
**

Neden sonra, onunla son defa Yassıada'da karşılaştım. İyi-lik ilâhını kucaklayan Menderes'i kötülük ilâhı yok etmiş, onun yerine, kadere rıza gösterip göstermeyeceğini bilmediği için şaşkın hale gelen üçüncü bir zavallı Menderes kaim olmuştu. İktidarın şarabını içenler Mevlâna'nın dediği gibi, sarhoş olmuşlardı, ayıldıkları zaman ise kimi kendini tenzih ediyor, kimi de Tanrı'lıktan uyanamıyordu. Menderes, suçları başkasına devretmeye çalışan, mahkeme karşısında çok nazik olmaktan medet uman bir Menderes'ti. Bu Menderes'le birbirimize manasız ve isteksiz bakışlarla baktık... Bu bakışlarda ne hiddet, ne kin, ne zaaf vardı! O belki onunla bütün münasebetleri boyunca daima açık konuşmuş olan eski bir arkadaşına gıpta ile bakıyordu. Artık Allah'ı ile başbaşa idi ve kendisini bir zamanlar delice alkışlayanlar onu kaderiyle yalnız, yüzüstü bırakmışlardı...

Yassıada davaları ilerliyor, hükümler tefhim edilmediği halde her gün mahkûmiyet haberleri ortalığı dolduruyordu. 1960-1961'de Sayın Fahri Özdilek'in başında bulunduğu hükümette ben de Basın Yayın ve Turizm bakanıydım. Ticaret Bakanı Mehmet Baydur, Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, Sağlık Bakanı Rağıp Üner, Gümrük ve Tekel Bakanı Fethi Aşkın ve diğer bakan arkadaşlarla, Yassıada'dan çıkması muhtemel idamlar meselesini aramızda görüşmüştük. İdam kararları, 27 Mayısın manevî hüviyetini karartabilirdi. Memleketi sonu gelmeyecek bir kin fırtınasının içine atabilirdi. Hükümet olarak 27 Mayıs devrimiyle idam hükümlerinin birbiriyle bağdaşamayacağı kanısındaydık. O zaman millî eğitim bakanı olan Tah- takılıç, Devlet Bakanı Mumcuoğlu, İçişleri Bakanı Zeytinoğlu, Dışişleri Bakanı Sarper de hep aynı fikri taşıyorlardı.

Hükümet bu konu etrafında düşündüklerini Millî Birlik Komitesine bildirmeliydi, bir oldu bitti ile karşılaşmamalıydık.

Bu konuda komiteden mülâkat istendi, fakat cevap gelmedi... Günler geçiyordu. O sırada ben basın yayın bakanlığından ayrıldığım için arkadaşlarım muhtırayı yenilediler. Aşağıda okuyacağınız ve ilk defa gün ışığına bu kitapla çıkan muhtıra, o zamanki hükümetin idamlar karşısındaki düşüncesini aksettirmektedir. Tarih 22 ağustos 1961'dir.

Ankara, 22 Ağustos 1961

Sayın Orgeneral
Cemal Gürsel
Devlet ve Hükümet Başkanı
Millî Birlik Komitesi Başkanı,
Türk Silâhlı Kuvvetler Başkomutanı,

A n k a r a

Pek Sayın Orgeneral,

Memleketimizin idaresini demokratik yollarla yapılacak seçimler neticesinde gelecek siyasi iktidara devretmek hususunda zatı devletlerinin ve Millî Birlik Komitesinin sarsılmaz azimleri, şu sıralarda nihaî tahakkuk safhasına intikal etmek üzeredir. Bu münasebetle memleketimizin geleceği, özlediğimiz ve uğrunda ihtilâl yaptığımız demokratik sistemin bütün müesseseleri ile kurulup devam edebilmesi ve hatta memleketimizin birlik ve huzur içinde bekasıyla çok yakından ilgili gördüğümüz hayatî bir mevzuda, düşünce ve inançlarımızı şimdiye kadar hükümet içinde mesuliyetleri cesaretle ve samimî olarak paylaşmış olan bizler, hükümet üyeleri arkadaşlarınız size açıklamayı uygun bulduğumuzu ve bunu bir vazife saydığımızı arz etmek isteriz.

Sayın orgeneral,

Önümüzdeki günlerde yüksek adalet divanı son on yıllık bir şer ve mesuliyetsizlik idaresini yürütmüş ve Türk milletini aldatmış olanlar hakkında âdil hükmünü vere-

cektir. Divan kararının idam hükmünü de ihtiva edecek bir şekilde tecelli etmesi mümkündür. Mer'î mevzuatımızın neticesi bu suretle tezahür etmesi mümkün yüksek adalet divanının kararlarının infazını başkanlığını büyük bir vatanperverlik ve dirayetle ifa etmekte olduğunuz Millî Birlik Komitesinin tasvibine muallak bıraktığı da hepimizce malumdur. Ancak komitenin akisleri hiç değil-se gelecek iki nesil boyunca münakaşa edilebilecek ve Türk adalet ve siyaset tarihinde hususî ve önemli yerlerini alacak olan bu adlî kararların tasdikinde veya tebdilinde konuyu tekmil veçheleri ile ve bilhassa içtimai fayda ve millî menfaat yönünden tartarak ve son merhalasına varmakta olduğumuz demokratik düzene yeniden geçişi kolaylaştırmak bakımından en isabetli neticeleri bulacağından da şüphe etmemekteyiz.

Her türlü şahsî düşüncelerden uzak ve idarenizde bugüne kadar en ağır mesuliyetleri paylaşmış olan yürekleri hepimiz gibi hudutsuz bir vatan sevgisi ile çarpan arkadaşlarınız olarak bu husustaki mütalâalarımızı zatî devletlerinize arz etmeyi kaçınılması caiz olmayan bir vazife telâkki etmekteyiz.

Yüksek malumları bulunduğu üzere siyasî kararların her zaman münakaşa olunabilecek tarafları mevcut bulunabilir. Fakat yine siyasette asıl hüner alınan kararların en az mahzurlusunu seçebilmektedir. Yüksek Adalet Divanının kararlarının verilmesi ve Millî Birlik Komitesince tasdik veya tebdili ile seçim tarihi arasında geçecek zaman yalnız bir aydır. Bu sebepten ötürüdür ki kanaatimizce burada tasdik ve seçim tarihlerinin âdetâ birbiri içine girmiş olduğu bir sırada Millî Birlik Komitesine en az mahzurlu kararı almak vazifesi düşmektedir. Adaletin vereceği hükümler ne olursa olsun bizler bunlardan idam cezası şeklinde tecelli edeceklerin tasdikinde en az mahzurlu yolun ihtilâli kansız bir şekilde başaran ordumuzun bunu aynı şekilde tebdil edilmesinin milletçe ihtiyar olunacak en isabetli ve selâmetli hal tarzı olduğu ka-

naatine varmış bulunuyoruz. Bizleri bu kanaata ulaştıran sebepleri zatı devletlerine kısaca arz edelim:

1 — İhtilâlin ilk günlerinde ifade buyurulan açık gayesi memlekette bir kardeş kavgasına gidilebilecek bir durumun bertaraf edilmesi ve zatı devletlerinin komitedeki arkadaşlarımızın değişmez inançları olduğunu bildiğimiz üzere memleketin şirazesinden çıkmış bir idareden kurtararak bir an evvel demokratik idareye kavuşturulmasıdır. Bizler Yüksek Adalet Divanı tarafından verilmesi muhtemel idam hükümlerinin tasdikini ihtilâlin büyük bir isabet taşıyan bu iki açık hedefine hem aykırı görmekte ve hem de daha çok mahzurlu olduğuna inanmaktayız.

Evvelâ idam hükümlerinin tasdik ve infazı memleketi ihtilâlin önlemeyi şiar edindiği kardeş kavgasını bertaraf eylemek şöyle dursun belki de yıllar boyunca izleri silinemeyecek bir kin ve nifak kaynağı teşkil edecek ve vatandaşlar arasında kanlı çatışmalara vesile olabilecek hadiseler silsilesinin başlangıcını teşkil edebilecek vahim bir siyasi hata olacaktır.

27 Mayıs ihtilâlinin teveccüh eylediği gayelerin tahakkukunu ve devamlılığını sağlamak için on yıllık sakim bir politika neticesinde birbirinden uzaklaşmış olan kitlelerin birbirine yaklaşmasına yardımcı olacak kararların alınması lâzımdır. Yakın tarihimizin bunun misalleri ile dolu olduğu zatı devletlerince meçhul değildir. İnkılâplarına candan bağlı bulunduğumuz büyük Atatürk millî mücadelede vatan ve vatanın kurtarılması hareketine kasteden hainleri idamla cezalandırmak yolunu ihtiyar etmemiştir.

Bunun yanında bir yıldan beri sarf ettiğimiz gayretler biran evvel demokratik nizama kavuşmak ve idareyi milletin serbest iradesiyle seçilecek iktidara devretmek istikametinde tecelli etmiş ve yeni anayasanın halk oyununda tasvibiyle meşruiyetini tamamen kazanmış olan rejimimiz seçim tarihini de 15 ekim olarak tesbit etmiştir.

Demokrasinin hâkim olduğu memleketlerde hepimizce

malum olduğu gibi seçimler zihinlerin, ihtirasların en sakin olduğu zamanlarda icra edilir. Her türlü istikametten gelen tahriklerle zihinlerin esasen teşviş edilmekte bulunduğu bu bir yıllık devrede başta zatı devletleri olmak üzere hükümetteki arkadaşlarımız memlekette her şeyden evvel huzur ve emniyetin teessüsü için büyük gayretler sarf etmişlerdir. Şimdi seçim havası içinde bulunmaya daha mütemayil kitlelerin Yassıada davaları neticesinde verilebilecek idam cezalarının infazı ile büsbütün irkileceklerini memlekette kaynamakta olan fitne ve fesat kazanlarının vatandaş zihinlerini tahrik edebilmek için gayet müsait bir zemin bulabileceklerini ve nihayet o kadar özlediğimiz ve arzuladığımız demokrasi nizamının tam manasıyle tesisine yol açacak seçimlerin bile icrasına mani olmak isteyeceklerini gözden uzak tutamıyoruz. Kanaatimizce idamların infazından bir ay sonra memlekette seçim icrası gayet güç ve hatta imkânsız bir hal alacak ve rejimimiz tam bir çıkmaza girecektir.

Böyle bir halin tahakkukunu ne zatı devletleriniz ve silâhlı kuvvetlerimiz ne onları temsil eden komite arkadaşlarımız arzulayabilir.

2 — Mutlak olarak bilinen bir husus varsa demokratik rejimin teessüsü ve önümüzdeki birkaç yıl içinde tam manasıyle kök salabilmesi Millî Birlik Komitesinin siyasî partilerin dışında tarafsız bir hakem mevkiinde kalarak memlekette son on yıl zarfında elem ve esefle müşahade olunan durumun yeniden ihyasına mani olabilecek bir vaziyette bulunması ile mümkün olabilecektir. Halbuki idam hükümlerinin infazı ile Millî Birlik Komitesi bu kuvvetli hakem vaziyetini kaybedecek ve ister istemez bugünkü idare tek bir siyasî cereyanın desteğini ve himayesini aramak zaruretinin hissedebilecektir. Böylece son derece arzuladığımız demokrasi rejiminin idam hükümlerinin infazı neticesinde istikamet değiştirmesi suretiyle parti sisteminin yeniden kurulması tehlikesi baş gösterebilir.

Bundan başka idam cezası infaz edildiği takdirde ih-

tilâlin vukuundan bugüne kadar zaman geçmiş olması ihtilâl heyecanının tedricen hafiflemiş bulunması dolayısıyla idama maruz kalacak olan kimseleri bir kısım vatan-daşların muhayyelesinde masum ve mağdur kimseler hüviyetini kazanmaları kuvvetle muhtemeldir. Böyle bir vaziyetin tahaddüsüne yer vermemek bizlerin vazifesi olmalıdır. Bugün ortaya dökülen rezaletler, işledikleri vahim suçlar ile milletin gözünden düşmüş bulunan bu insanların birer evliya kışvesine bürünmelerine asla müsaade edilmemelidir.

Zatı devletleri de pek iyi bilirsiniz ki Türk milletin acıma ve müsamaha hisleri çok geniştir. Millet tahte en menfur telâkki edilmiş kimseleri dahi affetme temayülünü göstermiştir. Ölümlelerinden sonra sakıt idarenin meş'um simaları için milletin bir gün merhamet hisleri izhar etmesi de kuvvetle muhtemeldir.

3 — Adalet Divanından sadır olacak bir idam hükmünün Millî Birlik Komitesince infazına karar verilmesinin beynelmîl münasebetler bakımından da mütalâa edilmesi zarureti aşikârdır. Dahil bulunduğumuz hür dünyada halen idam cezasının tamamen ilgasının bahis mevzuu edildiği hepimizce malumdur. Demokrasiler âleminde siyasî kanaatler, hatta siyasî suçlar dolayısıyla şahısların idam edildikleri hiç değilse asrımızda artık görülmez ve işitilmez olmuştur. Zamanımızın şartları ve tefekkür tarzı artık siyasî suçlar dolayısıyla idamlar devrinin aşılmış bulunduğunu bize kesin olarak ifade etmektedir.

Ortada dış âlem bakımından memleketimiz prestijinin büyük ölçüde bahis mevzuu edilmekte olduğu bir durumun mevcudiyetinden şüphe edilemez. Garp dünyasına bağlı ve NATO içinde dünyanın en ileri memleketleri arasında bihakkın yer almış olan Türkiye'mizin tarihinde ileride daima münakaşaya yol açacak bir dönüm noktasının kaydedilmesine Millî Birlik Komitesinin imkân verebileceğine kani bulunmuyoruz.

Diğer taraftan dünya siyasî durumunun halen kritik

bir safhaya girdiği ve hatta bir dünya harbi ihtimali kuvvetle belirlediği bilinmektedir. Memleketimizin her bakımdan hazırlıklı bulunması lüzumu inkâr edilemeyecek olan böyle gayet hassas bir devirde milletimizin tam birlik ve beraberlik halinde olmasının lüzum ve zarureti izaha ihtiyaç görmemekteyiz. Bu ise Yassıada'da verilebilecek idam kararlarının infazında itidal ve tesamühle hareket edilmesini ve 27 Mayıs'ta yapılan kansız ihtilâlin kanlı bir şekilde intaç edilmemesini lüzumlu kılmaktadır.

Sayın Orgeneral,

Yukarıda maruz mülâhazalarımız Yassıada'daki mahkemelerin sonunda verilebilecek olan idam hükümlerinin infaz edilmemesi lüzum ve kanaatini bizde kesin olarak tevlit etmiştir. Bu kanaat ve telkine karşı ileri sürülebilecek bazı mülâhazaların mevcudiyetini de bilmekteyiz. Bu cümleden olarak idam hükümlerinin müebbet hapse çevrilmesinin bir zaaf alâmeti olarak telakki edilebileceği ve bunun da bir takım bedbahtları cüretkâr davranmaya sevk edeceği bir ihtimal olarak ileri sürülebilir.

Kanaatimizce ihtilâl rejimlerinin müsamahası bir zaaf değil bilâkis bir kuvvet eseridir. Af ile af edilen kuvvetlenmek şöyle dursun bilâkis za'fa uğrar. Buna muvazi olarak af eden daima kuvvet kazanır. Af edilenin kendisine gösterilen ulüvvicenabı takdir etmeyerek bugün veya gelecekte bir kuvvet hareketine tevessül etmesi milletçe katiyen destek ve itibar göremez olur. Gayrimeşru yollara sapmış olan bir idareyi kansız bir ihtilâl ile iş başından uzaklaştıran ve yerine hiç bir şiddet ve kuvvete başvurmak ihtiyacını hissetmeksizin seçimle gelen meşru bir iktidara terk eden bir kuvvetin millet gözünde ve dünya umumî efkârında kazanacağı çok büyük itibar birkaç bedbaht cüretkârın her türlü muhtemel teşebbüs ve hareketini kırmak için başlı başına yeter kuvvet ve teminat olacaktır. Millet şahsî kin ve ihtiraslarını tatmin etmek ve intikam almak için teşebbüse girmek isteyecek hiç bir soy-suza rağbet göstermeyecek ve kardeşi kardeşe vurdurma-

ya yol açabilecek bir çığıra girilmesine geçmişte olduğu gibi gelecekte de katiyen imkân vermeyecektir.

İleri sürülebilecek diğer bir iddiada suçluların cezasını tam olarak çekmesi ve bunun istikbal için bir ibret teşkil etmesi lüzumudur. Kanaatimizce Yassıada'da bugün görülmekte olan davalar suçlular için her bakımdan manevî ölüm olmuştur. Bundan başka Millî Birlik Komitesinin müsamaha ve alicenaplığı ile idam cezalarının müebbet hapse tahvil edilmesi keyfiyeti dahi bu kimseler için başlı başına çok ağır ve ibret verici bir ceza teşkil edecektir. Böyle bir cezaya maruz kalacak bedbahtların vaziyetlerinden cesaretlenerek aynı yola sapacak başkalarının zuhur edebileceğini düşünmek kabil olamaz.

Sayın Devlet Reisi,

Hükümet üyeleri olarak yukarda maruz mülâhazalarımız hakkında zatı devletleri ile Millî Birlik Komitesindeki arkadaşlarımızın düşüncelerini öğrenmekten büyük bir inşirah ve haz duyacağımızı emirlerinize daima âmade olduğumuzu da teyiden arz ve bu vesile ile derin saygılarımızın kabulünü rica ederiz.»

* *

Benim gördüğüm açıdan, Menderes'in siyasi hayatı, 1950'den sonra, rota değiştirdi. Demokrat Partinin kuruluşu ile 1950 seçimleri arası, Menderes'te bu ülkede demokrasiyi kurma ve işletme eğilimi hâkimdi. Başvekil olduktan sonra nedense bu işin tamamlanmış olduğuna kendini inandırıyor, ve kendisini devirip yerine oturduğu İnönü'nün karşısına dikilerek, içine düşmemesi gereken bir kompleksle, demokratik çekişme savaşının ipini azar azar geriordu, böylece kısa bir süre sonra, bu mücadele bilhassa Bayar'ın teşvikiyle İnönü-Menderes mücadelesi haline geldi.

Aslında iki muarız, biri iktidar, diğeri muhalefet koltuğunda çatışıyorlardı, ama ikisinin kişiliklerindeki kuvvetler denk değildi. İnönü, sabırlı, Menderes aceleci idi. İnönü karşısında ki hücumla geçtiği zaman beklemesini, tahammül göstermesini

bilir, karşısındakinin attığı adımlarla geri dönmesi ihtimali ortadan kalkınca onu fikri ile muhasara eder, muarrızını zor duruma düşürürdü. İlk kurşunu atmamaya, ilk tecavüzü karşıdan beklemeye alıştı. Bir karar vermeden evvel bir satranç oyuncusu gibi uzun uzun düşünür, tahammülle tepkileri hesaplar, taş sürdüğü zaman karşısındakinin ne yapabileceğini, kaç ihtimal içinde hareket edeceğini bir bir ortaya koymaya çalışırdı. Onun için zor karar verir, fakat bir kere de karar verdi mi o karardan dönmez, ve o kararın sorumluluğunu omuzlarına almak-tan çekinmezdi. Menderes ise, yukarda da dediğimiz gibi aceleci, fevri, öfkeli idi. Bu nedenle kararlarının yüzde yetmişine duygularını katar, evvelâ karar verir, sonra o kararında haklı olduğunu iddia ve ispata çalışırdı. İnönü adımını atarken, tarih yazsın ve hükmünü doğru versin, diye düşünür; Menderes ise, etrafım, «iyi yaptı» desin diye hareket ederdi.

Geleceğe ait meseleleri tahlilde de çok farkları vardı. İnönü bir meselenin küllünü dikkate alır, o meselenin çözülmesi gereken düğüm noktasını arar bulur, ve bir kere de düğümü çözünce rahat ederdi. Menderes ise olaylara tepeden bakamaz, karşısına çıkan ayrıntılar üzerinde durur, bu ayrıntılarda boğuluncaya kadar tartışır, aceleci olmasına rağmen neticeye gitmekte gecikirdi. Rakam ezberlemesi, meselelerin teferruatını (umum müdürden daha iyi biliyor) dedirtmesi, kendisindeki tepeden bakma kudretinin noksanlığından ileri gelirdi. Onun için kendisini methettirmek için teferruatı iyi ezberleme metodunu kullanırdı.

İnönü ile Menderes arasındaki bir başka büyük fark da devlet nizamı anlayışından ileri geliyordu. İnönü alevlenmeye müsait meseleler karşısında, soğukkanlılığını muhafaza eder, o meselelerin üzerine yürümez, memleketin huzur ve sükûnunun bozulmamasına çok dikkat ederdi.

Menderes ise, kendi tabiriyle, kaşıya kaşıya yarayı azdırmaktan kendini alıkoyamazdı.

Aslında İnönü prensiplerinin, Menderes heveslerinin adamı idi. Halk Partisi başkanı, prensiplerinin adamı olduğu için dengeli idi. Demokrat Parti lideri, heveslerinin insanı olduğu

için, merak ettiği, sevdiği konulara yönelir, diğerlerini ihmal ederdi. Birincisi, dış politikada tecrübe sahibi idi, bu tecrübesini her gün dış olayları bütün ayrıntıları ile takip ederek, artırırđı. Menderes başbakan oluncaya kadar ve ondan sonra uzun süre dış politika ile hiç meşgul olmamıştı. Onun için dış politika konularında tarihi, jeopolitik verilere, uluslardaki ekonomik potansiyele göre kendi arabasının uzun lambalarını yakan değil, burnunun dibindeki olaylara çare aramak için kısa lambalarını yakan, ve gene dış politikayı bir milletin kuvvetlerinin toplamının akıl yoluyla yönetilmesi şeklinde değil, gününü kurnazlıkla gün etme anlamında yorumlardı.

Kendisi, henüz muhalefette iken, sonradan D.P. saflarına katılmış olan bazı subayların, Halk Partisini askerî güçle devirme tekliflerine hayır demesini bilmiş, tek parti sistemine ve onun bıraktığı tortulara karşı duyulan memnuniyetsizlikleri, hiç bir zaman sömürmek istememişti. Fakat, olayların akıntısına dayanamadı. Zamanla düşüncelerinde büyük değişiklikler oldu. 1957 seçimlerinden sonra, ruhunda filiz halinde belirme-ye başlayan asker korkusu, her geçen gün biraz daha büyüdü, ve 27 Mayıs inkılâbından altı ay evvel bu korku; endişe halini almış olacak ki, o zamanlar milli savunma bakanı olan Etem Menderes'e, orduda temizlik yapılması kararını tatbik ettirmek istedi. Anlaşılan Gürsel'le çekişmelerin başladığı ve ordu içinde memnuniyetsizlik dumanlarının tüttüğü bu devirde Menderes, 9 subay olaylarından da ibret alarak, hiç şüphe yok Bayar'ın da müzaheretini ve hatta telkiniyle, bir tasfiye hareketine girişmek istedi.

Aynen aldığım vesika bu niyetin açık belirtisidir:

Millî Müdafa Vekâleti Müsteşarlığı

Ankara

Milvemus: 4184 - 59

Kişiyeye özel

Konu: Tasfiye

24 Ekim 1959

Hava Kuvvetleri Kumandanlığına,

1 — Korgeneralden aşağı rütbelerde (Korg. hariç) çeşitli sınıf albay (dahil) olmak üzere kimlerin ordudan tas-

fiye edilmesi düşünülüyorsa (rütbe, isim, görev ve esbabı mucibesiyle birlikte) bir çizelge halinde isimlerinin hazırlanarak gönderilmesini rica ederim.

2 — Cetveller 28 ekim 1959 tarihine kadar gönderilecektir.

NOT : Bu mevzudaki çalışmalar iki veya üç kişiye inhisar ettirilmek suretiyle hazırlanacak ve çok mahrem tutularak hiç bir suretle şuyu bulmasına meydan verilmeyecektir.

*Etem Menderes
Millî Müdafâ Vekili*

Dağıtım

Gereği

E. U. Rs.

K. K. K.

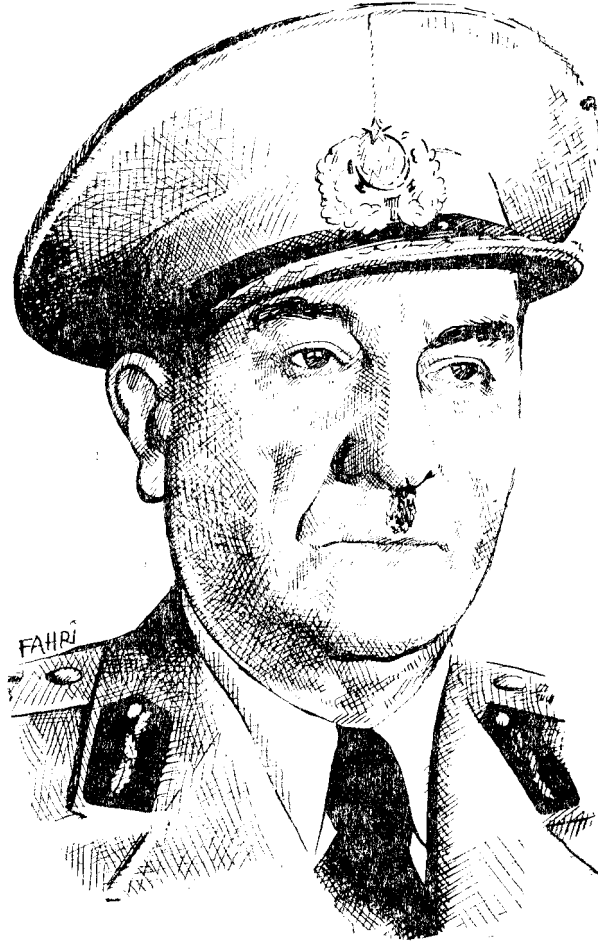
Dz. K. K.

Hv. K. K.

Menderes bu meramına nail olamadı. Hiç bir tasfiye yapamadı, buna mukabil Meclis tahkikat komisyonları, yetki kanunlarıyla tek parti devrini çok geride bırakacak adımlar atmaktan çekinmedi. İnönü'nün tarihle iç içe yaşayarak edindiği tecrübelerle on yıllık başbakanlığı devrinde Menderes bir türlü sahip olamadı. Bunda hiç şüphe yok, etrafının da etkisi büyük oldu. Dalkavukluklarla, medih ve senaları hayatın gerçeklerinden ayıramadı.

Galiba İnönü ile kendisi arasındaki en büyük karakter ayrılığı da burada göze çarptı. Çünkü Menderes, bir kafilenin, bir grubun, kendisini sevenlerin, ona gözü kapalı hizmet etmek isteyenlerin, haksız olduğu zamanda bile ona hak veren insanlar topluluğunun lideri idi. İnönü ise daima yalnız adam olarak kendisi ile başbaşa yaşardı. Ona da dalkavukluk edenler oldu, belki bunların miktarı Menderes'e yaklaşanlardan daha fazla idi... Fakat o bunlara hiç kapılmadı. «İnönü adam tutmaz, siyaset arkadaşlarına vefa göstermez» sözlerine rağmen, karar ver-

mek için etrafındakilerin ne dediklerini dinledikten sonra, daima kendi içine çekilir, derin derin düşünürdü. Bundan dolayı da ister iktidarda, ister muhalefette olsun kişiliğini daima ege-men kıldı... Menderes ise aşırı hassasiyeti, aceleciliği, tarihten ibret almaması gibi noksanları yüzünden kendisini sevenler için bir mağdur, bir martyr olmaktan kurtulamadı...

CEMAL GÜRSEL

CEMAL GÜRSEL

«Üstün ve değerli insan, düşmanını selâmlar. Ona kusurunu söyler, sonra haber vererek mücadeleye başlar».

KONFIÇYÜS

İzmir'de, Karşıyaka kulübünde bir dostumun davetlisi olarak bulunduğum zaman, kendisini ilk defa uzaktan görmüş ve tanımışım. O da bir arkadaşıyla kâğıt oynuyordu. İzmir koyuna akşamın gölgeleri ile birlikte serinliği de indiği için, sokaklar piyasa eden renkli ve gürültülü bir kalabalıkla dolmuştu.

Dostum onu uzaktan göstererek:

— Cemal aga dedi.. Çok babacan bir askerdir.

Cemal Aga, o zaman tümgeneraldi, galiba bu uzaktan karşılaşma 1954 seçimlerinden sonra olmuştu.

Üç ay sonra Fuar'daki Göl gazinosunda verilen resmi bir yemekte birbirimizin ellerini iki tanış gibi sıkmış, bizi birbirimize resmen takdim edenlere, o biraz bıyıkaltı edası taşıyan fakat aslında çok doğal ve masum olan gülüşü ile: «Elbet tanıyım, yazılarını okurum,» diye iltifat etmiş, ben de «Paşamı tanımaz olur muyum!» karşılığını vererek, iki eski ahabap gibi yarenlik etmiştik. Kendisiyle ikinci görüşmemiz, 1961 ocak ayında ben basın yayın ve turizm bakanı olduğum zaman Çankaya'da hariciye köşkünde olmuştu.

Cemal Aga bu arada korgeneral, sonra orgeneral olmuş, Kara Kuvvetleri Kumandanlığına yükselmişti. O zamanki hükümetle geçinemediği kulaktan kulağa söyleniyordu. Milli Savunma Bakanı Etem Menderes eliyle devrin iktidarına bir uyarı mektubu yazdığı haber alınmıştı .

Bu mektup, birdenbire onu o zamanın idare tarzından ümitsizlik duyan insanlar için bir ümit mihrakı haline getirmişti. Sonra, ona mecburî izin verildiği öğrenildi, Karşıyaka'daki evinde istirahat etmek üzere Ankara'dan ayrılırken, orduya yaptığı tamim de çok cesur bir hareket olarak telâkki edilmişti.

Onun eğilmez, bükülmez mizacı hakkında onu efsaneleştiren sözler, çoktan kulaklarımızı doldurmaya başlamıştı. Kıbrıs büyükelçisi olan sayın Emin Dirvana'nın aracılığı ile tanıştığım ve dokuz subay olaylarında takibata uğramış olan Albay Faruk Güventürk de bir gün yazıhaneme geldiği zaman, Gürsel Paşanın meziyetlerinden bana uzun uzun bahsetmişti. Takibat altında olan subaylar, onu teminat olarak görüyorlardı.

Albay Güventürk, Cemal Gürsel için: «Sağlam, dürüst insandır, vefalıdır, bükülmez insandır.» demişti.

Yine o sıralarda genç yaşta emekliye sevk edilmiş olan merhum Şahap Gürler Paşa da bir dertleşme sırasında aynı duygularla Cemal Aga'dan bahsetmiş, «Ordu demişti, kabadayı insanlardan hoşlanır, Cemal Paşa orduda mertliği, arkadaşlarına karşı gösterdiği yakınlık ile tanınmıştır. Disiplin adamıdır, elbet iktidara saygı gösterir, fakat iktidar millete ve orduya saygı göstermezse, o da boyun eğmez...»

*
* *

1961 yılında, Kurucu Meclis göreve başlamak üzereydi. Ben Kurucu Meclise üye seçilmiştim. 1950'den sonra bir kere daha ümitlenmiştik. Yeni bir Anayasa hazırlanacak ve memlekette dertlerini unutturacak, yeni bir devrin açılmasına hizmetimiz olacaktı. Eski Anayasanın, kötü niyetli iktidarların hürriyetleri kısıtlayıcı faaliyetlerine açık gibi görünen boşlukları doldurulacak, kısır çekişmelerin, partizan kışkırtmalarla birbirinden uzaklaştırılan vatandaşların, birbirlerine kem gözle bakmaları devri arkada kalacaktı. 1961 yılının soğuk bir 5 ocak günü ben Ulus'tan avare bir yürüyüşle ve yalnız gezenin düşünceleriyle Bestekâr sokağındaki hemşiremin evine gelmiştim. Evden:

— Seni birkaç defadır Madanoğlu Paşa arıyor, dediler, gelince hemen telefon etsin dedi.

Bırakmış olduğu numarayı çevirdim, Madanoğlu'nu buldum, o:

— Neredesin yahu? diye söze başladı, seni sabahtan beri arıyoruz, kabine listesini ilân edeceğiz, seni bulamadığımız için radyoya veremedik... Sayın Gürsel senin basın yayın ve turizm bakanı olmanı istiyor. Feyzioğlu eğitime geldi, Tahtakılıç çalışma bakanı oldu. Rızanı bildirirsen 7 ajansında yeni hükümeti ilân edeceğiz...

Saata baktım, 7'ye çeyrek var. Kendisinden birkaç dakika izin istedim, ve derhal Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal'ı aradım. Onun bu işten daha evvel haberi olmuş; ben daha meseleyi ona açmadan:

— Hayırlı olsun.. Hayırlı olsun!. dedi.

Ben de bu muvafakat üzerine sayın Madanoğlu'na muvafakatimi bildirdim.

Ertesi günü saat 11'de sayın devlet başkanı Gürsel'in yeni bakanları hariciye köşkünde kabul edeceğini, bakanlık özel kalem müdürü Vedat Tanır haber verince, ben de köşke gittim..

Bu merhum Gürsel ile İzmir'deki Göl gazinosundan sonra ikinci karşılaşmam oldu.

Gemal Aga ciddî olarak hasta idi, bir tarafı hemen hemen hiç tutmuyordu. İzmir'deki neşeli, bıyık altından gülen insan gitmiş, yerine düşünceli, üzgün bir insan gelmişti. Onu bir hayli zayıflatmışlardı. Sesi yine o sesti ama, o sese can veren kelimelere bir durgunluk, yerine göre bir titreme gelmişti.

Talihin bir ihtilâl içinde kendisini hastalığa sürüklemiş olmasına kızgın değilse bile kırılgan bir hali vardı. Memleket için çok şey isteyen kalbi ile onun kaderini düğümleyerek, arzularını köstekleyen hastalık birbirlerine yan bakıyorlardı.

Bir masanın etrafında toplandık, o (hayırlı hizmetler!.) temennisinde bulundu, biraz memleket ahvalinden bahsettik.

Ben ve öyle zannediyorum ki arkadaşlarım, onun yanından ayrılıp makamlarımıza oturduğumuz zaman yüreğimizde sonsuz bir hizmet ihtirası besliyorduk.

Sonsuz bir çalışma arzusu besliyorduk ama.. bir ihtilâlden sonraki devlet çarkı kolay kolay işlemiyordu. İktidar; Millî Birlik Komitesi ile sivil bakanlar arasında eşyanın tabiatına aykırı olarak bölünmüştü. Üstelik komite ile devlet başkanı arasındaki anlaşmazlıklar, komite üyelerinin kendi aralarındaki düşünce farklarından ileri gelen çekişmeler, komite üyeleri ile o zaman içişleri bakanı olan merhum Muharrem İhsan Kızıloğlu arasındaki ihtilâf, idarede tasfiye arzuları, memurdaki çekingenlik, ekmek parası korkusu ile, devirlere göre şekil değiştiren riyakârlıklar... Yer kapmak için icat edilen iftiralar, isnatlar, nefis savunması kaygısıyla bakanlıklardaki klikleşmeler... Bütün bunların üstünde Millî Birlik Komitesi ile ordu arasındaki mevcut olduğu söylenen uyuşmazlıklar, dolayısıyla herkesin kendisini orduya mensup kuvvetli bir dayıya yaslanmış görmesi veya göstermesi... İçinde yaşadığımız ve sorumlusu olduğumuz devrin banalımlı taraftarıydı. Netekim kısa bir süre sonra Millî Eğitim Bakanı Turhan Feyzioğlu, hükümete, 147'lerin tekrar üniversiteye alınması meselesini getirdi. Toplantıya başkanlık eden Gürsel'in kesin mukavemetiyle karşılaşınca, ertesi günü istifa ettiğini duyduk. O bu kararını verirken, aynı partiye mensup diğer bakan arkadaşlarıyla danışmak ve istişare etmek lüzumunu duymamıştı.

Bir gün Cemal Gürsel beni başbakanlığa çağırttı. Bizim bakanlığın Türk tarihinin kahramanlık devirlerini yansıtan filimler hazırlatmasını istiyordu... Halkın kendi mefahirini, tarihini, filimler yoluyla öğrenmesi, gururunun yükselmesi lâzımdı. Bu cinsten yabancı filimler onda bu fikrin doğmasına yol açmıştı. O gün dertleştik, dilimin döndüğü kadar işin zorluğunu anlattım, evvelâ stüdyo, filimler için laboratuvar tesisleri lâzımdı, bizim bakanlıkta filim mütehassısı kadroları başka işlerde çalışanlara verilmişti. Senarist, rejisör ilh.. lâzımdı ama.. Her şeyden evvel tekniği kurmak gerekiyordu.

Söz sözü açtı... Ben bir süre önce, Kurucu Meclis üyesi Esat Çığa'nın verdiği bir sözlü soru üzerine yaptığım konuşma dolayısıyla, Millî Birlik Komitesinde sorguya çekilmiştim. İstanbul gazeteleriyle gazeteciler, yani fikir işçileri arkadaşla-

rımla patronlar arasında çıkan anlaşmazlık, daha doğrusu çalışanların haklarını koruyan 212 sayılı kanunun gazete patronlarında yarattığı tepki dolayısıyla gazete sahipleri gazetelerini üç gün yayınlamama kararını vermişlerdi. Doğrudan doğruya Milli Birlik Komitesindeki arkadaşlardan talimat alan bazı radyo sözcüleri, bakanlığa metelik vermeyerek gazetelere ve onların sahiplerine radyo dalgaları vasıtasıyla şiddetli hücumlarda bulunmuşlardı. Ben aradaki uçurumu derinleştirmemek, bakanlığı da Milli Birlik Komitesindeki arkadaşların sömürgesi olmaktan kurtarmak için bu tarzı menetmiş ve bu yayınları kestirmiştim. Yeni bir devreye giriyorduk. Bu devreyi çetin çelişmelere yönelen bir eğri satha doğru itmemenin doğru olacağı kanısındaydım. Onun için Kurucu Mecliste Esat Çağa'ya verdiğim cevapta uzlaştıracı bir ifade kullanmıştım. Bu sözlerim Mecliste büyük tasvip gördüğü halde komite tarafından tasvip görmemişti. Komitede konuşanlar, gerekirse gazetelerin kapatılması lâzım geldiğini söylüyorlardı. Gürsel'e bu olayı anlattım. Şikâyet etmedim, ama, işe başladığım ilk günlerde bu anlaşmazlık benim için çok önemliydi... Elbet fikir işçisi arkadaşlarımın haklarını korumalıydım, fakat böyle bir devirde bu hakları barışçı yollarla gazete sahiplerine kabul ettirmek yolunu tecrübe etmeden, bu ihtilâfı sokağa dökmenin de tarafı değildim. Netekim, kendisiyle bu konuşmayı yaptığım zaman gazeteler tekrar çıkmaya başlamışlar, ve iş yoluna girer gibi olmuştu. Onun için kendisine:

— Eğer, dedim, benden bu uzlaştıracı tutum istenmiyorsa, ben yerimi derhal bir başka arkadaşla devredeyim..

Gürsel elindeki kalemle kâğıdın üzerine şekiller çizerek beni dinliyordu. Sonra başını kaldırarak güldü, düğmeleri açık duran orgeneral üniforması içinde silkindi:

— Ben senin karşılaştığın zorluk gibi zorluklarla, her gün karşı karşıyayım, dedi, sen doğru yapmışsın.. Ben de senin yerinde olsaydım öyle yapardım..

Sonra sözü Millî Birlik Komitesindeki arkadaşlarına getirdi.

— Bunlar, dedi, ele avuca sığmıyorlar... Sivil idare kura-

lım dedik, bakanlıklardan çıkmıyorlar... Sıkıntın olursa bana gel.

Biliyordum ki sıkıntım olursa onun bu gibi meseleleri kolay kolay halletmesi mümkün değildi. Felçli bir bünyeyi daha ziyade sarsmaktan başka bir işe yaramayacak olan bu çekişmeleri ona aksettirmek 27 Mayıs ihtilâlini yapanlar arasında zaten sarsılmış olan birliği daha ziyade örselemekten başka bir mana taşımayacaktı.. Bu sefer ben güldüm.

— Merak etmeyin paşam dedim, ben anlaşmazlık çıkarmamaya çalışırım, önüne geçemezsem sizi üzmeden bu işten sıyrılırım..

Bunun üzerine o ihtilâlin zorluklarını anlatmaya başladı.. Ne olurdu, şu Demokratlar işi bu kadar azıttımasaydılar da bu müdahale zorunluğu olmasaydı... Şimdi büyük bir sorumluluk onun omuzlarına yüklenmişti.. Halbuki o İzmir'deki evinde terliklerini giyerek rahat etmenin hasretini duyuyordu.

— Görüyorsun hastayım, aradığım huzuru bulamıyorum, demişti.

* *

Yaza doğru hükümette yeni bir değişiklik olmuş, Fahri Özdilek ile Sıtkı Ulay hükümete girmişler, Muharrem İhsan Kızıloğlu içişleri bakanlığından ayrılmış, devlet bakanı olmuştu.

İçişlerine Gürsel'in itimat ettiği Nasır Zeytinoğlu geldi. Devlet Başkanı, Yeni Türkiye Partisinin gelişmesini istediği halde olaylar onun dilediği yolda mesafe alamıyordu. 27 Mayıs iktidarının Erzurum'da üçüncü ordu kumandanı olarak bulup da genelkurmay başkanı yaptığı Ragıp Gümüşpala emekliye ayrıldıktan sonra Yeni Türkiye Partisinin kapısının ipini çekmiş, fakat yaptığı teşebbüse olumlu bir cevap alamamıştı. Y.T.P.'yi kuranlar, rahmetli Gümüşpala'nın kendi partilerine katılmasını istiyorlardı. O sıralarda Gümüşpala'nın da bir parti lideri olmak iddiası yoktu. Genelkurmay başkanlığından ayrıldıktan sonra, itibar göreceği bir çevrede memlekete hizmet arzusundaydı. Üniformanın eksikliğini mümkün mertebe doldurmak ve emekliye sevk edilmiş olmanın acısını unutmak,

belki de kendisini emekliye sevk edenlere, «İşte bakın, ben yine ayaktayım. Askerlikte olmasa bile benim değerimi takdir edenler, bana siyasette hizmet fırsatını verdiler» demek istiyordu.

Yine o tarihte boş kalan demokrat oyları memlekete faydalı bir şekilde örgütlemek niyeti de vardı. Aylardan beri, bu oyların nasıl örgütleneceğini yazıhanelerde, evlerde, hatta resmî bakanlık odalarında araştırıp duruluyordu. Bu olaylara Alican'ın parti kurarak sahip çıkmasını Gürsel çok istiyordu.

Gümüşpala Yeni Türkiye Partisine girmek istedi. Bu arada kendisine yeni kurulan Adalet Partisinin İzmir'deki militanlarından teklifler gelmişti.

Yeni Türkiye Partisi ise Ankara'da yapılacak kurucular toplantısından sonra faaliyete geçecekti. Gümüşpala, bu kurucular toplantısına gelmek için İzmir'de haber bekliyordu.

Bu haber bir türlü gelmedi. Aksine, o günlerde Dünya gazetesinde Alican'ın bir demeci yayınlandı. Alican bu demecinde, Gümüşpala ile herhangi bir işbirliğinin bahis konusu olmadığını söylüyordu. Orgeneral, bu demeci okuyunca üzüldü. Demecin verildiğine inanmıştı, fakat arada belki pişman olurlar, tekzip ederler diye bir süre bekledi.

Aslında Alican böyle bir demec vermemişti. Demecin gazetede yayınladığından Dünya gazetesini takip etmediği için haberli olmamış dolayısıyla haberi düzeltememişti.

Öbür taraftan İzmir grubu adına Gümüşpala ile Mahmut Yalay'ın Ankara'ya davet edilmeleri görevi Aydın Yalçın'a verilmişti. Aydın Yalçın da ya unutkanlığından, ya ihmalinden, yahut Gümüşpala'nın Y.T.P.'ye gelmesini istemediğinden bu görevi yerine getirmemişti.

Mahmut Yalay da Ankara'da toplanılacağını İstanbul'daki dostu Enver Adakan'ın telefonundan öğrenmişti.

Y.T.P. kurucuları böylece Ankara'da buluşunca baktılar ki Gümüşpala aralarında yok; hemen telefona sarılıp kendisini davet ettiler... Gümüşpala'nın ihmal edilmiş olmasından dolayı bilhassa Ertuğrul Alatlî çok üzülmüştü.

Gümüşpala, telefonda kendisiyle görüşenlere, haklı olarak:

— Haberinizi bekledim, kimse telefon etmedi, ben de bunun üzerine A.P.'ye söz verdim, cevabımı verince ortalık yeniden karıştı.

«Aman paşam, bir yanlışlık olmuş... Anan yahşi, baban yahşi, yapma etme!..» kendisine yalvardılar. Bunun üzerine Gümüşpala meseleyi mahallinde görmek ve yerinde karar vermek üzere Ankara'ya hareket etti.

Bazı kimselerin ısrarlarına rağmen Alican, paşayı karşılamak üzere istasyona gitmedi. Aksi gibi paşa da trenden iner inmez, «Alican yok mu?» diye sordu. Alican'ı bulamayınca bozuldu, ve Gül Palas oteline indi .

Alican buraya birkaç saat geç telefon etti, ve galiba Gümüşpala'nın beklediği iltifatkar sözleri mizacı dolayısıyla söylememiş olacak ki, eski genelkurmay başkanı, Ankara'da Y.T.P.'ye nefer olarak gireceğine A.P.'ye başkan olma kararını verdi.

Eski Demokratlar Y.T.P.'ye pek itibar etmemişlerdi. Çünkü bu partiyi kuranların başında Demokrat Parti ile mücadele yapmış insanlar vardı. Büyük D.P. camiası onlara pek ısınmıyordu. Fakat, Halk Partisinin karşısında siyasî bir denge kurma arzusu, henüz siyasal havanın eski Demokratları cesaretle meydana itecek halde olmaması yüzünden Y.T.P.'yi ehven çare olarak bulmuşlardı. Y.T.P.'nin sırtındaki diğer ağırlık da bu partinin Gürsel tarafından kurulmuş olduğu rivayeti idi. İhtilâlin başının desteklediği bir parti eski Demokratlar gözünde pek muteber olamazdı. Buna rağmen ilk zamanlarda, (hiç yoktan iyidir!.) diye biraz da Yüksel Menderes'in bu partiden aday gösterilmesi sebebiyle itibar gördü. Fakat vaktaki Gümüşpala Adalet Partisine ağırlığını koydu, iş Y.T.P. aleyhine değişti. A.P. eski Demokratların zorlamasıyla uysal bir yolda kalacağı kanaatını vermiyordu. Gerçi Gümüşpala Gürsel'e «Benim bu partinin başında bulunmam teminatır!» diyorsa da, İstanbul'da, Bursa'da, İzmir'de A.P. mensuplarının 27 Mayıs düşmanlığını açığa koyan kışkırtmaları eksik olmuyordu.

Bu durum Devlet Başkanı Gürsel'i ciddi olarak düşündürüyordu. Kendi kendine bile itiraf etmekten çekindiği bir duygu ile yeni seçimlerde Halk Partisinin de başarı kazanmasını

istemiyordu. Bu isteksizliğin sebebi, Halk Partisine karşı olan olumsuz duygularından ileri gelmiyordu. O Halk Partisinin tek başına iktidara gelmesiyle İsmet Paşayı yenemeyeceği bir rakip olarak görüyordu. İhtilâl yapmış, o ihtilâlin içinde buhranlar atlatmış, riskler ve tehlikelerle karşı karşıya gelmiş bir insan elbet bu ihtilâli demokratik yörüngeye koyunca, milletinden bir iltifat beklerdi. Kendisi cumhurbaşkanı olmalıydı.

* *

Yanılmıyorsam 1961 senesi haziran sonu veya temmuz ayı başında çok sıcak bir günde Bakanlar Kurulu toplanacaktı. Bütün bakanlar masada, yerlerimize oturmuştuk. Sayın Özdilek'in gelmesini bekliyor ve toplantı açılmadığı için birbirimizle şaka ile karışık konuşmalar yapıyorduk. O gün önümüze fevkalade bir kararın geleceğinden haberdar değildik.

Biraz sonra, Fahri Özdilek ile Sıtkı Ulay Bakanlar Kurulu odasına girdiler. Fahri Özdilek masanın başındaki yerine oturdu. Sıtkı Ulay'ın yeri başbakanın hemen sağ yanındaki koltuktu, fakat bu gün nedense oturmamış koltuğun arkasında ayakta durmuştu. Yerine oturmadan ilk sözü o aldı.

— Arkadaşlar dedi, biliyorsunuz ki Adalet Partisi diye bir teşekkül kuruldu. Bunlar Demokrat Partinin halefleri.. Bu partinin kapatılması hakkında bir teklif getirdik. Uzun müzakereye lüzum olacağını zannetmiyorum. Lütfen evvelâ şu kararı çıkaralım...

Elindeki A.P.'yi kapatma kararını bohça gibi saran dosyayı masanın üzerine sert bir eda ile attı ve ilâve etti.

— Bu kararı vermekten korkacak olanlar varsa istifa edebilirler!..

Ortalığı birden sıkıntılı bir sükût kapladı. Hiç birimiz böyle bir kararlar karşılaşacağımızı beklemiyorduk. Galiba sükût evvelâ ben bozdum.

— Paşam dedim, ben karar vermekten değil, neticelerinden çekinirim. Bu partiyi kapatmaktan ne çıkar? Demokrat Partiye bağlanmış ve ona oy vermiş üç buçuk milyon insan var.. Bunların hepsini Türkiye'den sürüp çıkaramayacağımıza göre, partiyi kapatmışız ne çıkar? Kaldi ki yeni bir anayasa hazırla-

dık. Demokratik düzene gideceğiz, seçimlerin arifesinde böyle bir karar yeni rejimi zedeler. Bu karar bizi başka sert kararlara sürükler, nerede duracağımız belli olmaz.. Onun için ben istifa yerine bu karara itiraz etmek istiyorum. Bu karara taraf-tar değilim. Eğer Millî Birlik Komitesi beni bu sebepten görevimden uzaklaştıracak olursa, ben ayrıldıktan sonra da bu karara karşı yazılarımla mücadele ederim.

Benden sonra Selim Sarpel, patlar gibi konuştu.. Paşalara döndü, Millî Birlik Komitesini de kastederek:

— Neden dedi, hiç biriniz Mustafa Kemal'e benzemek istemiyorsunuz da, mütemadiyen Enver Paşaya benzemeye çalışıyorsunuz? Bu karar ortalığı alt üst eder, bu karardan sonra demokratik düzenden bahsetmek mümkün olmaz..

Maliye Bakanı Kemal Kurdaş da aynı temayı işledi. Ticaret Bakanı Mehmet Baydur sinirlendiği zamanlarda uzayan yüzüyle sert çıkışlarından birini yaptı..

— Olamaz bu, dedi.. Manası yok.. Sırtımıza böyle bir sorumluluk almak meselesi üzerinde durmuyorum, hayırlı ve faydalı bir iş yapmış olmayız, kendi elimizle memlekette kurulumakta olan bir rejimi yıkmış oluruz. Bu Kurucu Meclisi neden topladık? Neden normal bir idareye doğru yönelmek istiyoruz? Eğer parti kapatacaksak bütün bunların hiç birine lüzum yoktu.

Diğer itirazlar da birbirini kovaladı. Tahtakılıç böyle bir kararın Halk Partisini rakipsiz olarak arenada bırakacağı kanaatinde idi. O zaman bu tasarruf inkılâbın Cumhuriyet Halk Partisi adına yapılmış olmasından başka bir anlam taşımayacaktı.

İtirazlardan sonra, müzakere uzun sürmedi. Sıtkı Paşa yerine oturdu.. General Özdilek kabinedeki muhalefeti sezince:

— Bu işi bırakalım.. sonra görüşürüz. dedi, anlaşılan Gürsel ve komitedeki arkadaşları ile danışmak lüzumunu duymuştu.

Bakanlar Kurulu dağıldıktan sonra, ben doğruca Ayten sokağına, İnönü'ye gittim. Meseleyi anlattım. Yukardaki yazı odasında beni dikkatle dinleyen İnönü düşündü:

— İyi yapmışsınız!. dedi.. Böyle bir karar rejimi yolundan

çıkarcır.. Adalet Partisini kapatmanın hiç bir faydası olmaz. Üstelik memlekete zararı olur.. Biz parti münasebetlerinin medenî ve normal ölçüler içinde gelişmesini istiyoruz. D.P.'ye gönlünü vermiş olanlara, siz vatandaş değilsiniz denilir mi?

Sonra elimden tuttu:

— Sakın istifa falan etmeye kalkma!. dedi. Bu düşüncede olanları ikna etmeye çalış.. Meseleyi iyi anlatırsanız herhalde onlar da ısrar etmezler.. Beni kapıya kadar geçirdi.. Birbiri-mizden ayrılırken, yine ısrar etti..

— Sakın dedi, dikkatli ol, aman böyle bir karara gitmeyin!.. Yapılan inkılâbın manası kalmaz.. O zaman bu inkılâp adı bir hükümet darbesi haline girer..

O gece hiç uyuyamadım.. Tanıdığım ne kadar D.P.'li vatandaş çehresi varsa hepsi gözümün önünden geçti.. Sanki hepsi uğramış oldukları büyük bir haksızlığı, yani vatandaşlık haklarının ellerinden alınmış olmasını protesto ediyorlardı.. Yüzlerindeki çizgiler derinleşmiş, derileri gerilmişti.. Gözlerinde sanki bir kin ve intikam duygusunun alevleri yanıyordu.

Hükümet adamlarını kırmızı plâkalı arabalarda görüp, onları mesut, dertsiz insanlara benzetip onları gıpta ile seyreden vatandaşlara içimden güldüm.. Bu bakanlık işi nereden başıma gelmişti? İrademle duygularım altında eziliyordum. Bizden bu kararı isteyen ihtilâl yapmış olan bir heyet idi.. Demokrat Parti çok günahkâr olduğu için iktidardan uzaklaştırılmıştı.. Onun günahlarının ve hatta zulmünün acılarını nefsimde çok çekmiştim.. Fakat, biz hürriyet uğrunda mücadele etmemiş mi idik? Şimdi kendi hürriyetlerimiz adına başkalarının hürriyetini nasıl gemleyebilirdik? Bu kendimizi inkâr olmayacak mı idi?

Düşüncelerim gerilere doğru kaydı.. 27 Mayıs'ı takip eden günlerde Ankara Palas'ta Fuat Köprülü ile konuşuyorduk.. O hiddetli idi, eski arkadaşları hakkında sert ve şiddetli hükümleri kaba ifadelerle açıklıyordu, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu da yanımızda idi.

Köprülü, yakın tarihin 27 Mayıs'la kapandığını, D.P.'nin artık dirilmemek üzere öldüğünü söylüyordu, ben ise:

— Hayır diyordum, bu partiye inanmış, kendini kaptırmış, gönül vermiş milyonlarca insan var.. Bunlar bu topraklar üzerinde yaşıyorlar, aldandılar, aldatıldılar, tahrik edildiler, şimdi onları hatalarının manevî baskısı altında bırakmak olmaz.. Bir Türkiye tasavvur ediniz ki, bu memlekette üç buçuk milyon oy veren vatandaş ve onlarla oy vermedikleri halde beraber olan milyonlarca insan suçlu damgası yemiştir. Bu, Türk milletine leke sürmek olur. Siz sayın Köprülü bu partinin başına geçin!. Anlatın ki günahkâr olanlar bu partiye inanmış milyonlarca insan değil... Günahkâr olanlar, bu insanların itimatlarını kötüye kullanmış olanlardır. O zaman tarih Demokrat Partiyi değil, onun idarecilerini mahkûm eder. Demokrat Parti kapanırsa, ne çıkar? O insanlar duygularını, daha büyük bir kırgınlıkla bir başka yere bir başka partiye boşaltmazlar mı? Eğer siz Demokrat Partiyi kurtarmazsanız, toplum dışına suçlu diye itilen milyonlarca insan o zaman kendi başlarındaki günahkârları masum görmenin çaresini arayacaklardır.

Köprülü Nuh diyor, peygamber demiyordu. O Adnan Menderes tarafından itilip kakıldığı zaman kendisine sadakatle bağlı görünmüş eski arkadaşlarının işbaşından uzaklaştıktan sonra ona karşı duygusuz ve lâkayt kalmış olmalarını da hazmedemiyordu. Eğer bu D.P.'de ruh olsaydı, bir zamanlar kendisini (Hocam, hocam!) diye etekleyip kucaklayanlar, Menderes'in Köprülü'yü küçük düşüren eğlenmelerine ve hücumlarına keyifle katılırlar mıydı?

O bu insanların hiç birini istemiyordu. Onun için de D.P. kapanmalı idi. O tarihî fonksiyonunu tüketti diyordu.

Bu iddiada olan yalnız o değildi, bir kararla milyonlarca insanın siyasal yaşantıda kudretsiz ve iktidarsız kılınabileceğini zannedenler pek çoktu. İşte böyle düşünenlerdi ki, Demokrat Partinin memleket çıkarı düşünülmeden kapatılmasından sonra, onun yine A.P. olarak ayakta kalmasına tahammül edemiyorlardı. Üstelik A.P. hem D.P.'ye sahip çıkıyor, hem de D.P.'nin günahlarından arınmış olarak mücadele alanına ini-

yordu. Üstüne vardığınız zaman «D.P.'den bana ne!» diyebiliyordu.

Bu görüşmelerde, sayın Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun da Köprülü üzerinde partisinin başına geçmesi yolunda telkinlerde bulunduğunu hatırlıyorum. Hatta ısrar da etmiş. Fakat sonunda netice alamayınca, iki ellerini bir küreyi tarif eder gibi birleştirerek:

— Ne yapalım? hoca bu görevi kabul etmiyor. demişti.

★ ★

Bakanlar Kurulunun A.P.'nin kapanması hakkındaki kararı red etmesinden bir gün sonra, bu sefer Çankaya'da Gürsel'in başkanlığında toplandık. Devlet başkanı bir gün evvel Bakanlar Kurulunda bu karara karşı takınılan tutumdan memnun görünmüyordu. Gümüşpala'dan şikâyet etti. Onu çok uyarmış, fakat bu uyarılar hiç bir fayda sağlamamıştı. Kendisi, zannediyordu ki, eğer bir parti lideri yumruğunu masaya vura- cacak olursa, teşkilâtına kendi düşüncelerini dilediği gibi kabul ettirebilir.. Buna iki bakımdan imkân yoktu. Çünkü evvelâ, merhum Gümüşpala böyle bir lider değildi, siyasal hayata tamamiyle yabancı olarak bu işe bir sembol olarak atılmıştı. Parti lideri idi ama, aslında teşkilâtın emrinde çalışıyordu. İkinci- cisi A.P. teşkilâtı, eski Demokrat Parti teşkilâtı olarak Gümüşpala'dan çok daha tecrübeli ve aktif idi. Yani ele avuca sığar cinsten değildi. Propaganda da halk arasına yayılmakta, ustaca hareket etmesini biliyordu.

Müzakereler bir gün evvelki çerçevenin dışına çıkmadı. Aynı fikirleri bütün arkadaşlar savundukları için konuşmalar tartışmalı da olmadı. Nihayet Gürsel bu konuşmaları şöyle kapattı:

— Arkadaşlar, dedi, ben de A.P.'nin kapatılmasına taraftar değilim. Fakat bu konuda ne derece kararlı olduğunuzu, fikir- lerinizde ne derece berraklık bulunduğunu öğrenmek istedim. Onun için ısrar eder göründüm... Mutabıkız, bu karar dursun!

Ne var ki bu mesele kapandıktan sonra, bir başka mesele daha ortaya çıkacaktı. Madem ki A.P. kapanamıyordu, şu hal-

de eski D.P. içinde sorumluluğa karışmış D.P.'nin meşru olmayan tutumlarını desteklemiş bir sürü insan vardı, hiç olmazsa onların tekrar su yüzüne çıkmalarına mani olmak gerekiyordu. Bir liste hazırlanmalı, bunlar siyasal haklardan uzak tutulmalıydı.

Kanaatımca bunun da hiç bir faydası olmayacaktı. Bir iki bin belki beş on bin vatandaş siyasal haklardan şu veya bu gerekçe ile yoksun kılınacaklardı, fakat, onlar gibi ve onlar kadar demokratik düzenin ve 27 Mayıs'ın aleyhinde çalışacak insanların memlekette bulunmayacağını bize kim temin edebilirdi? Ahmet'i, Mehmet'i siyasal hayattan uzaklaştıırırdık ama, Hüseyin ve Ali'nin onlar kadar müfrit olmayacaklarını, meclise girdikten sonra ortalığı birbirine katmayacaklarını nereden bilebilecektik? Üstelik memlekette bir siyasal parya sınıfı da yaratarak huzursuzluğu körüklemiş olmayacak mı idik? Eski hatalara düşmemenin yolu yine hürriyet nizamı içinde, kinleri, hırsları, iyilikle, kanuna bağlılık yoluyla, hepsinden üstün olarak memleket sevgisini harekete geçirerek zaman içinde eritmekti..

Netekim İnönü de aynı fikri ileri sürdü, kendisiyle bu konuda tekrar görüşmeye gittiğim zaman:

— Yaklaşan seçimlerin arifesinde, bu tedbir de umulanı değil, ters tepki yoluyla umulmayanı yaratır dedi ve ilâve etti:

— Hem bunun ne faydası olacak? Bu hal memnuniyetsizliği artıracak, onlar derhal halkın nazarında mağdur kimseler olacaklar.. Memlekette D.P.'nin sorumsuz tutumunu destekleyen insanlar vardı. Fakat bunlar, yalnız bir kaç bin kişi değildi ki, sonra yine bir karışıklık devrine girersek, onların yerine başkalarının türemeyeceğini, birincilere rahmet okutmayacağını kim temin eder? Yalnız İnönü bu defa başka bir tavsiyede bulundu, bu ikinci teklife açıktan muhalefet etmek komiteyi kızdırır, hükümetin kritik bir devrede yıkılmasına sebep olabilir. Onun için, «bu iş olmaz!» diyeceğimize, bir komisyon kurarak siyasal haklardan yoksun kılınacak insanların durumunu incelemeli idik. Bu inceleme uzun süreceği için, vakit kazanır, böylece bu fırtınayı da atlatabilirdik.

Kabine bu meseleyi de görüştü.. Bu meselenin mahiyetini, yani suçlu telâkki edilip listeye alınacak kimselerin durumunu tetkik etmek üzere Mumcuoğlu, Tahtakılıç, ve benim de katıldığım bir komisyon kuruldu.. Kabine bu ikinci teklife de hemen rıza gösteremeyip işi komisyona havale edince, Millî Birlik Komitesi bu kanunun da çıkmayacağını anlamış olacak ki, biz komisyon olarak bir tek toplantı yaptıktan sonra, gazetelerde Millî Birlik Komitesinin bir tebliği yayınlandı. Bu tebliğde Millî Birlik Komitesi hükümetin A.P.'yi kapatmak ve bazı vatandaşları siyasal haklarından yoksun kılmak yolunda hazırladığı kanunları red ettiğini söylüyor ve kamuoyunda, gizli cereyan eden bu tartışmaların bir gün aydınlığa çıkması halinde, bizzat kendisinin sevimsiz olmasına mani olmanın çaresini arıyordu. Bu tebliği beğenmedik, daha doğrusu komite arkadaşlarına yakıştıramadık, dava da orada öylece kaldı..

* *

Bu olaydan kısa bir süre sonra, Gürsel beni başbakanlıktaki makamına çağırttı. Anayasa referandumu kampanyası açılmıştı. Bu anayasa kabul edilecek olursa, yeni bir devre başlayacak, bu yeni devrede demokratik düzenin yeni kuralları tatbik edilecekti.

Gürsel'i, düşünceli ve halsiz buldum. Yeni anayasanın halk nazarında rağbet görüp görmeyeceğini, referandumdan olumsuz bir neticenin çıkıp çıkmayacağını sordu. Adalet Partisinin, anayasanın kabul edilmemesi için çaba sarfettiğini üzülerek anlattı. Gerçekten o zaman, anayasa aleyhine yoğun bir kampanya açılmıştı, kimi, (Hayır demekte hayır vardır!) sloganını kullanıyordu, eski Demokratlar birbirlerine anayasanın dibacesi ortada durdukça bu anayasaya olumlu oy vermeyeceklerini söylüyorlardı. Bazı kimseler (milliyetçilik) teriminin anayasada yer almamış olmasını eleştiriyorlar, böyle bir anayasa ya oy verilemez diyorlardı.

Söz günlük işlere geldi, basın yayın ve turizm bakanlığının hazırlanmakta olan teşkilât kanunu hakkında kendisine bilgi verdim, gerçi beni dinler gibi görünüyordu ama, kafasının için-

de başka meselelerin dolaştığı da belli oluyordu. Nihayet ortaya koymak istediği konuya değinmek zamanının geldiğine inanmış olacak ki:

— Ben dedi, sizinle iki meseleyi konuşmak istiyorum. Birincisi, şu idamlar meselesi.. Ben de sizler gibi idamlara taraf tar değilim, hiç kimsenin asılmasını istemiyorum, nihayet bir inkılâp yaptık, bugüne kadar bu kansız oldu.. Bir ihtilâlin kansız olması da güç iştir ha!.. Oldu, gayret ettik, yaptık.. Kulağıma geliyor, bize diyorlar ki, daha kestirme hareket etmeli idiniz, daha 27 Mayıs günü beş on tanesini temizleye idiniz, ne bu mahkemelerle, ne bu davalarla uğraşmak lüzumu kalmazdı. Böyle yapmadığınız için demokratları şımarttınız, şimdi başınıza çıkmak istiyorlar. Bu yolda giderseniz, bir gün onlar sizi içeri tıkarlar ve merhamet etmezler..

Halbuki ben bu kanaatta değilim, eğer biz 27 Mayıs sabahı elimizi kana bulamış olsaydık, ne bu Kurucu Meclisi toplayabilir, ne de yeni bir anayasa hazırlayabilirdik.. Ben bugün A.P.'nin tahriklerine rağmen hiç bir şeyden korkmuyorum, çekinmiyorum... Ama.. Eğer kan aksaydı, her dikta rejiminde olduğu gibi, biz halkın karşısına açık kalple çıkamazdık.. Devletin başında zorla oturmaya mecbur olurduk. Kanlı bir rejim, açıkçası bir polis rejimi kurulmuş olurdu. Halbuki ben şahsen tıpkı sayın İnönü gibi demokrasinin Türkiye'de yerleşmesini istiyorum. Onun için de Yassıada Yüce Divanından idam cezasının çıkmasını istemiyorum. İdam soğuk şeydir, aslında gayri medenidir.

Ben onu dinliyor, yaptığı konuşmayı zorlaştırmamak için söze karışmıyordum, o:

— Haber aldım ki dedi, bazıları suçlular asılsın diye yoğun bir propaganda yapıyormuş.. Bizimkilerden bazıları çok sert gidiyorlarmış.. Kurucu Mecliste olan bazı Halk Partililer de bunları tahrik ediyormuş, senden ricam, git İnönü'yü bul, kendisine benden selâm söyle, hem kendi partisindeki kışkırtıcıları sustursun, hem de bizimkilerle biraz meşgul olsun ve onları bu niyetten vaz geçirsin..

Gürsel bana, idam taraftarı olduklarını söylediği Halk Partisi mensuplarından bugün vefat etmiş olan iki isim verdi, ve yine Millî Birlik Komitesi mensupları arasında tutumları sert olan bazı üyelerin ismini açıkladı.

— Peki Paşam dedim, derhal İstanbul'a gideyim, sayın İnönü'ne bu mesajınızı ulaştırayım.

Git der gibi başıyla işaret etti ve gene Demokratları kast ederek:

— Şu inkılâba sebep olmasaydılar, memleketi güzel güzel idare etseydiler.. Ben de böyle bin tane derdin içine sürüklenmeseydim olmaz mı idi? dedi.

Sonra konuyu değiştirdi:

— Seçimlerin sonunu Halk Partisi nasıl görüyor?

— Paşam, tahminde bulunmak zor, diye cevap verdim, neticelerin ne olacağını kestirmenin mümkün olamayacağı yeni şartlar belirdi. Bir inkılâbın milletin ruhunda yarattığı duyguları ölçmek de zor, 27 Mayıs günü öğleden sonra saat 16'da sokağa çıkma yasağı kaldırılınca, Sıhhiye'den Kızılay'a kadar yürürken, (Allah bize bugünü gösterdi) deyip boynuma sarılanlar pek çoktu, yüzüm beni mutlulukla öpenlerin tükürüğü ile çamur haline geldi.. Bunların çoğunu tanıımıyordum, ama, tanıdıklarımın yüzde sekseni eski Demokratlardı.

Düşündü:

— Şu son bir yıl içinde ne tecrübeler ne tecrübeler gördüm dedi... Sözü bitmemişti. Çok önem verdiği başka bir isteği vardı.

Gürsel bu sefer cumhurbaşkanlığı konusuna ilişti.

— Galiba, dedi, İnönü seçimlerden sonra cumhurbaşkanı olmak niyetinde...

Benim İnönü'nün böyle bir niyetinden haberim yoktu.. Kendisine bu husustaki bilgisizliğimi söyledim, arkasından:

— Paşam, dedim. Seçimlere zaman var.. Seçimlerin ne netice vereceğini bilmiyoruz.. Böyle olunca, dereyi görmeden paçaları sıvamanın anlamı yok.. Çok realist bir insan olarak bildiğim İnönü, zannetmem ki şimdiden böyle bir düşünceye kendisini kaptırmış olsun..

O birçok şeyler biliyormuş edasıyla başını salladı..

— O ister! ister! dedi.. Eğer hakikaten istemiyorsa, nasılsa kendisini idamlar meselesi için göreceksin, kendisine söyle, seçimlerden evvel cumhurbaşkanı olmayacağını millete açıkça ilân etsin..

Bana verilen hiç sempatik olmayan bu ikinci bir görev idi. Bu konuşmalar sonunda böyle bir oldu bitti ile karşılaşacağımı hiç tahmin etmemiştim. Doğrusu aslında böyle bir pazarlığa vasıtalık etmek de istemezdim.. Benim siyasal hacmimi aşan bir görevdi bu, onun için:

— Birinci mesele, yani idamlar hakkındaki emrinizi yerine getireyim, fakat ikinci işi ben yapmayayım.. ricasında bulundum.

— Sana görev olarak verirsem?

Bu meselenin İnönü'ye iletilmesini devlet başkanı mutlaka istiyordu.

— O zaman dedim, bunu resmen bana vermiş olacağınız bir görev telâkki edeyim, elçiye zeval olmaz.. Kendisiyle görüşür alacağım cevabı bildiririm.

İnönü İstanbul'da Maltepe'de oğlunun evinde istirahat ediyordu.

— Hemen İstanbul'a git, dedi, ben de İstanbul'a geleceğim, konuşmaların neticesini bana Florya'da bildirirsin..

★ ★

Bu konuşmadan iki gün sonra, İnönü'yü Maltepe'de, sıcak fakat rüzgârlı bir gün olduğu için evinin her zaman oturduğu terasında değil içerde salonda ziyaret ettim. Denizden çıkmış, istirahat etmiş bir insanın sükûneti içinde beni dinledi ve sonra kanapenin yanında duran çantamı aldı, karıştırdı, ve içinden bir kâğıt çıkardı.

— Ben de idamların şiddetle aleyhindeyim dedi, bu hususta bazı Millî Birlik Komitesi üyeleriyle de konuştum... Ama, onlar sert, bir türlü yumuşatamadım. Konuştuklarımdan hiç birini ikna edemedim.

Sonra gözlerini elinde tuttuğu kâğıdın üzerinde dikkatle gezdirdi:

— Ama dedi.. Benim bildiğim, artık bu iş Millî Birlik Komitesinin de elinden çıktı.. Millî Birlik Komitesi ile Silâhlı Kuvvetler Birliği arasında yapılan protokolün bir maddesine göre, Millî Birlik Komitesi, Yassıada Yüce Divanından çıkacak olan kararlar üzerinde hiç bir tasarrufta bulunmamak taahhüdünde bulunmuş..

İnönü elinde Millî Birlik Komitesi ile Silâhlı Kuvvetler arasında hazırlanıp imzalandığını zarfnettığım protokolün suretini tutuyordu.

— Bizim Halk Partisi mensuplarından bazılarının eğer Gürsel Paşa'ya doğru aksetmiş ise idamlar için etrafı kışkırtmalarını sür'atle önleriz, ben onlara söylerim, sonra, bu iddia ne kadar doğrudur bilemem.. Geçenlerde yine birisi hakkında bana söylediler, kendisiyle görüştüm, katiyen inkâr etti (*). Sen sayın devlet başkanına söyle, bana Millî Birlik Komitesinden değil, Silâhlı Kuvvetler Birliği cephesinde bulunan büyük kumandanlarla görüşeceğim kimselerin isimlerini versin.. Onlarla görüşeyim... Kendilerini ikna etmeye çalışayım...

Sonra ilâve etti:

— Gürsel Paşa çok haklı, idam hiç bir meseleyi halletmez, aksine başımıza yeni dertler, bünyede yeni yaralar açar. Halk arasına husumet yayar, bu kin duygusunu canlı tutar..

Biz bir süre politikada ölüm cezasının yeri olmaması lâzım geldiği üzerinde konuştuk, sonra İnönü konuya döndü:

— Gürsel Paşa'yı ne kadar çabuk görmek mümkünse o kadar çabuk gör, kendisine söyle, bana yol gösterebilirsin, bilhassa hangi paşayla, hangi kumandanla görüşmem lâzım geldiğini bana bildirsin. Bu iş için özellikle Ankara'ya gider görüşürüm..

Sütlü kahvelerimizi yudumladık, arada sükûnetle geçen

(*) Netekim benim Gürsel'den öğrenerek İnönü'ye bildirdiğim kişilerden biri İnönü tarafından muahaze edince, parti meclisinde bu meseleyi açıklamış ve katiyen böyle bir şey yapmadığını söylemişti.

birkaç dakika oldu.. Sonra kafasında tasarladığı kararı tefhim eden bir yargıç gibi, teker teker şunları söylemeye başladı:

— Cumhurbaşkanlığı meselesine gelince, kendisine şunu kesin olarak söyle ki, benim için böyle bir dava yoktur. Bana aynı haberi getirmiş olan Selim Sarper'e de geçende söyledim.. Böyle bir işi akla dahi getirmem..

Sustu, gülümsedi:

— Ben dedi, makamların hepsini gördüm geçirdim, en aşağısından en yukarisına kadar devlet hizmetindeki bütün kademelerde vazife gördüm..

Sonra her şeyin boş olduğunu ima eden tevekkülle elini havada salladı, dizime vurdu..

— Evet, dedi, kendisine söyle, benim hiç bir davam, hiç bir meselem yok.. Buna emin olsun.. Yalnız bir şey var.. Ben olmayacağım! Burası tamam... Fakat şimdiden kendisini cumhurbaşkanı yapacağız, teminatını nasıl vereyim?. Bu ciddî olmaz, bakalım seçimler ne gösterecek? neler olacak? seçimler olsun, o zaman düşünürüz, fakat her halde kendisinin cumhurbaşkanı olmasına karşı hiç bir fikrim yok.. Bunu kesinlikle bilsin!..

*
* *

Aynı gün öğleden sonra, Florya'da sayın Gürsel'i ziyaret ediyordum. Açık yaka bir gömlek giymiş, orta salonda istirahat ediyordu. İdamlar meselesi hakkında İnönü'nün cevabını dinledi, ses çıkarmadan bir süre düşündü, nedense İsmet İnönü'nün ordu büyükleri ile görüşmesini arzu etmemiş olacaktı:

— Paşa işin o tarafını bana bıraksın dedi, hem ben aynı ricayı Salim Başol'a yapacağım, gelip beni görmesini rica ettim. Eğer Yassıada'dan hiç idam kararı çıkmazsa iş kendiliğinden biter, mesele olmaktan çıkar.

Cumhurbaşkanlığı hakkındaki İnönü'nün görüşünü de kendisine sadakatle anlattım, yine düşündü, hiç bir mülâhazada bulunmadı. Yalnız:

— Ben dedi, gelecek hafta başı Ankara'ya gideceğim, İnönü de gidecekmiş... Orada bu işi kendisiyle yüz yüze görüşürüz... Gelecek hafta çarşamba günü, saat 10'da kendisini bekleyeceğim. Ben Ankara'ya gidince, kendisine haber veririm, yalnız sen ona anlat görüşmeye geldiği gün, bu meseleyi bizzat kendisi bana açsın...

Birkaç gün sonra, ajanslar Yüce Divan Başkanı Salim Başol'un, Florya'da devlet reisini ziyaret etmiş olduğu haberini verdiler.. O zaman tahmin ettim ki, Gürsel, Yüce Divan başkannından Yassıada mahkûmları için müsamahalı hareket etmesini istemiş olmalı idi.

Hem devlet başkanı Gürsel, hem de İsmet İnönü hafta başında Ankara'ya döndüler, mülâkatın yapılacağı çarşamba sabahı saat sekiz sıralarında evimdeki telefon çaldı, Gürsel'in yakını bir bakan arkadaş benim derhal başbakanlığa gelmemi istiyordu. Gidince:

— Saat 10'da İnönü gelip Gürsel'i ziyaret edecek, dedi. Senden rica ediyorum, hemen şimdi İnönü'yü gör, kendisine söyle cumhurbaşkanlığı meselesini Gürsel'e bizzat kendisi açsın!..

Ben duraklayınca o ilâve etti:

— Siz Halk Partililer galiba mutlaka İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasını istiyorsunuz, dedi.

— Biz belki isteriz ama, evvelâ kendisi ister mi? sonra da olabilir mi? Cevabını verince karşımdaki (sizi gidi sizi!) der gibi başını salladı..

— Haydi dedi, geç kalma git.. Kendisine meseleyi söyle.. Unutmasın, şunu da ilâve et. Bu iş bizim için, ihtilâl için, 27 Mayıs için, büyük önem taşır. Gürsel'in cumhurbaşkanı olması demek, ihtilâlin şerefini kurtarmak, 27 Mayıs'ın meşruluğunu bir kere daha teyid etmek demektir. Ama anlaşılıyor ki İnönü, istemem dediği halde, cumhurbaşkanı olmakta ısrar ediyor, o takdirde biz Gürsel'in yalnız bir sene için seçilmesine razıyız. Zaten görüyorsunuz sıhhati de müsait değil, belki altı ay sonra bu makam kendiliğinden boşalır.. Kendisini mutlaka seçelim.. Bir yıl.. sonra istifa etsin!. Yerini İnönü'ye bıraksın!.

Bu sözler lâtife mi idi? ciddî mi söyleniyordu? onu araştırmak lüzumunu dahi hissetmedim. Hiç bir şekilde böyle bir pazarlığa ne vasıta olmak, ne de böyle bir alış verişte tanıklık etmek istemezdim. Onun için başbakanlıktan ayrıldım. İnönü'nün evine gitmedim, onu aramadım, doğruca kendi bakanlığıma giderek kendi işimle meşgul oldum.. Saat on bir buçuksularında hususî kalem müdürü beni Gürsel'in beklediği habelerini verdi.. Konuyu tahmin ettim. Devlet başkanının makamına girdiğim zaman gayrimemnun bir insanın hali vardı üzerinde.. Hiç bir girizgâha lüzum görmeden:

— Seninki, dedi, bana o meseleyi açmadı!

Sustuğumu görünce:

— Kendisine söylemedin mi?

O zaman söylemediğimi açıkladım, ve ilâve ettim.. «Paşam dedim, bunlar öyle konular ki, benim boyumu aşar, aslında böyle şeylere karışmak da istemem.. Beni anlayacağınızı umarım..» Aramızda herhangi tatsız bir konuşmaya meydan vermemek için hemen müsaade isteyerek ayağa kalktım; o hiç ses çıkarmadı, oradan ayrıldım... Ve bakanlığa giderek istifamı hazırladım...

*
**

İdamlar problemi, kamuoyunu ciddî olarak ilgilendirmekte devam ediyordu. Bu konuda İnönü ve Gürsel arasında benim vasıtamla geçen konuşmaları parti genel sekreteri İsmail Rüştü Aksal'a anlattım.. «İsmet Paşa'nın etkili olmak için, Silâhlı Kuvvetler Birliğini temsil eden ordu büyükleri ile bu işi konuşmakta fayda vardır.» dediğini kendisine söyledim..

İsmail Rüştü Aksal; «Böyle bir mülâkata İsmet Paşa istekli olduğu takdirde bu konuşmanın çok değişik tefsirlere yol açabileceği» karşılığını verdi. Bu konuşma isteği İnönü tarafından gelmemeli idi, kaldı ki Gürsel de esasen böyle bir teşebbüse taraftar görünmemişti.. Onun da elbet düşündükleri vardı. Belki İnönü'nün ordu ile ilişki kurmasını istememişti, Belki bu çabaların kendince malum bazı çevrelerde yaratacağı olumsuz tepkiler onu ürkütmüştü. Belki de sayın Başol'a yapacağı

tavsiyelerin umduğundan fazla etkili olacağı hakkında bir kanaat taşıdığı.

Suçlulardan hiç biri ölüm cezasına çarptırılmamalı idi.. Fakat bu neticeye nasıl ulaşılacaktı?..

Millî Birlik Komitesi önüne gelen 15 ölüm cezasından on ikisini müebbet hapse çevirdi.. Hükümet mensubu olduğumuz zaman duyduğumuz korku tahakkuk etti.. Buna karşılık gün geldi, hayatlarını kurtarmış olanlardan hiç biri tavassutların, yardımların, özellikle hayatlarını kurtarmış olmanın şükranını hiç kimseye karşı duymadılar.. A.P. çevreleri bir kere olsun cezayı azaltıcı çabaların değerini vermedi, aksine üç idam vakası devamlı bir üzüntü olarak yaşadı..

İnönü 13 eylül 1961 tarihinde Yassıada kararları tebliğ ve ilân edilmek üzere iken Gürsel'e yazdığı mektupta memleketin selâmeti namına suçlular için atıfet istemiş ve Gürsel'in ölümleri durdurması için müdahalesini rica etmişti. Ne Gürsel, ne İnönü, maksatlarına ulaşamadılar ve emeklerinin boşa gittiğini elemle gördüler..

Rahmetli Gürsel'in uzun süren komaya girmesinden evvel, kendisiyle üç kere daha görüştüm... Birincisi Cumhuriyet Halk Partisi Merkez İdare Kuruluna seçtiğimiz zaman, başta Genel Sekreter Kemal Satır olmak üzere idareci arkadaşlarla yaptığımız ziyaretti. Bu ziyaret resmî bir konuşmanın sınırlarını aşmadı.. İkinci ziyaretim birincisinden altı ay sonra oldu. Kendisini Türk-İran Dostluk ve Kültür Cemiyetinin başkanı olarak görüyordum. İran Şahı sonradan vaz geçtiği tarihi İran tahtının 2500 ncü yıldönümünü kutlayacaktı, bunun için İran'da büyük hazırlıklar yapılıyordu, bütün dost memleketlerde de bu tes'it merasimine katılmak üzere devlet başkanlarının başkanlığı altında komiteler kurulmuştu. Kendisine keyfiyeti anlattım, yabancı memleketlerdeki komitelerin krallar ve cumhurbaşkanlarının himayeleri altında işe başladığını söyledim. Türkiye'de de böyle bir komitenin koruyucu başkanı olmak isteyip istemediğini sordum. Kabul etti, biraz Türk-İran münase-

betleri hakkında konuştuk, oradan Sünnilik ve Şiilik kavgalarına geldik, rahmetli Gürsel'in dinî konularda geniş bilgisi vardı. Sünnilik ve Şiilik arasındaki gelişmelerin tarihi üzerinde durduk: Bana Şah Abbas'ın İsfahan'da Şiiliği nasıl İran milliyetçiliğine temel yaptığını anlattı, «Bilmiyorum dedi, meseleler biraz daha derinden tetkik edilecek olursa, Yavuz Sultan Selim ile İsmail Safavi'nin boğuşmalarını haklı gösterecek sebepler ortada kalır mı? Türkçe divan yazan İran şahı ile Farsça şiir düzen Türk padişahının paylaşımadıkları ne idi?» Çaldıran Savaşı ile memlekete öyle bir ayrılık mikrobi girdi ki, şimdi onu bir türlü temizliyemiyoruz. Bir millet tasavvur et ki, Sünnî, Şii'ye, Şiî, Sünnî'ye yürekten düşman olsun.. Ve bu memlekette millî birlik duyguları vardır diyebilemem!..

Söz Doğu vilâyetlerindeki vatandaşlarımıza geldi.. Profesör Enver Ziya'nın Amerika'da edindiği bilgiyi nakletti.. Biz dedi, halis muhlis Türk Kurt kabilesinin insanlarını Kürt de-yip ortaya çıkmışız...

Gürsel samimî bir Müslümandı, fakat hurafelerden ve hurafe yayan din adamlarından nefret ederdi, inançlı Atatürk'çü olarak layıklığın sarsılmaz bir savunucusu idi... Eğer Türk devleti layik olmasa, çeşitli tarikat ve inançların birbirleriyle çarpışması bizi çökertecek kadar tehlikeli olurdu.

Bir aralık aklına bir şey gelmiş gibi durakladı, sonra birdenbire:

— Haydi, dedi seninle bir şey yapalım, beraberce okullar için bir din dersleri kitabı yazalım.. Temiz ve pürüzsüz Müslümanlığı şu çocuklara biz öğretilim, onları yobazların elinden kurtaralım..

Sözleri şiddetli bir arzunun hatta bir hasretin ifadesi idi... ama lâtife ediyordu.

Bir süre daha taassubun Türk bünyesi üzerinde yaptığı zararlar üzerinde görüştük... Osmanlı İmparatorluğunun çöküş sebepleriyle, din sömürücülüğü arasındaki ilişkiler üzerinde duran Gürsel, fikirlerini tarihten birçok misallerle süsledi.. Kendisini fazla yormak istemiyordum.. Bir saata yakın sohbet etmiştik.. İzin istediğim zaman:

— Gene gel.. Bak ne tatlı konuşuyoruz!. Ben seni severim, muhakkak beklerim dedi..

Üçüncü ziyaretim.. Adalet Partisinin Demirel'i başkan yapan büyük kongresine takaddüm eden günlerde idi. (yine gel) dediği için sırf hatır sormak maksadıyla ziyaretine gitmiştim.. Yine oturduk, sohbet ettik.. Bu sefer makam ve mevkiin mesafesine hiç aldırış etmeden rahatlıkla konuşuyordu.

— Şu oğlumu bir evlendirsem, çok memnun olacağım, dedi, gördün mü geçen gün Akşam gazetesinde bir takım kadınlarla birlikte resmi çıkmış.. Kızdım.. Bana söz getiriyor, büyük mevki işgal eden insanların evlâtları haylaz olurmuş.. Vallahi doğru..

Hakikaten üzülmüştü, kendisini teselli etmek istedim..

— Paşam gençlik, olur böyle şeyler dedim..

— Gençlik iyi ama.. Biraz da babasını düşünmemeli mi? diye yakındı..

Sonra söz yine siyasete geldi..

— Artık dedi, yorgunum, görüyorsun kıpırdayacak halim yok.. Bilsen ki benden sonra İnönü'yü cumhurbaşkanı yapabileceksiniz, vallahi hemen bırakıp gideceğim.. Ama mümkün değil.. Nasıl İnönü'nün sıhhati? o da ihtiyarladı.. Siz de onun yerine genç bir adam hazırlamalısınız? Hem neden Kasım Gülek'i tutmuyorsunuz? dünyayı tanıyan, lisan bilen, enerjik bir adam.. Aranızda bu geçimsizlik devam ettikçe iktidara nasıl gelirsiniz? Bak Adalet Partisi kongresini yapacak, eh Cihad eh.. Eğer Demirel A.P.'nin başına gelebilirse bütün dertleri hallederiz.. O başkan olsun diye ben çok çalışıyorum.. Bir muvafak olursam rahat edeceğim... Aydın adam, yobazlığa yüz vermez, Demokratlara alet olmaz.. Dünya görmüş.. O zaman göreceksin Adalet Partisi de yola girecek.. Benim gözüm arkada kalmayacak..

Demirel hakkında siyasal yolda ilk methü senayı Gürsel'den duyuyordum.. Aslında o zamana kadar Süleyman Demirel hakkında ancak uzaktan bilgi sahibi idim. 1961 seçimlerinden sonraki dumanlı günlerde onun ifrat cephesini takviye etmediğini hatta, bu sebepten parti idaresinden ayrıldığını duy-

muştum. Ama... Acaba Gürsel onu nereden tanıyordu? ve onun hakkında bu güzel fikirlere nasıl sahip olmuştu?

— Siz kendisini yakından tanır mısınız?

Tanırım dedi, başını salladı..

— Ben de burada boş oturuyor değilim ya... Elbet soruşturuyorum ve öğreniyorum...

O sözüne kesik nefesle devam etti:

— Her halde hayata gözlerimi rahat kapayacağım, irtica-dan çok korkarım.. D.P. sıkışınca irticacı tahrik ederdi. Gümüş-pala da nafîle zayıf kaldı, particilerin elinde oyuncak oldu.. Amerika'da tahsil etmiş.. layık, lisan bilir bir insan A.P.'nin başına geçerse, artık memleket kurtulur.. Demirel'in Atatürk-çülüğünden hiç şüphe etmiyorum. Genç adam..

Sonra:

— Bak dedi, onlar (yani A.P.'liler) kendilerini selâmete çıkaracak adamı arayıp buldular.. Kırk yaşında genç, istikba-li parlak bir adam... Halbuki siz hâlâ İsmet Paşa diye direnip duruyorsunuz? Yahu yok mu aranızda bir kişi ki ortaya çıksın, şu Halk Partisine sahip olsun?..

Zor nefes alıyordu, öksürdü, ben merak etmiştim. Acaba Gürsel Paşa A.P. ile nasıl temas kuruyordu. Nasıl «Demirel başkan olsun diye ben çok çalışıyorum!» diyebiliyordu.

Kongrede Demirel'in; Masonluğunu inkâr için ortaya koy-duğu mazbatadan sonra, el yordamıyla bazı gerçeklere ulaştık.. Rahmetli Gürsel'in genel sekreteri bizim kabine arkadaşımız Nâsır Zeytinoğlu da Masonmuş, Demirel'i bu hüviyeti ile ta-nıyor ve İzmir'den eski ahababı Gürsel'e öyle tanıtıyormuş.. Belki o da Demirel'i Gürsel'e samimîyetle tanıdığı gibi tanı-tıyormuş...

Çankaya'dan ayrıldığım zaman, beni şehre indiren takside konuşmalarımızın mahiyeti hakkında bir hüküm vermeye ça-lışıyordum. «Yorgunum, görüyorsun, kıpırdayacak halim yok... Bilsen ki benden sonra, İnönü'yü cumhurbaşkanı yapabile-ceksiniz vallahi hemen bırakıp gideceğim... O da ihtiyarladı,

siz onun yerine genç bir adam hazırlamadınız? Neden Kasım Gülek'i tutmuyorsunuz? Ah Cihad, eğer Demirel A.P.'nin başına gelirse bütün dertleri halletmiş oluruz. o başkan olsun diye ben çalışıyorum... Dünyayı tanıyan, lisan bilen enerjik adam.. Yobazlığa yüz vermez, demokratlara alet olmaz.. ilh.. ilh...»

Gürsel'in istediği oldu, Demirel Sadettin Bilgiçi mağ-lûp ederek Gümüşpala'nın partisindeki koltuğuna oturdu.. Bir süre sonra, bütçe müzakereleri sırasında Cumhuriyet Halk Partisine kırmızı oy vererek İnönü hükümetini devirdi ve Suat Hayri Ürgüplü'nün kurduğu kabinede başkan yardımcılığı ile yetindi, burada başbakanlık stajı yaptı, olaylar, evvelce rahmetli Gürsel'e koyduğumuz teşhise hak verdiriyordu. Gürsel İnönü'nün tarihi şahsiyetine saygı gösteren kumandan, 27 Mayıs sabahı İnönü'ne telefonda (emrindeyim!) diyecek kadar tevazuu ileri götüren ihtilâlcî kısa bir süre sonra, İnönü'nün varlığından sıkılmaya başlamış, bu sıkıntı ile Demirel'in şahsında aradığını buldum zannetmişti. Hürriyetçi, demokrasi âşığı, yobazlık düşmanı layık Demirel, kendisine karşı duyacağı minnet hissiyle devleti Gürsel'in istediği istikamette idare edebilirdi, o da hasta vücudunu mümkün olduğu kadar endişelere kapılmadan, korkulu rüyalar görmeden, A.P. Atatürk yolundan ayrılmadan devlet başkanlığı makamında sürükleyebilirdi.

İnönü hükümeti kırmızı oyla devrildiği zaman, hiç zanetmiyorum ki Gürsel üzüntü duymuş olsun.. İnönü'nün şahsiyeti ile devlet mekanizması üzerinde kurduğu hegemonyadan kurtulmuş oluyor, Suat Hayri Ürgüplü gibi medenî düşünceli bir insan hükümeti ele alıyor, Demirel de kendini iktidar için hazırlamış oluyordu. Fakat ne var ki, İnönü hükümetini deviren Demirel, 1965 seçimlerinden sonra başbakan oldu ama, zavallı Gürsel'i etkisi altına alan derin koma, onun ümitlerinin filizlenmesine imkân vermedi. Sağ kalsaydı, yargılarında yarıldığını görerek hiç şüphe yok üzüldü. Ömrünün sonunda yeni bir hüsrân duygusuna kapılmamış olmasını kendisini sevenler teselli olarak kabul ederler..

Gürsel'i de yattığı yerde teselli edecek tek şey, A.P. ka-

nadının kendisine karşı beslediği kötü duygulara rağmen Demirel, onun uzun süren hastalığı devrinde, ona karşı saygısını esirgemedi, 27 Mayıs'ın başına, kendisini iş başına getirmiş olduğu için saygılı kaldı.

Gürsel'i ebedi metfenine bir takım arkadaşlarının homurtusuna rağmen müstahak olduğu merasimle tevdi etti...

İSMET İNÖNÜ

İSMET İNÖNÜ

«İnsan geçmişe bakarak hayatı anlayabilir, halbuki yaşamak için önüne bakmaya mecburdur. Büyüklük bu 'iki işi birden yapabilmektir.»

S. KIRKEGOARD

Yirminci yüzyılın politika galerisinde İsmet İnönü çok dikkati çeken bir yer tutar. İlâhî heykeltıraş onun, mizacına, ruhuna ve cismine şekil verirken bu eserin karşısında, toplanıp birikecek fanilerin onun hakkında çeşit çeşit yargılara ulaşacaklarını hesaba katmış mıydı? Bunu bilmek zordur. Osmanlı imparatorluğunun çöküş devrinden Türklüğün yükselme devrine geçişte İnönü kâh vatandaşlarının olumlu duygularıyla karşılaşacak, kâh onların öfkelerini üzerine çekerek, bu memleketin hayatında etkili olan büyük roller oynayacaktı. Yaşlandııkça, herkesin kolay yapamadığı bir işi başardı ve daima tekâmül etti. İçinde yaşadığı devirde kolay anlaşılamamasının iki sebebi vardır: Biri düşüncede kendi çağında yaşayan büyük kitlelerin ilerisinde olması, diğeri de Türkiye'nin millî ve sosyal hayatına şekil vermek isterken, çaresiz, bu toplumun içinde beraber yaşayan iyilik ve kötülüğü bir arada yoğurmak mecburiyetinde kalmış olmasıdır.

Otuz iki yıl evvele dönelim... Ben onu ilk defa Dolmabahçe sarayında, denize bakan küçük bir odada görmüştüm. Yıl 1934, ben basit bir gazeteci... O odada bulunanlar arasında rahmetli Abidin Daver'i de hayal meyal hatırlıyorum. On kadar gazeteci-ydik ve rahmetli İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dan papara ye-

mek üzere saraya davet edilmiştik. Konu, o sırada Türkiye'ye iltica etmiş olan eski bir Bulgar komitacı Mihailof hakkında gazetelerin yaptığı yayındı. Tek parti devrinde dar sınırlar içinde kalan gazeteci, zaman zaman bu gibi merak verici insanlarla karşılaşınca, onları yazı yoluyla sömürmek eğiliminden kendisini kurtaramıyordu. Netekim benim çalıştığım «Zaman» gazetesinde o sıralarda yeni gazeteciliğe başlayan Naci Sadullah, kaleminin bütün hırslı ile Mihailof'un üzerine çullanmış ve aralarında şöyle bir muhaverenin geçtiğini manşetlere nakletmişti:

«Gospodin, siz çok adam öldürdünüz mü?»

Gospodin Mihailof da ona şu cevabı vermişti:

«Siz flit tulumbasıyla sinek öldürdüğünüz zaman, ölen sinekleri sayar mısınız?»

Şükrü Kaya hayli sertti: «Allahın çobanı, flit tulumbasını nereden görmüş ki böyle cevap vermiş olsun!.. Herifin ağzından uydurup yazıyorsunuz!.. Bir daha böyle şey istemem!.. Bu adam hakkında bütün yayın kesilecek, bir daha ismini ağza almayacaksınız!» diyordu.

Şükrü Kaya'nın sesi sertti, yüzünün çizgileri sertti, edası sertti.

O sırada bir yaver içeri girdi:

— Paşa geliyor! dedi.

Başvekil İsmet Paşa da bizimle görüşmek istemişti. Onunla ilk defa karşılaşıyordum... Siyah elbiseler içinde kolalı tek katlı yaka, gri, güzel, muntazam düğümlü bir kravat... Boyunbağının renginde hafif gri saçlarla ince, büyük şöhretiyle hiç münasebeti olmayan ufak tefek, kısa boylu bir insan odaya girdi. Hepimiz ayağa kalktık, o, eliyle oturmamızı işaret etti. Şükrü Kaya bizi adamakıllı azarlamıştı. Şimdi, İsmet Paşa kim bilir neler söyleyecek, nasıl gürleyecekti!.. Bir ara gözüm pencereden dışarı kaydı, rıhtımdaki demir parmaklıkların üzerinde martılar uçuşuyorlardı... Güzel bir gündü, yemeden içmeden buraya paylanmaya gelmek de hiç hoş değildi... Dışarı ne kadar güzel ve güneşliydi... Orada martıların hürriyeti vardı, temiz hava, güneş vardı, içerideyse tek partinin saygı yerine

korku veren Şükrü Kaya'sı... Demek ki onun gürleyen fırtınasından sonra, şimdi de tepemize İsmet Paşanın dolusu yağacaktı. Evet, İsmet Paşanın dolusu yağacaktı ama, paşa, Şükrü Kaya gibi kızgın görünmüyordu. hatta iyi bir ev sahibi gibi tatlı tatlı gülüyordu. Cığerlerinin içinden gelen derin bir sesle:

— Hoş geldiniz arkadaşlar, dedi; sizleri buraya bir ricada bulunmak üzere davet ettim...

Dışarıdaki güneşli Boğaz havası sanki birdenbire içeriye, küçücük saray odasına doluvermişti. Hepimize birdenbire gergin yayın gevşemesi gibi, rahat bir duygu geldi... Kimi oturduğu koltuğa biraz daha yerleşti, kimi duyduğu serinlikle sigarasına sarıldı... Şükrü Kaya'nın yüzüne baktım, o bile birdenbire güleç oluvermişti.

İsmet Paşa sakın sakın anlatıyordu:

— Bulgaristan'la çok dostane münasebetler içindeyiz. Bu adamın neci olduğunu, ne maksatla bize iltica ettiğini, Bulgar hükümetinin buna verdiği önemi bilmiyoruz... Yapılan neşriyat, bu adamın ağzından Bulgar aleyhtarı bir hal aldı, onun için dikkatli olmak lüzumunu duyduk... Bulgarlarla temas halindeyiz. Sizlerden, bizi zor duruma düşürecek bir hale sebep olmamanızı rica edeceğim...

Biz başbakanla sohbet ediyorduk, bu tatlı bir şeydi. Arkadaşlar, konuşmanın yumuşak havasından cesaret alarak sorular sordular; heybetli başvekil, o sorulara temkinle yumuşak cevaplar verdi. Öyle ki, yayının kökünden kesilmesi gerektiğini söylemiş olan Şükrü Kaya, birdenbire vermiş olduğu emrin havada kalacağını hissetmiş olacak ki, konuşmalar esnasında bir saplama yaparak İsmet Paşaya:

— Adamın ne olduğu belil olmadan bir hata işlemeyelim diye, neşriyatı yasak ettik, demek lüzumunu hissetti.

İsmet Paşa bu sözün üzerinde durmadı. Bundan cesaret alarak Abidin Daver merhum da:

— Paşam, dedi, birkaç gündür bu adam hakkında epey yazı yazdık; şimdi birdenbire yayını kesecek olursak, bunun bir hükümet ihtarı olduğu derhal anlaşılacak... Müsaade ederseniz, yayınları hafiflete hafiflete bu işi birkaç gün içinde bitirelim...

Paşa bu sözü başıyla tasdik etti:

— Evet, öyle yapalım... dedi, yalnız tekrar rica edeyim, dikkatli olun, Bulgaristan'ı ürkütmeyin... Can sıkıcı, tamir edilmez bir halle bizi karşı karşıya bırakmayın...

*
**

Dolmabahçe'den ayrılırken hepimiz memnunduk. İsmet Paşa şeker gibi adamdı... Halbuki biz onu, sert, kinci, affetmez bir insan olarak tanımıştık. Netekim Dolmabahçe sarayının taşlı bahçesinde, adım attıkça çıtırdayan yollarında matbaalarımıza gitmek üzere yürürken, yanımdaki bir arkadaş:

— İsmet Paşa Şükrü Kaya'dan çok daha yumuşak, dedim, halbuki biz onu alnı çatık, hiddetli bir insan bilirdik...

Arkadaşım da şu cevabı vermişti:

— Onun böyle yumuşak konuştuğuna bakma! O ne kincidir o!..

Gerçekten bu ve buna benzer sözlerle, hepimizin kulakları doluydu... «İsmet Paşa unutmaz, affetmez!» derlerdi... «Hüseyin Cahid'i ve Cavid'i İstiklâl mahkemelerine, Lozan'da kendisini tenkit ettiler diye o sürükledi mi? Bir kere bir insan hakkında olumsuz bir karar verdi mi, onu bu fikrinden caydırmak mümkün değildir. Millî Mücadeledeki bütün arkadaşlarını, bir usulünü bulup teker teker tasfiye eden o değil mi?.. Ne yapıp yapıp Atatürk'ün yanında tek adam olarak kalan İsmet Paşanın entrikaları olmasaydı, Kâzım Karabekirler, Rauf Beyler, Refet Paşalar, akıntıya kapılmış gibi, Atatürk'ün etrafından başları döne döne uzaklaşırlar mıydı? Serbest Fırka işinde Atatürk'ün en yakın arkadaşlarını, başta Fethi Okyar olmak üzere, iyot gibi açıkta bırakarak tepetaklak eden o değil midir?..»

İnönü için söylenen bu sözleri, yalnız Mihailof'un Türkiye gelmesi münasebetiyle kıdemli gazetecilerden değil, onun bütün hayatı boyunca da duyduk... «İnönü'ye güven olmaz, insanı sivriltilir, sivriltilir, sonra birdenbire yere vurur... İşte Suat Hayri, işte Hasan Ali, işte Nihat Erim, işte Kasım Gülek...» Bu sözler yalnız onun çevresi dışında söylenmiyordu; tek parti

devrinde, İnönü en kuvvetli görüldüğü zamanlarda da bunlara benzer sözlerle Meclis koridorlarında hedef olurdu. Birisi İnönü'ye yaklaştı mı, etrafındakiler şüpheli şüpheli dudak bükerek, «Ateşe çok sokuldu, yanması yakındır! Kurbi- sultan, ateş-i suzan!» diye aralarında nükte yaparlardı. «Eğer İnönü kindar olmasaydı, Atatürk'ün vefatından sonra, Şükrü Kayaları, Tefik Rüştüleri, Kılıç Alileri, Cevat Abbasları, kendi çevresi dışına çıkarır mıydı? O, Atatürk'e bile düşmandı, eğer düşman olmasaydı, onun resimlerini paralardan kaldırır mıydı?»

Bu, madalyonun bir tarafıydı. Bu tarafı herkes böyle görüyor ve göstermek istiyordu. Lâkin onun kinci olmadığını belirten başka vakalar vardı ve hiç kimse bu vakaları kabartma halinde ortaya koymuyordu. Demek ki İnönü'nün düşmanları çok, dostları azdı.

Eski silâh arkadaşlarını İzmir'de İstiklâl mahkemesinin elinden kurtaran ve bu işe teşebbüs ettiği için, İstiklâl mahkemesince tehdit edilen İnönü değil miydi? Astırmak istediği söylenen Hüseyin Cahid'i, aralarında hiç bir şey olmamış gibi bağrına basan Atatürk devrinde evvelâ onun geçimini temin eden, Atatürk'ün vefatından sonra da Meclise getiren o değil miydi? Cumhurbaşkanı olur olmaz, bütün eski kırgınlıkları gidermek için, eski arkadaşlarını etrafında o toplamak istememiş miydi? Onları davet edip de, maziye suçlamadan ve kötülemeden, Atatürk'ün aleyhinde bulunmamaları şartıyla onlara yeni bir hizmet çıkışı açmanın çaresini arayan İnönü değil miydi? Bu konuşmanın ertesi günü, Dolmabahçe'de Millî Şefle ne görüştüklerini öğrenmek istediğim Ali İhsan Sabis, bana, «Mecbur oldu, kendini zayıf hissediyor, onun komplimanlarına kim aldanır?» cevabını verince, İnönü'nün aleyhindeki yargılarla kulağı dolu olan ben bile, kötü niyetin bu kadar tek taraflı-sına kızmıştım.

1946 seçimlerinden evvel, Kâzım Karabekir Mecliste Sovyet Rusya hakkında bir konuşma yapmış ve Millî Mücadelenin doğu illeri kahramanı, uzun menkûbiyet yıllarından sonra ilk defa Mecliste alkışlanmıştı. Onun bu konuşması, Rusların Boğazlar ve doğudaki üç beldemiz üzerine hak iddia etmeleri üze-

rine olmuştu. Gazeteci olarak, hemen kendisini ziyarete gittiğimi hatırlıyorum. İstiklâl Savaşı zamanında Rusya'yla birçok ilişkileri olmuştu, acaba bunları benim Tasvir gazetesinde yazarmıydı?

Yer katındaki çalışma odasında karşı karşıya konuştuğumuz o anı hiç unutmuyorum... Bana, kesin kelimelerle:

— Hayır, hayır, hiç bir şey yazamam, demiş, sonra elini Çankaya istikametine uzatarak ve orayı işaret ederek; o yaşadıkça ben hiç bir şey konuşmam! diye ilâve etmişti; geçenlerde beni bir konferans vermeye davet ettiler, gittim, karşımda dört kişi vardı, Allah bilir ya onlar da sivil polisti.

Rahmetli, bana bunları söylediği zaman milletvekiliydi... Hatıraları tazelemek için ilâve edeyim: İnönü onu, Atatürk'ün ölümünden sonra milletvekili yapmıştı. Atatürk'ten uzakta ve evinde, kimsenin kapısını çalmadığı Karabekir yayınladığı kitaplarla eski silâh arkadaşlarını, bu arada İnönü'yü de çok kötülemişti. Hatta insanlık za'fına düşerek aralarında mahrem geçen şeyleri bile, dile getirmekten çekinmemişti. Buna rağmen İnönü, onu içinde bulunduğu yalnızlıktan sıyırdı, çıkardı. O da hürriyet havasını teneffüs etmeye başlar başlamaz, Atatürk'ün matemi taptaze yüreklerde yanarken, tekrar siyasî hayata girdiğinde Atatürk'le uğraşmayacağı hakkında İnönü'ye verdiği sözü unutarak, Zekeriya Sertellerin gazetesi Tan'a verdiği bir demeçte Atatürk'ü yermiş, İnönü'yü de zor duruma sürüklemişti. Çünkü Karabekir'in bu çıkışını İnönü'nün tahriklerine mal edenler, «Atatürk'ü İnönü kötüleyemiyor, bu işi Kâzım Karabekir'e yaptırdı» diyenler çok olmuştu. İnönü'yü işaret ederek bana, «O yaşadıkça, ben hiç bir şey konuşmam!» diyen Karabekir'i, 1946 seçimlerinden sonra ve gene İnönü'nün sayesinde, Büyük Millet Meclisinin kürsüsünde Meclis başkanı olarak görmüştük... Kindar denilen İnönü, onu yalnız yurt içinde yaşadığı menfa hayatından kurtarmamış, yalnız milletvekili yapmakla yetinmemiş, devletin iki numaralı vatandaşı payesine de yükseltmişti. Onun Meclis başkanı seçildiği günü hatırlayanlar, İnönü'nün cumhurbaşkanı sıfatıyla yemin etmek üzere kürsüye çıktığı zaman nasıl şaşırdığını, silindir şapkasını ko-

yacak yeri nasıl bulamadığını da hatırlayacaklardır! Kindar İnönü, kendi aleyhinde konuşan, kitap yayınlayan arkadaşını İstiklâl mahkemesinden kurtularak, Meclis başkanı yapmıştı!

Cumhuriyet Halk Partisi içinde Atatürk'ün sağlığında da çetin mücadeleler olmuştu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu mücadeleyi meşruiyetçilerle affairiste'ler (iş çeviricileri) arasındaki bir mücadele olarak görüyordu. İsmet Paşa, İş Bankası etrafında kümelenen insanların, nüfuz suiistimali yüzünden milletin gözünde rejimi kütülemelerinden korkuyor, başta Celâl Bayar olmak üzere, idare meclisinde yer alanlarla onların çevresinde bulunanlara karşı iyi gözle bakmıyor; iki arada sağır ve devamlı olarak, gizli ve bazen de su yüzüne çıkan bir mücadele cereyan ediyordu. İsmet Paşa, nüfuz suiistimalinin karşısındaydı. Buna karşılık Bayar'ın dostları zengin olmanın ve huzur devri içindeki yaşayışlarını rahatça temin etmenin çabası içindeydiler. İsmet Paşa, İş Bankasının, her kazanç alanına el atması karşısında tedbirli olmak isterken, onlar İsmet Paşayı, bankayı sabote eden bir insan olarak Atatürk'e takdim etmekten çekinmiyorlardı. İnönü'nün devletçiliğiyle Bayar'ın D.P. liberalizmi mücadelesi, kökünü o günkü çekişmelerden alır.

Evet, İnönü için kinci derler, bu iddiaya dayanak olmak üzere onun, Bahriye Vekili Topçu İhsan Beyi yüce divana sevk ettirmiş olmasını ileri sürerlerdi. Aradan uzun zamanlar geçti, fakat, «Yavuz-Havuz» meselesinin haksız isnatlardan ileri geldiği ve siyasî maksatlarla bir rakibin tasfiye edildiği iddiaları bir türlü tevsik edilemedi. Hatta İnönü'nün, iktidardan uzaklaşarak bin bir tane hücumla maruz kaldığı zamanlarda bile, acaba bir «tashih-i karar», bir «tekrir-i muhakeme» olur mu diye düşünenlerin mevcut olduğunu da biliyorum. Fakat, nedense 1946-1950 arasındaki muhalefete büyük sermaye teşkil edecek bu teşebbüse ciddi olarak kimse baş vurmadı!

Ürgüplü davası da İnönü'nün üzerine şimşekleri çekti... Bu genç politikacıyı yüceltmiş, İstanbul gibi koca bir vilâyetin parti müfettişi yapmış, oradan bakanlığa getirmiş, sonra da onu havada bırakıvermişti. Nihat Erim de, sevdiği, itimat ettiği

insanlar arasında en önde yer almış, fakat o da sonra, günün birinde tu kaka oluvermişti!

Bütün bu olaylarla birlikte Mareşalin emeklilik meselesi de İnönü'nün aleyhindeki cereyanları büyük çapta körüklemişti. «İnönü tek kalmak maksadıyla, İstiklâl Savaşının bu büyük kahramanını ortadan silmek istedi» demişler ve Mareşal faktörü, demokratik düzeye girdiğimiz zamanlarda İnönü ve Halk Partisi aleyhine çok derin yaralar açan bir cereyana sebep olmuştu.

*
**

Bütün bu cereyanlar ve olaylarda, bu olaylar dolayısıyla çıkarılan dedikodularda, hiç şüphe yok, İnönü'nün kişiliğinin rolü büyüktür... İnönü'yü iyice tanıyabilmek için üzerinde durulması ve tahlil edilmesi gereken de işte bu kişiliğidir.

1906 yılında, henüz 19 yaşındayken teğmen olarak askerî hayata giren İnönü, her kademede en fazla iki sene kalarak, 1915'e kadar kurmay albaylığa yükseldikten sonra, en uzun süre olarak 6 yıl bu durakta görev verip 1921'de general olmuş ve 1926'da orgeneral rütbesine ulaşarak, 1927'de de, politikanın askerlikle kesin hatlarla ayrılması gerektiği prensibi yüzünden emekliye ayrılmıştı. Bu hesaba göre, İnönü'nün askerlik hayatı 23 yıldır. Bu yirmi üç yıl içinde olduğu gibi, ondan sonra, bugüne kadar devam eden yaşantısında da İnönü'ye daima bir takım prensipler hâkim olmuştur. İnönü ve onun kişiliğini tahlil etmek isteyenler bu prensiplere nüfuz etmedikçe onun hakkında kesin bir yargıya varamazlar.

İnönü, daima meşruiyetçi olmuştur:

Kendisi anlatır, Millî Mücadelenin başında ortalıkta toz duman ferman okurken, Çerkez Etem'le büyük bir anlaşmazlık içindedir. O çetesiyle kasabaları basar, talan yapar, adam asar... İddiasına göre, astığı adamlar vatan hainidirler. Buna rağmen, her defasında İnönü'yle karşı karşıyadır. Çünkü İnönü ona, bu kararların hukukun ve adaletin aradığı tarzda mahkeme yoluyla verilip verilmediğini her defasında sorar. Etem,

bu suallere hem önem vermez, hem güler. Böyle zamanda kim kimsen hesap soracak? İnönü onu, o tarihlerde yola getirecek kudrette de değildir. Fakat her defasında da ona aynı ihtarı yapmaktan bıkmaz... Bir gün onun bu tutumunun hesabının kendisinden sorulacağını ihtar eder. Prensibe bağlı olan insan için İnönü'nün bu konuda anlaşılmayacak tarafı yoktur. O, bütün hayatı boyunca daima böyle hareket etmiş, kendisine kusura atfedecek bir hareket yapmamaya daima dikkat etmiştir. Siyasal hayatında da onu bu konuda çok dikkatli görüyoruz. Hiç bir tahrik kendisini, anayasa ve kanun dışına çıkarmamıştır. 27 Mayıs'tan önce mücadele ettiği iktidarın meşruiyet dışına kaymış olmasına rağmen, o hiç bir zaman silâhlı bir müdahalenin taraftarı olmamıştır. 1950 seçimlerini kaybettiği zaman, bu netiye rıza göstermemesini telkin edenlere karşı da yine meşruiyeti savunmuş, «Böyle şey olmaz!» demiştir.

Onun meşruiyet fikrine sahip olması başına dertler açmamış değildir. Mareşal olayı bunlardan biridir. Kanuna göre emekliye sevk edilmesi lâzım gelen bir arkadaşını kanunun dışında tutamamıştır. Rahmetli Mareşali emekliye sevk etmenin yaratacağı ihtilâtları bile bile ve o tarihlerde elinde kanunu ihmal etmenin kudreti mevcut olmasına rağmen, kanun dışı bir yola gitmemiştir. Çünkü İnönü'nün mantığı, «Kanun kanundur; kötü de olsa onu değiştirmenin teşriî usulleri vardır; kanun iyi de olsa, kötü de olsa onu tatbik etmek lâzımdır; kanunları herkes kendi anlayışına göre tatbik ederse anarşi olur. ilh...» şeklinde işlemektedir.

İnönü görev adamıdır:

Ondaki vazife anlayışı askerlik hayatının alışkanlığından, kumandanlık meziyetlerinden gelen bir anlayıştır. Bir vazifeyi alırken onu en iyi şekilde yerine getirmenin çaresine bakar. Görevin nankör veya itibar kırıcı olup olmadığı onu ilgilendirmez... Eğer tabii bu görev bir memleket hizmetiye...

Bu hizmet ne kadar ağır, ne kadar zor, ne kadar nankör olursa olsun yerine getirilmelidir. Netekim koalisyon iktidarlarının başında ve üçüncü koalisyon hükümetini kuracağı sıralarda memleket, Kıbrıs meselesi yüzünden çok ağır şartlarla

karşı karşıya gelmişti. İnönü, memleketin başına musallat olan bu davayı memleket hayrına halletmek için büyük çabalar sarf ediyordu. O tarihlerde, Kıbrıs davasının akıbetini iyi görmeyen birisinin, İnönü'nün yeni hükümeti kurarak bu sorumluluğa bulaşmaması yolundaki dolambaçlı sözüne karşı, İnönü:

— Memleket bana bir görev vermiştir. Benim vazife anlayışım, görevi o işin akıbetinden şüphe ederek üzerime almak olamaz, bunu dürüst bulmam... Memleket hizmeti nankör de olsa onu en iyi şekilde halletmek isterim, diye cevap vermiştir.

Gerçekten de, herkes zor görevlerden kaçacak olsa memleketin hali nice olur? İnönü'nün bu cevabında, kendisine karşı olan partilerin ona aynı konuda düşmanca hareket etmiş olmalarına rağmen, sorumluluğu onların sırtına yükleyip işin içinden çıkmak tarzını reddeden bir duygu da vardır. Nümayişsiz, sessiz bir vatanperverlik...

Partideki mevkii bahis konusu olduğu zaman hep aynı prensipten hareket ederdi: «Kurultay bana vazife verdikçe, ben bu vazifeyi yerine getirmeye çalışırım. Bir gün, artık sana ihtiyacımız yok derse, o zaman vazifeyi başkasına devreder ve vazifeyi devrettiğim insana saygıyla tabi olurum...»

Onun meşruiyetçiliğini ve görev anlayışını tamamlayan doğuştan sahip olduğu birtakım mizaç özellikleri de vardır: Sinirleri harikulade kuvvetli bir insandır. Hiç bir büyük olay karşısında telâş ettiği görülmemiştir. Savaş meydanlarından parlamento kavgalarına, ihtilâllerden iç buhranlara kadar her türlü sinir bozucu olaylar karşısında, mantığındaki düşünce silsilesini kaybetmez... Telâş etmez, bir köşeye sıkıştığı zaman, tedbirin ne olduğunu bilmese bile o tedbiri sinirlerini bozmadan arar ve o şartlar içinde en az zararlısını bulur ve onu meydana çıkarır.

Ondaki temkinin sebebi, sinirlerine hâkim oluşudur. Gösterdiği büyük sabrın, sahip olduğu büyük cesaretin kaynağını da sinirlerine hâkim oluşunda aramak lâzımdır. Sabırlıdır, sabırlıdır ve yine sabırlıdır. Bu sebepten dolayı olayların gelişmesini heyecanlanmadan ve telâşlanmadan bekler. Hakkından

gelemeyeceği konuların üzerine gitmemesinin sebebi çok sabırlı oluşudur; çok kez olaylar karşısında bir Buda mabudu gibi sustuğu anlarda, etrafındaki telâşlı insanlar onun iç dünyasına giremezler ve, «Paşa neden susuyor, neden duruyor?» diye merak ederler.

Daha 1913'te Bulgarlarla yapılan müzakerelerde, 1918'den sonra İstanbul hükûmetinin barış hazırlıkları komisyonunda, zaferden sonra Mudanya mütarekesi konuşmalarında, sınırlarına hâkim olan insanın göstereceği medenî mukavemetin nümunelerini vermiş, Lozan zaferi de gene onun sabrının ve temkininin eseri olmuştur.

Cesaretlidir, kendisine düşman kitlelerin üzerine yürüdüğü zaman, Uşak'ta olduğu gibi, onların saflarını çözerek dağıldıklarını görmüştür. Suikastçının kurşununa hedef olduğu gün dostlarının sararmış yüzlerine bakarken, kaderine rıza göstermiş olan bir insanın tevekkülüyle onlara tebessüm etmiştir. Öyle anlaşıyor ki, bir imparatorluğun çöküş devrinde askerî hizmete giren İnönü, Edirne'den başlayarak Yemen'de, Suriye'de devam eden ve Anadolu'da neticelenen çapraşık, acı, yorucu hayatın içinde sınırlarını bileye bileye siyasal hayata girmiştir. Düşmanın üstünlüğü karşısında şaşırmamış, idam fermanları onu ürkütmemiş, Garp cephesi kumandanıyken, karşılaştığı zorluklar, yokluk içinde görev verme zorunlukları ona, «imkân durbününün» ötesinde de bazı güçlü imkânların mevcut olabileceği hissini telkin etmiş, onun için İnönü, ümitsizliğe düşmeyen bir insan olarak yaşamıştır.

İnönü, Euclide hendese mantığıyla düşünür, meselelerin evvelâ süratle çözüm noktasını bulur, sonra o noktaya nasıl ulaşılması lâzım geldiğini tasarlar. Düşündüğü zaman bir riya-ziyecidir, sosyal ve politik hayatının problemlerini matematik meseleleri çözer gibi çözerken, hal şeklinin ileride getireceği yeni mesele, bu zihin ameliyesinde doğal bir alışkanlık olarak yer alır. Onu zaman zaman fevrî bulanlar, onun bu matematikçi tarafıyla karşılaşmamış olanlardır. Gerçekten, açık, gü-rültücü, herkese iltifat eden bir mizacı da yoktur. Esasen böyle bir mizacı olsaydı matematikçi kafasıyla çelişme halinde olur-

du. Ama bu demek değildir ki, İnönü'nün dışarıya sızmayan şefkatli, hassas bir iç hayatı yoktur... Sever, memleketini sever, ailesini sever; evine karşı bu sevgisini açıklamaktan korkmaz... Çünkü sevgisine samimî olarak karşılık gördüğüne, göreceğine kanidir. Fakat bu sevgisini ailesinin dışına pek taşırılmaz, çünkü daima, bir gün hayal kırıklığına uğramak korkusu vardır içinde... Netekim itimat edip başına çıkardığı bazı insanların ona sırtından kurşun attıklarını görmüştür. Yüksek makamların gerçekleriyle daima karşılaşmış, ona minnettarlık göz yaşları dökenlerin, yarım saat sonra onu zemmettikleri kulağına gelmiştir.

Kudretine ram olan nice insanların, ondan o kudret gitikten sonra kuyusunu nasıl kazdıklarına da tanık olmuştur. Onun için de tecrübeli bir güreşçi gibi, saldırmalar karşısında daima kapalı kalmak lüzumunu hisseder.

Soyut (mücerret) ve genel anlamıyla insan hakkında hiç bir zaman açıklamadığı bir kanaate sahiptir. İnsan, ahlâk denilen kurallara, insanlar arasındaki medenî ilişki kaidelerine rağmen, her şeyi yapabilen bir yaratıktır. İnsan sübjektif duyguların esiridir. Onun için kendini her yaptığı işte haklı görür. İnsanı sübjektif duygulardan mümkün merteye koruyacak tek şey kültürdür. Kültür bir bütündür, bir çarpı hâsıdır. Onun için insan daima bilgide, tecrübede, sanatta kemale doğru kendisini yüceltmek için zorlamalıdır. İnönü, seksen altı yaşında, sessizce bu çabanın içindedir.

Aristo mantığında, yanlış mebdelerden hareket ettiğiniz zaman yanılgıya uğrayabilirsiniz. «Kör at nadirdir; nadir kıymetlidir; binaenaleyh kör at kıymetlidir» gibi... İnönü de yanlış mebdelerden hareket ederek hayatında elbet yanılgıya uğramıştır. Ne var ki, kendi hatalarını görmek ve aynı şeyleri bile bile tekrar etmemek de, gene onun riyaziyeci düşüncesinin vardıdığı bir neticedir.

Beraber çalıştığı arkadaşlarını, onların kanaatlerini zorlamadan uzun uzun dinler. Çok defa, çevresindeki sorumlu parti arkadaşlarının arzularına istemeden de ram olur. Bu ram oluştursun netice verdiği zaman, «Mademki ben onların fikirlerini be-

nimsedim, o fikirlerin sorumluluğunu da taşımalıyım,» der, onlara belki itimadı sarsılır ama, bu sarsıntıyı açıklamaz. Çünkü kendisini kendine şahit tutarak insanın yanıla yanıla kemale ereceğini bilir.

*
**

Şimdi onun mizacı ve genel olarak, prensipler yoluyla mizacını etkileyen varlığı üzerinde duralım:

İnönü muhteris midir, yoksa vazife ve ahlâk anlayışının ısrar ve inadı içinde midir?

Muhteris olsaydı, 1950'de iktidarı bir bardak su içer gibi bırakabilir miydi? Bin bir tane belânın kapıda beklediğini görerek, 1946'dan bu yana demokratik nizam yerleşsin diye zorlanır durur muydu? Kendini diktatörlüğün akıbetinden kurtarmak için bu yola gittiğini, gitmeye mecbur kaldığını söyleyen muarızları, muhteris diktatörün, kendisinden sonrayı hiç düşünmeyip, «Benden sonra tufan» diyerek iktidara gitgide sivrilen tırnaklarla yapıştığını bilmezler mi? İhtirassız insan diktatör olmaz, diktatör olan da, hayatını feda etmek pahasına da olsa diktatörlükten vâz geçmez... İnönü sırtındaki sırmalı cüppeyi sıyrıp atabilmişse, bunun anlamı, ondaki gerçekçilik duygusunun belki hesap neticesi, fakat her halde ihtiras duygusundan üstün olmasındandır.

Kendisine karşı düşmanca tevcih edilen Mareşal olayını, meşruiyetçi tutumuyla, dostlarına karşı kendisinden beklenen müsamahayı göstermemesini, vazife anlayışıyla ölçtüğünüz zaman, onun davranışını haklı bulmamak mümkün değildir.

Başkalarına karşı gösterdiği dostluğu bir gün esirgeyiverdiğini söyleyenler, onun genel olarak insanlar hakkındaki düşüncesiyle, insanlar hakkındaki sevgi ve ümitlerinin çelişme haline geldiğine yormalıdırlar. İnönü'nün etrafına aldığı insanları tanımadığını ve insanı teşhiste aldandığını söyleyenler, çoğu zaman, kıymet verdiği insanlara uyararak onların sorumluluğunu taşımak ve böylece etrafındakileri teşhis etmek lüzumunu

duymamak gibi bir mizacı belirtmiş olurlar. Bu belki biraz da İnönü'nün kendi şahsına olan güveninden ileri gelmektedir.

*
*

Şimdi artık politika galerisinde İnönü büstü önünde durabiliriz.

1906'da kurmay olarak orduya katıldıktan sonra, Edirne'de ikinci ordu karargâhında görev alan genç subay, Türkiye şartlarının dışına çıkarak fikren yükselmek çabasındadır. Onun için okur, lisan öğrenir... Edirne'de verdiği konferanslarla dikkati çeker. 31 Mart vakasında irticâın karşısındadır. Yemen'de, Balkan savaşında ve Birinci Dünya Savaşında silâh başındadır.

Mütarekede Mareşal Fevzi Çakmak harbiye nazırı iken, İnönü müsteşardır. Sonra Ankara'ya geçerek, 1920'de millî hükümetin ilk genelkurmay başkanı olarak hükümette yer alacaktır. İnönü aynı zamanda cephe kumandanıdır. Muntazam orduyu kurar, dağınık birliklerle mukavemet mihraklarını orduya bağlar, Birinci ve İkinci İnönü zaferlerinin kumandanıdır. Atatürk telâş içinde Ankara'da İkinci İnönü savaşlarının neticesini beklerken, rahmetli Hamdullah Suphi Tanrıöver, onun yanındadır. Gece ilerledikçe endişeler artar, buhranlı, kâbuslu dakikalar orada netice bekleyenlerin nefesini tıkar. Bizim cephe yıkılırsa, Millî Mücadele davası mahvolacak, düşman memleketi çiğneyecek... Böyle bir endişe anı içinde sabahın alaca karanlığında Hamdullah Suphi, Atatürk'e kalbine doğan bir duyguyu açıklar:

— Olamaz paşam!.. Mutlaka bir ışıklı haber alacağız, olmaz... Zaferden başka bir ihtimal Allahın mevudiyetiyle çelişme halinde olur... der.

Sigaralar birbiri üzerine içilmektedir. Oda duman içindedir. Tam o sırada bir yaver içeri girer, elinde bir telgraf; gözler büyüyerek telgraf okunur, İnönü kazandığı zaferi müjdelemektedir.

Hamdullah Suphi eline kâğıdı kalemi alır. Ve kâğıdın üze-

rine Atatürk şu telgrafı dikte eder, veya Hamdullah Suphi kendisi yazar ve Atatürk beğenerek imzalar:

«Bütün tarihî âlemdе sizin İnönü Meydan Muharebelerinde deruhte ettiğiniz vazife kadar ağır bir vazife deruhte etmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dâhiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silâh arkadaşlarımızın kalp ve hamiyetine büyük emniyetle istinad ediyordu.

Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talii-ni de yendiniz. İstilâ altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan bugün müntehalarına kadar zaferinizi tes'it ediyor. Düşmanın hırsı istilâsı azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu.. Namınızı tarihin kitabei mefahirine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedî minnet ve şükrana sevk eden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir meydanı şeref seyrettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için şaşaai-tilâ ile dolu bir ufku istikbale de nâzır ve hâkim olduğunu söylemek isterim..»

Türkiye Büyük Millet
Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Milletin ters talihini cephede yenen adam, Mudanya mütarekesini imzalar... Artık çizmelerini çıkarmış, diplomasiye yönelmiştir. Arkasından da Lozan müzakereleri gelir çatar.

Buradaki çekişmeler, Garp Cephesi kumandanlığında çektiği zorluklardan daha az değildir. Karşısındakiler, onun elinden, harp meydanında kaybettiklerini geri almak arzusundadırlar.

Millet ümitlidir. İnönü'nün siyasal rakipleri ise onun her tutumunu kolluyorlar, Atatürk olmasa onu çiğ çiğ yiyecekler...

İnönü'yü bütün bu zorlukların arasından sıyrarak selâmet kenarına getiren şey, sinirlerine olan büyük hâkimiyeti, vazife

aşkı ve muhakemesinin riyazî işleyişidir. Onun bu üç özelliği birbirini tamamlamakta, onu aklın gösterdiği istikamette sinir kuvvetiyle doğru düşündürmekte ve düşündüğünü de vazife anlayışıyla dürüst tatbik ettirmektedir. Lozan, ondaki bu üç özelliğin eseridir.

Netekim Von Bischoff, İnönü hakkında: «Bu görüşmeler Türk heyeti başkanının sinirlerini ve zekâsını çok ağır bir imtihana çekti; bu siyasî eser, Mustafa Kemal'in yarattığı askerî eserin yanına konmaya lâyıktır» diyordu.

*
*
*

İnönü'nün büstü, altı köşeli bir zemin üzerinde durur.

Köşelerden biri, onun Garp Cephesi kumandanı olarak hizmeti, ikincisi Mudanya ve Lozan, üçüncü ve dördüncü köşeler Montrö ve Hatay, beşinci köşe, Türk milletini İkinci Dünya Savaşına sokmama mahareti, altıncı köşe de Türkiye'ye demokratik tatbikatı getirmiş olmasıdır.

1965 seçimlerinden sonra, kendisiyle bir kış gecesi Çankaya'daki evinde akşam yemeğinden sonra sohbet ediyorduk. Söz İkinci Dünya Savaşı içindeki Halk Partisi yönetimine geldi. Ben, İkinci Dünya Savaşını fasıllı olarak dört buçuk yıl yedek subay olarak geçirmiştım.

Yedek subaylığı ikinci defa yaptığım zaman akşamları gazeteye uğrayarak, Tasvir'de de görevimi yerine getirmeye çalışıyordum. Başta İstanbul olmak üzere, basın merkezlerinde ve askerî bölgelerde sıkıyönetim vardı, gazetelerin neşriyatı çok sıkı, ekseriyetle de manasız vehimlere dayanan bir kontrol altındaydı. Hükümet, savaşa sürüklenmemek ve savaşçı taraflardan gelen baskıları idare edebilmek için büyük çabalar sarf ediyordu. Bu sebepten dolayı da, gazeteler çeşitli eğilimlerle çıkıyorlardı. Bu da hükümetin işine büyük mikyasta yarıyordu. Tasvir yazarları, genellikle Alman taraftarıydı, merhum Velid Ebüzziya, Birinci Dünya Savaşındaki Alman dostluğu dolayısıyla, mütarekede de müttefiklerden çok çekmiş bir insan olarak, İngilizlerden nefret ederdi. Cumhuriyet'te Hüseyin Hüsnü Erkilet, Tasvir'de Ali İhsan Sabis gibi savaş as-

keri yönden yorumlayan yazarlar, yetiştirme ve düşünceleri dolayısıyla nihaî zaferi Almanların kazanacağından emindiler. Yine Tasvir'de dış politika yorumları yapan rahmetli Muharrem Feyzi Togay, Rusya'daki Türklerin ve Müslümanların ancak, Sovyet Rusya'nın çöküp dağılmasıyla hürriyete kavuşabileceklerini düşündüğünden, kendisi de aslen Sovyet Rusya'da sakin Müslümanlardan olduğundan, mutlaka Rusya'nın mağlûp olmasını istiyor ve olayları da bu arzu ve temenni içinde yorumluyordu. Peyami Safa, kendi düşünce ve mantığıyla savaşı Almanların kazanacağına karar vermiş, kalemını hep bu istikamette kullanıyordu. Ben bu görüşte olanların arasında aksi tezi savunarak, yazı işleri müdürü sıfatıyla onların ifratlarını tadile çalışırdım.

Hükümet de bu eğilimlerin muhafaza edilmesini isterdi... Almanlara karşı Almancıları kullanır, müttefiklere karşı müttefikçileri öne sürerdi. Netekim rahmetli Saracoğlu bir gün eski Meclisin bütçe komisyonunda yaptığı bir basın toplantısının sonunda: «Aman, demişti, Alman taraftarı olan Alman taraftarı, İngiliz-Amerikan taraftarı olan da İngiliz-Amerikan taraftarı kalsın!..»

Ne var ki, Stalingrat'tan sonra yani Almanya mağlûp olmaya başlayınca, bu muvazeneyi kurmak o kadar kolay olmuyordu. Hele Fransa'nın mağlûbiyeti kabul ederek teslim olmasını müteakip, dengeyi kurmak çok zorlaşmıştı.

Dengeyi kurmanın bir zor tarafı da, bu dengeyi kurdurmakla görevli olanların tutumu ve kişisel düşünce tarzlarıydı... Sıkıyönetim kumandanı merhum Ali Rıza Artunkal, Anadolu Ajansının verdiği haberlerden gayrisinin yayınlanmasını yasak etmişti. Gazeteler, cephelerarası kızgın çekişmelerde tarafları fazla sinirlendirecek tarzda başlık atmasınlar diye, dış haberlerin tek sütundan daha büyük gösterilmesine izin verilmiyordu. Refah gemisi Türk subay ve askerleriyle batmıştı... Bu acıklı olayın fena tesirlerini önlemek için, bu olay etrafında yayın yapmak da yasak edildiği halde bir gün Gölcük'te, Refah şehitleri namına denize çelenk atıldığı haberi ajansta ve radyolarda yayınlandı... Biz de, talimat gereğince ajanstan ala-

rak bu havadisi gazetelere koyduk. Ertesi günü sıkıyönetim, bu havadisi yayınlayan altı gazeteyi birden kapattı ve gazete so-
rumları, Ali Rıza Artunkal'ın huzuruna çağrıldı. Refah şehit-
lerinden bahsedilmemesini emretmemiş miydi? O etmişti ama,
ajansın verdiği haberleri de serbestçe koyacağımızı bildirmişti...
Bu haber ajanstan alınmıştı. Bunu kendisine söylediğimiz zaman
paşa durakladı. Etem İzzet Benice, bu sefer, «Paşam, bu ha-
beri dün akşam radyo da verdi, bütün memleket dinledi,» de-
yince, kumandan büsbütün şaşırdı ve birden kurmay başka-
nına dönerek, «Başkan, dedi, arkadaşlar doğru söylüyorlar...
Radyoya tebligat yap, bundan sonra, menettiğimiz haberler
sıkıyönetim bölgesinde yayınlanmasın!»

Savaş zaruretleri, sıkıyönetimin baskısı küçük memurları
da şımartıyor, onları gazetelerin üzerine çullandırıyor. Ti-
caret Ofisi genel direktörü, bir yapağı satışının gazetelere inti-
kal etmesini önlemek için İstanbul Emniyet Müdürlüğüne tez-
kere yazıyor, emniyet müdürü de o tezkerenin icabı yerine ge-
tirilsin derkenarıyla gazetelere tebligat yapıyordu.

Galiba Soma'da linyit ocaklarında bir çöküntü olmuş, beş
on tane maden işçisi ölmüştü... Basın-Yayın Genel Müdürlüğü
mükellef işçiler arasında huzursuzluk yaratır gerekçesiyle, bu
haber de yayınlanmasını menedebiliyordu.

Savaşçı tarafların basın ataşeleri idarehanelerden çıkmı-
yorlar, onlar da bizim arkadaşlarla dostluk tesis etmek sure-
tiyle, manevî baskı yapıyorlardı. Hükümetin gazeteler arasın-
da dış politika bakımından farklar bulunması yolundaki arzu-
suna rağmen, birbirlerine karşı düşüncede olanlar birbirlerini
yemenin çaresini arıyorlardı... Peyami ile Ahmet Emin, Ahmet
Emin'le Yunus Nadi gibi. Savaşın sonuna doğru Zekeriya Ser-
teller, Tevfik Rüştü'nün de manevî muzaheretleriyle bir Rus po-
litikasına sürüklenmiş görünüyorlardı. Kimse istediği gibi or-
taya çıkamadığı için, herkes küskündü.

Ufak memurların da bu şartlar altında baskısı artıyordu.
Bir gün Basın-Yayın Genel Müdürlüğünden Tasvir'e, yazı iş-
leri müdürlerimizden Atıf Sakar'a telefon edilerek ona ağır
sözler söylenmişti... Ben odaya girdiğim zaman arkadaşım, asa-

biyetten bembeyaz, telefonda karşısındakine cevap yetiştirmeye çalışıyordu. Beni görünce, eliyle telefonun ağzını kapadıktan sonra, «Gel şunlara meram anlat, dedi, biz Millî Şefe hakaret etmişiz... Ona saygı göstermiyormuşuz... Anamızı ağlatırlarmış». «Ne olmuş?» diye sordum. «Ne olacak» dedi, «Mevhibe Hanım İstanbul'a gelmiş, biz o haberi üçüncü sayfada vermişiz... Bu saygısızlıkmış...» Telefonu kaptım, karşımda çok iyi tanıdığım bir kimse vardı... Bu sefer ben onlara, «Utanmıyor musunuz?» diye bağırmaya başladım, «Zaten çıkmadık bir canımız vardı, onu da çıkarın!» diye isyan ettim, «Bu haber gece geç gelmiş, gazetenin birinci sayfası bağlanmış, onun için mabat sayfasına koymuşuz!.. Bunun için hakaret edilir mi, mesele yapılır mı?» ilh...

O günlerde yine başka bir tebligat elimize geldi: «Millî Şefin bir demeci var... Bu demec, gazetelerin şeref köşesine konacak, yani birinci sayfanın sağ üst köşesine!.. Metin tam olarak o sayfada bitecek, arka sayfalara dönmeyecek ve bir tek tashih hatası olmayacak! Yoksa... Hımm... Size gösteririz, ilh...»

*
**

İnönü'ye o kış akşamı, Çankaya'daki evinde bu olanları anlattım, sayın refikalarının huzurunda da kendilerinin yüzünden yediğimiz azarları naklettim.

İnönü beni dikkatle dinledi:

— Bunları ilk defa senden işitiyorum, dedi, ama buna benzer bir sürü olay cereyan etmiştir. Adam «Yaşasın Millî Şef!» diye bağırıyor, ondan sonra çevresinde asıl kendisi merhametsiz bir millî şef kesiliyordu. Tek parti idaresiydi ama, her köşede benim mevcudiyetinden haberdar olmadığım irili ufaklı binlerce millî şef türemişti... Sistemin murakabe kabul etmesi yüzünden bunlar halka zulmediyorlardı... Etraftaki halkayı kırıp ben de bütün bu olaylara nüfuz edemiyordum, etmek de mümkün değildi...

Bir an düşündü:

— Biz, dedi, beraber ve baş başa kaldığımız zamanlarda da Atatürk'le hep bu konuyu düşünür, bu derde çare araştırır-

dık... Devlet mekanizmasını tek insanın kaderine bağlayan sistemden mutlaka sıyrılmalıydık... O, bu büyük milli soruya cevap bulamadan, erken öldü. Onun ölümünden bir yıl sonra, dünya savaşı patladı... Savaş bittikten sonra, bu soruya vakit geçirmeden bir cevap vermek gerekiyordu. Ben, demokratik düzene girelim dediğim zaman, birçok arkadaşlarım, bana geldiler, bu erkendir, bu olmaz, dediler. Ben, hayır artık meseleye zor da olsa bir çözüm yolu bulmalıyız, diye direttim. İktidarda ne yaparsanız yapınız, ne kadar başarılı olursanız olunuz, iktidar mutlaka eskir; aşınırsınız... Meşru bir iktidar değiştirme mekanizması, kurmak ve onu uzun seneler tecrübe etmek lâzımdır. Bugün hayli merhale aştık... Yirmi yıldan fazla bu işi yürüttük... Hem de tecrübelerden ders ala ala. 1950'de Halk Partisi iktidarı kaybettiği zaman, dünya başımıza yıkılacak zannetmiştik. Hiç bir şey olmadı, çünkü iktidarı sahibine teslim etmesini bildik...

Konuşmanın bu noktasında, 1946 ile 1950 arasında Nihat Erim'den duyduğum bir sözü hatırladım:

«Demokrat Parti iktidara gelirse halimiz nice olur?» gibi konuşanlara, İnönü daima: «Hiç bir şey olmaz!.. Demokrat idareciler, dini siyasete alet edecek insanlar değildir, devrimleri de ortadan kaldırmazlar. Bayar devlet hizmetinde çalışmış bir insan... Menderes genç bir istidat... Köprülü, neden bizdeki şu veya bu zattan daha az vatanperver olsun?...»

İnönü, İkinci Dünya Savaşından sonra, demokratik düzene adım atarken, bu teşebbüsün büyük riskler doğuracağını, kendisinin seçimleri kaybedebileceğini, çeşitli husumetlerle karşılaşabileceğini biliyordu. Fakat memleketi de bir dar boğazdan geçirtmek lâzımdı. Riyazi mantığı ona bu yolu gösterdi. Görev aşkıyla işe sarıldı, sinir kuvvetiyle de bugüne kadar yürüttü.

Ya 1946 seçimleri? Halk Partisi ve onun başkanı, bu seçimlerde oy suistimali yapıldığını bilmiyorlar mıydı? İnönü samimi olsaydı bu suistimalleri yaptırır mıydı? Bu soru İnönü'nün karşısına devamlı olarak çıktı.

1946 seçimlerinde suistimaller oldu... Bu suistimalleri, doğ-

rudan doğruya İnönü'ye bağlamanın mümkün olmayacağı da açıktır. Rahmetli Lütü Kırda, İnönü'nün kendisine seçimlerin dürüst yapılması hakkında kesin direktifler verdiğini bana söylemişti, fakat, seçimleri kaybetmekle kıyamet kopacağını zannedenler, o günkü kanunlarla ve o günkü idare sistemiyle yine yapacaklarını yaptılar ve aslında Halk Partisine büyük kötülük ettiler.

Zira, 1946 seçimlerinde Demokrat Parti ancak 210 kadar aday bulabilmişti. Memleketin birçok yerlerinde teşkilâtını kuramamış, seçim bölgelerinde tam olarak temsil bile edilememişti. Eğer Halk Partisi müfettişleri İnönü'den aldıkları direktifi aynen yerine getirmiş olsaydılar, 65 kişiyle Meclise giren Demokratlar, belki 110 veya 120 kişiyle girecekler, iktidar yine Halk Partisinde kalacak, Demokrat Parti de Halk Partisi aleyhine kamuoyunda çok yer tutan bir hücum vesilesinden mahrum kalacak, demokratik hayatımız, daha ilk adımda, etkileri bugüne kadar uzanan, bu kadar hırslı ve öfkeli bir nitelik taşımayacaktı.

İnönü riyazî mantığıyla ölçtü... Olan olmuştu, seçimlerde hile yapılmamış olsaydı bile neticeyi değiştirecek bir vaziyet yoktu. Devleti böyle bir sebeple altüst etmenin hiç bir faydası olamazdı. Kendisine rağmen arkadaşlarının işledikleri hatanın günahını yorgan gibi sırtına çekti ve böylece dört yıl sonra, 1950 seçimlerinde, yeni seçim güvenliği tedbirlerini alarak iktidarı muhaliflerine terk etti.

*
* *

İnönü'nün büstünün oturduğu tarihi altı köşeli temelin bir tarafı da, onun Türkiye'yi demokratik düzene kavuşturmasıdır, demiştik... Demokratik düzene kavuşmada 12 temmuz 1947 beyannamesi büyük bir aşama oldu. Aslında bu 12 temmuz beyannamesi, *Halk Partisinin içinde olduğu gibi, Demokrat Partinin içinde de büyük fırtınalar kopardı*. Bu beyannamenin yayınlanmasından sonra, Demokrat Parti Muğla milletvekili merhum Nuri Özsan'ın İnönü ile beraber seyahate çıkması, Demokrat Partide çeşitli tefsirlere uğradı. Demokrat Parti ile

Halk Partisi arasında muvazaa yapılıyor sözü de 12 temmuz 1947 beyannamesinden sonra, aldı yürüdü.

O tarihlerde başvekil olan merhum Recep Peker, İnönü'nün muhalefete fazla yüz verdiği kanaatindeydi. Netekim 12 temmuz beyannamesini de beğenmemişti... Fakat devlet reisinin yayınladığı bir deklarasyonu açıkça eleştiremedi.

Aslında Halk Partisi grubu içinde Recep Peker gibi düşünenler çoğunlukta idi, fakat bunlar 12 temmuz beyannamesini yayınlayan cumhurbaşkanıyla ona karşı olan başbakan arasında kalmış, ne yapacaklarını şaşırmışlardı.

Nihat Erim ve 33 arkadaşı, Recep Peker'i demokratik düzene yaklaştırmak için uğraşıyorlardı. O ise bu rejimin ve bu sistemin Türkiye için erken olduğunu söylüyordu. Hatta İsmet Paşaya, «Paşam, sen vazifeni yaptın!.. Görüyorsun iş yürümüyor, memleketin altı üstüne gelecek... Bırak tarihî sorumluluk benim olsun, bu meseleye artık bir son verelim!» diyor, İnönü'ye bu ısrarlı teklifler karşısında taş gibi duruyordu.

Demokrat Parti içinde de 12 temmuz beyannamesini, D.P. liderleriyle İnönü arasında bir muvazaa şeklinde kabul edenler vardı... Hatta bunlar, bir bakıma ekseriyetteydiler. Bunlara göre tek parti devrinin yetiştirdiği, kendisinden bir yukarı kademeye, «boynum kıldan ince» diyen, kendisinin altında olanlara ise Neron kadar şiddetli hareket etmiş olan bir insan, yani D.P. lideri Celâl Bayar, hiç demokratik düzenle bağdaşabilir miydi? 12 temmuz anlaşmasını neden karanlıkta İnönü'yle baş başa yapmışlardı? Neden bu meseleyi açık olarak görüşmemişlerdi? D.P. cephesinde Bayar, C.H.P. cephesinde İnönü de biliyorlardı ki böyle nazik bir meseleyi ayağa düşürdükçe netice almak mümkün değildir. Netekim, İnönü 1969 seçimlerinden evvel Bayar'la tekrar görüştüğü ve siyasal af meselesini 12 temmuz beyannamesinden 22 yıl sonra, bahis konusu ettiği bir sırada aynı eleştirilere uğradı: «Neden bize sormadınız?»

Bu gibi hallerde, uğradığı tenkitler karşısında, İnönü daima şöyle düşünüyordu: «Ben bir parti başkanıyım, bu sıfatla zaman zaman bazı tasarruflarda bulunabilirim. Bu tasar-

rufları benim sorumlu örgütülerim kabul ederlerse ne âlâ... Etmezlerse görevi terk ederim... İstifa ederim!»

Bu prensip ve tutum onun hayatında çok yer etmiştir. Kasım Gülek ihtilâfında, «Onu seçerseniz, beni seçmeyiniz! Zira ben onunla beraber çalışmak istemem!» dediği zaman, bu sözü onun demokratik olmayan düşüncesine atfedenler çok olmuştu. «Nasıl olur?» diye sormuşlardı... Hatta kendisine muhalif olan partilerin gazeteleri bu sözü, İnönü'nün diktatörce tutumuna yormuşlardı. «Ya ben, ya o!» bu ne demek? demişlerdi.

Oysa, yine demokratik düzende bundan daha doğal ne olabilirdi? Demokrasi seçme ve seçilme sistemidir. Ama, seçmenin, istediği kişiyi nasıl seçme hakkı varsa, seçilenin de o görevi kabul edip etmemesi, kendisine, kendi kararına bağlı bir haktır. Demokratik sistem demek, kişiyi kendi iradesine rağmen zorla çalıştırmak sistemi demek değildir...

Bu tartışma dolayısıyla İnönü'nün kurultayda söylediği sözleri hatırlarım: «Seçerseniz görevimi yaparım; bu görevimi yapmama engel olacak kimseleri seçmek de sizin hakkınızdır... Ama ondan sonra çalışıp çalışmamak benim hakkımdır. İradenize baş üstüne der, saygı gösterir, çekilir, hatta sizlere, beni bu sorumluluktan kurtardığınız için teşekkür ederim... Herhangi bir Halk Partili gibi köşemde otururum.»

İnönü'yü tanımak için İnönü'nün sorumluluk duygularını iyi bilmek lâzım gelir.

Kendisine bir görev verildiği zaman, İnönü, içinde bulunduğu şartları düşünmez; acaba başarı kazanır mıyım, kazanamaz mıyım hesabını yapmaz. Onun aklındaki şudur: Bu görev yapılacaktır. Bu görevin hakkından gelmem lâzımdır... Şartlar ne olursa olsun, en kötü şartlar içinde bana düşen, en iyisini, en doğrusunu yapabilmektir.

Onun bu sorumluluk anlayışına, genç yaşta İzzet Paşanın kurmay başkanı iken de bağlı olduğunu görüyoruz. Sonra Garp Cephesi kumandanı İsmet Paşa, zorluklar, mücadeleler, cinayetler, ihanetler ortasında yine bezginlik duymuyor. Lozan konferansına başdelege olarak gönderilirken istekli değildir. Hatta bu vazifenin Rauf Bey'e verilmesini Atatürk'e teklif eder. Fa-

kat Atatürk'ü ikna edemeyip bir kere görevi aldıktan sonra, artık o işi en iyi şekilde neticelendirmenin çaresini arar. Lozan böyle bir anlayışın ürünüdür. Başbakan iken çalışır, didir, fakat o makamı terk etme ihtiyacını duyduğu zaman, o yerde kalmak için hiç bir çaba sarf etmez; en ufak bir işaretle, hiç kimseye küsmeden, istirahate çekilir.

Demokratik düzene geçmek için çaba sarf eder. İktidardan düşer... Fakat mağlûp C.H.P. nin liderliği onun omzunda kaldıkça bu vazifeyi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışır.

Ondaki bu görev duygusuyla, bir faninin yüreğindeki ihtirası birbirine karıştırmamak lâzımdır. Muarızları onun bu vazife ve sorumluluk duygusunu çok defa büyük ihtirasla karıştırmışlardır. Hiç şüphe yok, İnönü'nün de herkes gibi ihtirası vardır ve hatta bir bakıma herkesten daha büyük bir ihtirası vardır... Fakat bu ihtiras şu makamı veya bu makamı işgal etme gibi bir ihtiras değildir. İnönü, Türkiye'ye hizmet etmiş, onu demokratik düzene kavuşturmuş bir insan olarak tarihe geçmek arzusunda. Onun içindir ki İnönü'nün ihtirası, insan hayatının ve makamların ötesinde yer alan bir ihtirastır.

İsmet Paşada egemen olan bu görev duygusuna evlât şefkatini, eşine karşı olan sonsuz sevgi ve saygısını ilâve edecek olursanız, onu gerçek hüviyetiyle daha iyi tanırsınız!

Ön safta dolaşan bütün politikacıların evlâtları kendilerinden bekleneni verememiş olmalarına rağmen, İnönü siyasetin şımartıcı, huyu ahlâkî bozucu tarafını evine kesinlikle sokmamış, aile düzenini politikaya feda etmemiştir... Onun bu başarısında hiç şüphe yok, eşi Mevhibe Hanımın rolü büyük olmuştur.

Mevhibe Hanım, evde yumuşaklık, şefkat ve iyilikle kurduğu otoriteyle, babanın aşırı meşgul olduğu zamanlarda onun yokluğunu belli etmedi. Pedersahî bir ailede anne yalnız anne olarak kalmadı, aynı zamanda baba vekili olmak gibi zor bir görevi liyakatle yerine getirdi ve çocuklar şımarmadan, başka

politikacı çocuklarına benzemeden, kendilerini kudretli bir başvekilin, daha sonra Millî Şefin evlâtları olduğuna inandırma-
dan; okudular, büyüdüler, meslek sahibi oldular ve mesleklerle-
rinde, babalarının gölgesine sığınmadan kıvanç verecek başa-
rılar gösterdiler.

Dışarıda, hatta parti içinde olup da gözleri özellikleri ko-
lay kapsamayan insanlar, aile babası İnönü'yle, kamu hayatın-
daki İnönü arasında gördükleri farkı kolay izah edemezler...
Nasıl olur da, çok müsamahalı olduğu halde, «babamız üzülür»
endişesiyle, onun müsamaha gösterdiği sınıra bile yaklaşma-
yan evlâtlarına fevkalade müşfik olan baba İnönü, devlet ve
siyaset hayatında, evinde olduğu kadar müşfik değildir? İnö-
nü'nün ahpabı vardır, belki dostu da vardır... Eski arkadaşla-
rıyla yakın ilişkisi de mevcuttur. Fakat İnönü'nün, sırdaşı, bir-
çok politika adamlarının el altında tutmaktan zevk duydukları
«özel yakını» hiç yoktur.

Atatürk müstesna, kimseye karşı minnettar olmamış, kim-
senin maddî ve manevî ipoteği altında yaşamamıştır.

Onun, aile içindeki şefkati, fedakârlığı, kamu hayatında,
herkese karşı müsamahalı bir uzaklık halinde tecelli eder.

Manevî varlığında kötü niyetli fırsatçının tırnak tuttura-
bileceği bir sivriye kendi benliğinde yer vermez. Onun için hiç
kimseyle lâübalı olmaz, hiç kimsenin etkisi altında kalmamak
için mümkün olduğu kadar mesafeli yaşar. Bu mesafeli yaşa-
yışın sebebini anlamayanlar onun iç ve dış hayatını birbirine
karıştırmak yanlış hükümlere varırlar. O, evde, ailede, aile
fertlerine yakın, sıcak; dışarıda, kamu hayatında, hizmet ba-
şında da mesafeli ve şefkatini külleyerek yaşar.

Bu hal, aynı anlayışın içte ve dışta iki ayrı görünüşünden
ibarettir.

İnönü'yü tarih, yalnız Garp Cephesi kumandanı, Lozan mü-
zakerelerinin yöneticisi, başbakan, cumhurbaşkanı, muhalefet
lideri olarak görmeyecek, onu yalnız bu sıfatları içinde eleş-
tirmekle yetinmeyecektir. Onun bütün bu sıfatlarını kapsayan
kişiliğini de ortaya koyacaktır. Çünkü İnönü, iş başında olsun
veya olmasın, kafasında yerleşmiş bir fikrin sahibidir. Bu fikir

şudur: Çok yakından tanıdığı, tarihini bildiği, meziyet ve kusurlarını sezdiği Türk milletini o hale getirmek lâzımdır ki, artık bu millet bütün tarihinde olduğu gibi, bazen yeteneksiz, bazen akılsız idarecilerin elinde, iskele sancak, bocalamasın.

Meselâ, bir Birinci Dünya Savaşındaki kişilere bağlı hatalar, milletin geleceğini karartmasın.

Eğer Türk milletinin alışkanlıklarında, düşüncelerinde bazı esaslı değişiklikler yapmak mümkün olmazsa, onun ufuklarını, bu ufukları, devre devre saran kara bulutlardan kurtarmak mümkün olmayacaktır.

Her buhranlı zamanda bir Mustafa Kemal'in ortaya çıkmasını beklemek, yüce milletin kaderini talihe bağlamak gibi bir hata olur. Bir gün bir Mustafa Kemal'in çıkmayacağı da tutar, o zaman ne olacak?

Şu halde Kemalizmi, Kemalciliği, Türkiye'de yaygın hale getirmek gerekir. Bunu kültür yapar... Bir gün bir parti meclisinde anlatıyordu:

— Hayatım boyunca müşahade ettiğim bir hususu size açıklamalıyım. Türk milleti kahramandır, hayatını feda etmek lâzım geldiği zaman, ne çoluğunu, ne çocuğunu düşünür, ölüme gitmekte tereddüt etmez. Fakat eğer Türk milletine dersiniz ki, gelecekte başınıza gelmesi muhtemel bir tehlikeyi önlemek için, her gün kuyudan bir kova su çekeceksin; o zaman durur, belki bir iki gün bu suyu hatır için çeker, sonra yavaş yavaş bu görevi ihmal eder... Ta ki tehlikeyle karşılaşınca kadar.

Onun bu müşahadesi, uzun tecrübelerin sonucudur. Ufak alışkanlıkların faydası, büyük görevlerin başarılmaması gerektiği zaman kendini gösterir. Onun için cephede de olsa, ateş altında da yaşasa, İnönü'nün bir gün sabah traşını ihmal ettiği görülmemiştir. Hayatında hiç bir gün, randevu saatına aldırış etmediği vaki değildir. Rahatsız da olsa, hiç bir gün dünya olaylarını takip etmediği görülmemiştir.

Eski harfler değişip, Latin alfabesini kabul ettiğimiz günden bugüne, bir tek kere, bir tek satır eski yazı yazmamıştır.

Yani İnönü her gün o bir kova suyu kuyudan çekmiştir ve çekmektedir. Milletleri büyük ve kudretli yapan bizzat ken-

dileridir. Gerçi zaman zaman değerli idarecilerin milletin hayatına genişlik verdikleri, o milletin hayatında büyük aşamalara yol açtıkları vakidir; fakat eğer toplum o büyük idarecilerin meydana getirdikleri eserleri birbirine eklemeyen, her gün, durmadan sarf edeceği çabayla o eserlere sahip çıkmazsa, sahip çıkacak gibi yetişmezse, onların eserini yaşatmak kolay olmaz. Türk milletin yaşıma çizgisini iniş çıkışlardan kurtarmak, bu çizgiyi kolektif gayretle hep yükseltmek lâzımdır. Türk milleti tarihi görevinin sahibi olmalıdır. Türk milletin her ferdi, idare başındaki insanlar gibi, tüm memleket davalarının sorumluluğunu kendi yüreğinde duyacak hale gelmelidir. Gerçek kurtuluş işte buradadır. Bunun dışında baş vurulacak her çare geçicidir. Halka rağmen halkı yönetmek, dünyanın hiç bir yerinde başarı kazanamamıştır. Çünkü, böyle bir idarede, vatan-daş devletin kaderi üzerinde sorumluluk taşımaz hale gelmektedir.

Vatandaşın kendisini sorumlu devlet insanı haline getirmesi uzun, çok uzun, çok zahmet isteyen, yorucu bir iştir; ama kurtuluşun da tek çaresi budur... İnönü'nün gerçek kıymeti böyle zahmetli, yorucu ve sürekli bir yolculuğu göze almasıdır. Bu yol belki birkaç kuşağı eskitecektir. Ulaşmak istediği neticeleri belki kendisi de göremeyecektir; fakat yol yürümekle biter, bu işe ne kadar erken başlanırsa o kadar çabuk netice alınır.

Onun için İnönü bütün bunalımlarına, tehlikeleriyle zorluklarına, soysuzlaşma ihtimallerine rağmen Türkiye için tek yükselme ve kurtuluş yolunun demokratik yol olduğuna inandığı ve başka kurtarıcı bir yol da göremediği için, ismini de, kişiliğini de, çabasını da bu sisteme ulaştırmak, onu işletmek ve başarıya ulaştırmak uğruna seferber etmiştir. Millî kültürü azimle yükseltmek istemesinin sebebi, bu mücadelede kültürün baş yardımcı olduğunu bilmesindendir.

O da bilir ki, az gelişmiş memleketlerde, demokratik düzeni tehdit eden sebepler pek çoktur. Yarı aç, yarı tok yaşayan, bilgisi kısıtlı insanlarla, karışık bir özgürlük düzeni olan demokrasiyi ayakta tutmak zordur. Bu bir gerçektir, fakat bu

gerçeğin bir başka gerçek tarafı da, neticeye ulaşmanın yine de bu yoldan, tek bu yoldan gitmekle mümkün olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı bitmiştir... Her millet kendi yaralarını sarmakla meşgul olacağı için, Türk milletinin dış gaileleri nispeten az olacaktır. Türk milleti, işte bu devrede demokratik adımı cesaretle atmalı bu durgunluk devresinden istifade ederek mesafe almalıdır. Son çeyrek yüzyılın bize kazandıracığı bu olmalıdır. Gerçi istediğimiz neticeyi elde etmek çok zor olacaktır; fakat sabırla, temkinle netice elde edilince, Türk devletinin temeli sağlam olarak atılmış, onun kaderi, kişilerin kabiliyetli veya kabiliyetsiz oluşundan kurtarılmış olacaktır.

Bağımsız Türkiye'yi silâhiyle yaratan Atatürk'ten sonra, onun vefalı takipçisi, onun eserini ebedileştirmek için derinlere, halk tabakalarına inen demokratik devrimi başarmak istemiş ve varlığını, hayatını bu davaya adamıştır.

Onu bu azminde, bu tutumunda destekleyen de hiç şüphe yok, kendisine yardımcı olan ev hayatı, ailesinin içinde kurulmuş olan huzur ve dengedir.

Türk tarihinde onun büstü altı köşeli bir zemin üzerine oturtulmuştur, demiştik.

1) Garp Cephesi kumandanı olarak Kurtuluş Savaşında o yüce kumandan, başarılı bir askerdir.

2) Mudanya ve Lozan'da sabırlı, temkinli bir diplomattır.

3-4) Montrö ve Hatay'da, Türkiye'yi büyük devletler sırasına sokan bir devlet adamıdır.

5) Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına sokmamanın büyük zaferini kazanarak, yapılanı korumuş, yeni kuşakların hayatını ölümün pençesinden kurtarmış, memlekete ümitli bir gelecek açmıştır.

6) Demokratik düzeni Türkiye'ye getiren İnönü bu hareketiyle kendi nefsinde askerliği, diplomatlığı ve devlet adamlığını birleştirerek kendi sentezini yapmış ve fikirlerini politika yolunda yürüten bir düşünür sıfatını kazanmıştır.

★ ★

1950 seçimlerinden evvel İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi başkanlığını terk etmek istemiş, hatta bu düşüncesini seçimler-

den evvel yapılan Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında, Ankara Halkevinin kürsüsünden açıklamıştı.

Bu kararın muhalefet çevrelerini çok sevindirdiğini hatırlıyoruz. Devlet başkanının tarafsızlığı bahis konusu olduğu o zamanlarda, bir gün Bayar'ın: «İnönü Halk Partisinin başından çekilsin, o zaman onu millet babası olarak biz de benimseriz. Ölünceye kadar onu başımızda taşıyoruz!» demiş olduğunu da hatırlıyorum. Demokratik mücadelenin dengeli olması ve yüce bir hakeme muhtaç bulunması bakımından o zaman Tasvir'de devlet başkanlığı müessesesinin tarafsızlığı fikrini ben de çok savunmuştum.

İnönü bu kararını resmen açıklamış olmasına rağmen tatbik edemedi. Çünkü bütün delegeler bu fikre karşı koydular, vilâyet vilâyet kendisini ziyarete gelen heyetler, «Aman paşam, bizi yalnız bırakma!» diye ricalarda bulundular. Bir bakıma onları haksız görmek mümkün değildi. Zira iki parti arasındaki kavga çok sertleşmişti. Halk Partili vatandaşlar bir yenilginin başlarına getireceği dertlerden korkuyorlardı. Evvelâ tabii olarak yenilmemek, sonra da insanî bir duyguyle; yenilme halinde onları bu mağlûbiyetin eza ve cefasından koruyacak bir insan, bir dam altı arıyorlardı.

Mareşal kendi ağırlığını Demokrat Parti tarafına aktardığı zaman, Demokrat Parti derhal genişlemeye başlamıştı. Çünkü siyasal tecrübelerden ağzı yanmış olan vatandaş, yeni mücadele hayatında kendisi için emniyet arıyordu. Mareşal bu güven unsurlarından biriydi.

Muhelif vatandaş nasıl Mareşalin kişiliğinde güvenlik sebebi bulduysa, Cumhuriyet Halk Partili vatandaş da, kendi güvenliğini İnönü'nün şahsiyetinde görmek istiyordu.

İnönü ise gelecek fırtınaları sezmişti. Halk Partili vatandaşlar, Jules Romains'in dediği gibi, «Korkuda denge yaratmak» istiyorlardı.

Onun için İnönü'yü başkanlıktan ayrılma fikrinden caydırmak için çok ısrar ettiler... Yukarıda da söylediğimiz gibi, mücadele çok çetin bir hal almıştı. Acaba, İnönü parti genel başkanlığından ayrılmakla, yüce hakemlik görevine devam ede-

bilir miydi? Onun bu görevi yapabilmesi, demokrat cephenin de onu benimsemesine bağlı olduğuna göre nefretler, öfkeli kavgalar içinde D.P. bir kere iktidara geldikten sonra, «İnönü Halk Partisi başkanlığından ayrılсын, onun başımızın üstünde yeri var» sözü ne kadar gerçeklik ifade edebilirdi? Demokrat Parti liderleri, iktidara gelince bu vaatlerini tutmayacak, unutuverecek olurlarsa, o zaman, İnönü Cumhuriyet Halk Partisi fikirlerine bağlanmış olan kimseleri, kendi kaderleriyle baş başa bırakmış, onları ümitsizliğin, partizanlığın elinde, baskının altında yüzüstü terk etmiş olmayacak mıydı? Eğer Türkiye demokratik dalgalanmalar ortasında ve o dalgalanmaların dışında, vatandaşın insanlık haklarını, ekonomik imkânlarını, yaşantısını, tehlikeden uzak tutabilen bir diyar olsaydı; o zaman İnönü belki hiç tereddüt etmez, nazari olarak doğru görünen bu kararı hemen tatbik ederdi.

Memleketi iyi tanıyan tecrübeli bir insan olarak İnönü, bir devlet başkanlığının tarafsız olması nazariyesinden hareket ederek, neticede ısrarlar ve endişeler karşısında partiden ayrılmama kararına vardı. O noktada kişiliğini değil, sorumluluğunu ciddiye almıştı.

1950'den sonraki olaylar, İnönü'nün bu kararında isabetli olduğu kanaatini uyandırdı. Eğer İnönü bu partinin başında kalmasaydı, C.H.P. kapatılabilirdi, kapanmadan dağıtılabilirdi.

Bizi 27 Mayıs'a ulaştıran kıskırtmalar, Menderes-Bayar ikilisinin rakipten kurtulma çabaları, milletvekilliklerini muhafaza için bu çabaya katılan kişilerin gayreti; gösterdi ki, D.P. iktidarını tek parti haline getirmekten alıkoyan sebep İnönü'nün tarihî kişiliğidir. Nasıl ki, 27 Mayısın Halk Partisini kapatmamasının, 22 şubat ve 21 mayıs olaylarının başarıya ulaşmamasının, 1961 seçimlerinden sonra, parlamentonun açılabilmesinin sebepleri yine İnönü'nün tarihî kişiliği oldu.

* *

Bütün yurdu kaplayan memnuniyetsizliğin kara bulutları, 1957 seçimleri arifesinde Demokrat Partiyi korkutmaya başlamıştı. Gerçek para kıymetinin düşmüş olması, endüstriyi boğuyordu. Karaborsa başını almış yürümüştü. Bu karaborsanın ya-

rattığı partici, karaborsa krallarının yaşayış tarzları vatandaşların nefretini kırbaçlıyordu. Kontrollü ekonomik sistemde tahsisler parti fedailerine yöneltiliyor, onlar da D.P.'ye sadakat karşılığı alabildiğine insafsızca vurgunculuk yapıyorlardı.

1957-1960, Demokrat Partinin iktidardan düşmekten korktuğunu açıklamaya başladığı devre oldu. Böylece liderler yüreklerinde taşıdıkları gizli suçluluk psikozuyla her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmanın çaresini aramaya başladılar.

1954-1957 parlamentosundaki büyük D.P. ekseriyeti, kendi iradesini Menderes'in eline verdikten sonra, demokratik düzen, yani murakabe, islemez hale sokulmuştu. Ekonomik durum iflâs manzarası gösteriyordu. Dış borçlar kabarmış, ithal ettiğimiz malların bedellerini ödeyemez hale gelmiştik. Hayat pahalılığı almış yürümüş ve bütün sosyal neticeleriyle birlikte kendisini hissettirmeye başlamıştı. Yani komisyonculara, partili araçlara gün doğmuştu. Ankara Palasın salonları, Demokrat Partili iş çeviricilerin devamlı mekânı haline gelmişti. Memur bunalmaya başlamış, rüşvet artmış, iktidar; gazetelere akse-den halkın homurtusunu susturmak için gazetecileri hapsedmeye başlamıştı.

İşte böyle bir hengâmede ilk ve her şeye tercih edilerek düşünülen şey, D.P. yi iktidardan her ne pahasına olursa olsun düşürmek ve milletin sırtından böyle bir ipoteği kaldırmaktı. Bunun için 1957 seçimlerinde, Hürriyet Partisi, Millet Partisi ve Halk Partisi iktidar karşısında güçlerini birleştirmek arzusunu gösterdiler. Bu güçler birleşirse, zaten sarsılmış olan D.P. artık oy çoğunluğunu muhafaza edemeyecek, memleket de üzerine çöken kâbustan kurtulacaktı.

Bu konuda İstanbul'da İnönü'nün Taşlık'taki evinde görüşmeler yapıldı. Hürriyet Partisini Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Millet Partisini Bölükbaşı, Cumhuriyet Halk Partisini İnönü temsil ediyorlardı. Yanlarında yardımcı arkadaşları da vardı. Konuşmalar, ilk celselerde zorluk göstermedi, prensipte herkes mutabıktı. Gerçi sonuna doğru Hürriyet Partisiyle Millet Partisi, müşterek listelere girecek milletvekilleri adayları için

kendi boylarından fazla kontenjan istemişlerdi ama, herkes biliyordu ki, eğer üç parti beraberce seçimlere katılacak olurlarsa, kontenjan rakamlarında anlaşma muhakkak olacaktı.

Yazık ki bu güç birliği tahakkuk edemedi. İnönü, iki zorlukla karşı karşıya kalmıştı: Birincisi, iktidar partisi acele bir kanun çıkartarak, partilerin birleşmesine mani oluyor, güç birliği imkânlarını resmen ortadan kaldırıyordu... Olsa olsa, çeşitli partilere mensup adaylar. Halk Partisi firması altında seçimlere katılabileceklerdi. Taşlık görüşmelerinin büyük bir kısmını bu konu almıştı. Ama, ya iktidar, «tek firma altında seçimlere katılma kanuna aykırıdır» diye bunu muvazaa telâkki edip seçimlerin neticesini tanımayacak olursa? 1957'de Demokrat Parti bu cinsten mızıkçılık yapmaya çok istidatlı görünüyordu... O zaman memleket yeni yeni bunalımlarla karşılaşacak, belirsiz bir maceraya sürüklenecekti. Cumhuriyet Halk Partisinin böyle bir durumda baş vuracağı bir merci de yoktu. İnsanların sokağa döküleceği tam bir rejim buhranına düşmek çok mümkündü.

İnönü'nün karşısına dikilen bir başka zorluk daha vardı: Halk Partisi içinde Kasım Gülek, Turhan Feyzioğlu, rahmetli Cemil Sait Barlas gibi kimseler, 1957 seçimlerinde Halk Partisinin iktidara tek başına geleceğine kesin olarak inanıyorlar ve aslında güç birliğine taraftar olmuyorlardı. Hürriyet Partisi merkez idare kurulu Taşlık müzakerelerini esas itibarıyla kabul etmişti... Galiba Millet Partisi de bu kararlara karşı değildi. Her iki parti Cumhuriyet Halk Partisinin en yüksek organı olan meclis toplantısından çıkacak kararı bekliyorlardı... Tam bu sıralarda Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadinin bir makalesi çıktı... Nadir Nadi, güç birliğinin zorluklarını sayıp döküyor, partileri değil, vatandaşları Halk Partisi etrafında güç birliğine davet ediyordu. Bize gelen haberlere göre Feyzioğlu bu fikri savunmuş ve Nadir Nadi'ye giderek bu görüşünü ona açıklamıştı.

Cumhuriyet'te yayınlanan bu makale güç birliği fikrine bağlananları birdenbire akıllarına gelmemiş olan bir oldu bittiyile karşı karşıya bıraktı. Gerek Hürriyet, gerek Millet Partisin-

de ümit kırıcı bir hava esti. Fakat yapılacak hiç bir şey kalmamıştı. Halk Partisi meclisinin kararı gecikmedi. Bu karar 1957 seçimlerinin arifesinde bir gün sabaha karşı Hürriyet Partisine ulaştı. Güç birliği yapılamıyordu. Halk Partisi meclisi İnönü'nün başkanlığı altında toplanmış, uzun ve tartışmalı bir oturum yapmış, gecenin ileri saatlarında da partilerarası güç birliği teşebbüsünün mümkün olamayacağı sonucuna varmıştı.

Kanundan gelen zorluğu, Feyzioğlu ve arkadaşlarının seçimi Halk Partisinin tek başına kazanacağı yolundaki iyimserliği desteklemiş, fakat neticede de 1957 seçimlerini yine Demokrat Parti kazanmıştı. Bu sefer de haklı olarak kötümserlerin sesleri yükselmeye başladı. Güç birliği yapılsaydı, iktidar değişecek, memleket karanlık ufuklara doğru sürüklenmeyecekti.

İyimserle kötümserin ortak bir benzerlikleri vardır. İkisi de gerçeği olduğu gibi görmekten çekinir.

Bir kısmı, 27 Mayıs 1960'tan sonra; eğer 1957 seçimlerinde güç birliği yoluyla iktidarı devirmek mümkün olsaydı, ne 27 Mayıs olur, ne de D.P. Yassıada'ya sürüklenirdi, dediler; diğer bir kısım kişiler de iktidar ne yapar yapar güç birliğine mani olur, memleket yine ağır bunalımların içine düşerdi, fikrini savundular. Bütün bu tartışmaların ortasında İnönü yalnız:

— Ne yapalım, kanun çıkardılar, güç birliğine mani oldular; meseleyi hukukçularımıza tetkik ettirdik, onlar, «Güç birliği mümkün değil!» dediler; biz de «iyi netice verecek olan güç birliğini maalesef yapamadık» dedi.

*
* *

İnönü, asker olarak devletin koruyuculuğunu gözü kapalı yaptığı, sonra politikaya, sokak politikacılığı merhalelerini atlayarak girdiği ve birdenbire devlet sorumluluklarıyla karşı karşıya kaldığı için, devleti itibarda tutmak endişesine çok bağlıdır. 1965'ten 1969'un başlarına kadar üç buçuk yıl A.P. Genel Başkanı Demirel'e daima yardımcı oluşunun sebebi, devlet anlayışını faydasız tartışmalarla zedelememek içindi.

Aynı anlayışı D.P. liderlerine de göstermek istemişti. Şimdi

anlatacağım olayı Kemal Satır'dan naklen size sunacağım. Bu olay, İnönü'nün iç ve dış politika konularında ne kadar dikkatli olduğunun da delilidir:

*
* *

C.H.P. ile D.P. arasında, Halkevleri dolayısıyla çetin bir mücadele olmuş, Halkevleri kanunuyla bu kültür müessesesi toplum hayatından silinivermişti. O tarihte İsmet Paşa Trakya gezisini bitirmiş, İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Gazeteler devlet başkanı Celâl Bayar'ın Yunanistan'a, Başbakan Adnan Menderes'in de İngiltere'ye gideceklerini haber vermişlerdi. Gazetelerde bu haberi okuyan İnönü, İstanbul'dan Ankara'yı, parti merkezini aradı ve merkez idare kurulu üyesi Kemal Satır'ı buldurup ona şunları söyledi:

— Gazetelerde okuduğuma göre cumhurbaşkanı Yunanistan'a, başvekil de İngiltere'ye gidecekmiş; bense yarın Bursa ya hareket ediyorum, oradan da on beş gün sürecek bir Ege gezisine çıkacağım... Şayet devlet ve hükümet başkanları yakın zamanda bu seyahate çıkacaklarsa, ben Ege seyahatini ertelemek istiyorum. Onların yurt dışında bulundukları bir zamanda siyasal tartışmalar olmasın. Benim seyahatlerde söyleyeceklerimi takip zorunluğunda kalmassınlar, görevlerini kalp rahatlığı içinde yapsınlar, memleket menfaatlerini huzur içinde korusunlar, akılları bende kalmassın... Bunun için seyahat gününü öğren; eğer bu seyahatlere hemen çıkacaklarsa, ben kendi programımı iptal edeyim.

Kemal Satır bunun üzerine derhal Başbakan Adnan Menderes'in özel kalemini telefonla aradı; ertesi günü, saat on için başvekilten randevu aldı... Kararlaştırılan saatte kendisini Londra uçak kazasında vefat eden özel kalem müdürü Muzaffer Ersü karşıladı, Başbakan, Kemal Satır'ın geldiğini duyunca, odasından dışarı fırlayarak, onun elini eski bir arkadaş gibi sıktı, yanaklarından öptü... Ziyaret sebebini öğrenince, karşısındakine şu sözleri söyledi:

— Paşa hazretlerinin Trakya seyahatindeki konuşmalarını büyük bir zevk ve istifadeyle okuyorum. Bu konuşmalardan, büyük bir devlet adamının uyarıcı konuşmaları olarak fayda-

lanıyorum... Bundan dolayı kendilerine minnetlerimi lütfen ulaştırınız. Bize göstermiş olduğu son jest dolayısıyla, kendisine hayranlığımın bir kat daha artmış olduğunu söylemeliyim. Benim seyahatimin günü belli, fakat cumhurbaşkanının ne zaman seyahate gideceğini bilmiyorum... Onu da bugün öğle yemeğine kendisine giderek öğrenirim, size bildiririm, paşa hazretlerine arz edersiniz. Bir kere daha şükranlarımı ve minnettarlığımı ifade ederim. Ellerinden öptüğümü kendisine bilhassa söyleyiniz.»

Başbakanla Kemal Satır bu konuşmaları yaptıkları sırada Menderes, yandaki odada toplanan Milli Güvenlik Kuruluna başkanlık ediyormuş. Kemal Satır, başbakandan gerekli cevabı alır almaz hemen ayağa kalkmış, «Görevim bitti, teşekkür ederim», demiş... Ama Menderes onu bırakmamış: «Onlar çalışdursunlar! Biz birer kahve içelim» teklifinde bulunmuş... Zile basmış. Satır bir ıhlamur istemiş, Menderes de ıhlamurda karar kılmış ve söz, günün meselelerine, partilerarası münasebetlerin nasıl düzeleceğine intikal etmiş... Menderes, gerginlikten şikâyet etmiş, «Bu gerginliğin sebebi sizsiniz!» demiş. Satır bu ithamı kabul etmeyerek:

— Hayır, cevabını vermiş, gerginliğin asıl sebebi sizsiniz... İktidara gelir gelmez, daha ilk konuşmanızda, devri sabık yaratmayacağınızla başlayarak, Halk Partisine yapmadığınız hücum kalmadı... Sanki Halk Partisinin veremeyeceği hesap varmış da onu bağışlıyormuşsunuz havasına girdiniz! Gazete koleksiyonlarına bakarsak, bu gerginliğe kimin sebep olduğu derhal meydana çıkar! Hatırlarsınız, biz 1950 seçimlerini kaybedince, İsmet Paşa, Celâl Bayar'a baş vurarak, Meclisin takarrür eden günden daha evvel toplanmasını rica etmişti. Sebebini de biliyorsunuz: Başvekil Şemsettin Günaltay hariç diğer bakanların hiç biri tekrar seçilemediler... Bu bakanlar, bir an evvel iktidarı devredelim diye genel başkanı zorlamaya başladılar. Kabul edersiniz ki, bu zorlama Halk Partisinin iktidarı devretme hususundaki samimiyetinin ve demokratik rejime olan inancının bir ifadesiydi. Sizse, konuşmalarınızda, «Halk Partisi ve İnönü iktidarı kaybettiklerinden dolayı hırslarından ne yapacaklarını

bilmiyorlar dediniz!..» Bizim tutumumuzla, sizin sözleriniz arasındaki çelişme gözünüze çarpmıyor mu?

Menderes, Satır'ı dikkatle dinliyor, konuşmaya hiç müdahale etmiyordu. Satır devam etti:

— Biz size baş vurduk, Halkevlerini Cumhuriyet Halk Partisinden ayıralım... Bunlar faydalı kültür müesseseleridir; bir tesis kuralım, bunlar yaşamaya devam etsinler dedik. Hem gene hatırlarsınız, Demokrat Parti daha muhalefetteyken, size bizzat ben müracaat ettim. Siz, Köprülü, Karaosmanoğlu, ben ulaştırma bakanıyken benim odamda buluşur, toplanır, partilerarası gerginliği düzeltmek için beraberce çare arardık. Bu arada Halkevleri konusunu da konuştuk... İnönü'nün tek şartı, «asgarî olarak D.P. böyle bir tesisin yapılmasına rıza göstersin» den ibaretti. Siz o zamanlar, Halkevlerinin tesis olarak yaşamasında benimle beraber olduğunuzu söylerdiniz; genel başkanınız Celâl Bayar'dan da muvafakat alacağınızı ve bize cevap vereceğinizi bildiriyordunuz. Bu müzakereler aralıksız olarak 1950 yılına kadar devam etti, fakat siz olumlu hiç bir şey getirmediğiniz... 1950'den sonra Halkevleri kanununu çıkararak Halkevlerini kapattınız; partilerarası gerginliğin hâd bir safhaya gelmesine sebep oldunuz.

Menderes, hatalı bir insanın mazeret arayan haliyle cevap verdi:

— Canım, dedi, tesis yapmak istiyordunuz da neden kendiniz iktidardayken yapmadınız?.. Sonra benimle konuşacağınıza, tesis kanununu siz Meclise getirebilirdiniz!

Satır güldü:

— Canım kardeşim, dedi, 1950'den evvelki durumu biliyorsunuz... Biz sizin muvafakatinizi bekledik... Sana bunu birçok defalar söyledim; İnönü'nün, asgarî şart olarak, Demokrat Parti buna resmen ve açıkça muvafakat etmelidir, dediğini sana hatırlattım... O zamanlar Köprülü de, sen de, bu işe Bayar'ın muvafakat etmediğini söylüyordunuz. Hatta siz, Bayar için, «Bizimkinin ne yaptığı belli mi, her ağzını açtığı zaman bir pot kırıyor» diyordunuz, Köprülü de, «Öyle ya», diye sizi tasdik ediyordu... «Husumet andı da onun marifeti değil mi?» diyen

Köprülü değil miydi?.. Siz de onun o sözünü tasdik etmemiş miydiniz? Sonra bir gün Karadenizli vatandaşlar İnönü'ye büyük tezahürat yaptılar... O günün gazeteleri, topluluğun büyüklüğünü ifade için, «Halk kıyıları o kadar çok yığılmıştı ki, sahil âdetâ denize gömülecekti..» diye yazdılar. Siz bunun üzerine derhal, parti malları kanununu Meclise getirdiniz!.. Sanki bir kıskançlık hissi sizi çocukça işler yapmaya sevk ediyordu! Hatırlıyorsunuz: İçişleri komisyonu bu kanunu süratle ve ittifakla geçirdi. Halbuki aynı içişleri komisyonu, bu kanunu daha evvel ittifakla reddetmişti... İnönü'nün seyahati kendisi için başarılı olunca, karar yüzde yüz değişti... Bunda sizin komisyon üzerindeki telkininizi görmemek mümkün mü?

Menderes, Satır'ın bu konuşmasının devamını istemedi, ve gevrek gevrek gülmeye başladı:

— Şimdi bunları bırakalım, dedi, sonra ciddileşerek şöyle devam etti: Benim kanaatime göre Halk Partisi mallarının üç cephesi var: 1. Hukukî, 2. Malî, 3. Siyasî. Bu malların hukukî ve malî cephesini Halkevleri kanunuyla hallettik; siyasî cephesine gelince, merak etme, ben hazinenin Halk Partisinden bir alacağı olmayacağını söyleyeceğim ve artık Halk Partisi mallarıyla meşgul olmayacağız... Bu iş burada bitecek!

Menderes, malların alınması ve Halkevlerinin kapatılmasıyla ilgili konuşmayı burada kesti. Romantik tavrılarının en sakinini takındı; içten gelen, içtenlikle, tonlarının bütün tellerini harekete getiren bir sesle:

— Kemal'ciğim, dedi, bir bakımsız tarla farz et; ısrırgan otları, yabani dikenler, çalılıklarla dolu... Bir bahçıvan geliyor, bu tarlayı bütün zararlı otlardan temizliyor... Dikenlerden, çalılardan ayıklıyor; nadide çiçekler yetiştiriyor... Seni yetiştiriyor, beni yetiştiriyor... Günün birinde hasbelkader bahçıvan değişiyor... Haklı olarak, eski bahçıvan, bu kadar emek vererek yetiştirdiği nadide çiçeklerin yeni bahçıvan elinde bir kazaya uğramasından korkar... Ama görüyorsun ki, bahçıvan vazifesine devam ediyor, ve yetişen çiçekleri kazaya uğratmıyor... Şimdi işin icabı odur ki, eski bahçıvan yeni bahçıvanı bil-

gisinden, tecrübesinden faydalandırsın... Bahçenin inkişafına yardım etsin!

Kemal Satır derhal anlamıştı; İsmet Paşanın 1951'de, «Memleketin Demokrat Parti elinde bir kazaya uğramasından ciddi olarak endişe ediyorum», sözüne Menderes dolaylı olarak cevap veriyordu.

Menderes devam etti:

— Bazen siz, bazen biz iktidarda olacağız; memleketi bu şekilde beraberce idare edeceğiz. Ben, birbirimize karşı daha anlayışlı davranmanın zaruretime inanıyorum... Hatta böyle olmaya mecburuz!

Menderes, hakikaten, kendisine has renkli esprilerle tatlı tatlı konuşuyordu. Satır'ın yüreğinde, inanmak istediği halde, buna mani olan bir duygu vardı. Belki de bu duygunun dürüşüyle:

— Adnan'cığım, dedi, ben senin bu sözlerinin altına tereddütsüz imzamı atarım... Bak ne tatlı, ne kadar makul konuşuyorsun?.. Hiç şüphe yok, bu konuşmalar, bir ihtiyacın da cevabıdır. Ama, çok korkuyorum ki, bir süre sonra yine tutarağın tutacak, sert çıkışlar yaparak, biraz evvel tasvir ettiğın ortamı yine sen bozacaksın.

Netekim korktuğu başına geldi.

İki eski arkadaş olarak tatlı tatlı, siyasî faaliyetlerin medenî ölçüler içine alınmasını temenni ettikleri konuşmadan sonra, Kemal Satır, Bursa'yı aradı... Paşa henüz İstanbul'dan gelmemişti. Partili arkadaşlar da kendisini Mudanya'da karşılamaya gitmişlerdi. Sonradan Bursa milletvekili olan Edip Rüştü'yü buldu, kendisine kısaca bilgi verdi ve Menderes'ten olumlu intibalarla ayrıldığını da söyledi.

Bir gün sonra, Menderes'in özel kalem müdürü, Satır'ın evine telefon ederek, başvekilin kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi... Bir dakika sonra, Menderes telefonun öbür ucundaydı... Fakat sesinin tonundan, dünkü adam olmadığı anlaşılıyordu. Mutat nezaket kelimelerini süratle tükettikten sonra, Menderes, Satıra:

— Bak, dedi, dün ne güzel hayaller kurmuştuk, cennette gibiydik...

Sonra birden sertleşti:

— Senin moruğun yediği haltı biliyor musun? diye bağır-maya başladı, sanki o memleket içinde gezerken, biz yabancı memleketlere gidersek, o burada bizim hakkımızda konuştu diye bizi oradan kovacaklar mı?

Satır, onun İnönü'yü kastettiğini anladığı halde, açıklığı te-min için:

— Neden ve kimden bahsediyorsun Menderes? dedi.

— İsmet Paşadan, kimden olacak?

O zaman Satır, ciddileşti, arkadaşlık havasını bıraktı:

— Sizi terbiyeli olmaya davet ederim! diye cevap verdi. İsmet Paşa benim liderimdir... Dün kendisine, hürmetlerinizi ve ellerinden öptüğünüzü söylememi, benden rica eden siz de-ğil miydiniz?.. Yirmi dört saat geçmeden bu anî değişikliğin sebebi ne?

Menderes, sesinin terbiyesini bozarak cevap verdi:

— Bursa konuşması!.. Sanki memlekette büyük tehlike var-mış... Ortalık birbirine giriyormuş... Öyle mi? Ne hakkı var böyle konuşmaya?.. Ne var ortalıkta?

Belli ki Menderes, nutku okumadan makineli tüfek ateşine geçmişti. Kemal Satır:

— Siz, dedi, nutku okumamışsınız. Bir iktidarın, muhalefet lideri İsmet Paşaya Bursa'da söylediği nutku söyletmesi için dünyanın komplimanını yapması lâzımdır...

O dinliyordu. Satır:

— Bak, diye ilâve etti, İsmet Paşa Bursa'da ne dedi: «İkinci Dünya Savaşından beri henüz barış teessüs etmedi, dünya ah-vali kritik durumunu muhafaza ediyor... Tanınmış devlet adam-larının, yabancı mümtaz askerî şahısların memleketimizi sık sık ziyaretlerinin bir sebebi de bu... Dünyanın bu kritik halin-de memleketimizin selâmete çıkmasını temin için Türk vatan-daşları olarak birbirimizi sevmemiz, birbirimize saygılı olma-mız lâzımdır...».

Bunları söyledikten sonra Kemal Satır:

— Bu konuşmanın neresini tasvip etmiyorsunuz? Aksaklık neresinde? Sizin sağlamakla mükellef olduğunuz huzuru, birliği o sağlamaya çalışıyor. Nasıl bir anlayış içindesiniz ki, kendisine borçlu olduğunuz teşekkürü bu şekilde ödemeye çalışıyorsunuz?.. Size teessüf ederim.

O zaman Satır, telefonun öbür ucundaki sesin tereddüt geçirdiğini hissetti.. Bu ses, birden:

— Dur, dedi, sana Köprülü'yü vereyim.

Satır öyle anlamıştı ki, Menderes, Paşanın nutkunu okumadan, arkadaşlarının müfsit sözleriyle telefona sarılmıştı. Demek ki onun etrafındaki halka, onun hissî ve fevrî oluşunu kendi çıkarları namına sömürebiliyordu.

Bu sefer telefonun öbür ucunda Köprülü vardı. O da aynı Menderes'in sözlerini tekrar edince, Satır ona da çıktı:

— Sen bir profesörsün, dedi, üstelik dışişleri bakanısın... Bir nutku, bir metni okumadan, nasıl olur bundan hüküm çıkarırsın?.. Başvekille birlikte olmayacak sözler söylersiniz?

Köprülü gerçekten nutku okumamıştı:

— Dur, dedi; ben nutku okumadım... Okuyayım, yarın görüşürüz.

Özür dilemeleri gereken o yarın bir türlü gelmedi.

★

Dr. Kemal Satır'ın bu konudaki tanıklığı D.P. liderlerinin ne kadar gelişigüzel bir tutum içinde olduklarını göstermek bakımından anlamlıydı. Fakat İnönü hükümetinin eski başbakan yardımcısında, dikkate değer başka anılar da vardı.

İyilik ve kötülük ilâhı Hürmüz ile Ehrimen, Menderes'in yüreğinde sanki yağlı güreşe tutuşmuşlar, sık sık birbirlerinin sırtını yere getirerek süratli bir tempo içinde devamlı yer değiştiriyorlardı.

Demokrat Parti, 1954 seçimlerinden sonra, D.P. ye oy veremediklerinden, Kırşehir'i ilçe, Abana'yı da köy haline getirmişti. Partilerarası ilişkileri sertleştiren sebepler arasında, o sıralarda D.P. liderlerinin ruhunda üste çıkan kötülük ilâhı, bu iki belde halkından öç alıyordu. Menderes'e bu iki meseleden

bahsedince, bu sefer de iyilik ilâhının etkisi altında Dr. Kemal Satır'a:

— Bu meseleyi hallederiz, demişti.

— Bunun için yeniden kanun getirmek lâzım...

— Canım, diye cevap vermişti Menderes, o kadar zor bir şey mi? Bir ilçenin il, bir nahiyenin ilçe olması tabiidir... Tıpkı köpeğin insanı ısırmasının tabii oluşu gibi... Fakat insanın köpeği ısırması tabiat dışıdır. Ben tabii olanı yerine getireceğim, böylece bir gerginliğin sebebi ortadan kalkacak...

Menderes, verdikleri oydan dolayı halkı cezalandırmanın doğru bir şey olmadığını biliyordu. Fakat yine de Bayar'a taviz vermek için bu işi yapmıştı. Bayar'a, Kırşehir'in kaza olmasını, Ziyad Ebüzziya'nın huzurunda Amiral Rifat Özdeş telkin etmişti.

Menderes'in söz vermesine rağmen Kırşehir'in il olması, çok sonra tahakkuk etti. Kırşehir Abana ile birlikte inledi, senelerce inledi, sonra bir gün haksızlık tamir edildi. Abana'ya gelince, nihayet 1968'de o da, kolu kanadı kırılarak, anayasa mahkemesinin onun köy olmasını öngören kanunu iptal etmesiyle tekrar eski günlerine kavuştu.

27 Mayıs 1960'tan evvel İnönü çok düşünceliydi. Memleketin içinde bulunduğu çıkmaza çare bulamıyordu. D.P. iktidardan düşme kompleksi içinde hata üstüne hata işliyordu. Hatta demokratik düzenle bağdaşamayacak fikirler piyasada dolaşıyordu. 1954'te Meclise girmiş bir milletvekili, Hilmi Dura, Menderes'e yaranmakta başarı gösterdikten sonra, «Kim diyor ki bizim aldığımız tedbirler demokratik düzene uygundur diye?.. Biz milletin ve memleketin selâmeti namına demokrasiyi kısıtlıyoruz!» diyordu.

Menderes, beğenmediği gazetelerin kâğıt istihkakını düpedüz kesebilmişti. Örneğin, kardeşim Selim Baban'a ait bir akşam gazetesini, birdenbire kâğıtsız bırakarak, sırf benim yüzümden kapatmıştı. Yine 1957'nin milletvekillerinden bazıları Ankara-İstanbul arasında vagon restoranda, «Bize, de Gaulle'ün tatbik ettiği bir sistem gerekir» diyorlardı.

Tahdit kanunları birbirini takip ediyordu. Radyo, vatan cephesi haberleri yayınlarıyla, Demokrat Partiye mensup olmayanları açıkça tahkir ediyordu. İnönü'nün, «Ben de sizi kurtaramam» sözü onlardan hiç birinin vicdanında yer etmemişti. Ordu içinde memnuniyetsizlik alabildiğine genişlemişti. Meclis müzakerelerinin yayınlanması, o zamanki anayasaya rağmen yasak edilmiş, Meclis tahkikat komisyonu memlekette terör salmaya başlamıştı. Cumhuriyet Halk Partisi meclisindeki konuşmalar dert dökme şeklinde geliyor, hiç kimse bu çıkmazdan kurtulmanın çaresini bulup gösteremiyordu. İnönü ise düşünüyor, düşünüyor.

Nihayet 27 Mayıs inkılâbı geldi çattı. Ben aynı gün akşam İnönü'yü, Ayten sokağındaki evinde ziyaret ettim. Ev kalabalıktı, kapıda asker nöbetçiler, muhafızlar vardı. İnönü, ordu tarafından yapılan tebliğlerde, demokratik düzene dönüleceği vaadi üzerinde duruyordu. Yolun üzerinde dingili kırılan bir arabanın sahibi gibi mütevekkildi. Gizlemek istediği bir endişe ister istemez yüzünden okunuyordu. Konuşurken zaman zaman dalıyor, sonra dalmamış gibi yine sözüne bıraktığı yerden başlıyordu.

Bu devre çabuk geçti. Kurucu Meclis açılacağı zaman İnönü Kurucu Meclise katılmak istemedi. Bunu parti meclisine açıkça söylediği zaman, İnönü'nün bu kararına Enver Güreli itiraz etti. Ertesi günü Paşanın evine giderek bunun mümkün olmayacağını söyledi. Enver Güreli'ye ve onun gibi düşünenlere göre, Paşanın Kurucu Meclise girmemesi, hazırlanan yeni anayasaya Halk Partisinin gereken önemi vermediğine, yeniden demokratik düzene dönüleceği hakkında kuşku duyduğuna delâlet edebilirdi. Belki de daha ileri bir mana taşır, İnönü'nün 27 Mayısı zımnen tasvip etmediği anlamına gelebilir, hiç değilse bu türden yorumlara yol açabilirdi. İnönü kararında ısrar etmedi, Kurucu Meclise girdi.

Yassıada'dan hükümler çıkacağı sırada, bu hükümlerde ölüm cezalarına yer verilmemesi hakkındaki mektubunu bir parti meclisi toplantısında dikkatle dinlediğimiz günü hatırlıyorum... Herkes susmuş, kulak kesilmişti. Gerekçede üslûp kuv-

vetliydi. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra açıklanan bu mektubun okunması bittikten sonra, İnönü bu mektubun yayınlanmasını istememişti. Bir görev olarak sarf ettiği çabanın, siyasal bir reklam, övünme, politik bir sömürü olmasına gönlü razı olmamıştı. Onun için, genel sekreter İsmail Rüştü Aksal bu mektubu bir zarfa koydu, mühürledi ve partinin kasasına hapsetti (*).

*
* *

1961 seçimlerine gidileceği sırada, yine bir parti meclisi toplantısında İnönü, arkadaşların iktidara geleceğimiz hakkındaki iyimser sözlerini dinledikten sonra, oturumu kapatırken:

— Arkadaşlar çok iyimser, dedi, inşallah tahminleri doğru çıkar... Fakat ben öyle değilim. Umdukları neticeyi bulamazlarsa hayal kırıklığına uğramamalıdır.

(*) Genel Başkan sayın İsmet İnönü'nün, 13 eylül 1961 tarihinde, Yassıada hükümlerinin infazıyla ilgili olarak, Millî Birlik Komitesi üyelerine duyurulmak üzere Silâhlı Kuvvetler Başkumandanı ve Millî Birlik Komitesi Başkanı sayın Cemal Gürsel'e gönderdiği mektubun sureti:

«Orgeneral Cemal Gürsel,
Sayın Silâhlı Kuvvetler Başkumandanı ve
Millî Birlik Komitesi Başkanı

Yassıada kararları tebliğ ve ilân edilmek üzeredir. Kararlar arasında ölüm cezaları bulunursa, bunların infazı Anayasaya göre Millî Birlik Komitesinin tasdikine bağlı olacaktır.

Kararın tebliğinden iki gün evvel yüksek makamınıza müracaat ederek, ölüm cezalarının infazı hususundaki ciddi endişelerimin Millî Birlik Komitesine duyurulmasına tavassut buyrulmasını istirham ediyorum.

Memleketin siyasi hayatında mesuliyet sahibi olarak idam cezalarının tasdikindeki büyük zararları arz etmek için başka bir vasıtamız ve çaremiz olmadığından, müracaatımın zarurî görülmesini saygılarla rica ederim.

Mahkemenin her tesirden uzak olarak tam bağımsızlıkla karar vereceğine ve mahkemenin vereceği kararların âdil olacağına şüphe yoktur. Ancak, Millî Birlik Komitesi üyeleri, ölüm cezalarının infazı için son söz sahibi olmak salâhiyetiyle techiz edilmişlerdir. Bu husustaki Millî Birlik Komitesi üyeleri hâkimlerin kararlarına mesnet teşkil eden hukukî ve kanunî unsurlar dışındaki bazı gerçekleri ve

İnönü'nün dediği çıktı. Seçim gecesi, iki yüz elli milletvekili çıkaracağımızı tahmin edenler, «Bu nasıl oluyor?» diye hayretle birbirlerine baktılar... Emin Paksüt'ün hayret ifade eden çehresindeki çizgiler hâlâ gözümün önündedir.

Birinci koalisyon kurulduğu zaman, üzerinde en çok durduğu mesele, partiler arasında medenî ilişkilerin kemaliyle işlemesiydi. Bunun için İnönü, A.P. grubuna giderek, A.P. li milletvekilleriyle konuştu; onları ikna etmeye çalıştı... Fakat hükümet kurulup da zaman ilerledikçe, A.P. grubu öylesine kıvrıyor, öylesine ele avuca sığmaz hale gelmiş bulunuyordu ki, sürekli baltalamalar, ayak oyunları, nihayet İsmet Paşayı bezdirdi.

22 şubatta, Talât Aydemir baskını önlemeye muvaffak olduğunun ertesi günü onu ayakta selâmlayan A.P. lilerin, on

zaruretleri göz önünde bulundurmamak mevkiindedirler. Ben bu müraaati, memleketin selâmeti bakımından hayatî ehemmiyette saydığım bu gerçekleri ve zaruretleri ortaya koymak istiyorum.

Sayın Orgeneralim,

Memleketimizin bugünkü halinde ne kadar az sayıda olursa olsun, ölüm kararlarının tasdik ve infazı yüksek millî menfaatlere her suretle aykırıdır. Kansız bir ihtilâl yapıldı. Böyle bir ihtilâlden bir buçuk sene sonra, geçmiş bir iktidar erkânının siyasi suçlarından dolayı idam edilmeleri, siyasi idamların bünyesinde zaten mevcut olan hak tereddüdünü azamî ölçüde artırmış olacaktır. Suçluların en ziyade kahrını çekmiş vatandaşlar bile bu infazı aşırı bulacak ve müteessir olacaklardır. İhtilâlden bir buçuk sene sonra seçimlere gidiyoruz. Eski, yeni siyasi parti mensupları arasında yaklaşma ve anlaşma çareleri arıyoruz. Bu çabalama içinde artık eskimiş olan siyasi suçlardan dolayı idam cezası tatbik etmek siyasi partiler arasında ve memlekette mânen huzur teessüsünü imkânsız kılacaktır. Unutmamalı ki, yarın seçime gidecek ve seçimlerden sonra idareye katılacak siyasi partilerin çoğu, geçmiş iktidar partisinin mensuplarına büyük mikyasta istinat etmektedir. Bunlar yalnız seçim esnasında değil, seçimden sonra da ruhlardaki daimî bir yarayı işlemekten geri kalmayacaklardır. Ceza tatbikinin bünyesinde taşıdığı ibret ve tenbih hassaları, şimdi infaz yapılmamasında daha ziyade mevcuttur. Memleket huzurunun ve vatandaş münasebetlerinin iyi yola girmesi için ümitlerin bağlanabileceği tek çare bundan ibarettir. Suçluların idam olunmaması, ayaklanma teşebbüsünde olacakların cüretini artıracığı endişesi mübalâğa edilmemelidir. Ayaklanma

beş gün sonra yine eskisi gibi hükümeti hırpalamaya başlamış olmaları, kimseye bir şey söylememiş olmasına rağmen, onu tiksindiriyordu.

İnönü, 21 mayıs ayaklanmasını da aynı cesaret ve itibar kuvvetiyle atlattı. Tehlike bertaraf edildikten sonra, Senatoda konuşacaktı... Bütün gece ve o gün saat 15'e kadar uyumamıştı... Bununla beraber yüzünde, yorgunluğun izleri görünmüyordu. Senato açılmadan birkaç dakika evvel Senatonun istirahat salonunda görüştük.

— Bir varta daha atlattık, dedi, Talât Aydemir, kendisine gösterdiğimiz itimada ehil çıkmadı. Macera yoluyla milletin kaderine sahip çıkılamaz!

*
**

teşebbüsünün maddî kuvveti hiç bir zaman devlet ve hükümetin kuvvetiyle başa çıkamaz. Bu teşebbüslerin dikkate alınacak tarafları daha ziyade ruhî ve manevî kuvvetleridir. Bu kuvvetler ise, idam cezasının infaz olunmasıyla artmak ve infaz olunmamasıyla zayıflamak istidadındadır. İnsanların tecrübesinin bir değeri varsa, bizim her yerde gördüğümüz sonuç budur.

Sayın Orgeneral,

Biraz da infaz meselesinin bir diğer önemli tarafına temas etmek isterim.

Mahkemenin vereceği kararlara tesir edilmemesi ve mahkemece verilen kararların tatbik edilmesi ordunun isteği olduğundan bahsedilmektedir. Mahkeme kararlarına tesir edilmemesi arzusu ordu için tabii bir ihtiyaçtır. En büyük millî müessesemiz olan ordumuzun adalet bağımsızlığı fikri ile dolu olmasını, millet anlayışının bir yan-kısı saymak lâzımdır. Bu arzu takdire ve saygıya lâyıktır. Yalnız, ölüm cezasının infazı ayrı bir meseledir. Netekim Anayasa bunu, Millî Birlik Komitesinin hususî kararına bağlayarak kayıt ve şart altına almıştır. Eğer varit ise, ordu adına Millî Birlik Komitesinin idam kararının tasdikine icbar edilmesi haksız ve kanunsuzdur. Ordu adının böyle bir mevzuda kullanılması, Türk ordusunun ebedî şerefine karşı saygı duygusu ile telif olunamaz. Ordu tesiriyle bir infaz muamelesi millette orduya karşı devâ bulmaz bir kırgınlık yaratacaktır. Milletle ordu arasına girecek böyle bir hatıranın tepkisini düşünmek insana dehşet veriyor.

Hulâsa, infaz kararında ordunun tesirini Millî Birlik Komitesince yerine getirmek, akla gelebilecek mahzurların en büyüğünü ta-

İkinci kabine, Y.T.P. ile C.K.M.P. nin İnönü Amerika'da iken hükümetten çekilmeleriyle düştü. İnönü, bu sefer bağımsızlarla üçüncü kabinesini kurdu. Yorgundu, birisi gelip beni bu sıkıntıdan kurtarsa, diye düşünüyordu. Feyzioğlu, İnönü'nün A.P. ile hükümet kurması fikrindeydi. Birinci tecrübeden ağzı yanan İnönü ise, A.P. li politikacıların oyunları ile sürekli olarak uğraşmayı faydalı bulmuyordu. Belki de ifade etmediği tiksintinin ruhi yorgunluğu ona bu cesareti vermiyordu. Feyzioğlu ise Meclis grup odasındaki toplantıda, hem yeni kabineye girmeyeceğinden bahsediyor, hem de Cumhuriyet Halk Partisinin A.P. nin dışındaki diğer partilerle anlaşmasını önleyecek itirazlarla, şiddetli tartışmalara yol açıyordu.

sır ve tarih önünde, karar verenlere de verdirenlere de hesapsız vebâl yükler. Ordunun böyle bir tesir yaptığına ve yapacağına asla inanmıyorum. Millî Birlik Komitesinin, ağır ve şerefli vazifesini tamamlarken, memleketin selâmeti bakımından duyduğum endişelerin üzerinde duracağını ümit ediyorum.

Sayın Orgeneral,

Türkiye bugün bir ittifak manzumesi içindedir. Her meselenin önünde millî savunma için müttetikler arasında haysiyetli ve itibarlı bir mevkiye bulunmamızın büyük ehemmiyeti vardır. Bu bizim için öyle bir ihtiyaçtır ki, bunda kusurlu olmak, hatta ittifak manzumesi içinde bizden daha kusurlu üyelerin bulunması ihtimalinde bile bizim için mazeret teşkil edemez.

Siyasî suçlardan dolayı ölüm cezası, bugün yeryüzünde hemen hiç bir medenî ülkede kalmamış gibidir. Türlü tehlike karşısında bulunan memleketimizin bekçileri ve koruyucuları olan Millî Birlik Komitesi üyelerinin ellerindeki aziz emaneti vahim bir itibar buhranına maruz bırakmayacaklarını hulûs ile ümit ediyorum.

Sayın Orgeneral,

İnfaz meselesinde düşündüklerimi şimdiye kadar muhtelif vesilelerle siz ve temas edebildiğim Millî Birlik Komitesi üyelerine tam bir açıklık ve kesinlikle söylemekte kusur etmedim. Şimdi resmî vazife olarak son kararı vereceğiniz anda Millî Birlik Komitesine bu konudaki düşüncelerimin resmen bildirilmesini sizden niyaz ediyorum.

Üstün saygılarımın kabulünü istirham ederim Sayın Orgenerelim. 13 Eylül 1961

İsmet İnönü»

İnönü bu tartışmaları dinledi. Fazla naz âşık usandırmıştı... Onun üzerine, onu uyarmak amacıyla ve Feyzioğlu'nu dinledikten sonra, dolambaçlı yoldan şu hikâyeyi anlattı:

— İstiklâl Savaşı içindeydik. Ben Garp Cephesi kumandanıydım. Boş kalan bir tümene bir kumandan tayin etmek icap etti. Sordum, soruşturdum, Ankarada genelkurmaydan bana Salih Bey isminde bir yarbayı salık verdiler. Salih Bey, ki sonradan Salih Omurtak oldu, memlekete mümtaz hizmetler yapmış olan değerli bir kumandan olarak kendini memlekete tanıttı. Onun tümeninin bağlı olduğu kolordu Kemalettin Sami Paşanın emrindeydi. Tabiî Salih Beyi onun tümenine tayin etmek istediğimi kendisine sordum, muvafakatini aldım. Salih Bey geldi, beni ziyaret etti... Kendisine görevi hakkında bilgi verirken, içeriye emir subayım geldi; kulağıma, Kemalettin Sami Paşanın kararından caydığını ve Salih Beyi istemediğini haber verdi. Çok canım sıkıldı... Kendisine sormuş, muvafakatini almış, Salih Beyi karargâha çağırtmıştım. Salih Beye izin verdim, görüşmeye sonra devam edeceğimizi söyledim. O ayrılınca, kolordu kumandanı Kemalettin Sami Paşayı makine başına çağırttım... Hiç bir yanlışlık yoktu... Fikrinden nedense caymış, Salih Beyi istemiyordu. «Neden?» diye sordum. «Ben öyle istiyorum». «Peki, sana rağmen tayini yaparsam?». «İstifa ederim». «Peki, o tayini yapacağım, senin de istifan kabul edilmiştir»dedim. Bu konuşma üzerine Kemalettin Sami Paşa atlayıp karargâha geldi: «Biz arkadaş değil miyiz? Bu bana yapılır mı?» diye serzenişte bulundu; ben de kendisine aynı yoldan cevap verdim: «Ben size sordum, muvafakatinizi aldım, tayini yaptım... Sonra birdenbire fikir değiştirdiniz... Beni zor durumda bırakacak şekilde, ben Salih Beyi istemiyorum dediniz... Bu hal arkadaşlığa, askerliğe yakışır mı?» Tabiî Salih Bey tümenin başına gitti, Kemalettin Sami Paşanın istifasını da ben duymazlıktan geldim, mesele halledildi.

Paşa bu hikâyeyi anlattıktan sonra kalktı; kapıdan çıkarken, Feyzioğlu, «Paşam, diyordu, hikâye yoluyla verdiğiniz dersi aldım».

1965 seçimlerinden evvel İnönü, siyasî hayattan uzaklaşmak ve parti başkanlığını da bırakmak istemişti. Sessizce ve gizlice, partinin sorumlu mevkiinde olan arkadaşlarla görüştü. Bu konsültasyon o kadar mahrem oldu ki, İnönü'yle görüşen arkadaşlar ne konuştuklarını birbirlerine bile anlatmadılar.

Aradan çok zaman geçtiği ve nehirden çok sular aktığı için ben bu görüşmemizin kendimce açıklanmasında sakınca görmediğim kısımlarından bahsedeceğim. Çankaya'daki köşkünde, alt salonda, İnönü:

— Çekileceğim artık, dedi, çekileceğim demek, tamamıyla çekileceğim demektir. Beni artık yok bileceksiniz. Genel başkanlıktan çekil ama, biz başımız sıkıştıkça seni manevî bir başkan olarak yine arayalım dersiniz, bu olmaz... Çekilmekten umduğum netice alınmaz.

O zaman kendisine sordum:

— Paşam, dedim, bu kararınızla siyasal hayatınıza son vermek istediğiniz anlaşılıyor. Bu kararınızın tahakkuk etmesi için yerinize birisini seçmemiz lâzım. Acaba o kimdir?.. Kendi halefiniz olarak kimi düşünüyorsunuz?

İnönü, benim sualıma, karşı bir sualle evap verdi:

— Sen kimi düşünürsün?

O anda kimin ismini versem, doğru olmayacaktı. Buna rağmen bu soruya da cevap vermem gerekiyordu:

— Meselâ İsmail Rüştü Aksal!

Paşa bir an düşündü:

— Çok iyi olurdu, dedi.

Sonra biraz daha düşündü:

— Ama, galiba bu işlere gönüllü değil... Onda bir bezginlik görüyorum.

Bu sefer soruyu ben değiştirdim:

— Paşam, dedim, Meclis grubu başkanı Feyzioğlu'yla da istişare ettiniz mi?

«Ettim» demek ister gibi, başını önüne eğdi.

— Kendisiyle, halefiniz meselesini istişare ettiniz mi?

O zaman, bu sorumla, «Acaba Feyzioğlu hakkında ne düşünüyorsunuz?» demek istediğimi anlamış olacak ki:

— Evet, dedi, kendisine genel başkanlıktan ayrılmak istediğimi söyledim; fakat yerime kimin gelmesi meselesi etrafında görüşmedik...

Bir an durakladı, sonra, sakin haliyle:

— Herkesle her mesele, her tarafıyla konuşulmaz ki, dedi. Bunun üzerine soruyu o bana çevirdi:

— Satır için ne dersin?

Cevap vermeme fırsat bırakmadan:

— Dürüst insan, dedi, toplayıcı vasfı var. Partiyi çok benimsemiş... Parti bahis konusu olduğu zaman şahsen her fedakârlığı yapan arkadaş.

Bu kanaatinde ne kadar kararlı olduğunu teşhis için:

— Bütün dedikleriniz doğru paşam, dedim, yalnız Satır'ın bir kusuru var: Süratli karar vermiyor... Ciddî kararlar arife-sinde çok tereddütler geçiriyor.

O, hemen benim bu sözümü karşıladı:

— Kabahat onda değil, bende, dedi, sizler merkez idare kurulunda oturup şöyle olsun, böyle olsun diye bir karar veriyorsunuz; o, bu kararları bana aktarıyor; ben ona kesin bir cevap veremeyince, gelip size, paşa tereddüt etti demiyor, böylece benim yüzümden mütereddüt ve kararsız görünüyor.

O zaman, ben genel başkanın kafasının içinde, kendisinden sonra bu partinin idaresini teslim etmek istediği kimseyi teşhis etmiş gibi oldum. Konuşmanın bu tarafı burada bitti.

İnönü istişarelerine devam etti... Anlaşılan, konuştuğu kimseler hep, genel başkanlıktan ayrılmamasını salık vermiş oldukları için, kararında ısrar etmedi.

*
*

1961 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi «ortanın solu» sloganıyla mücadeleye atılmıştı. İnönü'ye göre, halkçılığa, devletçiliğe, sosyal adalet ilkelerine verdiği önemle, Cumhuriyet Halk Partisi esasen ortanın solunda bir nitelik arz ediyordu. Onun halkçılığını, devletçiliğini, Atatürk'ten devir aldığı reformculuk ve devrimcilik vasıfları tamamliyordu. Roosevelt de kendi Demokrat Partisini tarif ederken, ortanın solunda olduğunu

nu söylememiş miydi? Hatta Nihat Erim, onun bu sözlerinden esinlenerek, Halk Partisinin ortanın solunda olduğunu bir makaleyle açıklamamış mıydı?.. İsmail Rüştü Aksal da bir tarihte C.H.P. nin partiler yelpazesindeki yerini anlatırken, bu partinin ortanın solunda olduğunu söylememiş miydi?.. Yine 1965 seçimleri arifesinde, İnönü, İstanbul'da Sultanahmet'teki il merkezinde gazetecilerle yaptığı bir konuşmada kendisine sorulan bir suale: «Halk Partisi ortanın solu tabiatında bir partidir» sözüyle cevap vermemiş miydi?

1965 seçimlerinde Adalet Partili hatipler, «Ortanın solu Moskova'nın yolu» diye yoğun bir propagandaya giriştiler... Halk Partililer de, ortanın solunun komünizmle ilgisi olmadığını, aksine ortanın solu politikasının sosyal adalet temeline dayandığını, böyle olunca, toplum içindeki adaletsizlikleri ortadan kaldırarak, komünizmin, yani yoksulluğun, sefaletin yarattığı bir sistemin ancak ortanın solu tutumuyla önüne geçilebileceğini anlatmaya çalıştılar. Fakat, geniş halk kitleleri için fikir yeniydi, slogan ise yadırganacak kadar yeniydi; bunun neticesinde Cumhuriyet Halk Partisi, savunarak dövüşmeye mecbur oldu. Aslında parti ileri kademelerinde yer almış birçok arkadaşlar da, partinin sosyal adalet ilkelerine bağlı olmasına bir şey demiyorlar, fakat «sol» lafından, tadılmamış bir yemeğin karşısında duyulan çekingenlikle ürküyorlardı. Seçimler yapıp da Halk Partisi beklediği neticeyi alamayınca, bu kimseler Paşayı eleştirmeye, «melekler sağ omzumuzda sevaplarımızı, sol omzumuzda günahlarımızı yazarlar; bu millet “sol” lafından hoşlanmaz» demeye başladılar. Bu arada solcu görünmek isteyen diğer birtakım kimseler de, kantarın topunu kaçıracak, bilimsel sosyalizm adına konuşmaya koyuldular.

Ne var ki, İnönü C.H.P. nin ister ortanın solunda bir nitekte olduğunu açıklamış, ister açıklamamış olsun, bu parti aslında ilerici, halkçı, reformcu prensipleriyle ortanın solunda bir partiydi; onun ortanın solunda olup olmadığını ifade bir samimiyet meselesinden ibaret kalıyordu. İşte bu kargaşalık esnasında senato seçimleri geldi, çattı. Herkes tenkitlerden ve A.P. nin hücumlarından o kadar tedirgin olmuştu ki, kimse

ortanın solu lafını ağzına almak istemiyordu... Bir kişi müstesna; o da Bülent Ecevit'ti... Radyoda yaptığı konuşmada, bu yıl-gınlığı yırttı, ondan sonra da, o zaman gösterdiği cesaretin kademelerinde yükselerek, ortanın solunun sözcüsü sıfatıyla, parti genel sekreterliğine geldi.

Resmî olmasa bile, ortanın solu politikasının sosyalizme varmak için bir aşama olduğu fikrini taşıyanlarla, ortanın solunun kendi sınırları içinde Halk Partisine yeten ve Türkiye'ye uygun gelen bir tutum olduğunu tartışanlar da çok oldu. Bazıları ortanın solunun sosyal adalete, demokrasi yolundan gitme demek olduğunu, yani bu sloganın «sosyal demokrasi» anlamına geldiğini söylediler. Bu tefsir yanlıştı, çünkü Avrupa'da bilindiği ve tatbik edildiği gibi, sosyal demokrasi, sosyal adalete değil sosyalizme demokrasi yolundan ulaşma anlamına geliyordu. Netekim bu tefsirde bulunanlar terim kargaşalığı içinde sosyal demokrasi veya demokratik sosyalizm tabirlerini bir arada kullanmaya başladılar. Gerçi iki tabiri Avrupa'daki anlamında birbirinden ayırt etmek zordu, çünkü her iki terim de sosyalizmi kendisine amaç olarak alıyordu. Oysa C.H.P., Atatürk'ten bu yana, sınıf kavgasını kabul etmediği, kendisi sınıf kavgasına öncülük etmek istemediği için, ne bilimsel sosyalizmin yani Marksizmin yolundaydı, ne de ütöpik sosyalistlerin yolundan gidiyordu. Yine Cumhuriyet Halk Partisi, hiç bir zaman mülkiyetin karşısına çıkmamıştı. Atatürk'ün devrimciliği, Türkiye'yi ilerlemekten alıkoyan skolastik tutuculuğa karşıydı. Bu devrimciliği Marks'ın, işçiye salık verdiği «sürekli ihtilâl» metoduyla karıştırmamak gerekirdi.

Bunun üzerine İnönü, bu tartışmaların yarattığı kargaşalığı ortadan kaldırmak için, ortanın solunu anlatırken, bu partideki sosyal adalet eğiliminin, doktriner sosyalizmle ilgisi olmadığını belirtmek zorunluğunda kaldı. «Halk Partisi sosyalist değildir ve olmayacaktır» dedi.

İnönü, Türkiye'nin az gelişmiş bir memleket olduğunu biliyordu, Yıllar yılı Atatürk'le baş başa vererek, bu yurdu nasıl kalkındıralım diye düşünmüşlerdi. İmparatorluğun çöküş devrelerinde, millî varlık namına ne varsa erimiş gitmiş; Birinci

Dünya Savaşında, maddi varlığı kalmayan bu memleket, canını da vermiş, Sevr antlaşmasıyla terekese taksime uğratılmıştı. Milli Savaşta bağımsızlığın yeniden elde edilmesi, bize çok pahalıya mal olan bir mucize oldu. Onun için Türkiye, tarihten ders almalı, eski hataları tekrar işlememeli, her şeyden, evet her şeyden evvel, ekonomik bakımdan kalkınmalıydı. Atatürk ve İnönü bu kalkınmanın yolunu devletçilikte buldular. Bu devletçilik anlayışı bizi, uzun seneler, sınıf çelişmelerinin içine düşürmedi. Eğer Türkiye, cumhuriyet idaresinden sonra demir perde arkasına yuvarlanmış olan memleketlerin 19'uncu yüzyılın başında çekmiş oldukları sosyal bunalımları çekmediyse, bunun sebebi, Türk ekonomisinin devletçi oluşundandır.

Bir gün bir parti meclisinde, Halk Partisinin devletçiliği konuşulduğu zaman İnönü'nün:

— Bugün devletçilikten şikâyet eden özel teşebbüs sahipleri unutupyorlar ki, eğer biz devletçilik tatbikatını yapmamış olsaydık, özel teşebbüs bu hale hiç bir zaman gelemezdi. Özel teşebbüsün başarılı bütün hamlelerini, devlet müesseselerinden yetişen elemanlar meydana getirdi, dediğini hatırlıyorum.

İnönü şunu tecrübesiyle çok iyi biliyordu: Bir milletin çekişmeler, rekabetler ortasındaki dayanma gücü, onun ekonomik, teknik, kültürel potansiyeliyle orantılıdır. O, eğitim davasına, bu üç ayaklı potansiyeli diri tutmak için büyük önem verdi. Teknik öğretime özel bir dikkat göstermesi bundandı. Memlekette paranın değerini muhafaza için çaba sarf etmesi, ekonomik yönden zayıf olan bu memleketi başka milletlerin uydusu haline getirmemek içindi.

D.P. bu gerçekleri anlamadı, yahut acele başarılar kazanmak için anlamaz göründü. Muslukları açtı... Gerçekten fertlerin cebine para girdi ama, Türkiye'nin de ekonomik dengesi bozuldu ve memleket, kendisine yardım edenlerin etkisi altında kalmaya başladı. Bu etki yalnız iktisadî olmadı, iktisadî yoldan siyasî olmaya da başladı. Hiç şüphe yok, eğer D.P. taraftarlarını memnun etmek ve oy kazanmak için, liberal dediği hovardalık politikasına yönelmemiş olsaydı, bugün Türki-

ye'de görmeye başladığımız huzursuzluklar, sosyal itişmeler olmazdı.

*
*
*

İnönü, bu devletin hayatında «sabır» denilen meziyetin temsilcisidir. Beklemesini bilir. Sinirlerine fevkalade hâkim olduğu için, karşısına çıkan olaylar ne kadar korkutucu ve can sıkıcı olursa olsun, telâşlanmaz. Gösterişi sevmez. Olayları unutmamakta müstesna bir kabiliyeti vardır. Osmanlı imparatorluğunun son devirlerini hafızasında canlı olarak yaşattığı için, unuttuğu olayları tecrübe haline sokar. Birinci Dünya Savaşından sonra, Batılılar Türkiye'yi parçalamak istedikleri zaman, İran'ın da Türkiye'den toprak istemiş olduğunu bu memlekette bilenler pek azdır, bunlardan biri de İnönü'dür. Bu bilgi onu, İran'a yan gözle bakmaya doğru götürmez... Fakat o, bu bilgiyle, bir memleketin za'fa düşmesi halinde, iddiasız görünen sınırdaşların bile parçalayıcı olabileceğini daima hatırında tutar.

Yine çok insan bilmez ki, Birinci Dünya Savaşı içinde Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak için harekete geçen Arap unsurları bugün İsrail'in kendi topraklarına yerleşmesi için çanak tutmuşlar ve Türkiye'ye zarar vermek için İngiltere'ye yaranmak isterken, şikâyetçi oldukları İsrail'e kapıları arkasına kadar açmışlardı.

Yeni bir elçi Arap memleketlerinden birine giderken, muhalefet liderini de ziyaret etmek nezaketini göstermişti. O Arap memleketiyle Türkiye arasındaki münasebetlerin gelişmesini, görevi icabı istiyordu. Bu gelişmiş münasebetler de ancak Türkiye ile o memleket arasında İsrail aleyhine bir anlaşma zemini içinde olabilirdi.

İnönü, büyükelçiyi dikkatle dinledi, sonra onun hevesini kendi mantığıyla ezmekten de korkarak:

— Bence, dedi, şimdilik hiç bir gayret gösterme... Orada put gibi dur. Olaylar, o memleketin idarecisini sana yaklaştıracak... Ne kendini, ne de memleketi bugünün şartları içinde ve zamanından evvel angaje et.

Elçi teşekkür etti, İnönü'nün yanından ayrıldı. Fakat, muhalefet liderinin tavsiyeleri ona uygun gelmemiş olacak ki, git-

tiği yerde İnönü'nün tavsiyelerine rağmen faal bir tutumun içine girdi. O memleket ileri gelenlerinin yakın dostluğunu kazandı. Altı gün süren Arap-İsrail savaşından evvel Ankara'ya geldi... Hükümete, Arapların çok kuvvetli olduklarını, İsrail'in yüz milyonluk Arap baskısına dayanamayacağını söyledi, ve Türkiye'nin İsrail aleyhinde kesin bir tavır takınmasını teklif etti. Altı gün içinde biten savaş, elçinin görüşlerinde hatalı olduğunu ispat ettiği için, Türkiye sonradan düzeltilmesi zor olacak bir duruma sürüklenmedi. Ortadoğuda bunalımın artmasına vesile vermedi.

Atatürk düşünen, süratle karar veren, ve kararını süratle tatbik kuyan bir devlet adamı olmasına karşılık İnönü, düşünen, bir kere daha düşünen, gerekirse yine düşünen, ve güçlkle karar verdikten sonra, yine, bu kararın çıkarabileceği ihtilâtları hesaplayarak adımını yavaş atan bir liderdir. Fakat bir kere kararını verdi mi, artık onu kararından döndürmek mümkün değildir.

Atatürk alfabe devrimini yaptığı zaman, İnönü çok tereddüt etmişti... Kendisi de söyler ki, eğer bu devrimi Atatürk zorlamamış olsaydı, kendisi buna cesaret edemezdi. Birinci Dünya Savaşında Enver Paşa böyle bir tecrübe yapmak istemiş, Arap harflerini, birbiriyle bitıştirmeden yazı yazmanın hevesine kapılmıştı. İnönü o günleri hatırlıyor... Hiç kimse yazılanları anlamıyordu; onun için, bir tezkere hem resmî olarak Enver Paşanın istediği gibi yazılıyor, hem de anlaşılсын diye ikinci bir kâğıda gayri resmî olarak, eski usulle tekrar yazılıyordu. Netekim kısa bir süre sonra, bu maceranın işlemediği görüldü ve bu hevesten vaz geçildi. İnönü, Latin harfleriyle de aynı akıbet başımıza gelmesin, diye korkmuştu... Fakat bir kere karar verildikten sonra, İnönü, başında taraftar olmadığı devrimi korudu, zorladı o günden bugüne kadar, bir tek satır eski yazı yazmadı.

İnönü, Birinci Büyük Millet Meclisinde Atatürk'e karşı açılan mücadeleleri bütün safhalarıyla bilir; birbirleriyle çok dertleşmişlerdir. Atatürk o insanlardandı ki, ikinci adam olmasına yaradılışı müsaade etmezdi. Onun için, genç subaylığandan

beri hayatı çekişmeler içinde geçti... İnönü bu çekişmeleri anlatırken şöyle söyler:

— Onun daima karşısına çıktılar. Fakat sonunda, ona karşı çıkanlar, isteyerek veya istemeyerek onu daima başlarına geçirdiler.

*
**

İnönü, Birinci Dünya Savaşında Arap yarımadasındaki şeyhlerin riyakârlığını, Osmanlı devletiyle nasıl oynadıklarını, Osmanlı devletinin zaaf içinde onları idare etmek için, onlara nasıl taviz üstüne taviz, hatta rüşvet verdiğini yakından görmüştü.

İstanbul hükümetinin, şeriate dayanarak, Millî Mücadele'nin karşısına çıktığını ve kurtarıcıları fetvalar yoluyla ölüme mahkûm ettiğini de biliyordu; bu ölüm mahkûmlarından birisi kendisiydi.

İslâm tarihini de okumuştü. İslâmiyeti, siyasetteki üstünlük iddialarının, İran-Arap milliyetçilik hareketlerinin nasıl paramparça ettiğini de biliyordu. Devletin, tarikatler karşısında aciz içinde nasıl çırpındığını da görmüştü. Din namına ayağa kalan Arap şeyhlerinin, başka dine mensup insanların devletleriyle nasıl işbirliği yaptıklarını da tespit etmişti. İrtica, daima kör taassubun siyasi eylemi olarak, fırsat buldukça ortaya çıkmış ve meselâ 31 Mart vakasında ortalığı kana boyamıştı. Dahası daha... Kubilây vakası, tarikati salâhiyecilerin kıpırdanmaları, Erzurum'daki şapka isyanı, Bursa'daki dinî ayaklanma!.. Şarktaki nakşibendilerin isyanları desteklemeleri!.. Bütün bunları gören, bilen İnönü; taassupla, o taassubu harekete geçiren irticâın elbette karşısında olacaktı. Onun için İnönü kesin olarak irticâın, yani, Allah namına kendi kendine yetki vererek, cahil vatandaşa hükmetmek isteyen ve onu dilediği gibi kullanma yoluna giden insanların karşısına geçti. Bu gibiler her dinde taassup adına hareket etmişlerdi. Ortaçağ Hristiyanlığı kendi namına bir baskı mekanizması olarak kullanmak isteyen kimselele, ona mukavemet edenlerin kavgalarıyla dolu değil miydi?

İslâmiyet tarihi de, taassup kavgalarıyla her yerde tepkileri ve bölünmeleri yaratmış, o bölünmeler neticesinde, İslâm toplumu öylesine zayıflamış ve parçalanmıştı ki, Mustafa Kemal yeni Türk devletini kurduğu zaman, bütün dünyada halkı Müslüman olan bağımsız ve özgür tek devlet mevcut değildi. Bunu bilen, gören, tecrübeler içinde yaşayan İnönü, elbette irticaın karşısında olacaktı. Onun dinî gösteriler yapmadığını söyleyenlere karşı ileri sürdüğü sebep çok haklıdır. Bu gösteriler başladı mı, onları açık artırmaya koyarak, halkı sömürmeye ve onun üzerinde egemenlik kurmaya niyetli olanları durdurmak mümkün olmaz. Netekim bu gerçekleri bilinmediği için irticaa hoş görünmek amacıyla son zamanlarda verilen tavizler Türkiye’de çok acı olaylara yol açtı, bu tavizleri vermiş olanları bile çok zor durumlara sürükledi.

İnönü, tarihten ve tecrübeden gelen bilgisiyle bu olaylara yakından tanık olduğu için, bir prensip adamına yakışan tutumla, kendisini taassuba taviz vermeye teşvik edenlere hiç cesaret vermedi. Onu yakından tanıyanlar bilirler ki, yola çıkarken sayın eşinin iç cebine ihtiramla yerleştirdiği Kur’an daima yanındadır.

Bir gün, kendisiyle taassup meselelerini konuştuğumuz zaman, şunu söylemişti:

— Zor bir dava... Atatürk ezanı Türkçeleştirirken, başka bir reformu da düşünmüyor değildi... İbadeti de Türkçeleştirmek istiyordu. Kısa ömründe buna cesaret edemedi. Yaptığı devrimlerin gelişmesini, olgunluğun artmasını bekledi... Sonra hastalandı, olmadı...

*
* *

Temyiz Başkanı rahmetli İmran Öktem’in cenaze namazının kıldırılmak istenmemesi ve musalla taşı başında din namına, dine yakışmayan olaylar çıkarılmış olması, İnönü’yü çok müteessir etti. İrtica, gazeteleriyle, gözü kara militanlarıyla, hakkın emrine uyan bir insanın na’şına karşı taarruza geçmişti... İrtica, oy kaybetmekten korkan bir iktidarın tutumundan cesaretleniyordu. İnönü, muhalefetle iktidar arasında bir müş-

terek anlayışa varmak ümidiyle Meclise bir önerge verdi; kürsüye çıkarak, hiç olmazsa musalla taşı başında İslâmiyete yakışmayan şu tecavüzün hükümetçe takbih edilmesini istedi. Demirel takbih cesaretini gösteremedi... Mutaassıp çevreyi seçimler arifesinde tedirgin ederim korkusuyla kürsüde bocaladı ve bu bocalamasıyla de İnönü'yü ümitsizliğe sürükledi. Bir kere daha anlaşılmıştı ki, eğer Türkiye'de demokrasi yaşayacaksa, hiç değilse, birkaç tane esas prensipte bütün partilerin mutabık olmaları lâzımdır... Bu prensiplerin en başında geleniyse dini politikada, yani oy avcılığında kullanmamaktır.

Türkiye, 1946'dan beri, yani çeyrek yüzyıla yakın, demokratik düzen kavgaları içindedir. Bu kavgalar bir şeyleri yıkmış ve yakmıştır. Yangında oy avcılığı kundak olmuştur. Partilerin birkaç esas prensipte anlaşmamaları yüzünden, aşırı sağ, aşırı sol cesaretlenmiş, yine partilerin birtakım prensiplerde bir araya gelememeleri, memlekette asayişsizlik ve güvensizlik meselesini ortaya koymuştur. İktidara geçen Demokrat Parti ve sonra da A.P., hep oy kaybetme korkusuyla, kendisine partizan olanların kanunları çiğnemelerine ses çıkarmamıştır. Bu korkuyu sezen aşırı uçlar ise cesaretlerini artırarak memleketi daha uzun zaman etkisinden kurtaramayacağımız, zaaf-lara sürüklemişlerdir.

İmran Öktem olayı, öyle tahmin edilir ki, İnönü'nün, üzerinde anlaşılması lâzım gelen müşterek prensiplerde, anlaşma ümidini büsbütün yitirmiştir. Dört yıl süreyle İnönü'nün Demirel'e karşı müsamahalı bir tutum içinde olması, hiç yararlı olmamış, Demirel, memleket menfaati namına dahi olsa, oy kaybedeceği korkusuyla, kendisine uzanan eli cesaret edip bir türlü sıkamamıştır.

İnönü, Bayar'la, hemen bu olaylardan sonra barıştı. Gerçi, bir gazeteci aracılığıyla ilk temas kurulduğu zaman, bu barışın temelinde, partilerarası gerçekleşmesi gereken müşterek anlaşma konuları kesinlikle bahis konusu değildi. Fakat Demokrat Parti ile Halk Partisi, daha doğrusu İnönü ile Celâl Bayar arasındaki soğukluk, A.P. ile C.H.P. taraftarlarına da sirayet etmiş bulunuyordu. Demokrat Parti 1946'da kurulduğu zaman,

demokratik düzeni işletecek iki baş, İnönü ile Bayar, süratle birbirlerine düşman oluvermişlerdi... Çünkü Bayar, Demokrat Partinin gelişmesi imkânını İnönü düşmanlığı üzerine kurmuştu. İnönü ise bir taraftan cumhurbaşkanı olduğu, diğer taraftan hayatında alışık olmadığı bir savunma durumuna girmeyi beceremediği için, araya giren soğukluk, yordakçılar ve kin kıskırtıcıları sayesinde vatandaşa da sirayet etmiş ve köylerde iki parti mensupları kahvelerini, bakkallarını, hatta camilerini bile ayırmışlardı.

Siyasî rekabet ve çekişme, siyasî nefrete dönmüş, böylece Türk milleti, kendisine zarar verecek bir bölünmeye uğramıştı. Bu bölünme olmasaydı, 27 Mayıs olmazdı; 27 Mayıs olmayınca, Yassıada olmazdı; Yassıada olmayınca, yüreklerde sönmez kinler filizlenmezdi... Bu biçim bir bölünme olmasaydı, memleketin müşterek prensiplerinde anlaşmazlık meydana gelmez, bu anlaşmazlığın gediklerinden, aşırı sağ, aşırı sol, dikta hevesleri, memleket sathına yayılmazdı. İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf fırkaları arasındaki düşmanlığın tasfiyesi için çeyrek yüzyıllık bir zamana ihtiyaç hâsıl olmuştu. Bu düşmanlık, Hürriyet ve İtilâfa, o zamanki düşmanlarımızla işbirliği yapacak kadar kendini kaybettirmişti. Mustafa Kemal'in öldürülmesine, Anadolu'da katledilen millicilerin gasbedilecek mallarının helâl olduğuna şeriat adına fetva veren Zeynelabidinler, hoca Sabriler hep bu düşmanlığın aleti olarak memleketi birbirine kattılar. D.P. ve C.H.P. arasındaki düşmanlık da, üzerinde durulmayacak önemsiz bir düşmanlık değildi. Gerçi Türkiye artık 1919 ve 1920'lerin Türkiye'sine benzemiyordu. Akıllı eren, düşünen, Atatürk'e bağlı ve ona inanmış bir kuşak yetişmişti. Üstelik 1920'lerin düşmanlığı, dış tehlikeler, istilâlar, mağlûbiyetler karşısında çok keskin bir hal almış, taraflar için uzlaşılmaz bir noktaya gelmişti. Ama eğer 27 Mayıs müdahalesi olmasaydı, D.P. vatan cepheleriyle, tahkikat komisyonlarıyla, örfî muamelelerle, bellerinde kılıç taşıyan Aknoz, Erdelhun, Argüç gibi yüksek rütbeli komutanların, emekli oldukları zaman bir milletvekilliği koparabilmek

için sıkıyönetim idaresinde kötülüğe destek olarak politika yapmalarıyla aynı noktaya geliyordu.

Ya kahvelerini, camilerini, bakkallarını ayıran vatandaşlar?.. Onlara birbirlerinin elini sıkmak için fırsat vermemeli miydi? Yaşları ilerlemiş İnönü ve Bayar, bu dünyadan birbirleriyle barışmadan göçüp gidecek olurlarsa, o zaman bu kahvelerini, camilerini, bakkallarını ayıran vatandaşların birbirleriyle barışmalarına kim öncülük edecekti? Üstelik bu insanlar, kendi sevdikleri liderleri kafalarında birer mitoloji kahramanı haline getirerek onlara büsbütün sarılmayacaklar ve kendi hayallerindeki mabutlara sarıldıkça, birbirlerine karşı artan bir kinle düşman olmakta devam etmeyecekler miydi?

Birbirimizin cenaze namazını kılamaz hale gelmiştik... Kayseri’de İslâmiyetin ceza hukuku adına bir kadın çıırçıplak sokaklarda gezdiriliyordu. Din yolunda olduğunu söyleyen gazeteler, mezhep kavgalarını kışkırtıyorlar, Sünnî olmayan Türk vatandaşlarına karşı kin ve husumeti tahrik ediyorlardı.

Bayar’la İnönü’nün barışması, bütün münaferetleri ortadan kaldıracak, camilerini, bakkallarını, kahvelerini ayıranlar, tekrar birleşecekler miydi? Bunun o kadar kolay olmadığını, vatandaş kavgasını önlemek için 27 Mayıs yapanların bile bu uzlaşmayı hazmedememiş olmalarıyla gördük. Bilindiği gibi hay-siyet meseleleri, peşin hükümler ortaya çıktı; millî barış, vatan-daşın birbiriyle uzlaşması fikri arkada kaldı; İnönü de, Bayar da ağır ithamlar altında bırakıldılar. Fakat ne olursa olsun, memleket gördü ki, sorumlulukların hesaplanması konusu dışında, iki insan medenî ilişkilerini yeniden kurabiliyorlar.

Eğer bu misal, demokratik kavgayı yöneten iki tarafa, siyasî tartışmaları barış havası içinde yapmanın mümkün olacağını hatırlatırsa, eğer bu barış, politikada tutumlarını ve çıkarlarını düşmanlık üzerine kurmuş olan zayıf insanların hatalı olduklarını kamuoyuna anlatabilirse, bu uzlaşma, partileri bugün değilse yarın, müşterek meselelerde birbirleriyle anlaşmaya sevk edebilirse, kim ne derse desin memleket çok şey kazanacaktır. Bütün bu temenniler yerine gelmediği takdirde bugünkünden fazla bir şey kaybetmiş olmayacağız. Yani barışma, riski olma-

yan, buna karşılık, maya tuttuğu takdirde memlekete fayda getirecek yerinde bir teşebbüs olmuştur.

*
**

İnönü, Celâl Bayar'ın elini sıkarken, ordu tarafından şiddetli bir tepkiyle karşılanacağını hiç tahmin etmemiştir. Çünkü böyle bir tepki mevcut olsaydı, dirayetli bir A.P. başkanı, Celâl Bayar ve arkadaşlarının siyasal af kararını kendi kongresinden büyük alkışlarla ve ittifakla geçirmezdi. Yine böyle bir tepki mevcut olsaydı, A.P. grubu 219 imzalı bir takrirle bu meseleyi Meclise sunmazdı. Eğer bu tepki var idiyse ve hükümet buna rağmen kongre kararına ve bu kararın Meclise kadar getirilmesine göz yumduysa, bundan daha büyük siyasal basiretsizlik tasavvur edilemezdi. Onun içindir ki, İnönü gayet rahat olarak Demirel'e şu soruyu sordu:

— Siz başbakansınız!.. Ordu yüksek kademesi size bağlı; bu kararın orduda nasıl karşılanacağını herkesten iyi bilmek mevkiinde olan sizsiniz!.. Gerçeği söyleyin... Ona göre hareket edelim!

Bu soruya Demirel, sonradan Senatoda açıklamak mecburiyetinde kaldığı cevabı vermedi, aksine ordunun disiplin içinde komuta zincirine bağlı olduğunu söyledi. Bunun üzerine İnönü karar almakta ve aldığı kararı son haddine kadar götürmekteki ısrarından vaz geçmedi... Yani büyük kumandan, omuzlarına sorumluluk alabilme kudretini bir kere daha ispat etmiş oldu.

*
**

Türk milletinin hayatında ordunun yeri son derece önemlidir. Ordu bu itibarı yalnız Millî Savaşta vatani kurtarmakla temin etmedi... Aynı zamanda Atatürk devrimlerinin yerleşmesine hizmet ederek, onun bekçiliğini yaparak kazandı. Böyle olduğu içindir ki İnönü, içinden yetiştirdiği kudretini ölçmüş olduğu orduya son derece saygılı olmuştur. İnönü'nün orduya gösterdiği saygı, yalnız onun kurtarıcı hüviyetinden de gelmez... Ordu aynı zamanda millî birliğin de sembolüdür.

Türk ordusu daima ilerici hamlelerin savunucusu, özgürlüklerin koruyucusu olmuştur. Kendisini her zaman politikanın dışında tutan geleneğiyle, kutsal amaçlardan hiç bir zaman başka tarafa yönelmemiştir. Bu sebepten dolayı da milletin sevgi ve saygısını her zaman üzerinde taşımıştır. Böyle bir ordunun içinden yetişmiş olan İnönü'nün bu orduya herkesten ve her şeyden fazla itibar ve saygı göstermesi tabiidir. Buna rağmen, 1969 seçimlerine gidileceği günlerde «Ordu siyasal affa karşıdır!» dedikleri ve bu affa karşı olan komutanların isimleri, Meclis ve Senato koridorlarında dolaştığı halde, İnönü bu yoğun dedikodulara kulak asmadı. Netekim seçimler gelip geçtikten sonra, yani eski Demokratların aday olmaları, 1969-1973 döneminde politikaya karışmaları imkânı fiilen ortadan kalkınca, ordunun müsaade etmediği söylenen af, hiç bir mukavemete maruz kalmadan kolaycacak tahakkuk etti.

Şu halde, ya hakikaten ordu ve yüksek komuta heyeti iddia edildiği gibi, affa karşı değildi, onların namına hükümet dürist olmayan tasarruflarda bulundu, açıkça, «Ordu affa taraftar değildir!» diye yalan söylendi, yahut daha fenası, eski Demokratların 1969-1973 seneleri arasında politikaya katılmamalarıyla yetinecek olan iktidar, 1969 seçimlerini atlatmak için, bazı ordu mensuplarıyla göz kırparak anlaşmalar yaptı, «Siz affa taraftar olmadığınızı söyleyin! Biz şu seçimleri geçirelim! Dört yıl daha kazandıktan sonra, affı getiririz!» dedi, fakat iktidarın bu oyunu parlamentonun da itibarını çok sarsmış oldu. Af, İnönü'nün ısrar ettiği noktada tahakkuk etmiş olsaydı, ne parlamento sarsılacak, ne oyun şüpheleri filizlenecek, ne de ordu millî iradenin karşısına dikilmiş olarak gösterilmiş olacaktı.

*
*

İnönü, son yüzyıl Türk tarihinin, Şevket Süreyya Aydemir'in dediği gibi, yalnız «İkinci Adam» ı değil, aynı zamanda «Yalnız Adam» ıdır. Zaman zaman etrafında toplanıp boşalan dostlara, «Allah benim ömrümden alsın, sana versin» diye yakan hayranlarına rağmen, yine de yalnız adamdır. Ne onu dudaklarının rujluluğunu hatırlamadan boynuna sarılıp öp-

mek isteyen hanımlar, ne onunla bir fotoğrafta görünüp tarihe geçmek isteyen gençler, onun elini öpmek isteyen, onun kıtalarında savaş vermiş ak sakallı, göğüslerinde madalya taşıyan gaziler, onu bu yalnızlıktan kurtaramamışlardır.

Yalnız adam, sürekli olarak düşünür, kendi içine çekilmesini bilir ve kafasını bir konu üzerinde saatlarca teksif edebilir; galiba bu anları onun en mutlu anlarıdır. Nasıl kemale ermiş kadın mükemmel bir koca hayal etmeyen kadınsa, İnönü de kolay kolay mükemmel insan hayal etmeyen bir liderdir. Onun için, Jean Rostand'ın dediği gibi, «ne eski hatalarına saygı göstermekte ısrar eder, ne de eskiyen hakikatlerden yorgunluk duyar».

Bir zamanlar her dediği yerine getirilmiş, bakışı direktif telâkki edilmiş, az gelişmiş memleketlerde emsali çok görülen dalkavukluklarla göklere çıkarılmış bir insanın, başı dönmeden yere inmiş olabilmesinin bir sebebi olsa gerektir. Bu sebep, İnönü'nün gerçekçi mizacının yanı sıra, mertebeleri aşmış bir derviş kadar mütevekkil oluşudur. Olmasın diye her şeyi yaptıktan sonra, kaderin yolunu yine değiştirememişse, kalbi acı duyarak o kadere katlanmasını bilir. Ölümden korkmaz, korkmadığını da söylemez... Tıpkı gerçek vatanperverliği ateşin nutuklar vermekte görmediği, gerçek dindarlığı halk ortasında nûmayiş yapmak telâkki etmediği gibi...

Orduda, ihtilâller içinde, iktidarda, devlet başkanlığında, muhalefette altmış yıldır böylece ayakta durabilmiş olmasının tek sebebi, kendisini iradesiyle daima yenileyebilmiş olmasıdır. 1950'de Çankaya'dan aşağıya bastonuyla inerken sendelememesinin sebebini, kendisini yenileme ve yeniye çabuk alışma kabiliyetinde aramalıdır.

Politikada ayakta durabilmesinin sırrı, kendisinden başka bir tek sır yoldaşının bulunmamasıdır. Kimsenin onun kolunu kapamamasının sebebi, yalnız adam oluşundadır.

Başarısının bir başka sırrı da şudur: Sır saklar, susar, bir gün ona sırrını tevdi eden düşmanı olsa da, o yine ağzını açıp düşmanını zayıf yerinden vurmaz. Başkasının değil, kendisinin kendisine karşı güveninin sarsılmasını istemez. Onun için

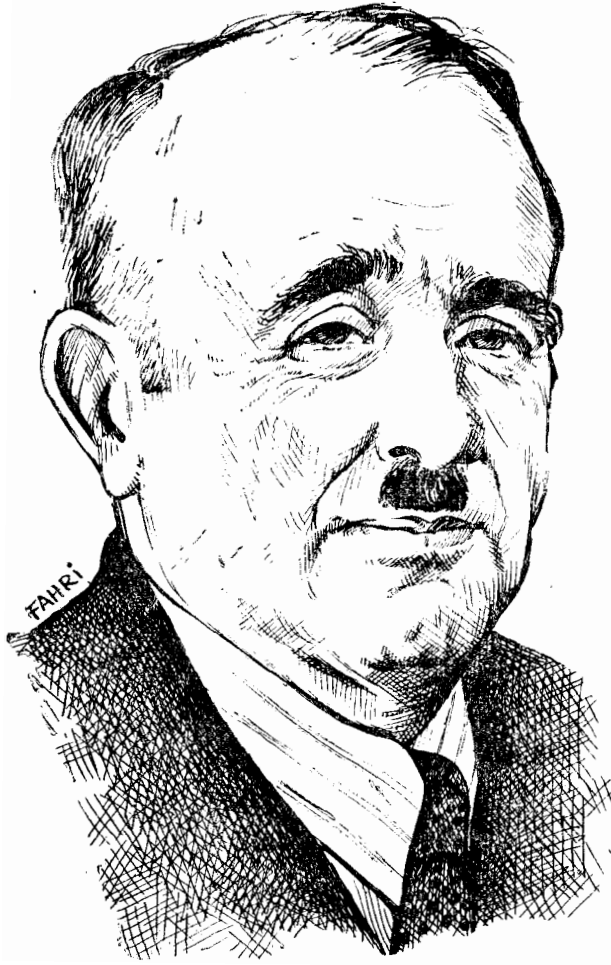
politikada yalan söylemez. «Efendim şu iktidarı alıncaya kadar... Ne olur?.. Bakın, eloğlu halka neler vaat ediyor... Deveye hendeği atlatalım, sonra Allah kerimdir... Teşkilât seçim kaybede ede yoruldu...» diyenlere güler. Onlara, yalan söyleyerek iktidara gelenlerin akıbetini gösterir ve şöyle cevap verir:

— Tek parti idaresini kendi eliyle değiştirmiş, yirmi yedi yıl iktidarda tek başına hükümrân olduktan sonra, burnu kınamadan muhalefete geçebilmiş on dokuz sene muhalefette memleketin bel kemiği olarak vazife görmüş, dünya tarihinde başka bir parti biliyor musunuz?..

Sonra ilâve eder:

— Bu kader, bu mazhariyet bize müyesser olmuşsa, bunun sebebi, bizim her işimizin açık oluşunda, bilerek, isteyerek hata işlemeyişimizde, iktidarı elde etmek için yalana, aldatmaya baş vurmamış olmamızdandır. Bugün bu takdir edilmese bile, bunu tarih, yarın mutlaka takdir edecektir.

İnönü'nün Cumhuriyet Halk Partisi içindeki eleştiricileri, onu, tarihi bugünden fazla düşündüğü için kınamaktadırlar.

FUAT KÖPRÜLÜ

FUAT KÖPRÜLÜ

«Doğuştan mağrur ve iddialı olan insanı, mağrur ve iddialı imiş gibi rol yapanlara her zaman tercih ederim».

GERALD KENNEDY

Geneİ olarak az gülen bir yüz, kısa bir boy, dudakların üzerinde duran ve şeklini hiç değıştirmemiş muhafazakâr kısa ve o az gülen yüze özelliğini bütün hayatı boyunca vermiş olan bıyıklar... Başın içi belki çok dolu... Okuyan ve yazan bir insan... Neden mi gözlerinde gururun kıvılcımları yanıyor? Onda bu gururun ihtiraslı ateşini, kendi kendini yetiştirmiş olmanın emniyeti tutuşturmuş... Bu ateşle de bütün hayatı boyunca, kendince sırası geldiğı zamanlarda önemli çıkışlar yapmış... Meşrutiyetten bu yana yaptığı kavgalarla dikkati çekmiş, bu kavgalarda çok sert hatta kaba bile olmuş... Resimlerde büyüklerin yanında görünmenin hevesini hiç duymamış... Şatafatlı bir hayata merak sarmamış... Çünkü aslında kimseyi kendisinden üstün görmemiş... görememiş...

1945 yılının ocak ayında, Demokrat Partinin resmen kurulduğu gazetecilere açıklandığı gün, Bayar'dan fazla o konuşmuş... Hatta beraberce yola çıktığı arkadaşlarının o günlerdeki birlik ve samimiyet havasını da zorlayarak, «Türkiye'de hiç kimseye, gelmiş geçmiş bütün devlet adamları dahil ama hiç kimseye metelik vermediğini» Bayar'ın önünde söyleyerek, bir meydan okuma hevesine kapılmış...

Yeni bir parti kurmanın alışılmış atmosferi içinde daima, cesaret veren bir unsur olmuş... Tereddütlerin ortalığı bulan-

dırdığı günlerde, Vatan gazetesinde yazdığı makalelerle, muhalefetin nereye kadar uzanmaya hakkı olduğunu kalemiyle ispat etmeye çalışmış. Daima D. P.'nin sert adamı gibi görünmek istemiş... Aslında görüldüğü kadar sert mi idi? Bunu kabul etmek zordur. Ekseriyetle Menderes'e olan sevgisi ve bağlılığı ile tereddüt etmeden onun yolunda, kendini sertlikte ve müsama-hasızlıkta onun yerine ikame ederek, biri sempatileri üzerinde toplarken, o antipatik, sevimsiz olmaktan çekinmemiş... Mareşale karşı açılan mücadelede kendini ortaya atmış... Tahtakılıç ve arkadaşları D.P. içinde Menderes'e ve Bayar'a karşı mücadeleye giriştikleri zamanda yine onların karşısına çıkmış... Bu mücadelede lüzumsuz yere sertlik göstermiş, hatta karşısındakileri küçük gören sözler de sarf etmiş... Ama bu sert adam, 12 temmuz beyannamesi bahis konusu olduğu zaman, aklın yolunda yürümüş, o zamanın iktidarı ile bağları koparmamanın çaresini aramış, D.P.'ye solcular sızmak istedikleri zaman kızmış, köpürmüş, parti içinde bu tehlikeye karşı ciddi bir baraj kurmuş...

O kıvılcımlı gözler kendi içine doğru döndüğü zaman, hiç şüphe yok kendi kendisine büyük değer veriyordu... Eğer D.P. iktidara gelirse, başbakan kendisi olmalı idi, Menderes onun yanında yetiyecek ve tecrübe sahibi olacaktı... Buna rağmen eğilip bükülmesini bilmediği, Menderes kadar etrafını kollamadığı, nabza göre şerbet veremediği için bu makama gelememi. Gelememi ama, acısını ruhunun derinliğine gömerek, üzüldüğünü hiç belli etmeden dışişleri bakanlığına razı oldu... Galiba bu acı onu ister istemez sevdiği Menderes'ten, bağrında büyüttüğünü zannettiği bu aziz yavrudan uzaklaştıran ilk sebep oldu... Artık huzursuzdu... Eğer Menderes, başbakan olmanın üstünlüğü ile ona yukardan bakmaya başlamamış olsaydı, o belki bu acısını unutacaktı... Ama D.P. 1954'den sonra, büyük bir başarı kazanınca, Köprülü bu sefer, kendini büsbütün yalnız hissetti... O mevkide âdeta hatır için bırakılıyor sezisi onun yüreğini dağlamaya başladı...

Gerçekten Menderes'i, yalnız Türkiye'nin başbakanı olmak doyurmaz olmuştu. Artık o da yabancı gazetelerin birinci say-

falarında resmini görmek, millî hüviyetinin üstüne milletlerarası bir hüviyet katmak arzusunu duyduğu için, Köprülü iktidardan gelen kuvvetli bir akıntının etkisi ile, merkezden kenara doğru itiliyordu. Pakistan'da Menderes'e Honoris Causa doktorluk payesini verdikleri zaman ilim adamı Köprülü o törenlerin yalnız seyircisi haline gelmişti... Ama yine de o kendi kendine, «Bunlar nedir? Şöhrete karşı açlık duyan insanların ağzına verilen tatlı bir emziktir. Menderes dışişleri bakanı olmama rağmen beni kenara itmek isteyebilir, fakat, benden kazandığım ilmî payeleri geri alamaz... Yazdığım kitaplar, Türkiye'ye itibar kazandırmıştır. İlim âleminde bir Köprülü Fuat vardır... Fahrî ilim payelerinin hiç biri gelecekte ayakta durmaz... Bırakalım evlât doysun!..» diye düşünüyordu. Belki de kendisini teselli etme yolunda başka türlü düşünemediği için böyle düşünüyordu. Üzgündü, çünkü artık onu bir zaman alkışlamış olan eller artık ses çıkarmıyorlardı, onu ögen dudaklar kilitlenmişti. Bir süre sonra daha fenası da olmuştu... Onu öven dudaklar, kulis içinde Menderes'in belli belirsiz küçük görme nüktelerinden cesaret alarak, onunla, arkadan arkaya ve sinsice alay etmeye başlamışlardı... «Hoca» kelimesi bir zamanlar içi dolgun bir saygı ifadesi iken, özellikle 1954'den sonra, içi boşalmış bir nükte, hatta iğneli merhametsiz bir eğlence tabiri olmuştu. Hoca hasisti, doğru hoca hasisti ama, yeni hasis olmamıştı, onun bu kusuru neden 1954'den sonra birdenbire dillerde koz helvası gibi çiğnenmeye başlanmıştı? Neden Menderes bir gün Roma'da Türk sefaretinde verilen büyük bir kabul resminde Köprülü'yü çevreleyen insanların ortasına gelerek, birdenbire «Hoca sen üniversiteden devlet adamı çıktığını hiç gördün mü? Politika bir Allah vergisidir, okuma işi değil, sezi işidir, sanat gibi bir şeydir!..» diye bir atak yaparak, onu küçük düşürürken kendini yüceltmek ihtiyacını duymuş, bu hücum karşısında zavallı Köprülü, «her halde bu söz meclisin dışında» şeklindeki savunmasına karşı da, merhametli bir insanın lütfen bağışta bulunması gibi, «Haydi dediğin gibi olsun!» cevabıyla karşılanmış, ve neden Menderes onu hakaretle

çırcıplak soyduktan sonra, ayaklarının altına, anlamını herkesin anlayacağı bir sadaka atıvermişti.

Köprülü, dostluğuna, vefasına iltica edeceği Bayar'dan da gereken ilgiyi göremez olmuştu. Çünkü Bayar, ona dostça davranırsa Menderes'i ürküteceğini hesaplıyordu. Köprülü adam yıpratma mekanizmasını işletenlerin karşısında hiddetten başka bir siper bulamayınca öfkeleniyor aradaki mesafe açılıyordu. Bayar'a da bunun için kızılıyordu...

Onun «tu kaka!» olmasında başka gizli sebepler de yok değildi.

Köprülü, Menderes'in özel hayatındaki taşkınlıkları tasvip etmiyordu. Koskoca bir başvekilin, zengin bir üniversiteli genç gibi, âdet haline gelen çapkınlık kaçamaklarını, bu kaçamakları ona hazırlayan arkadaşlarının tutumunu hazmedemiyor, bu hali ona yakıştıramıyordu. Menderes'in gizli özel hayatı onun hükümet başındaki devlet hizmetlerini de etkiliyordu. Maaşlarını devletten alan, parti sayesinde mevki sahibi olan birtakım insanlar onun etrafında etten bir duvar örerek ona kadın işlerindeki tavassutlarının faturasını devlet kasasından ödetiyorlardı. Bu hal milletlerarası ileri payelere erişmiş olan profesör Fuat Köprülü'nün anlayacağı iş değildi.

D.P. muhalefette iken büyük mücadele günlerinde parti saflarında kendini gösteren birtakım isimler vardı ki Köprülü onların varlığına, büyük mücadelede netice alabilmek için tahammül göstermişti. Ama... Millet; Demokrat Partiye teveccüh gösterip de ona kendi kaderini teslim edince, bu gibiler hadlerini bilmeli idi... Halbuki iş tersine oldu... Böyleleri ile o Bakanlar Kurulunda karşı karşıya oturmak ve onlara «zatiâliniz» demek zorunluğunda kaldı...

Muhalefet günlerinin, cesaret verici kudretli insanı, arkadaşlarına göğsünü siper eden Köprülü, Mecliste kıyamet kopacak fırtınalı günlerde bastonuna dayanarak ve ağzından lavlar dökerek Demokrat Partiye hizmet eden bir eski arkadaş, şimdi Menderes'in taşkınlık ve devlet işindeki lâubaliliklerine fren olmak görevini yapmaya mecbur oluyor, bu görevde başarı sağlayamıyordu.

Öfkesine mağlûp ve dili sivri olmasına rağmen eh.. belki uğradığı bu manevî işkenceye de tahammül edebilirdi, etmek istedi de. Netekim onu Menderes dışişleri bakanlığından alıp, pasif devlet bakanlığı koltuğuna sürgün gönderince... ipleri koparmamak endişesi, ve belki de makam za'fı ile bu hale dayandı, günün birinde Menderes'in bu tutumu artık insafî insanlar tarafından anlaşılır, belki Bayar, bu gidişe dur, der o zaman ben iktidar çenberinin dışında bulunmayayım!.. gibi aslında akıl payının az olduğu bir düşünceye uydu... Aslında vefasız politika akıntılarının onu merhametsiz bir unutkanlığın kıyısına doğru sürüklemelerinden ciddî olarak korktu, ve sesini çıkarmadı...

*
* *

Portredeki yüz hatlarının düzgünlüğüne bakmayın!.. Bu çizgiler Köprülü hayata gözlerini yumuncaya kadar derinleşmemiş, karma karışık bir hal almamış ve onun üzüntüleri yüzündeki manaları değiştirmemişse, bunun iki sebebi vardı: Birincisi 27 Mayıs İnkılâbına kadar daima iyimser kaldı ve ümitle yaşadı. Bir gün gördüğü muameleye mukabele edebileceğinden asla şüphe etmedi. Kendisini ziyaret edenlerin miktarı çok azalmıştı, fakat, o ruhundaki isyanı küfür haline dökebiliyor, ruhuna hava delikleri bulabiliyordu, dar ve etkisiz arkadaş çevresi ona teselli verebiliyordu... Sonra asıl onu ihtiyarlatmayan bir başka sırra malikti... Yalnız kaldığı zamanlarda kitaplarının içine gömülebiliyordu.

Demokrat Partiden soğumuş, bu soğukluğu nefret haline gelmişti.

Bir ihtilâl ortamından sonra, tekrar ortaya çıkacak kadar kendini kuvvetli görmüyordu. Demokrat Partiden istifa etmişti, hatta 1957 seçimlerinde, muhalefeti güçlendirmek için Halk Partili milletvekilleri ile Güney-doğu illerinde büyük bir gezi de yapmıştı. Menderes, Köprülü herhangi bir parti yolu ile tekrar Meclise giresin diye, 1957 seçimlerinden evvel Köprülü'yü amaç tutan bir kanun bile çıkarmış, bir partiden istifa edenlerin aradan altı ay geçmeden başka bir partiden aday olma-

larını önleyecek hükümler getirmişti. Yine Menderes, partiler güç birliği yapmasınlar diye, parti anlaşmalarını önleyecek bir de kanun çıkartmıştı. Köprülü erkekçe oynanmayan politika oyunlarının pis pis koktuğundan şikâyet ediyordu. Bütün bu haksızlıkların kötülüklerin anası Demokrat Parti değil mi idi? Neden yalnız Menderes'i kabahatli bulmalı idi? Gözü kapalı olarak onun tutumunu oyları ile kuvvetlendirenlerin, yani milletvekillerinin o milletvekillerini meclise yollayan teşkilâtın, genel olarak, Menderes'e her yaptığı işte, o iş iyi olsun kötü olsun, alkış tutanların hiç günahı yok mu idi? Hayır!.. Hayır!.. Menderes de onun bakanları da milletvekilleri de, teşkilâtı da yaptıkları kötülüklerin cezasını çekmeli, sorumluluklara katlanmalı idiler.

27 Mayıs izleyen olaylar, Köprülü için hiç cesaret verici olmadı... Bir süre sonra, 6/7 eylül kazan kaldırması, dolayısıyla o da Yüce Divanın karşısında Bayar, Menderes, Zorlu ile birlikte aynı hizada suçlu olarak oturdu. Yassıada'da tutuklu idi. Bu tutukluluk ve nefret ettiği insanlarla bir sıraya sokulması, onda 27 Mayıs karşı beslediği büyük inancı ve ümidi de yerle bir etti. Ne İnönü'nün, onun suçsuzluğuna tanıklık eden Yassıada'ya yazılmış açık mektupları, ne dostlarının duruşmada onun lehine yaptıkları tanıklık, Köprülü'yü içine düştüğü eziklikten kurtaramadı. Yassıada'dan beraet edip çıktığı zaman, hayata o kadar küsmüştü ki, o tutuklu iken ona yardım etmek için dışardan çırpınmış olan insanlardan hiç birine «eyvallah» diyemedi. Evinde kendisini ziyaret edenlere, eski dışişleri bakanı olarak davet edildiği elçilikler kabul resimlerinde, rast geldiği her dosta, her arkadaşına çıktı. Köprülü bol bol ruhunu yelpazeledi... Yelpazenin rüzgârından müteessir olanlar, onun etrafından uzaklaştıkça, o yalnızlığa gömüldü... Gömüldü, ve bir gün hayata gözlerini kapayıverdi, ve galiba da gözleri açık gitti.

Onun tablosunun altında şu ibare uygun düşecek:

«İlmin ve araştırmanın yücelttiği bu düşünürü politikanın küçük oyunları ile mizacının sertliği yendi...»

Köprülü Zade Mehmet Fuat Bey, Birinci Dünya Savaşın-da Türkiye'nin İttihatçı-İtilâfçı kavgaları ortasında genç bir ilim adamı olarak kendisini etrafa tanıtmaya başlamıştı.

Ziya Gökalp'a karşı fevkalâde saygılı, onun bir nevi manevî evlâdı gibi o devrin edebiyatında, ve düşüncede ileri gelen insanları ile dostluk kurmuştu. Bir taraftan Ömer Seyfettin, Ali Canip kuşağı ile beraber yürürken, diğer taraftan da kendisinden daha yaşlı olan kimselerin gece toplantılarında bulunmaktan zevk duyardı. Onun için zaman zaman İbnülemin Mahmut Kemal, Fuat Şemsi, Fuat Türkgeldi, gibi kimselerle de arkadaşlık etti... Yahya Kemal ile dostluk münasebetleri vardı.

Genç adamdı, parlamak istiyordu, onun ilme yönelişi, belki de politikada önünün tıkanık oluşundandı. Nettekim imkân bulup da politikaya atladığı zaman üniversitedeki kürsüsüne dönüp bir daha bakmadı. Birinci Dünya Savaşı esnasında İttihat ve Terakkiden mebus olmak istemiş ve hatta Ziya Gökalp ile Ömer Seyfettin onun bu arzusunu fırkanın umumî kâtibi rahmetli Mithat Şükrü Bleda'ya söylemişler o da Köprülü zade Mehmet Fuat'ın bu isteğini Talât Paşaya aksettirmişti. Talât Paşanın cevabı müsbet olmamıştı:

— O daha gençtir, ilim ile meşgul olsun, hem ihtirası büyük, siyasete girerse isteklerinin sonu gelmeyeceği için başı derde girer; demişti.

Millî Mücadeleden sonra, Atatürk birçok ileri gelen ilim adamlarını Meclise aldığı gibi Köprülü'yü de Meclise aldı. Köprülü'nün ne harf inkılâbı, ne de dil inkılâbıyla yıldızı barıştı.

Eski edebiyat ile çok meşgul olan, Türk ilmine birçok monografilerle hizmetleri dokunan, araştırmalarıyla dünyanın belli başlı merkezlerinde dikkati çeken Köprülü, yeni harflerin Türk fonetiğine uymadığı kanaatinde olduğu gibi, yeni dilin de Türk kültürünü (harsını) ifadeye yetmediği kanaatını taşırdı. Nettekim 1950'de Demokrat Parti iktidara gelince, daha evvel Osmanlıcadan Türkçeye çevrilmiş olan anayasayı, yine eski dile çevirten Köprülü'nün ısrarları olmuştur.

Ben kendisini şahsen 1933 ve 1934 yıllarında iki vesile dolayısıyla tanımıştım. 1933 yılında Millî Türk Talebe Birliği adı-

na bir Namık Kemal günü tertip etmek istemiştik... O tarihlerde İstanbul'daki gençlik işleriyle Cumhuriyet Halk fırkası adına merhum Cevat Abbas meşgul oluyordu. Cevat Abbas bu teşebbüsümüzü iyi karşılamadı.

— Bayram değil, seyran değil, durup dururken Namık Kemal adına gün tertip etmekten maksadınız nedir?

Namık Kemal Türk milliyetçiliği hareketi içinde yeri olan bir vatan şairi idi. Onu memleketin de gençliğin de tanınması gerekiyordu. Fakat biz ne söylersek söyleyelim, Atatürk'ün rahmetli yaveri, Bolu Milletvekili Cevat Abbas'ı ikna edemiyorduk.

— Siz Atatürk'e, Mustafa Kemal'e, bir ortak yaratmak istiyorsunuz!.. diyordu.

Tartışmalar uzun sürdü. Birkaç celse devam etti, bunlardan birinde de Fuat Köprülü vardı. O da Cevat Abbas'tan yana çıkıyordu. Bir ara bizim ısrarımız karşısında kızdı:

— Canım, dedi, nedir bu Namık Kemal? Bu memlekette yüz binlerce Namık Kemal var, Çanakkale'de şehit düşen Mehmetçik ondan az mı bu memlekete hizmet etti?

Cevat Abbas bu sözden cesaret aldı:

— Neden bu kadar bu mesele üzerinde ısrar ediyorsunuz? dedi. İnsanları gerçek değerleriyle kabul etmek lâzım. Evet Namık Kemal vatan şairidir, ama zamanı gelmiş padişaha iltica etmiştir. Ondana para bile istemiştir. Onun bu tarafını da açıklayacak mısınız?

Nihayet biz ısrar ettik, Cevat Abbas ısrar etti, Köprülü kızıp söylendi, sonunda şöyle bir hal çaresi bulduk:

Namık Kemal günü değil, bütün Tanzimatçıları kapsayacak bir gün tertip edecektik. Bu toplantıda Şinasi'den, Ziya Paşadan bahsedecektik, Namık Kemal'in ismi Tanzimatçılar arasında bir vatan şairi olarak geçecekti.

Bunun üzerine toplantı tertip edildi, bu toplantıda bir konuşma yapması için rahmetli İsmail Habib Sevük'ten ricada bulunduk, ona Köprülü ve Cevat Abbas'la aramızda geçen tartışmaları anlattık... İsmail Habib, «Tamam dedi, Namık Ke-

mal'i ben üzerime alacağım, ve onlara göstereceğim ki, bu vatan şairi alelâde bir insan değildir.»

Zeynep Hanım konağına bitişik konferans salonunda tertip ettiğimiz Tanzimat gününde Ziya Paşayı da, Şinasi'yi de unuttuk, o gün yalnız Namık Kemal'le doldu, İsmail Habib sık sık alkışlarla kesilen ve sonunda da büyük tezahürata yol açan bir konuşma yaptı, yer yerinden oynadı ve bu iş böyle bitti.

Köprülü ile ikinci karşılaşmamız, bir başka vesile ile oldu, 1934 yılının mayısında yine Türk Talebe Birliği olarak Büyükkada'da bir piknik tertip etmiştik. Kalabalık bir kafil ile adaya gittik, piknik ve eğlence gezisi, biz iskeleye çıkar çıkmaz kendiliğinden bir gençlik hareketi haline geldi, yabancı isimler taşıyan otellerin önünde duruyor, Türkiye'de yabancı isimler istemediğimizi nutuklarla onlara anlatıyor ve tabelâlarını da indiriyorduk. Bugün Akasya ismini taşıyan o zamanın Kolipso Oteli böylece ismini Türkleştirdi. Yine bugün Çankaya ismindeki otel de o gün Çankaya oldu. Hiç unutmuyorum, bu geziye yedeksubay olarak katılmış olan rahmetli Tevfik ileri asker üniformasıyla, otellerin önünde merdivenlere çıkarak nutuklar çekiyor, gençleri galeyana getiriyordu. Yakalanıp merkez kumandanlığına götürülmemesi için, onun etrafını çeviriyor ve böyle bir olayın meydana gelmemesine gayret ediyorduk.

O gün tesadüfen İstanbul valisi Muhittin Üstündağ da adada Splendit otelinin terasında yemek yiyordu. Bu otelin isminin değişmemesinin sebebi o gün valinin otelde bulunmasındandır. Biz gençler, tek parti devrinde valiye ve devlet otoritesine karşı gelecek kadar kendimizi kuvvetli görmemiştik. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Rektör Cemil Bilsel'in beni arattığını haber verdiler... Makamına gittiğim zaman, yazıhanesinin karşısındaki iki koltukta Köprülü ile Yusuf Akçora'yı gördüm, rektör kızgındı:

— Nedir o pazar günü adada yaptığınız rezalet? dedi.

— Biz rezalet falan yapmadık, otellerin frenkçe isimlerini Türkçeye çevirttik...

— Siz kim oluyorsunuz? İçmişsiniz... Hepiniz sarhoşmuşsunuz!..

Allah biliyor ya hiç birimiz ağzımıza bir damla içki almamıştık. O tarihte bizim yaşımızdaki gençler zaten içki içmezlerdi.

— Hocam, dedim, size yanlış haber vermişler. Bu haberi vali beyden almışsanız, o da yanlış zehaba katılmış... Hiç birimiz içkili değildik... Sabah sabah zaten içilmez... Bu olay öğleye doğru biz vapurdan çıktıktan sonra oldu...

— Vali bey yalan mı söyler?

— Vali bey kendi masasında belki içiyordu, fakat bizim içtiğimizi nereden görmüş?

O sırada Köprülü yine birdenbire kızdı, benim rektörle münakaşa edişimi iyi karşılamadı...

— İnsan dedi, yalnız rakı içerek sarhoş olmaz!.. Sizin gibi şımarıklık sarhoşu da olur. Yok Namık Kemal, yok bilmem otel ismi, efendime söyleyeyim, yabancı şirketlerin millileştirilmesi... Bu işlerle uğraşacağınıza derslerinizle meşgul olup okuyup da adam olsanız ya!..

Bir iki gün evvel Hukukta son imtihanı vererek mezun olmuştum. Gülerek rektörlük makamında işi tatlıya bağlamış olmak için:

— Okudum ve zatiâliniz gibi değerli hocalardan numara alarak fakülteyi bitirdim... dedim.

Fuat Bey:

— Sana numara vermekle halt etmişler!.. dedi.

Bu sefer ben biraz daha belirli bir şekilde güldüm, rektör bir hadisenin çıkmasından çekindiği için, benim kimseyi selâmlamadan odadan çıkışıma hiç bir şey söyleyemedi...

* *

Aradan 12 yıl geçtikten sonra 1946'yı takip eden günlerde rahmetli Köprülü'ye bir gün Ankara Palas'ta dağınık bir sohbet sırasında Büyükkada meselesiyle Namık Kemal meselesini hatırlayıp hatırlamadığını sordum, olayları hayal meyal hatırlıyordu:

— Birtakım talebe ismi taşıyan serkeş serseriler adanın al-

tını üstüne getirmişlerdi... Evet hatırlıyorum dedi... Bir tane-sinin rektörün odasında ağzının payını vermiştim...

Evet!.. Namık Kemal diye de tutturmuşlardı. Maksatları karışıklık çıkarmaktı, onları da şöyle Tanzimat günü diye bir şeyler yaptırarak idare etmiştik...

Beni o olaylar dolayısıyla hiç hatırlamıyordu. Köprülü talebe ismi altındaki serkeş serserilerden bahsedince ben ona artık kendimi hatırlatmadım...

Türk edebiyatına, ve edebiyat tarihine çok emeği geçmiş olan Köprülü, sohbetlerinde ve konuşmalarında bilgini olduğu edebiyata pek yer vermezdi. Mizacı sert ve müsamahasızdı. Fikir meselelerinde dahi muarızlarını eleştirmez, onlara kızar, küfür ederdi. Bir aralık milletvekili olan Profesör Yusuf Ziya ile gazete sütunlarında girişmiş olduğu münakaşa öylesine kötü bir istikamet almıştı ki bu tartışmalar her okuyanda tepki yarattı. Gerçi bu tartışmalarda Köprülü haklı idi, fakat üslûbunda o kadar haksız oldu ki hiç kimse onun haklı tarafını görüp ondan yana çıkamadı.

1957'den sonra, Demokrat Parti ile arası adamakıllı açık olduğu bir zamanda Koraltan safra kesesinden ameliyat olmak üzere İsviçre'ye gitmişti. Ameliyat başarı ile neticelendi ve memlekete döndü. Bir akşam saat yirmiye doğru bugün halkevinin merkezi olan başkanlık evinin önünden geçerken, odasında ışıkları görünce, kendisini ziyaret etmek istedim. Ben Demokrat Partiden ayrıldığımdan beri kendisiyle hiç karşılaşmamıştık. Kapıyı çalıp haber gönderince, derhal beni yukarıya odasına davet etti, haksız yere dedikodulara sebep olan o meşhur karyolada yatıyordu. Ameliyatın zahmetini henüz üzerinden atamamıştı. Beni görünce fevkalâde memnun oldu. «Yollarımız ayrıldı ama, sen eski dostluğu unutmuyorsun, insanlık budur.» diye sevincini açıkladı, arkasından da:

— Ama dedi, siyasetten bahsetmeyelim,

Ben hasta ziyaretine gittiğim için zaten politikaya değinmek niyetinde değildim.

Bunun üzerine Basal'deki kanton hastanesinin mükemmel oluşundan, bir zamanlar İstanbul Üniversitesinde profesörlük

etmiş olan Profesör Nissen'in ustalığından ve kendisini nahak yere kaçırmış olmamızdan bahsetti. Ameliyatını başarı ile o yapmıştı. Ameliyattan sonra da kendisine: «Ekselâns, demişti, o kadar kuvvetli bir kalbiniz var ki, bunun gibi birkaç tane ameliyatı daha kolayca atlatır, memleketinize hizmet etmeye devam edebilirsiniz!..»

Bu sözü duyunca ben güldüm, o benim gülüşümden şüpheli bir anlam çıkardı:

— Neye güldün dedi, adam yalan mı söyledi?

— Hayır dedim, o da Türklerin methüsenadan hoşlandıklarını zannederek bu kanaatle ufak bir riyakârlık yapmış!..

Koraltan durakladı.

— Ya... dedi, demek benim kalbimin sağlam olduğuna inanmıyorsun?

— İnaniyorum diye cevap verdim, ben onun kalbinize değişen sözüne gülmedim.

— Ya neye güldün?

— Memlekete hizmet ettiğiniz ve bu hizmete devam edeceğiniz tarafına güldüm.

Yatakta doğruldu:

— Hani dedi siyaset yapmayacaktık?

— Özür dilerim, yapmayacaktık ama... Ben dayanamadım.

— Peki öyle ise konuşalım, yani ben memlekete hizmet etmiyor muyum?

— Hayır dedim, aksine, hatta artık zararınız dokunuyor...

Ve başladım o günün şikâyetlerini kendi üslûbumla ona nakletmeye... İtirazsız dinliyor, hatta başıyla beni zaman zaman tasdik ediyordu, fazla dokunaklı konuşmuş olacağım ki bir ara gözlerinin yaşardığını gördüm... Bunun üzerine sözü kısa kesmek için:

— Bütün bunları anlıyorum da, dedim, sizi ve Bayar'ı anlamıyorum, Nasıl oluyor bu gidişe göz yumuyorsunuz? Bakın dedim, Köprülü baş eğmedi...

O zaman Koraltan ellerini çaresizlik içinde açtı... Ümitsiz bir eda ile:

— Ne bileyim Cihadcığım, dedi, ne bileyim? Kader... —Son-

ra Çankaya istikametini başıyla gösterdi— o da, ben de, takılmışız bu Menderes'in arkasına gidiyoruz. İnşallah akıbetimiz iyi olur...

Sözü değiştirdi:

— Bak Köprülü... dedin de hatırıma geldi, diye devam etti. Ona çok kırgınım, belki bilirsin, Menderes'le arası açılmasın diye ben çok gayret sarfettim. Onları kaç defa barıştırdım... Kaç kere aralarına girdim, eski dost, eski arkadaş... Ne dersin? Ben İsviçre'de ameliyat oldum, dostlarım eksik olmasınlar, beni telefonla aradılar, mektuplar yazdılar, bu Köprülü'den hiç bir haber çıkmadı... Bir hatırıma bile sormadı, bilirim hesabıdır, telefon etmez, telgraf pahalı gelir, bir mektup da mı yazamazdı? Haydi mektup yazmadı, ben Ankara'ya döndüm, bak karşı karşıya oturuyoruz, buraya kadar gelip masrafsız tarafından hatırıma da mı soramazdı? Sormadı, yahu!.. Kendisini görürsen, kendisine gücendiğimi, kalbimin kırıldığını söyle...

Bir hafta sonra, Köprülü'yü ziyarete gitmiştim, Koraltan'la aramızda geçen konuşmayı kendisine naklettim, hiç cevap vermedi, belli ki Koraltan'a kırgındı.

Onun için o gün Koraltan konusunu orada bıraktım.

* *

Köprülü Hürriyet Partisine girmemişti, ama bizi çok teşvik ediyordu, eğer 1957 seçimlerinde Menderes bir partiden istifa edenlerin altı ay geçmeden aday olamayacakları hakkındaki kanunu çıkartmamış olsaydı, 1957'de Hürriyet Partisi listesinden Meclise girmeye teşebbüs edecekti... Köprülü oğlu Orhan'ın Hürriyet Partisine girmesine mani olmamış, Orhan da Hürriyet Partisi İstanbul İl Başkanı seçilmişti. Bu münasebetle ben ve arkadaşlar sık sık ziyaretine gidiyor, kendisiyle muhabbet ediyorduk.

Koraltan'ın sözlerini naklettikten on beş gün sonra merak ederek sordum:

— Koraltan'a bir geçmiş olsun dediniz mi?

Köprülü, «sen de bu meselede fazla ısrar ettin!» der gibi acele bir tepki ile:

— Yahu dedi, insan, insanlara geçmiş olsun der!.. Ben sustum, hocayı fazla söyletmek istemedim, o iş orada kaldı, fakat bu olay Köprülünün müsamahasız mizacı hakkındaki kanaati-mi kuvvetlendirmiş oldu.

*
* *

Cebinden bir bir çıkarıp birini söndürmeden diğerini yak-tığı sigarasını galiba 1960'dan sonra artık tamamıyla terk etmiş-ti. Tiryakiliğinin kendisini rahatsız edip etmediğini sorduğum zaman... «Yok canım demişti, ben zaten ağız tiryakisi idim, bir sigaraya hükmedemeyecek insan mıyım? Attım gitti!..» Gerçekten de sigarayı terk ettikten sonra ona bir daha zebun ol-madı. Terliklerini ve robdöşambrını mecbur olmadıkça sırtın-dan çıkarmıyor, küçük inci dizisi gibi yazılarla kütüphanesine kapanarak not alıyordu.

Bir gün kendisine:

— Hocam dedim, size zorla terliklerinizi giydirdiler, mücadele dışı bıraktılar...

Güldü:

— Ben dedi mücadeleden hiç yılmam... Onlar günlerini gö-recekler!..

Bu kısa diyalog daha uzun bir konuşmaya yol açtı.

— Göreceksin, dedi, bu Demokrat Parti memleketi de ken-disini de felâkete sürükleyecek... Bu işin sonu normal bir şe-killde bitmez, eğer tarihin bir mantığı varsa, bu mantığa göre bu işin âkıbeti kötüdür.

— Ama dedim, siz zamanında Menderes'i destekleye des-tekleye onu bu hale getirenlerden biri değil misiniz!.. O bu hale gelince, memleket de dediğimiz akıbete tabiatıyla sürüklenir, bir zamanlar onu frenlemek isteyenlerin karşısına, onlardan evvel siz çıkıyordunuz!.

— Çıkıyordum ya... Çünkü o zamanlar Menderes onlardan çok daha iyi ve akıllı idi, sen beni dinle... Allah onlara fırsat

vermedi, iyi etti. Menderes'in 1954'e kadar nesi vardı? Ah onu bu hale getirenler?

— Canım dedim, koskoca adam, başvekil olmuş, eğer kendisi bu hale gelmeye istidatlı olmasa, onu kim bu hale getirebilirdi.

— Evvelâ karılar, sonra o karıları ona peşkeş çekenler; diye kendi üslûbu içinde gürlledi. Sen bütün tarih boyunca kendisini kadınlara teslim eden bir devlet adamı biliyor musun ki başı belâya girmemiş olsun; Abbasilerden, Kaçarlardan başlayarak Kral Faruk'a kadar sefahate düşkün olanları sıraladı, Rus çarları arasında kadına düşkün olanların yaptıkları kötülüklerden bahsetti, sonra Menderes'in tutumundan Bayar da sorumludur diye ilâve etti. Hepsini biliyor, hepsini görüyor, fakat o Çankaya'da rahat oturmak için herşeye göz yumuyor...

— Peki bu işin sonu ne olacak?

Koltuğunda doğruldu:

— Onu kurtarmak için iktidardan uzaklaştırmak lâzım, çünkü artık yüreğine kurt düştü, başvekâletten kendi arzusu ile ayrılamaz... Ayrılmayınca da nasıl yuvarlanır onu Allah bilir... Durdu:

— Ben dedi, onun akıbetinden korkuyorum.

★ ★

27 Mayısı takip eden günlerin birindeydi, henüz 6/7 eylül olaylarının hesabını vermek üzere tevkif edilip Yassıada'ya gitmemişti.

— İhtilâller de fizik kanunlara benzer dedi, su yüz dereceye gelince nasıl kaynarsa, ortam ihtilâle hazırlanınca, ihtilâl olur. Bu ortamı Menderes kendisi hazırladı, şimdi Allah var, Atatürk ve İsmet Paşa Türkiye'yi bu ortamdan adamakıllı uzaklaştırmışlardı. İhtilâl son günlere kadar hiç kimsenin hatırına gelmiyordu. İşte oldu, olmamalı idi, çünkü ihtilâllerin hiç birinin ne netice vereceği, memlekete neler getireceği belli olmaz. Şu Demokrat Parti işine ne güzel başlamıştık, ne Bayar, ne Menderes halkın gösterdiği bu yakınlığa ehil çıkmadılar. Halk Partisiyle, İsmet Paşayla yaptığımız mücadelede al-

nından bir damla ter dökmeyen insanlar, dalkavukluk yoluyla Demokrat Partinin zaferine sahip çıktılar, sonunda da kazan patladı.

27 Mayıs'tan memnuniyet duymalı mı, duymamalı mı? Onu kestiremiyordu. Eski dostlarının yıkılmış olduklarını görmek onu belki memnun ediyordu ama... İhtilâlin neler getireceğini nereye kadar uzanacağını kestiremediği için 27 Mayıs da çiçeklerle karşılayamıyordu.

Bir gün korktuğu başına geldi, o da tevkif edilerek Yassıada'ya gitti. 6/7 Eylül olayları cereyan ettiği zaman sorumlu mevkide idi. Fakat olanların hiç birinden haberdar değildi, İstanbul'da kıyamet koptuğu zaman şaşırmış, hayatında hiç rast gelmediği bir oldu bitti ile karşılaşmıştı.

Yassıadada eski arkadaşları ile görüşmedi, kopan bağları yenilemedi, davanın sonuna kadar neticeyi sabır ve tahammülle bekledi. Sonra da beraet ederek evine döndü...

Geçmiş olsuna gittiğim zaman; değişik bir insanla karşılaştım, nereden geldiği belli olmayan bir ihanetin darbesiyle fikren kötürümleşmiş gibi idi, hiç bir şeye güvenmeyen, hiç bir kimseye itimat beslemeyen, gözünden düşmanı olduğu kadar dostunu da silmiş olan, insan denilen şeye kıymet vermez görünen bir hal almıştı.

Yine feveran ettiği zamanlar oluyordu, fakat bu hiddetlenmelerin yoğunluğu eskisi kadar kalın değildi. Hayatın zevkini kaybetmiş gibiydi, Yassıada'ya beni şahit olarak çağırmışlar, 6/7 Eylül olayları hakkında bilgime baş vurmuşlardı, olaylar cereyan ettiği zaman ben memleket dışında bulunduğum için hiç bir şeyden haberdar değildim, yalnız vakadan bir hafta, on gün sonra karşılaştığım o zamanın İstanbul emniyet müdürü askerlik arkadaşım Alâattin Eriş bana başından geçenleri bir dertleşme sırasında anlatmıştı. Onun anlattıkları kendisini de Köprülü'yü de suçlu hale sokmuyordu. Ben bu bildiklerimi anlatmakla yetindim, mahkeme, bilgi dışında kanaatımı sorduğu zaman suçlular hakkında olumlu bir şey söylemekten başka bir şey yapamazdım.

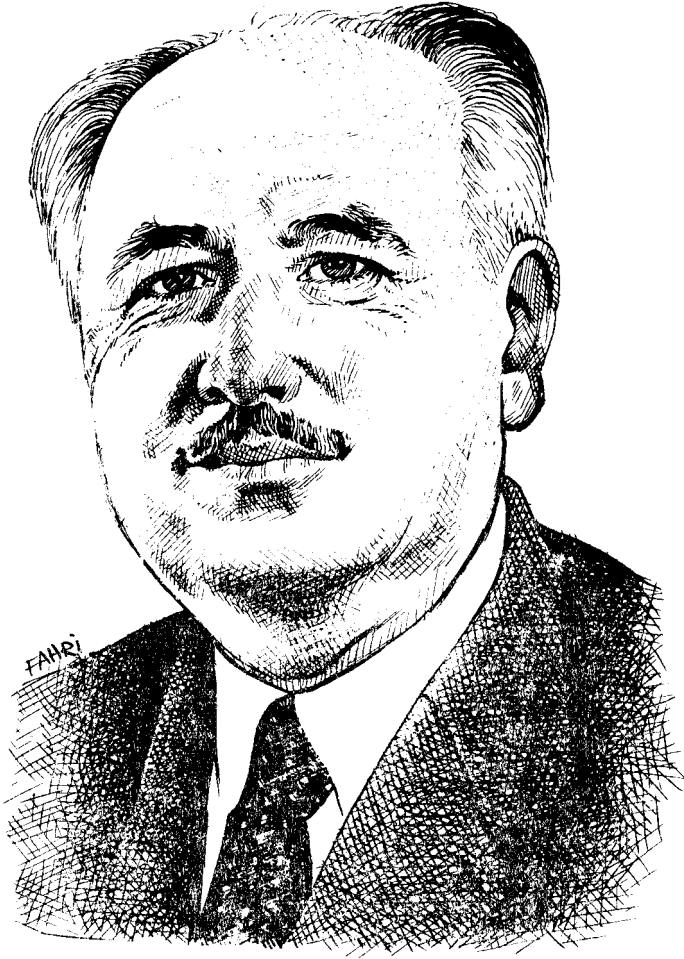
Yassıada duruşmalarından sonra, Köprülü ile karşılaştığı-

mız zaman, şahitliğimden bana hiç bahsetmedi, ne teşekkür etti. ne de o günü hatırlatacak bir konuya değindi. Tevkif olayı moralini bozmuş, nefesine olan itimadı sarsmıştı.

1961 seçimlerinden sonra, kendisiyle sefarethanelerin «kokteyl» lerinde karşılaştığımız zaman, yüksek sesle ve asabiyetle her şeye, ama her şeye küfrediyordu. D.P.'ye, ihtilâle, ihtilâlden sonraki hükümetlere veriştiriyor, bu veriştırmelerden İnönü kadar Gürsel de nasibini alıyordu. O hale geldi ki, o söğmeye başlayınca ben çaresiz yanından sıvışıp gidiyordum. Çünkü yüreğindeki sönmeyen hiddetle bir gün olmayacak bir iş çıkarır diye korkuyordum. Söğmekte haksızdı ama... Onu sönmeyen bir hiddet haline getiren, sebepler arasında sadakatsizlikler, ihanetler, kolundan tutup adam ettiği kimselerin ondan sırt çevirmeleri vardı.

İktidardan düşen her insanın başına zaman içinde ve yavaş yavaş gelmesi mukadder olan bu olaylar, Köprülü'nün başına birdenbire çökmüştü. Bu manevî acı ona çok ağır gelmiş olacak ki gerçekten bir gün bu ağırlığın altında manen yıkıldı, bir gün de, bir kazada bacağı kırıldı, sonra da o yaştaki insanın başına gelen geldi. Köprülü bir gün kendince, kendi dilediği gibi huzura kavuşmadan hayata gözlerini yumdu.

Oğlu Orhan babasına karşı beslediği sevgi ile ona memnun olabileceği son bir hizmette bulundu, hükümetten aldığı izinle babasını bu memlekete tarihte büyük hizmetleri dokunmuş olan meşhur, Köprülülerin Çemberlitaş'taki tarihî türbesine defnetti.

FEVZİ LÜTFİ KARAOSMANOĞLU

FEVZİ LÜTFİ KARAOSMANOĞLU

**«Mutluluğun en büyük düşmanı,
daha fazla mutluluk aramaktır».**

FONTENELLE

Toprakla pençeleşe pençeleşe kendi hayatını kurmuş, yağmurla, kuraklıkla, banka kredileri politikaları ile uğraşmış bu insan, neden acaba bu kadar alıngandır? Neden romantik duygular içinde yaşamaktan zevk alır ve neden acaba bir (küstüm çiçeği) gibi birdenbire kendi içine kapanıverir? Şimdi size takdim ettiğim portrenin sahibi Karaosmanoğlu birbirine zıt, fakat onun kişiliğini yaratan iki ayrı şahsiyetin meydana getirdiği insandır. Bir Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu vardır ki, döğüşkendir, cesurdur, herkesin kolay kolay kendini ortaya atamayacağı davalarda er meydanına gümbürdeyerek fırlayıverir. Ulaşmak istediği hedef ondan kaçarsa, bezmez, yorulmaz... Beraber yola çıktığı arkadaşlar arasında ayakları titreyenler olursa, onları omuzuna alır, sürükler.

Bu insan politikadaki realizmin içinde at oynatır, bu atı şahlandırır, şahlandırır ama... Bir yerde de durur. Eski dostluk ve arkadaşlıkların hatırası gözünün önüne dikildi mi, o bindiği atı artık kırbaçlayamaz. Gençliğinde aşağıdan yukarıya doğru seyrettiği insanlar, hayatın akışı içinde onunla ilk karşılaştıkları yerden çok gerilere düşmüş olsalar bile, Fevzi Lütfi kendi muhayyilesinde onları ilk gördüğü günkü gibi pırıltılı, çiçekli, göz kamaştıran halleri ile yaşatır. Geçmişe ve hatıralara bağlıdır. En büyük zevki sevdiği ve kıymet verdiği insanlarla bir masa etrafında renginden ve ağırlığından hiç bir şey kaybetmemiş olan bu eski hatıraları tekrar tekrar yaşamaktır. Gözleri yāsaran politikacı dünyada az vardır. Fevzi Lütfi'nin hassasiye-

tini gözlerinden akıtmak için büyük olayların cereyan etmesine de lüzum yoktur. Dost zannedilen ellerin birbirine kavuşması, karanlık ufuklardan bir ışığın sızması, onu heyecana getirmek için yeter de artar da... Güzel bir söz, yerini bulan bir düşünce, bugünkü meselelere çözüm aranırken, önüne sürülen eski bir tecrübe veya misal... Onda umulmadık dalgalar yaratır.

Onu İstanbul'da birçok defalar tutuklu olarak adalet huzuruna, en sonunda 1925'de de Diyarbakır ve Elâzığ İstiklâl Mahkemelerine idam iddianameleri ile sürükleyen yazılar, ne Cumhuriyete olan düşmanlığından, ne de Atatürk'e duyduğu hayranlığın azlığından. Genç yaşında hürriyete susamış bir milletin içinde kabına sığamıyordu. Halide Edip'e hayrandı, çünkü onu kadınların köşe bucak saklandıkları bir devirde Sultanahmet meydanında tertip edilen mitinglerde «istiklâl» diye haykırırken, o meydanı dolduran on binlerce insanı heyecandan dalgalandırırken görmüştü. Halide hanımın kocası, rahmetli Adnan Adıvar'ın şahsında kendisinin kıymet verdiği efendilik ile Batı kültürünün birbiriyle sarmaş dolaş olmuş birleşimini görüyordu.

O yaşta iken öyle bir nizam istiyordu ki, bir zamanlar sarayı çevrelemiş olan dalkavukluk hortlamasın... Riyakârların yüzüne tükürsünler. Zafer kazanmış, Yunan'ı denize dökmüştük... Artık içimize, benliğimize yapışmış olan kurtları da ezmeli idik... Halbuki iktidarın zirvesine açılan yola gerilmiş olan turnikenin önünde müthiş bir itiş kakış vardı. Herkes öne geçmek için birbirini dirsekliliyordu. Bu arada her zaman olduğu gibi, boş böğürlerine yumruk yiyen, ayaklarına basılan insanlar da yavaş yavaş turnikenin önünden çekiliyorlar, çoğu zaman bu gibilerin yüzünde acı bir tebessüm belirliyordu. Yirminci yüzyılın çeyreğinde kendini ortaya atan idealist genç, bu manzarayı gördükçe sinirleniyor, sinirlendikçe yazıyordu... Onun için yargılayanlar da onun ruhuna ve düşüncesine inebildiklerinden onu beraet ettirmişlerdi.

Politika hayatında hayal kırıklığına uğrayan Karaosmanoğlu, öcünü topraktan aldı. Ziraat tahsil etmişti. İşine meraklı

idi... Kara toprağın verimini artırmak için, hiç bir zahmetten kaçınmıyor, hiç bir fedakârlık onu ürkütmüyordu. Uzun yıllar toprakla dövüştü, toprakçı olmakla övündü ve böylece Türkiye'nin bir numaralı çiftçisi haline geldi.

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile ilk defa 1944 yılının bir eylül ayında İzmir'de tanıştım. Tarış Genel Kurulu toplantı halinde idi. Burada iki hizip çarpışıyordu.

Bir tarafta sonradan ticaret bakanı olan Nazmi Topçuoğlu ve Aydın milletvekili Mazhar Germen merhumlar, onun karşısında da Adnan Menderes ve Ethem Menderes ile Karaosmanoğlu koalisyonu... Rejim tek parti... Onun içinde taşmak isteyen ruhlar politikada arena bulamayınca, ruhlarında biriken öfkeleri bu gibi kuruluşların içinde boşaltıyorlardı.

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile bir hizbin başı olarak uzun uzun konuştuk. O bana tütün, pamuk ve üzüm üreticisinin meselelerini anlatırken bile gergin bir harp telinin çıkardığı bir iç âlem sesiyle hitap ediyordu.

Kendi kendime, konuşurken titreyen, incelen ve kalınlaşan sesin sahibi nasıl olur da geçmişin İstiklâl Mahkemesi sanığı olabilmiş, diye sormuştum. Gözlerini hassasiyetle yumup bir hastaya teselli veren şefkatli bir baba gibi sohbet eden bu insan; o sert yazıları nasıl yazmıştı?

Bu merakımı birkaç yıl sonra ancak Demokrat Parti kurulup da Karaosmanoğlu'nu bu parti içinde gördükten sonra, tatmin edebilecektim. İzmir'de ilk defa tanıdığım Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, romantik Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu idi.

Yukarda bahis konusu ettiğim Tarış Genel Kurulu toplantısında idare kurulu başkanı olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'na; Nazmi Topçuoğlu, Mazhar Germen ekibi ikinci, üçüncü derecedeki hatipler yoluyla şöyle hücum ediyorlardı.

«Fevzi Lütfi idare meclisi başkanı olduğu Manisa Bağcılar Bankası yoluyla Tarış'e kendi üzümlerini sattırmıştı. Onun için idare kurulu ibra edilmemeli idi. Bu idare kurulunda görevli olan Ethem Menderes de, milletvekili olduğu için Tarış'te görevli olmayan, fakat bu kavgada Fevzi Lütfi taraftarı olan Adnan Menderes de iyi biliyorlardı ki Fevzi Lütfi'nin bağcılık ve

üzümcülük ile hiç ilgisi yoktur. Üzümü olmadığı için kendi üzümlerini Manisa Bağcılar Bankası yoluyla Tarış'e satması da bahis konusu değildir. Fevzi Lütfi, bu meşhur genel kurul toplantısında hem kendisini şiddetle savunuyor, hem de, muarızların iddialarına katılarak idare kurulunun ibra edilmemesini istiyordu. Çünkü biliyordu ki en basit bir teftiş, iddiaların yalan olduğunu ortaya koyacaktır. Buna rağmen hücumlar karşısında tek kalmak istemediği için Aydın delegesi Adnan Menderes'i arattı, çıkıp konuşmasını ve kendi cephelerini savunmasını istiyordu. Biraz sonra haber getirdiler, Adnan Menderes yanına Ethem Menderes'i de alarak 17 otorayı ile Aydın'a gitmiş ve hücumlar karşısında Fevzi Lütfi'yi yalnız bırakmıştı.

Hele Ethem? O neye ona uyararak kuruldan ayrılıyordu. Kendisi de itham edilenler arasında değil mi idi? İdare kurulu üyesi olduğu halde neden Fevzi Lütfi'yi bırakıp gitmişti? Karaosmanoğlu onların bu tutumuna çok kızdı, olsa olsa Aydın beyleri Adnan'ın seçim çevresini de hesaplayarak muarızlar nazarında antipatik olmamak için Karaosmanoğlu'nu orada yalnız bırakmışlardı. Kongre, idare kurulunu tabiatıyla bu arada Fevzi Lütfi ile Ethem Menderes'i de ibra etmedi.

Bir ay sonra toplanan olağanüstü kongrede resmî müfettiş tahkikat raporları okundu, bu raporlarda Karaosmanoğlu'nun üzümleri olmadığını, Tarış'e banka vasıtasıyla satmadığı söyleniyor, Manisa Bağcılar Bankasının yaptığı üzüm satış muamelesinin normal bir muamele olduğu ifade ediliyordu.

Adnan Menderes'in bu olağanüstü kongreye de gelmemiş olması Fevzi Lütfi'nin gözünden kaçmadı. Fevzi Lütfi kürsüye göğsünü gere gere çıktı, kendini savundu, bu sefer muarızlarını o suçladı, umumî heyet onu uzun uzun alkışladı, sanki kendisine tarziye vermek istemişcesine tekrar başkanlığa seçti, böylece iddialarına sahip çıkamayan Topçuoğlu ve arkadaşları da bu yenilgi üzerine bir daha Tarış'in semtine uğramamak üzere oradan ayrıldılar.

Ama, Allah'ın bildiğini kuldan neye saklamalı? Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu Menderes'e onun bu tutumundan dolayı çok kırıldı... Menderes eski arkadaşına karşı gösterdiği kayıtsızlıkla

«Bana ne? Bir suç işlemişsen kendin temizle!..» davranışı içine girmiş, Fevzi Lütfi'den şüphe etmiş, ondan uzaklaşmış, beraber görünmek istememiş onun için de onu muarızları karşısında yalnız bırakmıştı.

*
* *

1946'dan sonra, parti kongrelerinden parti kongrelerine koşan, her gittiği kongrede o kongrenin başkanlığına seçilen, bir ikinci Karaosmanoğlu belirmişti.

Menderes'e olan arkadaşlığı, bir fikirde, bir cephede birleşmiş olan iki insanın bağlılığı olmaktan ziyade Fevzi Lütfi'nin gençlik ve arkadaşlık hatıralarına verdiği özel bir önemin belirtisi idi. Menderes'i her şeye rağmen kalbinin bütün romantizmi ile seviyordu. Menderes'e karşı çıkanlara ise, toprakla pençelesen bir insanın realizmi ile hücum ediyordu. Bayar'la Menderes'i karşı karşıya getiren bütün meselelerde bu sevgiden kuvvet aldığı için Menderes'in yanında Bayar'ın karşısına dikilebiliyordu.

Politikada Menderes'e nazaran daha saf ve korkusuzdu. Kaybetse ne olurdu? Çiftliği onu bağrına basmaya hazırды. Elbet onun da ihtirasları vardı, fakat bu ihtirasların hiç biri, politikada onun tavizci bir insan olarak hareket etmesi için gerektiği kadar kuvvetli sebepler değildi. İstiklâl Mahkemesinden toprağa dönen bir insan, demokrasi mücadelesinde başarısızlığa uğrarsa sanki ne olurdu? Yine toprağına dönebilirdi. Onun için Demokrat Parti içindeki hizip mücadelelerinde açık kavgayı o yaptı!.. Menderes kendisinin incinmesi ve itibarının hırpalanması mümkün olan yerlere daima Fevzi Lütfi'yi sürdü. 1948'deki büyük Demokrat Parti bölünmesinde, Fevzi Lütfi sanki Fransız İhtilâlinde Robespierre'in namına dövüşen Sen Jüst rolünde idi.

*
* *

1950'nin 15 mayıs sabahı, bir gün önceki seçimlerle Demokrat Partinin iktidara geldiğini horoz sesleri müjdelerken, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun politikadaki başarı iğrisi artık yükseldiği yerde duraklayacaktı. 1946 ile 1950 arasında omuz omuza çarpışanlardan bazıları, parti zaferi kazanınca ganimete ya-

pışıp arkalarına bakmadan koşacaklar, bazıları da arkalarına bakmayan bu arkadaşları ganimete sahip çıktıkları için değil, artık etraflarına bakmadıkları, çünkü dostlukları bugünkü ganimet uğruna kullanan bencil kimseler oldukları için yürekleri burkularak seyredeceklerdi.

Fevzi Lütfi zannetmişti ki, 1950'de zafer kazanıldıktan, Menderes başbakan ve Demokrat Parti lideri Celâl Bayar da cumhurbaşkanı olduktan sonra, Demokrat Partinin boşalan liderliğine artık kendisi gelebilecektir. Kulağına yetkili ağızlardan bu türlü sözler de söylenmiştir.

O zaman da Karaosmanoğlu partiyi yüreğinde yaşattığı ahlâk ve fikir kurallarına göre yönetecektir.

Genel İdare Kurulu Bayar'dan boşalan başkanlığa birisini seçmek üzere toplandı, Menderes başbakan olduğuna göre, bu makama Fevzi Lütfi'den başka gelecek kimse yoktu. Oylar gizli verildi, Fevzi Lütfi nasıl olsa başkan seçilecekti. Onun için kibar hareket etmiş olmak maksadı ile kendi oy pusulasına başbakan Menderes'in ismini yazdı. Oylar verildi, tasnif başladı... Ah!.. Bir oy farkla Fevzi Lütfi başkanlığı kaybetmişti... Kendisi oyunu Menderes'e verirken, Menderes de kendi oyunu kendisine lâıyk görerek parti ve hükümet başkanlığını kendi şahsında toplamıştı.

Fevzi Lütfi senelerin arkadaşı, kavgaların yoldaşı Menderes'i tebrik ederken, iktidarın ilk basamağında ilk büyük hayal kırıklığını uzun zamanlar içtikleri su ayrı gitmeyen eski dostundan görmüştü.

*
* *

Bu olaydan bir süre sonra, Fevzi Lütfi devlet bakanı olacaktı. Kırılan kalbini pekleştirmek için, unutkanlığın tutkalını da kullanmak isteyecekti. Ama doğrusunu söylemek lâımsa onlar artık iki vefalı arkadaş değildirlere. Birisi eski yakınlığı unutmak isteyen başbakan, diğeri de başbakanı eski arkadaşlığa yönlertmek isteyen vefalı dost... Buna rağmen kırılan kırılmıştır. Kıran her zaman kırabileceğini ispat etmek eğilimindedir. Fevzi Lütfi'nin o romantik gururu olmasa; lânet olsun diyerek Sa-

lihli'deki çiftliğine dönecektir. Fakat elâlem ne demez? Daha dün Türk toplumu bu iki dosta bir elmanın iki parçası gibi bakmıyor mu idi? Ah... Şu politikanın aşağılık ve boğucu havasından kurtulabilse, başlarını göğe dikmiş başakların arasında dönüp dolaşabilse... Kafasını siyasetin luna parklarındaki çocukları korkutan iskeletli, cinli, perili tunellerinden kurtarsa gerine gerine Yahya Kemal'i okusa eski kıymetlerle yenden sarmaş dolaş olabilse... Akşam sevdiği dostlarla sofrasında muhabbet ederken, billûr kadehin dumanında Ahmet Haşim'in şiirleri ile mest olsa... Ama... Ne demezlerdi, o zaman Demokrat Partinin düşmanları... Karaosmanoğlu'nun gırtlaklaşa gırtlaklaşa boğuştuğu muarızları!.. Fevzi Lütfi, arkadaşlarının onu iktidarın merdiveninde itelemiş olmasını, düşmanının yırtına yırtına gülmesine tercih etti...

Romantizmine gururunu katık yaptı... (Fevzi Lütfi ihtiras adamı, makam ve mevki istedi, vermediler o da başını aldı gitti) demesinler diye başbakan olduktan sonra, arkadaşlığı unutan Menderes'in kaprislerine tahammül etti.

*
* *

Size Karaosmanoğlu'nun eski arkadaşı Menderes'in mizacını açıklayan bir misal daha vereceğim:

Karaosmanoğlu devlet bakanlığı koltuğuna oturduktan kısa bir süre sonra, Sarıyer baraj meselesini halletmişti, Türkiye'nin bir türlü halledilmeyen enerji davasında, bu baraj büyük bir aşama ve önemli bir başlangıç olarak Menderes iktidarının öğünç veren bir eseri olacaktı. Baraj Amerikan Marşal yardımı ile yapılacaktı. Fevzi Lütfi Amerikalılardan bu parayı koparmakta zorluk çekmedi. Demokrat Partinin nüfuzlu, sevilen ve her zaman ayakta kalacak gibi görünen şahsiyetlerinden biri idi. Onun için bir taraftan Fevzi Lütfi'nin itibarı, diğer taraftan Amerikalıların, Demokrat Partiye hizmet arzuları neticesinde anlaşma yapıldı. Doların 285 kuruş olduğu zamanda da Amerikalılar bu baraja tahsis edilmek üzere şıp diye kırk milyon, Türk hükümetinin emrine verdiler. Karar Bakanlar Kurulunda tasdik edildi.

Bu anlaşılmayı kutlamak, halk tabiriyle ıslatmak gerekiyordu. Bunun için o akşam, yani Bakanlar Kurulunun kararı tasdik ettiği günün akşamı, Amerika İktisadî İşbirliği Misyonu Şefi Dor evinde bir yemek tertip etti, bu yemeğe Fevzi Lüt-fi'den başka, Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Köprülü, Amerikan büyük elçisi ile daha birkaç kişi davetliydi.

Yemek saatında bütün çağrılanlar orada bulundukları halde başbakandan hiç ses çıkmadı. Davetten haberdar mı? Geleceğini «confirmé» etti mi? sözleri ortalarda dolaştı, anlaşıldı ki, davet Menderes'in kulağına ulaşmış o da geleceğini açıkça beyan etmişti. Yarım saat, bir saat geçti, Menderes'ten haber yok... Elbet kendisi mazur görülmelidir... Başbakanın umulmadık işleri ve mazeretleri olabilir... Haydi biraz daha bekleyelim... Yine haber çıkmayınca, belki yine gelir, diye sofradaki yeri açık bırakıldı, ve herkes yemeğe oturdu. Fakat ortalıkta genel bir üzüntü vardı. Yenildi, içildi, herkes dağıldı gitti...

Fevzi Lüt-fi, Menderes'in bu densiz hareketine kızdığı ve kendisiyle bir tartışmaya da düşmek istemediği için ona gelmeyişinin sebebini sormadı, o da hiç bir zaman Fevzi Lüt-fi'ye, bunun sebebini anlatmadı.

Fakat bir gün geldi ki bu işin sırrını Köprülü Fevzi Lüt-fi'nin kulağına fısıldayıverdi:

— Hani Dor'un yemeğinde Adnan'ı sofraya başında beklemiş, beklemiş, o da gelmemişti ya... Sonra bana bunun sebebini anlattı.

— Ne imiş?

— Amerikalılarla anlaşmayı sen yapmışsın!.. Bu yemek anlaşmayı kutlamak münasebetiyle senin şerefine verilmiş, senin şerefine verilen bir yemekte onun ne yeri olurmuş!..

İnsan başbakan da olsa mizacında haset ve kıskançlık varsa, ondan sıyrılamıyor, netekim Menderes - Karaosmanoğlu anlaşmazlığına genel bir tarif yapmak gerekirse, şunu söyleyebiliriz: Menderes'in gönlü, kendisinden başka hiç kimsenin başarı yoluyla da olsa sıvrilmesine razı olmuyordu. Belki kendisi de haset duygusunun iyi bir şey olmadığını idrak ediyordu, fakat kıskançlık onda mantığı her zaman yenecek bir kudrette idi.

Netekim yemekte bulunmayı evvelâ mantığın gereğiyle kabul etmiş, fakat sonra kıskançlığın zoruyla da nezakete ve o seviyedeki insan münasebetine sığmayan bu işi yapıvermişti.

*
* *

Fevzi Lütfi'nin sabrına tahammülüne rağmen, Menderes Karaosmanoğlu'nun yüreğinde açılan yaranın kapanmasına da meydan vermiyordu... Hani muhalefet yıllarında (anti-demokratik kanunları iktidara gelir gelmez kaldıracamız!..) diye beraberce kongre kongre, meydan meydan, seslerini açık artırmaya koyarak barbar bağırışlardı ya... Fevzi Lütfi içişleri bakanı olunca, evvelâ bu taahhüdü yerine getirmek istedi, başvekil, (başka işin mi yok?) der gibi onun yüzüne baktı... Fevzi Lütfi buna rağmen değişmesi gereken 60 kadar anti demokratik kanunu hazırlattı ve başbakanlığa sevk etti.

Bu kanunlar Menderes'in sumeninde uykuya yattılar... Fevzi Lütfi de akşamları yatağına uzandığı zaman, inanmak istemediği bir vakıayı tahlil etmeye çalışıyordu... Yarabbi!.. Bu adam ne kadar değişti? Ne oldu vaatlarımız, halka verdiğimiz sözler? Uzun mücadele yıllarının bütün anlamı, hükmetme zevki uğruna rafa kaldırılmak isteniyordu. Menderes dün işçi hakları, grev!.. diye bağırıştı, bugün kendisine bu vadini hatırlatanlara «Bırakın şu palavraları, Türkiye'de grev mi olurmuş... Biraz kalkınalım!.. Bu işi sonra düşünürüz!..» Hani şu anti-demokratik kanunları ilga edecektik? diyenlere «Ben onları tetkik ettim, hiç biri incir çekirdeğini doldurmaz, bunlardan bir iki tanesi önemli, onları da sırası gelince Meclise sevk ederiz. Şu sırada onlardan daha önemli işlerimiz var!..» diye cevap veriyordu.

Ufak ufak tartışmalar, ısıricı laflar... Adnan Menderes - Fevzi Lütfi dostluk teknesinde yaralar ve delikler açmıştı... Menderes artık Fevzi Lütfi ile karşılaşmak istemiyordu. Müsterek arkadaşlarla konuşurken, onun kulağına gitsin diye onu çekiştiriyordu. Adnan Menderes için Fevzi Lütfi, başbakan üzerinde baskı kurmak isteyen bir insandı... «Ne demekti yani anti-demokratik kanunlar, bunları ona, onun kafasına vura vura mı

değiştirtecekti? Elinden ne gelirse onu yapsındı... Bu kanunlardan hiç birini Meclise sevk etmeyecekti.»

Fevzi Lütfi için ise, Menderes halka verdiği taahhütlere, sözlere riayet etmeyen, hafif bir insandı. Devleti kaprislerle idare ediyordu. «Hesapsız kitapsız, ve hepsinden daha kötüsü sorumsuz bir tutumla, devleti sorumsuz eller vasıtasıyla yönetiyordu.»

* *

O tarihlerde Menderes'in çok yakını olan, onu her istediği zaman ziyaret edebilen Raif Meto bir akşam Ankara Palas'ta bana açılmıştı... Kafasındaki süratli değişikliklere yetişmekte zorluk çeken kelimelerini, sinirlendiği zaman bir otomatik çekiç gibi işleterek:

— Çok fena, çok fena demişti... Menderes, Fevzi Lütfi'yi istemiyor. Çok üzülüyorum, çok üzülüyorum. İki eski arkadaş arasında bu geçimsizlik çok fena... Çok fena... Ve sonra da anlatmıştı:

— Aslında aralarında hiç de önemli bir şey yok. Ah şu araya girenler... Laf götürüp getirenler yok mu?

Ertesi günü pazardı. Ben öğle yemeğini yiyip te Ankara Palas'ın büyük salonuna çıkınca, kapının yanındaki koltukta içişleri bakanı Fevzi Lütfi'yi yalnız başına oturur gördüm. Yanına gittim... Üzüntülü idi, uzun zamandan beri Menderes'le görüşmemişlerdi, buna rağmen onun karşısına çıkıp ipleri koparmak istemiyordu. Kendini zapt ediyordu. Menderes'in politikada her şeyi mübah gören tutumu etrafında kendisiyle bir hayli zaman evvel tartışmıştık. Fevzi Lütfi'nin Menderes'i haklı gösteren konuşmaları karşısında onu tasvip etmediğim zamanlar bana kızmış, hatta şakaya getirerek bana çatmıştı. Böyle zamanlarda ona soğuk ve durgun gözlerle baktığımdan ya kınmıştı. Şimdi benim teşhisim doğru çıkıyordu.

— Neden diretiyorsunuz? Kendisiyle geçinemedikten, beraberce çalışamadıktan sonra neden istifa etmiyorsunuz? diye sormuştum.

O bu soruma:

— Hayır demişti, istifa etmeyeceğim. Beni istemiyorsa kabineyi devirsin!.. Mücadeleyi kabul etsin. Kim haklı, kim haksız belli olsun!..

Onun bu düşüncesine karşı:

— Hiç bir şey belli olmaz demiştin, parti kamuoyu, kuvvetli ile beraber yürür. Haklıyı haksızdan ayırmaz... Mücadele ortaya dökülürse, siz hem mağlûp olur, hem de çok acı çeker-siniz!..

Fevzi Lütfi bu konuda başka bir şey söylemeden otelden ayrıldı. Ben de yukarıya odama çıkarak öğle uykusuna yattım. Bir iki saat sonra telefon çaldı, telefonun öbür ucunda konuşan Samet Ağaoğlu idi.

— Başbakan seni bekliyor, hemen gelebilir misin? diyordu. Başbakanlığa gidince evvelâ Samet'i gördüm...

— Fevzi Lütfi istifa etti... dedi, galiba onu istifa etmeye sen ikna etmişsin?

Sonra yerinden kalktı, beraberce başbakanın yanına gittik... Menderes elinde Fevzi Lütfi'nin istifasını tutuyordu, ferahlanmış bir insan haliyle:

— Bu iş nasıl oldu? diye sordu.

Biz otelin salonunda Karaosmanoğlu ile konuşurken orada hiç kimse yoktu. Hiç kimse de etrafımızda dolaşmamıştı. Bir iki saat evvel bizim başbaşa görüşmemizi kim dinlemiş veya bu görüşmenin bu işle ilgili olduğunu kim hemen oraya haber vermişti. Onun için merakla sordum:

— Size dedim, benim Fevzi Lütfi ile görüştüğümü kim haber verdi?

Menderes güldü:

— Biz dedi, uçan kuştan haber alırlar... Direnmek istediği, Menderes kabinesini devirmezse ben kabineden ayrılmam dediği doğru mu?

Sonra benim cevap vermeme meydan vermeden ilâve etti:

— Bak dedi... Şimdi üzülüyorum, ne de olsa eski bir arkadaş... Ondan kurtulmak için istifa ederek yeni bir kabine ku-

racağım diyordum, şimdi istifa elimde, acaba ona haksızlık ettim mi? diye düşünüyorum...

— Ne idi aranızdaki geçimsizlik?

— Hiç esaslı bir şey yok... Benim durumumu düşünmeden her yerde herkesle kötü kötü konuşuyor... Dili sivri!..

Başbakanın odasından ayrıldığım zaman; sıkıntılı ve boğucu bir havadan sıyrılmış olmanın hafifliğini duymuş olduğumu bugün hâlâ hatırlıyorum.

*
* *

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu kısa bir istifa mektubu yazmıştı. Bunda «*Birçok hadiseler ve fikir ayrılıkları hükümette BADEMA beraber çalışmamızın mümkün olmadığını bana göstermiştir. Onun için dahiliye vekilliği ile devlet vekilliği vekâletinden istifamın kabulünü hürmetlerimle rica ederim.*» demişti.

İstifadaki BADEMA kelimesi Fevzi Lütfi için kesin bir boşanma, telâki selâse ile birbirlerinden ayrılma anlamına geliyordu. Bu kaprisli, alabildiğine hasut, müşterek bir çalışma havasına bir türlü giremeyen, oturduğu yerden bütün bakanlar adına tasarrufla bulunan, bakanlar kendi görevleri içinde kendileri tasarrufla bulundukları zaman da, onların yetkilerin kullanmalarına içerleyen bu insanlar devlet idarecisi olmazdı. Onun için ne olursa olsun, artık onunla birlikte sorumluluk almayacaktı.

Hükümetten uzaklaştıktan sonra, bu düşünceyle kenara çekildi... Fakat günün birinde Menderes Fevzi Lütfi'nin evine gitti, aralarında hiç bir şey geçmemiş gibi bu sefer ona millî savunma bakanlığını teklif etti.

«Ordu ile ilgili bir bakanlıkta mutemet ve akıllı bir insanın yer almasını» istiyordu. «Geçimsizlik, çatışma; nezle gibi insanlar için gelici geçici bir haldi, eski arkadaşlarını unutmamak gerekirdi.»

Menderes'in bu sözlerine karşı Karaosmanoğlu, tartışmayı kısa kesmek için:

— Adnan bey kardeşim, bu olamaz artık mümkün değil dedi. İstifa mektubum bu yolu kesin olarak kapattı.

— Neden?

— Sana yazdığım mektupta BADEMA beraber çalışmamızın mümkün olmadığını yazdım.

Menderes durdu, düşündü, böyle bir tabiri hatırlamıyordu, yahut tabirin önemi gözünden kaçmıştı, beraberce başbakanlığa gittiler, Menderes istifa mektubunu getirtti, evet sahiden Fevzi Lütfi köprüleri atmış, işi kökünden kazımış, «Seninle artık hiç bir zaman ortak mesuliyete katılamam» demişti.

Menderes çenesini tırnağı ile kaşdı, bu işe bir çare düşündü.

— Peki dedi, sen şu mektubu geri al, (BADEMASIZ) bir istifa yaz, eski tarihi at, eski mektubu yenisiyle değiştiririz, olur biter.

Fevzi Lütfi onun yüzüne baktı, güldü, hemen yerinden kalktı:

«Allaha ısmarladık» dedi ve ikisi de birbirlerine bir şey söylemeden birbirlerinden ayrıldılar.

* *

Küçücük Hürriyet Partisi başkanı Fevzi Lütfi ile Demokrat Partide hayalleri, ihanet, vefasızlık iğnesiyle deşilip patlatılmış, Fevzi Lütfi arasında büyük fark vardı.

Meşru, gayri meşru bütün vasıtaları ile taarruza kalkan bir Demokrat Parti karşısında o, siperleri muhafaza etmek isteyen bir muhalefeti temsil ediyordu. Hürriyet Partisi bu muhalefetin ufak bir kanadı idi. Bu kanadın kumandanı, Karaosmanoğlu D.P. hücumlarına erdemlikle karşı koyuyordu. İnsafsız saldırılara, insanlık haysiyet ve vekarını ayakta tutmakla mukavemet edebileceğine inanıyordu.

Hürriyet Partisi bir parti olmaktan ziyade, masa etrafında toplananların birbirleri ile fikir yarışmaları yaptıkları bir akademi manzarası gösteriyordu.

Hürriyet Partililer sanki yarınki bir başka mücadele için, zekâlarını burada biliyorlar, dillerini burada kırıyorlar, bir ku-

yumcu gibi sözlerine bu masa etrafında, teşbihleri, istiareleri yerleştiriyorlardı.

Bu masa etrafında bütün (yapacağız!.. Edeceğiz) ler bir duvara çarpar dururdu. (Yapacağız, edeceğiz fakat nasıl ve neyle?) Bu duvarı Turan Güneş nükteleri ile, Raif Aybar kökünü milli geleneklerden alan sözleriyle, Alican bütün söylenenleri sabırla dinledikten sonra, yaptığı sentezlerin mantığı ile yıkmak isterdi. Emin Paksüt muntazam işleyen bir matbaa makinesi ritmi içinde duruma açıklık vermek için olayları sırasıyla çöp atlamadan anlatır, neticede de duvarı yıkmak için metanet iksirine baş vururdu. Bu akademinin başkanı Fevzi Lüt-fi ise dinlerdi. Zaman zaman da görmüş ve geçirmişliğin tokluğu ile sosyal fenomenlerin değişmez kaderine el uzatır, bir gün sabah olacağına inanır, fakat bu sabahın nereden ve nasıl olacağını merak eder dururdu.

Aslında bu parti birbirini seven insanların partisi idi. O masa etrafında toplananlar haksızlığa baş eğmemiş olmanın zevki ile kendilerini tatmin edebiliyorlardı.

Bir gün geldi, 1957 seçimleri oldu. Hürriyet Partisi iki büyük partinin Halk Partisi ile Demokrat Partinin arasında sıkıştı. O gün hissetti ki o masanın etrafında toplanıp karşılarındaki duvarı yıkmak isteyenler, o duvarın altında kalmışlardır... 1957 seçimlerinde Demokrat Parti bir Pirüs zaferi kazanmıştı ama, bütün ümitleri de tükenmişti. Vatan Cepheleri o sıralarda kurulmuştur. Hürriyet Partisi safları arasında bulunanlardan hiç birinin aklına bir gün bir 27 Mayıs hareketinin boşanacağı gelmemektedir. Fakat Demokrat iktidarı işbaşından uzaklaştırmak artık bir memleket borcudur. Demokrat Parti iktidarı terkederse hem memleket rahat edecek, hem de Demokrat Parti artan günahlarının yükü altında ezilmekten kurtulacaktır. İkinci derecede bir düşünceye yer vermeden, muhalefet dağınıklıktan kurtulmalı, birleşerek her şeyden evvel memleketi Demokrat Partinin elinden, Demokrat Partiyi de kendisini sınımsız kavrayan günahların baskısından kurtarmak lâzımdı.

Fevzi Lütfi bu fikri, mantığı ile benimsiyordu ama bu defa da gönlü karşısına geçerek karşısında yer alıp büyük mücadeleler verdiği Halk Partisine girmeye, onunla güç birliği yapmaya razı olmuyordu. Halk Partisine karşı yaptığı mücadeleler sırasında, İnönü'nün memleketin erkekliğini öldürdüğü şeklindeki ithamının bir gün bu parti bünyesi içinde onun karşısına gizli veya açık çıkacağından korkuyordu.

Bahçelievler'de bir düğün salonunda eczacı Prof. Salâhattin Tandal'ın başkanlığında toplanan Hürriyet Partisi kongresi, Halk Partisine iltihak etme kararını vermenin tartışmalarını yapıyordu. Coşkun Kırca, hazırlamış olduğu bir raporla Hürriyet Partisinin neden güç birliği yapması gerektiğini izah etmişti. Hürriyet Partisinin istediği hususlar, Halk Partisine bildirilmiş ve ulaşılacak hedefler bakımından iki parti arasında hiç bir fark olmadığı görülmüştü. Riyaset kürsüsünün hemen yanında, başta Fevzi Lütfi olmak üzere merkez idare kurulu tam takım halinde yer almış, tartışmaları takip ediyordu.

İzmir delegelerinden Şeref Balkanlı, güç birliğine taraftar gözüküyor, uzun sözler ve kongre oyunlarıyla bu kararın verilmesini önlemeye çalışıyordu. Arkalarda Demokrat Partinin samiiin olarak yolladığı sabotajcılar mütemediyen mırıldanıyorlar, kararı geciktirmenin çaresini arıyorlardı.

O sırada parti başkanı Karaosmanoğlu'nun yanına, sivil bir polis âmiri geldi, kongrenin kanunsuz toplandığını, bazı kanunî toplanma kusurları mevcut olduğu için dışarıda bir polis ekibinin kongreyi dağıtmak üzere beklediğini haber verdi. Bunun üzerine Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun birden yerinden fırladığını, başkanlık kürsüsüne çıktığını ve Salâhattin Tandal'ın elinden mikrofonu âdeta kaparak aldığını gördük... Hemen konuşmaya başladı:

— Efendiler! Karar vermekte acele ediniz! Artık münakaşa sırası değil. Eğer derhal bir karara varmazsanız, kongreniz iktidarın zulmü önünde yaralı bir aslan gibi yerlere serilecektir. Buradan hiç bir iş göremeden çıkıp gideceğiz. Karar istiyorum!»

Ve arkasından hemen meseleyi bizzat oya koydu

— Güç birliğine taraftar olanlar!..

Eller kalktı...

— Olmayanlar?

Havada yalnız beş kişinin eli göründü.

Fevzi Lütfi'nin sesi tekrar duyuldu:

— Teşekkür ederim... Kongre görevini yapmıştır, dağılmıştır.

O sırada polis ekibi içeri girmiş, riyaset kürsüsüne kadar yaklaşmıştı. Kararların verildiğini görünce, hiç bir şey yapmadan geri döndü.

Delegeler İstiklâl Marşını okurlarken Hasan Kangal hüngür hüngür ağlıyordu. Fevzi Lütfi, görmüş ve geçirmişliğin tokluğuyla sosyal fenomenlerin değişmeyen kaderine sürüklenmemek için elini çabuk tutmuş, güç birliği kararını kongreden süratle almıştı.

Karşısındaki insanlar kim olursa olsunlar onlara hitap ederken daima önünü ilikleyerek konuşan Fevzi Lütfi, 27 Mayıs İnkılâbını da önünü ilikleyerek karşıladı. Bu memleket bir çıkmazdan kurtulmuştu. 27 Mayısın getirdiklerine sahip çıkmak lâzımdı. Evet bir zamanlar Köprülü'nün söylediği gibi sosyal fenomenlerin değişmeyen kaderi bir kere daha kendini göstermişti. Fevzi Lütfi'ye yukarıdan bakanlar, ona yumruk vuranlar şimdi Yassıada'daydılar ama, onların karşısına dikilmek isteyen toprak adamı Fevzi Lütfi'nin elini kolunu ve hele o keskin dilini romantik Fevzi Lütfi bağlıyordu. Zaman zaman masaya vurarak, öfke buhranları ile merhametsiz bir insan gibi konuşan Fevzi Lütfi, kendisine ve memlekete fenalık etmiş olan eski arkadaşlarını, bugün oldukları gibi değil, dün onun muhayyalesinde yaşadıkları gibi görüyor, kendi öfkesi ve hiddeti karşısında ufulanıveriyordu.

Bu düşüncelerle 1957 seçimlerinden sonra, ayağının altına çiçekli halılar serilerek güçbirliği yolundan Halk Partisine gelen Fevzi Lütfi 1961 seçimlerinde de Manisa'dan milletvekili olarak Meclise girdi.

İstiklâl Mahkemesine sevk edilmek üzere yola çıktığı günden beri, hep ümitleneceği sıralarda ümitlerinin boğazında

tıkanıp kaldığını görmüş olan Fevzi Lütfi, artık yağurdu üfle-yerek yemek istiyordu. 27 Mayıs İhtilâlinin neticeleri mahfuz kalmalı idi... Halbuki Demokrat Parti bir başka çehre ile, bu sefer bütün inkılâp düşmanlarını da arkasına alarak ortaya ye-niden çıkmıştı... Yine mi hayal kırıklığı? Ne o? İltihak ettiği cephe de onu bağırırlarına basarak karşılayanlar da artık eskisi kadar ona sokulmuyorlardı. Yoksa Halk Partisine karşı bir za-manlar yaptığı mücadeleler bir gün bu parti bünyesi içinde onun karşısına gizli olarak yeniden mi çıkıyordu? O zannetmişti ki, muhalefetin demokratik bir cephe kurması yolunda sarfettiği çabayı eski Halk Partili muarızları da beğenerek karşılayacak-lar, o zannediyordu ki bir gün pençe pençe kavga ettiği bir partiye, Türkiye’de demokrasiyi kurtarma azmiyle ve bu niyet-le girmiş olması, o partiye girerken izzetinefis engellerini çiğ-nemiş bulunması bu partiye ilk girdiği günlerde ona söylendiği gibi onun lehinde kaydedilecek olumlu şeylerdi... Fakat zaman geçtikçe, o kendini parti içinde nedense yalnız hissetmeye baş-ladı.

Bu âleme, bu topluluğa bir türlü ısınamamıştı. Güçbirliği yoluyla Halk Partisine katılınca kadar duyduğu sözler «Mem-lekete hizmet ediyorsunuz!..», «İşte Kurultayda Hürriyet Parti-sinin hazırladığı ilk hedefler beyannamesi... Biz de bu beyanna-meyi ayakta kabul ettik!.. Anlaşmadığımız hiç bir taraf yok.» «Halk Partisinde eski, yeni yoktur!.. Bu partiye en son giren bile en kıdemli üyenin haklarına sahip olur.»

Bu tatlı sözlerin dışında da «kendi partililerimiz dururken bunlara neden görev verelim!», «Bu Demokrat Parti artıkların-dan bize hayır gelmez!» sözleri duyuluyordu. Hürriyet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisine katılma kararı verdiği zaman, mem-leketin birçok yerlerinde C.H.P. teşkilâtı, Hürriyetçilerin ken-di aralarında katılmalarını muhabbetle karşıladığı halde, birçok yerlerde de bu birleşmeye karşı çıkmıştı.

1961 seçimlerinden sonra koalisyon hükümeti kurma karı-şıklığı içinde İnönü kendisiyle güç birliği yapan, niteliği bakı-mından küçük, fakat muhtevası bakımından kuvvetli bir parti-nin liderine kendini destekleyen milletvekilleri arasında özel bir

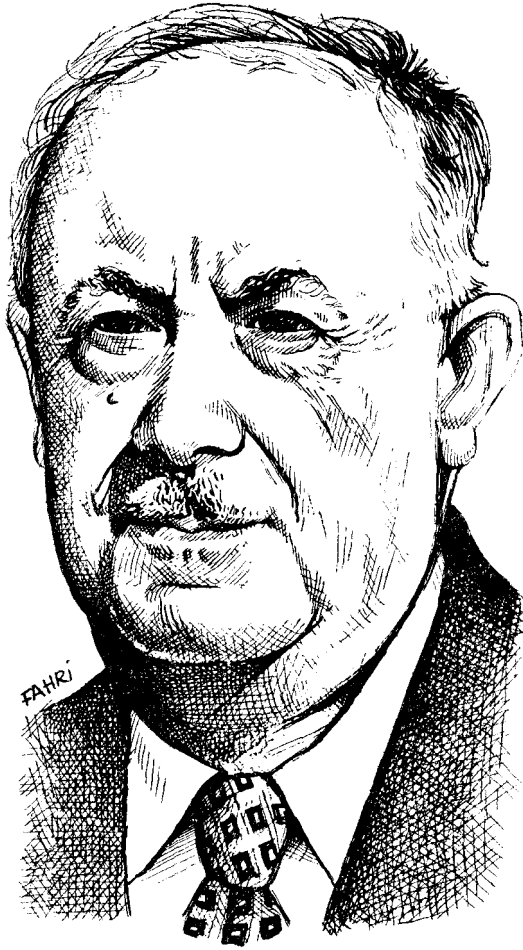
dikkat gösterememişti. Günün birinde Meclise İnönü, Gümüşpala, Alican ve Bölükbaşı'nın, yani Meclisteki bütün partilerin başkanlarının imzası ile bir kanun teklifi sunuldu. Bu kanuna (Tedbirler kanunu) ismi verilmişti. Teklif Anayasa Komisyonunda konuşulduğu zaman, o komisyonun üyesi olan Karaosmanoğlu, fena halde kızdı, müzakereleri takip etmek üzere büyük bir dinleyici milletvekili kitlesi komisyon odasında idi. Fevzi Lütfi söz aldı. «Bu kanun bir zulüm kanunudur, dedi böyle bir kanunu parti liderleri nasıl imzalayabilmişlerdir.» İnönü'ye, Gümüşpala'ya, Alican'a, Bölükbaşı'ya şiddetle çattı. Demokratik bir düzen kurmuştuk, ne demekti Tedbirler kanunu? Bu kanun yeni Anayasanın da, 27 Mayıs İnkılâbının da ruhuna aykırı idi. O sırada komisyon salonunun bir köşesinde birbirlerine kenetlenmiş bir halde bir arada oturan Milli Birlik Komitesi üyelerini de gördü. Onlara da şiddetle hitap etti ve sözlerini bitirince de yerinden kalktı, salonu terk etti gitti, hiç kimseye danışmadan, hiç kimseye haber vermeden milletvekilliğinden istifa etti. Ertesi günü de Ankara'yı terk ederek Salihli'ye top-rağına döndü.

*
*
*

Şimdi Salihli'deki çiftliğinde, İzmir'de Cumhuriyet meydanı'ndaki evinde Atatürk'ün heykeli ile karşı karşıya ve onunla dertleşerek, kendi şahsiyetinde birleşen iki ayrı Fevzi Lütfi birbirleri ile gene kavga halindedir.

Toprakla pençe pençe mücadele eden, politikada hem yılmayan, hem de başkalarına cesaret veren Fevzi Lütfi ile, gözlerini süzerek gerilmiş bir rübab teli gibi kalbinin içi ile konuşan Fevzi Lütfi yine masaları yumruklayarak, sevdiği dost uğruna dost kırarak, kavga eden Fevzi Lütfi ile, bir kahvenin hatırını saydığı için Yassıada'da hesap veren eski birkaç muhalif arkadaşının ailesine gizlice her ay yardım eden Fevzi Lütfi...

Aslında içli ve alıngan Fevzi Lütfi ile, bu içliliğini ve alınganlığını örtmek için sertlik çabası gösteren, bu çabada başarı kazanamayan Fevzi Lütfi... Realist görünmek isteyen Fevzi Lütfi'yi daima mağlûp eden romantik Fevzi Lütfi...

EKREM HAYRI ÜSTÜNDAĞ

EKREM HAYRİ ÜSTÜNDAĞ

«İnsanlara karşı duyduğum sevgi ve saygı varlığımın kanunudur».

GHANDİ

Ekrem Hayri Üstündağ'ın dramı, kendisi Trabzon hastanesinde genç bir doktorken gördüğü rüya ile başlar.

Bu rüyada kendisi ihtiyarlamış, manen yıkılmış, bir insandır. İki tane taze cenaze kendini takip etmektedir. Birisi ona sokulur, «Bu gördüğün cenazeler senin iki erkek evlâdındır!..» der.

Ekrem Hayri henüz evli bile değildir. Buna rağmen bu rüya onu sarsar, ter içinde uyanır. Yatakta doğrulduğu zaman gördüğü şeylerin asılsız olduğunu anlar ama, nahif vücuduyla yattığı yatak tirtir titremektedir. Doktor Ekrem Hayri'nin kalbi yerinden fırlayacakmış gibi atmaktadır.

Trabzon'dan sonra Doktor Ekrem Hayri Üstündağ, Giritli bir hanımla evlenmiş, mesut yaşamış, iki erkek (Bülent ve Piran) evlât sahibi olmuş, İzmir'de yerleşmiş, Fransız hastanesinin sevilen doktoru haline gelmiş, yavaş yavaş İzmir'in fukara babası haline gelmiş, onun fakirseverliği, refaha ulaşmasına mani olmamış; Alsancak'ta güzel bir yalı, Çeşme'de de güzel bir ev sahibi olmuştu..

Doktor Ekrem Hayri Üstündağ yalnız sevilmiyor, İzmir'de çok da sayılıyordu. Kardeşi İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ın şöhreti ile kendi ismini hiç birbirine bağlamamıştı.

Gün geldi, Ekrem Hayri Üstündağ evvelce İzmir'de Serbest Fırkayı, kardeşi Muhittin Üstündağ'ın Halk Partisi rejiminin mutemet yüksek bir memuru olmasına rağmen nasıl kurduysa, aradan takriben on beş yıl geçtikten sonra, Demokrat

Partiyi de hiç tereddüt etmeden öyle kurdu. Yumuşak, merhametli, sakin bir insan olmasına rağmen karşılıklı çatışmalar içinde hiç kimse ona karşı duyduğu sevgiden ve sevgiden daha üstün olan saygıdan hiç bir şey kaybetmedi... Ressamın yaptığı portrelerdeki yüzü nasıl tatlı bir baba şefkati yansıtıyorsa; hayatta da bu güler yüzle etrafına iyiliği ve şefkati öylesine yansıtır, çevresine iyilik etmede alabildiğine cömert olan bu insan, bütün hoş görürlüğüne rağmen iradesini kullanmanın sırası geldiği zaman taş gibi sertleşirdi. Bu öyle bir sertlikte ki, başkalarının düşüncelerine, kanaatlarına çarptığı, başkalarının siyasal çıkarları ile çeliştiği zamanlarda bile hiç acı vermezdi. Ekrem Hayri iradesinin sertliğini, insanlığının yumuşaklığından örülmüş bir kılıfın içinde saklamasını çok iyi bilen kâmil bir kişi idi.

Onun gibi müşfik bir baba için, yetişmiş, aslan gibi iki evlâdın rüyasında gördüğü acılarını çekmek çok zor oldu. Evvelâ küçük oğlu Piran'ı kaybetti. Piran lise askeri kampında iken güneş çarpmasından hastalanarak ölmüştü. Büyük oğlu Bülent ise, İzmir'de çıkan bir gazetede, karısını yazı işleri müdürü yapmış, kendisi de o gazetede Demokrat Parti aşkıyle adlî takibata uğrayacak kadar sert bir makale yazmıştı. Yedeksubay olduğu için bu makaleye imza koyamamıştı. Yazıdan ötürü takibat başlayınca o zaman hamile olan eşini tevkif etmişlerdi. Kendisi yüzünden hamile karısının hapsedilmesi Bülent'e çok ağır gelmiş o da kendi hayatına bu sebepten kıymıştı.

Böylece Doktor Ekrem Hayri'nin Trabzon'da gördüğü rüya gerçek oluvermişti.

Ekrem Hayri Üstündağ, bu olayı arkadaşı Enver Güreli'ye anlatırken gözleri dolmuş... «Kolay değil Enver bey demişti, iki evlâdımı da kendi ellerimle toprağa verdim. Piran öldüğü zaman birdenbire Trabzon'da gördüğüm rüya hatırıma geldi. Kalbimi bir korku dağladı, fakat rüyalara inanmamak gerektiğini kendime telkin ettim, kafamdan böyle bir endişeyi kaldırıp atmak istedim. Aradan hayli zaman geçti, bir gün büyük oğlum Bülent intihar etti... Uğursuz rüya tahakkuk etmişti!..»

Ben rahmetliyi bundan 35 yıl evvel Hukuk Fakültesinden mezun olduğum yıl, oğlu Bülent'in misafiri ve davetlisi olarak bugün dışişlerimizin yüksek memurlarından biri olan sınıf arkadaşım Zübeyir Aker ile beraber Alsancak'taki evinde tanışmıştım.

Rahmetli Bülent, Zübeyir ile beni, zorlu geçen mezuniyet imtihanlardan sonra biraz nefes almak, İzmir'de gezmek, Çeşme'de denize girmek ve bizi anne ve babası ile tanıştırmak için İzmir'e davet etmişti. Bülent ile daha ilkokul sıralarında Birinci Dünya Savaşının sonuna doğru Beyazıt'ta Satı beyin okulunda arkadaşlığa başlamıştım. Sonra bu arkadaşlık, Galatasaray'da, Galatasaray'dan sonra da Hukukta devam etmişti. Zübeyir ise Bülent'in hem Galatasaray'dan hem de hukuktan arkadaşı idi.

1934 yılının sıcak bir temmuz günü, İzmir'e giden vapura Zübeyir, ben ve Bülent bindik, üçümüz de 165 kuruş vererek birer güverte bileti almıştık. Aynı vapurda halen İzmir'de Ticaret Mahkemesi başkanı olan sınıf arkadaşımız Naime de teyzesiyle beraber kamara yolcusu olarak memlekete dönüyorduk. Naime'nin teyzesi hazırlıklı yola çıktığı için köftelerinden, böreklerinden, poğaçalarından biz de istifade ettik. Naime, «Allah aşkına alın, yiyin çocuklar!..» dedikçe biz de hiç yüksünmüyor, karnımızı doyuruyorduk. Gece anbar kapağı üzerinde yıldızları seyrederek uykuya daldık... Ertesi günü saat 11'e doğru mutlu insanlar haliyle Pasaport iskelesine yanaştık.

Bülent'in gözleri kendisini karşılamaya gelen annesini arıyordu. Nihayet buldu da, hanımefendi bir sandala binmiş vapurun merdivenine doğru sokuluyordu. Evvelâ Bülent sandala atladı, onu ben ve Zübeyir takip edince, Bülent bizi annesine takdim etti:

— Anneciğim, dedi, size iki arkadaşımı misafir getirdim.

Bülent'in annesi kafasını kaldırdı, bizi süzdü, bu süzüş ona sokulup elini öpmek hususunda bizi tereddüde sevk ettiği bir sırada keskin bir Girit şivesiyle:

— Ah bre Bulent, dedi, nereden çıkardın bunları başıma, sırası mı idi misafir getirmenin?

Zübeyir de ben de donakalmıştık. Bülent annesinin huyunu bildiği için bize aldırmayın, der gibi göz kırptı. Göz kırptı ama bu halden sonra Bülent'in evine nasıl gidebilirdik?

Bülent'in annesinin yanında da konuşamıyorduk. Rıhtıma çıktığımız zaman ben her şeyi göze aldım:

— Hanımefendi, bize müsaade edin, bizim misafirliğimiz bu kadar, deyiverdim. Bu sefer hanım:

— Haydi haydi gelin eve dedi, buraya kadar gelmişsiniz, nereye gidecek, nerede kalacaksınız?

Bu soğuk karşılamayı sonradan baba Ekrem Hayri telâfi etmek istercesine bizimle meşgul oldu. Sofrada bizi yanına alıyor, kendi eliyle tabaklarımıza yemek koyuyor, bizimle ciddî meseleler konuşuyor, otomobilini verip şehri gezdiriyordu. Eşinin bizi kötü karşılamış olduğunu Bülent'ten öğrenmiş olacak ki, bir aralık:

— Bizim hanım çok iyidir, fakat biraz sinirlidir, hem Türkçeyi de iyi bilmediği için fikrini bazen düşündüğü gibi söyleyemez, demişti.

Bu hikâyeyi anlatışım, buraya kadar kelimelerle tarif ettiğim Doktor Ekrem Hayri'yi kendi iç hayatı içinde olayların dili ile de tanıtmak içindir.

Aradan yirmi yıla yakın zaman geçip de sayın doktorla Strazburg'da Avrupa Konseyine ikimiz de milletvekili olarak Türkiye'yi temsilen vazife ile buluştuğumuz sırada bu vakayı neşelenmek için kendisine hatırlattığım zaman o «sizden o zaman çok utanmıştım, ne yapalım, bizim hanım serttir, fakat iyi kadındır!..» demişti.

Ekrem Hayri gerçekten onu tanıyanların ittifakla vermekte tereddüt etmeyecekleri bir yargı ile faziletin timsali bir insandı. Hiç şüphe yok hayatta acı çeken insanların en başta gelenlerinden biri idi. Fakat bu acılarını, hiç kimseye sirayet ettirmemek için büyük çaba gösterirdi. Çocukları öldükten sonra, refikası zaman zaman ruhî buhranlar geçirmeye başlamıştı. Doktor Üstündağ bu zamanlarda bunalımlar içinde sertleşen karısının üzerine yine iyilik ve şefkatle eğilir, gönlündeki acı-

ları unutarak onu teselli etmeye çalışırdı. Bereket versin oğlu Bülent'ten ona iki torun kalmıştı. Evinin mutsuz hayatı içinde bu iki çocuk ona yaşama kuvveti veriyordu. Bu çocuklardan büyüğünü kendi hayatta iken evlendirmiş, onun mürrüvetini görerek ağzındaki acılığı bir parça gidermişti. Ekrem Hayri Üstündağ, o nadir insanlardan biri olarak öylesine yaşadı ki, ihtirashı politika fırtınalarının ortasında, çetin kavgalar içinde, ne ölümünden evvel, ne de sonra, kiç kimse onun hakkında edindiği ilk olumlu kanaatı değiştirmede. Erdemli bir insan olarak taç giydi, fukara babası olarak yaşadı, faziletin kucagında öldü. Onunla çarpışanlar bile onun arkasından yine iyiliğini, dürüstlüğünü söylemekten zevk duydular.

Bayar, Menderes, Köprülü, Koraltan, Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu ona ayrı ayrı belki de ayrı cephelerden, fakat daima değer verirlerdi.

İzmir'de Demokrat Parti yükünün altına büyük prestiji ve maddî gücü ile girmemiş olsaydı, bu parti Ege'de gördüğü itibarı göremezdi. Memleketin politika terazisinde daima ağır çeken Ege, onun şahsında hüviyet kazandı. Onun içindir ki Demokrat Parti liderleri ne zaman sıkıştılsa, ne zaman başları dara geldi ise, daima onun ferahlatıcı inbat havasından medet umdular.

Ekrem Hayri'nin sessiz ve gürültüsüz bir gururu, yine sessiz, susan büyük, yenilmez bir cesareti vardı. O bu cesareti hayatındaki pürüzsüzlüğün ve temizliğin kaynağından alıyordu. Pekâlâ biliyordu ki, ona kimsenin yükleyebileceği bir kusur yoktur, eğer yüklemeye kalkarlarsa, buna kimsenin inanmayacağı da muhakkaktır.

Halk Partisi ile Demokrat Partinin çetin ve azgın mücadele günlerinde Konak'ta tüfekler patladığı zaman, Ekrem Hayri Üstündağ'ın yüzünde hiç bir korku çizgisi, hiç bir endişe âlâmeti belirmedi. İzmir mitinglerini dolduran binlerce vatandaş oralara Demokrat Parti için geliyorlardı ama, onları oraya koşturan çekici kuvvetler arasında, Üstündağ'a karşı duyulan büyük güvenin hissesi büyüktü. Mademki Ekrem Hayri baba, De-

mokrat Partiyi tutuyordu, o mutlaka haklı idi... Onun izinde yürümek doğruluğun ve hakkın izinde yürümektir.

1948'de Demokrat Parti büyüklerinin arasına yakıcı bir ateş düştüğü zaman, Menderes, Köprülü, Karaosmanoğlu, başlarını alarak Ankara'dan çekip gitmişler, Bayar'ı kendi kaderi ile başbaşa bırakmışlardı. Demokrat Partinin beşiği olan İzmir'de Bayar'la kozlarını paylaşacaklardı. Yolda verdikleri demecilerde gerekirse İzmir'den siyasal hayata yeniden başlamak üzere karşılıklarına Bayar'ı da alarak yeni bir mücadeleye atılacaklarını gizlemiyorlardı. Bu kavgada Köprülü, gruptaki milletvekilleri hakkında «Demokrat Parti sayesinde, tesadüfün getirdiği kimseler» sözünü kullanmış olması ona husumeti artırmış D.P. grubu Köprülü'yü başkanlıktan düşürmüştü. Menderes ve arkadaşları bu kararı tanımak istemiyorlardı. Aksi gibi, Bayar da Köprülü'nün iskatından sonra grup başkanlığını kendi üzerine almış bulunuyordu. Bu hal Menderes ve arkadaşlarını büsbütün kızdırmıştı. Çünkü bunun anlamı, Köprülü'nün düşürülmesi olayını meşru kılmaktı. Papaz —o zaman kızgınlıkla Bayar için arkadaşlarının kullandıkları tabir— bunu yapamazdı. Yapsa ona karşı da mücadele açacaklardı. Netekim işte açmışlardı da...

Bu kavgada İzmir'de Ekrem Hayri Üstündağ'ın evinde çözüm yolu buldu. Bayar sıkıyı görünce önce kabul ettiği grup başkanlığından istifa ederek, İzmir'e kadar geldi. Evvelâ destekler gibi görüldüğü Tahtakılıç ve arkadaşlarını yani Köprülü karşısında cephe alanları açıkta bıraktı... Ne var ki, Bayar'ın cephe değiştirmesi kolay olmamış, bu tartışmalar çok ağır sözler ve karşılıklı ağır suçlamalarla geçmiş, hatta iş el şakasına kadar uzanma eğilimi göstermişti. Bu şiddetli tartışmalar Ekrem Hayri Üstündağ'ın evinde ve onun huzuruyla, onun uzlaştırıcı tutumu ile bir sonuca bağlanmasaydı, belki Bayar ile Menderes grubu arasında o gün sillenin tokadın, itişip kakışmanın açacağı uçurum memleketin siyasal dünyasında bizi başka isli ve puslu istikametlere doğru sürükleyecekti.

Buna rağmen 1950'de Demokrat Parti iktidara geçip de, ilk kabinesini kurduğu zaman, meraklı gözler Ekrem Hayri Üstündağ'ın ismine hükümet listesinde tesadüf edemediler.

Ona grup başkan vekilliğinin önemi ileri sürülmüş ve grup başkan vekilliğine seçilerek hükümetten uzak tutulmuştu.

Bunda hiç şüphe yok o tarihte sağlık bakanlığına getirilmiş olan Nihat Reşat Belger'in şöhretinin rol oynaması kadar, belki daha büyük ölçüde, Ekrem Hayri'nin, her karara, her tutumu «evet» demeyeceğinin daha evvel tecrübe ile bilinmesinin de etkisi olmuştur. Hiç şüphe yok Menderes, Ekrem Hayri'yi kabine dışında tutarken, ona yukardan bakamayacak olmasının tesiri inkâr edilemezdi.

Aynı yıl Ekrem Hayri Üstündağ Avrupa Konseyine giden Türk heyetine de başkanlık ediyordu. Bu başkanlık büyük ikramiyeyi kaybedene verilen bir teselli mükâfatı idi.

Üstündağ böyle bir teselli mükâfatı ile Strazburg'a gönderildiğini hiç hatırına getirmemişti. Orada memlekete hizmet etmek için elinden geldiği kadar çaba sarfetti. Heyetin arasına katılmış olan bir arkadaşın taşkınlıkları onu çok rahatsız etti. Bir tarihte hocasına silâh çekmiş olan bu milletvekili, sinirli ve ölçüsüz hareketleri ile göze batıyordu. Üstelik de Köprülü'nün kendisini himaye ettiği havasını ortaya yaydığı için büsbütün çekilmez hale geliyordu. İngiliz heyetinin Maison Rouge ismindeki büyük otelde verdiği bir kabul resminde Ekrem Hayri Üstündağ, sayın Ürgüplü ile beni bulup: «Adam bana ecneblerin önünde hakaretler etti. Bir tarafıma inecek!..» diye dert yandığını hatırlarım.

Doktor Ekrem Hayri Üstündağ, bu şartlar altında bir daha dış temsil görevi almak istemedi. Çalışmış, bütün varlığını ortaya koymuş, mücadelede evlâdını kaybetmiş, onun acısını üzerine vekarlı benliğini örtmüş, gık demeden kimseye şikayette bulunmadan bugünlere gelmişti. O tarihlerde Strazburg'dan Paris'e gelirken trende bana:

— Gerçi milletvekili oldum, fakat, yüreğimde bir tatminsizlik var, bu kalabalığın ortasında memlekete hizmet ettiğim

kanaatinde değilim. Hastalarım dönssem daha doğru olacak, demişti.

Bu sözler onun kafasında yaşattığı, memlekete hizmet, ümitlerinin solduğuna delâlet ediyordu.

Ankara'ya döndükten sonra, bu kararını tatbik edemedi, çünkü bu arada Menderes'in Nihat Reşat Belger'le arasını açmışlardı. Atatürk'ün hastalığını ilk defa teşhis eden Belger'i, başbakan kabul etmez olmuş, sağlık bakanlığı ile ilişkilerini Menderes bir İzmir milletvekilinin eniştesi olan müsteşar muavini ile yürütmeye kalkmıştı. Başbakanla sağlık bakanı arasındaki anlaşmazlık da, galiba bu zatın müsteşar olup olmamasından çıkmıştı. Nihat Reşat Belger, o zatı, yani müsteşar yardımcısını, müsteşar yapmak istemiyor, Menderes de mutlaka onun müsteşarlığı üzerinde duruyordu.

Başbakanı ile konuşamayan, ondan randevu alamayan sağlık bakanı da nihayet istifaya mecbur olmuştu. Bunun üzerine Doktor Üstündağ'a, sağlık bakanlığı teklif edildi. O da İzmir'e hastalarına dönmekten vaz geçerek, yeni görevine hararetle ve hizmet aşkıyla sarıldı.

Menderes ve Bayar, Ekrem Hayri Üstündağ'ı sağlık bakanlığına isteyerek ve severek getirmemişlerdi, galiba onun kendi kendine, Demokrat Partideki hizmetinin sona erdiği hakkında varmış olduğu hükmü sezmişlerdi. Ekrem Hayri, milletvekilliğinden istifa ederse bütün yurttta, özellikle Ege'de bu istifayı mazur gösterecek inandırıcı bir sebep bulmak mümkün olamayacaktı. Bu istifa halkın nazarında idealizmin boşa çıktığına, vefanın yokluğuna tanıklık edecek... Ekrem Hayri Üstündağ hiç bir şey söylemese yalnız İzmir'deki muayenehanesine dönmekle yetinse bile bu hal, Demokrat Parti liderlerinin samimiyetsizliğini gösteren bu partinin yöneldiği tehlikeli istikamete işaret eden bir yol taşı olacaktı.

O tarihlerde demokrat liderler, halkta kendi aleyhlerine uyanacak tepkilere daha sırt çevirmemişler, —başkaları ne der acaba?— diye düşünme alışkanlığını kaybetmemişlerdi.

Ekrem Hayri, sağlık bakanı oldu, bakan olduktan sonra da

çalışma odasına gömüldü, mesleğine, vatandaşın sağlığına hizmet edebilmek için gayretle çalıştı, kulaklarını politikanın kulisine kapadı, partizan tekliflerin karşısına, bu teklifler nereden gelirse gelsin tebessümle dikildi. «Efendim, falan doktor bize yakın değildir, onu oradan alıp bizim partiye yakın olan şu doktoru onun yerine getirin!..» dedikleri zaman, terslendi, doktorun siyasetle ne ilgisi vardı? Tabii Menderes'in ağzına bakarak, dedikodu rüzgârlarının trafik memurluğunu yapanlar pek ileri gidemediler, fakat yavaş yavaş ağız burun oynatmaya da başladılar...

«Şu sağlık merkezini oraya yapacağına, bizim ilçe başkanının istediği yere yapmayı ya!..»

Ekrem Hayri Üstündağ o koltukta uzun oturamayacağını biliyordu. Onun için inandığı ve bildiği yolda yürümekte inat ediyordu. «Ben bu hizmette yapacağım kadarını yapayım, ondan sonra ne derlerse desinler!..» diye düşünüyordu.

Gerçekten bir gün geldi, seçimlerden sonra makamını bir genç arkadaşına, kendisine karşı çok saygısızca yapılan bir hareketten sonra terk etmeye mecbur oldu. O zaman da muayenehanesine dönmeyi düşünmüştü, fakat «Bakanlıktan uzaklaştığı için küstü» diyecekler diye çekindi, beklemeye karar verdi.

Kendisine karşı yapılan çok saygısızca bir hakaret ve sonra Üstündağ'ın bakanlıktan ayrılışı şöyle oldu:

1954 seçimini müteakip teşekkül eden Demokrat Parti hükümeti programını okuyup güven oyu alacaktı. Tabiatıyla Üstündağ o güne kadar görev başında bulunuyordu. Menderes'in Meclis kürsüsünden parti programını okuyacağı o dakikaya kadar hiç kimse kendisine yeni hükümete girip girmeyeceği hakkında hiç bir şey söylememişti. Halbuki Menderes yeni kabinede Doktor Ekrem Hayri'ye yer vermiyor, o bakanlığa bir başkasını getirmiş bulunuyordu.

Ekrem Hayri Üstündağ bundan habersiz Meclise geldi, normal olarak Bakanlar Kuruluna ayrılmış olan yere oturdu. Eğer yeni kabinede yer almamış olsaydı, bunu kendisine mutlaka haber vermiş olmaları lâzım gelirdi. Halbuki ne başbakan, ne

de cumhurbaşkanı ona bu hususta hiç bir şey söylememişlerdi. Bu kadar eski bir partili arkadaşlarına her ikisinin de hiç bir uyarda bulunmamaları nezaket ve terbiye icaplarına uymazdı. Her ikisi de muhterem kimselerdi, bu eski arkadaşlarına karşı nezaket icaplarından bu kadar uzak duramazlardı.

Doktor Ekrem Hayri Üstündağ, Bakanlar Kuruluna ayrılmış olan yerde sağlık bakanlığı koltuğuna oturunca durumdan haberdar olan Menderes'in yakınları evvelâ gülmeye başladılar, fiskoslar aldı yürüdü, Üstündağ bütün bunlardan habersiz, oturduğu yerden parti programının okunmasını bekliyordu. Bir kabine değişikliğinde vazife almayacak eski bir arkadaşına hiç değilse eski hizmetlerinden dolayı teşekkür edilir, yeni kurulan kabinede görev almayacağı ihsas edilirdi. Bunların hiç biri yapılmamıştı, başbakanın eski bir dostunu kırmaktan çekindiği veya ona gerçeği söyleyecek cesareti bulamadığı düşünülemezdi. Çünkü Ekrem Hayri'nin bakan olmayacağını gerçekten Menderes kendisine söyleyemeyecek dahi olsa, ona bunu yine onun emrini yerine getirebilmek için zevk duyarak anlatacak bir sürün insan o grubun içinde vardı.

Demek ki Menderes Ekrem Hayri Üstündağ'ın, itibarına, şahsiyetine, hassasiyetine hiç önem vermiyor, onu bir parlamentonun ortasında gülünç hale düşürmüş olmaktan çekinmiyordu. Bu durumu sezen bir dostu, Enver Güreli, hemen yerinden fırladı, onun yanına gitti, durumu anlattı, Ekrem Hayri birdenbire renkten renge girdi, ve çantasını alarak oradan uzaklaştı.

İki evlât acısından sonra, beraber yola çıktığı arkadaşlarından gördüğü bu muamele hiç şüphe yok onu bir kere daha derinden derine sarstı.

Ekrem Hayri Üstündağ, başına gelen bu olaydan hiç kimseye bahsetmedi, âdeta kendi soyunun ayıbından utanır gibi bu ayıbı hiç bir yerde açıklamadı. Zaten Demokrat Partinin kuruluşunda, inkişafında büyük bunalımların atlatılmasında sarf ettiği çabalardan da hiç kimseye söz açtığı duyulmamıştı, ağzından ne

bu müessif olay hakkında, ne de yaptığı hizmetler dolayısıyla tek bir cümle çıktı.

Ekrem Hayri, bu olaydan sonra kendi kabuğuna çekildi ve beklemeye başladı. Bu bekleyiş devresi Demokrat Parti içinde kaynaşmaların başladığı zamana isabet eder. İsbat hakkı taraftarlarına karşı, kredi ile büyük inşaat yapanlar, akrabası yoluyla servet biriktirimi ihtirası içinde olanlar, siyasete meteliksiz girdiklerini ifade ettikleri halde, şunun bunun işini yaparak zenginleşenler, 27 Mayıs'tan sonra servet beyannamesi usulünün konmasına yol açanlar, büyük hukukçu oldukları kanaatını etrafa bir kere verdikten sonra, hukuk bilgisini iş başında olan insanların gayrimeşru emellerine, vicdanlarının sesini tıkayarak, sahtekârca alet edenler... Mevcut bayanların seviyelerini düşük görüp, kendilerini de bakanlığa yakıştırarak bir bakanlık kapmak sevdasına düşen bazı davavekili ve arzuhalci azmanı avukatlar, isbat hakkı isteyen insanlara karşı harekete geçmişlerdi.

Aslında isbat hakkı isteyenler, yalnız kanunlardan kaldırılan bu hakkın yerine gelmesini istemekle yetinmiyorlardı. Bunlar, nüfuz suistimaline, bakanların tüccarlarla, iş adamları ile ortaklık kurdukları rivayetlerine, devlet kuvvetini parti çıkarına kullanmak eğilimlerine karşı bir temizlik savaşının ilk adımını atmışlardı. Samet Ağaoğlu'nun yabancı uyruklu eniştesinin, iş yaptığı müesseselerden istediği çıkarı elde edemeyince kayınbiraderine o müessesedeki memurları yerlerinden attırdığı rivayetleri ortalığı doldurmuştu. Ankara Palas'a demir atan enternasyonal fahişeler bakanlarla, kendi aralarında var olan iyi münasebeti ve yakınlığı ileri sürerek iş adamlarının önüne düşüyorlardı. Bir kısım bakanların bu gibi kadınlara tutuldukları söyleniyor, daha fenası, bunlar kamuoyuna metelik vermeden, bu kadınlarla otellerde, pavyonlarda resmen görünüyorlardı.

İsbat hakkı konusu ortaya çıktığı zaman memlekette suistimallerin, haksız kazançlarla mal iktisaplarının yapıldığı kanaati de çok yaygın hale gelmişti. İktidar partisi mahkemelerin

bağımsızlığı ile oynuyordu. Ankara Asliye Ceza Mahkemeleri arzuya uygun mahkûmiyet kararı vermeye başlamışlardı. Bunların karşısına çıkarılan suçluları, vicdanen mahkûm edemeyen bir hâkim duruşmasını yaptığı kimseye müsterek bir dost yoluyla haber göndererek «Biliyorum suçu yok. Fakat ben onu mahkûm edememezlik edemem... Ne olur elinden geldiği kadar davayı uzatsın, ben her uzatma sebebini kabul edeceğim. Bakalım biraz zaman geçsin!.. Ya ben buradan ayrılıyım, ya hükümet değişir, gün doğmadan neler doğar!.. Benim halimi takdir etsin!..» demişti.

İşte böyle bir hengâmede Demokrat Partinin kıyma makinası haline getirdiği, haysiyete pek itibar etmeyen Haysiyet Divanı, isbat hakkı taraftarı olan kendi evlâtlarını partiden kovmak hazırlığı içindeydi... Onlara verdikleri takriri geri aldırtmak istiyorlar, gece yarıları bu takriri imzalayan isbat hakkı taraftarlarını evlerinden çağırarak Genel İdare Kurulu huzuruna çıkarıyorlar, yarı rica, yarı tehdit, onları bu işten vaz geçirtmenin çaresini arıyorlardı.

Tam bu sırada isbat hakkı taraftarlarına İzmir'den bir telgraf geldi, bu telgrafta iki imza vardı, biri; Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, diğeri de Ekrem Hayri Üstündağ!..

Her ikisi de isbat hakkı isteyen ispatçıları, partiden atma hazırlığında olan Merkez İdare Kuruluna rağmen tasvip ediyorlar, onlar gibi düşündüklerini söylüyorlardı... Bu Menderes'e ve onun dümen suyunda gidenlere açıkça meydan okumak anlamına geliyordu.

O sıralarda Ekrem Hayri Üstündağ rahatsızdı, kalbi kendisine ihanet etmeye başlamıştı, buna rağmen, isbat taraftarları kanun tekliflerini Meclise verdikleri zaman telefona sarılmış, Ankara'da Enver Güreli'yi bulmuş, «Bu kanunu teklif ederken, beni neye hatırlamadınız? Ben de imzalamak isterdim...» diye Enver Güreli ve arkadaşlarına serzenişte bulunmuştu.

Ne Ekrem Hayri Üstündağ, ne de Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, hırsızlıklara yorgan çeken, berrak politika havasını alacak karanlık hale getirerek kötü niyetli insanların hareketlerini si-

yah gölgeler arkasına gizleyen bir tutumun devamına göz yu-mamazlardı.

İsbat hakkı mücadelesinden Hürriyet Partisi doğdu. Trak-ya'dan ve Anadolu'nun birçok yerlerinden çözülen Demokrat-lar Hürriyet Partisi etrafında toplanmanın arzusunu güdüyor-lardı. Hürriyet Partisi merkezine her gün yüzlerce telgraf geli-yordu. Öyle olduki, Hürriyet Partisini kuranlar bir aralık «aca-ba Demokrat Partinin yerini mi alıyoruz?» kuşkusunun içine düştüler. Bu partinin kuruluşu esnasında da ortaya birtakım düşünce ayrılıkları girmişti: Her isteyen, müracaat edeni bu partiye almalı mı idi? İşte Demokrat Partinin hali... İrsız, uğursuz, dalaverecisi hep bu partide toplanmış olduğu için başbakan bile kendisini bunların etkisinden sıyrıp, ispat hakkı gibi makul ve meşru bir isteği kabul edememişti. Onun için partiye müracaat edenler hakkında sıkı bir araştırma yapmalı, hiç değilse il ve ilçe teşkilâtına katılacak kimselerin hüviyetini incelemeli idi.

Bu düşüncenin karşısında yenilgiye uğrayan diğer düşün-ce ise şu idi: Vatandaşları hangi ölçülerle birbirinden ayıracak-sınız? Hürriyet Partisi ne ilim, ne siyaset, ne de içine seçilerek girilen bir ahlâk akademisidir, memlekette halk olarak ne var-sa politikayı onlarla yapmaya mecburuz. Bu düşünceyi ileri sü-renlere karşı; birinciler misal olarak Demokrat Partiyi göste-riyorlar, «Biz de bu hale geleceksen, bu teşebbüse hiç girme-yelim!» diyorlardı.

Başta Enver Adakan, Nihat Reşat Belger olmak üzere ni-hayet birinci tezin taraftarları parti içinde egemen oldular, Hür-riyet Partisi kendi saflarına katılacak Demokratları seçmeye başladı. Fakat bu sefer de partiye rağbet azalıverdi. Ya, mür-aacaatıma ret cevabı verirlerse; korkusu Hürriyet Partisi fikirle-rine yatkın insanları bile teşebbüsten alıkoydu.

Hürriyet Partisinin kuruluş hazırlıkları Bayar'ı çok ürküt-tü, onun üzerine Bayar, Ekrem Hayri Üstündağ'ın eski özel ka-

lem müdürü Selâhattin Tukyu'yu (*) İstanbul'da bulunan eski sağlık bakanına gönderdi, kendisiyle görüşmek istediğini söyledi. Ekrem Hayri bu daveti alınca evvelâ tereddüt etti, Bayar'ın kendisine ne söyleyeceğini biliyordu. Salâhattin Tukyu'ya menfi cevap vermeyi düşündü, sonra bu kararından vaz geçti. Ne olursa olsun, ne maksatla olursa olsun kendisini bir devletin başkanı görüşmek üzere davet ediyordu, bir cumhurbaşkanına «seninle görüşmek istemiyorum!» dememeli idi. Bunun üzerine kalktı, kalbi rahatsız olmasına rağmen Ankara'ya uçakla gitti, doğru Çankaya'ya çıktı.

Bayar kendisini tahmin ettiği sebep için çağırtmıştı. Ekrem Hayri Üstündağ'ın, D.P.'nin kuruluşunda büyük emeği geçmişti, yine bu Demokrat Parti her bunalımdan onun yardımı ile kurtulmuştu. Gençlerin hırslı teşebbüslerini o temkini ile önlemeli, Hürriyet Partisinin kurulmasına mani olmalı idi. Eğer mani olamazsa hiç değilse, kendisi bu harekete katılmamalı idi.

Görüşme bir saat sürdü, Ekrem Hayri Üstündağ, Demokrat Parti ileri gelenlerinin partiyi de, memleketi de tehdit eden tutumlarından bahsetti, Bayar onun sözlerini tasdik ve tasvip etmeden dinledi.

Ekrem Hayri Üstündağ Çankaya'dan ayrılır ayrılmaz Enver Güreli ile o zaman Ankara milletvekili olan merhum Şeref Kâmil Mengü'yü buldu, onlara Bayar'la yaptığı konuşmayı anlattı, aslında, ne Enver, ne Şeref Kâmil, ne de Ekrem Hayri Üstündağ yeni bir parti macerasına girmek hususunda arzulu değildiler. Fakat memleket bakımından tehlikeli bir istikamete yönelen D.P.'ye «Dur!» demenin başka çaresi de kalmamıştı. Bu gidişi beğenmeyen birtakım insanlar kamuoyu karşısında, düşüncelerini açıklamalı idiler. Menderes attığı adımdan bir santim geri dönmüyordu. Devlet başkanı Bayar, şikâyetler ve ıstıraplar karşısında duvar gibi sağır kesilmişti.

Üç arkadaş meseleyi yine enine boyuna ölçtüler, yapılacak hiç bir şeyin mevcut olmadığını görerek Hürriyet Partisi operasyonunu devam ettirmeye karar verdiler.

(*) O günlerden bir, iki yıl evvel henüz aydınlanamayan şartlar içinde vefat etmiştir.

D.P.'den Hürriyet Partisine geçen arkadaşlar, yeni lideri seçmekte tereddüt ediyorlardı. İki saygıdeğer adayları vardı. Biri doktor Ekrem Hayri Üstündağ, diğeri de Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu. İkisi de bu makama birbirlerine «buyur» edecek kadar birbirlerine saygılı idiler.

Ekrem Hayri'yi seçmezsek acaba kırılır mı; endişesiyle bazı kimseler onun üzerinde duruyorlar, bu fikirlerini de kendisine açmış bulunuyorlardı. O da hasta olmasına rağmen teklifi «eğer arkadaşlar istiyorlarsa ne yapayım kabul ederim.» cevabı ile karşılıyordu...

Diğer taraftan, Doktor Üstündağ'ın sağlık durumu ile çok yakından ilgilenen Enver Güreli onun çok kritik bir halde olduğunu biliyordu. Bu ihtiyar, fakat ateşli kalp, içinde bulundukları çetin mücadele hayatının üzüntülerine dayanamazdı.

Bunun üzerine kendisi ile görüştü, başkanlığı kabul etmesini rica etti, o da aynı fikirde idi, bunun üzerine seçim yapıldı, bütün Hürriyet Partililer buna rağmen Ekrem Hayri Üstündağ'ı parti başkanlığına seçtiler, o sırada dramatik bir tablo cereyan etti, Ekrem Hayri Üstündağ, teşekkür etmek üzere ayağa kalktı, gözleri dolu dolu olmuştu. Kader arkadaşlarının kendisine gösterdikleri itimat ve sevgiden dolayı çok memnun olduğunu söyledi, ve şunları ilâve etti, «kaderin bana ayırdığı ömürden fazla bir şey kalmadı, ben aranızda misafirim, onun için beni affediniz!..» bu hazin merasimden sonra, Fevzi Lütüfi ittifakla parti başkanı oldu.

*
**

Ekrem Hayri Üstündağ doktor olduğu için hastalığının mahiyetini bütün incelikleri ile biliyor, bundan dolayı da sonunun yaklaştığını görüyor ve hayatının sayılı günler içinde sona ereceğini söylemekten çekinmiyordu. Ölümünden korkmuyordu, ne tekim ölümünden bir hafta evvel İzmir'den Enver Güreli'yi telefonla aradı, İzmir'e gelmesini rica etti, İzmir'e koşan Enver Güreli onunla görüştü, onu teselli etmek istedi, fakat Ekrem Hayri ona, «artık Enverciğim seninle galiba son konuşmalarımızı yapıyoruz» dedi.

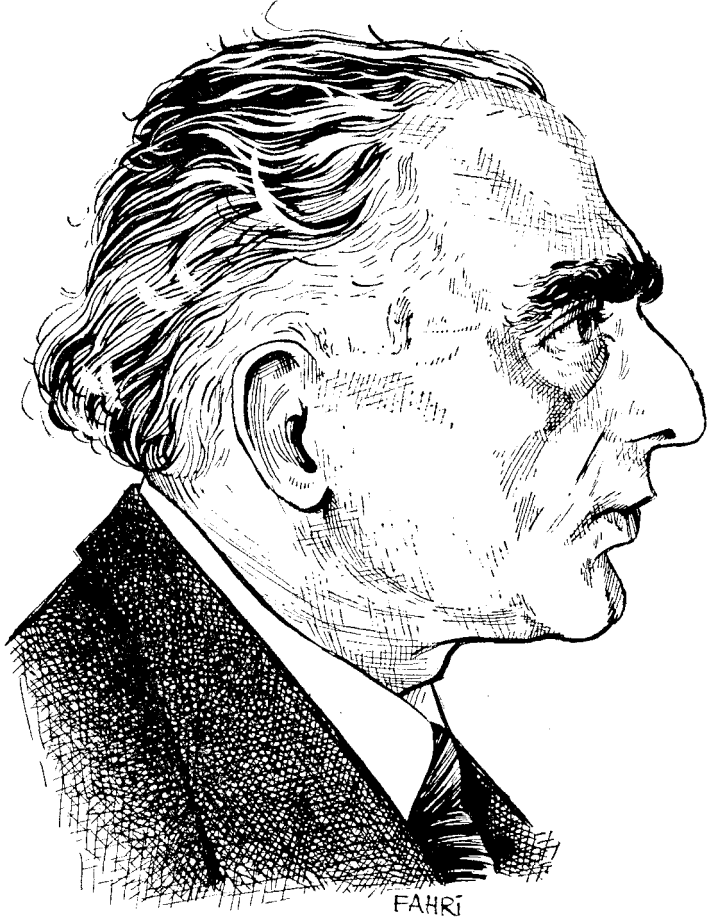
Rüyasında ölümlerini gördüğü evlâtlarına yaklaşıcağı gün uzak değildi. Damarları eskimiş, vücudu yorulmuştu ama, yine de yakışıklı ve güzeldi, memleket uğruna insanların esenliği, hürriyeti, saadeti uğrunda harcadığı hayat sönmek üzereydi.

Bir zamanlar Serbest Fırkaya girmiş olduğuna hiç bir zaman pişman olmamıştı. Çünkü o zaman da insanların, insan hayatı ile, hürriyet içinde yaşamaları gerektiğine inanıyordu. Bu amaç uğrunda hizmet etmiş olmanın hazzını duyuyordu. Ne yapsın ki Serbest Fırka halktan gördüğü ilgiye lâyık olamamıştı. Aradan yıllar geçtikten sonra, yine aynı insancıl amaçla masum gövdesini hiç bir art-fikir beslemeden terazide Demokrat Partinin kefesine koyuvermişti. O bundan da pişman ve şikâyetçi olmadı, çünkü onun anlayışına göre, Türk milleti bir gün demokratik düzen içinde mutlu olacaksa, bu tür tecrübelerden geçerek, iyi niyetli insanların hayal kırıklıkları olacak, değerler ezilecek, değersizler yüze çıkacak fakat bu mücadele devam edecek, mutlaka ve mutlaka erdemlik ve akıl, kişilik ve hizmet duygusu yenilgiden kurtulup memlekete itibarın, refahın bayrağını dikecekti.

Ekrem Hayri Üstündağ bu inançla, evlât acısı çekti, çilelerin en ağırlarına katlandı, hayal kırıklığına uğradı, fakat yürüdüğü yoldan şaşmadı, netekim bindiği demirkırat marka arabaya yolunu şaşırınca o arabadan hiç yüksünmeden indi ve kırk yıldır aradığı yolu yine aramaya başladı... İşte bu arama sırasında ecel onu kavradı, o ecele gülümsedi, böylece Ekrem Hayri Üstündağ aramızdan kalbinde sancı, yüzünde tatlı bir tebessümle ayrıldı.

Hürriyet Partisi meclis grup başkanı Doktor Ekrem Hayri Üstündağ'ın cenaze töreni muhteşem oldu. Bu cenezeye Hürriyetçilerden daha fazla Demokratlar, Demokratlar kadar Halkçılar, Demokratlardan ve Halkçılardan fazla da ondan iyilik görmüş, ondan şifa bulmuş insanlar gelmişlerdi. O cenaze hepsini aynı ortak elefin acısında birleştirmişti.

SAMET AĞAOĞLU

SAMET AĞAOĞLU

«İki büklüm yürüyen insan, dik
gidenden daha fazla yol alır».

VICTOR HUGO

1933 yılından 1934 yılına doğru yürüyen aylar hukuk fa-
f ltesinden mezun olmak üzere olduğum ve geleceğimi ümitli,
renkli gözlüklerle gördüğüm bir zamandı.

Hayalimin kıvrımlarında, k h sert vuruşlarla dönen bir ro-
tatif makinesinin bastığı gazetelerde çıkan imzalı makalelerim,
k h hâkim huzurunda siyah c bbemle savunduğum büyük da-
vaların avukatlığı yaşırdı.

İçimde siyasete karışmak arzusu yok değildi. Fakat, o g -
n n tek parti şartları içinde bunun mümkün olabileceğini ha-
tırıma getirmediğim için, politikanın yüreğimde yarattığı  al-
kantıları, hemen susturur, haddim olmayan bir i e el sürme-
nin, memnu meyveye uzanmanın, tabuya dokunmanın çekin-
genliğini duyardım. Belki de bu kendisine yol arayan ve bula-
mayan merak beni politikadan gelen hocalarımıza karşı daha
yakın kılardı.

Hukuk tarihi profesörü, Ağaoğlu Ahmet Bey bu tür hoca-
lardan biri idi. Serbest Fırka tecrübesinin ifl sından sonra,
politikadan uzaklaşarak  niversiteye gelmişti.

Derslerini dikkatle dinletmesini bilirdi, sağlam ve esaslı
bir kültürü olduğu için, kafamızda hiç bir soruyu cevapsız bı-
rakmadan konusunu bütün ayrıntıları ile anlatır, dilinin ve ři-
vesinin bozuk olması, onun idrake hitap eden sözlerinin, anlaşıl-
masını zorlaştırmazdı. Sert yüzlü idi, fakat o sert  ehrenin al-
tında, kendisinin de gizlemek istediği bir sevimlilik, bir iyilik

vardı. Saygısızlığa hiç gelemezdi. Her halde evinde lüzumundan fazla pedersahî olduğu için küçük oğlu Samet, vurup kaçıttıktan sonra, «ne vuruyorsun?» diye bağırarak yaramazlar cinsinden olmuştu.

Açık fikirli, devrine göre kendi çevresindeki insanlardan daha ileri düşünceli bir insandı.

Ben rahmetli hocamı, bana ders vermeden evvel tanımıştım. Şeker tekelinde galiba idare meclisi üyesi idi. Aynı yerde görev sahibi olan amcam Şükrü Baban'ı ziyarete gittiğim zaman, Dördüncü vakıf Hanındaki yerlerinde ilk kez çocuk olarak elini öpmüştüm. İkinci defa, o bize hoca olmadan evvel, Akın gazetesini çıkardığı zaman, babamla kendisini idarehane de ziyaret etmiştik. Fethi Okyar da orada idi. Bizim yanımızda Atatürk'ü kızdıracak bir havadisın yayınlanıp yayınlanmamasını tartışmışlar ve sonunda o havadisi gazeteye koymaya karar vermişlerdi. Serbest Fırka kapatılmış olduğu için ikisi de üzgündüler, ikisi de politika ile ilgilenen, fakat ilgisini açıklamak istemeyen, benim gibi bir delikanlı için çok mühim kişilerdi. O ziyarette babama kapanan Serbest Fırkanın hikâyesini anlatmışlardı.

*
* *

Üniversitede ikinci sınıftan üçe geçiyorduk. İmtihanlar yapılıyordu, Ağaoğlu'nun imtihan yaptığı anfi, ağzına kadar dolu idi. O tarihlerde biz imtihanlara hazırlandıktan sonra bilgimizi iyice pişirmek maksadıyla, dinleyici olarak da bu imtihanlarda bulunurduk. Anfide sinek uça duyuluyordu, çünkü hocamız, sinirli idi, kapı gıcırda gözlerini kapıya doğru hışımla çevirir, gireni bakışları ile ürkütürdü. Birisinin yüksek sesle konuştuğunu duysa, hiç tereddüt etmez, onu kapı dışarı ederdi.

1933 yılının haziran ayında idik.

Karşısında üç talebe imtihan oluyordu, Onlardan ortada yer almış olanına eski devirlerde çeşitli toplumlardaki evlenme müessesesi hakkında soru sormuştu. Bu öğrenci, liseden çıktıktan sonra, hayata atıldığı için üniversiteye bir iki yıl geç gelmişti. Yani akranlarına göre biraz daha yaşlı idi.

Arkadaşımız, Hintlilerde evlenme şöyle idi, İslâmiyetten

evvel araplarda, evlenecek kadın kapısına kırmızı bir bayrak asar kendisine talip olan koca adayları eve girerler, günün birinde kadın gebe kalır... Çocuğu doğurur, mahallenin yaşlı kadını bir çocuğun yüzüne bir de koca adaylarına bakar, çocuk hangisine benziyorsa kocalığı ona ihale eder, diye hararetili hararetili anlatırken, Ağaoğlu birden onun sözünü kesti. Azerî şivesiyle:

— Sen evlimisen? diye sordu.

Anfide, dudaklar arasında hapsedilmek istenen gülüşlerin dalgalanması havayı doldurdu... Üstat sorusu ile bu gülüşmeye sebep olduğu halde, yine de kızar göründü. İmtihan olan öğrenci ise, başına ağır bir cisim düşmüş gibi şaşırdı, ne diyeceğini bilemedi, Ağaoğlu tekrar sordu:

— Sen evlimisen?

— Hayır değilim efendim.

— Epi yaşlanmışsen niye evlenmirsen?

— İmkân olmadı efendim, hayat galesi...

Ahmet Ağaoğlu, bu cevabı anlamsız buldu... Onu eliyle susturdu:

— Tutki, dedi, kızı seçmişsen, gortizanlık edip gönlünü çelmişsen, ne yaparsın?

İmtihan olan öğrenci bir süre durakladı:

— Ne bileyim efendim, dedi... Anneme söylerim, kızı gider ister...

Bu sefer anfideki kalabalığın kahkahalarını dudaklar zaptedemedi. Ortalığı gürültü ve uğultu kapladı... Ağaoğlu bu sefer de hiddetlenmişti ama... Anfideki kalabalığa değil, imtihan olan öğrenciye...

Azerî şivesinin acı ve ısıracı edasıyla:

— Anasına söylermiş.. Gider kızı istermiş!.. Bu ne mene şey?

Sonra birden ciddileşti... İçinde lavlarını dökmek üzere bekleyen bir volkan yanıyordu.

— Sen ne diyürsün, dedi, ana babaya sorma devri geçti... Sen biliyürmüsün benim bir oğlum var...

Bu sefer yüreğinde acı duyan bir babanın elemiyle anlatmaya başladı...

— İsmi Abdüssamet... Teres okusun, adam olsun diye onu Avrupa'ya yolladık... Ondan iyi haberler beklerken, bir gün bir mektup geldi, «Baba ben evlenirem...» Anası şaştı, ben şaştım, bu nasıl olacaktı?.. Okuyacak mı idi? Anasıyla gafa gaffaya verdik, düşündük. «Olmaz desek... Dinlemeyecek... Al evlen desek, kimi aliyur, bilmirem... Hayırlısı olsun dedik... Ben oturdum mektup yazdım, «Peki oğlum evlen, ama hiç değilse güzel bir karı al ki, bizim de neslimizi islah eylesin!..» Bir babanın baba olarak duyduğu üzüntü ile söylediği bu sözler, zaptedilmez kakhaha ve sürekli alkışlarla karşılandı. Ağaoğlu başını önüne eğdi. «Benim yüreğimdeki fırtınaya bak, şunların keyfine bak» der gibi acı acı düşündü. Gülümsedi ve sonra o kakhaha ve alkışlara hâkim olan, onları bıçak gibi kesen bir sesle imtihan ettiği gence:

— Haydi oğlum devam et!.. dedi.

Ben Samet'i ilk defa aziz hocam Ağaoğlu'nun diliyle böyle gıyaben tanıdım...

Birkaç ay sonra Maksim'de Erenköy lisesi mezunları bir çay veriyorlardı. Ben de kuzinlerim dolayısıyla o çaya davetli idim, oturduğumuz masada ilk defa Samet Ağaoğlu ile karşılaştım. İki eski dost gibi konuştuk. Birbirimizi hiç yadırgamadık... O sevdiğim Ağaoğlu Ahmet Bey hocamın, dili raspa edilmiş gözlerinde yaramaz bir zekânın çıkardığı şimşeklerle ayrı bir parçası idi... Zulüm görmüş, sınır dışı ırkdaşlarımızın temsilcisi bir babanın kazandığı itibardan hissesini almış istikbal vadeden genç bir adam...

Bu buluşmadan sonra bir süre birbirimizi kaybettik. Ben onu; galiba o da beni yazılarımızla uzaktan takip ediyorduk. Seneler geçti, o Ankara'da memuriyet sahibi oldu, ben de Tasvir'in yazı işleri müdürü. Daha ortada ne Demokrat Parti ne de demokrasi vardı...

Bir gün Galatasaray'dan benim sınıf arkadaşım, Ankara'daki dostluk çevrelerinde birbirleri ile tanışmış oldukları, Muh-

tar Yazır bana uğradı, Samet'in İstanbul'da olduğunu benimle görüşmek istediğini söyledi. Bayazıt'ta eski Küllük'te buluştuk... Konu ortak bir gazete çıkarmaktı. Her ikisi de yüreklerindeki gençlik ihtirasıyla politikaya atılmak 've kendilerini politika âlemine gazete ile, yazıları ile ve âdeta zorla takdim etmek istiyorlardı.

Ben onlara gazetecilikte her ikisinden fazla olan tecrübemle bunun mümkün olamayacağını anlatmaya çalışıyordum. Özel hayatım, siyasî bir maceraya atılmaya mani idi. Arkadaşların sınırlı maddî imkânları ile benim emeğim birleşse de kurulacak bu gazetenin büyük rekabetler, ve yerleşmiş gazeteler ortasında başarı kazanmasını mümkün görmüyordum.

Samet:

— Biz yalnız bir gazetenin ortakları olmayacağız, ant içerek, bir mücadelenin öncüleri olacağız. Hatta kafamız tehlikeye girse bile birbirimizden ayrılmayacağız!.. Bu işe karar verirken, âkıbetleri ciddî olarak düşünmek lâzım... Elele verdiğimiz zaman, bu elele veriş bizi ölüme kadar götürebilir... Seve seve gideceğiz... Birbirimizden ayrılmayacağız!.. diyordu. Muhtar da onu tasdik eder görünüyordu. Ben çok zoraki görünen bu romantik teklife ne yanaşıyor, ne de inanıyordum. Beni ikna edemediler, sonra görüşmek üzere oradan ayrıldık... Samet'le beraber Çenberlitaş'a doğru yürümeye başladık. O yine beni ikna için binbir türlü söz söylüyor ve ben de onun sözlerini tereddütlerle karşılıyordum. Nihayet:

— Ben anlıyorum sen neden bu işe rıza göstermiyorsun? dedi. Diğer arkadaş Muhtar'a güvenemiyorsun... Ben de aslında güvenemiyorum. Ama parayı o temin edecek... Gazeteyi kurarsınız, gazete çıkar, bakarız ki Muhtar'la iş yürümüyor, onu tasfiye ediveririz!

Babasının gıyabi olarak bana tanıttığı Samet'i ben bu vaka ile anlamaya başlamıştım.

Ondan ayrılıp matbaaya döndüğüm zaman Muhtar Yazır'ı orada, odamda buldum. O da benim bu işe neden girişmek istemediğimi şöyle anlatıyordu.

— Evet hakkın var, Samet ile böyle bir teşebbüse atılmak

istemiyorsun? Doğrusu ben de düşünüyorum. Şimdi meseleyi burada bırakalım... İlerde tekrar ele alırız...

*
* *

Samet Ağaoğlu politikaya atılmak üzere ticaret bakanlığındaki yüksek memurluk görevinden meteliksiz; fakat izzet ve ikbal ile çekildiğini ifade ederek ayrılmıştır.

Ayrılışından evvelki günlerde kendisiyle Ankara Palas'ta, Tasvir idarehanesinde uzun uzun görüşüyor, muhalefetin geleceği üzerinde tartışmalarımız oluyor, o beni yaptığımız kavgalarda teşvik ediyor, ben de ona siyasal mücadelenin önünde açacağı imkânları anlatıyordum. Ankara Palas sohbetleri sırasında beni Bölükbaşı'ya tanıtan odur. «Sana Anadolu fırtınasını tanıtayım» demişti. Her ikisi de Demokrat Partinin memur ve müfettişi idiler. Samet Ağaoğlu, memuriyetten meteliksiz ayrılmanın acısını az çeksin diye Demokrat Parti ona maaş bağlamış, o da bu maaşa il il, ilçe ilçe, köy köy dolaşarak muka-bele etmişti.

Bana anlatıyordu, «Bölükbaşı bir fırtınadır, bir kere yaşadığı çevrenin insanları ne düşünürler, ne duyarlar iyi bilir, hitabeti sürükleyici, kendisi fevkalâde cesur... Ne diyorsun küt-leleri hop oturtup hop kaldırıyor! D.P. için büyük kazanç... Müt-hiş alkışlanıyor!..»

Ah bu alkışlanmalar yok mu? Genç ve siyasete yeni atılmış politikacının benliğini afyon dumanı gibi sarıyor. Onun bu dumandan sıyrılması, Hanya ile Konya'yı birbirinden ayırması için bir kere sırt üstü düşmesi lâzım... Yoksa... Çok alkışlanan politikacı alingan olmaya başlıyor, alkışların yoğunluğuna kulak veriyor, bir topluluğa kendisiyle birlikte üç kişi hitap ederse, birinin ötekinden neden fazla alkışlandığını araştırmaya başlıyor.

Samet de bu hava içinde meydanlarda kürsülerde görünüyör. 1946'da milletvekili olamadığı için, 1950'ye kadar önünde uzayıp giden zamanı nasıl aşacağını düşünüyor, milletvekili seçilenlere karşı duyduğu gıptanın zaman geçtikçe hasede döndüğünü görüyor, bunu kendi kendine bile itiraf etmiyör, ama on-

ları eleştirirken gitgide sertleşiyor. 1950'ye doğru D.P. içinde turnikeden geçme merakı baş göstermişti. Tabii dirsek vuruşları da beraber... Dar boğazları aşmak için kuvvetlinin yanında olmak lâzım, onun için Samet mantığını kuvvetlilerin düşündüğü gibi fayrap ediyor, Menderes her zaman haklıdır. Menderes'in yaptığı mücadelelerde, onun söyleyemeyeceklerini o söylüyor, onun yapamayacağı iddiaları, isnatları o yapıyor. Onun için de sürekli, içine kapanık bir vicdan huzursuzluğu ile yaşıyor. Bir taraftan parasızlık, diğer taraftan parti içi mücadelede üzerine aldığı sevimsiz görev onu çetin huylu yapıyor.

Bir karşılaşışımızda babasının Serbest Fırkaya ait hatıraları olduğunu ve bunları yayınlamak istediğini söyledi. Amacı hem biraz para kazanmak, hem de çok sevdiği babasının hatırasına hizmet etmektir.

Serbest Fırka hatıraları enteresan konu, bu yazıları Tasvir adına satın alıyorum. Büyük reklâmlarla yayınlayacağım, bir de bakıyorum ki bu hatıralar Bedii Faik'in çıkardığı Demirkırat isimli haftalık bir gazetede neşredilmeye başlanmış... Şaşıyorum, bunu Samet nasıl yapar? Kendisini arayıp buluyorum; o aşağıdan alıyor.

— Ne yapayım diyor, kusura bakma, çok parasızım...

Üzülüyorum, fakat onu mazur görmeye alışıyorum. Zavalı diyorum, yırtınıyor, yoklukla pençeleşiyor... Ona karşı müsamahalı olmak lâzım...

*
* *

1950 seçimlerinin yaklaştığı sıralarda savcılık İzmir'de büyük bir basın davası açmış... Menderes'in İzmir'de verdiği bir demeci yayınlayan gazetelerin bütün sorumlularını, bu demec, hükümeti tahkir ettiği ve gayrı meşru gösterdiği iddiasıyla, İzmir Ağır Ceza Mahkemesine sevk etmişti. Suçlular tutuklu olarak muhakeme edilecekler, haklarından tutuklu karar çıkmış. Aralarında Tasvir'in yazı işleri müdürü rahmetli Atıf Sakar, Ankara'dan Bayar'ın ifadesiyle, gecekonduları Demokrat Partiye omuzunda taşıyarak kazandırmış olan Salih, Mithat Perin, Fuat Arna, İzmir'den merhum Adnan Düvenci, ve Samet Ağa-

oğlu var. Bu sanıkların avukatları da kamuoyunda ses çıkarcak kimseler, Kenan Öner, Refik Şevket İnce... Ben, yazı işleri müdürüm Atıf Sakar'ın savunucusuyum.

Sanıklar İzmir'de toplandılar... Duruşma günü ortaya çıkacaklar, Kordon'da Halûk Şaman'ın evinde kalıyoruz, orada müşterek savunmanın planını çiziyoruz.

Atıf Sakar, Mithat Perin, sakin neticeyi bekliyorlar, Salih mütevekkil, Düvenci homurdanıyor, ama fazla telâşlı değil... Samet ise hem sinirli, hem uykularını kaçırarak kadar ürkek...

Kenan Öner, istiyordu ki Menderes'in demecinde ifadesini bulan iddiaları ispat yoluyla ortaya koyalım!.. Dava sürsün, gürültü olsun... Hasan Âli Yücel'e karşı tatbik ettiği usulün başarı kazandığını görünce, bu usulü yeniden tatbik etmek arzusunda... Dava sürsün, gürültü olsun, ama Samet ne olacak? Menderes'in iddiaları sabit oluncaya kadar hapislerde yatsın mı? Bu ne egoist düşünce, birdenbire alevleniyor, Kenan Öner'e çıkışıyor. Aslında Menderes'in başına bu belâyı açmış olmasından da şikâyetçidir. Onun İzmir davasında mutlaka hazır bulunmasını istiyor. Hiç olmazsa bu felâkete dışardan ortak olmalı, katılmalıdır; yap et, masuniyet zırhına bürün, sonra uzakta dur, ne arkadaşlığa sığar, ne insafa... Olur mu? Bir de Kenan Öner ispat edelim diyor? Ya edemezse... Ne hakkı var kaderiyle oynamaya Samet'in?

Samet Ağaoğlu kendi savunmasını kendi hazırlıyor... Sabahlara kadar uyumuyor. Biz onun yanından dağılıp gittikten sonra odada bir aşağı bir yukarı dolaşarak, mahkemede göstereceği hitabetin provalarını yapıyor, kelimeleri tartıyor.

Yüzü simsiyah, çehresindeki çizgiler kinlenmiş bir insanın çizgilerine benziyor, hassas ve alıngan, beraet etmeden ne deseniz deyin hiç bir şey kulağına girmiyor, daha İzmir'e giderken vapurda bana, Menderes'in İzmir'e gelip gelmeyeceğini, kendisini orada yalnız bırakıp bırakmayacağını sormuştu.

Davanın birinci celsesinde tutuklanma yerine getirildi. Duruşma iki gün sonraya bırakıldı.

Cezaevinde sanıkları ziyarete gittiğimiz zaman Atıf Sakar bana: «Ben duruşmadan evvel Samet'ten korkuyorum, demişti,

adam delirecek, hiç uyumuyor, uyurgezer hali var, bahçeyi dalgın arşınıyor, kendi kendine konuşuyor, iştihası yok... Birisi bir şey söylese sanki duymuyor.»

Aramızda yaptığımız istişarede Kenan Öner'in teklifi kabul edilmedi. Bir demeci yayınlamak, bir olayı olduğu gibi aktarmakti. Esasen Menderes bu söylediklerini daha evvel Mecliste söylemişti. Bir milletvekilinin meclisteki konuşmalarından dolayı onu ceza takibatı altında tutmaya imkân olmadığı için, onun sözlerini yayınlayan gazeteleri de takip etmek mümkün değildi.

İkinci celsede mahkeme salonu hınca hınç dolmuştu. D.P. teşkilâtı bu davaya önem verdiği için militanları göreve sevk etmişti. Samet uzun mesafe atletinin finiş geçişi gibi, bütün enerjisini, zekâsını, mantığını ortaya koyarak savunma yapmıştı. Kendi kaderini avukatların savunmasına bırakmamıştı. Hatırlıyorum, onun uzun süren konuşmaları yanında Fuat Arna mahkeme heyetine meydan okumuş:

— Menderes doğru söyledi, kendimi müdafaa etmiyorum, etmeyi tenezzül sayıyorum. İsterseniz ceza verin, bu ceza bana şeref olur, demiş ve yerine oturmuştu.

Nihayet 1950 seçimlerinde Manisa'dan milletvekili ve sonra da Meclis reis vekili olan mahkeme başkanı Muhlis Tümay heyetin karar için müzakereye çekileceğini bildirdi. Müzakereden sonra mahkemeye geldi ve beraet kararını okudu. Mahkeme «yaşasın adalet!» sözleri ile çınladı. Sokağa çıktığımız zaman, büyük bir kalabalık bizi bekliyordu. Konak iskelesine doğru omuzlarda taşındık.

Samet'in de böylece davanın tehdidi altında yumak gibi sarılan ruhu çözüldü. Kenan Öner için:

— Bizi dedi, aylarca yatıracaktı.

* *

1950 seçimlerinden sonra, Menderes onu kabinesine almadı. Onu neden kendinden uzak tuttu? Bunu herkes merak ediyordu. Fakat en çok merak eden de bizzat Samet'in kendisi idi.

Bakan olmuş olmamış, önemli değildi. Fakat Menderes'in

fedakâr vurucu kuvveti olarak mücadele etmiş, bu insanın uzakta bırakılmasını herkes kötü anlamlara yorabilirdi. (Seni Menderes niye bakan yapmadı?) diye soranlara Samet ne diyecekti? Menderes'in gözünden düştü kanaati, bakan olmaktan daha fena idi.

Böylece başlayan üzüntülü yakınma, günler geçtikçe Ankara Palas'ta şekil değiştirmeye başladı:

— «Biz bu kavgayı bunun için mi yaptık? Doğruyu söyleriz diye mi bizi yanında istemiyor?»

Samet, hücum oklarını Demokrat Partiye seçimlerin arifesinde girip de bakan olanlara çeviriyor, «Bir davaya yıllar yılı fedakârca hizmet etmenin hiç mi değeri yok? Biz hizmetleri böyle tersine değerlendirsek bize kim güvenir? Bizim için kim çalışır?»

Ankara Palas'ta onu dinlemek için toplananların adedi yavaş yavaş artıyor, etrafındaki halka genişliyordu. O kendisine karşı gösterilen bu kayıtsızlığın niteliğini keşfetmek istiyordu; acaba Bayar mı razı olmadı? Samet'in huzursuzluğu o kadar yoğun bir hal aldı ki, bir hasta evinin sakinleri gibi onunla beraber biz de derde ortak oluyorduk. Onun için bir gün Menderes'e sordum:

— Samet çok üzülüyor, dedim, onu neden hükümete almadınız? Güldü...

— Biraz dedi, terbiyelensin!..

Ciddî mi söylemişti, şaka mı yapmıştı, bilmiyorum ama, benim anladığım, şu idi: Uzun mücadele senelerinde Samet; Menderes'le beraber çalışarak ona çok yakın olmuştu. Menderes bu yakınlık sırasında Samet'in huyunu öğrenmişti. Vesveseli ve her zaman bunalıma sürüklenmeye hazır mizacıyla, o her mevkiin içinde bulunmak ister, hiç bir meselenin kendi ilgisi dışında kalabileceğini hatırına getirmezd. Eğer Samet ilk defa kabineye bu hızla girecek olsa, idarede Menderes'le ortak olmanın çaresini arayacaktı... Menderes buna meydan vermemeli idi. Onu kabinesine alacaktı, fakat biraz araya mesafe koyduktan, onu parti içinde ezip, kıvırıp, kendisine aman dedirtecek hale getirdikten sonra...

Samet'in Ankara Palas'taki sözleri hiç şüphe yok günü gününe Menderes'in kulağına ulaşıyordu. Onun için Menderes ipini ne çok gerdi, ne de koparacak hale getirdi. Samet de günün birinde hükümette yer aldı.

İzzet ve ikbal ile memuriyetten çekilen insan izzet ve ikbal ile makamına oturdu. Bir gün kendisini ziyarete gitmiştim. Şuradan buradan konuşuyorduk, canı su istemişti... Zile bastı, içeri hademe girdi, hademeye biraz su ver dedi... Sürahi de bardak da yazıhanesinin üzerinde elinin kolayca uzanacağı yerde idi. Fakat o, o kadar zahmete bile katlanmamıştı. Çünkü zile basmak, hademeyi çağırmak, iş buyurmak hoşuna gidiyordu. Bu makamda bu zevkini tatmin ediyordu.

*
* *

Bakan olmuştu, fakat ruhu tereddütlerden, ne olduğu belli olmayan şekilsiz bir cenderede ezilmekten bir türlü kurtulamamıştı. Bu sefer hükümet içinde nüfuzlu bir insan olmak istiyor, bu nüfuzu elde etmek için Menderes nezdinde bir istihbarat unsuru gibi çalışıyordu. Her sözün altında bir komplo arıyor, her nükteden işi kötüye götüren bir anlam çıkarıyor, iki ahababın konuşması onu tedirgin ediyordu. Kulağının ve gözünün ulaştığı her yerden kendine göre tefsir ettiği haberleri başbakana koşturuyordu.

1952 yılının yaz tatilinde bir gece Tire'de vatandaşlarla dertleşiyorduk. Sohbate birkaç genç katıldı. bunlardan bir tanesi, «Vahdettin soylu bir hanedanın mensubudur. Halbuki Atatürk kimdir?» dedi. O zaman Milliyetçiler Derneği, bugünkü Komünizmle Mücadele Derneği gibi meydanı boş bulmuş, işi azgınlığa götürmüştü. Kazalardan birinde, Cumhuriyet balosuna giden kadınların eteğini kesmişler, baloyu basmışlardı.

Vahdettinci gençle aramızdaki tartışma sert oldu... Ben Ankara'ya dönünce, bu olayı içişleri bakanı Rüknettın Nasuhioğlu'na naklettim. O işi üzerine almadı: «Bu olay beni aşar, onun için git olanı biteni başbakana anlat!..» dedi. Dediğini yaptım, başbakan Florya'da idi, kendisini gördüm ve ona Tire'de şahit olduğum olayı naklettim.

‘Başbakan fazla hayret göstermedi... «Ah ah dedi. Bütün bunlar Tevfik İleri’nin başı altından çıkıyor, o derneği o koruyor, buna bir çare bulmaya mecburuz...»

Bundan anladım ki o tarihte milli eğitim bakanı olan Tevfik İleri bakanlıktan yolcu edilecektir. Halbuki o bu bakanlığa ulaştırmadan alınmış, milli eğitim camiası içinde komünistleri temizlesin, eski milliyetçi bir gençliğin lideri olarak, bu gençliğe milliyetçilik yolunda bir hız versin, diye getirilmişti. Mühendis idi, millî eğitimde bir yeteneği var mı idi? Ben de tereddütlü idim, fakat eski arkadaşımın kullanılmış bir mendil gibi de atılmasını içim istememişti. Onun için Menderes’e sordum:

— Ne dersiniz, sizden ve Tire olaylarından hiç bahsetmeden, kendisine bakanlıktan çekilmesi için tavsiyede bulunayım mı?

Menderes hiç tereddüt etmeden:

— İyi olur, dedi.

Tevfik İleri benim bu tavsiyemi iyi karşılamadı. «Ne var? Şurada memlekete istediğim gibi hizmet ediyorum!..» diye cevap verdi.

Bu konuşmadan sonraki konuşmalarımızda her zaman hissettirdim ki, İleri benim bu uyardımdan memnun olmamıştı. Bana karşı daima bir burukluğu ve kırgınlığı vardı.

Neden sonra öğrendim ki, burulmasında ve kırılmasında haklı imiş... Çünkü Menderes’le konuşmalarımı öğrenen Samet, bu konuşmaları iki türlü değerlendirmiş. Menderes’e «görüyor musunuz demiş, arkadaşını koruyor, bunlar beraber iş görüyorlar, müttefik ilh.» Tevfik İleri’ye gitmiş ve demiş ki: «Sana bakanlıktan ayrılmayı tavsiye eden, seni evvelâ başbakanı şikâyet etti, gözü senin yerinde!..»

1954 seçimlerinden evvel, Samet Ağaoğlu’nun bir basın toplantısı yapacağını haber verdiler... Gittik. Samet o günlerde kendisine karşı şiddetli bir polemik açmış olan Ahmet Emin Yalman’a cevap verecekti.

Bu cevabı şiddetli oldu. Samet Ağaoğlu konuşuyor, Milliyet’in sahibi, rahmetli Ali Naci Karacan not alıyordu.

Nihayet konuşma ve Ahmet Emin'e karşı söylenebilecek her şeyin söylenmesi bitti. Ben konuşmaları çok ağır buldum. Eğer bu sözleri başbakan tasvip etmişse, Ahmet Emin'e karşı hükümetçe savaş açılmış demektir. Onun için Ağaoğlu'na sordum:

— Bu basın toplantısından başbakanın haberi var mı?

Ondan gizli bir şey yapar mıyım, gibi bir eda ile:

— Tabii var!.. dedi...

Sonra rahmetli Ali Naci Karacan yandaki bir odaya girdi, konuşmayı yeniden kaleme aldı, gereken retuşlar yapıldı ve biz dağılırken, Samet Ağaoğlu:

— Bu konuşmayı gazetelerde iyi gösterirseniz memnun olurum!.. sözünü ihmale etmedi.

O zaman yalnız Son Saat gazetesinde sözüm geçiyordu. Samet Ağaoğlu'nun demeci matbaaya gelince, bu demeci büyük göstermemelerini tavsiye ettim.

Ertesi günü çok dikkate değer bir olay cereyan etti. Milliyet'te Samet'in demeci yayınlanacağına Ali Naci bu basın toplantısı dolayısıyla Ağaoğlu'na hitaben çok şiddetli bir başmakale yazıyordu.

Gece acaba ne olmuştu? Bu demeci Samet, başbakanın izniyle vermemiş mi idi? Yine bu demeci Ali Naci kaleme almamış mı idi?

Ben hayretler içinde kalmıştım. O gün gördüğüm Koral-tan'a:

— Bu işin içyüzü nedir? diye sordum, o da:

— Kendi başına buyruk olan işte böyle, kafasını taşa çalar dedi.

Menderes, kendi kabinesindeki bakanı Samet Ağaoğlu'na, Ali Naci'nin kalemiyle şiddetli bir tokat atıyordu. Bu tokat hiç şüphe yok Ağaoğlu'nun (arkadaşım) dediği Menderes'ten geliyordu ve hiç de arkadaşça değildi.

Netekim birkaç gün sonra, Menderes'e:

— Neden bunu yaptınız? Samet'e çok ağır bir muamele oldu? dediğim zaman:

— Yeter! artık demişti. Bir türlü aklını başına almıyor. Ona böylesi lâzım.

Bu konuşmalardan bir hafta sonra, Suadiye gazinosunda Samet'le karşılaştık. Ben eski İstanbul milletvekili Adatto ile beraberdim. Bir ara Adatto ile onun masasına gittik... Ben Kortalan ve Menderes'le konuşmamdan hiç bahsetmeden ona:

— Bu nasıl oldu? dedim.

— Ali Naci... Ah... Ali Naci!.. dedi...

— Sen dedim, Ali Naci'nin sana karşı bu makaleyi Menderes'ten habersiz yazacağına inanıyor musun?

— Elbet!..

Aslında inanmıyordu, fakat darbenin büyüklüğü, muamelelerin ağırlığı karşısında utanıyor, doğruyu söyleyemiyordu. Menderes'ten tokat yediğini ilân etmek hiç işine gelmiyordu.

— Bana kalırsa, senin istifa etmen gerekir!..

O cevap vermedi, bir süre sonra da istifaya mecbur edildi...

*
* *

Samet için yine karanlık işkence günleri başlamıştı... Merak ediyordu, acaba kabinede ne konuşuyorlar? Acaba cumhurbaşkanı, genelkurmay başkanına ne dedi? Grup idare Kuru-lundaki meseleler nelerdir? Onun bulunmadığı siyasal bir toplum olur mu idi?

Kezzabın mermeri yemesi gibi, onun da yüreğini makam-sızlık eritiyordu. Onu bakanlıktan uzaklaştıran, onu istemeyen Menderes!.. Devrilmeli idi... Bir gün kendisiyle beraber taksiye binip Yenişehir'e giderken dizime vuruyor...

— Görmüyor musun? diyordu. Adam diktatörlüğe doğru gidiyor. Demokrasi uğruna bu kadar mücadele eden sen, buna tahammül edecek misin? Bir şeyler yapmalıyız, görüşelim!..

Ben ise, (Arkadaşım Menderes) kitabının yazarına şu cevabı veriyordum:

— Bu konuşmaya devam etme!.. Günün birinde yine vekil olursun, sonra benim ağzımdan alacağın lafları götürür ona sa-

tarsın, ben ona karşı mhalefete geçecek olsam bu işi seninle yapmam.

Samet, Menderes'e çok kızılıyordu, fakat kızıldığı halde, balkonun altında dolaşan Romeo gibi, kızgınlığını açıklamıyor, kendini affettirmek için, Julliyet'e haberciler gönderiyor, sere-natlar alıyor, tekrar tecrübe edilmesini istiyor, buhranlı bir âşık gibi nefes darlığı çekiyordu, geceleri uykusundan fırlıyor, âşıkına, yani makama ulaşmak için tekrar savaş açmış bulunu-yordu.

Başarı kazandı, yine kabineye girdi... Bu sefer takside Men-deres'e karşı cephe kurma teklifinde bulunduğu arkadaşıyla karşılaştığı zaman yolunu değiştirdi... Ona: «Ben iktidara geçme-nin davacısıyım!.. na ulaşmak için her merdivene basarım... O zaman gözden düşmüştüm... Senden de öyle bir yardım ist-ededim. şimdi maksadıma ulaştım... Eyvallah» diyemezdi... Onun için göz göze gelmemeye çok dikkat gösterdi. Zaten birçok eski arkadaşları ile göz göze gelemiyordu. Onların yanından belirsiz bir gölge gibi uzaklaşıp da kartal yuvası zannettiği iktidar ma-kamına ulaştığı zaman,  Nal Meyhanesi'ni, şair ve yazar ar-kadaşları ile Ankara sokaklarında yaşadığı bohem hayatı unut-muştu. İlerlemek, mülk sahibi, zengin olmak yolunda azimle, ve hiç bir dedikoduya kulak asmadan yürüyordu.

Eski meslek arkadaşları ile giriştiği mülk edinme işinde en yakın dostunu omuzunun üzerinden sallayıp atıvermekte sa-kınca görmüyordu.  Nal meyhanesinin bohem ve zğrt m-davimi, kendi kendine değeri artan mülklerin idarecisi olmuştu. Bakanlık dışında servet artıran işler yaptığı, bir Avusturyalı olan eniştesi yolu ile varlığını çoğalttığı söyleniyordu, ama 27 Mayıstan sonra yapılan araştırmalar  Nal meyhanesinin z-ğrt hikâyecisine suç yüklemenin mümkün olmadığını göster-di. Demek ki zğrtlkten servete meşru yoldan girmişti.

Yuvalarında dönen gözleri, sanki bakması ve nn gr-mesi için değil de, yükseliş merdivenlerini ve araçlarını ara-yan ve kendi yuvalarında fır fır dönen elektronik aletlerdi.

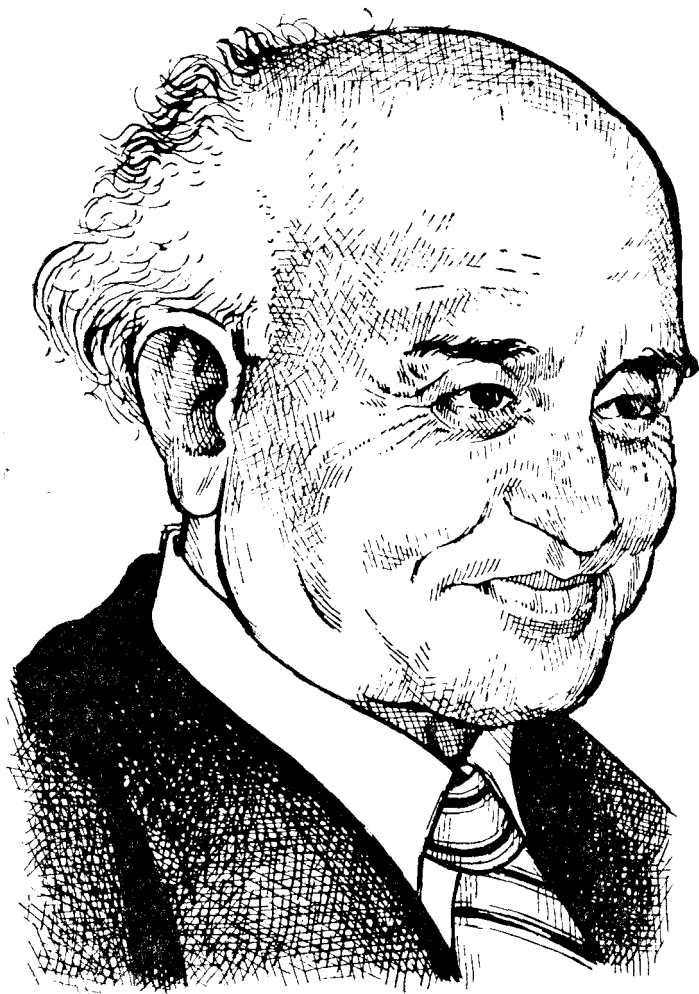
Kalemi tutan eli kıvrak, üslûbu, ruhu gibi zikzaklar yapan

iyi bir hikâyeci üslûbu... Fakat ne var ki o, kalemi, sanatı bırakmış, makam merdivenlerinde yükselmeyi hikâyede yükselmeye tercih etmiş, ondaki sivrilme arzusu değerli bir hikâyeciye yok edivermişti. Hiç kimseye güven vermiyordu. Basit bir menfaat çatışmasında, karşındakini ezmek için merhametsiz olmuştu. Onda mertlik namına bir şeyler arayanlar her zaman hayal kırıklığına uğruyorlardı... Sessizce kola girmeler, gel görüşelim demeler, kimse bizi dinliyor mu? diye etrafa bakarak konuşmalar... Acaba kim ne diyor? Ve ne düşünüyor kerametine ermek için tahkikler, yakıştırmalar, araştırmalar... Samet'in hayatı böyle geçiyordu; eski arkadaşları artık onu görmemek için yollarını değiştiriyorlardı.

Demokratik devrimin yolcularından, Türkiye'de demokrasinin inanmış kavgacılarından Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu Samet Ağaoğlu, kabineden uzaklaştırıldığı için Menderes'i diktatörlüğe gitmekle itham eden Samet Ağaoğlu, 1957 ile 1960 arasında, babasının düşüncelerini hepten unuttu, kendi mücadelesini yani kendi kendisini unuttu, karanlıkta kalmış bir baykuşun ılık gördüğü zaman geçirdiği korku gibi, yüreğinde büyüyen korku ile hitabetini biletti. Ya hep, ya hiç uğruna, bir gün iktidardan, yetki kanunları ile, toplantı ve gösteri yürüyüşleri, basın kanunları ile ve tahkikat komisyonu ile birlikte düştü...

Bakan iken bile rüyalarından ayıramadığı, gerçek bir kâbus hayatının içine yuvarlandı. Onun bu akıbetinde etkisi olmayan arkadaşlarına bile selâm vermiyordu. Çünkü onun gittiği yoldan ayrılanlar haklı çıkmışlardı. Onun midesi katlanmaya mecbur olduğu kadarı hazmetmiyordu. Bunu kabul etmiyordu. Yasıada'dan dönüp tekrar hayata karıştığı zaman, artık babasının hatıralarını satarak geçinmek ihtiyacında değildi. Fakat hükümette geçirdiği günlerle, bir devrin içindeki yaşantısı ile kendisinde eksik bulduğu manevî bir servet ve itibar temin etmek istedi, (Arkadaşım Menderes) diye bir kitap yazdı. Menderes'in hiç bir zaman arkadaşı olmamıştı. Menderes onun efendisi olmuştu. Ama o hayata gözlerini kapadıktan sonra, beraber geçirilmiş günleri kıymetlendirmek, fazla bir günah sayılmazdı. Bu tecrübe başarı sağlayınca, bu sefer (aşına çehreler) adı al-

tında eski arkadaşlarını hicveden bir kitap daha yazdı, onlar hakkında uydurma yorumlar yaptı, onların hiç bir zaman düşünmediklerini onlara yükledi... Kendisine bir zamanlar yardım etmek isteyenleri, kaleminin sivrisiyle dürtükledi, üslûbunun kıvraklığı ile ısırđı ve yine kalbinde yaşattığı hükmetme, her işe karışma, her ne pahasına olursa olsun başa geçme, amacına uzanmak için gece gündüz, bunalımlar içinde uğraşmaya debelenmeye başladı.

AHMET TAHTAKILIÇ

AHMET TAHTAKILIÇ

«Peşin yargılardan hareket edersek, bir gün şüphelerin içine yuvarlanabiliriz. Fakat şüpheden hareket edersek, doğru neticelere ulaşabiliriz».

F. BACON

Saçları feylozof gibi kulaklarının arkasında toplanmış olan genç adam, dünyaya metelik vermeyen bir umursamazlık ile 1946'da Meclise girdi. Övünmenin kötü bir şey olduğunu bildiği için Millî Mücadelede Yunanla çarpışan babası Uşaklı İbrahim Beyden pek bahsetmezdi ama, onun birinci Büyük Millet Meclisindeki varlığı ile kendisinin 1946 Meclisindeki varlığı arasında ister istemez bir paralellik kurar, Yunanı memleketten sürüp çıkaran bir babanın oğlu olarak 25 yıl sonra Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmek isteyenler arasında yer almış olduğu için duyduğu mutluluğu, dudaklarını sım sıkı kapasa bile hal ve tutumu ile gizleyemezdi.

Meclise girinceyedek, idarî görevler yapmış, memleketin orasında, burasında kaymakam olarak hizmet görüp kendisini vatandaşlara sevdirmişti. Vatandaşların onu sevmiş olmalarının iki nedeni vardı.: Evvelâ her bulunduğu yerde ahlâk kurallarına saygı gösteren bir kişi olarak isim yapmış, sonra da haklıyı haksızdan ayırırken «aman mevcut iktidarla kötü kişi olurum.» korkusunu hiç duymamıştı.

Ruhunda yaşattığı kurallara ne kadar sadık kalmış ise, sırası gelince, omuzuna sorumluluk almakta da o kadar cesur olmuştu. Ahmet Tahtakılıç'ı, çiçeği burnunda bir milletvekili

olarak 1946 seçimlerinden sonra ilk katıldığı bir komisyon toplantısında tanıştım. Hiç bir kompleks duymadan, yeni olmanın hiç çekingenliğini hissetmeden: «Sayın başkan demişti, bu Meclise yeni girdim, müzakere usullerini bilmiyorum, acaba?..»

Başkan da onun bu dürüst ve iyi niyetli sorusu karşısında, «evet demişti... Haklısınız!.. Buyurun!..» ve Tahtakılıç sanki o masa etrafında yüzlerce defa oturmuş gibi düşüncelerini açıklaya açıklaya konuşmuştu.

Söylüyordu, Demokrat Parti kurucuları onu takdir ediyorlardı, kürsüde şaşırmıyordu, heyecanlı idi... O devrin hürriyet mücadelesinde cesurdu, onun için 1946 seçimlerindeki usulsüzlük iddialarını kürsüye getirirken Halk Partisi ile çok güzel çarpıştı. O çarpıştıkça, onun ruhunda yaşayan idealist duygular da köpürüp kabarıyor, âdeta mücadele azmini artırıyordu. Böylece kısa zamanda memlekette haklı bir şöhret yaptı... Demokrat Parti kongrelerinin aranan bir hatibi oldu. Memleketin her tarafına davet ediliyor, bu kongrelere Bayar'la, Menderes'le, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile gidiyordu.

Mesafeleri birden aşmış, senelerin üzerinden atlamıştı. Atatürk'ün başvekili Celâl Bayar'la omuz omuza kavganın içindeydi. O tarihte yirmi yıllık milletvekili Adnan Menderes ile kendisi arasında kongrelerde alkışlandıkları zaman, alkış seslerinin yoğunluğu bakımından pek fark gözükmüyordu. Hatta bazen Tahtakılıç, sözlerini Namık Kemal'in bir beyti ile bitirdiği veya cümlelerini kafiyeli kelimelerle tamamladığı zaman, alkışların uğultusu Menderes'i alkışlayan ellerin çıkardığı uğultudan da daha fazla olurdu.

Böylece sevilerek, alkışlanarak bir gün Demokrat Partinin Genel Kuruluna da girdi. Parti idaresinde Bayar'ın başkanlığı altında, Menderes, Köprülü, Koraltan, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Yusuf Kemal Tengirşenk ve diğer arkadaşlarının yanına geldi, oturdu.

Bu masayı sevedim, bu masa politika yapan bir partinin idare masası idi. Aslında bu parti hiç fazla bir şey düşünmeden, tek parti sistemine karşı çıkan insanların partisi idi. Gerçi o zaman da bugünkü gibi, memleketin çözüm çaresi arayan bin türlü

derdi vardı. Fakat, o masa etrafında toplananlar, bu binbir türlü dertle meşgul olacak halde değildiler. Evvelâ vatandaşların hasretini çektiği hürriyet meselesi çözülmeli idi. Bu hürriyet denilen şey kanunlarla teminat altına alınmalı idi. Seçimlerde oyunlar oynanıyordu. Mevcut seçim kanunu ile demokrasiden bahsetmek harem ağasının çocuk sahibi olmasından bahsetmek gibi bir şeydi. Bayar; «elverir ki iktidara gelebilelim, bütün memleket davaları altı ayda halledilir. Altı ay sonra, halk hasret duyduğu her şeye kavuşacaktır!..» demiyor mu idi?

Bu memurun muhakemat kanunu mevcut oldukça, halkın üzerinden memur ve dolayısıyla iktidar baskısını kaldırmak mümkün değildi. Anti-demokratik kanunlar tek parti sistemini yaşatmak için çıkarılmışlardı. Bunlar bir kalemde ortadan kalkmalı idi. Hele basın kanunu... Basını hür olmayan bir memlekette, demokrasiden bahsetmek mümkün olur mu idi?

Ortada yüzen fikirler bunlardı ama... Genel Kurulda bu fikirlerin ötesini düşünüp de düşündüklerini söyleyemeyenler de vardı...

İnönü'nün Millî Şefliği zamanında gölgede kalmış olmanın burukluğu ile kavgaya atılanlar arasında, başlarını derde sokmadan ve hiç bir kararın altına imza atmadan bu dar boğazlardan, arkadaşlara, (sen aslansın, kaplansın!) diyerek ve onları mücadeleye kışkırtarak geçmenin yolunu arayanlar, haksızlığa uğradıkları inancı ile kızanlar. Halk Partisi iktidarda kaldıkça ön saflara geçmenin çaresini bulamayacakları kanısında olanlarla füsunlu ve sinirli hürriyet aşuftesinin eteğine sarılmak için ellerini, kollarını açanlar hep bu masanın etrafında idiler. Bu masa idealizm ile realizmin birbiri ile sarmaş dolaş olduğu bir masa idi.

Ahmet Tahtakılıç bu masanın bir kenarında yer sahibi oldu, parlamentoya gireli, dört nala giden bir küheylân gibi, gururdan kaban yeleleri ile methü sena rüzgârlarını arkada bırakarak koşuyordu, koşuyordu ama... ulaşmak istediği yere de bir türlü ulaşamıyordu. Kendi idealizm anlayışı ile bazen arkadaşlarının idealizm anlayışı çelişiyordu... O bu kadarına belki razı olacaktı, fakat dikkat edince görüyordu ki hürriyet şarkı-

ları söyleyenler bestede kusur etmeseler bile güfteleri, bestenin uzayan, kısalan ahengi içinde değiştirip sözleri anlaşılma-
z hale getiriyorlardı...

Tahtakılıç idealist olmayı anlıyordu da realizmi bir türlü anlamıyordu, her insanın kendine özge bir hesabı olabileceğine bir türlü akıl erdiremiyordu. Bu özge hesapların da dünyada insanlar arasında yeri bulunduğunu anlamak istemiyordu. Bir süre karnında karıncalar oynadı, iyimserliğin içinde bir iç savaşın kıvılcımları parladı, nutuklar, tartışmalar, Meclis kavgaları, bu kıvılcımları yelpazeledi durdu.

Bir gün eski Meclisin kürsüsünde yine aslan kesilmişti. Halk Partisine veriliyordu... Galiba bazı Demokrat milletvekillerinin mazbatalarının iptali meselesi konuşuluyordu. Tahtakılıç gürlledi, gürlledi ve Demokrat milletvekillerinin alkışları arasında Namık Kemal'in Demokratları coşturan, Halkçıları da hidet-
detin zirvesine çıkaran şu beytini söyleyerek kürsüden indi:

*Felek her türlü esbabı cefasın toplansın gelsin
Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten*

Avucunun içinde bir not kâğıdı vardı, yayından fırlayan bir ok gibi idi.

Eski Meclis küçücük idi... En önde yer alan milletvekilleri birer iskemlede otururlardı, kürsü ile bu ön sıralardaki iskemleler arasında birkaç metreden fazla mesafe yoktu...

Tahtakılıç o heyecan içinde kürsüden inerken, sanki ortalıkta hiç kimse yokmuş gibi, elinde ufaladığı not kâğıdını işi bitti diye fırlattı attı, atarken de kürsüde hızını alamamış olacak ki Halk Partililere hitaben mırıldanarak bir de küfür savurdu.

Yukarda da anlattığım gibi, o Mecliste biz burun buruna otururduk. Onun için de Tahtakılıç'ın küfürü savurduğu yer Diyarbakır milletvekili (C.H.P.) Şeref Uluğ'ın bulunduğu yere rasgeldi.. Şak!.. bir tokat, Şeref Uluğ Tahtakılıç'a şiddetli bir tokat attı, ortalık karıştı, Tahtakılıç'ın küfür ettiğini Şeref Uluğ'dan başkası duymamış olduğu için, o silleyi Demokratlar Tahtakılıç'ın Namık Kemal'in beytini okuduğu için yedi sandı-

lar. Şeref Uluğ birbirine giren milletvekillerinin gürültüsü arasında, (adam küfür etti) diyor, fakat derdini anlatamıyordu...

Böylece de çok partili hayata 1946'da girişimizden sonra, Mecliste ilk defa tokat sesi işitiliyordu. Bugün bu gibi olaylara kanıksamış olan gazeteler, o gün bu meseleyi manşetlere çıkar-dılar. Ertesi akşam Tahtakılıç'ın Atatürk Bulvarı'ndaki evinde kendisini ziyarete gittiğim zaman onu yemek masasının başın-da dağ gibi yığılmış telgrafların arkasında ufalmış bir halde buldum. Ona atılan tokat yurdun her tarafında tel'in edili-yordu. Ona telgraf vasıtasıyla (Yaşa hürriyet kahramanı!) di-ye bağıryorlar... Yüz imzayı yanyana sıralayarak (senin ya-nındayız) diyorlardı.

Tahtakılıç da gelen telgrafların, ziyaretçilerin ve durma-dan çalan telefonun arasında kahramanlığının zevkini tada-mayan bir şaşkın halle, herkese aynı klasik cevapları veriyor-du... «Tokadı bana değil, kendilerine atıldılar, millet sağ olsun!» «O tokadın acısını Türk milleti onlardan elbet çıkaracak!..»

*
**

Bu tokat olayı dolayısıyla düşündüklerini Tasvire bizzat yazmasını rica ettiğim zaman teklifimi makul karşıladı... Eline kâğıdı kalemi aldı, fakat yazıya bir türlü giremiyordu, telefon, kapı, gelen giden... Kürsü adamlarının çoğunun kâğıt kalemle başlarının hoş olmadığını bildiğim için: «Tahtakılıç dedim, gel biz içeri başka bir odaya geçelim... Gelenlere de yok desinler, işimizi bitirelim!»

Ben bu sözü söylerken onun yüzü değişti, gözüyle, kaşıyla bazı işaretler yaptı, anlamadım... Benim bu anlayışsızlığımı gö-rünce, küçük oğlunu çenesiyle gösterirken beni de azarladı:

— Ben dedi, evde olduğum halde nasıl yok dedirtirim?.. Oğlumun yanında nasıl göz göre göre resmen yalan söylerim... Ona babasının yalancı olabileceği fikrini hareketimle nasıl ve-rebilirim? Rica ederim... Rica ederim...

Telgraf yığınları arkasında küçülen adamı, o telgrafların münderecatı peygamber kadar büyümüştü... Küheylân ye-leleri kabardı, kabardı, benim ayağıma, hatta dilime dolandı,

evden tökezleyerek çıktım, yediğim paparanın acılığını unutmak için de Atatürk Bulvarı'nda bir hayli dolaştım...

* *

Benzetmekte yanlışlık olmaz... Tahtakılıç kendisini politikanın anaforuna kaptırdıkça, inanca, müsamahızlığa doğru yol alan bir katolik papazı gibi zahitleşmeye başladı. Etrafındakiler hakkında edindiği basit müşahadelerle kesin hükümler veriyor, daha fenası etrafında olan kimselerin o hükümleri tasdik etmemeleri onu üzüyordu.

Ben Tahtakılıç'ı biraz Diyojen'e benzetirim, hikâyeyi belki bilirsiniz: Kendi devrinin zenginlerinden biri, Diyojen'i evine yemeye davet etmiş, ev sahibi filozofa o muhteşem evdeki döşemenin yeni temizlenmiş olduğunu ileri sürerek, zamanın âdetlerine uyup yere tükürmemesini rica eder. Bir süre sonra, ağzındaki tükürüğün kendisini rahatsız ettiğini gören Diyojen, zengin ve kudretli ev sahibinin yüzüne tükürür, arkasından da: «Burada en kirli olan senin suratın olduğu için böyle yaptım!..» deyiverir.

Diyojenin sembolik olarak yaptığı bu hareketi, Tahtakılıç siyasal hayatında sık sık tekrarlamıştır. Kendi nefsinde gördüğü temizliği, başkasında görmediğini hissettiği an tükürüğünü değil ama, tükürük gibi sözlerini dudakları hiç bir zaman hapsedememiştir.

Meclisteki tokat olayı, sonra Menderes'le, Bayar'la kavgaları, daha sonra Bölükbaşı'dan ayrılışı, eski arkadaşları ile kurduğu CKMP'den uzaklaşması bütün bu ayrılıklarda, boşanmalarda hep Tahtakılıç haklı dahi olsa yine de dudaklarını zapt edememekten ileri geldi.

Daha 1948'de Bayar, Menderes ve Köprülü ekibi ile Demokrasinin kurulamayacağına inanmıştı. Hele Menderes mutlaka dilediğini ve istediğini yaptırmak istediği zaman karşısında hep Tahtakılıç'ı bulmuştu. Tahtakılıç'ın nazarında bu kişiler iktidarı İnönü'den almak, kendileri iktidara geçmek için demokrasi taraftarı kesilmişlerdi; yoksa bunlar demokratik terbiyeden, demokraside mevcut olması gereken müsamaha anlayışından ve rakibe karşı beslenmesi gereken saygıdan yoksundular.

Ne idi o dalkavukları etraflarına toplayarak rakı masalarında insan çürütme metodları? Parti içinde kendi arkadaşlarının aykırı düşüncelerine tahammül gösteremeyenler, iktidara gelince millete karşı nasıl müsamahalı olacaklardı?..

Onun için Tahtakılıç, Bayar'la, Menderes'le, Köprülü ile demokrasi olamaz kanaatine vardı. Hasan Dinçer, Hazım Bozca, Ahmet Oğuz, Sadık Aldoğan gibi arkadaşları da onun bu kanaatını paylaşıyorlardı. Onların bu kanaatını teyit eden sebepler yok değildi. Liderler, Merkez Yönetim Kurulunun haberi olmadan veya parti grubunda karara bağlanmamış meselelerde kendi kendilerine tasarrufta bulunuyorlar, yönetim kuruluındaki kimseler de bu arada Tahtakılıç ve arkadaşları, kenara itilmiş olmanın üzüntüsünü duyuyorlardı. İlk zamanlarda büyüğe hürmet anlayışı içinde bu hale ses çıkarmadılar, fakat bu sükût sonuna kadar devam edemezdi. Bardağı taşıran bir olay oldu. İngiliz parlamentosu, Türk parlamentosundan bir heyeti Londra'ya davet etti, bu heyete Cumhuriyet Halk Partisinden Nihat Erim, Demokrat Partiden Köprülü katılmışlardı. Bu iki muarızın yolculukta canciğer kuzu sarması oldukları, Köprülü'nün Londra'da yaptığı konuşmalarda Cumhuriyet Halk Partisini koruyan cümleler kullanması, Tahtakılıç ve arkadaşlarını endişelendirdi. D.P.'nin siyasetini, tutumunu Genel Yönetim Kurulu'nun tesbit etmesi gerekirken Köprülü'nün yaptığı bu konuşmalardan Yönetim Kurulunun hiç haberi olmamıştı. Demokrat Parti içinde sanki iki Yönetim Kurulu vardı, biri gayrı resmisi, ciddisi, gerçeği, kudretlisi, yani içinde Menderes'in ekseriyetle tek başına hâkim olduğu, Bayar ve Köprülü (Triumvirat) si, ikincisi de bu üç idarecinin kararlarını her ne pahasına olursa olsun tasdike mecbur on beş kişilik resmî bir heyet. Demokrat Parti içinde görüş ayrılıklarının varlığı 1946 seçimlerinden hemen sonra hissedilmeye başlanmıştı. Seçim sonuçlanıp da yeni milletvekilleri ilk grup toplantılarını Sumer sokaktaki parti binasında yaptıkları zaman bu seçimlerde Halk Partisi iktidarının yolsuzlukları bahis konusu oluyor, mazbatalara yapılacak itirazlar konuşuluyordu... Fuat Hülûsi Demirelli, «eğer bu seçim sakat ise ve biz bu Meclisin ek-

seriyetine itiraz ediyorsak bu itirazlar tasfiye edilmeden Meclisin vereceği bütün kararlar, yapacağı bütün tasarruflar illetli olacaktır. Meclisin meşru olduğu şüphelidir...» fikrini ileri sürmüştü. Bu arada Tahtakılıç da söz aldı, onun kanaatine göre «Demokrat Parti kendini demokratik düzene alıştırmalı idi, bu demek idi ki, isimsiz ve resimsiz bir partide her milletvekili herşey ve cumhurbaşkanı olabilirdi. Eğer cumhurbaşkanı meclis tarafından değil de, millet tarafından seçilecek olursa, bir kömürçünün dahi cumhurbaşkanı olabileceğini D.P.'liler peşin olarak kabul etmeli idiler.»

Bu söz D.P. liderlerine yöneltilmiş gizli bir eleştirme idi, Tahtakılıç bu sözleri ile onlara, «zannetmeyiniz ki biz, siz makam sahibi olasınız; diye buraya geldik, görevimiz düşüncelerimizle memlekete hizmettir, sizi omuzlamak değildir!..» demek istemişti.

Buna rağmen 56 kişilik Demokrat Parti muhalefeti, birliği bozmamak, muhalefet havasını bulandırmamak için aralarındaki fikir ayrılıklarına rağmen beraber çalıştılar, seçim sonuçlarına yapılan itirazların hepsi, Halk Partisi ekseriyeti tarafından reddedildi.

İşte bu sırada Demokrat Partinin kuruluşunun yıl dönümüne tesadüf eden 7 ocak gününde, bu parti Ankara'da büyük kongresini toplamaya karar verdi. Bu kongrede göze çarpan belli başlı olaylar şunlardı: Kenan Öner, kongre başkanlığına büyük tezahüratla seçildi. Kongreye Mareşalin misafir olarak gelişi ortalığı yerinden oynattı, Sadık Aldoğan'ın «eski tas eski hamam, yalnız tellaklar değişti!» sözü bu kongrede sarfedildi. Tahtakılıç bu kongrede Genel İdare Kuruluna seçildi ve bu kongrede Hürriyet Misakı sabaha karşı ayakta kabul edildi.

O zaman ihtilâlcı bir beyanname şeklinde yorumlanan, hürriyet misakı cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması, seçim kanununun değiştirilmesi, anti-demokratik kanunların kaldırılması gibi bugünün görüşü ile çok basit olan istekleri kavırıyordu. Demokrat Parti bu istekler kabul edilmediği takdirde seçimlere girmeyecekti.

Netekim bir süre sonra yapılan kısmî seçimlere de D.P. Hürriyet Misakı'yle istediği şeyler yerine getirilmemiş olduğu sebebiyle girmede. Aslında, parti böyle bir seçime girmenin riskini de omuzlarına almak istememişti. Büyük bir propaganda ile 1946 seçimlerinin gayrı meşru olduğu halka inandırılmıştı. Böylece D.P.'nin ancak 56 kişilik ufak bir kadro ile Meclise girmiş olmasının mazereti de ortaya konmuş oluyordu.

Bunun neticesinde D.P. kurucuları İzmir'de yaptıkları bir toplantıda kısmî seçimlere girmeme kararına vardılar.

O zaman Cumhuriyet Halk Partisinin hükümet başkanı Recep Peker'di. Peker, 1946 seçimlerinden sonra, yerinden oynayan nizamı Halk Partisi iktidarı adına rayına oturtmakla kendisini yükümlü sayıyordu. Demokratik rejimin Türkiye'de tatbit edilebileceğine inanmıyor, İnönü'nün bir açık denize gönderdiği bu kapris gemisinin bir gün su alarak veya karaya vurarak, batacağını zannediyordu.

D.P. kurucuları İzmir'de bulundukları sırada, Peker de İzmir'de idi. Konak'taki İskele gazinosundan D.P. liderleri meydana toplanmış olan halka hitap ediyorlardı, sıra Tahtakılıç'a gelmişti, söze başladığı zaman polis arabalarının halkı dağıtmaya başladığı görüldü. Büyük otobüsler halkın üzerine doğru sürülüyordu. Bayar ve arkadaşlarının hükümetin böyle bir zorbalığa neden lüzum gördüklerini anlamalarına vakit kalmadan bu sefer havaya silâhlar atılmaya başladı. Tahtakılıç:

— Görüyor musunuz vatandaşlar!.. diyecekken baktı ki Menderes onun elini tutmaktadır. Yüz yüze bakıştılar, Menderes:

— Tahtakılıç, silâhlar atılıyor, şu anda her şey olur, sen nerede isen ben de oradayım, sana ne olursa bana da o olsun!.. dedi. Her ikisi de Kütahya milletvekili idiler.

Sonra anlaşıldı ki Recep Peker, Halkevinden çıkmış Konak ve Kordon'dan geçerek misafir olduğu Alsancak'taki Demir Konak'a gidecekmiş, kalabalık dolayısıyla yolu değiştirmek, devlet otoritesine yakışmazmış, onun için Konak Meydanı'ndaki kalabalığı dağıtmak gerekmiş, böylece havaya ateş etmişler, po-

lis arabalarını halkın üzerine sürmüşler ama... Bu hem halkı kızdırmış, hem de bütün basında Halk Partisi iktidarı aleyhinde yayın yapılmasına yol açmıştı, Recep Peker'in ağzından o zaman dökülen şu sözler unutulmadı:

— İstiklâl mahkemeleri kanunu hâlâ yürürlüktedir, hatırlatırım!..

*
**

Bu söz muhalefet çevrelerinde kıyametler kopardı. Ben Tasvirde yazdığım makalelerle Recep Peker'in üzerine üzerine yürüdüm. Halk bu sözden hiç hoşlanmamıştı, onun için İzmir'deki kazaları ziyaret eden Demokrat Parti erkânına halk Recep Peker'e inat olsun diye büyük ve taşkın karşılamalar tertip etti... Memlekette hakikaten birden bire ihtilâl havası esmeye başlamıştı. Bu ziyaretler esnasında Menemen, Bergama, Dikili ayağa kalktı, yalnız rahmetli Fazlı Güleç'in sözünün geçtiği Altınova, D.P. liderlerine fazla yüz vermedi, böylece heyet Ayvalık'a geldi, Ayvalık'ta Bayar'la, Tahtakılıç Ali Cömert'in evinde misafir oldular, ertesi sabah kahvaltıdan evvel Bayar, Tahtakılıç'la başbaşa konuşmak istedi:

«Tahtakılıç'ın güzel hitabeti vardı, halkı coşturuyordu, fakat bir şeye dikkat etmeli idi, o iktidarın kötülüklerini sıralarken, bu kötülükleri 1938'den evvele de sirayet ettiriyordu, halbuki Demokrat Parti Atatürk'ün ölümüne kadar geçen zamanı —ki Bayar'ın da başbakanlığı o tarihlerde sona eriyordu— eleştiremezdi, o devrenin sorumluluğunu Bayar ve arkadaşları Halk Partisiyle beraber taşıyorlardı. Tahtakılıç bu uyarımadan memnun olmadı. Bayar'a şu cevabı verdi: «Demokrasi açıklıktır, siz de fikrinizi söylersiniz, ben de, halk hakem olur, demokrasi serbest tartışma rejimi değil midir?»

Bayar bu cevaptan hoşlanmadı, fakat bir şey de söyleyemedi... Bu tartışma öylece orada kaldı.

Heyet Ayvalık'tan Edremit'e hareket etti, Edremit'e gidişin bir özelliği vardı, seçimlerden evvel de Bayar Edremit'e gitmek istemiş fakat, Edremit'e gitmesini istemeyenler kasabaya gidecek olan tek köprünün üzerine bir Türk bayrağı sermişler,

bu bayrağı çiğnemededen geçip Edremit'e girmek mümkün olmayacağı için, böylelikle ortalığı karıştıracak bir olayın mizansenini hazırlamışlardı. O tarihlerde müfrit bir halk partili olan Balıkesir milletvekili Süreyya Örgeevren Bayar'ı Edremit'e sokmamanın çaresini bulmuş, Bayar da olaylara sebebiyet vermemek için Edremit'e gitmekten vaz geçmişti. İş bununla da bitmemişti, Mecliste İzmir milletvekili yine Halk Partisinin müfritlerinden Ekrem Oran bu olayı, meydan okurcasına kürsüye getirmiş ve Bayar'ın Edremit'e gitmemiş olmasını, «Edremit'e sokulmadı!..» sözü ile dile getirmişti. Bu tutum Edremit halkını çok sinirlendirdi, Bayar'a davetler yapıldı, mutlaka Edremit'e gelmesi istendi, işte bu sefer Bayar körfezin bu güzel şehrine bu olaylardan sonra gidiyordu. Halk yollara dökülmüştü, kurbanlar kesiliyor, vatandaşlar hançerelerini yırtarak (Yaşa Bayar!) diye bağırıyorlardı. Polis, süngülü jandarma, halkın bu ayaklanması karşısında âciz kalmıştı, Emniyet amiri «Kanunu, nizamı çiğniyorsunuz!..» diye bağırıyordu. Ama, gürültünün ve nümayişlerin ortasında sesi duyulmuyordu.

Hatipler kürsüde boy göstermeye başladılar, sıra Tahtakılıç'a gelmişti, o sırada Menderes bir mektup zarfının kulağına birkaç satır karaladı ve Tahtakılıç'a uzattı; «Halk çok heyecanlı, Bayar Tahtakılıç'tan makul konuşmasını rica ediyordu.»

Tahtakılıç bu uyarışa aldırış etmedi, yine bildiği gibi ateşin sözlerle Halk Partisine verip verişirmeye başlayınca, birden hoparlörün sesi kesildi, bunu Halkçılar mı yaptı? Yoksa Bayar veya Menderes mi yaptırdı? Tahmin etmek güçtü. Fakat bu sırada Bayar bu konuşmaya bizzat müdahale etti, «Ahmet beyefendi hoparlör bozuldu, artık konuşmaya nihayet verse-niz!..» Tahtakılıç bu uyardıya da kulak asmadı, «hoparlör bozuldu ise Allah bana ses vermiş!» dedi, konuşmaya devam etti.

Ertesi günü iktidar gazetelerinde şöyle bir havadis okunuyordu.

«Bayar Tahtakılıç'ı tasvip etmedi, Edremit'te susturdu!» ilh...

Recep Peker'in İstiklâl Mahkemeleri kanununun yürürlükte olduğundan bahsedışı, İzmir Konak Meydanı'nda silâhların patlatılması, Bayar'ı etkilemişti, evet Bayar bu tehditlere boyun eğmiyordu, onun iddiasına göre D.P. iktidarın hücumları ve kanunsuzlukları karşısında meşru nefis savunması halindeydi. Halbuki Tahtakılıç'a göre D.P. nefis savunması halinde değil, meşru mücadele halindeydi. Sonradan ikisini birbirinden ayıracak olan büyük ihtilâfın esasında işte bu anlayış farkı vardı. Tahtakılıç ve arkadaşlarına göre Bayar sonradan savunma tutumu içinde Halk Partisiyle muvazaaya kadar giden bir kapıyı ardına kadar açacaktı.

Heyet Edremit'ten Balıkesir'e gelince Tahtakılıç duyduğu kırgınlık ile Afyon'a ve oradan da İstanbul'a gidecek olan kafileden ayrılmak istedi. Bu niyetini Menderes'e açıklarken, kafasında git gide yerleşen bir kanaati da ona söylemekten çekinmedi: «Adnan Bey işte görüyorsun, bu zatla demokrasi olmaz!..»

Bir kırgınlığa meydan vermek istemeyen Menderes Tahtakılıç'ın kafileden ayrılmasını istemedi, «Aldırma sen böyle şeylere dedi, vaz geç şeytana pabuç giydirmekten, biz beraber oldukça, onun şahsî idaresine imkân verir miyiz? Beraber mücadele ederiz...»

Tahtakılıç gergin ipleri koparmadı, Bayar'la beraber Afyon'a gitti, Menderes ve Fevzi Lütfi Afyon'dan ayrılarak Aydın'a döndüler, Tahtakılıç da Bayar'la İstanbul'a geldi...

Köprülü ise kafileden daha İzmir'de ayrılmış, Ankara'ya dönmüştü, Menderes'in «Ankara'da ne var? Beraber Balıkesir'e gidelim!..» demesine, arkadaşlarının Menderes'i destekleyen sözlerine hiç aldırmamıştı. Onun için de Menderes kızmış, herkesin önünde: «Varsın gitsin!.. Kudret gazetesine makale yazıp otuz lira alacak, kaçırmasın fakir bu parayı!..» demişti.

*
**

Bayar ve Tahtakılıç İstanbul'a döndükten birkaç gün sonra, Beşiktaş iskelesinin üstündeki bir gazinoda tertip edilen toplantıda Koraltan konuştu, kapıldığı heyecan içinde: «Tarihte

hürriyet hareketlerine mani olmak isteyenler günahlarını başları ile ödemişlerdir!..» deyiverdi. Recep Peker Demokrat Partiyi, zaten ihtilâl metotları kullanmakla itham ediyordu. İstiklâl Mahkemeleri Kanununun yürürlükte olduğundan bunun için bahsetmişti. Peker'in İnönü'ye giderek D.P.'yi kapatmak üzere kendisinden izin istediği Bayar'ın kulağına gelmişti. Tahtakılıç'ın yollarda, Koraltan'ın da Beşiktaş'ta yaptığı konuşmalar, Peker'i haklı çıkartacak nitelikte idi... Demokratik mücadele Demokrat Partinin kapatılmasına doğru yönelmemeli idi.

*
**

Çankaya'da İnönü, olayların ne şekilde geliştiğini yakından izliyor, ve partiler arası münasebetlerin medenî bir hal alması için Recep Peker'in sabrını taşırmadan, onu çileden çıkarmadan Bayar'la bir anlaşmaya zorlamak istiyordu.

Peker 1946 seçimlerinin dürüst cereyan ettiğini, kanunsuzluk yapılmamış olduğunu, şikâyetlerin hiç birinin sabit olmadığını, Demokrat Parti mensuplarına hiç baskı yapılmadığını iddia ediyor, Bayar'ın, idarenin tarafsız olması yolunda hükümetin bir tamim yollama teklifini reddediyor, «böyle bir tamim idare amirlerini gücendirir, aslında bu tamimi yapmak demek, kanunsuzlukları ve baskıları kabul anlamına gelir!..» diyordu.

Peker; Basın Kanununun sertleştirilmiş olmasını da kabul etmiyordu. İş başına gelir gelmez yaptığı hürriyetleri kısma değişikliğinin sorumluluğunu benimsemiyor, «Bunu Meclis yaptı, ben ne bileyim!..» diyordu. Halkın jandarma tarafından dövülmesi meselesine gelince, Peker bunun karşısında ellerini açıyor, «bu bugünün derdi değil, jandarma kırk senedir halkı döver, bu ancak zamanla düzelecek bir iştir» cevabını veriyordu.

Bayar halkın arasına hafiyelerin karıştırılmış olmasından şikâyet edince, Peker: «Karşı partilerin ne düşündüklerini, ne yaptıklarını öğrenmemiz hükümet vazifesidir.» diyor, arkasından şu suali soruyordu. «Siz iktidara geçerseniz, hafiye kullanmayacak mısınız? Kullanmazsanız o zaman ben sizi sorguya çekerim.»

Bayar, Peker'le anlaşmanın mümkün olmadığını görünce, Peker'e şu cevabı vermişti: «Anlıyorum ki sizinle konuşmak boştur, biz kendi yolumuzda yürüyeceğiz!.. Ben her şeyi göze almış vaziyetteyim, hatta ipi bile, ipten öteye bize ne bağışlarsanız onu lûtf sayarım...»

Ankara'da yine buna benzer konuşmalar yer yer cereyan ediyordu. D.P.'nin milletvekili tutunaklarına itiraz edişini Peker Meclisin Demokrat Partice gayrı meşru telâkki edildiğine delil sayıyor, Bayar ise; «Meclis meşrudur. Ona bir diyeceğimiz yok, Meclise oy almadan gelen milletvekilleri gayrı meşrudur,» diyordu. İnönü bu tartışmalarda Bayar'ın Meclisi gayrı meşru telâkki etmemiş olmasından memnun olmuştu. İki tarafı barıştırmak üzere bir zemin arıyordu.

O sıralarda yukarda da bahsettiğimiz gibi İngiltere parlamentosu Türk parlamentosundan bir heyeti Londra'ya davet etti İngiliz hükümeti bu heyete muhalefetin de temsil edilmesini istediği için, büyükelçi Bayar'a müracaat etmiş, iç kavgalar dolayısıyla, Demokratların Halkçılarla birlikte yola çıkmak istememeleri ihtimali karşısında, Demokrat Partinin böyle bir şey yapmamasını rica etmiş ve İngiliz hükümeti bu heyete muhaliflerin katılmasından fevkalâde memnun olacağını söylemişti.

Bu heyete Hüseyin Cahit Yalçın başkanlığında Demokrat Partiden Fuat Köprülü ile Enis Akaygen, Halk Partisinden de Nihat Erim, Nurullah Esat Sumer, Fuat Sirmen, Sait Odyak, ve Esat Uraz katılmışlardı.

Heyet üyeleri 1947 yılının bir 10 mayıs günü Yeşilköy hava alanında birbirleriyle buluştular, o tarihe kadar sokakta, Meclis koridorlarında, karşılaştıkları zaman birbirlerini selâmlamayanlar, arada hiç bir şey yokmuş gibi birbirlerinin ellerini sıktılar, çabucak samimileşerek güle oynaya, şakalaşarak, uçağa bindiler. Nihat Erim, Köprülü'yü hem Mülkiye'de beraberce yaptıkları hocalık dolayısıyla, hem de yine üyesi bulundukları Türk Hukuk Kurumundan tanıyordu. Biraz bu tanışıklık yüzünden biraz da Köprülü'nün düşüncelerini öğ-

renmek kaygusu ile Erim, onunla sıkı bir ilişki kurdu. Acaba bu yakınlık aradaki boğucu havayı dağıtmaya yarar mı, diye düşünüyor, Köprülü'nün gururunu okşayarak ona önde yer vererek, onunla dostluğu ilerletmenin çaresini arıyordu.

Heyet Londra'ya vardığı zaman, diplomatik pasaportlara rağmen heyetin valizlerini aradılar, İngiltere daha tahditler devresinden çıkmamış... Savaşın sıkıntısını gidermek için topluca fedakârlık devresini arkada bırakmamıştı... Onun için güm-rükçüler özür dileyerek Nurullah Esat Sumer'le, Fuat Sirmen'in sigaralarını müsadere etmekte sakınca görmediler. Bu muameleden sonra da heyeti meşhur Klariç oteline misafir ettiler. Heyete tahsis edilen otomobillere heyetimiz ikişer ikişer taksim edildiği zaman Köprülü ile Erim aynı arabada buluştular, bol bol muhabbet ettiler. Köprülü, yine yolculuk arkadaşlığı içinde Erim'e: «Son zamanlarında Atatürk'ün kendisine karşı büyük yakınlık gösterdiğini» söyledi. Köprülü kendi arkadaşlarını pek beğenmiyordu. Onun nazarında Bayar, «Kahvehane ricalinden» di. Menderes ise Köprülü'nün sözünden çıkmayan tecrübesiz bir çocuk, yine Köprülü'ye nazaran İsmet Paşa sağ iken bir başkasının cumhurbaşkanı olması ne mümkün, ne de hatıra gelebilirdi. Onlar Demokrat Parti macerasına İnönü «Haydi demokratik hayata atılalım!..» dediği için başlamışlardı. Onunla mücadele kabil mi idi? Bu işe paydos derse tekrar evine dönerdi... Ya Koraltan'ın Beşiktaş konuşması? «Canım efendim, Koraltan da kimdi? Onun sözü mü olurdu? Sus dersin susardı. Bu akılsızın sözlerine kaç kişi uyardı.»

12 mayıs günü İngiliz parlamentosunda yapılan bir davette evvelâ Hüseyin Cahit Yalçın heyet başkanı sıfatıyla söz aldı, Türkiye'de demokrasinin geliştiğini söyledi... Köprülü'yü göstererek «Bakin!.. dedi muhalif arkadaşlarımızla beraber sizi ziyarete geldik. Arkadaşımızı yolda yemedik, denize atmadık...»

Bunun üzerine Köprülü de kendiliğinden söz aldı, «Biz dedi, bilhassa dış politikada İngiliz dostluğuna değer vermekte hiç bir parti ayrılığı göstermeksizin beraberiz.»

Bu sözleri orada basın ateşesi olan Nuri Eren tercüme ediyordu. Günler geçtikçe heyet üyeleri arasında dostluk ilerli-

yordu. Netekim o arada Köprülü Nurullah Esat Sumer'e şunları söylemişti: «Bak burada ne güzel anlaşıyoruz. Burada anlaştığımız gibi orada da anlaşmak mümkün... İsmet Paşanın iyi niyet sahibi olduğunu biliyorum. Maalesef etrafındakiler öyle değil, eğer muhalefetin başında olan bizler vatansever ve akli başında kimseler olmasaydık durum çok fena olurdu.»

Bu arada İngiliz parlamento başkanı (Speaker) heyetimiz şerefine bir akşam yemeği tertip etti. Bu ziyafette heyetimizden başka Attlee, Morrison, Davis, Price, Dalton gibi parlamento üyeleri ile sefirimiz Cevat Açıkalın da vardı.

Muhteşem kıyafeti içinde teşrifatçı yemeğin sonunda kralın şerefine kadeh kaldırıldıktan sonra: «Artık sigara içebilirsiniz!..» dedi. Ziyafettekiler İngiliz usulüne uyarak sigaralarını yakdılar, başvekil Attlee söz aldı, iki memleket arasındaki dostluğu övdü, «şimdi birbirimize çok yakınız ama, Birinci Dünya Savaşında aramız açıldı» dedi, kendisi de Suriye cephesinde savaşmış, beraberce aynı sıkıntıları çektiğimizi ifade etti... Türk-İngiliz askerleri siperden sipere birbirlerine sigara atarlarmış... Nihayet kadehi Türkiye'nin şerefine kaldırarak sözünü bitirdi.

Attlee'ye cevap verme görevi heyet başkanı Yalçın'a düştü, Nuri Eren delâletiyle o da güzel bir konuşma yaptı, iki milletin karakterleri arasındaki benzerliğe işaret etti. Kavgalarda birbirimizi daha iyi tanımanın imkânını bulduğumuzu söyledi, fakat konuşmasını sonuçlandırdıktan sonra kadehi İngiltere'nin şerefine kaldırmayı unuttu.

*
**

Heyetin temasları çok verimli oldu. Hem Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin genişlemesine, kuvvetlenmesine hizmet etti, hem de Demokrat Parti - Halk Partisi çekişmeleri yetkili insanlar arasında anlayışlı bir mecra buldu.

Netekim Nihat Erim Ankara'ya döndüğü zaman, İnönü'ne «Köprülü ile konuşmalarımdan çok iyi intibalar edindim, dedi, onunla bir kere de siz konuşsanız!»

İnönü birden bu teklifi yadırgadı, «O küfürbazla ne konuşayım?» dedi, Erim ısrar edince İnönü, Erim'in de bu görüş-

mede hazır bulunması şartıyla teklifi kabul etti, fakat Erim ikisinin başbaşa görüşmelerinde fayda umduğu için İnönü'nün teklifini nezaketle atlattı...

Bu görüşme 6 haziran günü oldu, daha evvel de rahmetli Üzeyir Avunduk, Bayar'ın İnönü ile konuşmasını temin için aracılık yapmıştı... İnönü Köprülü'den sonra, Bayar'la da konuşacaktı. Bayar'la yapacağı bu konuşmada hazırlıklı olmak için Köprülü'den istifade edecekti.

Bayar'la konuşacağı günün sabahı, İnönü Nihat Erim'i evinden aldı, beraberce çiftliğe gezmeye gittiler, orada İnönü, Nihat Erim'e Köprülü ile görüştüğünü, kendisine «Demokrat Partinin hürriyet misakında istediği hususları yerine getirmek için Halk Partisi kongresinden karar çıkartacağını, devlet başkanının tarafsız olması gerektiğini, eğer devlet başkanı bir parti başkanı ise kendisinin ancak Kurultay ve seçim zamanlarında faal olabileceğini, bunun dışında parti politikasıyla meşgul olmaması gerektiğini, söylediğini» haber verdi ve bu kararının Halk Partisi çevrelerinde tepki yaratmaması için bu hususta ketum hareket edilmesini de tavsiye etti.

İsmet Paşanın Köprülü hakkında o günkü kanaatı şu idi: «Basit düşünüyor ve politikadan hiç bir şey anlamıyor.»

10 haziranda Celâl Bayar İnönü ile konuştu, İnönü o tarihlerde 12 temmuz beyannamesine doğru yol alıyordu.

*
**

Londra'da başlayan ve Çankaya'da gizlice devam eden bu temaslar Tahtakılıç ve arkadaşlarının şüphelerini harekete getirdiği için, kurucularla Tahtakılıç ve arkadaşları arasında gerginlik başladı.

Bayar bu gerginliği hissediyor, fakat bir türlü iki ucu birleştiremiyordu. Nihayet bir gün Meşrutiyet caddesinin başındaki Alevok apartmanına Tahtakılıç'la Enis Akaygen'i özel olarak davet etti. Kendilerinden Merkez İdare Kurulundaki tatsızlığın giderilmesi için ne yapmak gerektiğini sordu; Akaygen ona şu cevabı verdi:

— Gerçi siz bu partiyi dört kişi kurdunuz, fakat asıl yükü

ve sorumluluğu siz taşıyorsunuz!.. Bayrağımızı salim bir noktaya dikin onun altında hepimiz toplanalım!..

Bayar, bu söz karşısında hiç tepki göstermedi, fakat kavgaacıları birleştirmenin yolunu da bir türlü bulamıyordu.

Menderes, Köprülü, Karaosmanoğlu; Tahtakılıç ve arkadaşları aleyhine artık resmen bayrak açmışlardı, Merkez Yönetim Kurulu ikiye bölünmüş gibi idi...

O günlerin birinde Nihat Erim Ulus gazetesinden Demokrat Parti merkezini telefonla aradı, Köprülü'yü istedi, kurul içtima halinde idi, odacı içeri girerek herkesin önünde Nihat Erim Beyin Köprülü Beyi aradığını haber verince muhalif ve şüpheli kesimde acabanın zehiri kaşları çatırdı, evet acaba? Acaba bu Köprülü Merkez Yönetim Kurulunda konuşulanları, İnönü'nün adamı Erim'e mi aktarıyordu.

Bu kurucular muhakkak İnönü ile muvazaa halindeydiler, samimiyet ile politikaya atılmış olan birtakım gençlerin sırtından kendi çıkarları uğruna eski Millî Şefleri ile el peşrevi yapıyorlardı.

Bu kuşklar altında yapılan toplantıların birinde, Enis Akaygen'in Celâl Bayar'a, «Beyefendi hileyle, tertiple netice alınır, fakat ben bu yollara baş vurmam, bu silâhları kullanamam, size ebedî ve değişmez bir gerçeği haber vereyim, evet tertiple hileyle netice alınır, fakat bu alınan neticenin memlekete hayrı olmaz!..» dediği duyuldu...

Köprülü sıkıntılı bir duruma sürüklenmişti, o andan itibaren de birbirine güveni olmayan insanların geçimsizliği ortaya çıkmıştı...

Enis Akaygen, Müslüman ve gaipten haber alan insan haliyle zaman zaman gördüğü rüyaları tefsir ediyor, istihareye yatan insanlardan aldığı bilgiyi arkadaşlarına inanarak aktardığı zaman onların ve özellikle Menderes ve Köprülü'nün istihzalarına hedef oluyordu. Enis Akaygen'e göre Millî Şef İnönü ile Cumhuriyet Halk Partisinin defteri dürülmüştü, ne yap-salar artık fayda vermeyecekti... Onun için Çankaya'daki ile anlaşmanın hiç bir manası ve faydası yoktu, Köprülü'nün Lond-

ra'da Nihat Erim'e yaklaştığını gözleri ile gördüğü için, koca profesörün tutumunu beğenmiyor, ondan duyduğu şüpheyi Tahtakılıç'a, Ahmet Oğuz'a, Hasan Dinçer'e, Emin Sazak'a, Hâzım Bozca'ya, Yusuf Kemal Tengirşenk'e sirayet ettiriyordu.

Kurucular, işin gerçek bir ayrılığa doğru yöneldiğini görünce Tahtakılıç ve arkadaşları üzerinde gazeteler yoluyla kamuoyunun baskısını artırmak istediler, Ahmet Emin Yalman'a açıldılar, Tahtakılıç ve arkadaşlarının müfrit tutumlarından şikâyet ettiler, bunlar demokratik düzene inanmıyorlar, Halk Partisini zor kullanarak iktidardan uzaklaştırmak istiyorlardı...

Tahtakılıç'ın bu kafada bir insan olduğunu Ahmet Emin Yalman'a ispat etmek için Demokrat Parti üyelerinden makarna fabrikatörü Şemsi'nin Dikmen'deki evinde bir akşam, toplantı tertip ettirdiler, Ankara kevenlerinin yandığı bir şöminenin bol ateşi etrafında toplandılar, ve Tahtakılıç'a şu suali sordular, «Hepsi iyi, fakat seçimlere rağmen İsmet Paşa iktidarı terk etmezse, o zaman ne düşünüyorsunuz?» istiyorlardı ki, Tahtakılıç, Ahmet Emin'in huzurunda, «onu zorla yakasından tutar, al aşağı ederiz!..» desin, bunun üzerine Ahmet Emin Vatan'da Tahtakılıç'ı yerlere sererek onu ihtilâlcilik ile suçlayacak makaleler yazsın...

Tahtakılıç bunu anlayınca, önüne çıkan bu soruya ciddî olmayan cevaplar verdi: «Seçimi Lâhey Adalet Divanının şahitleri önünde yaptırırız!.. İnönü seçimi kazanamazsa zaten oturamaz, eğer zor kullanarak oturacak olursa, Anayasayı ve demokratik düzeni bizzat kendisi ihlâl etmiş olur. O zaman da biz kendisini nezaketle cumhurbaşkanlığını terk etmeye davet ederiz!..» gibi sözler söyledi.

Ahmet Emin Yalman buna rağmen Vatan'da yaylım ateşine başlamıştı. Ankara İl İdare Kurulu üyelerinden mühendis Rıfat Gürpınar, aradaki ihtilâfı söndürmek için uğraştı, buna karşılık Menderes ve arkadaşlarının teşvikiyle İzmir'den Mustafa Nazlı, Aydın'dan Ethem Menderes, Manisa'dan Şemi Ergin imzasıyla Bayar'a çekilen telgraflarda Demokrat Partinin ödeneklere sım sıkı sarılmış olan bu çıkarıcılara tahammülü olmadığını, Bayar bunları himayede ısrar ederse Ankara'ya ka-

dar gelerek bunları kollarından tutup partiden atacaklarını söylüyorlardı. Nihayet 1948 yılının bir 10 mart günü, Tahtakılıç, Emin Sazak, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer, Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, «Genel İdare Kurulu ekseriyetinin sevgi ve saygını ve tenkit hakkını ortadan kaldırdığı gerekçesiyle ve tarihe karşı sorumluluk kabul etmek istemediklerini ifade ederek» Genel Kuruldan istifa ettiler...

Politikada kalmak ve mücadele etmek isteyen insanlar için bu istifa hatalı bir tutum oldu. Netekim ertesi günü sabahleyin İstanbul'daki evimde telefonla arayarak bana bu haberi veren Tahtakılıç'a:

— Siz mücadelenize devam edecek misiniz? diye sorduğum zaman:

— Evet edeceğiz; cevabını alınca, «büyük bir hata işlediniz!..» dedim... Meydanı boş bıraktınız, artık sizin için bu parti içinde mücadele imkânı kalmadı...»

Bu hususu uzun yıllar sonra, Tahtakılıç'la tekrar görüştüğümüz zaman bana şöyle demişti: «Biz bu istifalarla Demokrat Parti mensuplarını uyarmak ve sarsmak istedik, kitlenin bize hak verdiği inanıyorduk. Tahminlerimiz yanlış çıktı, kitle hakkın ve doğrunun yanında yer alacağına kuvvetlinin yanında yer aldı.»

*
**

Menderes ve arkadaşları, Tahtakılıç ve arkadaşlarını böylece tasfiye ettikten sonra, Demokrat Partiyi daha büyük bir rahatlıkla kendi tayin ettikleri istikamete doğru sürükleye dursunlar, Tahtakılıç da kendi arkadaşları ile politikada etkili olmanın çaresini aradı, D.P.'den ayrılanlar Müstakil Demokratlar Grubunu kurdular, Tahtakılıç'ı da bu grubun başına temsilci ismiyle geçirdiler.

İnönü 1949 at yarışlarının cumhurbaşkanlığı kupasına Müstakil Demokratlar Grubu adına Tahtakılıç'ı da davet etti. O da fragını giyerek silindir şapkasını eline alarak rahmetli Ali Fuat Cebesoy'la birlikte şeref balkonuna geldi, İnönü kendisini bir parti liderini karşılar gibi tebessümle, nezaketle, dikkatle

karşıladi, o zaman milli eğitim bakanı Tahsin Banguoğlu da orada idi, İnönü Tahtakılıç'ı görünce:

— Tahtakılıç dedi, biz de şimdi Uşak lisesini konuşuyorduk.

O tarihlerde kazalarda henüz lise yoktu, Uşak da vilâyet olmamıştı, fakat Uşaklılar kendi evlâtları için özel bir lise açmaya muvaffak olmuşlardı, fakat zamanla hayat pahalılığı ve masrafların çoğalması yüzünden masraflara katlanamaz hale gelmişler, lisenin artık millî eğitime devrini istiyorlardı. İnönü de lisenin millî eğitim bakanlığına devri lehinde Tahsin Banguoğlu'na direktif veriyordu.

Tahtakılıç işi biliyordu, fakat ona öyle geldi ki, İnönü bu lise meselesini de kendisine siyasî bir rüşvet olarak uzatmaktadır. Uşaklı Tahtakılıç'ın okul işini hallederek onu memnun edecek? Sonra da kim bilir bu faturayı o hangi ağır bedelle ödeyecektir... Onun için şüphecililiğin bütün hızıyla Tahtakılıç, İnönü'nün bu sözleri üzerinde durmadı.

— Paşam dedi, siz bu meselelerle meşgul olup yorulmayın!.. Ait olduğu makam bu meseleyi halleder.

Konuşma başka alanlara doğru yürüdü, İnönü, kısmî seçimler için yapılan yeni seçim kanunu tadilatından bahsetti, «Fransa'dan, Belçika'dan mütalâalar aldık!..» dedi. Bu tadillerde hâkim teminatına yine gidilmiyordu. Tahtakılıç yeni kanun değişikliğini kâfi bulmadı.

— 1946 olaylarını unutturacak, tekrarına vesile vermeyecek bir kanun lâzım, sözlerini söyledi.

*
*
*

Tahtakılıç ve arkadaşları için Müstakil Demokratlar firması altında politikaya devam etmek mümkün değildi. Bu sebepten dolayı o sırada kurulmuş olan Millet Partisiyle birleşme kararı verdiler, Mareşal Millet Partisinin fahrî başkanı, Hikmet Bayur da başkanı idi, Tahtakılıç da genel sekreter oldu.

Demokrat Partideki kurucu hegemonyasından ağızları yamış olanlar, Millet Partisinde, genel başkanlık müessesesinde değişiklik yaptılar, bir insan yalnız bir kere genel başkan ola-

bilecekti. Hikmet Bayur'u başkanlıkta Enis Akaygen, onu da Mustafa Kentli takip ettiler, bu sırada bu parti dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle mahkeme kararı ile kapatıldı.

Aynı insanlar 19 gün sonra, Cumhuriyetçi Millet Partisini kurdular, 1957 seçimlerine doğru bu parti Tahsin Demiray'ın Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi C.K.M.P. haline geldi.

1950 seçimlerinde milletvekili seçilemeyen Tahtakılıç 1960 ihtilâline kadar meclis dışında, dürüst bir politikacının katlanacağı maddî ve manevî sıkıntıların hepsine göğüs gererek çileli bir hayat yaşadı, eğilmedi, arkadaşı Hasan Dınçer gibi Menderes'in Vatan Cephesi kampanyasını açtığı zaman Park Otel'deki sofrasına itibar etmedi, beraber yola çıktığı arkadaşların bazıları ölmüş, bazıları kendi özel işlerine dönmüşlerdi.

1960 ihtilâlinden evvel, Dınçer'in Demokrat Partiye tekrar gireceğini hissedince, Tahtakılıç Afyon'a kadar giderek onu bu fikrinden caydırmak istedi. Dınçer, uzun seneler politikanın dışında kalmış olmanın verdiği ezikliğe katlanamayarak tekrar Menderes'in kucağına atılmak istiyordu. Onun için Tahtakılıç'ı dinledi, fakat onu tasdik etmedi. 27 Mayıs İhtilâli olmasaydı, tekrar Demokrat Parti mensubu olacaktı, yüreğinde kalmış olan bu hasreti sonradan A.P.'de söndürmeye çalıştı.

*
* *

Ben Tahtakılıç'la Kurucu Meclis zamanı, 1961'in ocak ayında Millî Birlik hükümetinde buluştum, o çalışma bakanı, ben de basın yayın ve turizm bakanı olmuştuk, eski dostluğun verdiği hızla ve bir şeyler yapabilmek maksadıyla, turizm politikamızın esaslarına uygun bir plan dahilinde oteller kurmak için başka memleketlerde ve özellikle komşumuz Yunanistan'da olduğu gibi Türkiye'de de bir millî turizm ofisi kurulmasını istemiş ve bu ofise, gayri menkule yatırım yapan İşçi Sigortaları ile Emekli Sandığı gibi müesseselerin de katılmasını düşünmüştüm. Bu düşüncemin Tahtakılıç'ın yardımı ile tahakkuk edebileceğine inanıyordum, bu maksatla kendisine baş vurduğum zaman kesin bir (olmaz) la karşılaştım. Bu olmazın anlamı için-

de yalnız normal olan imkânsızlığı değil, aynı zamanda makamın da verdiği üstün bir iradenin sesini duyar gibi oldum ve bayağı kırıldım, Tahtakılıç bir süre sonra, Feyzioğlu'nun milli eğitim bakanlığından ayrılması üzerine milli eğitim bakanı oldu. Orada da kendisini otelcilik ve turizm işletmeciliği okullarının açılmasında kayıtsız gördüğüm için Kabine arkadaşlığım sırasında kendisinden, kendi bakanlığım bakımından ümidimi kestim.

Yeni Anayasanın referanduma arz edilmesinden sonra, 1961'de Uşak'tan ve C.K.M.P.'den milletvekili seçilerek Meclise geldi, parti lideri Bölükbaşı, Tahtakılıç'ın mevcudiyetinden rahatsız oluyordu, burada anlatılması uzun sürecek teferuatlı çelişmeler karşısında Tahtakılıç, sükûnetiyle Bölükbaşı'yı kızdırdı, bir gün Tahtakılıç hakkında parti görevlerinden men kararı verdiler, fakat Bölükbaşı yine rahat değildi, bazı arkadaşlarının ona kendi istediği gibi tabi olmadıklarını görünce, bu sefer C.K.M.P.'yi böldü, etrafındaki kimselerle tekrar Millet Partisini kurdu.

Tahtakılıç politikadan, daha doğrusu içinde yoğurulup durduğu politikanın bu şeklinden yorulmuştu, mecliste arkalarına çekilerek zaman zaman kendi düşüncelerini zapta geçirtmek üzere kürsüye çıkmakla beraber olayları daha ziyade istişna kürsüsünden seyretmeye başladı. Günün birinde 1965 seçimlerine tekaddüm eden günlerde haber aldı ki, Ahmet Oğuz ve Hasan Dinçer, Türkeş ve arkadaşlarını C.K.M.P.'ye alacaklardır. O zaman C.K.M.P'nin başkanı olan Ahmet Oğuz'a, bunun doğru olmayacağını söyledi... Bu partinin bir Türkeş partisi haline gelmemesi için mücadele etti, fakat sonunda bu mücadelede başarı kazanamadı, çünkü Hasan Dinçer bir an evvel A.P.'ye geçmek istiyordu, Ahmet Oğuz ise İnönü koalisyonundaki ticaret bakanlığından ayrılınca Türkeş'te kuvvet umdu...

Tahtakılıç partiden ayrılacağını haber verdikten sonra, bir süre C.K.M.P'nin Meclis grubu bozulmasın diye partide kaldı, bekledi; fakat baktı ki vaatler ve ümitler hilâfına, Türkeş'in Meclis grubu kadrosunu doldurmak üzere hiç bir milletvekili

C.K.M.P.'ye müracaat etmiyor, nihayet partisinden istifa etti ve yine Meclisin arka sıralarından dünyayı asrî bir Diyojen gibi seyretmeye başladı.

*
* *

Kendisiyle iki eski arkadaş olarak bu arka sıralarda çok ahbaplık ettik... Çeyrek asırlık bir politika hayatı, onu Meclise girdiği günlerden çok uzaklara götürmüştü... Tahtakılıç'ın tepesi açılmış, saçları ağarmış, 1946'nın genç idealisti, yarı realist torun sahibi bir büyükbaba olmuştu. Benim inançlarımın aksine, toplumu namuslu insanlarla islah edebileceğine kani idi. Ben ise, namuslu insanları, toplumun yaratacağı kanaatinde idim. Benim düşüncelerimin de onun düşüncelerinin de istisnaları vardı ama... Çürük zemin üzerinde faziletin temelini kurmak zor oluyordu. 25 senelik tecrübeler bunu bana göstermişti, o hâlâ bu tecrübelerin dışında insan denilen yaratığa bel bağlamanın fayda vereceğine inanabiliyordu. Biz birbirimizle tartışırken o iyi veya kötü niyetlere ben ise iyi veya kötü eylemlere önem verirdik... O Dostoyevski'nin Karamazof Kardeşlerinde yazdığı ve tahlilini yaptığı gibi, insanların niyetleri, düşünceleri üzerinde durur, ben aksiyonlar üzerinde yargı vermenin daha yerinde olacağını savunurdum. O şimdi Enis Akaygen'in Bayar'a söylediğini kendisi yapmak niyetindedir. Bayrağı çekip, bir tepeye dikmek ve oradan gücünün yettiği kadar Türk milletine seslenmek!.. Bu milletin büyük kitlesi köylüdür, onun kaderini düzeltmeden ne kalkınma olur, ne refah... Arkadaşlar, gelin!... Şu Türk köylüsünü refaha götürecek yol üzerinde buluşalım... Bu randevuya gelen olursa onlarla evvelâ birleşecek, sonra tartışacak, neticede ve belki de onlardan yine idealist olmadıkları için günün birinde ayrılacak... Onun bu davetine gelen olmazsa, diktiği bayrağın gölgesinde: «Ben elimden geleni yaptım!.. Fakat toplum çağırma cevap vermedi!.. Ne yapayım?» diyecek ve yine kendi erdemliği içine kapanarak çileli, üzüntülü hayatına, arkasında temiz bir ismin izini sürükleyerek devam edecek...

OSMAN BÖLÜKBAŞI

OSMAN BÖLÜKBAŞI

«Ateşle oynama!» çok yerinde bir tavsiyedir. Fakat «Kelimelerle oynama!» ondan da daha önemlidir. Ateşin açtığı yara tedaviyle geçtiği halde, dilin kırdığı kalbi tamir mümkün değildir.

W. CARLTON

1961 seçimlerinde, Bölükbaşı radyoda konuşurken, onun sözlerini arabasının radyosunda dinleyen şöför, «Politikacı değil, ısırgan otu» demişti. Osman Bölükbaşı çeyrek yüzyıllık politika hayatımızın ısırgan otu değildir ama, onun gelişmiş dikenli bir kaktüs çiçeği olduğu muhakkaktır. Uzun boyu, kar düşmüş dağ zirvesine benzeyen tuz biber rengi kepekli başı, uykusuz geçen günlerinin dörtte üçünde bir mubassır ciddiyeti taşıyan çehresi, sert sivri diliyle, hiç şüphe yok dikenli bir kaktüstür.

Bunun yanında, üzerinde neşesi olduğu zamanlarla, keyifli görüldüğü anlarda da kaktüsün yeşil ve süsleyici tarafı ve politikada eskimeyen, dayanıklı haliyle çevresini renklendiren bir insandır.

Allah, kendisine, herkese verdiğinden fazla iki mevhibede bulunmuştur. Birisi az kimsede mevcut olan müthiş bir hafıza, ikincisi de, yine çok az kimsede var olan konuşma kudreti... Onun için, saatlar ve saatlarca konuştuğu zaman, hafıza ambarından çekip çıkardığı hatıralar, hemen onun imdadına yetişir, bir kere dinlemiş olduğu fıkrayı uzun yıllar sonra yerine oturtmasını bilir, göz ucuyla okuduğu nükteyi yerli yerinde kullanır. Orta Anadolu'da söylenmiş ve kullanılmış ne kadar ata-

sözü varsa, hepsi Bölükbaşı'nın hafızasındaki çekmecelerde bir gün sarf edilmek üzere sıraya girmiş beklemektedir.

Aslında Bölükbaşı, yalnız can yakan, ısırın, eski Feshane kumaşı gibi değdiği yeri dalayan bir insan da değildir. Canı istediği zaman bir cemiyeti nüktesiyle, tatlı hikâyeleriyle meşgul eder. O cemiyetin ilgi merkezi haline gelir... Zaten kendisi, bulunduğu toplumun merkezi olmadığı zaman, kendisi için o toplum mevcut değildir, eğer toplum kendisine rağmen var olmakta ısrar ederse, işte o zaman işler çatallaşır, Bölükbaşı, manasını kaybeden bu toplumu dağıtmanın çaresine bakar.

Her sözünde bir iğne, her hikâyesinde bir hiciv mevcuttur. Fransa'da matematik tahsil etmiş olmasına ve Türkiye'ye döndükten sonra da rahmetli Fatin Hocaya çırağ edilmiş olmasına rağmen, zekâsını, hafızasını, hitabetini hep tek istikamette, yani politikada kullanır. Nadir siyaset adamlarımızdan biridir ki, iktidara gelmeyi, bakan olmayı, hatırına en son getirir... O politikada ayakta durmanın çaresini, sorumluluk almakta değil, sorumluları dağıtmakta arar. Geceleri uykusu kaçtığı zaman: «Acaba nasıl yapsam da iktidarı yere vursam, onun yerine kendim geçsem» diye düşünmez... «Acaba ne söylesem ki, bu söz, şak diye yerine otursa, ve ertesi günün gazeteleri Bölükbaşı dedi ki, diye yazsalar...» diye düşünür. Sırasına geldiği zaman, yüreğe işleyecek tarzda, oturtacağı bir cevabın zevkini, çok sevdiği alaturka şarkıları dinlerken bile bulamaz.

Eğer bu hafızasıyla, bu intikal süratiyle, bu hitabet kudretiyle başkalarının kötülüklerini yüzlerine vurmak gibi, bir görevden başka bir görevle kendisini tatmin etmek zevkine erişmiş olsaydı, Bölükbaşı, bugün olduğu gibi, yalnız politikanın bir kaktüsü olarak kalmaz, ilim hayatımızın, renkli bir çiçeği de olabilirdi.

Buna mizacı müsaade etmedi. Çünkü demokrasi kahramanı olmak istemesine rağmen, evinde pederşahî olmayı, en manasız yerlere kadar uzatan Bölükbaşı, ev dışındaki ilişkilerinde de pederşahî oldu. Kendisine yüzde yüz biat etmeyen parti arkadaşlarıyla geçinmedi. «Memduh çantamı getir!» dediği zaman,

eğer Memduh o çantayı koşturmazsa, Bölükbaşı'yla beraber politika çemberini çeviremezdi.

Propaganda için dolaştıkları zaman, uğradıkları köyde, bir tavuk bulurlar ve Bölükbaşı'nın da karnı açsa, rahmetli Fuat Arna'nın anlattığına göre Bölükbaşı, «Başkanınız size lâzım!» diyerek tavuğu kendisi yer, arkadaşlarına da ekmeği yağlı yurmurtaya banmak kalırmış...

Pederşahî aile reisi, itibar konusunda, fevkalade hassas ve alıngandır. İster; mutlaka, itibar görmek ister. Bunda ne dalgınlığı, ne kırgınlığı, ne ihmali affeder. Bir parti başkanı mıdır? Şu halde, bir başka parti başkanı olan Demirel'e, İnönü'ye nasıl muamele edilirse, kendisine de aynı muamelenin yapılması şarttır. Eğer hissederse ki, bunda kusur edilecektir; o zaman o merasime katılmaz, yaver gönderir... 27 Mayıs günü İnönü'nün emniyetini düşünen ihtilâl iktidarı, aynı endişeleri Bölükbaşı için göstermeyince, o zamanın Cumhuriyetçi Köylü Partisi başkanı, bayağı üzölmüştü.

Yaşantısının ilgi çekici olmasını temin için, Bölükbaşı; bu yaşantısına, heyecanlı, umulmadık, zararsız olaylar katmasını bilir. Sunay'ın devlet başkanı seçileceği günlerde onun nasıl olsa oyları toplayacağını kestirdikten sonra, bu seçime prensip bakımından karşı çıkışının sebebi budur. İster ki kamuoyunda, «Ne adam be!.. Cumhurbaşkanına oy vermeyen tek insan o çıktı!» desinler.

Bu «desinler» e çok meraklıdır sayın Bölükbaşı.. Bir gün rahmetli Fuat Arna ile beraber, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakölteşinin önünde Celâl Bayar'a çok ağır hakaretlerde bulundukları zaman, bu işi «desinler» diye yapmıştı.. «Ne yavuz adam!» desinler diye, Menderes'le uğraştı, ve nihayet, «teşriî masuniyetne rağmen Meclis kürsüsünden hapse giden tek insan oldu» sözünü de söyletti.

Meclise çok devam etmez; komisyonlara katılıp, bir kanun hakkında fikir ileri sürmeyi, daima arkadaşlarına bırakır; fakat ne zaman ki, Meclis heyecanlı bir celsede ağzına kadar dol-

muştur, bütün gazeteciler oradadır, flaşlar sık sık yanar, o zaman Bölükbaşı kürsüyü, hiç bir arkadaşına vermez... Tavuğu tek başına yediği gibi, seçimlerde de bütün radyo konuşmalarını kendisi yapar.

Şüphe yok, politikada yeri olan bir insandır. Fakat kendisini sorumluluk konularında hiç hissettirmez. Onun için, uzun nutuklarına, hücumlarına, nüktelerine, hafızalarda yerleşen işnelemelerine rağmen, memleketin gidişi üzerindeki etkisi, hiç önemli değildir.

Zaten o, siyaset yapmak için siyaset yapan bir lider değildir, siyasette konuşacak kürsü bulduğu için, siyasete rağbet eden bir insandır, konuşmak için politikaya atılmış olan bir liderdir. Onun hayatında asıl olan konuşmadır. Siyaset, demec vermenin bir vasıtası olduğu için muteberdir, muhteremdir.

Bölükbaşı, kendisine toz kondurulmasını istemez, dürüst adamdır, hiç kimse onu, nüfuz suiistimaliyle, para işlerine eğilimi var diye suçlayamaz. Hiç bir dostunun dosyasında, hiç bir bakanın sumeninde onun boynunu eğriltecek bir tavsiye kartının mevcut olabileceğini hiç zannetmiyorum. Alınan olduğu için, özel hayatı hakkında çıkarılan dedikoduların, kendisini fevkalade çok üzdüğünü, kendisini görmeden ifade edebilirim. Kaniim ki bunu söylediğim için Bölükbaşı beni hiç bir zaman tekzip etmez.

Kendi seçim bölgesinin en nüfuzlu insanı olduğu kanaati onun kalbinde ve ruhunda tabii olarak yaşar. Birisi orada onun karşısına çıkmaya görsün veya onunla mücadeleye girişmesin, o zaman, yerine ve zamanına göre, tilkilikten başlayarak yırtıcı kaplan haline kadar gelebilir. Böyle bir mücadelede hiç bir sınır tanımaz, meydanda toplanmış binlerce kişi önünde, bir rakip hakkında verip veritirdikten sonra, «Karısının uçkuruna sahip olamayanlar memlekete nasıl sahip olabilirler?» diye soracak kadar cüreti ve pervasızlığı ileri götürmekten çekinmediği malumdur.

Bu pervasız mücadeleciliği yanında telkin kuvvetinin de büyük olduğunu itiraf etmek zorunluğu vardır. Kendisine rakip gördüğü kimseyi ufalaya ufalaya ifna edinceye kadar uğ-

raşmaktan ne çekinir, ne de yorulur. Koridor ve kulis politikasını iyi bilir, yıkmak istediği birisi onu eğer ciddi olarak meşgul etmeye başlamışsa, o birisi bir sabit fikir halinde onun kafasına girer ve o zat mesele olmaktan çıkıncaya kadar onun düşüncesinden çıkmaz. Bölükbaşı bu tarafıyla Menderes'e pek benzer.

Politika sahnesinde daima yıldız rolü oynamak istediği için, bazı cilvelere baş vurmaktan geri kalmaz. Gittiği yerde kâfi derecede kalabalık görmezse, sunî hiddet sahneleri yaratır, «Çıkmayacağım, konuşmayacağım!» diye nazlanmaya başlar. Teşkilâtının iki ayağı bir pabuca girer. Bir taraftan ona, «Yapma! Etme!» diye yalvarırlarken, diğer taraftan kalabalık temin etmenin çaresine bakılır. Varacağı kasabanın dışında şanına lâayık bir şekilde karşılanmamışsa, somurtur, somurttuğunu da sivri diliyle belli eder.

Aslında, parlamentoda kendi kendisine sürekli savcılık rolü verdiği için herkesin kusurunu ortaya koyan bir insan olarak, kendisini, beşerî zaıflardan uzak tutmak zorunluğundadır. Bunu yapmazsa, iddianame ve ithamnamelerinin kıymeti kaybolur. Bölükbaşının fedakârlık yapamayacağı şey, iddia ve sözlerinin kıymetini düşürmektir. Çünkü onun sözleri dinlenmeyecek ve itibar görmeyecek hale geldiği gün Bölükbaşı'nın dünyada yaşama sebebi de kalmaz.

Şu da var ki Bölükbaşı, çeyrek yüzyıldır politikada kendisini yenilemeyen adam olarak gitgide eskimekte ve ister istemez, çaptan düşmektedir. Şimdiye kadar kullandığı metoda bir yenilik getirmemiştir. Muarızlarının sözlerini didikler, kendince o sözlerde çelişmeler arar bulur, kusurları ortaya koyar, bunların karşısına kendi üslûbuyla, yani evvelâ sureti haktan görünerek ve sonra konuşmasının dozunu gitgide artırarak çıkar.

Yirmi beş yıldır, ne bu metot değişmiştir, ne de Bölükbaşı konuşma üslûbunda bir yenilik yapmıştır. Bu bakımdan sorumsuzluk üzerine kurduğu pasif politikacılık etrafı bıktırdığı zaman, o, gazete başlıklarına geçmek için, sert çıkışlara, ağır sözlere, Kâbe civarını pisleme çarelerine baş vurur ve

böylece siyaset pazarında kaktüsün tazeliğini muhafazaya çalışır.

*
**

Bölükbaşı su katılmamış 1946 demokratıdır. O gün D.P. ye girerken taşıdığı fikirleri, ayaklarının altındaki dünyanın değişmesine ve şartların renkten renge girmesine ve Bölükbaşı Millet, Cumhuriyetçi Millet, Cumhuriyetçi Köylü Millet ve nihayet yine Millet partilerinden gelip geçmesine rağmen, bugün de muhafaza etmektedir.

Aslında Bölükbaşı, fikirlere önem veren insan değildir. Fikirlere önem vermesi için onları takip etmek, fikrî gelişmeleri izlemek zorunluğu vardır. Bölükbaşı değişen oynak fikirlere değil, değişmeyenlere kıymet vermeyi kendisi için daha ehven bulmuştur. Ahte vefa, siyasette söze değer verme, insanların ahlâklı olması gibi... Onun için dikkat ederseniz, partiden partiye geçişinde, yaptığı büyük kavgalarda, ne fikrin, ne de ideolojinin yeri vardır. O ahlâkî intibaksızlıklar, nezaket meseleleri, «dedimdi, dediydi» nin insan sözünün değeri haline gelmesi gibi sebeplerle bozuşmuş, bu sebeplerle kavgalar çıkarmış veya arkadaşlarından ayrılmıştır.

Demokrat Partiden ayrılışı da böyle bir sebebe dayanır. O zaman, yeni muhalefetin yani D.P. nin gözbebeği olduğunda hemen herkes, hatta kimseleri kolay kolay beğenmeyen Samet bile müttefikti. Bölükbaşı, Demokrat Parti kurulduğu zaman, bu partinin aylıklı müfettişi olmuştur. Orta Anadolu'yu durmadan geziyor, o zamana kadar alışılmamış sert bir üslûpla, yıllar yılı tek parti baskısı altında yaşayan insanların küllenmiş cesaretlerini ateşliyordu. Çankaya'da oturan İnönü'yle sultanlar arasında paraleller çizdiği zaman, o zamana kadar duyulmamış bu sözler, vatandaşların hayranlığını harekete getiriyordu. Demokrat Parti liderleri, onu sadece teşkilâtı ayağa kaldıracak bir parti mensubu zannediyorlardı; fakat Bölükbaşı, kendi kendisi hakkında öyle düşünmüyordu. O gezdikçe, ismini, nüfuzunu yerleştiriyor, bir gün, hiç kimseye bir şey söylemeden başa oynayabilmenin çareleri araştırıyordu.

Ya 1947'de veya 1948'de, kendisiyle ve Hasan Polatkan'la Maraş'ın kurtuluş bayramına beraberce katıldığımızı hatırlıyorum. Daha o zaman, merkez idare kurulu üyesi olan Hasan Polatkan'la gizli çekişmeler içinde olduklarını sezmiştim. Aynı şeyleri sezen Maraşlı arkadaşlar da, bu çekişmenin sebebini merakla bana sormuşlardı... Kapıdan, kimin evvel gireceği veya çıkacağı, sofrada kimin nerede oturacağı, kimin kimden evvel söz alacağı gibi basit meseleler, yüreklerde birtakım tortular yaratıyordu.

Demokrat liderlerin Mareşal'e karşı cephe alışları, Bölükbaşı'yı çileden çıkarmıştı. İçtikleri su ayrı gitmeyen Samet Ağa-oğlu ile ise, ödenek meseleleri dolayısıyla meydana çıkan ve 12 temmuz beyannamesiyle büsbütün belirli bir hal alan, D.P. içindeki çatlamadan sonra, yıldızı bir daha barışmadı. Samet Ağa-oğlu'nu, hayatının bundan sonraki safhalarında hiç bir zaman beğenmedi. Samet de bunu bildiği için, bütün siyasal hayatı boyunca, Bölükbaşı'yla tartışmaya girmemenin çaresini aradı. Hiç bir zaman onun karşısında görünmedi.

1946 ve daha sonrasının iki ahpap çavuşları, 1948'den sonra birbirlerinden ayrıldılar ve zaman ilerledikçe, birbirlerine düşman oldular. Bölükbaşı onunla açık mücadeleye girmekten çekinmediği için, düşmanlığını, nefretini gizlemedi. Halbuki Samet böyle bir kavgadan korktuğundan, Bölükbaşı'nın açık kapalı düello davetlerini hep duymazlıktan geldi.

Yukarıda dediğimiz gibi, Bölükbaşı'yı, fikirlerden, ideolojilerden evvel tutum ve sabit ahlâk kaideleri ilgilendirdiği için, Millet Partisi lideri, 1948'lerden sonra, Demokrat Parti liderlerini hiç beğenmemeye ve sevmemeye başladı. Bunlar, sözlerinde durmayan ve durmayacak kişilerdi. Memlekete hizmet için değil, iktidarı ele geçirme hırsıyla yola çıkmış politikacılarıydı. İktidarı ele geçirme yolunda yapmayacakları hiç bir şey yoktu.

Bölükbaşı Demokrat Partiden ayrıldıktan sonra, Millet Partisi kurucuları arasına girdi. Cumhuriyet Halk Partisine nazaran daha sağda olan D.P., Menderes'in oy avcılığı yüzünden hafif hafif din istismarcılığına başlamıştı. D.P. den kopan ve

ayrılan Millet Partisi tutunabilmek ve oy kazanabilmek için D.P. den de fazla din istismarcılarına yüz vermeye başladı. Bu suretle, Menderes'in bir gün İzmir il kongresinde açtığı kapıdan sızan irtica, Millet Partisinin içinde göründü, bu konuyu açık arttırmaya çıkaranlar bulunduğu için irtica o günden bugüne daima Türk politika hayatında kurulacak bir taht buldu.

Bölükbaşı, irticacı kendisi bizzat körüklemedi, fakat, bu işi yapanlara ses çıkarmadı, o da, «Bu sayede oy alabiliriz» kanaatıyla, tasvip etmemesi lâzım gelen bir tutuma göz yumdu.

Bölükbaşı'nın iktidar hevesi yoktur, demiştik... Evet, hükümeti ele geçirmek, devlet işlerine sahip olmak bakımından Bölükbaşı hiç bir zaman arzulu olmadı, fakat, iki konu üzerinde hiç bir zaman müsamaha göstermedi: Biri başkanlık meselesi, diğeri de kendisine el pençe bağlı insanlara sahip olma iştiağı... Başkan olduğu parti büyük ve etkili olmayabilir, hatta Millet Meclisine tek bir üye sokmuş ufacık bir parti halinde de kalabilir, bunun hiç bir önemi yoktur. Elverir ki, bu partinin Başkanı Bölükbaşı olsun. Yine elverir ki bu partiye mensup olanlar, Bölükbaşı'ya hayran olsunlar veya hayran görünsünler... Bölükbaşı'yla bir partide beraber yürüyebilmenin şartı, ona sadakat ipleriyle bağlanmaktan ibarettir.

İkinci koalisyonda, Bölükbaşı, prensibine sadakat gösterek, kendisi hiç bir sorumluluk almadı. Fakat, buna karşılık, birkaç arkadaşını kabineye verdi. Gerçi kendisi sorumluluk almadı ama, kabineye soktuğu arakadaşlarını da serbest bırakmadı, bunlar her akşam Bölükbaşı'nın Bahçelievlerde, daha doğrusu İsrailievlerinde, Sekizinci caddedeki dairesine taşınırlar, sırayla o günün olaylarını anlatırlar, ellerindeki kararnameleri okurlar; böylece hesap verdikten sonra, Bölükbaşı'dan direktifler alırlardı. «Bu kararnameyi imzalama!.. Şu adamın tayini durdur... Yarın Bakanlar Kurulunda şöyle konuş!» gibi...

Akşam olduğu zaman, Bölükbaşı'nın bakanları, kırmızı plakalı arabalarıyla, direktif almak üzere evin önünde sıralandıkları zaman, mahalle halkıyla, evin köşesindeki Ege Taksi durağında bekleyen şöförler, birbirlerine işaret ederler: «Bölükbaşı, vasıtalı olarak devlet idare ediyor» derlerdi.

İlk zamanlar bu metot söktü. Bakanlar o göreve yeni gelmişlerdi, kendilerini acemi hissediyorlardı, Bölükbaşı'nın tecrübeli bir kişi olduğuna da kendilerini inandırmışlardı. İlk günden maraza çıkarmanın âlemi de yoktu. Onun için bu fortrak yapma ve direktif alma muamelesi devam etti, fakat günün birinde müsamahasız liderin sinirli emirleri can sıkıma başladı. Hem bakan ol, hem akşamları papara ye!.. Olacak iş değildi... Onun için günün birinde rahmetli General Zekâi Dormen Turizm Bakanlığında bağımsızlığını ilân etti. İçişleri Bakanı olan İsmail Hakkı Akdoğan da yavaş yavaş sinirlenmeye başladı. Aralarındaki anlaşmazlık, gazete sütunlarına kadar döküldü. Sonunda Zekâi Dormen Paşa, partiden istifa ederek Halk Partisine, İsmail Hakkı Akdoğan da A.P. ye geçtiler. Zekâi Paşa 1965 seçimlerinde bu partiden, umduğu ilgiyi görmeyerek, husranla köşesine çekildikten bir gün sonra vefat etti. Diğer bakanlara gelince, onlar Zekâi Paşadan daha ömürlü çıktılar. A. P. ile irtibat kurdular, milletvekilliği karşılığı A.P. ye transfer oldular.

*
**

Bölükbaşı 1950 ile 1960 arasında Menderes için bir kâbus oldu. Menderes'in herhangi bir muarızı kürsüye çıktığı zaman, aşağıdan bağırانlar, hatibi susturmak isteyenler, kendilerini hatibe karşı kuvvetli görenler, Bölükbaşı söz alınca, işi şakaya vurarak, bunalımı geçiştirmeyi tercih ederlerdi. Yani, tek başına Bölükbaşı, Demokrat Parti Grubunu korkuturdu. Aşağıdan laf atana öylesine bir mukabelede bulunabilirdi ki, o zat o sözün altında ömrü boyunca kalırdı. İyisi mi, hazretin gözüne hiç gözükmemeliydi... Onun için ya susarlar, onun ithamlarını sükûnet içinde dinledikten sonra, «Meclis vallahi çok olgun! Adam sövdü saydı, fakat, biz tahammül ederek, Meclisin itibarını koruduk!» diye kendileri için bu hücumlarda bir teselli tarafı bulurlar, veya dayanamayıp laf attıkları zamanlarda da o kadar ağır mukabele görürlerdi ki, o mukabeleleri yutmaktan başka bir şey yapamazlardı.

Menderes de bu ağır mukabelelere uğramamak için onunla

kürsü polemğine girmek istemezdi. Fakat buna karşılık sadık muhbirler Bölükbaşı'nın memleket içindeki konuşmalarını kendisine mübalağalarla naklettikleri zaman, Menderes her işi bırakır, onları dikkatle dinlerdi.

1957 seçimlerine tekaddüm eden günlerde, Menderes iktidarı, ne milletvekillerinde masuniyet, ne de Mecliste kürsü hürriyeti bırakmıştı. Bölükbaşı Türk tarihinde ilk insandır ki, Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmalardan dolayı, iktidar zoruyla ve o zamanın korkak hâkimleri kararıyla, parlamentodan alınarak hapse atılmıştı. Yine hatırlıyoruz, bu olay üzerine, muhalefete mensup bütün partilerin avukatları sıra sıra Bölükbaşı'yı savunmak üzere harekete geçmişlerdi. Bunların başında Tahtakılıç'la Muammer Aksoy da vardı.

Bir gün haber aldık ki Ahmet Tahtakılıç, Bölükbaşı hakkında şefaatte bulunmak üzere Menderes'i ziyarete gitmiştir. Bu rivayet muhalefet çevrelerini altüst etti. Demek ki idealist geçinen, kendine toz kondurmayan kabadayı Bölükbaşı, hapisaneyi boylayınca, el altından Menderes'e yalvaracak hale gelmişti. Bölükbaşının muarızları bu olayı dillerine doluyorlar, ve böylece Bölükbaşı hakkında kazan kaynatıyorlardı. Hele o zamanın Demokratları, «Osman Ağa çileye dayanamadı; işte bunun cesareti bu kadar!» diyorlardı. Onlara göre Bölükbaşı cesurdu, fakat, cesaretini yürüteceğini bildiği yerde cesurdu... İşte böyle kafasına tokmak yiyip hapse atılınca suspus olur, Tahtakılıç'ı Menderes'e yakarıcı olarak gönderirdi.

Bu dedikoduların hepsi de haksızdı, çünkü Tahtakılıç'ın Menderes'e baş vurmasından Bölükbaşı'nın hiç haberi olmamıştı. Aslında Tahtakılıç da Menderes'e baş vurmuş sayılamazdı. Meselenin içyüzü şöyleydi: Tahtakılıç, o tarihte ve bu dava dolayısıyla Bölükbaşı'nın hem avukatı, hem de yakın arkadaşındı. Bölükbaşı hapisteyken seçimlere katılmış, Ankara'dan milletvekili seçilmişti. Millî iradeyle milletvekili seçilen bir tutuklunun mutlaka tahliyesi gerekirdi. Hikâyenin bundan ötesini bizzat Tahtakılıç'tan dinleyelim:

— Seçimlerin neticesi ilân edilip de Bölükbaşı'nın Ankara'dan milletvekili seçildiğini görünce, millî irade felsefesiyle ve

hukukçu görüşüyle Bölükbaşı'nın artık mevkuf kalmasının mümkün olamayacağına karar verdim, ve derhal başvekâlet özel kalem müdürüne telefon ederek, kim olduğumu ve ne maksatla telefon ettiğimi söyledim, Menderes'ten bir randevu istedim. Bir süre sonra, özel kalem müdürü beni aradı, başvekilin şu sözlerini nakletti:

— Sayın Tahtakılıç evvelâ Devlet Bakanı Cemil Bengü (*) ile görüşsün, karşı karşıya bir fikir sahibi olsunlar, ben sonra, sayın Tahtakılıç'la görüşürüm...

Benim Cemil Bengü ile konuşacak bir şeyim yoktu; esasen devlet bakanına pas verme muamelesi hoşuma hiç gitmemişti, onun için:

— Benim, dedim, Cemil Bengü ile görüşecek hiç bir şeyim yok... Kendileri kabul ederlerse, görüşürüz, kabul etmezlerse bu iş burada kalır.

Neticede kabul etti ve o tarihte Kırşehir milletvekilleri olan Osman Canatan ve Hayri Çopuroğlu ile birlikte, kendisinin makamına gittik. Meseleyi teferruatıyla anlattık... Hiç renk vermeden dinledi. Aslında Bölükbaşı'yı hapisten çıkarmak istemiyor, fakat çıkarmayanın bizzat kendisi olduğu kanaatini de uyandırmış olmaktan çekiniyordu. Nihayet nazikâne:

— Davayı incelemek fırsatını bulamadım, dedi, tetkik etti-receğim. Sonra takdir edersiniz ki, bu yalnız bana bağlı bir iş de değildir, benim altım var... Bakalım grup ne der; üstüm var... Bayar'ın kanaatlerini biliyorsunuz!..

Biz üç arkadaş görevimizi yapmıştık, yanından ayrıldık. Birkaç gün sonra, bizi tekrar davet etti. Bu toplantıda Namık Gedik'le, sonradan milletvekili olduğunu öğrendiğim, eski ceza işleri umum müdürü Hadi Tan da vardı. Hadi Tan, Bölükbaşı'nın tahliyesi fikrinde değildi. Bana karşı iltifatkâr birkaç söz söyledikten sonra, milletvekili seçilmiş kimselerin tualiyeye edilmeleri gerektiği nazariyesine karşı, tatbikatta tam bunun zıddı muamelelerin yapıldığını da söyledi.

(*) Cemil Bengü, Ankara savcılığından milletvekili ve hemen arkasından devlet bakanı olmuştu. Hukuki meselelerde Menderes'e müşavirlik ederdi. Bir trafik kazasında vefat etti.

Ben, başbakanın araya mütemadiyen paravan insanlar koymasına kızmıştım:

— Ben, sizinle değil, bu meseleyi başbakanla görüşmeye geldim, dedim, başbakan bizim de, sizin de görüşünüzü öğrenmiş bulunuyor. Her halde, meseleyi hukukî ve siyasî yönden artık kendisi neticelendirecektir.

Müzakereler bizim aramızda devam ededursun, Bölükbaşının avukatları savcılığa baş vurdular, durumu inceleyen savcılık Bölükbaş'yı tahliye etti. Bu tahliyede Menderes'in rolü oldu mu? Bir şey söyleyemeyeceğim. Fakat benim kanaatim, savcılığın bu hususta kendi başına hareket ettiği ve kimsenin tesiri altında kalmadığı merkezindedir. Hapishanenin kapısında omuzlara alınan Bölükbaşı, çiçeklere sarılmış halde evine geldi.

*
**

Bölükbaşı zulme uğradığı zaman İnönü ona arka çıkmıştı. Esasen Cumhuriyet Halk Partisine muhalefet etmek üzere kurulan D.P. den kopan Bölükbaşı, İnönü'ye yakın olamazdı. Fakat, siyasal çıkarlar gerektiği zaman Bölükbaşı: «Biz, memleketin menfaatlerini göz önüne alarak, en büyük muarızlarımızla kol kola verebiliriz!» sözünü söyleyebilmek için sık sık İnönü'ye yaklaştı ve bu yaklaşımdan umduğu neticeleri alır almaz, veya bu yaklaşımdan hiç bir netice istihsal edilemeyince, aradaki mesafeyi açarak ondan uzaklaştı.

Seçim kampanyalarında Bölükbaşı, iktidar partisine çatarken, kendisiyle beraber muhalefette olan Cumhuriyet Halk Partisine de çatmayı hiç ihmal etmedi, çünkü kamuoyunun, «Bölükbaşı İsmet İnönü'nün dümen suyuna girdi» sözünü söylemesi ihtimali onu korkutur, bütün komplekslerini ayağa kaldıracabilirdi.

*
**

Demokrat Partiden ayrılan Bölükbaşı ve arkadaşları, bir süre sonra, Millet Partisini kurdular. Mareşal, bu partinin fahrî başkanıydı. Tüzüğe göre genel başkan her sene değişecekti. Tüzüğün bu hükmü, Bölükbaşı işbaşına gelinceyedek tatbik edil-

di. Fakat Bölükbaşı başkan olup görev süresini tamamlayınca, tüzükteki bu maddenin değiştirilmesini istedi. «Bir partinin kaderi tüzüğün bir maddesine asılı bırakılamazdı. Eğer başkan değerli bir insansa, eğer onu teşkilât isterse, neden tüzüğün emri yerine gelsin diye onu değiştirip, şekle uyma kiçin partinin menfaatleri çiğnenmeliydi?». Bölükbaşının başkan olarak partinin başında kalması partinin yüksek menfaati icabıydı... Nihayet kongre toplandı, Bölükbaşı'nın istediği oldu.

*
**

Ankara caddesinin vilâyet konağına sıkışmış bir köşesinde bir «Köylü Partisi» vardı. Bu partiyi, 1954 yılında Adana uçak kazasında vefat eden Remzi Oğuz Arık ve arkadaşları kurmuşlardı. Kurucular arasında Etem Menemenci, Muhtar Yazır, Dr. Cezmi Türk, Tahsin Demiray'ın isimlerini hatırlıyorum. Köylü Partisi genişleme imkânı bulamamıştı. 1957 seçimlerine yaklaştığımız sıralarda ise bu partinin başına Tahsin Demiray geçmişti. Partinin merkezi de Tahsin Demiray'ın Babıâli'deki matbaa binası, yani işyeriydi.

Bir gün Tahsin Demiray'dan bir davet aldık. Muhalefetteki partilerin beraberce çalışmalarını temin etmek üzere Rumeli-hisarı ile Baltalimanı arasındaki köşküne bizleri çağırıyordu. Baltalimanı'ndaki Demiray köşküne gittiğimiz zaman, orada Bölükbaşı'yı da bulduk... Böylece Hürriyet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Köylü Partisi temsilcileri gayri resmî olarak bir araya gelmişler, iktidarı temsil eden Demokrat ve muhalefeti temsil eden Halk Partilerinin dışında üçüncü büyük bir kuvvet olmanın çaresini aramak üzere görüşeceklerdi.

Tahsin Demiray, Köylü Partisi başkanı olmakla beraber, Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyet ve tevsî-i mezuniyet sistemine bağlı bir politikacıydı. Onun için, salona girdiğimiz zaman, bir koltuğun üzerinde Le Play'in bir kitabını sayfaları açık olarak gördük...

Tahsin Demiray'ın misafirperverliğine diyecek yoktu. Sözü o aldı, dünya politikası hakkında kendi görüşlerini sıraladı. Demokrat Parti İngiliz politikasının arkasından sürükleniyordu.

İngiltere ise Ortadoğu'yu ve bilhassa Irak'ı kendine bağlamış, oralarda entrikalar çeviriyordu. Fakat asıl olan şimdi, dış politika değildi. Biz, Demokratları iktidardan uzaklaştırmalıydık! Bu yapılmadıkça, memleket, Bayar ve İnönü rekabeti yüzünden birbirine girecek, bu bozuşmalardan düşmanlar istifade edecekti. Üç küçük partiydik... Üçümüz de ayrı ayrı bir şeyler yapamıyorduk, halbuki birleşsek, gerçek muhalefeti biz temsil edecek hale gelebilirdik...»

Herkes fikrini söyledi. Eskiden Prens Sabahattin'in takipçilerinden olan Prof. Nihat Reşat Belger, Le Play okulunun adem-i merkezîyetçiliği bahis konusu olan böyle bir toplantıda çok heyecanlandı:

— Ne yapalım, birleşelim... Union fait la force... Öyle değil mi Cihad Beyciğim? diyor ve ilâve ediyordu:

— Bölükbaşı partinin saldırgan kuvveti olacak, Hürriyet Partisi düşünen ve planlayan kafası. Köylü partisi kendi menfaatlerini bilmeyen köylü vatandaşlarımıza şuur aşılacak... Göreceksiniz, çok başarılı olacağız! Bu işi çabuk realize etmeli!..

Rahmetli Prof. Nihat Reşat Beyin heyecanlı teşviklerine rağmen Bölükbaşı susuyor, hiç bir şey söylemiyor, paçasını kaptırmak istemeyen bir pehlivanın temkiniyle, önemli şeyler düşünüyormuş gibi, başını koltuğa dayamış, susuyordu. Söylemediği, açıklamadığı düşünceleri, akıldan fazla kurnazlığa dayanan bir hesabı vardı.. Bize öyle geldi ki, bu anlaşmayı yalnız ikisi, yani Tahsin Demirayla kendisi yapmak istemektedir. Bu tencereye Hürriyet Partililer de girecek olurlarsa, bir arada kaynamak zor olacaktır, çünkü Hürriyet Partililer, iyi insanlar olmakla beraber, Bölükbaşı'nın pederşahî hegemonyasına dayanabilecek insanlar değildirler.

Bu konuşmalar Hürriyet Partisinin bilgisine sunuldu. Bir arkadaşın tepkisi şu oldu: «Zannetmemeli ki, üç partinin bir araya gelmesi matematik hesapta olduğu gibi $1 + 1 + 1 = 3$ eder... dedi, hayır, bunun manası, zaten siyasî kantarda kendini hissettiremeyen bu üç partinin tek bir firma haline gelmesidir. Üç parti bir araya gelecek olsa yine oylarımız artmaz.

Aslında Köylü Partisi münasip bir yol bularak faaliyetini tatil etmek arzusundadır».

Gerçekten de bu üç partinin bir araya gelmesi, oy dengesi üzerinde hiç etkili olmayacağı gibi, birtakım manasız iç meselelerin de ortaya çıkmasına sebep olacaktı. Parti lideri Bölükbaşı mı olsun, Fevzi Lütü mi, Tahsin Demiray mı? İdare kurulları nasıl çalışsın, nasıl birleşsin?.. ilh..

Yine o tarihlerde Hürriyet Partisi içinde, Halk Partisiyle yapılacak Güçbirliği hareketi filiz vermiş bulunuyordu. Bundan dolayı Hürriyetçiler, bu konuşmalara pek rağbet göstermediler, onlardan da Hürriyetçilere «Neredesiniz?» diyen olmadı, günün birinde iki partinin birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi yani «C.K.M.P.» olarak ortaya çıktığını gördük... Aradan biraz zaman geçince, Hürriyet Partisi masası etrafında ileri sürülen tahminlerin de doğru olduğu anlaşıldı. Çünkü iki parti birleşti, bu $1 + 1 = 2$ etmedi, Tahsin Demiray bile eski partisini bıraktı, oylarda değişiklik olmadı, ortada yalnız «Cumhuriyetçi Millet Partisi» dizisinin arasına karışan «Köylü» ismi kaldı.

1957 seçimlerinden evvel, Hürriyet ve Cumhuriyetçi Köylü Millet partileriyle Cumhuriyet Halk Partisinin, D.P. yi iktidardan uzaklaştırmak amacıyla güç birliği yapmaları meselesi İsmet İnönü'nün Taşlık'taki evinde görüşülüyordu. güç birliği demek, üç parti mensuplarının, kuvvetli oldukları yerlerde tek liste halinde seçime katılmaları demekti. Meselâ Halk Partisi Kars'ta kuvvetliyse kendi listesine Hürriyet ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi mensuplarını alacak; aynı şeyi, Hürriyet Partisi ve C.K.M.P. kuvvetli oldukları yerlerde yapacaklardı. Her üç parti, kendi mensup ve taraftarlarını bu müşterek listelere oy vermeye davet edeceklerdi. Bu takdirde, her partinin kendi kuvvet oranına göre vilâyetlerdeki listelere ne kadar insan vermesi gerektiği, yani kontenjan meselesi ortaya çıkıyordu. Rivayet olunur ki o zaman İnönü, «Yüzde kırk dokuza razı

olmam, yüzde elli bir de istemem. Hürriyet Partisiyle Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi arasındaki taksim işine hiç karışmam ve bu müzakerelere katılmam» demişti.

Bu haberler parti merkezlerine geldiği zaman, idare kurullarında görüşülür, delegelere yeni talimat verilirdi. Hürriyet Partisini parti başkanı olarak Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu temsil ediyordu ama, Bölükbaşı, daha sonraları 1961'de tekrarladığı gibi, Gürsel'in başkanlığında toplanan yuvarlak masa konferansına kendisi gitmemiş, Ahmet Oğuz'u yollamıştı; güç birliği konuşmalarında da kendisi yoktu, onu Fuat Arna ile Nurettin Ardıçoğlu temsil ediyorlardı. Bununla Bölükbaşı, toplantıda verilen kararlarla bağlanmak istemediğini gösterirdi... Bir gün, «Bana ne; Fuat Arna ile Ardıçoğlu yapmışlar!» diyebilmenin çaresini kendine mahsus kurnazlık içinde arardı. Nettekim Gürsel'in yuvarlak masa konferansında kararlara karşı sadakatsizliği daha konuşmaların başında C.K.M.P. delegesi Ahmet Oğuz gösterivermişti.

*
**

İnönü'nün kontenjan hakkındaki sözleri C.K.M.P. de protestolara sebep oldu. O zamana kadar gölgede yaşayan Ahmet Tahtakılıç'a Bölükbaşı vazife vermek mecburiyetinde kalmıştı. Çünkü Tahtakılıç'a nazaran, güç birliğinde milletvekilliği adaylıklarının yarısını Halk Partisi aldığı takdirde, güç birliği, Halk Partisi imajı gösterceek ve bu sebepten dolayı vatandaş bu listelere oy vermeyecekti. Buna karşı da Halk Partililer, «Sanki sizlerin memlekette dişe dokunur oylarınız mı var» gibilerden cevaplar veriyorlardı. Aslında İnönü'nün %50 kontenjan istemesinin sebebi, kendi kendine bile itiraf etmemesine rağmen Bölükbaşı'ya itimat etmemesindendi... Ya aynı koalisyon içinde Hürriyet Partisiyle Bölükbaşı birleşerek, Halk Partisini azınlıkta bırakırlarsa?..

Tahtakılıç bu kontenjan meselesini konuşmak üzere İnönü'nden randevu istedi ve kendisini Ada'daki evinde ziyarete gitti. Tatlı tatlı görüştüler, ağız tadıyla yemek yediler ve bol bol şakalaştılar. Tahtakılıç İnönü'ye: «Paşam, demişti, güç bir-

liği yapacak olursak, şu noktayı iyi bilelim: Halk Partisinde öyle insanlar var ki, biz onlara ne dersek diyelim, dünyada, içinde bizim bulunduğumuz listeye oy vermezler; aksine bizlerde de öyle insanlar var ki, siz, bilhassa siz, kafalarını keserseniz onlardan rey alamazsınız!.. Biz bu işi partilerimiz iktidara gelsin diye yapmıyoruz, rejimi kurtaralım diye yapıyoruz... Bir rejim davasında kontenjan hiç bir partinin damgasını taşımamalıdır».

İsmet İnönü düşündü: «Ben bu mücadele içinde yaşlandım ve yıprandım, dedi, sen gençsin, yarına ümitle bakıyorsun!.. Öyleyse söyle söyleyeceğini!.. Ne istiyorsun?»

Bunun üzerine Paşa, Tahtakılıç'ın %45 teklifini kabul etti. Fakat bu sefer de Cumhuriyet Halk Partisi, daha evvel anlatığımız gibi, anlaşmayı kabul etmeyince üçlü güç birliği suya düştü.

*
*
*

1961'de, eski Demokratlar, Adalet Partisi üzerinde ittifak edecek zaman bulamadan seçimlere girdikleri için oylar dağıldı, bir kısmını A.P. ve Y.T.P., bir kısmını da Bölükbaşı'nın C.K.M.P. si aldı. Her üç parti de D.P. nin mirasçısı olmak iddiasında idiler. O zaman C.K.M.P. yi iki olay tehdit etti: Biri D.P. nin gerçek mirasçısının A.P. olduğunu gören C.K.M.P. li ve Y. T.P. li Demokratların yavaş yavaş A.P. ye kaçmaya başlaması, ikincisi, daha mühimi de C.K.M.P. nin 40-50 kişilik bir kadro ile Meclise girmesine rağmen Bölükbaşı'nın bu 40-50 kişiyi kendisine muti ve saygılı tutmasının mümkün olmamasıydı. İhtilâlden sonra Tahtakılıç'ın kendinden icazet almadan Millî Birlik hükümetinde bakanlık kabul etmiş olmasını Bölükbaşı bir türlü hazmedemiyordu. Aslında ne Ahmet Oğuz, ne Hasan Dinçer, hatta ne de Bölükbaşı'nın vefakâr dostu ve yardımcısı Seyfi Öztürk, artık ona, kendi istediği gibi, gözü kapalı bağlanamıyorlardı. Büyük ve kalabalık bir partide otoritesi tartışılan bir başkan olacağına, dilediği gibi hareket edeceği küçük bir partide başkan olmayı tercih etti, kendisine bağlı arkadaşlarını alarak

C.K.M.P. den ayrıldı, tıpkı 1948 senesinde olduğu gibi Millet Partisini yeniden kurdu.

*
**

Alâmeti çift kartal olan partinin lideri, bütün mevcudiyetini politikaya borçlu olduğu gibi, politika yüzünden de çok çile çekti. Kırşehir'i Bayar onun yüzünden vilâyetlikten çıkarıp kaza yaptı. Bölükbaşı D.P. iktidarının bu haksız tasarrufunun azabını senelerce vicdanında sürükledi. Bölükbaşı'nın gezmediği, görmediği memleket toprağı kalmadı. Bu yorgunluklar onun sağlığı üzerinde tesirini gösterdi. Zaman zaman hastalandı. Uzun konuşmaları, bu konuşmalar arasında bardak bardak su içmeleri, halka vesika ile konuştuğunu ispat etmek için yanında tonlarla vesika gezdirmesi onu bir taraftan sevimli yapıyordu ama, diğer taraftan da ondaki devlet idare etme yeteneği hakkında şüpheler uyandırıyordu. Alkışlandığı zaman, halka dönüp:

— Alkışlar bize, oylar A.P. ye! diye yaptığı tariz dillerde dolaşır.

1967 yılı iyimserliğini en yüksek noktaya çıkardığı tarihtir. Almanya'ya gidip gelmiş, işçilerle görüşmüş, memlekette dolaşmış, alkışlanmıştı: «Ben, diyordu, kendimi mubalağaya kaptırmam, fakat bu sefer, kamuoyunda değişiklik var. Bunu hissediyorum. İktidara biz geleceğiz!..»

Hesabı, A.P. oylarının yüzde ellinin altına düşeceği, kendisinin de oylarının artarak, A.P. ile kuracağı koalisyonda, dileğini dikte edebileceğiydi. Tahminleri doğru çıkmadı; ve 1969 seçimleriyle artık galiba, bu türlü tahminde bulunmak imkânını da kaybetti.

*
**

Bölükbaşı, politika hayatımızın kaktüsüdür! demiştik... Yirmi beş yıldır, o kendisine verdiği ve en iyi şekilde yapacağına kani olduğu bir görevi yerine getirmektedir. Bu görev, siyasal hayatımızda eleştirmeyi nüktesiyle, kavgasıyla, hırçınlığıyla, ve pek ender zamanlarda da iyimserliğiyle ayakta tutmaktır.

Bölükbaşı, dikenleriyle can yakar, ona yaklaşanları dalar, zaman zaman oy kaygısına düşer... Fakat, muhakkak olan bir şey varsa, memleket zararına hiç bir şey yapmaz, yapmak istese de yapamaz... Kendi kendisinin lideri olarak siyasal hayatımızın, parlamentomuzun vaz geçilmez bir unsuru olarak yaşar.

Celâl Bayar
Mareşal Çakmak
Adnan Menderes
Cemal Gürsel
İsmet İnönü

Fuat Köprülü
F. L. Karaosmanoğlu
E. Hayri Üstündağ
Samet Ağaoğlu
Ahmet Tahtakılıç
Osman Bölükbaşı

Fiyatı 15 Lira

KAPAK FAHRE KARAGÖZÜ